

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
GAZDASÁG- ÉS JOGTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK

KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:
EÖRSI GYULA, FRISS ISTVÁN, HEVESI GYULA,
SZALAI SÁNDOR

SZERKESZTI:
FRISS ISTVÁN

II. KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

1968

IX. OSZT. KÖZL.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
GAZDASÁG- ÉS JOGTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:
EÖRSI GYULA, FRISS ISTVÁN, HEVESI GYULA,
SZALAI SÁNDOR

SZERKESZTI:
FRISS ISTVÁN

II. KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

1968

TARTALOMJEGYZÉK

A Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának kibővített osztályülése (1967. május 4.)	3
A gazdasági mechanizmus reformjának kérdéseiről	39
<i>Friss István</i> : A szocialista gazdaság törvényei és irányítása	39
<i>Csanádi György</i> korreferátuma	56
<i>Márton János</i> korreferátuma	61
<i>Harsányi István</i> korreferátuma	65
<i>Kulcsár Kálmán</i> korreferátuma	71
<i>Huszár István</i> korreferátuma	75
<i>Szabó László</i> korreferátuma	77
Krónika	95
A Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának kibővített osztályülése (1968. május 7.)	117
<i>Vajda Imre</i> : Integráció, gazdasági unió és nemzeti állam	157
<i>Melichar, E.</i> : A terv az osztrák jogrendben	175
<i>Gelei Anna</i> : Ragnar Frisch magyarországi látogatásához	193
<i>Weltner Andor</i> : A gazdaságirányítási reform hatásának egyes megnyilvánulásai a munkaszervezet területén	199
<i>Szabó András</i> : Specializálódás és az egyetemi szervezet változásai a társadalomtudományokban	217
<i>Mádl Ferenc</i> : Egyetemi oktatás — jogi oktatás — jogtudomány Amerikában	237
<i>Lantos Imre</i> : Az állami szektor néhány problémája a Közös Piac országaiban	295
<i>Becski György</i> : Szimpózium a jelenkori kapitalizmus kérdéseiről	305
<i>Szelényi Iván</i> : Az olasz—magyar szociológus találkozóról	319
<i>Varga Károly</i> : Nyugati szociológiai irányzatok vívódása a haladással	329
<i>Takács József</i> : A magyar jogirodalom angol nyelvű bibliográfiája	339
Krónika	345

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
GAZDASÁG- ÉS JOGTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:
EÖRSI GYULA, FRISS ISTVÁN, HEVESI GYULA,
SZALAI SÁNDOR

SZERKESZTI:
FRISS ISTVÁN

II. KÖTET

1-2. SZÁM

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

1968

IX. OSZT. KÖZL.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA GAZDASÁG- ÉS JOGTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK KÖZLEMÉNYEI

A szerkesztő bizottság tagjai

EÖRSI GYULA, FRISS ISTVÁN, HEVESI GYULA, SZALAI SÁNDOR

Szerkeszti

FRISS ISTVÁN

Technikai szerkesztő

MÁDL FERENC

KIADÓHIVATAL: BUDAPEST V., ALKOTMÁNY U. 21.
SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST V., NÁDOR U. 7.

A Magyar Tudományos Akadémia IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának Közleményei változó terjedelmű füzetekben jelennek meg, és az Akadémia IX. Osztályának munkájáról szóló tájékoztatókat, az Osztály előadó ülésein bemutatott dolgozatokat, magyar nyelven még nyomtatásban meg nem jelent értekezéseket közölnek a közgazdaságtudomány, az ágazati gazdaságtudományok, az állam- és jogtudományok, a szociológia, a statisztika, a demográfia, valamint az afro-ázsiai kutatások köréből. Évenként általában négy füzet jelenik meg.

A kéziratok a következő címre küldendők:

Magyar Tudományos Akadémia
IX. Osztályának Közleményei
Budapest V., Nádor u. 7.

Ugyanerre a címre küldendő minden szerkesztőségi levelezés.

Minden szerzőt megjelent munkájáért 50 különlenyomat és nyomtatott 40 000 „n”-enként 400,— Ft tiszteletdíj illet meg. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de felelősséget a beküldött kéziratok megőrzéséért vagy továbbításáért nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára belföldi címre 40,— Ft, külföldi címre 60,— Ft. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Budapest V., Alkotmány u. 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 05-915-111-46), külföldi megrendelések a „Kultúra” Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő u. 32., Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 43-790-057-181) útján eszközlendők.

A Magyar Tudományos Akadémia IX. Osztálya a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki:

1. *Acta Oeconomica* 2. *Acta Juridica*

Acta Oeconomica szerkesztősége: Budapest V., Nádor u. 7. *Acta Juridica* szerkesztősége: Budapest V., Szemere u. 10.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA GAZDASÁG- ÉS JOGTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK KIBŐVÍTETT OSZTÁLYÜLÉSE

(1967. május 4.)

A Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának 1967. évi közgyűlési beszámolóját *Friss István* osztálytitkár terjesztette elő.

A vitában felszólaltak: *Szászy István* MTA levelező tag, *Hevesi Gyula* akadémikus, a MTA Ipargazdaságtani Kutató Csoportjának igazgatója, *Vajda Imre* MTA levelező tag, a Magyar Közgazdasági Társaság elnöke, *Csizmadia Andor* egyetemi tanár, az állam- és jogtudományok doktora, *Weltner Andor* egyetemi tanár, az állam- és jogtudományok doktora, *Hegedüs András* az MTA Szociológiai Kutató Csoportjának igazgatója, *Osztrovski György* MTA levelező tag.

Az alábbiakban a beszámolót teljes terjedelemben, a felszólalásokat rövid, érdemi összefoglalásban közöljük.

*A Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának
1967. évi beszámolója*

I. A beszámoló előterjesztése

Eörsi Gyula osztálytitkár helyettes nyitotta meg a kibővített ülést, hangsúlyozva, hogy az osztály történetében első alkalom, hogy a beszámoló egy teljes ciklust ölel fel és ezért most lehet először képet formálni arról, hogy egy viszonylag hosszabb idő alatt az Osztály hogyan végezte munkáját.

Bevezető után *Friss István* osztálytitkár tartott rövid referátumot, amelyben előterjesztett néhány kiegészítő megjegyzést a meghívottak részére előzetesen rendelkezésre bocsátott beszámolóhoz.

Az Osztály beszámolójában az egyik feltűnő jelenség, amelynek méltatására azonban maga a jelentés nem tér ki, az Osztály rendkívül sokoldalú működése, rendkívül szoros kapcsolata a gyakorlattal. A műszaki- és a természettudományokon kívül talán nincs is az Akadémián képviselt tudományágak között olyan, amelynek hasonlóan sokoldalú és intenzív kapcsolata volna a mindennapi gyakorlattal. Hogy félreértés ne essék, szükséges hozzáfűzni, hogy ez természetesen egyáltalán nem mércéje a tudományok fontosságának, és csak mint az osztály egész működésének egy jellegzetességét kell megemlíteni.

Az említett kiinduló szempontot példázza az a nagy mozgalom, ami az egész magyar társadalmat az utóbbi években foglalkoztatja. Gazdasági mechanizmusunk reformja az osztály körébe tartozó majdnem minden intézetet — tulajdonképpen az Afro-Ázsiai Kutató Központ kivételével minden intézetet — foglalkoztatott. Tehát a Közgazdaságtudományi Intézetet, az Állam- és Jogtudományi Intézetet, az Ipargazdaságtani Kutató Csoportot, az Agrárgazdasági Kutató Intézetet, a Szociológiai Kutató Csoportot, és az Afro-Ázsiai Kutató Központ vezetője is tevékenyen részt vett ebben a munkában. De az egyéb társadalmi jelentőségű mozgalmak, mint pl. a szocialista demokrácia további fejlődése, alkotmányunk aktuálissá vált kérdései ugyancsak belekerültek az osztály tevékenységi körébe is. Hasonlóképpen nagy gyakorlati jelentőséggel bírtak az Ipargazdaságtani Kutató Csoportnak az állóeszközökkel kapcsolatos kutatásai, többek közt a folyamatos munkarend kialakításával összefüggően. A Szociológiai Kutató Csoport tevékenysége messze túlnyúlt az Akadémia szokásos keretein és tulajdonképpen az egész

hazai szociológiai kutatás központjává vált, együttműködve ezen a téren többek közt különböző egyetemekkel, a Pártfőiskolával, a Rádióval. Tulajdonképpen rokon ezzel a kérdéssel az a másik érdekes jelenség, hogy az akadémiai tudományos bizottságok működése messze túlterjed az Akadémia keretein. Az a törekvés, hogy az Akadémia váljék a hazai tudományos kutatások egyik centrumává — különösen a hazai alapkutatások centrumává — messzemenően megvalósult, vagy megvalósulóban van a Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának keretében is. Szemlélteti ezt, hogy pl. a Közgazdaságtudományi Bizottság tagjai között ott van a Konjunktúra és Piackutató Intézet képviselője, a Belkereskedelmi Kutató Intézet képviselője, a Tervhivatal Tervgazdasági Intézetének vezetője, és a Bizottság általában arra törekedett, hogy a gyakorlati életben működő elvtársakkal is kiszélesítse, gazdagítsa a hozzátartozó kutatások körét. Az Ipargazdasági Bizottság koordináló, a tudományos fejlődést figyelemmel kísérő munkája kiterjed az Építési- és Városgazdálkodási Minisztérium, a Kohó- és Cépipari Minisztérium, a Nehézipari Minisztérium és a Könnyűipari Minisztérium keretében folyó kutatásokra is. Az Agrárökonómiai Bizottság már alapintézménye, az Agrárgazdasági Kutató Intézet révén is szoros kapcsolatot tart fenn a Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztériummal.

Az utóbbi évek egyik fontos jelensége, hogy az egyes tudományágak területei kibővültek és ez aláhúzza a tudományszervezés fokozódó jelentőségét. Itt különösen érdemes megemlíteni, hogy a közgazdaságtudomány új és új területekre terjeszti ki működését, hogy ilyen értelemben kell tekinteni a gazdasági reformmal kapcsolatosan létrejött három új és jelentősnek ígérkező intézményt, a Gazdaságtudató Intézetet, a Belkereskedelmi Kutató Intézetet és az Országos Piackutató Intézetet. Ez utóbbinál külön is említésre méltó, hogy szervezetében is igyekszik a mechanizmus-reformhoz igazodni. Meg kell jegyezni, hogy a közgazdaságtudományon belül az utolsó években a hangsúly bizonyos fokig új kutatási területek felé tolódott el. Így fokozott súlyt nyertek a piackutatás kérdései, az üzemgazdaságtan egyes kérdései és a Közgazdaságtudományi Bizottság törekszik arra, hogy ezzel a fejlődéssel lépést tartva az egész tudomány területét megfelelően képviselje. Hasonló fejlődés figyelhető meg más tudományos bizottságainknál is.

Harmadik ilyen jelenséggé kell megemlíteni, hogy az írásos jelentés eléggé heterogén, nemcsak abból a szempontból, hogy nagyon különböző tudományokról számol be, hanem abból a szempontból is, hogy ezeknek az egyes tudományoknak a beszámolóiban részben igen különböző kérdésekkel foglalkoznak, igen különböző területekre terjednek ki. Ez nem egyszerűen a tudományok sokféleségéből következik, hanem nyilvánvalóan összefügg azzal is, hogy ezek a tudományok hazánkban különböző fejlettségi fokon állnak, hogy egy részük viszonylag későn érte el különböző történelmi körülmények folytán a fejlettségnek azt a fokát, amelyen más tudományok már huzamosabb idő óta voltak. Ezért jellemző például, hogy a szociológia és a demográfia beszámolóiban viszonylag nagy teret kapnak az egyetemi oktatás kérdései, mert ezeknek a tudományoknak a keretében még maga a főiskolai oktatás is megoldatlan probléma, holott az Osztály más tudományainak nemcsak régen kialakult a főiskolai oktatási gyakorlata, hanem komoly tradíciókkal is rendelkeznek ezen a téren. Ismeretes azonban, hogy a szociológia különböző vizsontagságok után tulajdonképpen csak néhány évvel ezelőtt nyerte el Magyarországon a neki kijáró társadalmi elismerést is, és a demográfia is csak az utolsó években került a Magyarországon igazán tudományosan, széleskörűen művelt tudományágak közé.

Ide kívánczik az Osztály Statisztikai Bizottsága megalakításának megemlézése is, amely azonban annyiban különbözik az éppen említett tudományoktól, hogy itt akadémiai vonatkozásban sem új tudományról van szó. Hiszen az Akadémiának már a múlt században igen jelentős tevékenysége volt éppen a statisztika területén, és a statisztikai hivatalos szolgálat megindításának is a közeli napokban fogjuk százéves évfordulóját ünnepelni. A Bizottság azonban új, és biztosan remélhető, hogy jelentősen hozzájárul az éppen alapkutatás-jellegű statisztikai vizsgálatok elmélyítéséhez.

Friss István a továbbiak során a bizottságok szervezeti kereteiben jelentkező új jelenségekre hívta fel az ülés figyelmét. A leglényegesebb változás tulajdonképpen az, hogy a tudományos kutatók elfoglaltságának csökkentése céljából az adminisztrációs, hivatalos és szervezési munkák egyszerűsítése céljából az Akadémia arra törekedett, hogy egyes bizottságainak, albizottságainak és munkacsoportjainak számát csökkentse, s ezért különböző bizottságok összevonását ajánlotta az egyes osztályoknak. Kézenfekvő példaként a Közgazdaságtudományi Bizottság szervezeti kereteiben beállott változásokat megemlítve Friss István rámutatott, hogy a bizottság magába olvasztotta nemcsak az addig önállóan létezett Közgazdaságtudományi Intézeti Tudományi Tanácsot, hanem többek között az addig ugyancsak önálló léttel bírt tudományos koordináló bizottságokat is. Egyébként az Akadémia osztályai többségénél a koordináló bizottságok feladatait eddig is a tudományos bizottságok látták el. A Közgazdaságtudományi Bizottság műkö-

dését ilyen vonatkozásban azért is érdemes megemlíteni, mert az is újszerű volt, hogy maga a bizottság dolgozott ki javaslatokat az egész rendszer egyszerűbbé és célszerűbbé tételére. A tapasztalat az volt — és feltehető, ez nemcsak a közgazdaságtudomány-terület tapasztalata —, hogy a tudományos kutatás koordinációja címén rengeteg, feleslegesnek bizonyult papirommunka, bürokratikus munka és viszonylag nagyon kevés tudományos koordináció volt. Hogy az a rendszer, amit a korábbi helyett a Bizottság elfogadásra ajánlott és amit az illetékes állami szervek el is fogadtak, sokkal több eredményt fog-e hozni, azt egyelőre nehéz megmondani, mert ez a rendszer még csak első lépéseit teszi és nagy eredményeket természetesen még nem tud felmutatni. De annyi azért már most feltehető, ez a változás alkalmas lesz arra, hogy egészséges irányban változtassa meg az egész tudományos koordináló tevékenységet. A lényeg itt az — és erre pár szóval az írásos beszámoló is utal —, hogy az eddigi öt fő feladat helyett kettőben lettek összefogva azok a témák, amelyek vonatkozásában valóban országos méretben érdemes a tudományos kutatások figyelemmel kísérésével és összehangolásával, koordinálásával foglalkozni, különösen abban az értelemben, hogy a kutatásban résztvevők megfelelően tájékozottak legyenek mindenről, ami a tudományuk területén történik, hogy ebből a célból tudományos konferenciákat, tájékoztató előadásokat, tapasztalateserét szolgáló összejöveteleket szervezzenek, ápolják a kapcsolatot a hasonló célú külföldi kutatásokkal is, s ez is ezeknek a bizottságoknak a feladata lett. Ezért e bizottságok a feladataikat jobban kifejező tudománypolitikai albizottságoknak neveztettek el. A tudománypolitikai albizottságok kidolgozzák a kutatások átfogó programját is és a fejlődést figyelemmel kísérve, ezeket állandóan korszerűsítik az új jelenségek, tények, feladatok alapján. Ez a két tudománypolitikai albizottság egyrészt a tervezés tudományos megalapozásával, különösen a magyar népgazdaság reálisan tervbe vehető optimális szerkezetének kialakításával foglalkozó kutatások, másrészt a népgazdaság vezetési és irányítási tevékenységének tökéletesítésével foglalkozó kutatások, tudományos albizottságai, amelyek azonban nem foglalkoznak olyan feladatokkal, amelyekkel a koordináló bizottságok korábban foglalkoztak, vagy legalábbis foglalkozniuk kellett volna, tudniillik az egyes kutatóhelyeken folyó kutatások szervezeti összekapcsolásával. Erre a célra egy harmadik szerv lett létrehozva, a Kutatóhelyi Vezetők Tanácsa. Az előzőleg ismertetett elvnek megfelelően ugyancsak a Közgazdaságtudományi Bizottság albizottságává lett a Közgazdasági Szemle szerkesztő bizottsága, s ezzel a Szemle és az Akadémia közötti kapcsolat szorosabbá vált. Talán legkevésbé tekinthető megoldottnak egyelőre a Tudományos Tanács beolvasztása a Közgazdaságtudományi Bizottságba. Itt is az a helyzet, hogy az Intézet Tudományos Tanácsának korábbi funkciói közül a két leglényegesebbet, tudniillik az intézet beszámolójának megvitatását és az intézet tudományos tervének megvitatását zavartalanul magáévá tette a Közgazdaságtudományi Bizottság. Ahol valami hiányosság maradt: az maguknak a tudományos kutatásoknak a megvitatása, illetve a jelentősebb kutatási beszámolók megvitatása. Ilyesmivel ugyanis a Közgazdaságtudományi Bizottság egyelőre nem foglalkozik, és összetételénél fogva nem is teljesen alkalmas rá, hogy ezekkel foglalkozzék. Igaz, hogy ezt a szerepét messzemenően átvehetné a két tudománypolitikai albizottság, és vannak is már rá egyes tervek, hogy azoknak a működése ilyen irányban is kiterjedjen. Itt minden esetre van egy olyan kérdés, amellyel még foglalkozni kell.

Végül Friss István az Osztály belső életének fontos kérdésével foglalkozott, megemlítve, hogy a Beszámolóban erre is van egy rövid utalás, de az nem látszik elegendőnek. E vonatkozásban fontos újtásként értékelendő, hogy az osztályvezetőség már megalakulása óta következetesen az osztállyal együtt tartotta üléseit. Igaz, ennek az újtásnak egyik feltétele az volt — és éppen ezért ez nem mindenütt valószínűsíthető meg —, hogy az osztály teljes létszáma, tehát a IX. Osztályhoz tartozó akadémikusok száma viszonylag kevés. Ennek ellenére elképzelhető lett volna, hogy azért az Osztály egyik fele, amely felöleli az osztályvezetőség tagjait, külön ülésezik, és ezenkívül olyan ülések is összehívásra kerülnek, amelyeken az Osztály valamennyi tagja részt vesz. Korábbi, még a II. Osztály keretében szerzett tapasztalatok arra mutattak: ez elkerülhetetlenül oda vezet, hogy az osztályvezetőség és az egész osztály között a harmónia időről időre nem teljes, elkerülhetetlen, hogy az osztály tagjai, akik nem tagjai az osztályvezetőségnek, időről időre azt érezzék, ők tulajdonképpen nem is olyan nagyon látják, mi folyik az osztályon, mit is csinál az osztályvezetőség. Elkerülhetetlen, hogy időről időre ne azt érezzék: tulajdonképpen ebben vagy abban a kérdésben helyes lett volna, ha az osztályvezetőség az ő véleményüket is meghallgatja, mert nekik is lett volna valami mondanivalójuk. A IX. Osztály tapasztalatai ezzel az újtással rendkívül pozitívak. Az Osztályon, éppen azért, mert az osztály és az osztályvezetőség ülései együtt voltak, igen sok érdekes, termékeny vita zajlott le, az osztály tagjainak érdeklődése az osztály ügyei, az osztály valamennyi ügye, az osztály belső kérdései iránt is egész idő alatt rendkívül élénk volt, s az

II. A beszámoló

FRISS ISTVÁN osztálytitkári referátuma

osztály tagjai valamennyien úgy érezték, hogy ez az osztály az ő osztályuk, itt az ő dolgaikról van szó, s ezeknek a dolgoknak az alakításában szívesen, örömmel vettek részt. Az ülések egyes külső látogatói ugyancsak ezt a benyomást nyerték. Az Akadémia főtitkára, aki két ízben tisztelte meg látogatásával a IX. Osztály üléseit, éppen erről a vonatkozásról ugyancsak nagy elismeréssel szólt.

A Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának munkájáról múlt évi közgyűlésünkön csak néhány hónapos működés alapján tudtunk beszámolni. Mostani közgyűlésünkön kerül sor első ízben egy teljes év működési eredményeinek értékelésére. Az Osztály eddigi tevékenysége, tudományszervező és irányító munkája, alapjában véve igazolta az Akadémia Elnökségének ama döntését, amellyel a gazdasági és jogtudományoknak külön osztály keretében való művelését határozta el. Már az eddig eltelt időszak is megmutatta, hogy az önálló Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya keretein belül kétségtől több figyelmet lehet szentelni a hozzá tartozó tudományágak tudományos és tudományszervezési problémáinak, mint arra a Társadalmi és Történeti Tudományok Osztályán lehetőség volt. Az Osztály létrehozása módot nyújtott arra, hogy az Akadémia keretein belül néhány olyan tudományággal is behatóan foglalkozzunk, amelyek korábban kevésbé álltak a figyelem középpontjában. Ilyen tudományágak például a szociológia és a népeségtudomány. Ezeknek a tudományoknak Osztályunk az Akadémián belül fórumot és olyan támogatást tudott nyújtani, mely fejlődésüket előnyösen befolyásolta. A statisztika tudományának Akadémiánk keretein belül való művelését mozdítja elő a Statisztikai Bizottság nemrég történt létrehozása.

Az Osztály beszámolója egyfelől az Osztályhoz tartozó tudományágak sokféleségét mutatja, de másfelől azt is, hogy éppen e sokféleség segítségével sikerült a társadalmunkat ez alatt az idő alatt foglalkoztató, több fontos és izgalmas kérdésre tudományos igénnyel választ kereső megfelelő kutató bázist és vitafórumot biztosítani. Ilyeneként megemlíthetjük a gazdasági mechanizmus reformját, állami és társadalmi intézményeink, általában szocialista demokráciánk fejlesztését, az állampolgárok alapjogaival és kötelességeivel foglalkozó tudományos kutatásokat, a gazdasági mechanizmus reform bevezetésével kapcsolatos jogi kérdéseket, társadalmunk struktúrájának változását, valamint a hazai népesedési problémákat, termékenységi vizsgálatokat.

A.

Az Osztály keretein belül művelt tudományágak fontosabb eredményeiről, a felvetődött problémákról és az elkövetkező időszak legfontosabb tudományos célkitűzéseiről a következőkben adunk áttekintést.

Közgazdaságtudomány

Az elmúlt három évben a közgazdaságtudomány tovább fejlődött és számos eredménnyel segítette a népgazdaságunk előtt álló problémák megoldását.

Az egyik legjelentősebb eredménynek tekinthető *gazdasági mechanizmusunk reformjának* előkészítése. Ismeretes, hogy a Párt kezdeményezésére 1964-ben széles körű munka indult meg, amelynek célja az volt, hogy gazdaságirányítási rendszerünk fogyatékoságainak kritikai elemzése alapján javaslat kerüljön kidolgozásra gazdasági mechanizmusunk átfogó reformjára. Az ún. mechanizmus munka a szakemberek százait — közgazdászokat, de más kapcsolódó tudományágak képviselőit is — állította csatasorba. A reformjavaslatot kidolgozó munkabizottságokban együtt dolgoztak a központi gazdaságirányító szervek dolgozói, vállalati szakemberek és a közgazdász kutatók, tudósok. A kollektív erőfeszítés alapján született meg gazdaságirányítási rendszerünk reformjának az az elképzelése, amely végül is az MSZMP Központi Bizottságának 1965 májusi határozatában öltött testet. Népgazdaságunk, de egész társadalmunk szempontjából is a gazdasági mechanizmus 1968. I. 1-én bevezetésre kerülő reformjának óriási a jelentősége. Nem egyszerű gazdasági intézkedésről van itt szó, hanem a szocializmus építésének meggyorsítása céljából, a gazdaság irányításának és mechanizmusának a termelőerőkkel való összhangba hozataláról. E nagy vállalkozásból az akadémiai kutatók is kivették részüket. A Közgazdaságtudományi Intézet igazgatója az egész mechanizmus-munkát irányítók egyike volt, az Intézet egyik tudományos osztályvezetőjét pedig függetlenítették a munkát közvetlenül összefogó titkárság vezetésére. Rajtuk kívül az Intézetnek még tíz munkatársa folyamatosan részt vett egy-egy munkabizottság munkájában és jelentős szerepük volt a központi tervezés új módszereire, az árrendszerre, a vállalati jövedelemszabályozás módszereire, a beruházások finanszírozására, a külkereskedelem mechanizmusára, a mezőgazdasági termelők szövetkezetekre és más fontos problémákra vonatkozó javaslatok kidolgozásában. A munkabizottságokban való közreműködés mellett, 1965 első felében, egy ideiglenesen erre a feladatra alakított intézeti kutatócsoport, néhány más munkatárs bevonásával összegyűjtötte és értékelte a szocialista országokban az egész népgazdaságot érintő, vagy egyes területekre vonatkozó új mechanizmusok tapasztalatait. Az Akadémia keretében végzett mechanizmus-munka része volt az Akadémia egyik kiemelt feladatának, A szocialista gazdaságirányítás fejlesztését szolgáló kutatások c. komplex feladatnak.

A mechanizmus munka mellett folyó kutatások számos más eredménye is gazdagította a közgazdaságtudományt. A kutatásoknak egyik igen fontos területét képezik azok a vizsgálatok, *amelyek közgazdasági problémák matematikai módszerek* segítségével történő megoldására irányulnak. A magyar kutatók figyelme elsősorban az ágazati kapcsolatok mérlegének elméleti, majd felhasználási problémáira, valamint a különféle programozási módszerek alkalmazására irányult. Az ágazati kapcsolati mérlegek tekintetében az utóbbi években elsősorban azt vizsgálták, hogy milyen feltételek mellett és milyen módon lehet alkalmassá tenni azokat tervezési célokra. A programozási módszerek kutatásában komoly erőfeszítések történtek főleg két területen. Egyrészt alkalmazták e módszereket a távlati fejlődés tervezése két legfontosabb elemének, a beruházásoknak és a munkaerő újratermelésének és szakképzésének vizsgálatára, másrészt kutatták a népgazdaság fejlesztése optimalizálásának lehetőségeit. A feladatok megoldása mind elméleti, mind számítástechnikai szempontból igen bonyolult, ezért a gyakorlatba közvetlenül átültethető eredmények elérése még sok kutatói munkát igényel. Ennek ellenére máris számos eredmény született. Ezek közül az egyik tudományok doktora disszertációként került megvédésre. A távlati tervek matematikai programozása c. disszertációban leírt megállapítások annyiban jelentenek újat, hogy a kutató a már korábban is ismert programozási technikát a szocialista gazdaság beruházási döntéseinek, távlati terveinek megalapozására használja fel, kijelöli a matematikai programozás módszerének helyét a szocialista tervgazdaság rendszerében, újszerűen alkalmazza a döntésemélet eredményeit a bizonytalan adatok kezelésére. Jelentős részükben újak tekinthetők azok a megállapítások is, amelyek a népgazdasági optimumkritériummal, az optimumkritérium és a gazdaságpolitika viszonyával foglalkoznak. A disszertációban közölt eredményekkel összhangban — a kutató irányításával — indult meg az ún. kétszintű tervezés, — amelynek célja végső soron olyan optimális népgazdasági tervprogram kidolgozása, amely már konkrét döntésekhez is felhasználható lesz.

Egy másik kutatás olyan területen, mely a távlati célkitűzések szempontjából különösen fontos, az oktatás, ill. a szakképzés gazdasági vonatkozásaiban jutott el nemzetközileg is érdekes új eredményre és több kérdésre másoknál elfogadhatóbb választ adott. Ilyenek például a munka bonyolultsága és annak mérési módszere, a bérarányok centruma, az oktatás költsége és az oktatás társadalmi hozamának költsége stb.

Az előbbieken kívül több olyan eredmény is született, amely hasznosan járul hozzá ismereteink elmélyítéséhez, a kutatások megalapozásához. Egy kutatás feldolgozta és rendszerezte a növekedési modellekre vonatkozó irodalmat, s egyben vázolta a növekedési modellek alkalmazhatósági körülményeit a szocialista gazdaság viszonyai között, egy másik pedig a nemlineáris és nem folytonos programozási módszerek alkalmazhatóságát illetően végzett el hasonló munkát.

A gazdaságossági számítások módszereinek és hatékonyabb gyakorlati alkalmazásának feltételeivel foglalkozó kutatások során készült egy tanulmány, amely összefoglalta, rendszerezte és kritikailag elemezte, a gyakorlati felhasználás szempontjából értékelte azokat a szerteágazó kutatásokat és praktikus tapasztalatokat, amelyeket a gazdaságossági számítások témakörében elértünk. Egy másik kutatás a gyártmányok kutatásának, fejlesztésének, bevezetésének gazdaságossági számításaival foglalkozott. A kutató továbbfejlesztette a gyártmányfejlesztés gazdaságossági számításának módszerét; dinamikus jellegű számítási módszere iránt már kutatás közben, de azóta is, számos vállalat érdeklődött, illetőleg a kidolgozott módszert már több vállalatnál a gyakorlatban alkalmazzák.

A szocialista mezőgazdaság közgazdasági kérdéseire vonatkozó vizsgálatok közül több munka zárult le eredményesen. Két munka a mezőgazdaság termelőerői fejlesztésének technikai oldalaival kapcsolatos közgazdasági problémákat vizsgálta. Az ipari takarmánytermelés gazdasági hatékonyságát elemző vizsgálat áttekintette a keveréktakarmánygyártás helyzetét, rámutatott a szállítási igények csökkentési lehetőségeire, tervezési-, üzemi- és termelészövetkezeti szinten részletezte a gazdaságossági követelményeket és kidolgozta a keveréktakarmánygyártással kapcsolatos beruházások vizsgálati módszereit. A mezőgazdaság kemizálásának gazdasági hatékonyságával foglalkozó kutatás hazai viszonylatban elsőként tárgyalta átfogóan, új közgazdasági- és üzemgazdasági összefüggésekre rámutatva, az alkalmazásra kerülő kémiai anyagok hatékonyságának kérdéseit. A termelészövetkezeti munkadíjazás problémáival foglalkozó vizsgálatok terén hozott új eredményeket az a kutatás, amely a kérdést újszerűen, az eddigiektől eltérően nem a munkadíjazási formák oldaláról, hanem a gazdasági tartalomtól kiindulva és a meghatározó közgazdasági feltételekkel összefüggésben vizsgálva kimutatta, hogy e problémák gyökere nem annyira a munkadíjazási formákban, mint inkább a jövedelmi színvonalat meghatározó ár-, pénzügyi és hitelviszonyokban, az adózás és az állami támogatás rendszerében keresendő.

Az életszínvonal és a fogyasztás struktúrájának, tervezésének kérdéseire irányuló vizsgálatok jórésze még folyamatban van. Az elmúlt időszakban egy jelentősebb kutatás került lezárásra. A foglalkoztatottság és az életszínvonal összefüggéseit elemző vizsgálat a közgazdasági kutatások egy kevésbé előtérben álló területén foglalta össze és fejlesztette tovább az eddigi eredményeket.

A szocialista árrendszer problémáit vizsgáló kutatások közül — az életszínvonalra vonatkozó vizsgálatokkal összefüggésben is — elkészült egy munka, amely a fogyasztói árképzés módszereit az élelmiszerek és élvezeti cikkek példáján elemezte. A kutatás Magyarországon elsőként vizsgálta és elemezte kritikusan, tények és adatok alapján egyes fogyasztási cikkek ármegállapításának eddigi rendszerét és következtetéseket vont le az ármechanizmus átalakítására vonatkozóan.

Fontos helyet foglalnak el a vizsgálatok között a *szocialista országok gazdasági együttműködésére* vonatkozó kutatások. E vizsgálatok zöme akadémiai keretben, ugyanakkor szoros együttműködésben folyt a KGST Közgazdasági Állandó Bizottságával. Az egyik kutatás arra irányult, hogy az egyes KGST országok struktúrájának részletes elemzése és összehasonlítása alapján tisztázza az egyes országok ágazati struktúrájához kapcsolódó érdekelttség főbb irányait, valamint ezen érdekek összehangolásának egyes követelményeit, elsősorban a nyersanyagellátás problémái szempontjából. A kutatás eredményeit az a nemzetközi konferencia is megvitatta, amely a Közgazdaságtudományi Intézet szervezésében az MTA és a KGST Közgazdasági Állandó Bizottsága hazai tagozata titkárságának közreműködésével 1965 júniusában ült össze. A sikeres konferencia érintette a KGST országok nyersanyagbázisának kölcsönösen előnyös fejlesztési lehetőségeit és azzal is foglalkozott, hogy a továbbiakban milyen irányokban szükséges elmélyíteni a nyersanyaghelyeztetel kapcsolatos közgazdasági kutatásokat. A másik kutatás a szocialista országok termelési feltételein nyugvó külkereskedelmi árrendszer, az ún. saját árbázis kérdéseivel foglalkozott. A kutatás a témával foglalkozó KGST szervek munkájának tudományos alátámasztásához járult hozzá, ugyanakkor a kutatók közvetlenül is részt vettek a kérdéssel foglalkozó KGST munkacsoportok tevékenységében.

A *kapitalizmus* új gazdasági jelenségeivel és a polgári közgazdasági elméletek bírálatával is számos vizsgálat foglalkozott és ért el jelentős eredményeket. Közülük kiemelkedő az a doktori disszertáció, amely a Közgazdaságtudományi Intézetben, az Adalékok a mai tőkés pénz, a konjunktúraingadozások és a gazdasági válságok elméletéhez c. kutatástól ugyanazon címmel készült. A kutatás eredményei a kapitalizmus politikai gazdaságtanának továbbfejlesztéseként értékelhetők. A kutató egybekapcsolva az újtermelési elméletet a konjunktúra-elmélettel, jelentős új megállapításokra jutott a kapitalizmusban funkcionáló pénz jellegét és szerepét, az újtermelési ciklus alakulását befolyásoló tényezők, elsősorban az állótoke különleges befolyását, a munkásosztály helyzetét meghatározó automatizmusok új, tudományosan bizonyított elméletének kifejezését illetően. A kutatásból származó eredményeknek nemzetközi jelentősége is van, elsősorban azért, mert a kutató Marx Tőkéje II. kötetének sémáiból indul ki, amire a nemzetközi irodalomban többször történt kísérlet, de ezt az eddigieknél következetesebben viszi keresztül.

Végül megemlítenédnek tartjuk azokat a széles közgazdasági közvéleményt is élénken foglalkoztató és a kutatásokat is előre vivő *vitákat*, amelyek az utóbbi néhány évben folytak a távlati tervezés tudományos megalapozásának kérdéseiről, a népgazdaság struktúrájáról, különös tekintettel a mezőgazdaságnak a népgazdaságban elfoglalt helyzetét illetően, az árrendszer felépítéséről, a beruházások problémáiról, a külkereskedelemről, a szocialista országok gazdasági együttműködésének fejlesztéséről stb.

A hazai közgazdaságtudomány eredményeinek propagandája, ezen keresztül a nemzetközi tudományos együttműködés fejlesztése útján tett jelentős lépésként kell megemlíteni az *Acta Oeconomica* idegennyelvű közgazdasági folyóirat 1966-ban történt megindítását.

A közgazdaságtudományi kutatások *koncentrálásának* és koordinálásának előbbrevitelét szolgálják azok az átalakítások, amelyek a Közgazdaságtudományi Bizottság kezdeményezésére indultak el és lényegében 1966-ban történtek meg. A korábbi öt közgazdasági főfeladat összevonásra került, ill. meghatározásra került az a két főfeladat, ill. kutatási irány, amelyekre a kutatásokat koncentrálni célszerű. A két főfeladat a következő: 1. A tervezés tudományos megalapozása, különös tekintettel a magyar népgazdaság reálisan tervbevehető optimális szerkezetének kialakítására; 2. A népgazdaság vezetési és irányítási rendszerének tökéletesítése. Az illetékes szervek által is jóváhagyott átalakítás alapján, a koordináló munka az ún. Kutatóhelyi Vezetők Tanácsában fog végbemenni, abból a megfontolásból kiindulva, hogy a kutatóhelyek felelős vezetőinek testülete az a szerv, amely a kutatásokra érdemi befolyást gyakorolni tud. Az ugyancsak elfogadott két közgazdasági főfeladat kutatómunkájának tudománypolitikai jellegű irányítását pedig a Közgazdaságtudományi Bizottság keretében működő két tudománypolitikai albizottság látja el.

Az elmúlt három évben a közgazdaságtudomány *káderbázisa* tovább szélesedett. 1964 elején a közgazdasági kandidátusok száma 128, a doktorok száma 4, az akadémiai levelező tagok száma 1, az akadémikusok száma 3 volt. 1964—65—66-ban ötvenen védtek meg kandidátusi, hárman pedig doktori disszertációjukat, s időközben két doktor akadémiai levelező tag lett. A közgazdasági aspiránsok száma 1967 elején 31 fő volt és számosan dolgoznak doktori értekezésükön is. Így várható, hogy a Közgazdaságtudományi Intézetből 4—5 doktori disszertáció kerül a közeljövőben benyújtásra.

A *következő időben* a közgazdaságtudományi kutatásokat elsősorban a tervezés tudományos megalapozásának fokozására, a magyar népgazdaság reálisan tervbevehető optimális szerkezetének kialakítását szolgáló tervezés alapelveinek kidolgozására, a nemzetközi gazdasági munkamegosztás és együttműködés kívánatos fejlődésével kapcsolatos problémák tisztázására, valamint a népgazdaság vezetési és irányítási rendszerének tökéletesítését szolgáló kutatásokra kell koncentrálni. Ez utóbbi tekintetében az akadémiai kutatóbázist szélesíteni kell, hogy az új gazdasági mechanizmus működésének első tapasztalatai is tudományos feldolgozásra kerüljenek.

Állam- és jogtudomány

Az állam- és jogtudományi kutatások területén az elmúlt három évben lényeges előrehaladás történt és több vonatkozásban is számottevő eredményekről lehet számot adni. Növekedett állami és jogintézményeink korszerű fel-

fogásának alakítását és fejlesztését segítő tudományos igényű monográfiák és jelentős tanulmányok száma és színvonala; szélesedtek a ténykutatások és egyes témák feltárásában fokozatosan alkalmazásra kerültek szociológiai módszerek; több, a szocialista állam- és jogtudomány előtt álló, fontosabb probléma megvitatására a hazai és a szocialista országok szakembereinek bevonásával konferenciákat, kerekasztal értekezleteket rendeztek stb. Az Állam- és Jogtudományi Intézet és a jogi károk több képviselője aktívan részt vett, illetőleg jelenleg is tevékenyen közreműködik a jogalkotó munka segítésében, az új gazdasági mechanizmus jogi vonatkozásainak kimunkálásában, jelentős nemzetközi problémák kidolgozásában és különböző szakvélemények készítésében.

A jogi károk tanszékei kutatómunkájának jelentős hányada a távlati kutatási tervben előirányzott témák köré koncentrálódott, s ez előmozdította a társkarok egymásközi és az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete közötti együttműködés fejlesztését.

Az egyetemi kutatóhelyeken folyó kutatások közül három terület eredményeit kell kiemelni. Az első a szocialista demokrácia kérdései köré csoportosítható kutatásokat fogja össze (a szocialista demokrácia államelméleti és alkotmányi kérdései). A másik nagyobb témakört a gazdaság jogi szabályozásával, a gazdaságirányítás reformjával összefüggő kutatások jelentik. Ezen a területen több általános jelentőségű és a tudományterület fejlődése szempontjából is értékes kutatás folyt, ill. fejeződött be. A kutatások harmadik nagy témacsoportja a bűnözés okai kutatásához, a bűncselekmények megelőzésének és felderítése módszereinek vizsgálatához, a visszaeső és fiatalkorú bűnözés problémáinak tanulmányozásához kapcsolódik. Mindhárom fentvázolt témakörben a beszámolási időszakban jelentős monográfiák, tanulmányok jelentek meg; egyes problémákról illetékes vezető állami szervek részére javaslatok és feldolgozások készültek.

Az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos kutatómunkájának középpontjában az elmúlt három év folyamán azoknak a feladatoknak a teljesítése állott, amelyek az Országos Távlati Tudományos Kutatási Tervből, valamint az Intézet ezen alapuló éves kutatási terveiből erednek. Több jelentős monográfia, számos tanulmány, cikk, szemleanyag, ismertetés, recenzió stb. látott napvilágot az Intézet dolgozóinak tollából.

Az Intézet szervezete és munkamódszerei az elmúlt évek folyamán lényegében kialakultak és többé-kevésbé megszilárdultak. Az öt tudományos osztály mellett — amelyek közül a jogösszehasonlító osztály az Intézet nemzetközi kapcsolatainak szervezeti összefogását is ellátja — megszilárdult az 1963-ban végrehajtott intézeti átszervezés során önállóvá vált dokumentációs csoport és bibliográfiai csoport tevékenysége, és megoldott az intézeti könyvtár szervezetének és munkájának szabályozása is.

Igen kedvezően alakult az Intézet kapcsolatainak fejlődése állami szerveinkkel. Az Intézet szervezeti szabályzatában a monografikus kutatómunka

mellett az állami gyakorlat magasszintű támogatása változatlanul jelentős feladatként szerepel. Az Intézet munkatársai rendszeresen részt vettek és vesznek a kodifikációs munka különböző fázisaiban, valamint az új törvénykönyvekkel kapcsolatos joggyakorlat kialakításának befolyásolásában. Állandó kapcsolatot tart fenn az Intézet a Minisztertanács Titkárságával, számos minisztériummal, a Legfelsőbb Bírósággal, valamint több más állami szervvel s ez a rendszeres együttműködés az esetről-esetre érkező megkeresések, ill. megbízások teljesítésével egészül ki.

Az Intézet nemzetközi kapcsolatainak területén az elmúlt 3 év további előrehaladást hozott. Ez részben azzal van összefüggésben, hogy az Intézetnek a különböző nemzetközi tudományos egyesületekben és társaságokban való tagsága fokozott igényeket vet fel, részben pedig azzal, hogy az Intézet maga is kereste a nemzetközi tudományos életbe való bekapcsolódás újabb lehetőségeit.

Az intézeti kutatók tudományos fejlődésének előfeltételei az Intézetben kedvezően alakulnak, s ez a fejlődés továbbra is egyenletesen folyik. Az Intézetben jelenleg 1 akadémikus, 2 MTA levelező tag, valamint 12 kandidátus dolgozik, továbbá 1 doktori és 2 kandidátusi disszertáció megvédése esedékes, további 1 doktori és 4 kandidátusi disszertáció áll közvetlen befejezés előtt.

Státushiány következtében kevésbé aktuális annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy a kutatók közül ki lenne alkalmas vezetőállás betöltésére, tudományos főmunkatársi átsorolások foganatosítására azonban évről évre indokoltan sor kerül. Az elmúlt 3 év folyamán nem merült fel intézeti tudományos dolgozóknak más munkaterületre való irányítása, illetve ennek szükségessége vagy kívánatos volta.

A jogtudományi kutatóhelyek — ideértve az egyetemi karokat és az Intézetet — eddig elért eredményeinek jelzésével egyidejűleg fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az állam- és jogtudományi kutatómunka fejlesztése fokozottabb pénzügyi támogatást igényel. A hagyományos jogdogmatikai módszerek helyett a ténykutatások intenzívebb bevezetése nagyobb személyi és dologi kiadásokkal jár együtt, amit a jelenlegi — kétségtelenül fontos — új feladatok tudományos kutatásának elősegítésénél tekintetbe kellene venni.

Az egyetemeken folyó állam- és jogtudományi kutatások koncentrálása érdekében az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottság megvitatta az 1966—69. tervidőszak kutatási feladatait és koordinálásának problémáit. A IX. Pártkongresszus határozatai és az eddigi viták alapján a következő kiemelt témakörökre javasolta a kutatási kapacitások koncentrálását:

- a) a politikai és jogi tudat körébe folyó komplex kutatásokhoz kapcsolódó állam- és jogtudományi kutatások elősegítése;
- b) az új alkotmány és egyes intézményei alkotmányi szabályozásának előkészítésére irányuló kutatások támogatása;
- c) a gazdasági irányítás reformjával kapcsolatos jogi kutatások fejlesztése;

d) az új tanács törvény és intézményei megalapozására irányuló kutatások elősegítése.

A Bizottság elhatározta, hogy rendszeresen megtárgyalja a kiemelt témákban folyó kutatások állását, vitákat rendez ezekben a témakörökben, elősegíti és koordinálja az említett kutatásokat.

Az Állam- és Jogtudományi Intézet hároméves tervében továbbra is nagy figyelmet szentel az OTTKT-től rája háruló kötelezettségek teljesítésének. Így pl. „A szocialista társadalom jogi és társadalmi magatartási szabályai” c. témakörben a társadalomban érvényesülő jogi normák rendszerének, a jogi és egyéb magatartási szabályok viszonyának, egymásba való átmenetét igyekeznek a kutatások feltárni különös tekintettel a szocialista társadalom norma-rendszerének konkrét alakulására. A téma keretében kerül sor a jogszabály alapvető elméleti kérdéseinek kutatására, a jogi norma társadalmi lényegének, logikai szerkezetének, különböző fajtáinak konkrét elemzésére.

A jogalkalmazás különböző formáinak, egyes szakaszainak vizsgálata keretében a kutatások a jövőben arra irányulnak, hogyan realizálódik a társadalom tagjainak magatartásában a jogi forma, a jogalkalmazó szervek közbejöttével. A vizsgálat kiterjed az egyes jogszabályfajták alkalmazásának gyakoriságára is.

A nemzetközi kapcsolatok fejlődése, különösen pedig az államok gazdasági együttműködésének kiterjedtebbé és sokoldalúbbá válása (KGST, tőkés integrációs szervezetek) szükségessé teszi az új intézményekkel kapcsolatos *nemzetközi közjogi problémák elemzését*, továbbá egyes régi fogalmak (szuverenitás, jogalanyiség stb.) új módon történő megvilágítását. A kérdéskör tudományos feldolgozása segítséget nyújthat Magyarország gazdasági kapcsolatainak fejlődéséből adódó jogi problémák megoldásához, egyben pedig az egyetemi oktatáshoz is.

A szocialista *államigazgatási tevékenység* alapkérdésének vizsgálatával az államigazgatás szervezetének, vezetésének és működésének legaktuálisabb problémáit kívánjuk elméletileg feldolgozni, s ennek alapján a gyakorlati igazgatási munka fejlesztését elősegíteni. Az Intézet, elsősorban államjogi szempontból, vizsgálni kívánja az *igazságszolgáltatás szervezetének és működésének* kérdéseit is.

A gazdaságirányítási rendszer átalakítása, a külkereskedelmi problémák előtérbe kerülése, a termelészövetkezeti mozgalom fejlődése egy sor lényeges, új elvi és gyakorlati problémát vet fel a *gazdaság jogi szabályozása* vonatkozásában. A polgári jogi osztály munkájának középpontjában e kérdések polgári jogi, termelészövetkezeti jogi és munkajogi kutatása áll. A polgári jog struktúrájával kapcsolatos alapkérdésekhez tartozik a polgári jog struktúrájának és a rokon jogágazatokhoz való viszonyának problematikája.

A *fiatalkorú bűnözés* témakörében a fiatalkori bűnözés helyzetének, alakulásának és tendenciáinak vizsgálata a célkitűzés. E kutatások lehetővé

teszik a fiatalkori bűnözés okainak megállapítását, illetve a fiatalkori elítéltek nevelési programjának kidolgozását.

Társadalmi szempontból igen jelentős annak ismerete, hogy a társadalom hogyan hat a büntetőjog egészére, milyen társadalmi tényezők (a bűnözés helyzete, az uralkodó kriminálpolitikai koncepció, tudományos nézetek, uralkodó erkölcsi felfogás stb.) alakítják a büntetőjogot, illetve a büntetőjog hogyan hat vissza a társadalomra, elsősorban a tudati jelenségekre. Erre tekintettel az Intézet nagy figyelmet fordít a téma kidolgozására.

Kiemelt akadémiai téma részfeladatának megoldásaként kutatja az Intézet a *politikai és jogi tudat* kérdéseit.

Az ún. „összehasonlító jogtudomány” polgári koncepciójának vizsgálata és bírálata, valamint a jogösszehasonlítással összefüggő elméleti — elsősorban rendszertani és módszertani — kérdések kidolgozása szükségessé teszik a *jogösszehasonlítás* tudományos vizsgálatát a szocialista állam- és jogtudomány oldaláról is. Ennek az elméleti kiindulópontnak alapulvételével szükségesnek látszik néhány, az állami és jogi gyakorlat fokozott érdeklődésére számot tartó probléma jogösszehasonlító alapon történő feldolgozása, illetve a gyakorlat igényeinek megfelelő formában történő közzététele.

A fejlődő országokkal kapcsolatos kutatások

A fejlődő országokkal kapcsolatos kutatások zöme az MTA Afro-Ázsiai Kutató Központjában folyik. A Központ tevékenységét olyan tudományterületen kezdte el, ahol hazánkban nem voltak tradíciók, nem volt tudományos intézmény, legfeljebb néhány tudományos kutató személyes érdeklődésből foglalkozott a fejlődő országok témakörével. Az a felismerés, hogy a fejlődő országok gazdasági és társadalmi elmaradottsága korunk egyik legsúlyosabb problémája, szinte meghatározta a kutatói feladatok súlyát. Az MTA Afro-Ázsiai Kutató Központ létesítésének nagy része volt abban, hogy a hazai közgazdászok figyelme az utóbbi években fokozottan ráterelődött az elmaradott országok világgazdasági problémáira.

A Központ egyik legfontosabb feladatának tartotta, hogy bekapcsolódjék a szocialista országok ez irányú kutatásaiba és rendezvényeibe. A *kapcsolatok* megszilárdította az 1966 áprilisában tartott moszkvai konferencia és további lépéseket fog jelenteni a szocialista országok tevékenységének összehangolásában az 1967 májusában tartandó prágai koordináló értekezlet.

A Kutató Központ fennállása óta kapcsolatokat létesített a fejlett tőkés országok néhány megfelelő intézményével is, ami a jövőben lehetővé fogja tenni, hogy az eddignél fokozottabb mértékben foglalkozzanak a fejlődő országok szerepével a világgazdaságban és nagyobb figyelmet fordítsanak a fejlett tőkés országok és az elmaradt országok közötti kapcsolatok világgazdasági kihatására.

Különböző nemzetközi szervezetekkel, különösen az ENSZ szerveivel való kapcsolat eredményeként a Kutató Központ megbízást kapott az UNCTAD-tól a „kormányzati szintű végrehajtási tevékenység” kutatási téma kidolgozására. Ez a megbízás egyrészt a magyar kutatási színvonal elismerését fejezi ki, másrészt szellemi exportot jelent. E kutatás keretében 1967 első hónapjaiban a Központ három munkatársa három afrikai országban egy-egy havi tanulmányúton vett részt — a megbízó nemzetközi szerv költségére.¹

A Kutató Központ más nemzetközi szervezetekkel — UNITAR, UNESCO — is létesített kapcsolatot és ezek egyrészt hozzájárulnak ahhoz, hogy a hazai kutatások eredményeit külföldön ismertté tegyék, másrészt előzményei lehetnek további megbízásoknak.

A Kutató Központ *tanulmányait* több nyelven kiadott közlemény-sorozatban teszi közzé, ez több nemzetközi fórumon kedvező visszhangot váltott ki, a közölt tanulmányokat tudományos folyóiratok ismertették, ill. teljes terjedelmében kívánják leközzölni. A kiadványsorozat egyúttal cserepéldányul is szolgál és könyvtárukat bővítő külföldi anyagokat kapnak viszonzásul.

Az egyes tanulmányoknál jóval jelentősebb a Központ igazgatójának a közeljövőben külföldi és belföldi kiadóknál egyaránt megjelenő átfogó munkája a fejlődő országok gazdaságpolitikájáról, amely felhasználja többek között azoknak a kutatásoknak az eredményeit is, amelyek a Központban az elmúlt évek alatt a szerző vezetésével folytak.

A *káderfejlesztést* a Központ több formában kívánja megoldani. Egyik formája az, hogy maga köré gyűjti a tárgykörével foglalkozó hazai tudományos kutatókat és a nem tudományos területen működő szakembereket. A következő 1–2 évben az eddigi két kandidátusi fokozatot elért munkatárson kívül további három kutató disszertációja fog elkészülni.

A jövőben káderképzés terén nagyobb hangsúlyt kívánnak adni fiatal kutatók nevelésének, mégpedig úgy, hogy már az egyetemi évektől irányítsák az e tárgykörök iránt érdeklődőket és a hazai tudományos életnek sok olyan kutatót képezzenek ki, akik szinte idővesztés nélkül kezdenek el behatóan foglalkozni a fejlődő országok problematikájával. Ebben igyekeznek majd más szocialista országok (Szovjetunió, NDK) tapasztalatait is hasznosítani.

A Központ a fejlődő országok kutatóinak *képzésében* is részt kíván venni. Közreműködésükkel olyan tervezet került kidolgozásra, amely fejlődő országokbeli hallgatók számára „post-graduate” képzés vonalán ad majd feladatokat a Központnak. Tekintettel arra, hogy a fejlődő országokból itt tanulók-kal kapcsolatban a hozzáfűzött reményeket sem nálunk, sem az adott országokban az egyetemi oktatás nem váltotta be, a „post-graduate” képzés nagyobb reményekre jogosít. Ennek szervezése, tárgyköre, tematikája és megvalósítási lehetőségei illetékes állami szerveknél tárgyalás alatt állnak és várhatóan leg-

¹ A kutatási téma kidolgozására 5000 dollárt, a három tanulmányútra pedig 3000 dollárt bocsátott az UNCTAD a Központ rendelkezésére.

később 1968-ban a Központ intenzíven bekapcsolódik ilyen feladatok ellátásába is. A „post-graduate” tanfolyamokon résztvevő elmaradt országbeli hallgatók egyúttal a témával tudományosan foglalkozó tudományos kutatók körét is kiszélesítik, határunkon messze kiterjedő területekre.

A következő időszakban a Kutató Központ hároméves tervében rögzített kutatási feladatainak megoldásán kívül még intenzívebb együttműködést kíván kiépíteni a szocialista országok megfelelő intézményeivel, továbbá — tekintettel arra, hogy a fejlődő országok problémáinak elemzésében és megoldásuk segítésében egyre nagyobb szerepe lesz a szélesebb körű nemzetközi összefogásnak — törekszik arra, hogy a nemzetközi szervek mind folyamatosabban vegyék igénybe tudományos tevékenységüket. Saját kutatási területüket még az eddiginél is nagyobb mértékben kívánják a világgazdasági jellegű és szemléletű vizsgálatok felé kiterjeszteni.

A különböző tudományos intézményeknél és gazdasági szerveknél folyó gazdasági és társadalmi jellegű kutatások, a fejlődő országokra vonatkozó hazai tapasztalatok differenciálódása és felhalmozódása pedig egyrészt lehetővé, másrészt szükségessé teszi, hogy a különböző tudományos eredmények, információk és tapasztalatok a Kutató Központon keresztül nyilvánosságot kapjanak hazai és külföldi szakközönség felé egyaránt.

Ipargazdaság

Az ipargazdaság-tudomány területének az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztályához tartozó tudományos kutató bázisa az Ipargazdaságtani Kutató Csoport. *Vizsgálatainak* egyik főiránya az állóeszközgazdálkodással összefüggő gazdasági, szervezési és szociális kérdések kutatása volt. Elsősorban az állóeszközök időbeli kihasználásával, a naptári időalap produktív kihasználásának a mértékével kellett a Kutató Csoportnak foglalkozni. Feltűnt az általános munkaidőcsökkentés kérdése is. Tanulmányaik alapján a Kormány Gazdasági Bizottsága határozatilag kimondta a folyamatos munkarendnek munkaidőcsökkentéssel egybekötött alkalmazhatóságát mindazon esetekben, amidőn ez gazdaságilag célszerűnek tekinthető.

Ami a kutató munkával kapcsolatos népgazdasági eredményt illeti, ki kell emelni az általuk kidolgozott folyamatos munkarendnek több iparág egyes üzeimében való gyakorlati alkalmazását. A Kormány Gazdasági Bizottságának megállapítása szerint ezek az eredetileg kísérleti jelleggel bevezetett üzemelések „jelentős eredményeket hoztak szűk termelési keresztszettek feloldásában, javították a berendezések kapacitásának kihasználását, elősegítették az export növelését és az import, illetve a beruházási ráfordítások csökkentését”. Az érdekelt vállalatok (papíripar, kohászat, könnyűipar, faipar stb.) az utóbbi három év alatt együttesen ennek révén mintegy 1500 millió Ft értékű termelési többletet értek el, alapvetően import, illetve export termékek-

ben és többmillió dollár értékű beruházás megtakarítását, illetve elhalasztását tették lehetővé.

Az állóeszközgazdálkodási témával kapcsolatban foglalkozott az Ipar-gazdaságtani Kutató Csoport azzal a kérdéssel is, hogy az új létesítmények tervezésénél a dolgozók törvényes munkaideje, munkarendje és az üzemeltetési idő mértéke milyen hatással lehet a beruházási költségekre. Ez is úttörő kezdeményezés ezen a területen. A Csoport kidolgozott és vizsgált olyan munkarendeket, amelyek lehetővé tennék az éjszakai műszakok számának lényeges csökkentését.

Az állóeszközgazdálkodás problematikájával kapcsolatban indították meg az üzemfenntartás szervezési és gazdaságossági kérdései című témájukat is. A karbantartás műszaki színvonalának elmaradottsága az alaptermelő üzemek követelményeitől és a karbantartó üzemek rendkívül alacsony termelékenysége, elsősorú népgazdasági problémává teszi a karbantartás egész rendszerének korszerűsítését.

A termelés és a termelékenység tartalékainak komplex és folyamatos vizsgálata, amennyiben ez a gazdálkodás és a műszaki vezetés állandósított módszerévé válik, az üzem szervezeti és technológiai fejlesztésének és ezek révén a vállalati jövedelmezőség növelésének egyik legfontosabb forrása. Javított vizsgálati módszerek alkalmazásával lefolytatott üzemi vizsgálataik a vállalati jövedelmezőségekben számottevő eredményekkel jártak. A több gyárban kísérleti jelleggel végzett munka az elmúlt években mintegy 100 millió Ft-tal javította a gazdasági eredményt.

A műszaki fejlesztés gazdasági kérdéseinek komplex vizsgálata keretében kiemelten az automatika kérdéseivel foglalkozott a Kutató Csoport. Kidolgozták a megvalósított technológiai fejlesztések adatfelmérésének és a gazdasági hatékonyság számításának módszerét, melyet különböző iparágakban kipróbáltak. Adatfelmérési módszerüket több KGST ország kutató intézete átvette.

Az Ipargazdaságtani Kutató Csoport kutatási módszerére jellemző, hogy a kutatási eredmények — határterületi munkák lévén — többféle szakember (közgazdász, mérnök, szociológus, fiziológus, matematikus stb.) munkájának szintéziseként jöttek létre. Másik érdekes sajátossága kutatási módszerüknek, hogy nem elégszenek meg a kísérletek lefolytatásával, hanem az eredményeket nyomon követik, a tapasztalatokat pedig a további munkánál felhasználják.

A gazdasági irányítás és a gazdálkodási módszerek előkészítés alatt álló, 1968-ban életbelépő reformja szükségessé teszi az *ipargazdasági tudományos munka további szélesítését* és elmélyítését, különösen elvi és elméleti vonatkozásban. Ennek megfelelően dolgozta ki a Kutató Csoport tematikai tervének fejlesztését. Kutatási fő témái az állóeszközgazdálkodással kapcsolatos kérdések; a munka termelékenysége és a vállalati jövedelmezőség tényezőinek komplex vizsgálata; valamint a műszaki fejlesztés gazdaságossági és szervezési kérdéseire összpontosulnak.

Agrárgazdaság

A beszámolási időszakban a korábbi évtizedben kifejlődött kisebb agrárökonómiai és üzemszervezési intézetek fokozatos összevonásával kialakult a szakma központi jellegű intézete: az Agrárgazdasági Kutató Intézet, a Földművelésügyi Minisztérium főhatósága alatt. A központi intézet mellett főként üzemszervezési kutatások folynak az úgynevezett mezőgazdasági táj-intézetek termelésfejlesztési osztályain, valamint az Agrártudományi Egyetem, az agrártudományi főiskolák szakterülethez tartozó tanszékein. A szakterületen összesen mintegy 120 főhivatású kutató és 50 kutatással is foglalkozó oktató működik. E tudományos káderállománynak mintegy 20%-a rendelkezik tudományos fokozattal. A szervezett aspiránsképzés csak kisebb mértékben szolgálta a tudományos káderutánpótlást. A levelező aspiránsok túlnyomó része, de a rendes aspiránsok egy része is tanulmányai befejeztével nem tudományos pályán dolgozik. Szükséges lenne az aspirantúra intézményét fokozottabban a tudományos káderutánpótlás és káderképzés szolgálatába állítani.

A tudományos intézményekben meglehetősen nagy a tudományos dolgozók fluktuációja. Ennek oka elsősorban a tudományos dolgozók évek óta húzódó és elmaradó bérrendezése, amely ma már szinte áthidalhatatlan bérfeszültséget eredményez a tudományos és a más (igazgatási és termelési) munkahelyek között. A tudományos intézményekből eltávozó szakemberek más munkahelyeken általában 20–40 %-kal magasabb bérért helyezkedtek el. Ezen a helyzeten csak elvileg segített az az akadémiai kezdeményezés, hogy a bértételek felső határát átlagosan 10 %-kal megemelték. Ennek béremelésben való realizálása, a beralapok megemelése nélkül, ugyanis rendkívül korlátozott, szinte csak egy-egy személyre terjedhet ki.

Az elmúlt időszakban több intézményben is részletes kutatások folytak a szocialista mezőgazdaság értékkategóriáival kapcsolatban. E kutatások során mélyrehatóan feltárták a szocialista mezőgazdaságban az áru-, pénz- és értékviszonyokat, az önköltség és a jövedelem közgazdasági alapjait és tartalmát, különösen pedig ezek termelészövetkezeti sajátosságait. Az elméleti kutatással párhuzamosan folyt a mezőgazdasági költségszámítás módszertani problémáinak a megoldása is, s ez elfogadott gyakorlati eredményekhez is vezetett.

Szintén többirányú kutatómunka folyt a szocialista nagygazdaságok történeti fejlődésének, üzemi szervezetének és üzemvezetésének elméleti feltárására, s a gyakorlati megjelenési formák elemzésére.

Ugyancsak a beszámolási időszakban bontakoztak ki a gazdaságirányítás reformjának tudományos megalapozását szolgáló kutatások. Ezek a kutatások a mezőgazdaság népgazdaságban betöltött helyének elemzésétől az ár- és értékviszonyokon keresztül a vállalati gazdálkodás kérdéseiig átfogták a

mezőgazdaság ökonómiájának egész területét. Ez egyben példája volt annak is, hogyan lehet megszervezni nagyfontosságú célkitűzés érdekében a szerteágazó tudományos munkát.

Az elmúlt 3 évben jelentősen előrehaladt a mezőgazdasági üzemszervezési tanácsadást megalapozó tudományos munka. A módszertani kutatások mellett széleskörű gyakorlati kísérletek is folytak és ennek alapján remélhető, hogy a gazdasági reformmal együtt az azt alátámasztó üzemi tanácsadás is megvalósul a mezőgazdaságban.

A gazdálkodás specializására és területi elhelyezésére vonatkozóan szintén több intézményben folytak kutatások. Ezek részben az országos mezőgazdasági tervezéshez nyújtottak segítséget, részben pedig egyes területek, gazdasági körzetek, illetve közigazgatási egységek termelésfejlesztésében realizálódnak.

Az agrárökonómiai és üzemszervezési kutatások munkaerőlétszáma legalábbis a központi intézetben és a nagyobb tanszékeken elfogadható, a kisebb intézményekben és tanszékeken azonban fejlesztésre szorul.

Sokkal rosszabb a helyzet a káderek tudományos felkészültségében. A már említett bérfeszültségek következtében — bár a szenvedélyes kutatók egyelőre megmaradtak tudományos munkahelyeiken — számos jól képzett szakember eltávozott a tudományos intézményekből. Ezen a helyzeten csak átfogó rendezés segíthet.

A létszámhelyzetnél sokkal kedvezőtlenebbek az agrárökonómiai és üzemszervezési kutatások tárgyi feltételei. A kisebb tanszékek és intézetek ökonómiai részlegei a költségvetési ellátás terén is mostoha helyzetben vannak. A kutatóintézetek és tanszékek kutatási eszközökkel való felszereltsége pedig tarthatatlanná vált.

Különös helyzet állt elő a nemzetközi kapcsolatok fejlesztésében. Míg egyfelől a szocialista országok szoros tudományos együttműködésének kibontakozása, másfelől a nem szocialista országokkal való békés egymásmellett élés politikájának érvényrejutásával a nemzetközi tudományos kapcsolatok általában előnyösen fejlődtek, ez nem minden területen mutatkozik meg. Míg ugyanis az Akadémia a rendelkezésre bocsátott lehetőségeket teljes egészében nemzetközi tudományos kapcsolatainak ápolására és fejlesztésére használja fel, addig a nem akadémiai intézetek a minisztériumok más jellegű feladatai és nemzetközi kapcsolatai következtében hátrányos helyzetbe kerülnek. Kíváncsinos lenne megvizsgálni annak lehetőségét, hogy a nemzetközi tudományos kapcsolatok ápolásában hogyan kaphatna nagyobb szerepet a Magyar Tudományos Akadémia a nem közvetlenül főhatósága alá tartozó tudományos intézmények vonatkozásában is.

Problémát jelent még a kutatások finanszírozási és anyagi ellátási rendszere. Ebben is az a helyzet, hogy az egyes minisztériumok lehetőségeikhez képest nagyon változó mértékben képesek a kutatás anyagi és tárgyi fel-

tételeiről gondoskodni. Ezért a nem akadémiai intézetekre nézve is különösen az alapkutatások finanszírozásában keresni kellene a módját az Akadémia részvételének még akkor is, ha ez többcsatornás pénzügyi ellátáshoz vezet.

A következő időszak fontosabb kutatási feladatai a mezőgazdaságban az új gazdasági mechanizmus működésének, hatásainak folyamatos elemzése és a gazdasági befolyásolásezközeinek, módjainak és lehetőségeinek a kutatása; az üzemi szaktanácsadás általánossá tételével kapcsolatos tudományos szolgáltatások fejlesztése az agrárökonómia és az üzemszervezés területén; a gazdasági döntések módszereinek és tudományos alapjainak kidolgozása a mezőgazdasági irányítás és üzemvezetés minden szintje számára. Új kutatási területként jelentkezik a mezőgazdasági kereskedelem, a vertikális kapcsolatok kutatása. Különösen az üzemszervezési kutatások fejlesztésére váró területe, a korszerű technika és technológia alkalmazását előkészítő munkaszervezési kutatások mind a növénytermelés, mind az állattenyésztés terén.

Szociológia

Hazánkban a szociológiai kutatások intézményes kereteit négy évvel ezelőtt teremttették meg. A rendszeres szociológiai kutatások viszonylag rövid múltja ellenére az elmúlt három esztendőben sokrétű tevékenység zajlott, éppen ezért ez az időszak igen nagy jelentőséggel bír a jövőbeni kutatások megalapozása szempontjából.

A Szociológiai Kutató Csoportot elsősorban azzal a céllal hozták létre, hogy a Magyarországon folyó kutatások elméleti és módszertani központja legyen. Valóban az elmúlt időszakban számos szociológiai kutatás indult meg, illetve folytatódott a Kutató Csoporton kívül más intézményeknél is. Megélné a szociológia iránti érdeklődés a termelő, igazgatási és kutató szervezeteknél egyaránt. Több intézmény kezdett empirikus szociológiai kutatásokat. Az intézmények egy része kutatásait a Szociológiai Kutató Csoporttal közösen végezte, mint pl. a Népművelési Intézet, a BUVÁTI és a VÁTERV, de emellett néhány más intézménynél, így pl. a Ganz-MÁVAG-ban, a Lenin Kohászati Művekben is önállóan kibontakozott kutatási tevékenység, mely kutatásokhoz a Kutató Csoport metodológiai és metodikai segítséget nyújtott és nyújt. Az elmúlt évek során a Magyar Rádió és Televízió Közvéleménykutató Osztályának szociológiai tevékenysége is kibontakozott, bár az Osztály sok nehézséggel küzdött, mégis úgy látszik, sikerül problémáit megoldani és akkor a szociológiai kutatómunka egyik fontos bázisává válhat.

Számos intézmény és szervezet azonban nem vállalkozhat arra — legalábbis egyelőre —, hogy önálló kutató apparátust alakítson ki. Ezek az intézmények, üzemek, városi tanácsok, tervező irodák viszont szükségét érzik annak, hogy munkájukról szociológiai elemzést kapjanak. Ezért merült fel az a gondolat, hogy a Szociológiai Kutató Csoport a vele együttműködő intézmények segítségével bizonyos kutatási témákban (mint pl. a munkával való identifiká-

ció, a munkaerő-fluktuáció, a munkahelyi kiscsoportok vizsgálata, a lakás-igény kutatás stb.) standardizált módszereket dolgozzon ki. Ilyen standardizált módszerek birtokában lehetőség van arra, hogy bármely intézmény ilyen kutatásokat megrendeljen, s költségére a Szociológiai Kutató Csoport a vizsgálatokat elvégezze és a kért szempontok szerint helyzet-elemzést adjon. Ilyen jellegű kutatást végzett már a Szociológiai Kutató Csoport a Fővárosi Tanács megrendelésére a BUVÁTI számára és jelenleg is folyamatban van egy standardizált módszerekkel végzett kutatás előkészítése a Pécsi Kesztyűgyár dombovári üzemegységében. A jövőben arra lehet számítani, hogy ilyen vizsgálatok iránt az érdeklődés nagymértékben meg fog növekedni, ami igen kívánatos is, hiszen elősegíti azt, hogy hazai szociológiai kutatásaink közelebb kerüljenek a gyakorlati élet által támasztott követelményekhez. Ezen túlmenően más esetekben is előfordult már, hogy intézmények felkérésére (így pl. a Művelődésügyi Minisztérium megbízásából) a Csoport vizsgálatot folytatott. Mindezek alapján elmondhatjuk tehát, hogy az elmúlt három esztendőben a hazai szociológiának a gyakorlattal való kapcsolatai nagymértékben megerősödtek, az országban folyó empirikus kutatások koordináltsága kielégítő volt.

A szóban forgó időszak alatt néhány kérdésben színvonalas vita alakult ki a marxista szociológia egyes alapproblémáival kapcsolatban. Az egyik ilyen legfontosabb kérdés a társadalmi struktúra problematikája volt. Hasonlóan élénk vita zajlott az értékkategória és a bürokrácia kérdéseiről.

Felmerült az igénye annak is, hogy a szociológiai számára társasági vita-fórumok jöjjenek létre. Megalakult a METESZ Szociológiai Szakosztálya és a TIT Szociológiai Csoportja. Mindezek a keretek azonban nem látszanak kielégítőnek és ezért célszerű lenne, ha a Tudományos Akadémia égisze alatt Magyarországon is létrejönne Szociológiai Társaság. A legtöbb külföldi országban működnek ilyen társaságok, igen aktívak a szociológiai ismeretterjesztésben, tudományos szintű viták szervezésében és a nemzetközi kapcsolatok ápolásában. A Szociológiai Társaság megalakítására a Kutató Csoport már megtette az első lépéseket és remélhetőleg a társaság a nem nagyon távoli jövőben létre is fog jönni.

Míg általában az elméleti és empirikus szociológiai kutatások területén az elmúlt három évben számottevő eredmények születtek, viszonylag lassúbb volt az előrehaladás a szociológia oktatása vonatkozásában. Ugyan különböző formákban és keretekben folyt oktatási tevékenység, mégis csak kevéssel kerültünk közel ahhoz, hogy rendszeres oktatás alapján biztosíthassuk a jövőben a megfelelő szociológus-utánpótlást.

Az elmúlt évek során különböző szervezeti keretekben több szociológiai kurzusra is sor került. Módszertani előadás-sorozat indult a Közgazdász Továbbképző Intézetben. Az országszerte megindult vezetőképző tanfolyamok is felvették programjukba a szociológiát, s a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat is több előadást szervezett.

Eltérően az Osztályon képviselt legtöbb tudományágtól, számos probléma adódik a szociológia egyetemi oktatásával kapcsolatban. Igen sok nehézség közepette kezdődött meg néhány egyetemen a szociológiai oktatás. Az egyetemi oktatás komoly kádernehézségekkel küzd, de problémákat okoz az is, hogy még hiányzik a kellő tapasztalat a szociológiai képzés területén. Sok esetben az egyetemi adminisztráció sem támogatta eléggé a szociológiai kurzusok megszervezését. Kezdetben főként a Közgazdaságtudományi Egyetemen és az Eötvös Loránd Tudományegyetemen féléves, illetve egy éves fakultatív, illetve alternatív tanfolyamokat szerveztek, amelyeken az előadásokat többnyire a Szociológiai Kutató Csoport munkatársai tartották. Hamarosan kiderült azonban, hogy ez a forma nem kielégítő; a tanfolyamok programja túlságosan heterogén volt és a kurzusok adminisztratív szervezése is sok nehézséggel járt. Mindez világossá tette azt, hogy az egyetemen belül kell megteremteni az oktatás bázisát. Az elmúlt évben ezen a területen is előrelépés történt. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen és a Pártfőiskolán megkezdődött a szociológia szervezett oktatásának előkészítése. Az ELTE-n önálló tanszéki csoport alakult, amely egyelőre másodállású oktatók bevonásával igyekszik feladatát megoldani. Folyt szociológiai oktatás még a Pécsi Egyetem és az ELTE Jogi Tudományi Karán is.

A rendszeres oktatás hiányában az új szociológiai káderek kiválasztása továbbra is bizonyos mértékig és szükségszerűen esetleges. Ennek ellenére a szociológia káderhelyzetében bizonyos javulás következett be, amiben nem kis szerepet játszott az, hogy az elmúlt három éves időszakban több külföldi ösztöndíjat kaptak a tudományterület művelői.

Az érintett időszakban megkezdődött hazánkban a szociológiai aspiránsképzés. Rendszeres aspiráns-képzésben vett részt három hazai és két külföldi: egy csehszlovák és egy NDK-beli szociológus.

Az 1964–66 között eltelt időszak jelentős változást hozott a magyar szociológiai nemzetközi helyzetében. Megerősítette a magyar szociológia külföldi kapcsolatait és bizonyos tekintélyt is szerzett hazai kutatómunkánknak. Az elmúlt években több magyar szociológusnak nyílt lehetősége arra, hogy külföldi ösztöndíjak segítségével huzamosabb ideig olyan országokban tartózkodjék, melyekben fejlettek a szociológiai kutatások.

Világszerte egyre növekvő érdeklődés mutatkozik a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok iránt. Ezekbe a kutatásokba Magyarország is több vonalon bekapcsolódott. Mindenekelőtt meg kell említeni a nemzetközi összehasonlító időmérleg-kutatást, amelynek koncepcióját magyar szociológus dolgozta ki, s ő volt a Bécsi Társadalomtudományi Dokumentációs és Kutatási Központ irányításával szervezett vizsgálat igazgatója is. A nemzetközi időmérleg-vizsgálatban számos ország, közöttük a Szovjetunió és az Egyesült Államok is részt vett. A kutatás eredményeivel a VI. Szociológiai Világkongresszuson külön kerekasztal-konferencia foglalkozott.

Bekapcsolódott Magyarország a már említett Bécsi Központ által szervezett egy másik kutatásba is, mely a technikai újítások mezőgazdaságban való elterjedésének kérdéseivel foglalkozik. A Kutató Csoport részt vett még a szocialista országok között szervezett és a városi középiskolás fiatalok között lezajló szekularizációs folyamattal foglalkozó összehasonlító vizsgálatban és a Béke és Szocializmus folyóirat szerkesztőségének kezdeményezésére indult szabadidő-kutatásban.

A nemzetközi összehasonlító vizsgálatokban való együttműködés is elősegítette, hogy erősödjenek a nemzetközi szociológiai szervezetekkel való kapcsolataink. A magyar szociológusok az elmúlt három évben többoldalú kapcsolatban álltak a Nemzetközi Szociológiai Társasággal (ISA). Az ISA-val való kapcsolat legfontosabb eseménye a tárgyalt időszakban a VI. Szociológiai Világkongresszus volt. A magyar szociológusok 17 tagú delegációval vettek részt a Világkongresszuson, s több előadással szerepeltek annak programjában. A Nemzetközi Szociológiai Társaság mellett magyar szociológusok az Európai Faluszociológiai Társaság munkájába is bekapcsolódtak.

Első alkalommal történt az is, hogy Magyarországon nemzetközi szociológiai szemináriumot rendeztünk. Erre a szemináriumra 1965 szeptemberében Sebesvizen került sor. A konferencia a munkaszociológia problémáival foglalkozott. A szemináriumon több szocialista országból és Ausztriából vettek részt kutatók.

1966 óta évről évre gyors ütemben emelkedik a szociológiai publikációk száma Magyarországon. A beszámolási időszak alatt közel 200 szociológiai tárgyú cikk, tanulmány és néhány könyv jelent meg hazánkban. Ez mintegy kétszerese az előző három éves időszakban megjelent publikációk számának.

1968-ban az Akadémiai Kiadó kiadásában beindult a Szociológiai Tanulmányok című sorozat, melynek idáig már három kötete jelent meg, további kötetei pedig sajtó alatt vannak. A sorozat iránt rendkívüli érdeklődés tapasztalható. A hazai publikációs tevékenységet megnehezíti, hogy nincs Magyarországon egyelőre szociológiai szakfolyóirat, ezért a szociológusok kifejezetten szakjellegű tanulmányainak egy része egyáltalában nem jelenhet meg, vagy azokat népszerű formában kénytelenek közreadni. Úgy látszik, hogy megértek már a feltételei önálló szociológiai folyóirat létrehozásának, amint pl. ilyen folyóiratok léteznek Csehszlovákiában, Lengyelországban, Jugoszláviában és Romániában is.

Örvendetes módon megkezdődött néhány szociológiai klasszikus magyar nyelven történt kiadása is. Egyelőre azonban a külföldi szociológusok magyar fordításban való megjelentetése még elmarad a szükségletektől, feltétlenül szükséges tehát, hogy a kiadók a jövőben nagyobb arányú és hatékonyabb munkát végezzenek.

Nagy érdeklődés mutatkozik a magyar szociológiai kutatások iránt külföldön is. Ez tükröződik abban, hogy több nyugati kiadó érdeklődést tanúsít

az iránt, hogy magyar szociológusok tollából tanulmánygyűjteményt adjon ki. Az ezzel kapcsolatos tárgyalások folyamatban vannak és remélhetőleg a hazai szociológiai kutatások eredményeit ilyen módon még szélesebb körben tudjuk ismertté tenni.

Népességtudomány

A hazai népességtudomány fejlődésének fő irányait az elmúlt három évben az ország demográfiai helyzete és a különböző területek — elsősorban a távlati tervezés — gyakorlati igényei szabták meg. Ennek megfelelően végezte a *Demográfiai Bizottság* a kutatások szervezését, irányítását és koordinálását. Az 1964—66 években a Bizottság és a munkabizottságok 21 ülést tartottak.

Vidéken — elsősorban vidéki egyetemeken, főiskolákon és levéltárakban folyó kutatások fellendítése és jobb összefogása érdekében — célszerűnek mutatkozott a Demográfiai Bizottság decentralizált szerveinek a létrehozása. Már megkezdte munkáját a Bizottság Pécsen működő Déldunántúli Munkacsoportja és szervezés alatt áll Szegeden a Délalföldi Munkacsoport. Az előbbi elsősorban a nemzetiségek demográfiai sajátosságainak vizsgálatával foglalkozik, az utóbbi főként történeti-demográfiai kutatásokra helyezi majd a fókust.

A Demográfiai Bizottság végzi a Központi Statisztikai Hivatal *Népességtudományi Kutató Csoportjának*, mint a magyar demográfiai kutatások központjának, elvi irányítását és munkájának felügyeletét.

Új feladatként jelentkezett a *népességtudomány egyetemi oktatásának* megindítása. A demográfia rendszeres egyetemi oktatása a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen 1967 februárjában indult meg, az oktatás részletes programját a Népességtudományi Kutató Csoport készítette el. Itt kell megemlíteni, hogy a jogi karokon ezzel szemben — a demográfiai fontosságának félreismerése miatt — a hatvanas évek elején megszüntették azokat a lehetőségeket, amelyek a demográfiai oktatásnak kedvező keretet biztosíthattak volna. Szükségesnek látjuk, hogy a népességtudomány oktatása több, ebből a szempontból jelentősebb egyetemekre — így pl. az Orvostudományi Egyetemre — is kiterjedjen, az egyes karok sajátos igényeinek figyelembevételével.

A Bizottság fontos munkája a magyar demográfia nemzetközi kapcsolatainak ápolása, a szocialista népességtudomány tekintélyének növelése. Évről évre élénkebb kapcsolat alakul ki a magyar demográfusok és a tudomány külföldi művelői között. Több fontos kutatás folyik nemzetközi együttműködés keretében.

A magyar népességtudomány eredményeinek nemzetközi elismerése magával hozta, hogy a nemzetközi szervek szívesen veszik magyar demográfusok közreműködését programjaik végrehajtásánál. Az Egyesült Nemzetek több magyar demográfus szolgálatát veszi igénybe oktató, kutató és szervező minőségben Afrikában és Latin-Amerikában.

A magyar demográfiát a vizsgált időszakban is a *kutatások sokrétősége* jellemezte, mégis a kutatások egyes súlypontjai határozottan megállapíthatók. Ezek közül elsőnek a *termékenység problémáinak vizsgálatát* emelhetjük ki. A termékenység vizsgálatát a magyar népesedési helyzet alakulása állította előtérbe. A születéscsökkenés, a folyamatok és az általános elméleti összefüggések elemzése mellett, szükségessé tette az aktuális helyzet okainak felderítését is.

A magyar demográfiai kutatások másik központi kérdése az utóbbi évtizedekben lezajlott *társadalmi átrétegződés* volt. Magyarországon a második világháború utáni időszakban bekövetkezett forradalmi átalakulásnak, a meggyorsult társadalmi átrétegződés folyamatának a népszámlálási adatok csak a végeredményét mutatják. Nem ismertük azt, hogy a folyamat mi módon megy végbe, kik kerülnek át egyik rétegből a másikba, mi határozza meg az átrétegződési folyamat tartalmát stb. Ezen kérdésekre választ keresve a KSH Népeségtudományi Kutató Csoportja az 1963—1965 években felvételsorozatot hajtott végre, melynek folyamán mintegy 16 000 személyt kérdeztek meg. E vizsgálat a társadalmi átalakulás folyamatán túl különös figyelemmel volt az átrétegződés és az egyes demográfiai jelenségek között fennálló összefüggések feltárására, és kölcsönhatást mutatott ki egyrészt az átrétegződés, másrészt a termékenység, a házasságkötések, a válások és a vándormozgalom között.

A demográfiai kutatásoknak a gyakorlati kívánalmakhoz kapcsolódó legfontosabb munkája a *népesség számának és összetételének előreszámítása*. Az előreszámítási módszerek fincmítása és ezek alapján újabb variánsok készítése, állandó és folyamatos kutatási program. Ennek keretében, az országos előreszámítások mellett a népesség különböző csoportjainak előreszámítására is eredményes kezdeményezések történtek. A Népeségtudományi Kutató Csoport foglalkozott regionális előreszámításokkal, az aktív és munkaképes korú népesség, a mezőgazdasági népesség, egyes szakembercsoportok (mérnökök, technikusok), a tanköteleskorúak előreszámításával, a népesség családi állapot szerinti megoszlásának előreszámításával, a családok és háztartások számának és nagyságának előreszámításával. Az 1960—1964. évi tényadatokat figyelembe vevő új regionális előreszámítás (településcsoportonként és megyénként) az Országos Tervhivatal területi tervezési munkájának nélkülözhetetlen alapja.

A különböző szintű népességelőreszámítások mellett a gazdaságdemográfiai kutatások másik központi kérdése — részben szintén az előreszámítások alapján — a *munkaerő alakulás demográfiai alapjainak vizsgálata* volt. Behatóan foglalkoztak a magyar demográfusok az egyes népgazdasági ágak speciális viszonyaival, a regionális különbségekkel és a nők foglalkoztatásának problémájával is. De nem hiányoztak a demográfiai és a gazdasági jelenségek közötti kapcsolatokat összefoglalóan elemző tanulmányok sem, amelyek a demográfia

és tervgazdálkodás kapcsolatát, a demográfiai tényezőknek a gazdasági növekedés matematikai modelljeiben játszott szerepét elemezték.

A *társadalom-demográfiai* kutatások egyrészt a család problémái körül koncentráltak, másrészt a népesség öregedésének társadalmi következményeire vonatkoztak, végül pedig az ún. elhajló magatartásokat mint a bűnözést, az alkoholizmust, öngyilkosságot vizsgálták.

A *család — demográfiai vizsgálatok* foglalkoztak a családnagyság csökkenésével, mely az elmúlt két évtizedben a család demográfiai struktúrájának leglényegesebb változása volt. A vizsgálatok feltárták a változás demográfiai, gazdasági okait, a társadalmi struktúra átalakulásának, a megnövekedett mobilitásnak és a családszociológiai változásoknak kihatását. Külön felvételek vizsgálták a családok felbomlásának jelenségét, a válások alakulását és okait.

Az utóbbi években a *bio-demográfiai* kutatások megindulásával új ága bontakozott ki a magyar demográfiának. A Bolyai János Matematikai Társulat 1959. évi Biometriai Symposionján már többen hangoztatták, hogy a humán-biológia számos kérdése nem oldható meg a demográfia nélkül, illetve a demográfia nem nélkülözheti a biológia eredményeit. A későbbiekben termékeny együttműködés alakult ki a demográfusok és biológusok között. 1965 óta pedig a KSH Népeségtudományi Kutató Csoport bio-demográfiai és populáció-genetikai vizsgálatokat is végez.

Nem maradhatnak említés nélkül a *történeti-demográfiai* kutatások sem. Egyik legjelentősebb, folyamatban levő munka a népmozgalom fontosabb adatainak összeállítása községenként 150 évre visszamenően. Másik fontos vizsgálati terület volt a két világháború közötti időszak, ahol régóta megoldatlan feladat volt a népesedési trendek elemzése és a hiányzó adatok pótlása. Nemzetközi érdeklődésre is számotartóak a *paleodemográfiai* kutatások; a temető feltárások csontvázletei alapján végzett, elsősorban a középkori halandóságra és az emberi élettartamra vonatkozó vizsgálatok.

A jelenlegi kutatások között több olyan is van, amely *nemzetközi együttműködés keretében* folyik. Így például az 1965–66. évi termékenységi vizsgálat nemcsak része a Nemzetközi Családtervezési Szövetség Európai Bizottsága által megindított vizsgálatsorozatnak, hanem mivel Magyarország az első, ahol a felvételre sor került, az összeírás tapasztalatai alapul szolgálnak más országokban végrehajtandó vizsgálatokhoz is. A közép- és kelet-európai országok termékenységi trendjeinek vizsgálata szintén része az egész Európára kiterjedő nemzetközi vizsgálat-sorozatnak.

A Demográfiai Bizottságnak a *kutatások fejlesztésével* kapcsolatos irányelveit és célkitűzéseit a Népeségtudományi Kutató Csoportnak az MTA IX. Osztálya által is jóváhagyott hároméves kutatási terve tartalmazza.

A tudományos kutatások koncentrálása érdekében a Bizottság hat kutatási főirányt tűz ki. A folyamatban levő kutatásokra alapozva folytatja az alapvető népesedési kérdések vizsgálatát, részben a vizsgálatok eredményeinek

felhasználásával a népesség előreszámítások elmélyítését és kibővítését, a társadalmi és demográfiai jelenségek közötti összefüggések, valamint a gazdasági fejlődés és a demográfia közötti kölcsönhatások kutatását, a népesség biológiai státusának jellegét meghatározó tényezők és folyamatok elemzését és a történeti demográfiai kutatásokat.

A termékenységi, családtervezési és születésszabályozási komplex vizsgálatokhoz kapcsolódó, a házaspárok családterveire és azok megvalósulására vonatkozó reprezentatív vizsgálat bizonyára hathatós segítséget nyújt további népesedéspolitikai intézkedésekhez. A születésszabályozás modern módszereinek hatékonyságára vonatkozó vizsgálatok alapul szolgálnak a módszerek tömeges alkalmazásához és ezzel elősegítik az abortuszok számának a csökkenését. Az egyetemi felvételre és az ipari szakmára jelentkeztettek fejlődésbiológiai vizsgálata elsősorban a népegészségügy, a munkaerőgazdálkodás és a tervezés szempontjából jelentős.

Az elkövetkező időszak kutatási programjában a Bizottság különösen nagy súlyt kíván helyezni a gazdasági és demográfiai fejlődés közötti kölcsönhatás vizsgálatára.

A 3 éves kutatási terv fő célkitűzései mellett a jövőben is sor kerül módszertani jellegű kutatásokra (pl. mintavételi tervek optimalizálására, újabban konstruált demográfiai mutatószámok tulajdonságainak matematikai vizsgálatai stb.), amelyek a fő témák elengedhetetlen kiegészítései. A fő célkitűzés azonban az, hogy a kutatási témák elsősorban csak a gyakorlat szabta követelmények irányában bővüljenek.

B.

Az Osztály első alkalommal az Akadémia 1966. évi Közgyűlésén számolt be tevékenységéről. Mivel lényegében 1965 szeptemberében kezdte meg működését, csak a mostani Közgyűlés alkalmával tud egy teljes év munkásságáról rövid áttekintést nyújtani.

A múlt évi Közgyűlés óta az Osztály 6 alkalommal tartott teljes ülést, s miként korábban, most is Osztály- és Osztályvezetőség együttes ülésein vitatta meg a napirenden levő feladatokat. Ezek sokfélesége és súlyuk különböző volta nem teszi lehetővé, illetve szükségessé, hogy valamennyivel foglalkozzunk, ezért csak néhány fontos kérdést emelünk ki.

Igen fontos téma és az Osztályhoz tartozó tudományágak további fejlődése szempontjából is komoly jelentőségű volt az egyes kutatóintézetek és támogatott kutatóhelyek 3 éves terveinek megtárgyalása. Az osztálygyűléseken kialakult viták számos észrevétellel járultak hozzá a fő kutatási irányok kialakításához, valamint tudománypolitikai és tudományszervezési kérdések megoldásához. Az osztályülések vitáinak tapasztalatai alapján úgy tűnik, hogy a 3 éves tervek bevezetése helyesebb alapokra vitte át — a korábbival szem-

ben — a kutatómunka tervezését. Mind az intézetek, mind a tudományos osztály felszabadult sok bürokratikusnak tekinthető merev kötöttség és papirommunka alól, s ezáltal a figyelmet inkább lehet az érdemi kérdések tárgyalására koncentrálni.

Több alkalommal értékelte az Osztály olyan kandidátusoknak a fokozat megszerzése óta kifejtett tudományos munkásságát, akik a Tudományos Minősítő Bizottsághoz tudományok doktora disszertációt kívánnak benyújtani. A kérdéssel kapcsolatos viták időnként alkalmat nyújtottak arra, hogy ne csak a jelölt tudományos munkásságát értékeljük, hanem egyben a szóban forgó tudományág, illetve tudományterület egyes problémáit is megvitassuk. Külön öröndetes, hogy ebben az évben — a korábbi évekkel szemben — az Osztályvezetőségnek már több közgazdaságtudományi jelölt munkásságáról kellett véleményt mondania.

Az elmúlt időszakban fejlődés következett be az Osztályhoz tartozó tudományágak szervezeti vonatkozásában is. Állást foglalt az Osztály az MTA Afro-Ázsiai Kutató Csoport Központtá való alakítása mellett. Ez nemcsak névbeli változást jelent, hanem olyan célkitűzést is, hogy a fejlődő országokkal kapcsolatos kutatásoknak bizonyos vonatkozásokban gyakorlati szervező központja is legyen az Akadémia keretein belül.

A statisztika tudományának Akadémiánk keretei közötti fokozottabb művelését szolgálta a Statisztikai Bizottság létrehozása. E bizottság hivatott a különböző statisztikai kutatóhelyek, ill. kutatások és az Akadémia közötti kapcsolat kiépítésére és megerősítésére.

Megkezdte az Osztály a komplex munkatudomány kiépítésére vonatkozó lehetőségek felmérését.

A gazdasági mechanizmus reformjával kapcsolatban sürgető feladatként merült fel, hogy az Akadémia keretein belül is felkészüljünk a gazdasági mechanizmus reformjának bevezetése után jelentkező tapasztalatok tudományos-elemző kutatására. Ez irányú fáradozásaink — hála a Párt támogatásának és a Pénzügyminisztérium segítségének — eredményesek voltak és így sikerült lehetőséget teremteni a gazdasági mechanizmussal kapcsolatos kutatások bővítésére.

Több alkalommal szerepeltek az osztályüléseken olyan visszatérőnek tekinthető ügyek, mint például a könyvkiadással kapcsolatos kérdések, a hazai és külföldi konferenciák ügyei, akadémiai díjakkal és általában kitüntetésekkel kapcsolatos állásfoglalások, külföldi vendégek meghívása az Osztály által és egyéb szervezési kérdések.

A beszámolási időszak rendezvényei közül a következőket emeljük ki: ENSZ Kollokvium, amelynek megrendezésében és lebonyolításában jelentős szerepet játszott az Állam- és Jogtudományi Intézet.

A Jogtudományi Intézet a Societé de Législation Comparé-val együttműködve rendezte meg Budapesten első ízben a francia—magyar jogásznapo-

kat, mely a francia és a magyar jogforrási rendszer legfontosabb kérdéseivel foglalkozott.

Ez év áprilisában került megrendezésre az Ipargazdaságtani Kutató Csoport szervezésében az a nemzetközi tudományos konferencia, mely az álló-eszközök kihasználásának kérdéseivel foglalkozott.

Az elmúlt időszakban egy felolvasó ülést rendeztünk, melyen Pólay Elemér, az állam- és jogtudományok doktora „Két kodifikációs terv a köztársasági Rómában (Caesar és Pompeius tervei)” címmel tartott előadást.

Az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályával, a Magyar Történelmi Társulattal és a Magyar Közgazdasági Társasággal közösen rendezte meg Osztályunk múlt év novemberében emlékülését Széchenyi István születésének 175. évfordulója alkalmából. Az elhangzott előadások a közgazdaságtudomány, valamint a történelemtudomány szempontjából méltatták Széchenyi István munkásságát, kiemelkedő érdemeit.

Az Osztály azon keretei, melyek a nemzetközi kapcsolatok fenntartására és fejlesztésére rendelkezésre álltak, kb. hasonló nagyságrendűek voltak, mint az előző időszakban. Az eddigi tapasztalatok alapján meg kell állapítanunk, hogy e keretek szűk volta nem tette lehetővé a nemzetközi kapcsolatok lényeges bővítését sem tőkés, sem szocialista viszonylatban. Különösen ez utóbbi vonatkozásban volna szükség a keretek olyan mértékű felemelésére, hogy a szocialista országok tudományos köreivel fenntartott kapcsolatainkat szélessük, elmélyítsük és ezáltal jobban kihasználjuk a nemzetközi tudományos együttműködésben potenciálisan meglévő lehetőségeket.

A beszámolási időszakban a rendelkezésre álló kereteből több mint 100 főt küldtünk ki különféle nemzetközi rendezvényekre, kongresszusokra, tanulmányutakra, ösztöndíjjal stb.

Több külföldi tudományos kongresszuson vettünk részt. Külön kiemelendő szereplésünk az Eviani VI. Szociológiai Világkongresszuson. A 17 tagú magyar küldöttségből 12 fő akadémiai keretből utazott, s a kongresszuson elhangzott 9 magyar előadás méltán demonstrálta a magyar szociológia eredményeit.

Jelentős volt a Moszkvai Afrika Konferencia is, melyen a magyar delegáció 10 előadással vett részt. Mind az előadások, mind a magyar részről a konferencián elhangzott felszólalások nagy érdeklődést és elismerést váltottak ki.

C.

Osztálykeretben az Akadémiai Kiadónál az elmúlt közgyűlés óta az alábbi könyvek jelentek meg:

Hevesi Gyula: Folyamatos munkarendek alkalmazásának gazdasági, szervezési és szociális kérdései. (11,5 ív.)

Bródy András: A termelés tőkeigényessége a kapitalizmusban.

Rácz Jenő: Az állóalapok és a termelés összefüggése a magyar iparban. (Egy kötetben, 26,7 ív.)

- Csizmadia Andor: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. (42,2 ív.)
- Nagy Lajos: A magyar állam- és jogtudományi irodalom válogatott bibliográfiája (1945—1965) angol nyelven. (Bibliography of Hungarian Legal Literature 1945/65, 26,3 ív.)
- Asztalos László: A polgári jogi szankció. (42 ív.)
- Kulcsár Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése. (40 ív.)
- Péteri Zoltán szerkesztésében: Jogi tanulmányok az 1966. évi Uppsalai VII. Összehasonlító Jogi Kongresszusra. (Études en Droit Comparé Essays in Comparative Law, 24,7 ív.)
- Az Állam- és Jogtudományi Intézet idegen nyelvű kismonográfia sorozata keretében: Halász József szerkesztésében: Az állampolgárok alapjogai. (Socialist Concept of Human Rights 1966, 27 ív.)
- Mádl Ferenc: Külkereskedelmi monopólium, a nemzetközi magánjog. (14 ív.)
- A Nagyüzemi Gazdálkodás Kérdései sorozat keretében: Kopcsó István: A gyümölcstermelés technológiájának fontosabb tervezési és üzem-szervezési vonatkozásai. (9 ív.)
- Erdei Ferenc: A mezőgazdasági üzemszervezés néhány elméleti és gyakorlati kérdése. (7,5 ív.)
- Csete László: A többszektáros távlati üzemfejlesztési tervezés kérdései. (11 ív.)
- A Szociológiai Tanulmányok sorozat keretében: Hegedüs András: A szocialista társadalom struktúrájáról. (5,8 ív.)
- Heller Ágnes: Társadalmi szerep és előítélet. (8,5 ív.)
- Márkus György: Marxizmus és „antropológia”. (5,2 ív.)

D.

Az Osztályhoz tartozó intézmények létszámának és költségvetésének alakulása
1966 és 1967. évben

a) Létszám
(fő)

Intézet megnevezése	1966 év			1967 év		
	kuta- tói	segéd- szem.	Összesen	kuta- tói	segéd- szem.	Összesen
Közgazdaságtudományi I.	61	31	92	65	31	96
Állam- és Jogtudom. Int.	31	18	49	33	18	51
Ipargazdaságtani Kut. Cs.	10	7	17	13	7	20
Szociológiai Kut. Csoport.	14	5	19	17	5	22
Afro-Ázsiai Kutató Közp.	7	3	10	9	4	13
Összesen:	123	64	187	137	65	202

b) Költségvetés
(felújítás nélkül, ezer forintban)

Intézet megnevezése	1966 év	1967 év
Közgazdaságtudományi Intézet.....	4120	4327
Állam- és Jogtudományi Intézet	2097	2228
Ipargazdaságtani Kutató Csoport.....	1256	1412
Szociológiai Kutató Csoport	806	995
Afro-Ázsiai Kutató Központ	720	828
Összesen	8999	9790

c) Támogatott tanszékek Ft kerete

Tanszék megnevezése	1966 év	1967 év
ELTE Állam- és Jogtudományi Kar		
Magyar Jogtörténeti Tanszék	20 000	22 000
Statisztikai Tanszék	10 000	23 000
Népességtudományi Kutató Csoport	200 000	200 000
Közp. Statisztikai Hiv. Könyvtár	5 000	5 000
Összesen:	235 000	250 000

III. A beszámoló vitája

Szászy István MTA levelező tag elismeréssel szólva az Osztály beszámolójáról, osztotta a jelentésben foglalt azon megállapítást, hogy az Osztály eddigi tevékenysége, tudományszervező és irányító munkája, alapjában véve igazolta az Akadémia Elnökségének ama döntését, amellyel a gazdasági és jogtudományoknak külön osztály keretében való művelését határozta el. Ugyancsak helyeselte azt is, hogy az osztályvezetőség nem tartott külön üléseket, hanem az osztályvezetőség és az osztály együttes üléseken vitatta meg az osztályt érdeklő összes kérdéseket. Elismeréssel szolt arról is, hogy az osztályvezetőség igyekezett biztosítani a közgazdászok és jogászok paritásos képviseletét. Végül helyesnek tartotta az osztályvezetőség azon törekvését is, hogy mind a közgazdászok, mind a jogászok elé egyik legfőbb kötelességként a gazdasági mechanizmus reformjával összefüggő kérdések kutatását állította. Ezzel kapcsolatban egy javaslattal is élt. Abból indult ki, hogy a gazdasági mechanizmus reformja sikerének biztosítása szempontjából igen nagy jelentősége van külkereskedelmünk és általában nemzetközi kapcsolataink fejlesztésének és a külkereskedelmünk, nemzetközi gazdasági kapcsolataink fejlesztésének útjában álló akadályok elhárításának. Az akadályok felszámolásának egyik igen lényeges momentumaként az államoknak — anélkül, hogy erre őket nemzetközi egyezmény kötelezné — saját belső jogrendjüket úgy kell alakítaniok, hogy az alkalmasabbá váljék a más államokkal való gazdasági kapcsolatok bonyolítására. Ebből következően kívánatos volna, hogy a magyar kormány egy olyan kódexszerű törvényjavaslatot készítsen és terjesszen az országgyűlés elé, amelynek fő tartalma lenne egyrészt a külkereskedelmi ügyletek és a külkereskedelemmel összefüggő más nemzetközi kereskedelmi jogviszonyok szabályozása, másrészt a nemzetközi gazdasági kapcsolatokból adódó s ezeken belül első sorban a külkereskedelemmel összefüggő fizetések, hitel- és egyéb pénzügyi műveletek szabályozása. Az ilyen kódexnek több szempontból is komoly jelentősége volna. Először is a magyar külkereskedelmi vállalatnak és a banknak külfölddel kötött szerződés esetén megkönnyítené a helyzetét, ha egy külföldön nem szabályozott vagy bizonytalan jogi rendezettségű viszonyban legalább a hazai jog biztosabb talaján állana. Ezenkívül jogvita esetén a magyar jogra való hivatkozást, alkalmazásának kikötését, külföldi bíróság részéről való tényleges alkalmazását s magát a magyar bíróság kikötését is feltétlenül elősegítené az, ha arra is lehetne hivatkozni, hogy ez vagy az a jogintézmény — ellentétben más jogrendszerekkel — nálunk jogilag szabályozva van, s a szabályozás a külföldi ügyletkötő által is könnyen megismerhető.

Hogy a nemzetközi gazdasági kapcsolatok megfelelő részletes jogi szabályozásának milyen nagy jelentősége van a külkereskedelem és általában a nemzetközi gazdasági kapcsolatok fejlesztésének, a külkereskedelem, a nemzetközi gazdasági kapcsolatok elé tornyosuló akadályok elhárításának szempontjából, azt ma külföldön is mindenütt elismerik és legutóbb elismerte — éppen magyar kezdeményezésre — az ENSZ is.

Az ENSZ XX. és XXI. közgyűlésének ez irányú határozataiból folyó munkálatok ismertetése után a felszólaló utalt Csehszlovákia és Jugoszlávia példájára is és megjegyezte, hogy Jugoszláviában most készült el egy új külkereskedelmi törvény tervezete, és az NDK-ban is kidolgozás alatt áll egy ilyen tervezet. Valószínűnek tartotta, hogy hasonló törvénytervezetek fognak készülni a lengyel, román és bolgár népköztársaságokban is.

Hevesi Gyula akadémikus felszólalásában az ipargazdasági tudományos munka, illetve kutatás terén szükséges fejlesztés kérdéseiről beszélt. Megállapította, hogy a szervezési feladatok, a kérdések megoldásában kevés előrehaladás volt. Az okokat elemezve, Hevesi akadémikus rámutatott, hogy már az Akadémia belső gazdálkodási rendszere is

nagyon megnehezít egy kiemelkedő fejlesztést, mivel az Akadémián belüli pénzügyi megkötöttségek csak egészen rendkívüli esetekben teszik lehetővé egy vagy két tudományterületen a kutatásnak az átlagosnál nagyobb mérvű fejlesztését. Emellett voltak bizonyos objektív nehézségek is. Bár a kérdést felvetették pártfórumokon, műszaki fejlesztési vonalon és egybűt is, de joggal hivatkoztak arra, hogy a mechanizmus-reform előkészítése, és a reform még mindig vitatott és meg nem oldott problémái, egyelőre bizonyos várakozásra készítetnek, és lényegében ilyen alapvető, fontos elvi kérdések elnyomták, háttérbe szorították a tudományos munka fejlesztésének kérdését.

Egy másik, ugyancsak objektívnek nevezhető ok, hogy az országban nem is volt olyan fórum, amely ilyen kérdést el tudott volna dönteni, annál is kevésbé, mert itt nemcsak akadémiai problémákról volt szó, hanem egyidejűleg megindult az ipargazdasági fejlesztési munka az egyes minisztériumok keretében, sőt egyes minisztériumok egyes iparágainak keretében is, meglehetősen spontaneitással, továbbá az egyes tanszékeken is kifejlődött az ilyen irányú kutató munka.

Az ipargazdasági kutatások széles bázisa alakult ki, s ez különösen fontossá teszi, hogy a szerteágazó, a gyakorlathoz közelálló munkának általános, elvi megalapozását szolgáló kutatásait is továbbfejlesszék. Ezeknek a bizonyos fokig alapjellegű elméleti kutatásoknak elsősorban az Akadémia kereteiben kell folyniuk, ahol már kialakult — és komoly eredményeket mutat fel — az a bázis, amely a továbbfejlesztéshez alapot nyújt. Az MTA Ipargazdaságtani Kutató Csoportja az elmúlt években az állóeszközgazdálkodás fontos kérdéseire koncentrált kutatásait. A témakör jelentőségét aláhúzza, hogy — a problémakörtágabban értelmezve — az állóeszközgazdálkodás problémáinak vizsgálata kapcsán felvetődnek gazdasági mechanizmusunk működésének legfontosabb jellegzetességei és problémái, s így a témakör széleskörű, ugyanakkor érdemi kutatásokra nyújt lehetőséget. Ha ehhez hozzávesszük, hogy az állóeszközgazdálkodás problémái nemcsak az ipargazdaságtan, hanem más tudományágak, szervezéstudomány, szociológia stb. kutatóinak intenzív vizsgálatait igényli, akkor a fejlesztés és koordinálás szükségessége méginkább nyilvánvaló.

A kutatási kapacitás fejlesztésének egyik módjaként jöhet számba a bizottsági rendszer kifejlesztése, ami most számos osztályülésen előtérbe került. Így pl. a Műszaki Tudományok Osztálya ülésén a vita alapja az volt, hogy az iparági jellegű bizottságokról a tudományági bizottsági rendszerre kell áttérni, ezek homogénabbak, jobban át tudják tekinteni területüket és illetékesebben tudnak állást foglalni a felmerülő vitás kérdésekben. Ez vitathatatlan — folytatta Hevesi akadémikus —, de tény az is, hogy egy ilyen tudományági bizottság is csak bizonyos fokig homogén, mert a tudományágon belül olyan gyorsan differenciálódnak a problémák és a tudományterületek, hogy ezt csak további differenciálódással lehet követni. Ezen kívül felmerülnek itt más szervezési kérdések is. Például más szervek is, mint az OMFB, a MTESZ, a minisztériumok, gyakran parallel módon hoznak létre hasonló jellegű testületeket, amelyek megismétlik — esetleg kevesebb hozzáértéssel is — ezeknek a munkáját. Remélhető, hogy a tudományos munka irányításának folyamatban levő rendezése közelebb fog vezetni ennek a sokféle parallellizmusnak a megszüntetéséhez, és előbb-utóbb talán létre jön az az egységes tudományos munkarendszer, ami az Akadémia részéről is már évek óta felvetésre és szorgalmazásra került.

A tevékenységi kör szélesítésének másik példajaként Hevesi akadémikus az Ipargazdaságtani Kutató Csoport legutóbbi állóeszközgazdálkodási szimpóziumával szerzett tapasztalatokat említette. Először — mondotta — egy olyan kérdést bevetni a közgazdasági közvéleménybe, amely a gyakorlattal igen szorosan összefügg és valóban égető problémáját érintette az adott tudományterületnek és az érdeklődésnek egy olyan hullámát, sőt az aktív részvételnek is egy olyan folyamatát váltotta ki nemcsak Magyarországon, hanem a baráti országokban is — anélkül, hogy különösebb szervező és agitációs munkát fejtettek volna ki —, ami végeredményben az állóeszköz-gazdálkodással kapcsolatos alapproblémáknak nemcsak igen sokoldalú megvilágítását, hanem sok vitás kérdés komoly előbbrevitelét is lehetővé tette.

Vajda Imre MTA levelező tag hozzászólásában azt a nagyon fontos, és már ennek az időszaknak a keretébe eső eseményt emelte ki, amit az Akadémia idegennyelvű közgazdasági folyóiratának, az Acta Oeconomica-nak a létrehozása jelentett. A lap működésének a visszhangja eddig nemzetközi téren igen jelentős, igen kedvező volt és számos országból, számos helyről, számos kutatótól, tudóstól kapott az Acta Oeconomica szerkesztősége nagyon elismerő szavakat és — ami talán még többet jelent — olyan kívánságot is, hogy a jövőben is megkapja a folyóiratot, hogy figyelemmel tudja kísérni a magyar közgazdasági kutatást, az irodalmat. Hasonló elismerésként könyvelhető el a magyar közgazdászok meghívása a Nemzetközi Közgazdasági Társaság 1968-ban tartandó világ-

kongresszusára és felkérésük referátumok tartására. Ugyancsak nagyon jelentős fejlődésnek tekinthető, amiben az Akadémia Közgazdasági Bizottságának és így közvetlenül a IX. Osztálynak a részvétele is igen számottevő volt, a kutató-intézmények körének kiszélesítése és az is, hogy ezekben a kutató intézetekben szükségszerűen megvalósul az alap kutatás és az alkalmazott kutatás szintézise.

A kutatóintézményi bázis szélesítése keretében kívánatos lenne, hogy egy világ-gazdasági intézet is társuljon az eddigiekhez. Az eredmények méltatása után Vajda Imre még néhány megoldatlan kérdésre utalt. Az egyik az, hogy noha a közgazdasági szakirodalom köre bővült és bővülőben van, s ugyanez vonatkozik a közgazdasági folyóiratok körére is, egy területet, a közgazdaságmatematikai közlemények biztosítását eddig nem sikerült megfelelően ellátni és sem meglévő folyóirataink, sem a közeljövőben megszülető folyóirat, a Gazdaság nem biztosítja a közgazdaságmatematikai kutatások publikálását.

A másik kérdés, amellyel a IX. Osztály az utóbbi évben is foglalkozott, de amely még megoldatlan maradt, a közgazdasági dokumentáció biztosítása, úgy is lehetne mondani, hogy az információnak ama része, amely már publikált anyagokban került rögzítésre. Hogy az információ milyen óriási jelentőségű az egész modern gazdálkodásban, hogy az információ pontossága, részletessége, elérhetősége és természetesen alkalmazása milyen nagy jelentőségű a gazdaság fejlesztésében, az ma nagyon széles körben elismert és tudott dolog. De ehhez az üzenet vagy iparágon belüli közvetlen termelési vagy tevékenységi információhoz csatlakozik az az általános, széleskörű információ, amit egy dokumentációs központ biztosíthat, s ami nálunk ez idő szerint még ugyancsak megoldatlan feladat. Eddig egyetlen intézményünk sem vállalkozott arra, hogy viselje a gondját, noha általános annak az elismerése, hogy erre szükség lenne.

A továbbiakban a felszólaló a közgazdaságtudomány, a jogtudomány és a szociológia szoros összefüggéseit taglalta, megállapítva, hogy ma még e tudományok művelői — bizonyos szerény kezdetektől eltekintve — kevéssé veszik figyelembe az említett más tudományok területén felmerülő konzekvenciákat. E vonatkozásban különösen a közgazdaságtudomány területén van még sok tennivaló. A kérdésnek a gazdasági mechanizmus reformja is aktualitást ad, mivel éppen a reform elveinek kidolgozása során lehetett különösen érezni a közgazdasági, jogi és szociológiai problémák szoros összefonódottságát.

Csizmadia Andor, a Pécsi Állam- és Jogtudományi Kar dékánja, a jogtörténeti kutatások szempontjából értékelte pozitívan az Osztály létrehozását és azt a támogatást, amit a tudományterületnek az Osztály már eddig is nyújtott. Mint probléma felvetődik, hogy a jogtörténet kutató bázisa ma három egyetemi tanszék, illetve három egyetem négy tanszéke. Ezek közül egy akadémiai kutatóhely, a többi nem. A hatékonyabb munka lehetővé tételére célszerűnek látszana ezek egyesítése, de legalább a koordinációnak az Akadémia keretében történő erősítése. A jogtörténeti kutatások jelentőségét méltatva Csizmadia Andor hangsúlyozta, hogy a jogtörténetesek elsősorban a legutóbbi időszakot kutatják, annak a múltját tárják fel, és a múlt jogi tapasztalatainak feltárása szolgáltatja a ma építéséhez, sokszor majdnem a gazdasági mechanizmus reformjának egy-egy rész-kérdéséhez a szükséges anyagot. Ez vonatkozik akár a jogalkotásra, akár a joggyakorlatra és például olyan kérdésekre, mint a bürokrácia kutatása, amit a szociológusokkal együtt kutatnak, s ami a ma gazdasági építést, a ma építést is szolgálja.

Weltner Andor, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának professzora az egyetemen folyó állam- és jogtudományi kutatások kérdéseivel foglalkozva az oktató és kutatómunka viszonyának kérdéseit elemezte, megállapítva, hogy az egyetemeken elsősorban olyan kutatások folytatása célszerű, amelyek az oktatás céljait is szolgálják. A másik kérdés — amellyel Weltner Andor foglalkozott — a közgazdasági és a jogi tudományok közti kapcsolat. Egyetértve Vajda Imrével, maga is ama nézetnek adott hangot, hogy még nem mindenhol és nem minden vonatkozásban találtuk meg a tudományos összefüggéseket és a tudományos törvényszerűségek és tendenciák kapcsolatait és ezek tudományos kimunkálását a két terület között.

Itt valóban van egy olyanfajta nehéz társadalmi-gazdasági kérdés, hogy milyen is, vagy milyen legyen a gazdasági és a jogi eszközök egymáshoz való viszonya, aránya, sőt hogyan alakul esetleg az ellentmondás a gazdasági és a jogi eszközök között, főleg majd az új gazdasági mechanizmus kibontakozásakor és bevezetésekor. Ezzel kapcsolatos az a nagyon is érdekes tudományos kérdés, hogy egyáltalán maguk a tudományok, a gazdasági és a jogi tudományok hogyan fejlődtek nálunk. Volt egy olyanfajta tendencia — és ez szükségszerű volt és összefüggött a régi módszerrel is —, hogy a közgazdasági tudományok és a jogi tudományok is szükségképpen először társadalmi méretekben igyekeztek vizsgálni a kérdéseket. Ahogy fejlődött az életünk, úgy fejlődtek a gazdasági és a jogi tudományok abban az irányban, hogy kezdtek közelíteni az akkori szervezetekhez, a vállalatokhoz stb., és az egyéni, emberi viszonyokhoz is. Viszont azért van egy olyan lehetőség, hogy

az új gazdasági mechanizmusban bizonyos ellentmondások szükségképpen fel fognak éledni, talajt kapnak és jelentkezni fognak. Természetszerűleg nem antagonisztikus ellentmondásokra kell gondolni, de az is természetes, hogy a közgazdasági tudományok azt kutatták, vagy legalábbis túlnyomó mértékben azt, hogy miképpen lehet megvalósítani a gazdaságosságot, az optimalizmus követelményeit. Itt azonban jelentkezhetnek ellentmondások pl. a gazdaságosság és a szociálpolitika között, és hogy ilyenfajta problémák felmerülnek, azt azok a viták is mutatják, amelyek például az új Munka Törvénykönyvének tervezetével kapcsolatban már lefolytak, s ilyenfajta észrevételeket hoztak fel. Ide tartozik a humánus kérdése is. Az itt jelentkező ellentmondások feltárása és megoldása céljából meg kell találni a legjobb arányokat a gazdasági és a jogi eszközök között, ezért az osztályon belül a különböző tudományágaknak nagyon szorosan együtt kell működniök. Ezzel kapcsolatban a felszólaló szükségesnek látta komplex munkatudományi kutatás megindítását. A problémával már nemcsak makro-, hanem mikro- szervezetek keretei között is foglalkoznak és ma már egész sor tudomány — munkaszociológia, munkapszichológia, munkagazdaságtan, munkaszervezés és folytatni lehetne a sort — van, amely a munka kérdéseivel foglalkozik. Ma már az emberi kollektívák nemcsak egyszerűen munkavégzési vagy elosztási viszonyokban állnak, hanem egy szociológiai komplexumot jelentenek, beleágyazva rengeteg gazdasági, jogi, szociológiai stb. mozgásba, ezért érdemes lenne ezeket kutatni. E kérdések kutatása, az erőknél erre való koncentrációja nagy mértékben elősegítené, hogy az új gazdasági mechanizmusban azok az ellentmondások, amelyek szükségképpen jelentkezni fognak, helyes irányban befolyásolják egymást. A fejlődést, ezeket a megoldásokat az ilyenfajta komplex kutatások nagy mértékben elősegítenék.

Hegedűs András, az MTA Szociológiai Kutató Csoport igazgatója hangsúlyozta, az Osztály megalakításának fontosságát aláhúzza az, hogy a mával, a mai társadalmi kérdésekkel foglalkozik, ezért egy szükségszerű integrációnak lehet az eszköze a közgazdasági tudományok, a jogtudományok és a szociológiai tudományok között. Természetesen ez az integráció nem máról-holnapra következhet be, mert az említett három tudományterület nem egyformán fejlett, s itt különösen a szociológiára kell gondolni, amely még csak most indult fejlődésnek, tehát nem egyformán kész az integráltságra. Az Osztály feladatai közé tartozik ezen integrálódás elősegítése is, aminek egyik lehetséges módja az érintett intézetek minél szorosabb együttműködése, később esetleg közös témakollektívák kialakítása. Ide kapcsolódik az a kérdés, amit már korábbi felszólalók is felvetettek, azaz, hogy az új gazdálkodási rendszer kidolgozásánál a szociológiai problémák még nem kerültek úgy megfogalmazásra, mint a közgazdaságtudományi kérdések. Bár ez teljesen igaz, itt csak az a probléma, hogy sokkal hosszabb időnek kell eltulnie ahhoz, hogy egy-egy tudományág a gyakorlat számára a maga követeléseit meg tudja fogalmazni, mint amennyi ez az elmúlt 4—5 év volt. Például a közgazdaságtudomány olyan alapvető problémái, mint az árkérdések a szocializmusban, már másfél évtizede nagyon nyíltan és határozottan vitatottak, de még meghökkentőleg hat az olvasókra, ha a szociológia nyelvén olyan kérdésekről írunk, mint pl. a bürokrácia a szocializmusban, ami pedig a szociológiának ebből a szempontból egyik sajátos kérdés-felvetése. Bizonyos időnek el kell tehát telnie, hogy a gyakorlat számára követelésekké érjenek, vagy megfogalmazásra kerülhessenek azok a szociológiai problémák, amelyek az új gazdálkodási rendszerrel szemben nyilvánvalóan felvetődnek.

A tudomány és gyakorlati kapcsolatának kérdéseit elemezve Hegedűs András a szociológiai kutatásoknál jelentkező problémákat vázolta. Az egyik kapcsolódási forma gyakorlata az, hogy különböző intézmények, vállalatok a Csoportnál olyan vizsgálatokat rendelnek meg, amelyek eredményét gyakorlati tevékenységük során használni tudják. Bár az így végzett munkákért térítést kaptak, ez azonban nem elegendő arra, hogy a megrendelések következtében szükségessé vált fejlesztéseket ebből finanszírozzák és nem kielégítő a közreműködő kutatók anyagi ösztönzésének lehetősége sem. A másik probléma, hogy különböző intézmények, különböző szervezetek elég gyakran konzultációkat kérnek a Csoporttól. A konzultációk az érintett kutatókat sokszor annyira lekötik, hogy tudományos munkájuk szenved csorbát. Mivel ilyen konzultációkra a jövőben is lehet számítani — különösen az új mechanizmussal kapcsolatban —, szükség lenne tisztázni a szakértés helyét, és rangját, kapcsolatát a tudományos kutatással. — A harmadik ilyen gyakorlati probléma, ami éppen a szociológiai oktatás és a szociológiai ismeretek „szükségéből” merült fel, az a különböző főhivataloknál felvetődött igény, hogy vezető munkatársaikat, de nem osztályvezetőket vagy főosztályvezetőket, hanem a főelőadói szintről — főleg személyzetisekről, munkaugyisekről van szó — nagyon szívesen küldjenék a Csoporthoz egy évre úgy, hogy a Csoport rendezzen számukra tanfolyamot, kapcsolja be őket a kutatási munkába és adjon egy év alatt nekik annyi szociológiai ismeretet, amennyit

lehetséges. Az elmondott igény olyan kezdeményezés, amivel a mi tudományos szakigazgatásunk idáig még nem számolt, és aminek nincs kialakult menete, vágánya, ezért érdemes lenne tovább foglalkozni vele.

Osztrovski György MTA levelező tag az Ipargazdaságtani Kutató Csoport, illetve az Ipargazdasági Bizottság munkájával kapcsolatban, a témaválasztás helyességét és annak igen aktuális időzítetttségét állapította meg. A legutóbb lezajlott szimposium és az eddig elkészült munkák a kormányzat számára elég jelentős segítséget nyújtanak ahhoz, hogy a csökkentett, vagy rövidített munkaidővel, a folyamatos munkarenddel most már előtérbe kerülő problémákat sikerrel megoldja. Különösképpen a műszaki fejlesztéssel összefüggően igen sok olyan berendezés, létesítmény építésével kell számolnunk, ahol a teljes folyamatosság akár technológiai, akár pedig kihasználási szempontból feltétlenül szükséges. Ezekhez a feladatokhoz tehát az eddig végzett munkák igen jelentős segítséget nyújtanak és talán csak egy tartható még kevésbé megoldottnak. Az egész munkaidő-rendszer és az eszközök kihasználásának szociológiai vetülete tekintetében nem elég erős az egész munkálat háttere. Itt ugyanis elég bonyolult munka folyik, szállítási stb. problémák vannak, amelyek megoldásához nagyarányú segítségre volna szükség.

Ami az Ipargazdasági Bizottság és az ipargazdaság területét illeti, amilyen örvendetesen alakult a Földművelésügyi Minisztérium, tehát az agrárgazdaság területén a tudományszervezés lehetősége, olyan kevésbé alakult könnyen és szerencsésen az ipargazdasági területeken. Amíg ugyanis az agrárgazdasági terület létszám, státus, illetve költségvetés stb. szempontjából nagyon rugalmas, operatív segítséget adni tudó minisztériumi háttérrel biztosított, addig ipargazdasági téren ugyanez a háttér kevésbé volt meg, figyelemmel a minisztériumokban történt intézet-szervezésekre. Az agrárgazdaság tekintetében külön szerencsés megoldásnak tartható, hogy a Földművelésügyi Minisztérium összeolvadt az Élelmiszerügyi Minisztériummal, ami egyrészt megfelel a legmodernebb kémiai, technológiai, illetve élelmiszerkémiai fejlődésnek, az ipari felhasználásnak, másrészt azonban még meg is könnyíti az agrárgazdaság-típusú munkák végzését. Erre kell tehát megoldást találni ipargazdasági vonatkozásban, tekintetbe véve a tárcánál működő intézményeket, és azokat a fejlesztési lehetőségeket, amelyeket az Akadémia tud biztosítani.

Az is elég sürgős teendőnek látszik, hogy az utolsó 3–4 évben napvilágot látott, igen nagy méretű és ipargazdasági terület számára igen jelentős irodalmat lehetőleg minél előbb – érte ezen 3–4 évet – fordításokban közzé lehessen bocsátani, hiszen például az egyik szovjet tanulmányút alkalmából összegyűjtött irodalmi anyag önmagában valami 70–80 kötetet tesz ki. Ennek negyede vagy harmada jön számba fordítás szempontjából, de minden esetre olyan méretű kiadványt kellene biztosítani, ami a következő 4–5 évre feltétlenül igen jelentős könyvkiadást, vagy valamilyen tájékoztatási rendszerben történő kiadást tenne szükségessé. Szász akadémikus javaslatához kapcsolódva *Osztrovski György* megjegyezte, hogy a műszaki fejlődés kényszerítően vezet nagyméretű nemzetközi létesítményekhez. Hogy ezeknek a formája, a szerkezeti működési módja milyen lesz, ebben rendkívül nagy segítséget fog nyújtani a jogtudomány. Ilyen szervezetek jogi szerkezete, tehát egész felépítése, működése, stb. lehetőleg a minimális bürokratikus nehézségekkel történő megvalósítása és üzemeltetése terén, Szász akadémikus által felvetett javaslat megvalósítása igen nagy segítséget jelenthet.

Friss István osztálytitkár zárszavában megköszönve a felszólalók elismerő szavait, javaslatait és észrevételeit, külön-külön reflektált a hozzászólásokra.

Szász István javaslatával kapcsolatban megjegyezte, hogy az helyesnek ítéltető, de nyilván nincs mód itt most az osztály vagy az osztályvezetőség nevében valamilyen állásfoglalást proklamálni. Szükségesnek látszik még a javaslatot az Osztály ülésén megvitatni.

Hevesi Gyula egyrészt kihangsúlyozta, milyen halaszthatatlan feladat ezeknek az ipargazdasági kutatásoknak egy, a mainál szélesebb alapon való folytatása. Ugyanakkor már a nehézségekre is utalt, amelyek az Akadémiát akadályozzák abban, hogy ehhez a szükséges támogatást megadja, és mint olyasvalaki, aki hosszú idő óta nemcsak az Osztály vezetésében, hanem az Akadémia vezetésében is helyet foglal, valóban illetékes ennek a megítélésére. Remélhető, hogy az OMFB, a MTESZ és esetleg egyéb szervek támogatásával ezt, az általa helyesen halaszthatatlannak jelzett feladatot mégis csak előre tudjuk vinni a legközelebbi időben. Foglalkozott ezenkívül a bizottsági munka kiterjesztésével. Teljes mértékben egyet lehet vele érteni abban, hogy ha megfelelő bizottságokat tudunk létrehozni, akkor azok valóban nagyon alkalmas eszközei lehetnek részben egy konkrét probléma előrevitelének, tisztázásának, részben esetleg folytatólagos munkavégzésnek is. Itt minden attól is függ, hogy mennyire helyes célokra hozzák létre a bizottságokat és természetesen nem árt tudatában lenni annak, hogy egy bizonyos elbürokratizálódás veszélye is fennáll.

Vajda Imre sok helyes gondolat mellett két megoldatlan kérdésre utalt. Ezek közül az első a matematikai irányzatú közgazdasági közlemények publikálása volt, a másik a közgazdasági dokumentációs központ kérdése.

Sajnos, valóban megoldatlanok ezek a kérdések, de talán mégis helyes megemlíteni, hogy nem reménytelenül megoldatlanok. Az első kérdésben, tehát a matematika közgazdasági alkalmazásával foglalkozó tanulmányok publikációjával foglalkozott a Közgazdaságtudományi Bizottság és célszerűnek ítélte, hogy addig is, amíg esetleg önálló lap születik az ilyen publikációkra, a Statisztikai Szemle biztosítana negyedévenként megfelelő helyet az ilyen tanulmányok számára. A másik kérdésben, a közgazdasági dokumentációs központot illetően — mint Vajda Imre említette — a nehézség ott van, hogy mindenki rendkívül helyesli az elgondolást, csak éppen nem akadt egyetlen szerv sem, amely vállalkozott volna a megszervezésére. Az azóta folytatott, elég szépszájú tárgyalások legalább annyiban eredményeseknek látszanak, hogy most már két olyan szerv is van, amely nem mondható, hogy lelkesen, de azért szükség esetén mégis hajlandó vállalni a munkát. Ez reményt nyújt arra, hogy a hosszú ideje vajdó probléma a legközelebbi hónapokban talán mégis megoldható lesz.

Csizmadia Andor felvetette a tanszékeken folyó jogtörténeti kutatás szervezeti egységesítését, ami nyilvánvalóan egy alapjában véve anyagi vonatkozású kérdés. A problémával minden esetre foglalkozni kell, és ha a jogászok részéről ilyen javaslat érkezik az Akadémiához, az Osztály meg fogja vizsgálni.

Weltner Andor elsősorban a munkaügyi kutatások kiépítésével foglalkozott és amit mondott, az csak azzal egészíthető itt ki, hogy az Osztály foglalkozott a kérdéssel, egyöntetűen helyeselte, és nyilván a leghelyesebb megoldást választotta, amikor éppen Weltner elvtárs kezébe rakta le a következő szervezési feladatot.

Hegedűs András felszólalásában 3 főkérdéssel foglalkozott. Ezek közül az elsővel kapcsolatban, ahol a mechanizmus-munkákkal összefüggő szociológiai megfogalmazások nehézségeit vetette fel, magához a témához csak az jegyezhető meg, hogy azért a kérdés nem olyan egyszerű a közgazdasági megfogalmazásoknál sem. Mert igaz ugyan, hogy például az ár problémájáról hosszú idők óta nyíltan lehet beszélni, de azért van egy-két olyan probléma, amiről közgazdasági vonatkozásban sem sokkal egyszerűbb beszélni, mint mondjuk szociológiai nyelven a bürokráciáról. Hogy ne menjünk messzebb, a bürokráciáról közgazdasági nyelven sem sokkal könnyebb beszélni.

Ami a második kérdést illeti, az akadémiai intézeteknek megrendelésre való dolgozását, ezzel a kérdéssel ismételtelen foglalkozott nemcsak az Osztály, hanem az Akadémia Elnöksége is, és alapjában véve eléggé egységesnek mondható ma az a felfogás, hogy valóban a mechanizmus-reformmal kapcsolatban a tudományos intézetek munkáját ebben az irányban kell továbbfejleszteni. Ennek két feltétele egyrészt az Akadémia költségvetési rendszerének bizonyos bürokratikus merevségektől való megszabadítása, másrészt az intézetek önállóságának fejlesztése, az intézeti igazgatók nagyobb hatáskörének biztosítása.

Ami az oktatás új rendszerű kiépítését illeti, nem ismeretes, hogy másutt is szóba került-e már az a gondolat, hogy minisztériumok más intézményekbe is küldjenek esetleg egy évre tanulni munkatársakat. A gondolat magában véve helyesnek látszik és üdvözlendő; amennyiben ez a kezdeményezés a szociológia terén már megvan, úgy ápolni kell ezt a gyakorlatot.

Osztrovszki György felszólalásával teljes mértékben egyet lehet érteni. Helyes, amit az Ipargazdaságtani Kutató Csoport kutatása szociológiai háttérének felderítéséről mondott. Ez valóban szükséges, hiszen nagyon kézenfekvő, hogy pl. az olyan kérdések, mint a folyamatos munkarend, a szabadidő problémája, a munkaidő rövidítésének kérdése stb. feltétlenül rendkívül fontos szociológiai vonatkozású kérdések.

A GAZDASÁGI MECHANIZMUS REFORMJÁNAK KÉRDÉSEIRŐL

Az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya az 1967. évi Akadémiai Nagygyűlés keretében a fenti címmel vitaülést rendezett. Bevezető referátumként *Friss István* akadémikus előadása hangzott el, majd az előadáshoz az egyes társtudományok aspektusából a következő korreferensek szóltak hozzá: *Csanádi György* egyetemi tanár, *Márton János* intézeti osztályvezető, *Harsányi István* egyetemi tanár, *Kulcsár Kálmán* tudományos főmunkatárs, *Huszár István* a Központi Statisztikai Hivatal első elnökhelyettese, *Szabó László* tudományos munkatárs.

FRISS ISTVÁN előadása

A SZOCIALISTA GAZDASÁG TÖRVÉNYEI ÉS IRÁNYÍTÁSA

A kapitalista gazdaság törvényei

Több szempontból is célszerű a szocialista gazdaság törvényeinek vizsgálatát a kapitalizmus törvényeiből kiindulva végezni. Először is: a kapitalizmus hosszú ideje áll fenn, sok tapasztalatot szereztünk róla. Másodszer: a kapitalizmus ma is létezik földkerekségünk tekintélyes részén, még hozzá különböző minőségben, fejlett, kevésbé fejlett és fejletlen formában, úgyhogy ma is fejlődése különböző fokozatain tudjuk tanulmányozni. Harmadszor: a kapitalizmusra vonatkozóan rendelkezésünkre áll *Marx* elemzése. Végül megszívlelendő az is, hogy meglevő szocialista társadalmaink általában kapitalista társadalmak örökébe léptek s rokonságot mutatnak velük a termelőerők fejlettségében, de — éppen ebből következően — a termelési viszonyok sok formai vonatkozásában is, így a munkabérek, a kiskereskedelem, különböző üzemek és intézmények szervezeti formája és hasonló módon még számos más termelési viszony formai alakulásában.

Marx — mint ismeretes — a kapitalista gazdaság törvényeit a közgazdaságtudomány minden őt megelőző és követő művelőjénél találóbban, gazdagabban, sokoldalúbban, alaposabban és rendszeresebben tárta fel. Az egyes tőkés, aki a tőkés társadalomban a termelés feltételeinek, a termelési eszközöknek tulajdonosa s mint ilyen a termelés irányítója, minden erejével azon van, hogy mennél nagyobb profitra tegyen szert. Ez gazdasági cselek-

véseinek fő mozgató rugója. Ám e törekvése beleütközik más tőkések hasonló törekvéseibe. Ellentéteik a piacon, konkurenciájukban bontakoznak ki. Itt szabályozódik a tőkés gazdaság. Igaz, hogy a tőkés termelésnek, akár csak bármely más társadalmi termelésnek, a fennálló társadalmi szükségleteket is ki kell elégítenie. Ez azonban az egyes tőkést csak annyiban érdekli, amennyiben profitját befolyásolhatja.

Ebben a társadalomban tehát a termelést döntően nem maga a társadalom, illetve annak valamely választott vagy más módon erre kialakított szerve szabályozza, hanem az egyes termelési részekységek vezetői, a kapitalisták irányítják, s őket nem a társadalom szükségleteinek kielégítésére, hanem a mennél nagyobb profit megszerzésére irányuló törekvés jellemzi. Így a társadalom szükségletei mintegy az emberek háta mögött, tudtuk nélkül, senki által nem, legalábbis nem pontosan így akarva elégülnek ki. A kapitalizmus fő összefüggései, objektív törvényei nemcsak függetlenek a gazdaság szereplőinek akaratától és tudatától — ez az objektív törvényekre általában jellemző —, hanem túlnyomóan vak erővel, természeti szükségszerűséggel valósulnak meg. De megvalósulnak és létrehozhatnak bizonyos, a társadalom szempontjából szükséges egyensúlyi helyzeteket és arányosságokat. Ez szükségszerű. Marx szavaival: „... a különböző szükségleteknek megfelelő termékmennyiségek a társadalmi összmunka különböző és számbelileg meghatározott mennyiségét kívánják meg. Hogy a társadalmi munka bizonyos arányokban való elosztásának *ezt a szükségességét* a társadalmi termelés *meghatározott formája* nem szüntetheti meg, hanem csak *megjelenési módját* változtathatja meg, magától értetődik. Természeti törvényeket általában nem lehet megszüntetni. Ami a különböző történelmi állapotokban megváltozhat, az csak a *forma*, amelyben e törvények érvényesülnek. És az a forma, amelyben a munkának ez a bizonyos arányokban történő megoszlása érvényesül, olyan társadalmi állapotban, melyben a társadalmi munka összefüggése mint az egyéni munkatermékek *magán-kicserélése* jut kifejezésre, nem más, mint ezeknek a termékeknek *csereértéke*.”¹ Ami tehát a termelést szabályozza és a társadalmi szükségleteknek megfelelő mederbe irányítja, az az értéknek, tehát a termékek előállítására fordított társadalmilag szükséges munkaidőnek a tömeges cseréken keresztül való érvényesülése. Hogy ismét Marxot idézzem: „Ha az össz munkát arányosan osztják el, akkor a különböző csoportok termékei értékükön (a további fejlődés során termelési árakon) kerülnek eladásra, vagy pedig olyan árakon, amelyek ezeknek az értékeknek, illetve termelési áraknak általános törvények által meghatározott módosulásai. . . . nemcsak, hogy minden egyes árura csak a szükséges munkaidőt fordítják, hanem a társadalmi összmunka-időből is csak a szükséges hányadot használják fel a különböző csoportokban. . . . Itt a *társadalmi szükséglet*, azaz a társadalmi méretekben vett használati

¹ Marx levele Kugelmanhoz 1868. július 11, Marx—Engels Vál. Művei II. 460. l.

érték határozza meg a társadalmi összmunkaidőnek a termelés különböző különleges területeire jutó hányadát.”²

Az itt leírt helyzet a kapitalizmusnak ideál-esete, azaz egy olyan helyzet, amelyik a valóságban nem valósul meg és nem valósulhat meg. Hiszen feltételezi, hogy a társadalmi munkát teljesen a társadalmi szükségletek arányában osztották el a különböző termelési ágak között és az egyes termelési ágakon belül is, hogy éppen ennek megfelelően azok az árak, amelyekért a termékeket eladják, pontosan megfelelnek az értéknek, illetve az érték valamilyen gazdasági törvény által módosított formájának. Ez az ideális eset nem valósulhat meg, de a kapitalizmus törvényei, ezek a természeti erőként érvényesülő tendenciák abban az irányban hatnak, hogy ehhez az ideál-esethez hasonló helyzet alakuljon ki. „... a társadalmi munka elosztását ... az egyes tőkés termelők véletlenszerű, egymást kölcsönösen megsemmisítő cselekvésére bízzák. ... a belső törvény csak (az árutermelők) konkurrenciája ... útján érvényesül, ami által az eltérések kölcsönösen kiegyenlítődnek. Az érték törvénye itt csak mint belső törvény, az egyes szereplőkkel szemben mint vak természeti törvény hat, és a termelés társadalmi egyensúlyát annak véletlen ingadozásai közepette juttatja érvényre.”³ Az *egyensúly* tehát az egyensúly körül való állandó ingadozásban, az *arányosság* az arányosság folytonos megomlásán keresztül érvényesül.

De a termelők közötti konkurrencia, pontosabban: a konkurrencián keresztül a termelőknek a mennél nagyobb profit elérésére irányuló törekvése nemcsak az érték érvényesülésére vezet, hanem egyúttal a termelés állandó kiterjesztésére, ezzel együtt olcsóbbítására, tökéletesítésére, a technika fejlesztésére, a munka termelékenységének fokozására, a termelőerők addig ismeretlen kibontakozására. A termelőerők nagyarányú fejlődése, mint Marx kimutatta, a termelés egyre fokozódó társadalmazásával jár együtt. Ez azután a maga részéről egyre inkább megköveteli a társadalom beavatkozását, a termelés társadalmi irányítását. Objektív törvénnyel állunk szemben itt is, parancsoló szükségyszerűséggel, amelyik többek között arra vezet, hogy napjainkban fejlett és kevésbé fejlett tőkés országokban egyaránt folynak kísérletek az egész gazdasági élet társadalmi befolyásolására, tervszerű irányítására. E kísérletek azonban csak azok között a határok között folyhatnak, amelyeket a termelőeszközök döntő részének magántőkés tulajdona megvon.

Mielőtt továbbmennénk, vessünk egy pillantást a kapitalista gazdaság törvényeire, melyek közül néhányat eddig fejtegetéseink során már említettünk. Beszélünk arról, hogy a konkurrencián keresztül érvényesül az érték, hogy közben fejlődik a technika, nő a munka termelékenysége, fokozódik a termelés társadalmi jellege. Ez csupa fontos, általános jellegű és szükségsze-

² A Tőke III., 1956., 618. l.

³ A Tőke III., 1956., 841. l.

rúen, tehát törvényként érvényesülő folyamat. Joggal hivatkozhatunk ezért nemcsak az érték törvényére, hanem a konkurrencia törvényére, a munka termelékenysége növekedésének törvényére, és más törvényekre is. Csak azt nem szabad soha elfelejtenünk, hogy ezek a folyamatok nem önálló léttel bíró jelenségek, hanem szükségszerűen fakadnak bizonyos, a modern társadalmakat jellemző viszonyokból. E társadalmi viszonyok legfontosabb vonásai, hogy egyrészt a termelés anyagi feltételei egyes emberek magántulajdonában vannak, másrészt azoknak az embereknek, akik ezeket a termelési eszközöket élő tevékenységükkel a társadalom számára hasznos, szükséges tárgyakká tudják változtatni, nincsenek termelési eszközeik. Ezek a polgári társadalom nem egyedüli, de legalapvetőbb, az emberi cselekvéseket az esetek többségében leginkább befolyásoló, tehát a társadalmi osztályok viselkedését s így a társadalom mozgását meghatározó viszonyai. A gazdasági törvények tehát az emberi cselekvésekben valósulnak meg, ezek viszont az adott társadalmi viszonyok talajából fakadnak. Ahol e viszonyokat főleg az jellemzi, hogy csak egy kisebbségnek vannak termelőeszközei, a többségnek nincsenek, ott nem valósulhat meg a gazdaság tudatos társadalmi irányítása, azaz a gazdasági törvényeknek a közösséget szolgáló, teljes tudatossággal történő felhasználása, alkalmazása.

A szocialista társadalom lehetőségei

Csak a szocialista forradalom teremti meg a lehetőséget a gazdaság tudatos társadalmi irányítására. A társadalomnak, azzal, hogy kezébe veszi a termelési eszközöket, lehetősége nyílik az objektív társadalmi összefüggések és törvényszerűségek, a társadalmi szükségletek és lehetőségek tudatos számbavételére, a szükségletek és az ezek kielégítésére rendelkezésre álló lehetőségek összehangolására, ezzel a gazdasági fejlődés tervszerű irányítására. A kapitalizmus előbb jellemzett ideál-esetével szembeállíthatjuk a szocializmus ideál-esetét.*

Hozzáteszem, hogy bár itt az ideál-eset elérésének más akadályai vannak, mint a tőkés társadalom ideál-esete elérésének, de az ideál-esetet eddig a mi társadalmunkban sem sikerült elérnünk. Klasszikusainknál is találunk utalást arra, hogy ez a tudatos, tervszerű irányítás és ellenőrzés csak fokozatos fejlődés eredménye lehet. *Engels* azt írta: „A termelőeszközöknek a társadalom által való birtokbavételével megszűnik az áruterelés, s ezzel a termékeknek a termelő feletti uralma. A társadalmi termelésen belüli anarchiát tervszerű,

* Ismét Marxot idézve: „Csak ott, ahol a termelés valóban a társadalom tervszerű irányítása és ellenőrzése alatt áll, teremti meg a társadalom az összhangozt cikkek termelésére fordított társadalmi munkaidő és az e cikkek által kielégítendő társadalmi szükséglet terjedelme között.” (A Tőke III. kötet, 1956, 199–200. l.)

tudatos szervezettség váltja fel . . . Saját társadalmi tevékenységük törvényeit, melyek idáig idegen, rajtuk uralkodó természeti törvényekként állottak velük szemben, az emberek akkor majd teljes szaktudással alkalmazzák, ezzel uralmuk alá vetik . . . csak ettől kezdve lesznek meg az általuk mozgásba hozott társadalmi okoknak *túlnyomólag s állandóan növekvő mértékben* az általuk elérni kívánt hatásai is. Ez az emberiség ugrása a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába.”⁴ Lenin pedig 1918 elején, Engelsnek erre a kijelentésére utalva, kijelentette: „A szocializmus tanítómesterei a világtörténelmi átalakulások értelmében vett fordulatot nevezték »ugrásnak« . . . az ilyen-fajta ugrások tíz évre, vagy még hosszabb időre is kiterjedő időszakot ölelnek fel . . . ”⁵

E tanítások szerint a szocialista forradalom győzelme után a társadalomnak, melynek kezében vannak a termelés feltételei, a termelőszközök, számba fogja venni a társadalmi szükségleteket és a szükségletek kielégítésére rendelkezésre álló erőforrásokat, elsősorban a rendelkezésre álló munkaerőt, hogy utóbbiakat a legésszerűbben használja fel. Ebből következik az is, hogy a korábbinál sokkal nagyobb jelentőségűvé válik a nyilvántartás, a számvitel, a statisztika, az ellenőrzés és a legfontosabb követelménynek kell tekinteni a munkaerő számbavételét, legtakarékosabb, legésszerűbb felhasználását és elosztását. Klasszikusaink az előzőkből azt a következtetést is levonták, hogy a munkának a szocialista forradalom győzelme, a termelőeszközök társadalmasítása után, mivel azt a társadalom fogja tervszerűen, a társadalmi szükségleteknek megfelelően elosztani, nem kell többé a csereértéken keresztül igazolnia társadalmi hasznosságát. Úgy gondolták — erre még visszatérek —, hogy ezek szerint nem lesz áru, nem lesz pénz. A társadalom szükségszerűen és nyilvánvalóan arra fog törekedni, hogy tagjainak a legnagyobb anyagi és kulturális jólétet, egyúttal képességeik legsokoldalúbb kifejlesztését biztosítsa.

A marxista szemlélet lényegéből következik, hogy klasszikusaink ennél konkrétabb jóslásokba arra nézve, hogy mi fog bekövetkezni a szocialista forradalom győzelme után, nem bocsátkoztak. Nem láthatták előre sem azt, hogy hol, sem azt, hogy milyen körülmények között fog a proletárforradalom először győzni. Megfigyeléseikből azt a következtetést vonták le, hogy erre előreláthatólag a világ iparilag legfejlettebb országaiban és többé-kevésbé egyidejűleg fog sor kerülni.

⁴ A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig, Marx—Engels Vál. Művei II., 1949., 148—149. l. Kiemelés tőlem: F. I.

⁵ A szovjethatalom soronlevő feladatai 27. kötet, 269. l.

Az átmenet problémái

A történelem azonban másként alakult. Nem a világ iparilag legfejlettebb országaiban és nem több ilyen országban egyszerre, hanem először éppen egyetlen, iparilag rendkívül elmaradott, a kapitalista fejlődés viszonylag alacsony fokán álló, egyben a feudalizmus jelentős maradványait megőrző országban győzött a proletárforradalom. És bár e forradalom vezetői a marxi tanításnak és programjuknak megfelelően törekedtek rá, hogy olyan helyzetet teremtsenek, melyben át lehet térni a társadalmi termelés tudatos, tervszerű irányítására és ellenőrzésére és megfelelően a termékek szervezett társadalmi elosztására, hamarosan kiderült, hogy ez az adott viszonyok között nem valósítható meg. Oroszországban a proletárforradalom győzelme után a társadalom ugyan kezébe vette a fejlődésnek viszonylag magas fokán álló termelési eszközöket az iparban és a közlekedésben, kezébe vette a bankokat és a földet is, ez azonban nem változtatott azon a tényen, hogy az ország lakosságának nagy többsége kisparaszti, a kapitalizmussal is csak a kereskedelmen és hitelen keresztül, de nem termelésileg összekapcsolt gazdálkodást folytatott. Ilyen körülmények között lehetetlennek bizonyult a társadalmi szükségletek és az erőforrások haladéktalan számbavétele és ellenőrzése, a termelés és az elosztás tervszerű megszervezése.

Lenin az Októberi Forradalom előkészítése idején, és különösen azután, a forradalmat követően, a már említett elveknek megfelelően, előtérbe állította és nagy súllyal követelte a nyilvántartás, a számbavétel, az ellenőrzés, az elosztás megszervezését. Az lebegett előtte, hogy bár a gazdaság túlnyomó része árutermelő kisparaszti gazdaság, mégis a proletárállam befolyásának, ellenőrzésének latbavetésével viszonylag gyorsan át lehet térni a kereskedelem helyett a szocialista elosztásra.

De jött 1921, Kronstadt, a paraszti elégedetlenség sok kézzel fogható megnyilatkozása. Nem tudományos elmékedések vagy viták, hanem a való élet tényei, a munkásosztály és a parasztság közötti ellentmondások éleződései mutatták, hogy baj van. A tények követeltek változást a termelési viszonyokban. Olyan változást hajtottak végre, amely a pénzt, az árut, a kereskedelmet visszahelyezte jogaiba. A változás jól nyomon követhető Lenin írásaiiban. 1919-ben az Orosz Kommunista (bolsevik) Párt program-tervezetében Lenin az elosztás terén még abban látja a szovjethatalom feladatát, hogy a kereskedelmet felváltsa a termék-elosztással, s hogy előkészítsék a pénz megszüntetését. 1921 májusában a Munka és a Honvédelem Tanácsának utasításában az árucserére és a helyesen működő pénzrendszer megteremtésére irányítja a fő figyelmet. Gyökeres változás történt. 1921. október 24-én, a forradalom negyedik évfordulójára készült cikkében Lenin összefoglalóan ezt írta: „... feltételeztük elégséges számítás nélkül, hogy a proletárállam közvetlen parancsszavával meg tudjuk majd szervezni kisparaszti országunkban az állami ter-

melést és az állami termékelosztást kommunista elvek alapján. Az élet megmutatta, hogy tévedtünk. Több átmeneti szakaszra: államkapitalizmusra és szocializmusra van szükség ahhoz, hogy *előkészítsük* — hosszú évek munkájával előkészítsük — a kommunizmusba való átmenetet.” (33. kötet, 40.o.)

Viták a szocialista gazdaságirányításról

Azóta senki sem vitatta, hogy az áru, a pénz, a kereskedelem bizonyos keretekben, bizonyos formák között, bizonyos tartalommal joggal létezik a Szovjetunióban, illetve általában a szocialista országokban. Annál élénkebb vita folyt a huszas évek kezdetétől arról, hogy a szocializmus viszonyai között miért is van szükség árunak, pénzre, kereskedelemre, mi is ezek jellege, milyen irányban fognak fejlődni, vagy kellene fejlődniök. A vita még ma is, tehát több mint 40 éve, tart. Elcsitult vagy fellángolt, a gazdasági élet fejlődése konkrét követelményeinek megfelelően. Nincs itt szükség arra, hogy e vita történetét vagy alakulását kövessem, elég, ha megemlítem, hogy mintegy 12–14 éve újabb fejlődési szakasza kezdődött, melyben ma is benn vagyunk. Körülbelül ennyi ideje, hogy különböző szocialista országokban újból firtatni kezdték az érték, az áru, a pénz szerepét, jelentőségét a szocialista gazdaságban. Hadd utaljak arra, hogy a Szovjetunióban akkortájt jelentek meg *Liberman* harkovi professzor, nálunk *Péter György* és mások cikkei gazdasági irányítási rendszerünk bizonyos változtatásának célszerűségéről. Nem nehéz a néhány éve napirendre került mechanizmus vitákban megtalálni az akkori gondolatok folytatását.

Ahhoz, hogy a vita lényegét megértsük, a korábban mondottakhoz még egy kis kiegészítést kell fűznöm. Marx a Gothai Program Kritikájában azt írta — és ez más szavakkal megfelel az előbb mondottaknak —, hogy a termelőeszközök közös tulajdonán nyugvó társadalomban a termelők nem cserélik ki termékeiket, a termékre fordított munka *nem a termékek értékeként jelenik meg*, az egyéni munka nem kerülő úton válik az összmunka részévé, hanem közvetlenül az. Láttuk viszont, hogy a szocialista társadalomban is van áru és pénz. Joggal és természetesen merült fel tehát az a kérdés, hogy ez a gyakorlat hogyan egyeztethető össze az elmélettel. De még ennél is nagyobb probléma volt, hogy hogyan állunk az értékkel? Vajon létezik-e, működik-e az értéktörvény, vagy nem létezik? Vajon az, hogy van áru, pénz, kereskedelem, nem vonja-e maga után, hogy az áruban testet öltött társadalmilag szükséges munka érvényesül a kereskedelemben kialakuló árban? Akkor valamiképp működik az értéktörvény, bár további vizsgálatot követel, hogy hogyan működik, hat-e, illetve hogyan hat a társadalmi munkaerő elosztására. Vagy az-e a helyzet, hogy minden gazdasági tevékenységet terv szerint szabályoz a társadalom, illetve annak erre valamiképp kijelölt szerve,

tervszerűen állapítanak meg minden árat is, az áraknak nincs a munkaerő elosztására hatásuk? Akkor az értéktörvény nem működik.

A tervszerűség fokozatosan tért hódított a szovjet társadalomban, majd az ötéves népgazdasági tervekre való áttérést is lehetővé tette és még az első ötéves terv folyamán lényegében a mezőgazdaság kollektivizálása is megvalósult. A Szovjetunió ragyogó gazdasági sikereket aratott, rövid idő alatt elképzelhetetlennek tartott fejlődési utat futott be. De a tervszerűség térhódítása nem vezetett a kereskedelem felváltására szervezett elosztással, sőt időközben kifejlődött egy szerteágazó állami kiskereskedelem. Nem szűnt meg a pénz sem, az áru sem. Valahogy tehát tisztába kellett rakni az említett ellentmondást a marxi elmélet és a gyakorlati élet mindennapos szovjet tapasztalata között. Volt először is az összes fontos gazdasági folyamatra kiterjedő, átütő sikerrel működő össznépgazdasági terv. E mellett volt áru és volt pénz, sőt — a beszolgáltatási kötelezettség teljesítése után a kolhoz-parasztnak birtokában maradó termékekre — piac is. De ha a társadalom már tervszerű ellenőrzése és szervezése körébe vonta a termelést, a munkaerő elosztását, miért maradt meg, hogy maradhatott meg az áru, a pénz, a piac? És fordítva: ha ezek megmaradtak, nem éreztették-e befolyásukat, az értéktörvényt érvényesítve, a termelésre, a munkaerő elosztására?

Felmerült már jóval a második világháború előtt az az elképzelés, hogy a tervben is el lehet osztani a munkaerőt, az erőforrásokat az értéktörvénynek megfelelően, s ennek értelmében szabályozni lehet a termelést. Más szóval: a rendelkezésre álló termelőerők számbavételével és a társadalom által kitűzött célok alapján meg kell állapítani azokat a dinamikus egyensúlyi helyzeteket, azokat a dinamikus termelési arányokat, melyek akkor alakulnának ki, ha az értéktörvény működne — (ha az árak megfelelnek az értékeknek) —, és ezeket kell a tervben előírni. Ezzel az elképzeléssel azért érdemes foglalkoznunk, mert még nem került le a napirendről, szóba került még olyan formában is, hogy tulajdonképpen csak tervgazdaságban lehet következetesen érvényesíteni az értéktörvényt.

Ilyen módon azonban nem lehet a fent vázolt ellentmondást feloldani, egyszerűen azért, mert az érték szigorúan vett marxi fogalmát nem tudjuk „a társadalom valóban tervszerű irányítása és ellenőrzése alatt álló termelésre” alkalmazni, értelmezni. Hiszen láttuk, hogy a *tőkés* társadalom ideál-esetében, melynek megvalósítására az értéktörvény hatása irányul, „a *társadalmi szükséglet* határozza meg a társadalmi összmunkaidőnek a termelés különböző különleges területeire jutó hányadát”. De ez a szükséglet a kapitalizmus társadalmi szükséglete, nem azonos, nem lehet azonos a szocialista társadalmi szükséglettel. A „társadalmi szükségletet” — mondja Marx — lényegében a különböző osztályok egymáshoz való viszonya s megfelelő gazdasági pozíciójuk határozza meg, főleg tehát, először, az összértéktöblet és a munka-bér aránya, másodszor pedig azoknak a különböző részeknek az aránya,

amelyekre az értéktöbblet széthasad”⁶. Továbbá: „Ahhoz, hogy egy árut ... a bennefoglalt társadalmilag szükséges munka arányában adjanak el, szükséges, hogy a szóban forgó áru fajta össztömegére fordított társadalmi munka összmenyisége megfeleljen az erre az árura irányuló társadalmi szükséglet, azaz a fizetőképes társadalmi szükséglet nagyságának.”⁷ Világos tehát, hogy a kapitalista társadalmi szükségletek függnek a kapitalista társadalom osztály- és rétegstruktúrájától s az egyes osztályok és rétegek anyagi és kulturális színvonalától, igényeitől, szokásaitól, fizetőképes keresletétől. Világos az is, hogy ebben a társadalomban a termékekről csak a piacon derülhet ki, hogy valóban a társadalmilag szükséges munkát fordították-e előállításukra, beleértve azt is, hogy az összes ilyen termékből annyit hoztak-e piacra, illetve a társadalmi összmunkaidőből annyit fordítottak-e rájuk, hogy a kialakuló ár a munkaráfordításnak feleljen meg. A termékeknek piacra kell kerülniök, a rájuk fordított munkának csereértékké, értékke kell válnia, az árak az érték — vagy annak módosult formája — körül ingadoznak, ha az átlagosnál nagyobb profitot biztosítanak, akkor a termelés emelésére, ha nem biztosítják az átlagprofitot, akkor a termelés csökkentésére ösztönöznek.

Ha viszont a termelőeszközök társadalmi tulajdonban vannak, akkor a munkaerőt nyilván másképp kell elosztani mint a kapitalizmusban. Más ugyanis a társadalom osztály- és rétegstruktúrája, az anyagi és kulturális színvonal, a jövedelemelosztás, mások az igények, a szokások, a társadalmi szükségletek. Marx értelmében ezeket a szükségleteket, valamint a rendelkezésre álló összmunkaerőt a társadalomnak fel kell mérnie, s a munkaerőt a szükségletekkel összhangban a termelés különböző ágaira, továbbá ezeken az ágakon belül, átgondoltan, tervszerűen el kell osztania. Világos, hogy ha a társadalom ilyen módon irányítja a termelést, akkor nincsenek ingadozó piaci árak, melyek a termelés növelésére vagy csökkentésére ösztönöznek s a termékekre fordított munka nem válik értékke. Ahhoz, hogy a társadalmilag szükséges munka értéként jelenjék meg, a terméknek áruként a termelést szabályozó piacra kell kerülnie. Ez azonban ellentmond annak a megállapításnak, hogy — mivel a termelőeszközök társadalmi tulajdonban vannak — a társadalom tervszerűen irányítja a termelést. Mellesleg érdemes még arra is utalni, hogy különböző osztálystruktúrájú társadalmakban az elmondottak szerint mindig különbözők a társadalmi szükségletek, ezek tehát a társadalmi összmunkaidő eltérő elosztását követelik meg akkor is, ha a termelőeszközök az érintett társadalmak egyikében sincsenek közös tulajdonban. Marx megállapította, hogy a különözeti földjáradék megszűnnék a szocializmusban, és megjegyezte: „Helytelen azt mondani, hogy a termékek értéke azonos maradna, ha a tőkés termelés helyébe társulás lépne.”⁸

⁶ A Tőke III., 1951., 217. l.

⁷ Uo. 229. l.

⁸ A Tőke III., 1956., 640–641. l.

Hogyan egyeztették össze a marxista közgazdászok a tervszerűséget az árutermeléssel? Változó hevességgel folyt viták után végül is többségük egy eklektikus felfogást tett magáévá. Ott, ahol a mezőgazdaság már kollektívvá vált, úgymond, teljes mértékben érvényesül a központi szocialista társadalmi irányítás. Az ösztönösség nem fér össze a termelőeszközök közös tulajdonával. Tervezésük szigorúan tudományos. Ugyanakkor a termelés és az elosztás terén áru- és pénzviszonyok vannak. Ez folyik a kétféle szocialista tulajdonformából, a társadalmi munka fejlettségi fokából, jellegéből, különbözőségeiből és az önálló elszámolás szükségességéből. Mivel árutermelés van, létezik az érték is. Az áruk értékét az előállításukra fordított társadalmilag szükséges munkaidő mennyisége határozza meg. Ez nem más, mint az egyes iparágakban a termékek zömét előállító vállalatoknál felhasznált átlagos munkaidő. Érvényesül az értéktörvény is. Ha nem is pontosan az érték imént említett meghatározásának megfelelően, de abból kiindulva szabják meg az árakat, és az értékkel függ össze az önálló elszámolás rendszere. Még nagyobb szerepe van az értéknek a nem állami kereskedelembe. Ezekben a közvetítő csatornákon keresztül figyelembe veszik az értéktörvényt, mint egyébként a szocializmus más gazdasági törvényeinek érvényesülését is a gazdaság tervszerű irányításában, a népgazdasági tervben.

Az éppen jellemzett felfogás nem véletlenül alakult ki és vált a szocialista országok közgazdászai között uralkodóvá. Híven látszott tükrözni, illetve megfelelően magyarázni ezeknek az országoknak a gazdasági építésben elért hatalmas sikereit. Mellesleg: megfelelt annak a szellemnek is, mely *Sztálin* idejében alakult ki és *Sztálin* halála után is csak fokozatosan tűnt el. Hiszen a nagy sikereket azzal magyarázta, hogy teljes mértékben érvényesül a központi akarat, a tervszerű központi társadalmi irányítás; a tervezés szigorúan tudományos; ösztönösség a gazdasági életben nem lehetséges, mert a terv előírja, hogy minek kell történnie; ami történik, helyesen történik; az áruk előállítására fordított átlagmunka: társadalmilag szükséges.

Nyilvánvaló azonban, hogy az értéknek a fentiekben leírt összeegyeztetése a szocialista gazdasággal, az így értelmezett tervszerű irányítás egyáltalán nem azonos azzal, amit Marx, Engels, Lenin a termelés valóban tervszerű társadalmi irányításán és ellenőrzésén értett. Ők az értéket egyértelműen összekapcsolták a termék árujellegével és az össztermelésnek az érték által való szabályozását a termék tőkés módon termelt áruként való általános érvényesülésével. Amit ők értéknek neveztek, azt nem lehet központilag, a felhasznált átlagos munkaidő alapján meghatározni, az csak a piacon alakul ki. Ha ugyanis az átlagos felhasznált munkaidőt azonosnak veszik az értékkel, ezzel már bizonyítottnak veszik, hogy a társadalmi összmunkaidőt a társadalmi szükségleteken megfelelően osztották el. De ha ezt az elosztást meg tudják valósítani, akkor az érték, az ár, a pénz közbeiktatása felesleges, értelmetlen. Az uralkodóvá vált *eklektikus felfogás* tehát *nem felelt meg a marxi felfogásnak*.

Ezt az uralkodó felfogást is a tények ingatták meg. A szocialista országok gazdasága, népeik életszínvonala — jelentéktelen számú kivételtől eltekintve — évről évre emelkedett, de ebben az egészében rendkívül sikeres és a szocialista gazdaság fölényét meggyőzően bizonyító fejlődésben mégis akadtak elgondolkoztató jelenségek, melyek azt látszottak mutatni, hogy a társadalmi irányítás azért mégsem tökéletes. Ilyen jelenségek jóformán minden szocialista országban akadtak. De seperjünk mi csak a saját portánk előtt! (Hagyjuk továbbá — figyelmen kívül az ellenforradalom előtti éveket, mikor, mint ismeretes, a gazdaságban is súlyos hibákat követtünk el.)

A magyar gazdasági élet problémái

Először: nemzeti jövedelmünk az ellenforradalom óta évről évre növekedett, de ez a növekedés távolról sem volt olyan egyenletes, amilyent tervszerű fejlődés mellett elvárnánk. 1960-ban több mint 10 százalékot tett ki, 1965-ben nem egészen kettőt. Másodszor: még nagyobb ingadozásokat mutat a nemzeti jövedelem felhalmozásra fordított része, mely az előző évhez képest 1960-ban 35 százalékkal emelkedett, 1965-ben 15 százalékkal csökkent. Harmadszor: a felhalmozáson belül általában a tervezettnél többet, gyakran sokkal többet fordítottunk forgóalapnövekedésre, lényegében készleteink növelésére, 1961 és 1964 között például minden évben több mint a felét annak, amit állóalapjaink növelésére fordítottunk. Negyedszer: ismételten előfordult, hogy fogyasztásra és felhalmozásra együtt az abban az évben termelt nemzeti jövedelemnél többet költöttünk, külföldi adósságból pótolva a többletet. Ötödször: évről évre emelkedett ugyan termelésünk műszaki színvonala és az ipari munka termelékenysége, de több, nálunk fejlettebb országhoz, közöttük néhány kapitalista országhoz képest elmaradottságunk valószínűleg nem csökkent, inkább növekedett. Hatodszor: termelési terveinket globálisan ugyan általában teljesítettük, sőt túlteljesítettük, ezen belül azonban nagy egyenlenségek voltak, a tervek egyes, esetenként rendkívül fontos részleteit nem teljesítettük. Hetedszer: gazdasági tevékenységünk hatékonysága az utóbbi években csökkent, a termelésbe fektetett eszközeink nagyobb mértékben nőttek, mint nemzeti jövedelmünk.

Ezek azok az egész gazdaságunkat jellemző tények, melyek mint mondtam, az uralkodó felfogást megingatták. Ha nem a gazdaság egészét, hanem részleteit nézzük, sok ésszerűtlenséggel, pazarlással, fogyatékossgal, terveinkkel ellenkező jelenséggel találkozunk. Termékeinknek, legyenek azok bár fogyasztási cikkek vagy termelőeszközök, gyakran nem kielégítő a minősége. Előfordul, hogy fontos és keresett, hazánkban termelt vagy termelhető cikkek nem találhatók a piacon és az is, hogy olyasmit termelnek, ami senkinek sem kell. Nem egyszer kimutathatóan rosszul szervezett és túlságosan költséges a termelés. Mindebből következik, hogy nálunk ugyan központi

terv alapján társadalmilag irányított termelés folyik, de a terv is, a társadalmi irányítás is távol van a tökéletestől.

Nem kielégítő az a kép sem, melyet a gazdasági és műszaki fejlődésben nálunk és néhány fejlett tőkés országban elért eredmények összehasonlítása nyújt. Ennek pedig nemcsak elméleti érdekessége, hanem a két rendszer versenyében nagy gyakorlati-politikai fontossága van.

De a tények, a tapasztalatok és a hozzájuk fűződő meggondolások és vizsgálódások nem csak ezekre a hiányosságokra hívták fel a figyelmet. Egyöntetűen utalnak arra, hogy a tervezésnek és a gazdaság irányításának érvényben volt rendszere — a mechanizmus — maga is csökkenti a gazdaság hatékonyságát és a haladás ütemét. Ez a mechanizmus olyan belső és nemzetközi politikai és gazdasági körülmények között alakult ki — ezek taglalása nem ide tartozik —, melyek szükségszerűen túlcentralizálásra és bürokratizmusra vezettek. A túlközpontosítással szárnyát szegték a helyi egyéni kezdeményezés kibontakozásának, gyengítve a társadalom egyik előrehajtó erejét. Ezzel a helyzettel, ha már felismerték, nem lehetett kibékülni. Megindult, mint néhány más szocialista országban is, a gazdasági mechanizmus megreformálására irányuló mozgalom. E mozgalom mindenütt azt tűzte zászlajára, hogy csökkenteni kell a centralizáltságot, a központi tervelírásokat, és növelni kell a helyi vállalati önállóságot, kedvező talajt teremtve az egyéni kezdeményezés kibontakozásának.

A mechanizmus reformjának szükségessége

Kezdetben úgy látszott, hogy a mechanizmus reform nem érinti a szocialista gazdaság elméleti kérdéseit. Kiderült azonban, hogy a gyakorlat felülvizsgálása a gyakorlat elméleti alapjának felülvizsgálását is szükségessé teszi. Mint láttuk, az elmélet a mi társadalmunkra nézve részben elfogadta, részben elvetette, amit Marx a szocialista társadalomról mondott. Nem ismételtem meg amit erről az elméletről összefoglalóan mondtam, csak arra emlékeztetek, hogy szerinte társadalmilag szükséges munkaidőn nálunk a termék előállítására fordított munkaidők átlagát kell érteni, más szóval a termék összmenyiségének előállítására fordított összmunka — *szükséges munka*. Eszerint a tervszerű társadalmi irányítás, röviden: a népgazdasági terv, az összmunkát pontosan a társadalmi szükségleteknek megfelelően osztotta el. Ahogy azt Marx a szocializmusról mondogta.

De már *Andersen* megírta, hogy a meztelen király meztelensége kiderült, hiába állította az udvaroncok hada, hogy gyönyörű ruha van rajta. Terveink hiányosságai is kiderültek. Hiszen a mechanizmus-reformra azért van szükség, mert nálunk is előállítanak — legtöbbször anélkül, hogy a tervvel szembekeülnének — felesleges, eladhatatlan, legalábbis termelési költségükön eladhatatlan termékeket, mert nálunk is előfordul, hogy a munkaerőt, a nyers-

anyagot, vagy a társadalom egyéb kincseit pazarolják, mert megszámlálhatatlan példa mutatja, hogy a társadalmi irányítás és ellenőrzés nálunk még nem elég hatékony, sok minden nem következik be abból, amit terveztünk és sok minden bekövetkezik, amit nem terveztünk.

Nem lehet tehát fenntartani azt az eddig hallgatólagosan vagy kifejezetten elfogadott felfogást, hogy a mi társadalmunkra *teljes mértékben* vonatkozik, alkalmazható Marxnak az a meghatározása, melyet a szocializmus ideál-esetének neveztem.

Képtelenség volna azt állítani, hogy nálunk nem érvényesül a termelés tervszerű irányítása és ellenőrzése, de ugyanígy képtelenség volna azt állítani, hogy terveink tökéletes összhangot biztosítanak a társadalmi szükségletek és a kielégítésükre az összmunkaidőből felhasználandó rész között. Fejlődésünk nagyjából terveinknek megfelelő és jó volt, de sok fontos magunk elé tűzött célt nem értünk el. Nem tudjuk még tudományosan felmérni, számbavenni sem a valójában fennálló társadalmi szükségleteket, sem a kielégítésükre valójában szükséges és biztosítható társadalmi munkát, nem tudjuk még tudományosan elosztani, a társadalmi szükségletekkel összhangba hozni a társadalmi összmunkaidőt. Vagyis van ugyan nálunk tervszerű irányítás és ellenőrzés, de ez nem pontosan egyezik azzal, amit Marx így nevezett.

Nem zárkozhatunk el az elől a következtetés elől, hogy az egész társadalomra kiterjedő termelési és egyéb folyamatok tervszerű irányítása és ellenőrzése rendkívül nehéz, bonyolult feladat, melynek helyes megoldása rengeteg ismeretet feltételez, mi pedig ezzel az ismerettel kielégítő mértékben még nem rendelkezünk, ezért a feladatot kielégítően megoldani még nem tudjuk. Abban az értelemben tehát, amelyben Marx a kifejezést használta, nálunk a termelés nem áll a társadalom tervszerű irányítása és ellenőrzése alatt. De hiszen mi is azt mondjuk, hogy még nem építettük fel teljesen a szocializmust. Nem tisztáztuk ugyan, mi minden kell még a teljes felépítéséhez, de nyilvánvalóan magasabb fokra kell emelnünk társadalmunkat, beleértve irányítását is. Marx viszont, amikor arról ír, hogy mi lesz a szocialista társadalomban, általában a mienkénél magasabb fejlettségi fokot tart szem előtt. Erre a magasabb fokra vonatkozik az a megállapítása is, hogy a termelőeszközök közös tulajdonán nyugvó társadalomban a termékekre fordított munka nem e termékek értékeként, nem e termékek dologi tulajdonságaként jelenik meg, mert az egyéni munka közvetlenül lesz az összmunka része. Erre a magasabb fokra vonatkoznak Engels idézett kijelentései, sőt Lenin egyes idevágó utalásai is. Igaz, hogy Marx is, Engels is többször úgy fogalmazott, mintha a termelőeszközök társadalmi tulajdonba vételével egy csapásra, ugrásszerűen bekövetkeznék a teljes tervszerűség. De hát erről az ugrásról, mint láttuk, már Lenin azt tanította, hogy soká tarthat.

Az ugrás valóban legalábbis több évtizedig tart. Ha ezt megértettük, nem kell többé társadalmunkat olyan tulajdonságokkal felruháznunk, amelyek

csak képzeletünkben léteznek. Ellenben, valóban nagy eredményeink biztos és megnyugtató tudatában, megértéssel tudomásul kell vennünk néhány kellemetlen tényt. Társadalmunkban még nem minden termelés szolgálja a legésszerűbben a társadalmi szükségletek kielégítését. Még nem szűnt meg teljesen a termékeknek a termelők feletti uralma. Még nem minden anarchiát és ösztönösséget váltott fel a tervszerű, tudatos szervezettség. Még nem minden egyéni munka közvetlenül része a társadalmi összmunának. Még nem tudjuk teljes szaktudással alkalmazni saját társadalmi tevékenységünk törvényeit.

A szocialista gazdaság törvényeinek felismerése és alkalmazása

Azt jelenti-e ez, hogy el kell vetnünk, amit Marx, Engels, Lenin a szocializmusról mondott? Nem jelenti azt. Klasszikusaink megfogalmaztak néhány, nem nagyszámú, általános, jól átgondolt és tudományosan indokolt, a fejlődési tendenciákból levezetett tételt arról, hogy mi lesz egy bizonyos fokig már kiforrott, érettebb szocialista társadalomban. Nem tehetők felelőssé azért, hogy mi korábban mindezeket a tételeket válogatás nélkül és ezért részben helytelenül saját társadalmunkra vonatkoztattuk. De azt a következtetést le kell vonnunk, hogy a szocialista gazdaság törvényeit nekünk, az utódoknak kell saját tapasztalataink elemzéséből megállapítanunk. Hol tartunk ma ezeknek a törvényeknek felismerésében és gazdaságunk irányítására való alkalmazásában, felhasználásában?

Tankönyveink a szocialista gazdaság tekintélyes számú törvényét sorolják fel. Hogy csak a legfontosabbakat említsem, itt van a szocializmus gazdasági alaptörvénye, aztán a tervszerű, arányos fejlődés törvénye, a munka szerinti elosztás törvénye, a munka termelékenysége szüntelen emelkedésének törvénye. Úgy vagyunk ezekkel is, mint a kapitalizmus említett törvényeivel. Nem szabad elfelejtenünk, mondtuk azokról, hogy nem önálló léttel bíró jelenségek, hanem szükségszerűen fakadnak a tőkés társadalmi viszonyokból. A szocialista gazdaság törvényei szükségszerűen fakadnak a szocialista társadalmi viszonyokból. Összefüggő rendszert alkotnak, mert valamennyien ugyanabból a talajból fakadnak. Fontos, általános jellegű és szükségszerűen érvényesülő folyamatokat jelölnek, tehát joggal viselik a törvény nevet. Ezzel azonban csak a szabályos ismétlődésre utaltunk és nem nyertünk újabb ismeretet. Nem juthatunk újabb összefüggések nyomára azáltal, hogy egyes törvényeket, esetleg többet együtt többé-kevésbé önálló léttel ruházunk fel, pl. ha azt mondjuk, hogy nálunk a termelést a népgazdaság tervszerű arányos fejlődésének törvénye szabályozza, vagy ha a szocializmus gazdasági törvényei rendszerének tulajdonítjuk a termelés szabályozójának szerepét. Sem a törvények elnevezéséből, sem megfogalmazásukból semmiféle következtetést sem tudunk levonni alkalmazásuk, felhasználásuk módjára, tehát saját teendőinkre nézve. Azt kell meggondolnunk, hogy a gazdasági törvények

a szocializmusban is az emberek, illetve a tömegek cselekvéseiben valósulnak meg, és ezek a cselekvések itt is a társadalmi-gazdasági viszonyokban gyökeresnek. Következésképp ezeket a viszonyokat kell mélyrehatóan, sokoldalúan tanulmányoznunk, hogy azután gondos mérlegeléssel dönthessünk arról, hogy milyen eszközökkel megvalósítható, milyen célokat helyes magunk elé tűzni. Pártunk érdekéért kell értékelnünk, hogy a mechanizmus reformjára irányuló munkák során éppen így járt el. Elemezte a fennálló viszonyokat és az elemzésből vont le tanulságokat. Ezek legfontosabbjai bizonyos eligazítást adnak szocialista gazdaságunk *törvényeiről és irányításáról*, fejlettségünk mai fokán.

Először is megállapíthatjuk, hogy minden eddigi tapasztalatunk tanúsága szerint *egy központból ésszerűen nem lehet szabályozni* minden gazdasági egység tevékenységét. A gazdasági döntéseket csak ott helyes hozni, ahol az adott esetben az ehhez szükséges *helyi és szakmai ismeret* a legnagyobb. Van tehát gazdasági döntés, melyet egy műhelyben és van, amit a párt központi bizottságában kell hozni. Túlzottan centralizáltuk és most *decentralizálnunk kell* a gazdasági vezetést. Egyébként az a kísérlet, hogy mindent egy központból szabályozzunk, bár következetesen meg sem valósítható, nemcsak gazdaságilag ésszerűtlen, hanem sérti a *demokratikus centralizáció* politikai elvét is. Ésszerűtlenül és helytelenül beavatkozik a vállalati és helyi szervek önállóságába, korlátozza kezdeményezésük kibontakozását, fékezi fejlődésüket. Joggal várható, hogy a reform, e törvény figyelembe vételével, fejlődésünket meg fogja gyorsítani.

Másodszor megállapíthatjuk, hogy *bizonyos döntéseket* viszont *központilag* kell hozni. Ez megfelel az előző pontban megfogalmazott felismerésünknek is. Attól kezdve, hogy a termelőeszközök döntő részét köztulajdonba vették — nem egyszerre vettünk ugyanis minden termelőeszközt köztulajdonba, és ezt másutt sem tették —, kell lennie egy olyan szervnek, mely a társadalom egyetemes érdekeit képviseli és a társadalom fejlődését ezeknek az érdekeknek megfelelően irányítja. Miközben mindent központilag próbáltunk irányítani, elsikkadt annak a legfontosabb kérdésnek a tudományos kutatása, hogy hogyan lehet eldönteni, mit is követelnek az egész társadalom érdekei, ennek megfelelően milyen döntéseket, milyen előkészítés után kell központilag hozni és hogyan lehet ezeket a döntéseket érvényesíteni. Bizonyos fokig elsikkadt magának a társadalom egyetemes érdekeit képviselő szervnek, a pártnak gazdaságirányító szerepe is. Most jóvá kell tennünk egy törvény megsértését. A legfontosabb gazdaságirányítási kérdésekre vonatkozó döntés-előkészítés és döntés-hozás megjavításával kell a törvényt hasznosítanunk.

Harmadszor megállapíthatjuk, hogy a szocialista gazdaság irányítását szolgáló központi döntéseket a vállalatokhoz és helyi szervekhez tevékenységüket oly módon befolyásoló *gazdasági eszközökkel, intézkedésekkel, rendszabályokkal* kell levinni, hogy az minél kevésbé korlátozza önállóságukat és kezde-

ményező lehetőségeiket. Tapasztalataink rendkívül széles köre bizonyítja a gazdasági élet legkülönbözőbb területein, legfeltűnőbben mégis alighanem a mezőgazdasági termelésben és a szénbányászat munkaerőellátásában, hogy gazdasági módszerekkel sokkal jobb hatásfokkal tudtuk céljainkat megvalósítani, mint utasításokkal, vagy a vállalatokhoz eljuttatott tetszőleges mennyiségű mutatószámmal. A társadalom, mint ismeretes, a gazdasági befolyás bő fegyvertárával rendelkezik. Ez persze nem zárja ki, hogy ott, ahol ez alapos mérlegelés után célszerűnek, vagy éppen egyedül lehetséges eszköznek mutatkozik, a központi döntést utasítással is lehessen érvényesíteni. Állami, gazdasági szerveinknek a reformmal kapcsolatos munkája ma nagyrészt arra irányul, hogy ezt a törvényt helyesen alkalmazzuk.

Negyedszer megállapíthatjuk, hogy ha a központi terv által vagy egyszerűen központi utasítás által történő irányítást felváltják gazdasági módszerekkel való irányítással, ez feltételezi, illetve megköveteli az áru- és pénzkapcsolatok kiterjesztését. Ha ugyanis a vállalatokat terv-utasítások nem fogják összekapcsolni, akkor vevőkként és eladókként, megrendelőkként és szállítókként kell egymással kapcsolatba lépniök. Piac kell, ahol termékeiket áruként értékesíthetik, illetve a szükséges termékeket áruként megvásárolhatják. A központi irányításnak a piacon kell és lehet érvényesülnie, különböző gazdasági módszerekkel, pl. az árpolitika, a hitelpolitika, a jövedelemelvonási politika, a vámpolitika stb. eszközeivel. A mechanizmus-reformba tartozó eddig megjelent kormány szintű határozatok azt mutatják, hogy illetékes szerveink ezt a törvényt is igyekeznek megfelelően hasznosítani.

Ötödször megállapíthatjuk, hogy a gazdasági mechanizmusnak az az egész rendszere, melynek része a vezetés decentralizálása, az irányítás gazdasági módszereinek előtérbe állítása, az áru- és pénzkapcsolatok kiterjesztése, a piacon való adás-vétel, feloleli, illetve megköveteli az árak egy részének a piacon, vevő és eladó megegyezésével történő kialakulását. Egyes árakat lehet, sőt különböző körülmények következtében kell is központilag szabályozni, de minden ár központi szabályozása — hacsak nem tételezzük fel a központi szerv olyan tájékozottságát, melynek lehetetlenségéről már meggyőződünk — lényegében meghatározná az egyes termékekre irányuló keresletet s ugyanakkor akadályozná a termelés alkalmazkodását a kereslethez, tehát zavarokra vezetne. Azt jelentené, hogy — az ellenkező szándék dacára — mégis csak központi döntés történne olyan kérdésekben, melyeket központilag teljesen megnyugtatóan eldönteni nem lehet. Ha viszont a termékek egy részének az ára a piacon alakul ki, és az ár ösztönzőleg vagy fékezőleg hat a termelésre, ez azt jelenti, hogy az ezekre a termékekre fordított munka a mi társadalmunkban is értékként jelenik meg és tendenciaként nálunk is érvényesül az értéktörvény. Fejlettségünk mai fokán ez a helyzet és további fejlődésünk egyik tényezőjeként is egyelőre ez a tendencia bontakozik ki. Ezt a törvényt részben figyelembe lehet és kell venni a reformmal kapcsolatos árszabályozásnál,

további alkalmazása sok, még megoldatlan kérdést vet fel, tanulmányt és munkát igényel.

Gazdasági mechanizmusunk reformjából és egyes hozzá fűzött meggondolásokból ezek a legfontosabb megállapítások szűrhetők le szocialista gazdaságunk törvényeiről és irányításáról. Természetesen nagyon sok fontos kérdéssel s az általam tárgyalt kérdések sok fontos vonatkozásával nem foglalkoztam, hogy ne lépjem túl előadásom lehetséges kereteit. Befejezésül csak a már elmondottakból szeretnék még néhány következtetést levonni.

Egyelőre és belátható időn belül nem tudjuk kizárólag a tervszerű társadalmi irányítás és ellenőrzés eszközeivel megteremteni a teljes összhangot a meghatározott cikkek termelésére fordított társadalmi munkaidő és az e cikkek által kielégítendő társadalmi szükségletek terjedelme között. Arra sincs bizonyítékunk, hogy a fejlődés ebbe az irányba halad. Rá vagyunk, és amennyire ma meg tudjuk ítélni, belátható időn belül rá leszünk utalva az áru, a pénz, a piac segítségére. A társadalmunk rendelkezésére álló erőforrások helyes elosztásához ezekre az eszközökre is szükségünk van, ezért *tanulmányoznunk, fejlesztenünk kell* ezeknek az eszközöknek, illetve az értéktörvénynek leghelyesebb felhasználását, alkalmazását.

Ugyanakkor minden erőnkkel fejlesztenünk, tökéletesítenünk kell termelésünk társadalmi irányítását és ellenőrzését. A statisztika, a számvitel, az információs rendszer, a matematikai módszerek és a tudomány más eszközeinek sokoldalú felhasználásával és fejlesztésével lehetőleg megbízhatóan kell számbavennünk először is a tudomány és a technika fejlődését, és a termelés emelésének, a nemzeti jövedelem, a társadalom gazdasági növelésének ebből fakadó lehetőségeit, másodszor a társadalom tagjainak az előbb jelzett fejlődéssel együtt végbemenő anyagi és szellemi fejlődését és ebből fakadó igényeit, valamint a nemzetközi viszonyok fejlődését, a politika, a gazdaság, a technika, a kultúra területén és az ebből fakadó főbb következményeket. Ezek alapján kell felmérnünk, összevetnünk, rangsorolnunk a társadalmi szükségleteket és kielégítésük módját. Mindehhez magasabb színvonalra kell emelni a társadalmi döntések rendszerét és módszerét is.

Mechanizmus reformunkkal megindulunk gazdasági irányításunk javításának útján. Fáradhatatlanul fejlesztve, tökéletesítve ennek az irányításnak elemeit és egész rendszerét, egyre növekvő szakszerűséggel fogjuk alkalmazni és ezzel uralmunk alá vetni társadalmi fejlődésünk törvényeit, egyre inkább válunk sorsunk tudatos irányítóivá.

*

KORREFERÁTUMOK

CSANÁDI GYÖRGY

a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanára

1. A jog a politika eszköze, és ezért azok a felismerések, amelyek a szocialista gazdaság viszonyainak belső, lényeges összefüggéseire és ezeknek az összefüggéseknek kifejezési formáira: a szocialista gazdaság törvényeire vonatkoznak, a *gazdaságpolitika közvetítésével* hatnak a jogra.

A referátum rámutatott arra, hogy a szocialista államnak mint a gazdaság irányítójának az adottságokat és összefüggéseket gondosan tanulmányozva kell kitűznie a célokat és meghatározni ezek megvalósításának eszközeit — vagyis kialakítani a gazdaságpolitikáját. A tágabb értelemben vett gazdaságpolitikának fontos része azoknak a döntéseknek rendszere, amelyek a gazdasági mechanizmus mikénti kialakítására vonatkoznak. A szocialista gazdaság törvényeinek felismerése, e törvényekre vonatkozó felfogás változása a gazdaságpolitikának elsősorban a *gazdasági mechanizmusra vonatkozó állásfoglalását* érinti, hiszen a gazdasági mechanizmus kialakítása mindenképpen azzal az igénnyel történik meg, hogy hosszabb időn keresztül lényegében változatlan maradjon, és így világos, hogy létrehozásánál a szocialista gazdaság viszonylag állandó elemeire kell támaszkodni.

A gazdaságpolitikai döntések közül pedig éppen a mechanizmus megszervezésére vonatkozó döntések azok, amelyek *jellegetesen jogi formában* öltönek testet. A szocialista gazdaság törvényeire vonatkozó felfogásban történt változás és gazdasági mechanizmusunknak ezzel kapcsolatos átalakítása ezért közvetlenül, sokoldalúan és mélyen érinti a jogot és a jogtudományt.

Ez a megállapítás vonatkozik *bármely változásra*, amely a gazdasági irányítás rendszerében bekövetkezik. Feladatunk azonban annak a változásnak jellemzése, amely előtt most állunk, helyesebben e változás néhány jogi következményének kiemelése, — hiszen az átfogó jellemzés még akkor is szétfeszítené egy hozzászólás kereteit, ha csak a kontúrokra szorítkoznánk.

2. A változás egyik vonása, amelynek ismételten hangot kell adni, hogy a gazdasági mechanizmus most folyamatban levő reformjával a jogi szabályozás szerepe nő, az új mechanizmus „*jogibb*” mechanizmus lesz, mint az eddigi.

Ez nem azt jelenti, mintha az új mechanizmusban a gazdasági életre vonatkozó jogszabályok számának kellene nőnie a jelenlegihez képest. Éppen ellenkezőleg, a mai helyzetre jellemző, hogy a vállalati tevékenység agyon van szabályozva. Ez a centralizált mechanizmus szokásos velejárója. Ha a vállalati tevékenységre vonatkozó döntések jelentős részét, legfontosabbjait a központi szerveknek tartjuk fenn, ez szükségképpen maga után von egy nagy jogszabálytömeget: oly jogszabályokat, amelyek a vállalat önálló döntését eltiltják, és meghatározzák a központi döntés kieszközlésének rendjét, e döntés hatályát.

Ez a nagy jogszabályanyag, amely néha igen erősen felduzzad, nem változtat azon, hogy a vállalat felé megnyilatkozó *állami akarat jellegzetes, fő kifejezési formája a konkrét döntés* és az említett jogszabályok csak ennek kísérői: feladatuk nem több, mint annak biztosítása, hogy a konkrét felsőbb döntés érvényesüljön. Ebből a sajátos viszonyból következik, hogy e jogszabályoknak éppen úgy nem volt jellemzője az időtállóság, a viszonylagos stabilitás, mint ahogy a konkrét döntés is az aktuális célszerűség függvénye, és általánosan kötelező erejüket erősen törte az irányító szervek részére széles körben biztosított lehetőség a kivételek, korrekciók megtételére.

A gazdasági mechanizmus reformjával ezeknek a jogszabályoknak nagy része hatályát veszti. *A jogszabályok száma tehát csökken, a jogi szabályozás szerepe mégis nő: a kötelező állami akaratnak a vállalatok felé megnyilvánuló jellegzetes formája a jogi szabályozás lesz.* A vállalati tevékenységre vonatkozó gazdasági döntések szinte teljes egészükben vállalati hatáskörbe kerülnek. Az állam a rendelkezésére álló sokoldalú és hatásos eszközökkel igyekszik a gazdasági környezetet úgy alakítani, hogy ez a vállalatok elhatározásához olyan motivációt biztosítson, amely őket a népgazdaság érdekeivel egyező irányú cselekvésre készíti. A gazdasági környezet tudatos alakításának — és így a vállalati elhatározás befolyásolásának — igen fontos eszköze a gazdálkodás bizonyos feltételeinek *általánosan kötelező*, hosszabb időre szóló meghatározása, más szóval a jogi szabályozás. Ezek a jogszabályok már nem egy konkrét központi döntés kísérői, hanem *a szocialista gazdaság követelményeinek magasabb fokú absztrakcióját kifejező szabályok.* Így rendelkezhetnek — egyben egy rövid átmeneti, bevezető időszak lezárásával rendelkezniük is kell — azokkal a vonásokkal, amelyek a jogi szabályozás nagy *társadalomszervező erejét* adják: *a stabilitással és az általánosan kötelező erővel.* A vállalatok így a folyó és jövőbeli tevékenységükre vonatkozó elhatározásoknál sokkal nagyobb súllyal lesznek tekintettel a jogszabályokra, mint eddig; a vállalatok az ediginél sokkal jobban fognak ragaszkodni jogaik érvényesítéséhez, hiszen a vállalati jogok mögött eleven érdekelttség fog állani.

Mindez a jogalkotás és jogalkalmazás felelőssége mellett természetesen a jogtudomány felelősségét húzza alá, és arra kötelezi, hogy az új problémákkal nézzen szembe, — ezek az új problémák pedig gyakran egészen új módon jelentkeznek.

3. E problémák közt mindenesetre kiemelt helyen áll a gazdálkodó szervezetek, különösen *az állami vállalatok jogi helyzetének ártértékelése*; hiszen a mechanizmus-reform legszembetűnőbb vonása az, hogy a tervlebontásos rendszert megszünteti és a vállalatok önálló döntési hatáskörét igen nagy mértékben kiszélesíti. Ez az ártértékelés *a szocialista állami tulajdonjogra vonatkozó koncepciónk* felülvizsgálatát is minden bizonnyal szükségessé fogja tenni.

A szocialista tervgazdaság centralizált mechanizmusa abból indult ki, hogy a központi tervezés a szükségleteket részleteikben is helyesen tudja

kifejezni, és így a gazdasági hierarchia magasabb szintjén álló szervek alkalmasak arra, hogy a vállalati konkrét tevékenységre vonatkozólag döntsenek, — sőt nagyobb népgazdasági áttekintésüknél fogva a lényeges kérdésekben erre alkalmasabbak is, mint a vállalat. A vállalat az állami tulajdon kezelője, és az irányító szerv a vállalat felé a tulajdonos, az állam teljes hatáskörű képviselője; a vállalati hatáskör végeredményben onnan ered, hogy a *magasabb szervek azt delegálással* átadják a vállalatnak, fenntartva maguknak a fontosabb döntéseket és egyben fenntartva a delegált hatáskör korlátozásának lehetőségét, más szóval az operatív beavatkozás jogát.

A gazdasági mechanizmus reformjának kiindulópontjai közt viszont az a megfontolás szerepel, hogy gazdasági fejlettségünk jelenlegi állapotában már a konkrét vállalati tevékenységre vonatkozó döntésekhez *a szükséges információ leginkább a vállalatnál van meg*. Ez változtat a vállalat és a magasabb állami szervek alá- és fölérendeltségi viszonyának *jellegén*. A vállalat nem azért dönti el önállóan konkrét gazdálkodásának módját, mert a magasabb szerv nem kívánja ezekre a részletekre elaprózni figyelmét, hanem mert ennek a funkciónak betöltésére *a vállalat az alkalmas szerv* és ezért utalják az állam legfelsőbb orgánumai, a maguk normatív akaratnyilvánításával, e kérdéseket a vállalat hatáskörébe. A centralizált mechanizmusban az állami tulajdon egységét biztosító központi akarat *az irányító szervek csatornáján* keresztül érvényesül a vállalat felé. Az új mechanizmusban, úgy tűnik, a hierarchia magasabb és alacsonyabb fokán álló szervek, *minőségileg más-más funkciókkal közvetlenül kapcsolódnak* a központi akarathoz, amely központi akarat egyébként többnyire normatív formában fejeződik ki.

Ez felveti az állami vállalat és irányító szervének viszonyát különösen abból a szempontból, hogy *mennyiben adhat az irányító szerv a vállalatnak kötelező utasításokat*. Új problémakör ez, amelyet a vállalat helyzetének megváltozása hozott magával. Anélkül, hogy e kérdés részletes tárgyalásába belemerhetnénk, arra szeretnék rámutatni, hogy ez olyan területe a szabályozásnak, amelyen az előreszaladás, de a lemaradás veszélye egyaránt fenyeget.

Bizonyos *gazdasági tendenciák nem azonnal érnek meg* úgy, hogy a bennük kifejeződő követelményeket kivételt nem tűrő, általánosan kötelező parancsokba öltöztethetnénk. Nincs kétség az iránt, hogy az új mechanizmus lényege szerint, a vállalatok irányításának eszköze nem az adminisztratív parancs, hanem a gazdasági környezetnek és egyéb szabályozó eszközöknek megfelelő alakítása; a központi gazdaságirányítási szervek alapján véve ezek segítségével terelik a vállalatok munkáját a kívánatos irányba. Ha a vállalati érdek és népgazdasági érdek közt eltérés van, úgy szabály szerint ezt gazdasági eszközökkel kell orvosolni, és ennek költségei a népgazdaságot terhelik. Az adminisztratív utasítás ebbe a rendszerbe nem illik bele. Ez mint tendencia felismerhető. Viszont az is világos, hogy a mechanizmus beindításakor nem lehet a vállalatok saját lábra állítását, a tervutasítások megszüntetését azzal párosítani,

hogy teljesen kizárjuk azt a kontroll-lehetőséget, amit az irányító szerv kivételes beavatkozása jelenthet.

Mindez annyit jelent — és ez nemcsak a most vizsgált esetre vonatkozik —, hogy szükség esetén elindulhatunk oly jogszabályokkal, amelyek *a fejlődési tendenciát a jogi biztosítottság alacsonyabb fokán fejezik ki*. Így példánkban meggondolható egy olyan nézet, hogy engedjük meg az irányító szerv beavatkozását, figyelmébe ajánlva, hogy ezzel a lehetőséggel csak kivételes esetben éljen és gondoskodjék arról, hogy a vállalatot emiatt ne érje méltánytalan sérelem. Minthogy a beavatkozás feltételeinek elbírálása ez esetben az irányító szerv mérlegelésére tartozik, a vállalati hatáskörbe való indokolatlan beavatkozást csak az irányító szerv politikai felelőssége fékezi. Első lépésként egy ilyen szabályozás elfogadhatónak látszik, de csak egy feltétellel: akkor, ha *tudatosan, bevallottan átmenetinek, első lépésnek tekintjük*. Az óvatos indulást párosítani kell annak gondos figyelemmel kísérésével, hogy a központi irányítás új, fejlettebb módszereinek bejáratása, a vállalatoknál az objektív és szubjektív feltételek kialakulása és egyéb tényezők *mikor teszik lehetővé azt*, hogy a vállalat és irányító szervének viszonyát *sokkal határozottabb jogi formában rögzíthessük*.

4. A szerződéses viszonyok területén rendkívül sok új feladat jelentkezik; elegendő utalni a típuskényszer és a kogencia feloldására és a szankciórendszer adminisztratív fegyelmező elemeinek helyettesítésére reparatív elemekkel. E problémák közül emeljük ki egyet: a gazdaságilag előnyös helyzettel, a *monopolhelyzettel való visszaélést*.

A mechanizmus-reform során először szűk körre szorítjuk, később esetleg teljesen megszüntetjük a vállalatok szerződéskötési kötelezettségét és a vállalatok döntésére bízuk, miként alakítják ki szerződéses kapcsolataikat. A vállalatok részére biztosított nagy mozgási szabadságnak *célja* végeredményben *nem az, hogy a vállalati érdeket védje*, ez csak eszköz: a cél az, hogy a konkrét vállalati tevékenységekből *oly eredő alakuljon ki, amely a népgazdasági optimumot közelíti meg*. Az eszköz a célnak van alárendelve, és létjogosultsága addig a határig terjed, amíg a célnak szolgál. Márpedig a vállalati érdek mozgásának önálló útja van, és így nem kétséges, hogy a vállalati elhatározások ellentétbe kerülhetnek a célkitűzéssel. Pl. valamely vállalat érdekeinek kíméletlen érvényesítésével akasztja fontos kooperációs kapcsolatok létrejöttét.

Az ilyen lehetőségek ellenőrzésére és elhárítására szolgál a kibernetikai rendszerekben a *visszacsatolás*, amely ellenőrzi, hogy a rendszer a célkitűzéseknek megfelelően működik-e. Zavár esetén, vizsgált tárgykörünkben, a visszacsatolás legfontosabb következménye minden bizonnyal azoknak a feltételeknek módosítása, amelyek a vállalati elhatározásokat motiválják. De felvetődik a kérdés, ne vegyünk-e igénybe *jogi — kényszerítő, megtorló — eszközöket is?* Ilyen eszközök pedig kínálóznak, akár a joggal való visszaélés tilalma, akár

esetleg a monopolhelyezettel való visszaélés büntető típusú szankciói formájában. A probléma azonban az, *hogyan határozzuk meg azokat a tényállásokat, melyek a beavatkozást az automatizmusba kiváltják*, — hol van az a lakmusz-papír, amely megmutatja, hogy meddig terjed a piaci viszonyokra való egészséges, *normális reagálás*, és hol kezdődik a megengedhetetlen *visszaélés* a monopolhelyezettel? A nehézséget először is az okozza, hogy itt *egy* vállalati ténykedések értékeléséről van szó, a népgazdasági érdek pedig a vállalati tevékenységek *összességére*, az ebből adódó eredőre állítja fel az optimum-követelményt, — tehát önmagában azt is nehéz eldönteni, hogy egy vállalati ténykedés *valóban ellentétes-e* a népgazdasági érdekekkel. A nehézséget fokozza az, hogy ha ez utóbbi kérdést igenlően döntenénk el, még mindig nyitva marad az a probléma, hogy a vállalati tevékenységbe való beavatkozás megengedése, tehát a rendszer bontása *nem jár-e még nagyobb kockázatokkal*.

Úgy hiszem, nem kétséges, hogy a monopolhelyezetből adódó visszaélésekkel szemben a jogi szankciók mozgásbahozatala mindenképpen szükséges. A feltételek kidolgozása terén azonban a jog- és közgazdaságtudomány művelőinek közös erőfeszítéseire van szükség, sőt a feladat oroszlanrésze mintha a közgazdászokra várna.

5. A gazdasági mechanizmusreformja növeli mindazoknak a tudományoknak felelősségét, melyeknek a reform megvalósítása terén szerepük van. A tudomány értelmét mindenkor gyakorlati használhatósága adja meg, de most a közgazdaság- és jogtudomány munkásai a szokásos lehetőségeknél sokkal szélesebb fronton számolhatnak azzal, hogy kutatásaik eredménye a gyakorlatot segíti.

Éppen ezért legyen szabad befejezésül felvetnem azt a — bizonyára sok ellenvetést kiváltó — véleményemet, hogy a gazdasági élet egyik igen fontos területén, a *munkaviszonyok terén jogi módszereink tudományosságán még sok a javítani való*. Pontosabban: úgy tűnik, hogy nincsenek kidolgozva azok a *kritériumok*, amiknek alapján megítélhetjük, hogy *egy munkajogi szabályozás helyes-e*, nincsenek kidolgozva a munkajogi szabályozás *hatásának komplex ellenőrzésére és értékelésére* szolgáló eszközök. Joggal ébreszt kétséget, hogy munkajogunk másfél évtizeden belül három kódex-típusú szabályozáson ment keresztül és be kell vallani, hogy a kodifikációs munkák során lefolyó vitákban gyakran hiányzanak az érveket alátámasztó tudományosan ellenőrzött bizonyítékok.

Amikor a munkajogban azt vizsgáljuk, hogy egy szabály kívánatos társadalmi hatást vált-e ki, *rendkívül nehéz és sokrétű* vizsgálódást kell folytatni. A szabályozás hatásának *anticipált* vizsgálata a *jogalkotáskor* és *utólagos* vizsgálata a *jogszabály kontrollja során* egyfelől a termelés közvetlenül és közvetve elentkező érdekeit, másfelől a dolgozó érdekeinek sokoldalú védelmét méri össze, amelyek azután összefonódnak és hatnak is egymásra. Úgy hiszem, hogy ha a munkajogi szabályozás hatásának vizsgálatára, a sokoldalú hatá-

sok összegezésére alkalmas módszereket kidolgozzuk, ez a munkajog tudományát igen nagy lépésekkel vinné előbbre. Ez azonban ismét oly komplex feladat, amely csak a *jogász, közgazdász és szociológus* együttes munkájával oldható meg.

MÁRTON JÁNOS

a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium Agrárgazdasági Kutató Intézetének osztályvezetője

Az utóbbi évek folyamán a gazdasági irányítás és a gazdasági törvények összefüggéseinek vizsgálata központi feladattá vált az agrárökonómiai kutatásokban is. E feladat iránt fokozódó érdeklődés nyilvánult meg mind a mezőgazdaságot és élelmiszeripart irányító állami szervek vezetői, mindpedig az agrárgazdaságtan tudományának művelői részéről. A kétoldalú érdeklődés számos új téma kutatásának megkezdéséhez és több — már régebb óta kutattott — téma célkitűzéseinek módosításához vezetett. Különösen reménytkeltő, hogy a fiatalabb kutatók is szívesen választják munkájuk céljául a gazdasági törvények és a gazdasági irányítás kapcsolatának elemzését. Őket nem húzza vissza saját múltjuk terhe a gazdasági élet új jelenségeinek gyors érzékelésétől, s talán fogékonyabbak is az új gazdaságszervezési megoldások iránt.

A különféle kutatóhelyeken dolgozó munkatársak tevékenységének eredményei is közrejátszhattak abban, hogy — amint ezt a referátum említi — az utolsó években kétségtelenül előbbre jutottunk, mind gazdaságunk törvényeinek megismerésében, mind gazdaságunk ésszerű irányításában. Ez a pozitív értékelés az agrárökonómiára, illetőleg a mezőgazdaság és az élelmezésügyi irányításában szerzett tapasztalatokra is érvényes. A magam részéről azonban az idézett megnyugtató következtetésnél még fontosabbnak tartom Friss elvtársnak azokat a megállapításait, amelyek a gazdasági törvényekre vonatkozó ismereteink további bővítésének, s az új tanulságokra épülő gyakorlati döntések differenciáltságának szükségességét hangsúlyozzák.

Csakhowa a gazdasági élet irányítása és törvényszerűségeinek felismerése is mind bonyolultabbá válik. Érthetően az összefüggések is bonyolultabbá válnak. Így egyre nehezebb lesz kellő bizonyossággal megállapítani a gazdasági törvényszerűségek hatásának általánosíthatóságát. Mind hosszabb lesz egy-egy törvényszerűség megfogalmazása. A definíciókban szaporodnak az erősen árnyalt, megkötésekkel teletűzdelt megállapítások. Ez természetes.

Az ismeretek hatalmas gazdagsága, a tudomány forradalmi előrehaladása igen sok megállapítás után erős kérdőjelet tesz; vitathatóvá teszi a legtöbb álláspont bizonyosságát; az útkeresést pedig magas rangra emeli.

A referátum — úgy vélem — helyesen állapítja meg, hogy az objektív adottságok, feltételek, körülmények, összefüggések tengerével állunk szemben. S a gazdaságpolitikában és a tudományos munkában egyaránt tapasztalt

vezető tudja, hogy *a célhoz legkisebb áldozattal nem feltétlenül a nyíleggyenes úton jutunk*. A társadalmi-gazdasági jelenségek „tengerén” mérni és mérlegelni, irányt keresni, lavírozni és irányt helyesbíteni kell, ha idejében, s erőnk, egészségünk pazarlása nélkül akarunk célhoz érni.

Ma már tudjuk, hogy a bonyolult gazdaságirányítási feladatokat a szocialista társadalmi viszonyok közepette nem lehet megoldani, *sem merev központi döntésekkel, sem rugalmas központi döntések nélkül*. Szerencsére túl vagyunk a szocialista építésnek azon az időszakán, amikor a leegyszerűsített megfogalmazások, az élettől elrugaszkodott, vezényszó jellegű formulák nemcsak a gazdasági gyakorlatnak, hanem a tudományos munkának is kötelező elemei voltak. Az összes szocialista országban nagyarányú változásoknak lehetünk tanúi, mind a gazdaságvezetés gyakorlata, mind a gazdaságtudományok fejlődése területén.

Az agrárökonómia új problémái — mondhatni — teljes ütemazonossággal bontakoznak ki és kerülnek napirendre az általános ökonómiai elmélet új kérdéseivel.

Nehéz volna rangsorolni az agrárökonómia új kutatási feladatait időszerezésük vagy fontosságuk alapján. Még az sem bizonyos, hogy azok a legfontosabb kérdések, amelyek körül a legtöbb vita folyik. A viták szélessége, terjedelme, és a résztvevők száma igen sokszor szubjektív körülményektől is függ, egyéni, személyi érdekek szövevényeivel terhes. A közel-múltban a hazai agrárgazdasági körökben olyan viták is előfordultak, amelyek következményeikben elterelték a figyelmet a lényeges kérdésekről. Vaskos példája volt ennek az elmúlt években lezajlott ún. „integrátori vita”, az a kérdés, hogy melyik szerv legyen a mezőgazdasági termelés vertikális integrálója. De más eseteket is említeni lehetne, például azt a vitát, hogy „ipar-e a mezőgazdaság?”

Több fontos agrárökonómiai problémáról az eszmecserék szűkebb körben folytak, de ezek mind tudományágunk fejlődése, mind az agrárpolitikai elhatározások szempontjából igen hasznosaknak bizonyultak. Ilyennek minősíthetjük:

- az anyagi ösztönzés módozatai,
- a termelészövetkezetek vállalati jellege,
- a bruttó és a nettó jövedelem termelészövetkezeti szerepének értelmezése,
- a mezőgazdasági termelés területi elhelyezése tárgyában lezajlott tudományos vitákat, amelyeken a kutatásban dolgozók mellett felelős állami vezetők is részt vettek.

A viták és a kialakult álláspontok szoliditását jónéhány területen erősen veszélyeztette a rendelkezésre álló tárgyi alapok, a tényvizsgálatok, az adatok szűkös volta. Közismert, hogy a mezőgazdaságban — de tágabb értelemben az egész élelmiszer-gazdaságban, tehát a mezőgazdasági termékek előállításában,

feldolgozásában és forgalmazásában — a nyilvántartások még korántsem olyan részletesek, pontosak és megbízhatóak, mint az iparban. A valóságos helyzet számbavétele, mint az agrárökonómiai törvényszerűségek feltárásának első fázisa, már maga is nagy nehézségekbe ütközik. Ez nemcsak a mezőgazdaság térbeli tagozottságának, változatos üzemi viszonyainak, valamint termelőerői kevésbé fejlett szintjének objektív következménye, hanem annak is, hogy *nem fordítottunk elég gondot sem a mezőgazdasági üzemek termelőeszközükséglete, sem termelési költségei számbavételére.*

A mezőgazdasági üzemek és a termékeiket felhasználó ipari és kereskedelmi szervezetek kapcsolatának módszeres vizsgálatát a számvitel, a statisztika, a tudományos kutatás eredményei lehetővé teszik. E tekintetben feltétlenül kölcsönös és széleskörű érdeklődést tapasztalhatunk.

Egészen más a helyzet a mezőgazdasági üzemekben mind nagyobb arányokban beáramló ipari termékek volumenének, összetételének és üzemgazdasági hatásainak vizsgálata terén. Itt még szerénytelenség volna tudományosan megalapozott törvényszerűségekről beszélni, annyit azonban a gyakorlati tapasztalatokból is leszűrhetünk, hogy az eddigieknél jóval nagyobb és szerkezetében lényegesen változó ipari eredetű termelőeszköz igény fog jelentkezni a mezőgazdasági termelésben és általában az egész élelmézőgazdaságban.

A műszaki fejlesztés ökonómiai vetülete sűrűn felmerülő probléma, amelynek megoldásához egyrészt az agrárközgazdászoknak és az élelmézőgazdaság állami irányítóinak, másrészt az ipargazdaságtan és az agrárgazdaságtan tudományos művelőinek szorosabb együttműködése szükséges.

A referátum igen helyesen elmarasztalja a gazdasági törvények fétiszizálását és a szocialista gazdaság menetének olyan értelmezését, mint hogyha azt a törvények valamiféle rendszere automatikusan szabályozná. E megállapítás végeredményben a gazdasági vezetők felelősségére utal. Hiszen a gazdaságban bekövetkezett jelenségekért valóban nem lehet a törvényeket felelőssé tenni, mint ahogyan a törvények sem vonnak felelősségre senkit azért, mert nem alkalmazták, vagy rosszul alkalmazták őket. Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy nincsenek gazdasági törvények és azt sem, hogy a létező törvényszerűségeket figyelmen kívül hagyhatnánk. Még az is előfordulhat, hogy különféle gazdasági törvényszerűségek ismerete nélkül helyes gazdasági döntések születnek. Ez azonban semmiképpen nem általános, nem gyakori és nem indokolhatja a gazdaságvezetésben a voluntarizmust, a szubjektivistát önkényt.

Igen sokszor viszont a tudomány valóban nem képes egy-egy kisebb vagy nagyobb jelentőségű gazdasági döntéshez a törvényszerűségek megbízható feltárásával alapot nyújtani. E miatt is *célszerű bizonyos döntéseket decentralizálni.* A decentralizált döntés hordereje kisebb, hatósugara szűkebb, kevesebb kockázattal jár az egész társadalomra nézve és valószínűbb, hogy a döntés körében adott körülményekhez jobban igazodik.

A mezőgazdaságban — főként a termelőszövetkezeti gazdaságok esetében — igen kedvező tapasztalatokkal rendelkezünk a vállalati önállóság fokozódásának eredményeire vonatkozóan. *Éppen a nagyobb üzemi önállósággal rendelkező szövetkezeti gazdaságok fejlődtek gyorsabban és alakítottak ki követségre méltó gazdálkodási módszereket.* Nem egy esetben a központi elképzelések szerint sokoldalúan támogatott, gyenge szövetkezet az önállósulás után gyorsan talpra állt.

Ezekből a sikerekből kiindulva azonban nem lehet a központi elhatározások fontosságát kétségbe vonni. A gazdaságvezetés centrális szerepe erőteljesen jelentkezik az érintkezésekben. *Az egész élelmiszertermelés és ellátás komplexumában és főként egyes mezőgazdasági termelési ágak fejlesztésében lényeges tényező az árhatások ismert törvényszerűségeinek alkalmazása.* A szemestarkarmányok, a vágóbaromfi és a vágósertés forgalmának jelenlegi alakulásában például az agrárökonómiai kutatások által feltárt, de nem kielégítően alkalmazott és mérlegelt törvényszerűségek érvényesülnek.

Egyes gazdasági törvények követelményeit azonban különféle politikai és gazdasági okok miatt nem lehet minden esetben figyelembe venni. Ilyenkor viszont számolni kell a negatív következményekkel.

Az agrárökonómia számos kutatási eredményt a gazdasági irányítás eddig is sikerrel használt fel. Ma már felelős állásfoglalás nem vitatja azokat az agrárökonómiai kutatásokkal megalapozott következtetéseket, amelyek:

— a közös szövetkezeti nagyüzem és a háztáji gazdaság szerves egységéről, ezenbelül

- a szövetkezeti parasztok háztáji gazdaságainak szerepéről,
- a termelőszövetkezetek kollektív szocialista vállalati jellegéről,
- a mezőgazdaság és az élelmiszeripar irányításának összekapcsolásáról és egyéb, jelenleg már gazdaságpolitikai gyakorlattá vált tudományos következtetésekről szólnak.

Természetesen a korszerű gazdasági irányítás gyakorlati követelményeit még korántsem tudjuk teljesen kielégíteni. A tudományágunk által biztonságosan meghatározható törvényszerűségek a kérdések tömegét hagyják nyitva. A gazdasági vezetés elvárja, hogy a konkrétan jelentkező gazdasági feladatokra lehetőleg azonnal kimerítő választ kapjon. A kutatók viszont tudják, hogy éppen azért kell kutatómunkát végezniök, mert a válaszok, illetőleg a válaszhoz szükséges részismeretek még hiányoznak. Így van ez az agrárökonómiában is.

Az agrárökonómia a társadalomtudományok sajátos határterülete. Módszereiben, témaválasztásában a társadalom tagjainak fizikai létét biztosító táplálkozás elemi erejű követelményeihez kell igazodnia. *A mindennapi élelem szükségességének tagadhatatlan realitása egyaránt átjárja szaktudományunk művelésének is és az élelmézőgazdaság irányításának is minden mozzanatát.*

Azt gondolom, nem túlzott optimizmus számítani az agrárökonómia

kutatóinak felelősségérzetére, amely a gazdasági irányítás ellentmondásainak és fejlesztési lehetőségeinek még alaposabb tanulmányozásában, egész szocialista fejlődésünk hatékonyabb előmozdításában jut kifejezésre.

HARSÁNYI ISTVÁN

a Budapesti Műszaki Egyetem tanára

Friss István akadémikus előadásában vázolta, meddig jutottunk gazdaságunk működési és fejlődési törvényeinek megismerésében, felhasználásában. Arra hívta fel figyelmünket, hogy „... a mechanizmus reform folytatása, kiegészítésképpen teljesebbé kell tennünk a szocialista gazdaság törvényeire vonatkozó ismereteinket”... s ezzel összefüggésben egy kutatási koncepciót ismertetett.

Igen plasztikusan fejezte ki: „... nem elég általánosságban tudni, hogy a társadalomnak erőteljesebb anyagi és kulturális felemelkedését, az embereknek sokoldalú fejlődését akarjuk, hanem azt is kell tudni, hogy hogyan, milyen eszközökkel érhetjük el a célt. Itt az objektív adottságok, feltételek, körülmények összefüggések *tengerével* állunk szemben... .

Meg kell tanulnunk ebben a *tengerben* tájékozódni, megtalálni benne a fontosat, a döntőt. Ez külön tudomány.” Erről a külön tudományról, a gazdaság-irányítás, a vezetés és szervezés tudományáról szeretnék szólni.

Ma már abban a kérdésben, hogy az irányítás, a vezetés és szervezés tudományát művelnünk, fejlesztenünk kell, nálunk, de a többi szocialista ország szakemberei között sincs lényeges véleményeltérés.

Különbség mutatkozik még abban, hogy az irányítás tudományának egy, vagy két, egymással kölcsönhatásban levő, de bizonyos fokig önálló ága van-e (a központi irányítás, a vállalati vezetés és szervezés).¹

Hosszú éveken át azoknak, akik a szocialista gazdaságot valamiféle egy-rendszernek tekintették, nagyonis magyarázni kellett, hogy a vállalat önálló szervezet, amelynek saját működési és fejlesztési feladatai, s vezetési módszerei vannak.

A szocialista vállalatnak mint önálló gazdasági szervezetnek, s ehhez kapcsolódóan a vállalati vezetési és szervezési tannak önállósága, külön tudományágként való kezelése már régen felmerült. E kérdésben a szocializmus építésének

¹A Szovjetunióban például — Rumjancev és mások — amikor a szocialista gazdaság irányításának tudományáról írtak, nem tesznek lényeges különbséget, a központi irányítás és a vállalati vezetés között, ugyanakkor Ljubovics és mások viszont külön tudományágként kezelik az ipari vezetést és szervezést. (Rumjancev: K voproszju o nauche upravlenija a szocialiszticeszknoj ekonomikoj. Voproszi, Ekonomiki 1966. 10. sz. Ljubovics: Organizacija upravlenija pramislennij proizvodstvom, kak naucsnaje diszciplina 1966. jún. — moszkvai értekezleten elhangzott előadás.)

különböző időszakaiban különböző viták folytak, a legjelentősebb az 1953—1954-ben a Vaproszi Ekonomiki hasábjain folyó vita volt, amely kapcsán elméletileg igazolódott a konkrét, a vállalati vezetésre és szervezésre vonatkozó ismeretek önállóságának indokoltsága. Igaz, az ehhez kapcsolódó kutatási munka késett, s az 1960. évi varsói tanácskozáson, amely az iparvezetés tudományos alapjait tárgyalta, bár e szemléletnek erősödése érezhető volt, a konkrét kutatási, elméleti anyagok nem elégítették ki az igényeket. Az 1962-es moszkvai szakértői tanácskozás önálló kutatási témaként jelölte meg a vállalatvezetés és szervezés tudományos alapjainak kidolgozását és ha lassan is, de a szocialista országokban megindult az intézményes kutatás.¹

A gazdasági mechanizmus reformjának egyik tétele — úgy vélem — hozzátartozik az említett eseménysorozathoz: „... a szocialista népgazdaságban is meg kell különböztetni egymástól a gazdasági cselekvés makro-ökonómiai szintjét, amely a népgazdasági összefolyamatok szabályozásának a területe, valamint a mikro-ökonómiai szintet, amely a vállalati gazdálkodás szférája.

A kettőt nem szabad azonosnak venni, nem helyes az egész népgazdaságot úgy felfogni és úgy irányítani, mintha az egyetlen hatalmas vállalat lenne.”

A vita — úgy vélem — elméletileg már régen — és ha a mechanizmus reformját gyakorlatnak tekinthetjük, akkor — most már gyakorlati szinten is eldőlt, hogy a szocialista ipari vállalatok vezetését, szervezését mint önálló tudományos diszciplínát kezeljük.

Engedjék meg, hogy a későbbiekben a vállalat vezetés- és szervezéstudomány néhány problémájáról szóljak.

*

Tanszékünk, amely az ipari üzemgazdaságtant hosszú évek óta oktatja, az utóbbi időben különös figyelmet fordított a vezetési és szervezési kérdésekre és ebben az évben a tanszéki munka középpontjába helyezte ennek elméleti problémáit.

Nem ennek a rövidreszabott referátumnak a tárgya, hogy áttekintse e problémakörben folytatott vitáinkat, melyekben a tanszék oktatóin kívül külső szakemberek és különösképpen a Gazdasági Rendszertechnikai Kutató Csoport tagjai is részt vettek. Nem lehetséges most részletesen kitérni arra, hogy mi módon jutottunk odáig, hogy alapul a rendszerelméletet (a kibernetikai rendszerelméletet), ennek önnálósuló ágát, a gazdasági rendszerelméletet tekintsük.

¹ A szocialista ipari vezetés és szervezés első átfogó tudományos tanácskozásának a múlt év júniusában tartott többnapos moszkvai értekezést lehet tekinteni. Nálunk múlt év őszén volt az első vezetéstudományi országos tanácskozás. E probléma kifejtésre a tanácskozás alkalmával került, itt néhány gondolatot megismétlünk.

Ma az általános rendszerelméleti kutatások ott tartanak,¹ amikor — véleményem szerint — nemcsak lehetséges, hanem az egyik legmegfelelőbb alap, amire az ipari vezetést és szervezést módszertanilag helyezni lehet.

Az általános rendszerelméleti kutatások ismert eredménye annak kimutatása, hogy a különböző rendszerek irányításának közös vonásai vannak és lehetséges a különböző rendszereknél egységes fogalmi, kategória rendszert, sőt kutatási és vizsgálati módszert is alkalmazni.

A közös vonások leegyszerűsítve abból adódnak, hogy minden rendszeren belül viszonylag önállóan megtalálható a szabályozó rész (a vezetési és szervezési rész), amely az alaprendszerrel, valamint a környezettel meghatározott kapcsolatban áll és e kapcsolatok segítségével látja el szabályozó, irányító funkcióját, mely biztosítja, hogy a rendszer céljának megfelelően működjék, fejlődjék.

A rendszerelméleten nyugvó ipari vezetés és szervezés — úgy látjuk — alkalmas arra, hogy a különböző tudományágak között szintetizáló, egységesítő szerepet töltsön be, megteremtí azt a lehetőséget, hogy a társadalom- és természettudományok között még fennálló szemléleti és módszertani különbségeket áthidaljuk. Olyan alap ez, amely lehetővé teszi, hogy az eddignél jobban lehessen a különböző előképzettségű, különböző „részrendszereket” ismerő kollektíva együttműködését megvalósítani és a vezetés és szervezés tudományát, amely különböző tudományágakból táplálkozik, egységes módszertani alapra helyezni.²

E szemlélet ismert sajátossága, hogy meg sem kísérli a komplex, a bonyolult rendszereket egyszerűekkel magyarázni, egyszerű rendszerekként kezelni, hanem a bonyolult rendszereket olyannak kívánja feltüntetni, amilyenek és arra törekszik, hogy erre megfelelő módszereket alakítson ki.

A probléma különösképpen a hagyományos „műszaki” szemléletű mérnököknek vezetés és szervezés tanításánál mutatkozott meg.

Teljesen egyet lehet érteni Klaussal, amikor a szokásos tudományos gondolkodásmód és a kibernetikai gondolkodásmód közötti különbséget így fogalmazza:³ „A hagyományos gondolkodásmódnál egyszerű elemektől haladnak bonyolultabb, ezen ismert elemekből összetett rendszerek felé.

A megfelelő gépi világ szempontjából ez azt jelenti, hogy egyszerű gépelemekből (emelőkből, fogaskerekekből stb.), amelyeket jól ismerünk, fokozatosan mind bonyolultabb géprendszereket építenek fel. A kibernetikában ellentétes irányú az út: itt a komplex egységektől és azok működésétől haladnak az alkotóelemek és kapcsolataik magyarázata felé, amelyekre működésük épül.”⁴

¹ Példája ennek H. Greniewski, M. Kempisty munkája: *Kybernetische Systemtheorie ohne Mathematik.* — Berlin — 1966.

² E tézis megvitatása a Budapesti Műegyetem őszi tudományos ülésszakán történt meg.

³ G. Klaus: *Kibernetika és társadalom* — Budapest — 1966. 20. old.

⁴ Arra most itt nem kívánok kitérni, hogy az ipari vállalat és a népgazdaság az alapvető komplex gazdasági egységek. Ezt „Az ipari vezetésstudomány helyzete és feladatairól” — *Ipargazdaság* — 1967. 2. szám — c. cikknek makro- és mikrogazdaságot ismertető fejezete tartalmazza.

Természetesen más lényeges különbségeket is fel lehetne sorolni, így pl. azt, hogy a klasszikus rendszereknek csupán egy időbeli lefolyásuk van, a kibernetikai rendszerek viszont az időben bizonyos viselkedést tanúsítanak. A viselkedés fogalma pedig automatikusan feltételezi a környezet fogalmát, amelyben a rendszer viselkedésmódját is gyakorolhatja. E szemlélet természetesen megfelelő módszerek kialakítását kívánja meg, melyek révén a rendszer nemcsak megismerhető, hanem működése és fejlődése szabályozható, illetve már arról is szó van, hogy olyan módszerek kellenek, amelyeknek segítségével bonyolult rendszereket *létre tudunk hozni*.

Aligha lehetne most a módszertani problémákra részletesen kitérni, de gondoljunk arra, hogy olyan ismert módszertan, mint a blokk (fekete doboz) rendszerű vizsgálat sincs kellőképpen nálunk még kidolgozva. Ha csak azt tudjuk, hogy ennek két fő ága közül (szintetikus, analitikus) csak egyik került eddig kidolgozásra és az is csak a központi vezetés szintjén, akkor megérthetjük, hogy a vezetés és szervezés rendszerelméleti alapú kidolgozásának nagyonis a kezdetén állunk.¹

Nem is szólva pl. az ipari vezetési és szervezési modellezés problémáiról. Itt a megoldandó feladatok olyan sokaságát sorolhatnám fel, amelyek többnapos tudományos tanácskozást igényelnének (logikai—matematikai modellek, a vállalat egészének vezetésénél és részfeladatok modellezése stb.).

A vezetés és szervezés rendszerelméleti alapra való helyezése magában rejti, hogy ennek ne csak kutatási, oktatási, szakemberképzési részével, hanem gyakorlati megvalósításával is foglalkozzunk, és pedig aktívan vegyünk részt bonyolult, nagy rendszerek vizsgálatában, kialakításában.

Hazánkban már több gazdasági nagy rendszer² működik, számuk növekszik. A korszerű nagy rendszerek a hagyományos technikájú és „kis rendszerekben” termelő, szállító, elosztó egységektől nemcsak a részek számában, terjedelmében, hanem működésük minőségében is különböznek. Alapvetően más az egyes részek egymás közötti és az egészhez való kapcsolata, a kapcsolatok bonyolultsága, technikája és a működésüket szabályozó módok, mint a kis rendszerekben. E rendszerek működése jóformán minden vonatkozásban újszerű és más vezetési és szervezési elveket és más technikát kíván meg.

¹ A blokk (fekete doboz) módszernek egyik ága, a szintetizáló ott kerül alkalmazásra, amikor a kapcsolatok megismerésén van a hangsúly és a részrendszerek belső struktúrájától eltekintünk. Az analitikus jellegű blokkot ott alkalmazzák, amikor bizonyos természetű hatásokat kimeneti hatásokkal kell szembeállítani, vagyis azt kell *tudni*, hogy bizonyos hatásokra a rendszer egyes elemei, szerkezete időben, térben, mennyiségben hogyan reagál.

² Gazdasági-nagyrendszereken (vagy ahogy egyesek hívják: bonyolult rendszereken) azokat a termelő-, szállító-, elosztó szervezeteket értjük, amelyekben egyrészt nagy számban, bonyolult kapcsolatban működnek különböző részegységek, másrészt e részek egyéges szervezetben, meghatározott cél szerint, javarészt bizonyosfokú automatizáltsággal dolgoznak.

A korszerű nagy rendszereket a komplex gépesítés, az automatizálás, az elektronikus számítógépek szülöttének szokás tekinteni és az elmúlt 10—15 évben terjedtek el.

Természetesen a nagy és kis rendszerek között éles határt nem lehet vonni, az átmeneti formák egész sora létezik. Tipikusan gazdasági nagy rendszerek: az országos és nemzetközi villamosenergia-termelő és elosztó rendszere, — különösképpen a központi teherelosztáshoz tartozó erőtelepek; az országos és nemzetközi híradástechnikai hálózatok (telefon, rádió, televízió); a vegyipari termelés egyes ágai; a nagy kohászati kombinátok. Ide sorolhatók az elektronikus adatfeldolgozó gépeket használó bank- és kereskedelmi hálózatok.

Úgy látjuk, hogy a korszerű vezetés és szervezés kialakítása megkívánja, hogy a kutatási, az oktatási munkákat, a szakemberképzést szorosan összekössük a bonyolult rendszerek gyakorlati kialakításának munkájával. Munkánk kezdetén állunk, kialakultak a feladatok és látjuk a feladatok megoldásának bonyolult, lassú, időt-igénybevevő, de lelkesítő útját.

Nem lehet most részletesen kitérni e munka kialakításának elméleti és módszertani problémáira, egyet már említettem is, a műszaki-gazdasági szemlélet egységének szükségességét.

Engedjék meg, hogy most egy másik problémát, éspedig a pszichológia alkalmazásának nehézségeit említsem meg.

Köztudott, hogy a kibernetika termékenyítően hatott a pszichológiára. Anélkül, hogy a részletekbe bocsátkoznánk és arra hivatkoznánk, hogy a környezetbe való helyezés, a modellezés, a visszacsatolás, a kauzális és sztohasztikus összefüggések alkalmazása, általában az embernek „rendszerként” való kezelése az ipari pszichológiától soha sem volt idegen, egyes szerzők szerint az ipari pszichológia már kezdetben, ha spontán is, de kibernetikai alapon állt. Az ipari pszichológiában a kibernetikai módszerek alkalmazása viszonylag gyorsan terjed, különösképpen az információval és bizonyos fókig a döntéssel foglalkozó részei. Az információ pszichológia a kibernetikai szemléletnek megfelelően modellezi a folyamatot, kimutatja a kapcsolatokat, kölcsönhatásokat, kifejezi az információ terjedelmének, jellegének értékeit, előtérbe helyezi az idő szerepét és a rendszerelméleti szokásoknak megfelelően input-output alapon jelöli meg az információs folyamat egészét.

A döntési folyamat pszichológiai oldala kibernetikai szempontból is jelentősen haladt előre és többé-kevésbé ismertek a döntés pszichológiai feltételei, az alkotó gondolkodásmód lefolyása.

Nehezen bontakozik ki azonban az ipari pszichológiának az az ága, amelyet ma egyszerűsítve emberi kapcsolatnak neveznek és az itt folyó kísérleti kutatások csak biztató, de még viszonylag kevés alkalmazható eredményt mutatnak. Mindez azonban a külföldi tapasztalat. E téren a hazai helyzet nagyon-nagyon sivár. Mi az ipari pszichológiának egyik régi ágát (az ergonomia) kezdjük művelni és törekszünk mulasztásunkat elsősorban ezen a téren pótolni és a gyakorlatilag már is hasznosítható témákra koncentrálni. Ez praktikus szempontból érthető, hiszen az ipari pszichológia kifejlesztésének kez-

deteinél állunk — akár a szakemberképzést, akár az ipari laboratóriumok szervezését nézzük. Nagyon nehéz az ipari pszichológiában mutatkozó elmaradottságunkat megszüntetni és egyidejűleg egy új, még csak most kialakuló ágát, a nagy rendszerek pszichológiáját kialakítani. Holott aligha képzelhető el a korszerű nagy, bonyolult rendszerek akár működésének értékelése, akár kialakítása e területen jártas pszichológusok nélkül. Egyik alapvetően megoldandó feladatunk a rendszerelméleti alapon álló ipari pszichológia kialakítása.

Az eddigiekben néhány többé-kevésbé tetszőlegesen kiemelt problémát említettem, hogy érzékeltessem azt, milyen jellegű kutatást, fejlesztést látok indokoltnak arra, hogy növelni tudjuk az ipari vezetés és szervezés tudományos alapjait.

A gazdasági mechanizmus mostani és feltehetően a későbbi reformjai, a vállalatok részére olyan gazdasági viszonyokat (környezetet) hoznak létre, amelyek a vállalatokat a társadalmi érdekek megfelelően cselekvésre ösztönzik. Ez pedig — úgy vélem — nem mást jelent, mint olyan társadalmi-gazdasági ráhatást a szocialista vállalatokra, hogy növeljék a tudományos vezetést és szervezést. A gazdasági mechanizmus reformja hazánkban a célszerű — nevezhetjük tudományos alapú — vezetésnek nagyobb mozgatója, hajtóereje. Ez azonban a kérdésnek csak egyik oldala. A másik az, hogy legyen olyan ismeret tudomány, amelynek felhasználásával magasabb szintre emelkedik a vállalati munka, legyenek olyan szakemberek, akik ezt művelni képesek.

Az elmúlt években hazánkban e területen előrehaladás történt, néhány év alatt az ipargazdasági és üzemszervezési intézetek egész hálózata jött létre. Hét nagy intézet dolgozik, kerekén 750 munkatárssal, akiknek majdnem fele (350) képzett szakember. Hozzávetőleges becslés szrint az intézetek együttes költségvetése 50 millió forint.

Ma már mondhatjuk, hogy az ipari vezetés és szervezés tudományának az a bázisa, amelyet más területen alkalmazó, realizáló intézetnek neveznek, megteremtődött, rendelkezünk szakemberekkel, ezért, ha visszafelé tekintünk, akkor eredményeinkkel büszkélkedhetünk, ha azonban előrenézünk és arra gondolunk, hogy milyen gyorsan halad a vezetés és szervezés tudománya, ha azt vesszük számításba, hogy erősen emelnünk kell a korszerű technikát alkalmazni tudó, a gazdasági élet változását a piac, a szükségletek alakulását gyorsan számbavevő, a pszichológiai és szociológiai vonatkozásokat fokozottan tekintetbevevő szocialista vállalatokat és számolunk azzal, hogy nő a „nagy rendszerek” aránya és mindez már nem is olyan távoli jövő igénye, akkor úgy látjuk, erősen fokoznunk kell az ipari vezetés és szervezés elméleti alapjainak kimunkálását.

KULCSÁR KÁLMÁN

az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete tudományos főmunkatársa

Friss István akadémikus nagyon határozottan és feltétlenül helyesen hangsúlyozta, hogy társadalomra ható intézkedéseink kialakítása és végrehajtása során egy olyan tudatosan irányított társadalomban is, mint a szocialista társadalom, az objektív adottságok feltételek, körülmények, összefüggések tengerével állunk szemben. Különösen így van ez a gazdasági jellegű intézkedések területén, ahol a társadalomban levő objektív tendenciáknak alapvetően megfelelő tervek és elképzelések gyakorlati végrehajtásának, konkrét döntésekben való megjelenésének egy sor olyan szintén objektív körülménnyel kell számolni, amelyek helyes felismerésétől, megfelelő számbavételétől az alapvetően helyes tervek és elképzelések sikere is függ. Ma már világos, hogy társadalomalakító munkánkban a valóság Nietzsche által vaknak nevezett hatalmától csak a nietzschei értelmű, tehát embertelenedésre vezető kötetlenséggel szabadulhatunk el.

A gazdasági jellegű intézkedések sikere önmagában is egy sor gazdasági tényező helyes felismerésétől és megfelelő alkalmazásától függ. Az objektív adottságok tehát ebben az esetben a gazdasági jelenségek sajátos természetében, az ember gazdasági tevékenységét jellemző tényezőkben, e tevékenységet befolyásoló földrajzi, éghajlati és más jellegű kötöttségekben nyilvánulnak meg. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a gazdasági tevékenység emberi tevékenység, ez a tevékenység ma már általában emberi viszonyokat egybefoglaló szervezeti keretekben megy végbe, és végső soron meghatározott társadalmi közegben, ismét emberi viszonyok között funkcionál. Ezeket a viszonyokat ismét objektív adottságok, feltételek, körülmények jellemzik. Mindebből az következik, hogy a gazdasági tevékenység önmagában is, és eredményeiben, társadalmi hatásában is, sokrétű befolyás, a legkülönbözőbb alakító tényezők hatása alatt áll, amelyek e tevékenység funkcionális eredményességét is alakítják. Azt is mondhatjuk tehát, hogy a gazdasági tevékenység során nem csupán a gazdasági, hanem a szociológiai jellegű törvényszerűségekkel is számolnunk kell.

Ezek a szociológiai törvényszerűségek, adottságok, összefüggések és jelenségek rendkívül sokrétűek, és jórésztük alig vagy egyáltalában nem ismert még a kutatók előtt sem. S miután a szocialista társadalom viszonyainak szociológiai jellegű megismerése viszonylag későn bontakozott ki, különösen korlátozottak azok az ismereteink, amelyek a szociológiai összefüggéseknek ebben a társadalomban való megjelenésére, vagy éppen új összefüggésekre vonatkoznak. Éppen ezért még csak annak jelzésére sem vállalkozhatunk, milyen sok irányban kell a kutatásokat kibontakoztatni ahhoz, hogy a gazdasági tevékenység szociológiai feltételeit, összefüggéseit és társadalmi hatásait

megismerjük. E rövid korreferátum keretében csupán a lehetséges összefüggések jelentőségét szeretnénk aláhúzni, és a problémát egyetlen téma vonatkozásában felvillantani.

Abból a szociológiai tételből indulunk ki, hogy a társadalmi jelenségek emberi magatartásokban nyilvánulnak meg. Ezzel nem veszítik el objektív jellegüket, csupán törvényszerűségeik válnak sajátosan megközelíthetőkké, figyelemmel az emberi magatartások empirikus megjelenésének sokrétűségére, s a bennük közreható általában statisztikai eszközökkel megfogható tényezőkre. Az ezzel kapcsolatos szociológiai módszertani következményekről most nem szólunk, azt ellenben hangsúlyozni szeretnénk, hogy a társadalmi jelenségek e sajátos jellege különösen megfontolandó, ha tudatos intézkedésekben álló vagy azok nyomán kialakuló társadalmi jelenségeket figyelünk meg.

A gazdasági tevékenység, akár a termelés, akár az elosztás illetőleg ezeket tervező, irányító tevékenység — miként a társadalmi értelemben különösen fontos emberi tevékenység legnagyobb része — ma már szervezeti keretek közt megy végbe. Szervezeti keretben születnek a gazdasági életet irányító és az irányításnak megfelelő konkrét döntések és szervezeti keretben megy végbe a döntéseket végrehajtó termelő és elosztó munka. Mármost a szervezet önmagában is általában az egyik leginkább tudatos emberi tevékenység, a szervező tevékenység eredménye. Nem véletlenül kapcsolta össze a szervezetek elszaporodását, a vonatkozó kutatások egyik klasszikusa, Max Weber, a társadalomban történeti aspektussal végbemenő racionalizálódással. A szervezet létrehozása, tevékenységének megállapítása, mindennek formálisan is lefektetett szabályokba öntése mindenképpen tudatos, elvileg magasan racionalizált tevékenység. (Itt nem térünk ki közelebbről e racionalitás fokára, amely ismét csak sokrétű tényező hatásának eredményeként tulajdonképpen az objektív adottságok helyes felismerésétől és a levont helyes következtetésektől függ.) A magasfokú tudatosságon alapuló intézkedések és a társadalom spontán jelenségei között azonban egyebek között azt a lényeges különbséget is megtaláljuk, hogy míg az utóbbiak eleve emberi viszonyokból kialakulva jelennek meg, addig az előbbiek vonatkozásában, amidőn hatályosulásukra kerül sor, a legkülönbözőbb emberi viszonyokban megtestesülő objektív adottságok az eredeti célnak megfelelő intézkedésekre alakítóan, nem egyszer torzítóan is hathatnak.

A polgári szociológia századunk harmadik, negyedik évtizedétől kezdve ismerte fel, hogy a Weber-féle idealizált kép a szervezetre vonatkozóan a valóságban deformálódik, a szervezet működése emberi magatartásokon keresztül realizálódik, s ez a tény sok tekintetben eltéríti a szervezeti tevékenységet a tudatosan kialakított vonaltól. A polgári szociológiában azután ez a felismerés odáig fokozódott, hogy többen csupán ezt az eltérést, tehát az eredetileg szándékolt és tudatosan kialakított funkciók torzulását tartják szociológiai vizsgálatra érdemes valóságos jelenségnek.

A marxista szociológia számára világos, hogy amennyire helytelen lenne csupán a tudatosan megalkotott szabályok szintjén, úgy is mondhatnánk normatív szinten vizsgálni egy-egy szervezet működését, éppen annyira helytelen a kutatásokat csupán az eltérő momentumokra, a normáknak meg nem felelő jelenségekre korlátozni, és az empirikusan megjelenő emberi magatartásoknak a szervezet céljai szempontjából esetleg véletlen jelenségeiben keresni a szervezet lényegét. A helyes út a két aspektus összefogása, hiszen az empirikusan rendkívül sokféleképpen megjelenő emberi magatartások között a statisztikailag megfogható tényezők hatásán túl csak a szervezet céljára, működésének előírásaira, az ún. formálisan is kialakított struktúrájára tekintettel igazodhatunk el, és különböztethetjük meg a szándékolt és kívánt eredményt és a nem szándékolt, előre nem látott, esetleges káros eredményeket kialakító emberi magatartásokat is.

Az új gazdasági irányítási rendszer és az ennek megfelelő előírások szerint működő szervezetek munkájának eredményessége sok tekintetben tehát attól is függ, mennyire ismerjük fel a gazdasági jellegű adottságokon túlmenő társadalmi feltételek hatását, az intézkedéseket, a szervezet működését magatartásukban is megvalósító emberek legkülönbözőbb szociológiai kötöttségeit, mennyire tudunk különbségeket tenni az emberi magatartások véletlen alakulása és azon jelenségek között, amelyek az egész szervezet, vagy egy adott funkció eltorzulását, az eredeti céllal szemben megnyilvánuló hatásokat jelzik.

Mindez azonban új szempontok bevitelét követeli meg a szervezetek működésének vizsgálatába. A merőben gazdasági, illetőleg jogi megközelítésen túl szociológiai, sőt sok tekintetben pszichológiai vizsgálatokra van szükség ahhoz, hogy a szervezetnek funkcionálására is kiható társadalmi viszonyait, a hivatalos struktúra és információs rendszer mellett kiépült nem hivatalos struktúráját, kommunikációs rendszerét, csoportviszonyait, a külső társadalmi tényezők behatását, általában tehát azokat a jelenségeket, amelyek a szervezet voltából fakadnak, megfelelően feltárhassuk és értékelhessük. Ilyen jellegű vizsgálatok — elsősorban az üzemi szervezetek vonatkozásában már folyamatban vannak, sőt eredmények is születtek. A jövőben azonban a hasonló vizsgálatok számát — s nem csupán az elméleti általánosítások lehetősége szempontjából, hanem merőben praktikus okokból is — növelni kell.

Hogy ez a szociológiai jellegű megközelítés milyen a társadalmi gyakorlat számára is fontos jelenségek feltárására lenne alkalmas, a továbbiakban csupán egyetlen példával illusztráljuk. A szervezeti és a társadalmi érdek helyesebb összhangjának kialakítása következtében — amely az új gazdasági-irányítási rendszer egyik alap gondolata — a szervezetek önállósága egyre kifejezettebb lesz. Ennek kapcsán gazdasági szempontból feltétlenül szükséges intézkedések láttak és látnak majd napvilágot, amelyek ezt az önállóságot a szervezet és a szervezet individuális tagjainak viszonyában is fokozottabban juttatják kifejezésre. E viszony egyik oldala az egyéni érdek fokozottabb össze-

kapcsolása a szervezeti érdekekkel, de hangsúlyozásra kerül a másik, az egyén szempontjából talán negatívabb oldala is, amennyiben a szervezet mint egység, mint kollektíva határozottabban követelheti meg elvárásainak, normáinak megtartását az individuum részéről, határozottabban érvényesítheti saját szankciórendszerét is. Mindezzel összefüggésben nyilvánvalóan kialakul a szervezetnek mint társadalmi egységnek eszmei jelentősége is, amely egyébként a kollektívát ideológiai értelemben is hangsúlyozó szocialista társadalom számára nem idegen gondolat. Mindebből, a szervezet tényleges társadalmi-gazdasági és bizonyos fokú eszmei központúságából további szociológiai és pszichológiai következmények adódhatnak, amelyek feltárása éppen a szervezeti munka szempontjából igen jelentős.

Távolról sem olyan következményekre célzunk, amelyekről a polgári szociológia némely képviselője félti a társadalmat és az egyént az ún. „organization man” megjelenésével, és amelyek jegyében a szervezetekkel és a szervezeti ideológiával szembeni harcra hívnak fel. Mindössze olyan jelenségekre, amelyek felismerése és számbavétele éppen a szervezetek hatékonysága szempontjából fontos. Szociológiai értelemben pl. feltétlenül várható nagyobb munkaerőmobilitás, amely egy sor további szociológiai összefüggést hoz magával. Mint említettük bizonyos fokig várható a szervezeti elvárási rendszerhez való alkalmazkodás erősebb követelménye is az egyénnel szemben, amely pl. részben bizonyos mértékű konformitást eredményezhet, és ezzel esetleg csökkentheti az egyéni kezdeményezést, részben pedig eltérítheti az egyént az össztársadalmi elvárásoktól. Azoknak a pszichikai jellegű jelenségeknek megemlítése, amelyek szervezetnek az egyénnel szembeni hangsúlyozódásából adódhatnak, nem feladatunk, így csak figyelmeztetünk arra, hogy sajátos feszültségek támadhatnak, sajátos vonások alakulhatnak ki, amelyek esetleg a szervezet normális munkájával szemben is hathatnak, amelyek vizsgálata szükségessé válik, pl. az előbb említett nagyobb munkaerőmobilitás következménye lehet esetleg egyfajta bizonytalansági érzés kialakulására.

E röviden jelzett gondolatokat összefoglalva végül is hangsúlyozni szeretnénk, mindössze azt kívántuk jelezni, hogy az új gazdaságirányítási rendszer is emberi viszonyok között valósul meg, jórészt szervezeti keretekben folyó tevékenységen keresztül, így a gazdasági eredményesség egyik nem elhanyagolható feltétele e tevékenység szociológiai és pszichikai jellemzőinek, sajátos jelenségeinek feltárása és felhasználása.

HUSZÁR ISTVÁN

a Központi Statisztikai Hivatal első elnökhelyettese

Az idei akadémiai nagygyűlés keretében szervezett ülésszakot — hiszen a gazdasági irányítás reformjának részletes kimunkálásán fáradozunk — különösen jó alkalomnak tekintem ahhoz, hogy átgondoljuk tudományágunk helyzetét s kíséreljük meg felvázolni legfőbb tennivalóinkat a tudományos kutatásban, s hogy mondjunk véleményt arról, mi módon tudjuk legjobban szolgálni a gazdasági felemelkedés ügyet, miben látjuk a legfőbb gazdaságpolitikai tennivalókat, s hogyan lehetne eredményesebbé tenni a gazdasági irányítás rendjét. A statisztikusoknak a gazdasági irányítás reformja mellett még két körülmény is időszerűvé teszi ezt az átgondolást, ezt az önvizsgálatot. Először ebben a hónapban emlékezünk meg a hivatalos statisztikai szolgálat létrehozásának 100. évfordulójáról, másodszor: sok évi szünet után újjászerveződött az Akadémia Statisztikai Bizottsága. Ezek is erkölcsileg kötelezővé teszik tehát, hogy múltunk, tudománytörténetünk tanulságait kíséreljük meg összegezni, s felvázolni tennivalóinkat.

Úgy vélem azonban, hogy Friss elvtárs figyelemre méltó előadása után a statisztikai tudomány és gyakorlat gondjaival nem untathatom az ülésszak résztvevőit, hiszen ezek nem kapcsolódnak eléggé Friss elvtárs előadásának gondolatmenetéhez. Ilyen hozzászólás esetleg csak arra lenne jó, hogy a figyelmet az előadásban említett kétségekívül átfogóbb problémákról elterelje.

Mégis élni kívánok a felszólalás lehetőségével s az előbbieket helyett szeretnék aláhúzni és talán némileg kiegészíteni egy általam lényegesnek tartott gondolatot Friss elvtárs előadásából, nagyon röviden. Friss elvtárs hangsúlyozta, hogy a szocialista gazdaság törvényeit csak a kapitalizmus törvényeiből kiindulva érthetjük meg. Ebben az összefüggésben érdekes s azt gondolom sok tanulsággal szolgál a szocialista gazdaság általános összefüggéseit magyarázó egynémely törvény felismerési folyamatának regisztrálása is.

Klasszikusaink tengernyi sok tapasztalati tényező és tudományosan ellenőrzött összefüggés általánosításából levonták a kapitalista gazdaság mozgását megmagyarázó törvényeket. Majd pedig a társadalmi-gazdasági haladás, a szocialista forradalom bekövetkezésének tudományos előrelátása megengedte e tételek dialektikus ellenpárjainak, a szocialista gazdaság több fontos törvényének megfogalmazását. Amíg tehát a kapitalizmus gazdasági törvényei sok tényező és összefüggés eredőjeként rajzolódtak ki — geometriai példát használva — a szocialista gazdaság törvényei az az eredő, amelynek keressük összetevőit, belső mechanizmusát.

Remélem jól értem Friss elvtárs szavait, hogy feladatunk egyfelől a szocializmus törvényeinek feltárása, másfelől több már felismert, vagy legalábbis — ígékötő nélkül — ismert vagy ismertnek vélt törvény szerepét, érvényesülésének módját tisztázzuk.

A közgazdasági kutatás ilyenszerű fejlesztésének szükségességét, a kérdés ilyen felvetésének jogosságát nem vitatva, szeretném azonban hangsúlyozni a következőket, már csak azért is, mert statisztikával foglalkozom. *

A gazdasági-társadalmi folyamatok megismerésében, a gazdasági összefüggések feltárásában óriási jelentősége van az empirikus kutatásoknak. Nem szeretném persze ezt sem eltúlozni, sem leegyszerűsíteni, hiszen a statisztika eddigi története főleg arra figyelmeztet, hogy az ún. leíró-irányzat helyekkel még ma is meglevő negatív hagyományaival szakítsunk, s bátran foglalkozzunk az összefüggések elemzésével, az ökonometriaival módszerek alkalmazásával. A felszabadulás utáni statisztikai tevékenységünkben — különösen az utóbbi 10–15 évben — a közgazdasági elemzések kiterjedt alkalmazását tekintjük különösen értékesnek. Éppen ezért, s a félreértések elkerülése végett megjegyzem, hogy empirikus kutatáson mindig értem a jelenségek összegezését, elemzését, értékelését, s igényes, fejlett módszerek alkalmazását.

De és ilyen értelemben: a szocialista gazdaság belső összefüggéseinek, mechanizmusának felfedése, alapos megismerése feltételezi az élet jelenségeinek empirikus megfigyelését, a tudományosan igazolt tények rendszerezését. A statisztika — a gazdasági-társadalmi jelenségek leírása, elemzése, mint — talán ez a jelző megengedhető — empirikus tudomány, eddig is jelentős szerepet játszott a gazdaság mozgását megmagyarázó összefüggéseinek megértésében s talán tovább is mehetnénk: a maga eszközeivel, elemzéseivel segítséget nyújtott a gazdasági irányítás reformjának kidolgozásához is.

A gazdasági irányítás reformjával összefüggésben is hangsúlyozni kell az empirikus kutatások fontosságát. Fel kell készülnünk arra, hogy a gazdasági mechanizmus működését megfigyeljük, hogy a gazdasági élet dinamizmusának, az egyensúlynak — elnézést, hogy ilyen praktikus és csak a legfontosabbnak tartott témákat emelem ki — a folyamatos és átfogó értékeléséhez adjon az empirikus kutatás — mindenekelőtt a statisztika — lehetőséget. Elégge valószínű, hogy találkozni fogunk olyan jelenségekkel, amelyek a mai tapasztalatainktól eltérőek, s újak lesznek.

Ennek a szüntelen s ma gyakran kissé lenézett, nem egyszer elítélt empirikus kutatásnak az igénylése, társadalmi, tudományos rangjának növelése, elismerése úgy vélem sokat nyújthat az elméleti kutatók — nem tudom ez a különbségtétel egyáltalán helyes-e ebben az összefüggésben — és a gyakorlati szakemberek számára. S ha jól értem, ezzel Friss elvtárs is egyetért. Nem állítom, hogy mai megfigyelési rendünk, a mai gazdasági leírás és elemzés a tudományos igényeket teljesen kielégíti. Mindamellettt hangsúlyozni szükséges, hogy a szocialista gazdaság törvényeinek megismerésében, majd az ezzel összhangban levő alkalmazott közgazdasági kutatásokban, fokozottabban kellene támaszkodni a gazdaság konkrét eredményeket leíró, elemző és értékelő statisztikai gyakorlatra és tudományra. Egy ilyenfajta növekvő empirizmusnak — úgy vélem — nem vallahá kárát a marxista közgazdasági elméleti kutatás.

SZABÓ LÁSZLÓ

az ÉM Építésgazdasági és Szervezési Intézet munkatársa

A referátum és a korreferátumok — amelyek a téma kötelezően komplex megközelítésének szándékát tükrözték — eléggé világos határvonalat húztak saját vizsgálódásaik tárgya, módszerei, célkitűzései és gyakorlati alkalmazhatóságuk jelenlegi készültségi foka köré. Ugyanakkor megmutatták azokat az érintkezési pontokat, a hagyományos tudományrendszertan szempontjából marginális területeket is, amelyeknek bonyolult összefüggéseiről csak több tudományág komplex, összehangolt kutató munkájával szerezhetünk a valóságot egyre jobban tükröző képet. A korunkban zajló tudományos forradalom egyik jellemző vonása éppen az, hogy egy időben lehetünk tanúi a tudomány évszázadok óta folyó differenciálódása meggyorsulásának és egy néhány évtizede megindult integrálódásának. Új tudományok sora alakult ki az elmúlt évtizedekben, jó néhány bontakozik ki szemünk láttára, ismét mások esírái élnek mai probléma-feltevéseinkben és kutatási terveinkben. A klasszikus értelemben távol fekvő tudományágak meglepő „szövetségei”-nek vagyunk tanúi olyan problémák megoldása érdekében, amelyek tegnap még nem voltak felismert problémák, vagy valamelyik klasszikus ismeretág kizárólagos illetékességébe tartoztak. Másrészt a komplex vizsgálódások zsugorítani fogják az olyan problémákat, amelyeket kizárólag egy-egy tudományág szemléleti és módszerbeli korlátai emeltek probléma szintre.

A tudományok területén jelentkező fokozott munkamegosztás és specializáció — akárcsak korábban az ipari termelésben — a kooperáció és koordináció magasabbrendű formáit alakította ki, illetve fogja kialakítani, mind a tudományok művelésében: a kutatásban és rendszerezésben, mind pedig eredményeik gyakorlati alkalmazásában.

Az egyes tudományok vizsgálati eredményeiben egyre komplexebb mivoltában feltáruló valóságot — így az emberi tevékenységet és a társadalmi jelenségeket is — mindinkább a tárgy azonossága alapján összehangolt munkával igyekeznek a közös, szervezett kutatásban résztvevő tudományágak feltárni. Közismert ebből a szempontból *Marx* korszakalkotó tevékenysége, aki a társadalom mozgástörvényeinek feltárásával a gazdasági, társadalmi és politikai jelenségek törvényszerű összefüggéseit tudta megmagyarázni. Ezzel szemben a liberálkapitalizmus termelési viszonyait, atomisztikus szemléletét tükröző polgári tudomány — természetesen sokszor tudatosan apologetikus és fetisizáló célzattal — ezt a képet a közgazdaságtan, szociológia, politika, társadalomtörténet stb. mozaik ismereteire bontotta.

Lángelmék kivételes, sokat láttató történelmi pillanatokban megnyilvánuló egységbenlátó és szintetizáló ereje nem kérhető számon a tudomány művelőitől. Egyébként is az eltelt évszázadban, különösen pedig az utóbbi évtize-

dekben a tudományos munka nagy mértékben társadalmiasult. Kifejezésre jut ez abban a folyamatban, amit úgy jelölünk, hogy a tudomány tényleges termelőerővé válik, de ugyanezt bizonyítják a népgazdasági, össztársadalmi és közvetlen termelési, műszaki fejlesztési célok szolgálatába állított hatalmas kutató apparátusok is. A szellem Toldi Miklósainak szerepét is egyre jobban szervezett, mind nagyobb technikai apparátussal rendelkező kutató hadseregek váltják fel. Munkájuk módszereivel és eredményeik valóságot mind hívebben tükröző és ezzel az ember uralmát mind jobban biztosító összefoglalásával, rendszerezésével, végül elméletté érlelésével szemben minduntalan fel kell vetni *Marx* kritériumát, amely így hangzik: „Az eszköz éppúgy tartozéka az igazságnak, mint az eredmény. Az igazság kutatásának is igaznak kell lennie; az igaz kutatás maga a feltárt igazság, melynek szétszórt elemei egyesülnek az eredményben.” Ebből a *marxi* megállapításból — talán nem túlzott analógiával — további gondolatmenetem előkészítése céljából két következtetést szeretnék levonni:

Az egyik: A szocialista gazdaság törvényeinek és helyes irányításának mind hívebb feltárása sok tudomány nagyszámú művelőjének céltudatos és tervszerű együttműködését igényli. Az *igaz* kutatás a *szervezettség* kritériumával egészül ki, mert enélkül a ma már óriási számú és nem egy agyvelő által organizált elem nem is egyesülhet az eredményben.

A másik: Az igazság — eszköz viszony jelentkezik a tudományos eredmények gyakorlati alkalmazásában is, így a gazdasági irányítási rendszer reformjának megvalósításában is. Más szóval a „mit” mellett itt is hozzátartozik a tudományosan igaznak vélt célokhoz a „hogyan”, tehát a megvalósításnak ugyancsak tudományosan igaz módszere és a megvalósításhoz szükséges eszközök alkalmassága. A gazdasági irányítási rendszer reformja helyes politikai célkitűzéseinek és a referátum, valamint a MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának közgyűlési beszámolója tanúsága szerint tudományosan megalapozott gazdaságpolitikai koncepciójának, terveinek megvalósítása ugyancsak tudományosan megalapozott, országosan elvileg irányított szervező munkát, a szervezettségi optimumot jobban megközelítő termelő szervezeteket, ágazati szervezeti rendszereket és korszerű módszereket alkalmazó irányítást, vezetési hálózatot igényel.

Abban a reményben, hogy két ajtón is sikerült — élve a közgyűlés rendezőinek megtisztelő felkérésével —, „belopnom” a szervezésemelméletet a bevett és elismert társadalomtudományok magas színvonalú tárgyalására, szabadjon a szervezők sokat kárhoztatott pragmatikus szemléletével mindjárt két javaslatot is tennem:

Az Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának mai tárgyalását fogadjuk el további hasonló tanácskozások, sőt bizonyos mértékig az itt képviselt és még néhány más tudomány (pl. kibernetika, pszichológia) kutatásai mintát adó modelljéül. Megítélésem szerint valamennyi tudományág

művelésének minőségi változását, számos, egyébként megközelíthetetlen eredményt szülne a komplex problémák szervezeten komplex kutatása.

S mivel a népgazdasági szervezetrendszernek a gazdasági reform szellemében történő átalakítása is ilyen komplex együttműködést követel, sürgősen irányítsuk figyelmünket — meg kell mondanunk, kicsit megkésve, de remélhetőleg nem végzetesen elkésve — arra, hogy mit kell tennünk kutatásban és gyakorlatban szervezeteink, szervezetrendszereink, vezetési és szervezési módszereink, tehát a reformot végrehajtó eszközeink hatékonyabbá tétele érdekében.

I.

A gazdasági irányítás reformjának hatása a szervezetekre, a vezetésre és a szervező tevékenységre

A gazdaság *tudatos* társadalmi irányításának fogalmába ugyanúgy beletartozik a termelési eszközök társadalmi tulajdona, a gazdaságban érvényesülő objektív összefüggések és törvényszerűségek ismerete, mint a gazdaság adottságainak tanulmányozása alapján közvetlen és távlati céljainak kitűzése, irányítási és fejlesztési módszereinek kidolgozása. Ám kizárólag nagy léptékű történelmi szemlélettel tehető mindezen funkciók alanyául a társadalom. A valóságban a társadalom tudatos kutató, tervező, irányító, termelő és fogyasztó tevékenységei a népgazdasági szervezetrendszer és alrendszerei működésében, illetve azok eredményeként valósulnak meg. Ennek a működésnek a hatékonyságától függ, hogy a kutató apparátus milyen mértékben készíti elő a gazdaságirányítás helyes döntéseit, illetve, hogy a célokra, eszközökre, módszerekre vonatkozó döntések milyen gyorsan, eredményesen és gazdaságosan valósulnak meg.

A helyes döntéshez tehát nagyban hozzájárultak és a jövőben is hozzá kell járulniuk azoknak a közgazdaságtudományi kutatásoknak, amelyek *marxista módszerekkel*, de a *jelenlegi gazdasági életünk* súlyponti problémáit, összefüggéseiket, ellentmondásait és fejlődési tendenciáikat elemzik, abból a célból, hogy segítsék a helyes gazdaságpolitikai irányelvek kitűzését, reális tervek készítését, a legalkalmasabb gazdaságirányítási módszerek kiválasztását.

Az új gazdaságirányítási rendszert *megvalósító* népgazdasági szervezetrendszer szervezeti formáinak, vezetési és szervezési módszereinek kiválasztásában ugyanígy kell eljárni. Hiszen ismeretes, hogy a korábbi gazdasági irányítási rendszer sok, a maga korában helyes célkitűzése alkalmatlan szervezési formák, vezetési és szervezési módszerek következtében hiúsult meg, illetve sok célkitűzés azért bizonyult helytelennek, mert az ország akkori szervezettségével (szervezeteivel; vezetési és szervezési módszereivel) nem volt hatékonyan megoldható. A helytelen szervezési elgondolások és megoldások forrása általa-

ban éppen az volt, hogy a gazdaságpolitikai irányelvek, feladatok alapos végig-gondolása és kidolgozása után aránytalanul kisebb gondot fordítottak azok megvalósítására alkalmas szervezetek, vezetési és szervezési módszerek kialakítására, illetve a népgazdasági szervezetrendszernek a gazdasági és műszaki fejlesztési tervekkel összehangolt fejlesztésére.

Kétségtelen, hogy a szervezeti formák a gazdaságpolitikának és a gazdaságirányítás módszereinek vannak alávetve. Meg kell azt is mondanunk, hogy nem rendelkezünk olyan módszerrel, amelynek segítségével egyértelműen tudnánk a gazdasági céloknak és irányítási módszereknek legjobban megfelelő szervezeti formákat, vezetési és szervezési módszereket kiválasztani. Kétségtelen viszont az is, hogy az előttünk álló gazdasági feladatok megoldása jó, közepes és rossz szervezeti megoldásokkal is megkísérélhető. A szervezeti formák, vezetési és szervezési módszerek sem következnek mechanikusan a gazdaságpolitikai irányelvekből, feladatokból, vagy irányítási módszerekből. A cél — eszköz, tárgy — módszer viszony dialektikus kölcsönhatása érvényesül a gazdasági irányítási rendszer és a népgazdasági szervezetrendszer vonatkozásában is. Sok esetben azonos célok különböző szervezési megoldásokkal, különböző célok pedig azonos szervezeti formákkal valósíthatók meg a szervezet és az egyéb adottságok állapota szerint. Más szóval: amiként a régi mechanizmus korábbi időszakban érvényes előnyei magasabb színvonalú szervezettséggel hatékonyabbak (eredményesebbek, hasznosabbak, gazdaságosabbak) lettek volna, úgy az új gazdaságirányítási rendszer sem fejti ki hatását a kívánt mértékben szervezettségünk jelentős fejlesztése nélkül.

A gazdasági irányítási rendszer reformja a szervezéstudomány szempontjából úgy fogalmazható meg, hogy

a) az egész népgazdasági szervezetrendszer mechanikusan stabil állapotból rugalmasan dinamikus állapotba megy át;

b) rész- és alrendszerének olyan *ön szabályozó* — tehát beépített ösztönzőkkel, önkontrollal rendelkező — egységekből kell állnia, amelyeket elsősorban nem adminisztratív, vagy költségvetési, hanem tudományos-irányítási, gazdaságpolitikai és jogi eszközökkel lehet irányítani;

c) az egész rendszerben és részrendszerében megnő az idő-, a költség- és a nyereségtényező, valamint az információrendszer, a szellemi alkotó munka és a hatékony szervezés jelentősége.

Az „átmenet” és a további fejlődés sikere nagy mértékben függ a reform megvalósításának szervezettségétől. Mivel pedig a reform megvalósításában — közvetlenül, vagy közvetve — a népgazdasági szervezetrendszer nagy számú szervezettípusának — párt, kormányzati, szakszervezeti, államigazgatási, kutatási, tervező, termelő; közlekedési, kereskedelmi stb. — több ezer egysége vesz részt, ezek jelenlegi szervezettségi színvonala is döntően befolyásolja a reform új „játékszabályainak” sikerét. A népgazdaság szervezetrendszer szervezettségi színvonala a következőkkel jellemezhető:

a) különféle szervezeteinek, hálózatainak, szervezetirendszereinek tényleges szervezettségével, a különböző szervezettípusok szervezettségének kiegyenlítettségével;

b) felső-, közép- és alsó-szintű (és fokozatú) vezetőinek felkészültségével;

c) az országos, ágazati és vállalati szervező apparátus kiépítettségével, a szervezők felkészültségével;

d) a szervezéseméleti kutatások tervszerűségével, szervezettségével, tudományos színvonalával, hazai feladatokra irányultságával, a kutatók képzettségével;

e) a kutatási eredmények bevezetésének, a gyakorlati szervező munkáknak a hatékonyságával;

f) a szervezéseméleti dokumentációs és információrendszer szervezettségével.

Ezek a tényezők a valóságban — különösen szocialista társadalomban — szoros összefüggésben fejtik ki hatásukat. Az eddiginél tudatosabb fejlesztésük ezért ugyancsak egységes *szervezőpolitikai koncepciót* igényel. Ilyen koncepció elemei bontakoznak ki a MTA Szervezéstudományi Bizottsága, a MTA Állam- és Jogtudományi Intézete Szervezéstudományi Munkabizottsága, a Munkaügyi Minisztérium Munkaszervezési Tudományos Önálló Osztálya és a SZOT Iparszervezési Osztálya által kezdeményezett vizsgálatokban. Ezeknek egységes koncepcióvá fejlesztéséhez kívánunk néhány megoldásra váró kérdés vázolásával hozzájárulni.

II.

A szervezőpolitika elméleti alapjai

Az egységes szervezőpolitikai koncepció elméleti alapvetést igényel. Ez az igény mind erősebben jelentkezik a kutatásban és a gyakorlati vezetői és szervezői munkában. Nem lehet állítani, hogy semmilyen erőfeszítés sem történt ebben az irányban. Jelentős szakirodalom, számos sikeres vezetési módszer, gyakorlati szervező munka, kiterjedt szervezési intézet — hálózat munkája tanúskodik az ellenkezőről. Viszont az sem állítható, hogy olyan elméleti vértetettel rendelkezünk, amellyel könnyűszerrel tudnánk megoldani az előttünk álló roppant feladatokat. A szocialista szervezéseméletnek is le kell küzdenie a maga sajátos „idolum”-ait, amelyek jórészt a szocialista tervgazdálkodás fejlődése korábbi korszakaiban indokolt szervezési elveinek és módszereinek dogmatikus általánosításából és a kapitalista szervezésemélet elvtelen elvetéséből, illetve átvételéből erednek. Érdemes legalább felsorolni szervezéseméleti gondolkodásunk és gyakorlatunk „idolumait”, mert ezek voltak az eddigi fejlődés fő gátjai, a hazai szervezéseméleti iskola velük hadakozva bontakozott ki és nem egy közülük a gazdasági irányítás reformjának kedvező légkörében is — áltudományos köntösben ugyan — sok zavar forrása.

1. *Ösztönösség és elvtelen praktikizmus.* Még mindig akadnak olyanok — szerencsére egyre kevesebben —, akik a szervezetek tudományos vizsgálatát nem tartják komoly dolognak, a vezetői és szervezői munkában beérik az *öztönösen kialakult*, vagy „józan paraszti ésszel” megvalósítható módszerekkel. Ez a felfogás *elvtelen praktikizmusba* torkollik és nyilván súlyos ellentmondásban van a tudományos szocializmus szemléletével.

2. *Mechanikus és voluntarista szemlélet.* Ugyanez mondható a *mechanikus* szervezési szemléletről, amely a lenini ismeretelmélet gondolatmenetét (a valóság elemzése — elméleti általánosítás — gyakorlati alkalmazás) megkerülve, voluntarista alapon általánosítja a szervezeti formákat, vezetési és szervezési módszereket.

3. *Terméketlen tudományoskodás.* Eggyel magasabb szinten ugyanezt a hibát követik el azok is, akik a szervezéselméletet kizárólag *fogalomelemző, logikai, irodalom-kutatási módszerekkel* vélik művelhetőnek és a gyakorlati szervező és vezető munkát pedig *deduktív-spekulatív* úton megállapított normákkal irányíthatónak. A szervezéselmélet konkrét szervezési problémák megoldásaiból képzett szabályok és módszerek összessége és ezek ismételt gyakorlati alkalmazása során nyert tapasztalatok elemzése, problémamegoldások általánosítása révén fejlődik.

4. *Jelszósztinten szocializált dokumentáció.* Nem nevezhető szervezéselméleti kutatásnak — érthetőleg — a kapitalista szervezéselméleti kutatási és gyakorlati eredmények felszínes, *jelszósztinten történő „szocializálása”* sem. A helyesnek látszó elvek, módszerek — amelyeket hazai szervezési feladatokra irányítottan kell kiválasztani — csak hazai vizsgálatokkal, kísérletekkel hitelesített formában gazdagíthatják elméletünket.

5. Az *ágazati és az üzemi „vakság”* is nehezíti a helyes szervezéselméleti szemléletmód kialakulását. A szervezéselmélet a különböző szervezettípusok feladatait és tevékenységét elemző ismeretágak (hadtudományok, államtudományok, üzemgazdaságtanok stb.) a társadalom, helyesebben a mind nagyobb számú nagy szervezet szervezési igényeivel párhuzamosan növekvő szervezési ismereteiből fejlődött önálló ismeretággá. A szervezetekben valóban létező *egyedi és különös* (profilhoz kötött) jegyek mellett a szervezetek kibernetikai értelemben vett rendszer jellegéből következő *általános* jegyeinek, az általános, különös és egyedi jegyek összefüggéseinek figyelmen kívül hagyása azonban sokszor a szervezettségi elmaradottságot leplező ágazati szervezéstanokat eredményez.

6. *A specialisták vaksága.* A szervezet *komplex valóság*; vizsgálata, irányítása és fejlesztése is csak *komplex módszerekkel* történhet. Valamely részszempont műszaki, számviteli, lélektani, jogi stb. egyoldalú képviselője ugyanolyan torz képet nyer róla, mint Chesterton vak tudósai a mesebeli elefántról.

7. *A statikus szemlélet.* A szervezetek feladatainak, működésének és struktúrájának *statikus szemlélete* is számos hibás felfogás és csődbe ment

gyakorlati szervező munka okozója. A valóságban a feladatok, a működési folyamatok és a struktúra alkalmassága, valamint összefüggéseik, ellentmondásai, fejlődési tendenciái folytonosan változnak, tehát nem egyszeri, s már *menetközben elavuló statikus, hanem dinamikus egyensúlyuk* megoldása a szervezés feladata. A feladatok megoldásában a szervezet működését *helyettesítő* szervezéssel szemben, a problémák megoldására folyamatosan képes *szervezetet kialakító, fejlesztő* szervezés jár helyes úton.

8. *A szervezet szétszabdálása.* A szervezet emberi tevékenységek, információk, eszközök *összefüggő rendszere*, ezért, sem egyes működési folyamatainak, sem struktúrájának horizontálisan, vagy vertikálisan kimetszett részletei nem vizsgálhatók, irányíthatók, fejleszthetők elszigetelten. Tehát az önmagukban helyes és a szervező munkában felhasználható ismereteknek és módszereknek munka-, üzem-, vállalatsszervezésként való önálló tárgyalása és alkalmazása helytelen. A rendszerelemzés és -szervezés gondolkodásmódjában — akárcsak a kibernetikában — a klasszikus tudományos gondolkodásmóddal ellentétben „a komplex egységekből és azok működéséből haladunk az alkotóelemek és kapcsolataik fokozatos magyarázata felé, amelyekre működésük épül... Csak fokozatosan jutunk el az egésztől a részhez, a rendszertől az elemhez”.

9. *Elvtelen kibernetizálás.* Hasonlóan téves szemlélet származik abból is, ha a kibernetikai szemléletmódot hagyományos szervezési szempontokkal elvtelenül elegyítve alkalmazzák, s rendszerint ennek következtében a kibernetika négy alapvető aspektusát nem korszerű szervezéselméleti szemléletmóddal, hanem avult elemekkel tarkítva, önkényesen használják fel. „A kibernetikának négy lényeges aspektusa van: a rendszer-, a szabályozás-, az információ- és a játékelméleti aspektus, amelyek közül a rendszer aspektus az alapvető, mert szabályozás és vezérlés mindig csak rendszerekben és rendszerek között történik. Az információ előállítás, átvitele, átalakítása és tárolása csak annyiban érdekli a kibernetikát, amennyiben dinamikus önszabályozó rendszereken belül, vagy közöttük történik. Végül, a játékelmélet is csak annyiban tartozik a kibernetikához, amennyiben ilyen rendszerek közötti harc a témája. Az információ „önmagában” olyan jellegű, mint a plátóni ideák. Aki tehát objektív valaminek tartja ugyan, de másrészt önállósítja, az objektív idealizmus alapján áll.”

10. *A léptékváltás hiánya.* A szocialista forradalmak a gazdaság és szervezete makrostruktúráját alakították át, a tudományos üzemszervezés elvei és módszerei a kapitalista társadalmakban a mikrostruktúrák szervezettségét fejlesztették. Mint Rózsa György egyik tanulmányában kifejtette, ma mindkét világrendszerben a szervezési elvek, módszerek és megoldások *léptékváltásának* tudományos értékű módszereit keresik. Sok zavart okoz, ha a léptékváltás lehetőségét tagadják, de az is, ha szükségtelennek tartják azon az alapon, hogy a mikrostruktúrák módszerei változatlanul alkalmazhatók a makrostruktúrákban és viszont.

11. *A vezető és a szervező ellentmondása.* Számos félreértés, téves felfogás forrása a vezető és a szervező munkamegosztásának, illetve tevékenységük összehangolásának megoldatlansága. A következő két szélsőséges, de egyformán helytelen felfogás a leggyakoribb. Az egyik: kizárólag a vezető szervez; a másik: a szervezési feladatokat már szervezők oldják meg, de munkájuk nem terjedhet ki a vezetés megszervezésére. A vezetők közvetlen és közvetett szervező funkciójának megkülönböztetésével alakítható ki olyan szervező munka, amelyben a vezetők, a szervezők és a dolgozók összehangolt tevékenységéből fejlődik folyamatosan a szervezettség színvonala.

12. *A jó vezető dilemmája.* Az olyan vezető, aki korszerű vezetési módszereket akar alkalmazni szervezettség szempontjából elmaradott egységben, két egyformán kedvezőtlen lehetőség között választhat. Alapos szervező munkát határozhat el, ez idő- és munkaigényes feladat, amelynek végrehajtásáig vezetési módszereiben alkalmazkodnia kell a korszerűtlen szervezethez és féltő, hogy a szervezet maga alá gyűri, kedvét szegi és végül se a korszerű vezetést nem tudja megvalósítani, se a szervezés befejezéséhez nem lesz ereje. A másik esetben a vezető kizárólag korszerű vezetési módszereinek hatásától reméli a szervezettség javulását. Ez idegőrlő és sziszifuszi küzdelembe bonyolítja, amelyben jószándékának és a visszahúzó erőknél egyenlők az esélyei. Olyan „gyorsszervezési” módszerre van ilyen esetekben szükség, amely tervszerűen kapcsolja össze az átszervezés befejezéséig a korszerű vezetés és az elmaradott szervezet közötti szakadékot.

Ezek az „idolumok” tökéletesen megérthetőek a hazai szervezés (szervezetek, vezetés, szervezési módszerek) és szervezéstudomány történetéből. Sokáig elhanyagolt terület volt a szervezés, vezetés tudományos vizsgálata és gyakorlata, azután pedig a növekvő valóságos igények nyomására rövid idő alatt sokan kezdtek foglalkozni vele, kellő felkészültség és gyakorlat nélkül. De mindez nem változtat azon, hogy

- a technikai fejlődés hatására mind több területen létesülő *nagy szervezetek problémáiból egy általános szervezéstudomány iránti igény nőtt;*
- *a szocializmusban létrejötték az általános szervezéstudomány társadalmi feltételei;*
- a hazai szervezéstudományi vizsgálatokban és gyakorlati szervezési és vezetési tapasztalatokban kialakultak a *további kutatások és gyakorlati szervezőmunkák alapjai* és az utóbbiak eredményeire már felépíthető lesz a *szocialista tervgazdálkodásban mindenképpen indokolt egy-egy szervezéstudományi koncepció és gyakorlat.*

Az általános szervezéstudomány igénye nemcsak szocialista társadalmakban jelentkezik. Világszerte törekednek olyan szervezéstudomány kidolgozására, amely

- összefoglalja az *emberiség történetének szervezési-vezetési tapasztalatait;*
- lehetővé teszi a különféle (ipari, közlekedési, kereskedelmi, mező-

gazdasági, katonai, állami, tudományos stb.) *szervezetek*, valamint *vezetésük* tapasztalatainak egyértelmű általánosítását, átalakítását és alkalmazását más területeken;

- az ágazati, alkalmazott *szervezési módszertanok*, *vezetési módszerek* egységes elméleti megalapozását és ennek révén a népgazdasági szervezetrendszer kiegyenlítettebb szervezetségi színvonalát.

Ezeknek a törekvéseknek azonban csak a szocializmusban jöttek létre a reális feltételei. Ilyenek: a közös tudományos világnézet, amely a legkülönb-félőbb szervezetek és környezetük mozgástörvényeit egyértelműen magyarázza, a gazdaság központi, tervszerű irányítása és a termelő berendezések társadalmi tulajdona, valamint a politikai és az állami vezetés egysége. Másrészt *a szocialista társadalom az optimális — egyszerre hatékony és humánus — szervezetségre törekszik* a gazdasági, társadalmi és állami élet minden területén, ebben nem gátolják uralkodó érdekeltségek, és mivel a társadalom koncentrált anyagi és szellemi eszközeivel rendelkezik, képes is a különféle területek szervezetségét kiegyenlíteni és tervszerűen fejleszteni. A tudomány közvetlen termelőerővé alakításának szocialista lehetőségéhez hasonlóan az is *kizárólag rajtunk áll, hogy szervezetségünk fejlesztésének szinte korlátlan lehetőségeiből mit valósítunk meg.*

A három kérdés bármelyikének részletesebb kifejtése meghaladná a fel-szólalás terjedelmét, ezért szabadjon további gondolatmenetem helyes értelmezése érdekében kizárólag a szervezéselméleti kutatásaink és gyakorlati szervező munkánk központi kérdésére korlátozni mondanivalómat. Sok meddő vitát takaríthatunk ugyanis meg, ha a szervezéselmélet társadalmi funkcióját — ebből következően kutatási és gyakorlati feladatainkat, szervezőpolitikai céljainkat — helyes oldalról közelítjük meg.

a) Helytelen lenne ugyanis „már most pontosan lehatárolt kutatási és alkalmazási területet, dogmákká fényezett tételeket, hibátlan felépítésű rendszert számon kérni ettől a rohamosan fejlődő, de még mindig forrásban levő, egyre újabb területeken alkalmazott tudománytól”.

Ez a tudomány nem lombik tudomány, nem laboratóriumi vizsgálatok steril körülményei között, hanem a gyakorlati életben — a társadalom szüntelen szervező tevékenységében, kutatók, vezetők és szervezők mindennapos munkájában — fejlődik. „Kialakulását, fejlődését legjelentősebb felismeréseit az jellemzi — mondja Kiss Árpád —, hogy a termelőerők és a termelési viszonyok döntő változásai által felvetett szervezési — tehát mind tökéletesebb technikai berendezések egyre hatékonyabb, irányító és szabályozott emberi tevékenységek útján történő felhasználásának — problémáit megoldja Valóban egy sajátos intellektuális technikával állunk szemben, amely szocialista viszonyaink között a marxizmus—leninizmus tudományosan általánosított gyakorlati szervezési tapasztalataira építve mozgósítja az adott szervezési problémáink megoldásában felhasználható — termelőerővé tehető — ismeret-

anyagot". A termelőerővé tehető ismeretanyagot nem szabad a természet- és műszaki tudományok körére korlátozni. A szervezet döntő eleme még a teljes automatizálás korában is az *ember* marad. Ezért a népgazdasági szervezetrendszer és egyes szervezetei hatékonyságának (eredményességének, gazdaságosságának, nyereségességének) fejlődését „úgy kell elérnünk — s itt jut döntő szerep a szocialista pszichológiának, társadalomtudományoknak (jogtudomány, szociológia) —, hogy a szocialista társadalomnak a munkaviszonyok, emberközi, ember-intézményközi kapcsolatok terén már a startnál meglevő előnye se szenvedjen csorbát. Mindebből következik, hogy szervező — vezető tevékenységünkben a tudományos kutatások és a gyakorlat állandóan növekvő igényeinek megfelelően mind több igazolt ismeretet egyre komplexebb szemlélettel kell alkalmaznunk".

b) Nem lenne azonban helyes az sem, ha a szervezéselmélet a társadalom szervezési igényeinek passzív követése révén válna mind komplexebb ismeretággá. A társadalom tudatos irányításának elve és igénye valójában akkor válik lehetővé, ha *A. Kosziginnek* a kutatással és a műszaki fejlesztéssel szemben támasztott követelményei érvényesülnek a szervezés területén is. Ezek szerint *tudományosan megalapozott szervező tevékenységünknek meg kell előznie a népgazdasági szervezetrendszer és szervezetei, szervezéselméleti kutatásainknak pedig gyakorlati szervezőmunkánk fejlődését.*

c) Végül pedig, ha ilyen összefüggés van a szervezéselmélet spontán fejlődése és tudatos irányításának követelményei között, a szervezéselméletet — még ha általános szervezéselméletet akarunk is létrehozni — *nem általában* kell művelnünk és fejlesztenünk, hanem jelenlegi és várható szervezési problémáinkra irányítva. Ezek megoldásával érhetünk csak el nemzetközileg is új, valódi kutatási eredményeket.

III.

A súlyponti szervezési problémák, kutatási és gyakorlati feladatok

A súlyponti szervezési problémákat elsősorban a gazdaságirányítási reform, a népgazdasági és műszaki fejlesztési tervek, a szervezéselméleti kutatási eredmények és a népgazdasági szervezetrendszer konkrét szervezési feladatainak metszőpontjaiban kell keresnünk. A súlyponti problémák alapján állapíthatjuk meg azután kutatási és gyakorlati szervezési feladatainkat.

1. *A súlyponti szervezési problémák* részben a műszaki-tudományos forradalom hatásaiból, a növekvő nagyszervezetek és népgazdasági, ágazati szintű irányításuk új feladataiból, részben pedig ezek elvi, személyi előfeltételeinek biztosításából származnak. Csak vázlatosan tekinthetjük át a legfontosabbakat:

a) *A műszaki fejlesztés és a szervezettség szorosan összefügg.* Az egyik a természettudományi és műszaki kutatások eredményeit kívánja mind gyors-

sabban és eredményesebben a népgazdaság szolgálatába állítani. A másik az előbbi fejlődéséhez és igényeihez alkalmazkodva magát a kutató, fejlesztő, termelő, szállító, elosztó stb. tevékenységet, irányításukat és együttes hatékonyságukat kívánja fejleszteni. A két társadalmi tevékenység felgyorsító és fékező hatással lehet egymásra. Az elsőbbség a műszaki fejlesztést illeti, mert *„társadalmilag sem lehet korszerű az, ami ellentmond a technikai korszerűség követelményeinek.* A vezetés társadalmi korszerűsége éppen a technikailag korszerű gyors elsajátításán és továbbfejlesztésén keresztül mérhető le.” Vállalataink szervezettsége, szervezési és vezetési eszközeinek technikai színvonala messze elmaradt a termelés technikai fejlettségétől. Nagy erőfeszítéseket kell tehát tennünk az optimális szervezettség irányában.

b) *A szellemi munka szervezése válik a szervezélmélet központi kérdésévé.* A műszaki fejlesztés nagy számú szervezett tudományos kutatás, egyre kiterjedtebb műszaki-gazdasági tervező, irányító és elemző tevékenységet igényel. A tudományos nagyüzemekben a szellemi munka társadalmi szervezésének új formái alakulnak ki. A tudományos munka komplex — több tudományág képviselőiből szervezett csoportos (team) munkává fejlődik. Irányítása és szervezése a korábbiaktól eltérő, fejlett, új módszereket követel. Ismeretes, hogy a legkorszerűbb szervezési módszerek újabban már a kutatósszervezés területén keletkeznek. De a termelő munka területén is — elsősorban az automatizálás és az elektronika révén — rohamosan növekszik a szellemi munka részaránya. Termelékenységének, többek között szervezési eszközökkel történő növelése elsőrendű termelési, tehát gazdasági és politikai érdeké vált. Ez a kérdés a szellemi munka szervezésében úgy vetődik fel, hogy sikerül-e annak termelékenységét, szervezeti megoldásokkal és bizonyos elemeinek gépesítésével olyan mértékben növelni, amiként az a múlt században a fizikai munka vonatkozásában végbe ment. Az utóbbinak a termelékenysége ugyanis a továbbiakban már csak a szellemi munka hatékonyabbá tételével fokozható. Jelentős erőfeszítéseket kell tehát tennünk annak érdekében, hogy abból a komplex és kollektív kutató munkaszervezési formából, amelyből a kibernetika is származott, az automatizálás és az elektronika felhasználásával az egyre teljesebben szervezett társadalmi tevékenységek irányításának és gyakorlatának új formái fejlődjenek ki.

c) *A műszaki fejlesztés és a tudományos kutatások hatékonyságának javítása érdekében jelentősen meg kell javítani információ rendszerünket.* A műszaki tudományos forradalom nemcsak a tudományos eredmények alkalmazásának körét terjesztette ki, hanem rendkívüli módon meg is gyorsította az információs igények jelentkezését és a hatékony információszerzést. Az információk tömegesedése pedig a korábbinál *pontosabb és célirányítottabb tájékozódást* követel a műszaki fejlődés nálunk megvalósítható eredményeiről, irányairól, a gazdasági környezet, a piacok helyzetéről és várható alakulásáról. Másszóval a meglehetősen passzív információszerzésünket egy pontosan meg-

határozott problémákra irányuló, jól szervezett *aktív tudományos-kutatási, műszaki-fejlesztési, gazdasági-kereskedelmi információszerzéssel* kell felváltani. A fölösleges és álkutatások jelentős részének, a párhuzamos és a lassan előrehaladó kutatások, fejlesztő munkák ugyancsak tekintélyes hányadának a hiányos, vagy lassú és pontatlan információszerzés a forrása. Csak aktívabb információszerzéssel alakítható ki a gyors fejlődésbe és állandó változásokba is egyenletességet, tervszerűséget vivő *távlati szemlélet*, ami nélkül viszont nem vállalható a műszaki fejlesztés, a beruházások döntéseinek kockázata. Magának a vállalati, ágazati és az országos információrendszerek megszervezése is elsőrendű szervezési probléma, de ezentúl a szervezetek, hálózatok, sőt az egész népgazdasági szervezetrendszer szerkezeti felépítésének fejlesztésekor tudni kell, hogy az csak akkor nevezhető korszerűnek, ha a korszerű információrendszerek követelményeivel is összhangban van.

d) *A nagyszervezetek világszerte éleződő válsága szervezeteink nagyságával párhuzamosan növekedő problémát jelent.* A szervezetek növekedése törvényszerű tendencia korunkban. A nagyszervezetekben növekszik a szervi-vezetési feladatok, ennek következtében a vezetők, az igazgatási és funkcionális egységek száma, ami az adminisztratív tevékenységek termelékenységének eddigi roppant lassú fejlődése következtében azt eredményezi, hogy egy időben burjánzik a bürokrácia és növekszik mégis az információhiány. Ez a helyzet egyre végzetesebb ellentmondásba kerül a műszaki-tudományos forradalom, a társadalmi fejlődés — benne az ember önkifejtési-igényeivel; hűdéses jelenségeket produkál tengernyi látszatmunkával, anarchiát álcázó formális renddel, amely gátolja általában a tudomány, különösen a társadalomtudományok — így a közgazdaságtudomány, szociológia, sőt a szervezés elmélet — „termelőerővé válását”, a valóban tudományos — tehát egyúttal humánus — szervezés és vezetés megvalósulását. Ez a fejlődés egyformán nyomasztó a vezetőkre, akik számára a nagyszervezetek egyre kevésbé vezethetőek, s a dolgozókra, akik a növekvő munkamegosztás hatására mindjobban elidegenednek munkájuk termékétől, a munkafolyamattól, saját nemüktől és a többi embertől. A probléma megoldása, vagy legalább fokozatos enyhítése a nagyszervezetekre irányuló műszaki-, természet- és társadalomtudományi kutatásoknak és eredményeik bevezetésének ugyancsak céltudatos összehangolásától remélhető.

e) *A népgazdasági és az ágazati szervezetrendszerek irányításának szervezési feltételeivel* is kell foglalkoznunk. Ezeknek szervesen kell beleágyazódnuk politikai tudományos-koncepcionális, gazdaságpolitikai és jogi, államigazgatási eszközökkel folyó irányítás rendszerébe. Jelenleg maguknak a nagyszervezeteknek, hálózatoknak, szervezetrendszereknek korrekt áttekintése is problematikus. Milyen tudományosan pontosan definiált egységekből áll az a hadrend, amely az egyes ágazatok keretében neki indul a reform megvalósításának?

A vállalatok működési folyamatait, ezek összefüggéseit a szervezeti struktúrával, információs és döntési hálózattal elég pontosan ismerjük, korszerű módszerekkel kellő előrelátást biztosító szabályozásukra is képesek vagyunk. Nem mondható el ugyanez a szervezetek közötti, a szervezetek és az irányító szervek közötti, a szervezetrendszerek közötti szuper- és makrofolyamatokról és az őket ellátó szervezetrendszer struktúráról, az irányítási és információs rendszerükről. Márpedig ezekben valósult meg az életben a régi és ezek működésében kel életre az új mechanizmus. (Zárójelben megjegyzem, hogy az említett ellentétes léptékváltás irányában analóg az az igény, ami a vállalatokban a mikroökonómiai ismeretek és módszerek iránt megnyilvánul.)

A szervezeti tipológia és a karakterisztikák kidolgozása és alkalmazása a népgazdasági szervezetrendszer reális áttekintésének és hatékony irányításának, valamint elvileg egységes megoldásaiban a különféle szervezetek adottságaihoz, lehetőségeihez alkalmazkodó differenciált szabályozásának az alapja.

Ebből viszont további kutatási és szabályozási feladataink következnek. Ki kell dolgozni a népgazdaság szervezeteinek sakktábla-rendszerét és az azonos típusú szervezeteket azonos módon kell szabályozni, szervezni és irányítani, bármelyik ágazatba tartoznak is. A kevésbé fejlett szervezettípusokat fokozatosan, műszaki fejlődésük ütemében kell a fejlettebb szervezettípusok szintjére emelni.

A kidolgozott tipológia lehetővé teszi továbbá a szervezetek (vállalatok) közötti, az irányító szervek és vállalatok közötti folyamatoknak, tehát a nagyvállalati, ágazati és népgazdasági szervezetrendszer működésének (az ún. szuper-folyamatoknak) ésszerű fejlesztését, a szervezetrendszerek felépítésének a szuper-folyamatokat kielégítő alakítását.

f) *Szervezettípusonként a szervezetségi optimumot megtestesítő mintaszervezetekre* kell összpontosítani mennyiségileg már jelentős, minőségi összetétel szempontjából még fejlesztésre szoruló szervező apparátusunkat. Ismeretes, hogy a szocialista országok — mintegy a jövőt előlegező — mintaszerű nagyüzemei, vagy a kapitalista országoknak a verseny hatására végsőkig racionalizált nagyüzemei milyen hatást gyakoroltak országuk, sőt az egész világ iparszervezésére és szervezésméleti kutatásaira. A megvalósult példa a legjobb ösztönző, erőnkiből sem futja frontális támadásra, az ország szervezetségének mintaszerűvé fejlesztése érdekében. A mintaüzemi szervezéseket a valóban komplex szervezés laboratóriumává és a szervező-, vezető-, kutatóképzés „tanműhelyeivé” lehetne tenni. A folyamatban levő mintaszervezéseket a legjobb szakemberekből álló komplex brigádok irányítása alá kellene helyezni és valóban komplexszé kellene fejleszteni.

g) *A szervezettebb népgazdaság szakember szükségletének biztosítása* is jelentős feladat. Az egyetemi és a főiskolai oktatás korszerűsítésére, a szakmérnök képzés, a mérnök és közgazda továbbképzés fejlesztésére jelentős erőfeszítések történtek, legújabbán pedig — a MSzMP Borsodi Pártbizottságának kezde-

ményezése nyomán — a gazdasági vezetők intézményes továbbképzését szervezte meg a 2017/1966. Mt. határozattal létrehívott Tárcaközi Bizottság. Fontos kérdés a már kialakult szakképzési és továbbképzési formákon belüli súlypontképzésnek (műszaki fejlesztő-, szellemi export szervező-, „kereskedelmi” mérnök, piackutató közgazda stb. képzés), továbbá a szervező, dokumentátor és informátor, továbbá szervezéselméleti kutató képzésnek és továbbképzésnek a megoldása.

h) *A szervezéselméleti kutatások elvi irányításának és koordinálásának megoldása* nélkül továbbra sem biztosított a kutatások kívánatos tudományos színvonala, a párhuzamosságok megszüntetése, az eredmények kicserélése és kölcsönös felhasználása. A kutatás-irányítás új rendszerének megfelelően az irányítás az országos és ágazati célprogramok, illetve az intézetek kutatási szerződés rendszerében a célmegjelölés és a finanszírozás eszközeivel történik. Az *elvi* koordinálást a MTA Szervezéstudományi Bizottsága, az OMFB, a szervezési intézetek képviselőiből álló tanácskozó szerv láthatná el.

i) *A szervezési dokumentáció és információrendszer* megszervezése is döntő nemcsak a nemzetközi tájékozódás mainál sokkal gyorsabb, szakszerűbb és teljesebb biztosítása szempontjából, hanem a hazai tapasztalatcsere javítása érdekében is. Sok bevált szervezési megoldást felejtene el, fedeznek fel újra, ahogy dokumentálásuk hiányában újra meg újra kísérleteznek rossz megoldásokkal is. A szervezéselméleti információszerzést elsősorban a hazai szervezési-vezetési problémákra és kutatási témákra kell összpontosítani.

A MTA Állam- és Jogtudományi Intézete Szervezéstudományi Munkabizottsága kidolgozta a szervezéselméleti dokumentáció címszórendszerét és ennek rendszerében végzi a hazai és a külföldi bibliográfia feldolgozását.

2. *A szervezéselméleti kutatási feladatokat* még a súlyponti problémáknál is vázlatosabban tekinthetjük át. Inkább csak jellegükre és rendszerezésük lehetőségére mutathatunk rá. A szervezéselméleti kutatások rendszerére ugyanis, a maga korában kutatásszervező és -rendező hatást gyakoroló, Országos Távlati Tudományos Kutatási Tervben nem találhatunk támpontokat. A távlati terv elkészültekor hazánkban a szervezéselmélet problematikája nem alakult még ki, sokan vitatták jelentőségét, tudomány mivoltát és gyakorlati fontosságát sem ismerték fel széles körben. A távlati tervet előkészítő felmérés sem hívhatta fel a figyelmet a szervezéselméleti kutatásokra, mert intézeti keretben ilyen munka csak egy-két helyen folyt. A Tudományos Akadémia keretében sem folytak ilyen kutatások, az Országos Tervhivatal sem ismerte még fel, hogy minden népgazdasági terv, távlati terv csak a végrehajtó apparátus, a népgazdasági szervezetrendszer szervezetfejlesztési tervével válik teljessé. „Vevők” hiányában a nemzetközi munkamegosztás keretében sem hatottak azok az információk, amelyek a szovjet, lengyel, csehszlovák és a fejlett kapitalista országok ilyen kutatásairól adtak hírt. Nem alakult olyan előkészítő bizottság, amely a távlati terv szervezéselméleti kutatásokra vonatkozó egy-

séges rendszerét kidolgozta volna. Az ugyanis nem állítható, mintha a különböző főfeladatok keretében nem szerepeltek volna szervezéselméleti feladatok. Ezek azonban *sokszor esetlegesek voltak és hiányzott egymás közötti és a szervezéselmélettel szorosan összefüggő kutatásokkal való összehangoltságuk.*

A szervezéselméleti kutatások országos, ágazati és intézeti terveinek három alapkövetelményt kell kielégíteniök:

- terveknek a szervezéselmélet tényleges problémáinak rendszerét;
- a valóság tudományosan indokolt igényeit kell tartalmazniok;
- végül a kutatók érdeklődésével, képességeivel, képzettségével identifikált feladatokat kell magukban foglalniok.

A szervezéselméleti kutatási feladatok három főcsoportba sorolhatók:

A) *A szervezési kutató szervezet fejlesztését és kutatásainak alapvetését szolgáló kutatások.* Ilyenek például:

- a népgazdasági szervezetrendszer egészére, legfelső irányításának működésére és szervezetére, ennek modellizálására, információ—kommunikációs és döntési rendszerének vizsgálatára;
- a legfelső vezetés működési rendszerének és az ágazati szervezeti rendszerek működéseinek összefüggéseire;
- az ágazati szervezetrendszerek egymás közötti arányaira és fejlesztésüknek a távlati és a műszaki fejlesztési tervekkel való összefüggéseire;
- a népgazdaság ötéves és távlati szervezetfejlesztési tervének irányelveire, a felsőszintű szervezés és vezetés képzésére, továbbképzésére;
- az ágazati szervezéselméleti tapasztalatok, eredmények értékelésére és általánosítására;
- a szervezéselmélet alapkérdéseire, tudományrendszertani összefüggéseire, módszereinek és eredményeinek a komplex szervezéselméleti kutatásokban nélkülözhetetlen társtudományok módszereivel, eredményeivel való összehangolására;
- a szervezési kutató apparátus elvi, személyi és anyagi feltételeinek (dokumentáció, kutatóképzés) fejlesztésére irányuló kutatások.

B) *A komplex szervezéselméleti kutatásokban nélkülözhetetlen társtudományok szervezési célú kutatásai.* Ilyenek például:

- a munkalélektani, ergonómiai, üzemi szociálpszichológiai, szervezés- és vezetés lélektani kutatások;
- a munka- és üzemszociológiai vizsgálatok;
- komplex munkatanulmányok;
- bizonyos munkafiziológiai kutatások;
- vállalat- és munkajogi kutatások;
- kibernetikai, információ-, szabályozás-, játékelméleti, valamint operáció-kutatási és egyéb szervezésben alkalmazott matematikai módszerekre vonatkozó kutatások;
- az adatfeldolgozó gépekre és rendszerekre vonatkozó vizsgálatok;

— a településtudományi, történelemtudományi, gazdaságföldrajzi kutatások szervezéselméleti vonatkozásai stb.

C) *Az ágazati szervezési kutatások.* Ezek a kutatások az ágazati intézetek konzultáló, oktató, szervező-fejlesztő tevékenységének elméleti alapvetését szolgálják. Rendszerüket az alábbi keretben az ágazati szervezetrendszernek a már standardizált szervezési módszerekkel meg nem oldható szervezési problémái határozzák meg. A kutatások kerete a következő:

- a szervezéselméleti bibliográfia folyamatos dokumentálása, adaptálása az ágazati szervezetrendszerre;
- az ágazati szervezetrendszer a népgazdasági szervezetrendszerben;
- integrált adatfeldolgozási, döntési és kommunikációs rendszer az ágazati szervezetrendszerben;
- az ágazati szervezetrendszer szervezettípusai működési modelljeinek kidolgozása;
- komplex ágazati szervezési módszer kidolgozása szervezettípusonként;
- többszintű folyamatos szervező-, vezető-, szervezési kutató-, és informátor-képzés, továbbképzés;
- az ágazati szervezetrendszer folyamatos fejlesztése;
- az ágazati szervezéselméleti tapasztalatok, eredmények általánosítása és előkészítése más területen való alkalmazásra.

A három kutatási feladatesoport összefüggő rendszert alkot és ezáltal áttekinthető alapját képezi a konkrét feladatok kijelölésének és elvi összehangolásának. Arra kell törekedni, hogy a leírt kereteket úgy töltsük ki kutatási feladatokkal, hogy az — szervezéselméleti kutató apparátusunk fejlődésével párhuzamosan — elméletileg megalapozott, a valóságban súlyponti és a kutató személyzet által megoldható feladatokat tartalmazzon.

3. *A gyakorlati feladatok* ezek után úgy summázhatók, hogy törekednünk kell a már rendelkezésünkre álló és a kutatási eredmények révén folyamatosan bővülő szervezéselméleti ismereteinket egyre hatékonyabban alkalmazni a gyakorlatban. A vázolt szervezéspolitikai koncepció, a súlyponti szervezési problémák és a kutatási feladatok alapján nagyszámú gyakorlati szervezési feladat állapítható meg. Ezekre nem térhetünk ki. Annak hangsúlyozásával, hogy ezeket a feladatokat alaposan ki kell dolgozni és ugyancsak szakszerű szervező munkával kell megvalósítani őket, most csak szervezéselméleti ismereteink legfontosabb alkalmazási helyeit jelöljük meg:

a) A gazdasági irányítási reform *szervezéspolitikai koncepcióját* az abból következő elvi, személyi, anyagi előfeltételeket, feladatokat, lebonyolításuk folyamatait, szervezetét kell elsősorban kidolgozni.

b) Gondoskodni kell a népgazdaság irányítása *makro- és szuperfolyamatainak* megtervezéséről, hogy a szervezetek új játékszabályokat alkalmazó működése megfelelő csatornákon induljon meg.

c) Fejleszteni kell az egész népgazdasági szervezetrendszer — OT, OMFB, a tárcák, főhatóságok, vállalatok, gazdaságok, tanácsok, intézetek stb. — *szervező* (tervgazdasági vezérkari) *apparátusát* és gondoskodni kell gyors szervezésméleti informálásuk megszervezéséről.

d) Általában egész oktatási rendszerünkben, de különösen az egyetemi és főiskolai oktatásban — a Művelődésügyi és a Munkaügyi Minisztérium elképzeléseinek megfelelően — biztosítani kell a *szervezésméleti ismeretek* alapos oktatását.

e) Tovább kell fejleszteni a már az első kísérleti évre intézményesült vezetőtovábbképzést. Kíváncsok, hogy minél több vállalat vezetősége tárja fel, fogalmazza meg a saját vezetési tapasztalatait, szervezésméleti ismeretekkel értékelje azokat és ennek alapján fogalmazza meg a saját vezetési módszereit, kezdje meg közép- és alsófokú vezetői folyamatos továbbképzését.

f) Meg kell oldani az átfogó és alapos szakismeretekkel rendelkező *szervezők* képzését és tudományos minősítését is.

g) Ugyancsak fontos feladat a szervezők és a jól szervezett egységek vezetőinek *gazdasági és erkölcsi ösztönzési rendszerének* kidolgozása. (Pl. nagyobb szervezési feladatokra tervpályázat kiírása stb.)

h) Arra kell törekedni, hogy az összetettebb és nagyobb szervezési feladatokat lehetőleg komplex szervező brigádok (teamek) oldják meg annak érdekében, hogy a komplex szervezésméleti szemlélet és módszer egyik részszempontja se „sántítson”.

i) Fontos szerep vár az új gazdaság-irányítási rendszerben az ágazati szervezési intézetekre. Feladataik eredményesebb elvégzése érdekében azonban át kell alakítaniuk tevékenységeik arányát és jellegét olyképpen, hogy az oktató, konzultáló, fejlesztő-szervező, kutató és dokumentáló tevékenységeik egymást ösztönző és ellenőrző önszabályozó rendszert alkossanak.

j) Végül szervezésméleti ismereteink fejlesztésének, kutatásainak témaválasztásának, információszerzésünk „finombeállításának” feltétele, hogy a gyakorlati munka eredményei, tapasztalatai és igényei minél gyorsabban „csatoljanak vissza” a szervezésméleti dokumentációba, az irányító szervekhez és a kutató műhelyekbe.

Végső soron a *szervező munka országos megszervezése a cél*. Ennek révén kell fejlődniük az I. fejezet végén vázolt szervezettségi „mutatóknak”. Ezek javulása pedig gazdaságpolitikai céljaink megvalósulását hozza közelebbre. Mert a szervezés sohasem lehet öncélú, mindig az emberért van. A *holnapot kívánja szolgálni a szervezet eredményesebb tételével, és a ma emberibb életét, emberhez méltó, értelmes rendjével*.

KRÓNIKA

1966. július 16. — 1967. július 15.

Az Osztály életéből

A tárgydídszak osztályvezetőségi és osztályüléseinek fontosabb tárgysorozatai:

1966. szeptember 21. (Osztályülés):

— Javaslat a Közgazdasági Dokumentációs Központ felállítására.

— Javaslatok az 1967. évi külföldi tanulmányutakra.

— Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs Propaganda Bizottságának a szociológia helyzetéről hozott határozatával kapcsolatos teendők.

— Belépés nemzetközi tudományos egyesületekbe.

— Az 1966—67—68. évi hazai konferenciák.

— Az 1967. évi könyvkiadási terv.

1966. december 5. (Osztályülés):

— Könyv- és folyóiratkiadási ügyek:

a) Az Osztály 1950—63. évi könyvkiadási tevékenységének értékelése.

b) Az Osztály 1964. évi könyvkiadási tevékenységének értékelése.

c) Kiegészítő javaslatok az Osztály 1967. évi megjelentetési tervéhez.

d) Az Osztályhoz tartozó acták ütemtervének jóváhagyása.

— Tagajánlások (tisztelési tagok).

— Jelentés a VI. Szociológiai Világkongresszusról (Evian, 1966. IX. 4—11.)

— Az Osztályközlemények következő számának anyaga.

— A Közgazdasági Szemle szerkesztő bizottságának jóváhagyása.

1967. január 10. (Osztályülés):

— Tagajánlások rendes és levelező tagokra.

— Tájékoztatók és beszámolók:

a) Az 1967. évi akadémiai díjakra érkezett javaslatok.

b) Tájékoztató kutatóhelyeink elért eredményeiről és 3 éves kutatási tervéről (A nagygyűlési elnökségi beszámolóhoz készült anyag).

c) Az 1967. évi különmeghívásokra érkezett javaslatok.

d) Beszámoló az Osztály 1966. évi konferenciákról.

— Az Osztály nagygyűlési programja.

— Az éves kutatási beszámolók tárgyalásának rendje és ütemezése.

1967. március 21. (Osztályülés):

— Javaslat komplex munkatudományi bizottság létrehozásával kapcsolatban.

— Az Osztály 1968. évi előzetes könyvterve.

— Az Osztály 1967. évi konferenciadevíza felhasználási terve.

— Az Osztály 1967. évi közgyűlési beszámolója.

— Vitaülés az akadémiai nagygyűlés keretében a gazdasági mechanizmus reformjának kérdéseiről.

1967. május 4. (Kibővített osztályülés):

— Beszámoló a Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának tevékenységéről.

1967. június 12. (Osztályülés):

— A Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya Vezetőségének megválasztása.

— A IX. Osztályhoz tartozó kutatóhelyek 1966. évi beszámolóinak megtárgyalása.

— Összefoglaló jelentés az MTA Elnöksége részére az 1966. évi kutatási eredményekről és a koordinációs munka kérdéseiről.

*

A IX. Osztály 1967. június 12-i ülésén került sor az osztályvezetőség tagjainak megválasztására. Az Osztályvezetőség tagjai lettek — mint az Elnökség tagjai:

Erdei Ferenc,

Hevesi Gyula és

Szabó Imre akadémikusok.

— választás útján titkos szavazás alapján:

Friss István akadémikus,

Eörsi Gyula és

Háy László MTA lev. tagok és

Lakos Sándor az MSZMP Társadalomtudományi Intézetének igazgatója tanácskozó tagként.

A választások szerint:

osztálytitkár: Friss István

osztálytitkárhelyettes: Eörsi

Gyula lett.

*

Változások az Osztályhoz tartozó kutatóhelyek, bizottságok stb. vonatkozásában a múlt év július 15-i állapothoz képest:

- a Magyar Tudományos Akadémia 1967. évi közgyűlése *Vajda Imrét* levelező taggá választotta,

- 1967. február 22-én megalakult a Statisztikai Bizottság,

- 1966. december 31-ig megszűntek a közgazdasági 61., 62., 63., 64., 65. számú főfeladatok és koordináló bizottságai, helyükre koordinátorként a Közgazdasági Kutatóhelyek Vezetői Tanácsa, valamint az újjáalakított 61. és 62. sz. közgazdasági főfeladat léptek,

- az Afro-Azsiai Kutatócsoport Afro-Azsiai Kutató Központtá alakult.

Vitaülés

A Magyar Tudományos Akadémia 1967. évi közgyűlése alkalmával a IX. Osztály 1967. május 4-én vitaülést rendezett a gazdasági mechanizmus reformjának kérdéseiről. A bevezetőközgazdasági előadást *Friss István* osztálytitkár tartotta. A szocialista gazdaság törvényei és irányítása címmel. Az egyes társtudományok aspektusából a következő felkért korreferensek szólaltak fel:

dr. Csanádi György, a jogtudományok kandidátusa, egyetemi tanár;

Márton János, az Agrárgazdasági Kutató Intézet osztályvezetője,

dr. Harsányi István, a közgazdaságtudományok kandidátusa, egyetemi tanár,

dr. Kulcsár Kálmán, a jogtudományok kandidátusa, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos főmunkatársa,

Huszár István, a Központi Statisztikai Hivatal első elnökhelyettese,

dr. Szabó László, az Építészgazdasági és Szervezési Intézet munkatársa.

Felolvasó ülés

Pólay Elemér, az állam- és jogtudományok doktora: „Két kodifikációs terv a köztársasági Rómában. (Caesar és Pompeius tervei)” (1966. május 9.)

Emlékkülsék

Széchenyi István születésének 175. évfordulója alkalmából. (1966. november 16.) Az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának, a Magyar Történelmi Társulatnak, a Magyar Közgazdasági Társaságnak és az MTA IX. Osztályának közös rendezésében. *Friss István* osztálytitkár megnyitó beszéde után a következő előadások hangzottak el: *Spira György*, a történelemtudományok kandidátusa: Széchenyi alakja

és a történettudomány, *Mátyás Antal*, egyetemi tanár, a közgazdaságtudományok kandidátusa: Adalékok Széchenyi közgazdasági nézeteinek marxista értékeléséhez, *Csizmádia Andor*, egyetemi tanár, az állam- és jogtudományok doktora: Széchenyi István törekvései a feudális jogrend átalakítására.

*

A hivatalos magyar statisztikai szolgálat 100 éves fennállása. (1967. május 17.) A Magyar Tudományos Akadémia IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya rendezésében. A megnyitó beszédet *Szabó Imre*, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárának helyettese, akadémikus tartotta. Beszédében azt a kapcsolatot világította meg, amely a Magyar Tudományos Akadémiát és a statisztika tudományát mindig — a múltban és a jelenben is — összefűzte.

Nyers Rezső, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a Központi Bizottság titkára „100 éves a statisztikai szolgálat” címmel tartott ünnepi beszédet. A hivatalos magyar statisztika évszázados fejlődését méltatva kiemelte, hogy megindulása, illetve megszervezése a nemzeti haladás egyik tényezőjének minősíthető. Hangsúlyozta, hogy a statisztika a szocializmus építése során a helyes államvezetés és irányítás egyik legfontosabb tényezője. Beszéde végén összefoglalta a statisztika és az új népgazdaságirányítási rendszer kapcsolatát.

Péter György, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke „Centenárium — Számvetés” címmel a magyar statisztikai szolgálat százéves fejlődését tekintette át, majd részletezte a statisztikai munka néhány kiemelkedő, fontos vonását.

Az ünnepi ülést a KSH Centenárium Bizottsága rendezésében a II. Statisztikai Tudományos Konferencia követte és a Közgazdasági Társaság Statisztika-történeti Csoportjának rendezésében az V. Gödöllői Vándorülés. A tudományos konferencián a mai magyar statisztika leglényegesebb problémáit és törekvéseit taglalták, a vándorülésen pedig a magyar statisztikai szolgálat történetének egyes szakaszait, illetve ágait méltatták.

Akadémiai díjak

Az 1967. évi közgyűlés alkalmával az Akadémia Elnöksége az Akadémiai Díj I., ill. II. fokozatában részesítette *Az állampolgárok alapjogai és kötelességei* c. kollektív, valamint *Fekete Ferenc*, a közgazdaságtudományok kandidátusa, az Agrárgazdasági Kutató Intézet osztályvezetője és *Rác*

Lajos, a közgazdaságtudományok kandidátusa, az Agrárgazdasági Kutató Intézet tudományos főmunkatársa: *Önköltség a szocialista mezőgazdaságban* c. alábbiak szerint méltatott munkákat.

Az *állampolgárok alapjogai és kötelességei* c. mű az Állam- és Jogtudományi Intézetben készült, széleskörű kollektív munkával. A mű az állampolgári alapjogok és kötelességek felfogása szempontjából a jogtudomány területén megalapozó jellegű. A tanulmány gazdag összehasonlító anyagra támaszkodva vizsgálja az alapjogok és kötelességek jogi, filozófiai, szociológiai, történeti összefüggéseit, az alapjogok polgári és szocialista felfogásában mutatkozó különbségeket, a szocialista alapjogok tartalmának és szabályozási rendszerének fejlődését.

Az *Önköltség a szocialista mezőgazdaságban* c. mű agrárökonómiai vonatkozásban mind elméleti, mind gyakorlati szempontból kiemelkedő jelentőségű. *Fekete Ferenc* az általa írt fejezetekben mélyrehatóan feltárta az áru-, pénz- és értékvizonyokat, az önköltség közgazdasági alapjait, az önköltség kategória tartalmát és termelőszövetkezeti sajátosságait, valamint az önköltségmutató közgazdasági és üzemgazdasági összefüggéseit. *Rácz Lajos*, a könyv másik szerzője, a mezőgazdasági önköltség-számítás módszertani problémáit elméletileg megalapozottan és a gyakorlati követelmények messzemenő figyelembevételével dolgozta fel.

Elnöki jutalmak

1966. november 4-én a Magyar Tudományos Akadémia elnöke a IX. Osztály területén az alábbi személyeket részesítette — tudományos és tudományos-szervező munkásságuk elismeréseként — elnöki jutalomban:

Antal Lajos, a Közgazdaságtudományi Intézet gazdasági vezetője.

Bene Lajos, a KSH Népeségtudományi Kutató Csoport tudományos munkatársa.

Földi Tamás, a Közgazdaságtudományi Intézet könyvtárának vezetője.

Hosszú Gézné, az Afro-Azsiai Kutató Központ tudományos titkára.

Lontay Endre, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa.

Nemes Ferenc, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos titkára.

Pungorné Nemes Ágnes, az Ipargazdaságtani Kutató Csoport tudományos munkatársa.

Szederkényi Henrik, az Agrárgazdasági Kutató Intézet tudományos főmunkatársa.

Az Osztály hazai konferenciái

I. Francia—Magyar Jogásznapiok, Budapest, 1966. december 12—13. Rendező szerv: Állam- és Jogtudományi Intézet. Az ünnepélyes megnyitó keretében Jean Rivero professzor tartott előadást „A francia közjog és a modern állam problémái” címmel. Előadásában a francia társadalom fejlődésének a tételes jogra és annak forrásaira gyakorolt hatását vázolta. Az ezt követő napokon a résztvevők a *francia és magyar jogforrási rendszer* problémáit vitatták meg. Mivel a két ország jogszáíai között most került első ízben sor ilyen átfogó, s ugyanakkor közvetlen eszmecserére, a megbeszéléseket elsősorban az informatív jelleg, a tételesjogi, valamint a jog-gyakorlati megoldások kölcsönös ismertetése jellemezte. A találkozók ilyen módon inkább a két jogforrási rendszer formális-jogi hasonlóságainak és eltérő vonásainak feltárására nyújtott kedvező lehetőséget. A tárgyaló felek megegyeztek abban, hogy a jövőben rendszeresen, a két országban felváltva, megrendezik a magyar—francia jogászok találkozóját, s a találkozókon egy vagy több, kölcsönösen érdeklődésre számotartó témát tűznek napirendre, előzetesen elkészített és kölcsönösen egymás rendelkezésére bocsátott referátumok alapján.

*

II. Nemzetközi Állóeszközgazdálkodási Szimpóziium, Budapest, 1967. április 18—22. Rendező szerv: MTA Ipargazdaságtani Kutató Csoport. A szimpóziiumnak közel 350 hazai, valamint a baráti szocialista országokból 63 külföldi résztvevője volt. Két plenáris és az időben párhuzamosan tartott hat szekcionális ülésen 58 előadás került megvitatásra és részben megtartásra a hazai és baráti országok szakemberei részéről. Ezen túlmenően 61 hozzászóló vett részt a szimpóziium munkájában, igen hasznos kiegészítéseket, illetve bírálatokat fűzve az előre lefordított és három nyelven kiadott mintegy 40 előadás írásos anyagához.

A szimpóziium közel 70 ív terjedelmű anyagának részletekbemenő feldolgozása az érdekelt szakemberek további beható tanulmányozását igényli.

A most megtartott tanácskozás folytatása volt a MTA Ipargazdaságtani Kutató Csoportja által 1963-ban rendezett első szimpóziiumnak, melynek központi problémája — az akkor hazánkban és a többi szocialista országokban is kiemelten fontos gazdaságpolitikai és szervezési kérdés —, az ipari állóeszközök időbeli kihasználása volt. Az azóta eltelt években úgy a tudo-

mányos kutatás terén, mint az ország gazdasági életében jelentős változások mentek végbe. Elég itt utalni az állóeszközgazdálkodás mechanizmus reformmal összefüggő megváltozott szerepére, a MSzMP IX. kongresszusának nagyon fontos határozataira, valamint arra a tényre, hogy a fenti kérdésekkel kapcsolatos kutatások úgy a hazai, mint a baráti szocialista országokban nagymértékben előrehaladtak. Ezek együttesen eredményezték, hogy a jelen szimpóziumon az állóeszközgazdálkodás igen sokrétű és szerteágazó problémái kerültek megvitatásra.

A tanácskozás egyik tudományos főcélja a vállalatvezetés segítése volt az állóeszközgazdálkodás tekintetében. A tanácskozás anyagai között több olyan módszer került ismertetésre, amely segíti az állóeszközgazdálkodás bonyolult összefüggéseinek a gyakorlat számára megvalósítható számításbavételét, figyelemmel a vállalati és népgazdasági optimumok összehangolására.

A szimpózium fő témakörei a következők voltak:

1. Az állóeszközgazdálkodás és gazdasági ösztönzői (két félnapos ülés).
2. Az állóeszközkihasználás hatékonysága és növelésének eszközei c. témakör (két félnapos ülés).
3. Az állóeszközfejlesztés és üzemfenntartás kérdései c. témakör (két félnapos ülés).
4. Az állóeszközkihasználás és a munkarend szervezési, gazdasági és szociális kérdései témakör (egész napos plenáris ülés).

A szimpózium összehívásának nemzetközi visszhangja és vonzódereje alapvetően a problémák azonosságából vagy hasonlóságából, a szocialista nemzeti érdekek azonos jellegéből származott. Rendkívül hasznosnak kell tekinteni azokat a tudományos eszmecseréket, amelyekre a baráti szocialista országok és a hazai szakemberek számára a szimpózium lehetőséget adott.

Bizottságaink tevékenységéről

A bizottsági ülések alábbi fontosabb tárgysorozatai adnak közelebbi tájékoztatást.

Közgazdaságtudományi Bizottság.

1966. október 19.: 1. A tudománypolitikai albizottságok jelentései; 2. A kutatóhelyi hálózat fejlesztésének vizsgálatára kiküldött munkabizottság jelentése; 3. A Közgazdasági Szemle szerkesztőbizottságának átalakítása.

1966. december 9.: 1. Tájékoztató a TMB Közgazdaságtudományi Szakbizott-

ságának munkájáról és további feladatairól; 2. A tudománypolitikai albizottságok előterjesztései; 3. A közgazdasági lapok helyzete.

1967. március 1.: A Közgazdaságtudományi Intézet és az Afro-Azsiai Kutató Központ 1966. évről szóló beszámolójelentései; 2. A közgazdaságtudomány helyzetére vonatkozó felmérés állása.

Állam- és Jogtudományi Bizottság.

1966. november 30.: 1. A hároméves tudományos terv és a gazdasági irányítás reformja; 2. Tájékoztató az uppsalai nemzetközi összehasonlító jogi kongresszusról; 3. Tájékoztató a francia—magyar jogásznapokról; 4. Tájékoztató a budapesti ENSZ szemináriumról; 5. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulójának hazai jogtudományi rendezvényeiről; 6. Az Akadémiai Kiadó 1950—64. évi jogtudományi kiadványainak áttekintése és értékelése.

Mezőgazdasági Ökonómiai és Üzemszervezési Bizottság.

1966. július 16.: 1. Mezőgazdasági üzemen c. új egyetemi tankönyv megvitatása; 2. A tudományterület helyzete; 3. Nemzetközi kapcsolatok kérdései.

1966. szeptember 30.: A mezőgazdasági döntési és tervezési modelljével foglalkozó nemzetközi szeminárium előkészítése.

1966. november 23.: A vállalati jellegű érvényesülése a termelőszövetkezeti gazdálkodásban.

Ipargazdaságtani Bizottság.

1967. március 8.: Az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoport 1966. évi beszámolója.

1967. március 28.: 1. Általános beszámoló; 2. Jelentés az ipargazdaságtani kutatások helyzetéről.

Szociológiai Bizottság.

1967. február 8.: 1. Beszámoló az Eviantan megrendezett VI. Szociológiai Világkongresszusról; 2. Beszámoló a csehszlovák szociológiai kongresszusról; 3. A Szociológiai Kutató Csoport 1966. évi beszámolója és a hazai szociológia múlt évi fejlődésének főbb vonásai; 4. Tervezet az 1967. évi nemzetközi szociológiai szeminárium megrendezésére; 5. A Szociológiai Bizottság 1967. évi ülésének programja.

Demográfiai Bizottság.

1966. szeptember 9.: Paul Compton előadása „A magyar vándormozgalom jellemzői az utóbbi években”.

1966. december 23.: 1. Dr. Vukovich Györgynek, a Népeségtudományi Kutató Csoport igazgatóhelyettesének beszámolója

a kairói Észak-afrikai Demográfiai Központban, az 1963–1966. években, ENSZ megbízatással végzett munkájáról; 2. A munkabizottságok vezetőinek beszámolója; 3. Szervezeti kérdések.

1967. június 2.: C. Lévy előadása: „A szellemileg fogyatékos gyermekekről végrehajtott demográfiai felvétel módszeréről és eredményeiről, és a születésszabályozás jelenlegi franciaországi helyzetéről”.

1967. július 4.: A Bizottság észak-magyarországi szekciójának ülése Egerben. 1. Észak-Magyarország népesedési és munkaügyi helyzete; 2. A szekció vezetőségének újraválasztása.

1967. július 11.: A reprodukciós munkabizottság és a KSH népesség-előreszámítási bizottságának együttes ülése: Egységes computer program kifejlesztésének kérdései a demográfiai statisztika területén.

Statisztikai Bizottság.

1967. február 22.: 1. A Bizottság megalakulása; 2. A Bizottság munkatervének előkészítése.

A Magyar Közgazdasági Társaság tevékenységéről

A Társaság tevékenységét a programok sokfélesége és kivitelezésük változatos formája jellemezte. Egy év alatt mintegy 110–115 előadás, vitaülés került megrendezésre, ezen felül a munkacsoportok is növekvő intenzitással dolgoztak, több szakmai megbeszélést tartottak. Rendezvények keretében a gazdasági mechanizmus és vezetés kérdései, továbbá a népgazdaság távlati fejlesztésének gazdasági és módszertani kérdései kaptak elsősorban teret.

Az MSZMP KB felkérésére a Társaság részt vett a *gazdaságirányítás reformjának* általános és részletes vitáiban, majd a tájékoztató tevékenységben. Az Elnökség többször foglalkozott a MKT ezzel összefüggő teendőivel. Irányelveket dolgozott ki a szervezetek részére munkaprogramjuk elkészítéséhez. A Választmány megtárgyalta és véleményezte a reform irányelveit. A Társaság mechanizmussal foglalkozó vitaüléseinek témái voltak — példászerűen említve, az árreform alapelveinek gyakorlati alkalmazása, a vállalati gazdálkodás finanszírozásának fejlesztése, a szállítási szerződések új rendszere; az ipari monopolszervezetek és a mechanizmus, továbbá — már 1967. I. félévében az anyagi érdekelttség, a konjunktúra és piackutatás szerepe, a vállalatok és a bankok kapcsolata stb. A véleménycsere kiterjedt az egyes ágazatok mechanizmus témáira is.

A gazdaságirányítás lényeges kérdéseinek biztosítottak fórumot a hagyományos közgazdász vándorgyűlések is. A Pécsen 1966. május 24–25-én megrendezett ülés az ipari termékek értékesítése témáját dolgozta fel. Az 1967. VI. 27–29. között Debrecenben tartott VI. Vándorgyűlés tárgya pedig a vállalati döntések szerepe az új mechanizmusban volt. A vándorgyűléseket kedvező sajtóvisszhang kísérte. A rendező egyesületek (MKT—MTESZ—TIT) a javaslatokat továbbították az érdekelt irányító szervekhez. Az ülésszakok teljes anyaga írásban is kiadásra került.

Az esetenkénti előadások mellett *tanfolyamszerű* rendezvények is foglalkoztak a vezetés különböző közgazdasági, szociológiai összefüggéseivel (pl. a Győr-Sopron MCs. előadássorozata és szervezőtudományi ankétja, a Baranya MCs. vezetőképző tanfolyamai stb.).

A Társaság szervezetei eredményesen valósították meg a munkaprogram azon célkitűzéseit is, hogy a reform témáival egyidejűleg foglalkozzanak a *népgazdaság fejlődése időszzerű kérdéseivel* is. Több hazai és külföldi előadó beszámolójának témája volt a gazdasági fejlődés. Megvitatásra került — többek között — iparfejlesztési politikánk a harmadik ötéves tervben, az építőipar helyzete és fejlődése a harmadik ötéves tervben, a raktárgazdálkodás és az elfekvő készletek néhány időszzerű kérdése, foglalkoztatási politikánk, az életszínvonal és a gazdasági növekedés stb. témák.

A rendezvények napirendjén szerepelt továbbá a tervezés és elemzés gazdálkodásának több új módszertani témája, kutatási eredménye is. Megvitatották pl. a beruházások ágazati struktúrájának optimalizálását, a termelési függvények felhasználhatóságát, a gépesített információs rendszert, a jövedelemelosztás vizsgálatának módszerét stb.

A Társaság tagjai (és a meghívott résztvevők) bővülő mértékben nyertek tájékoztatást a *közgazdaságtudomány nemzetközi fejlődéséről*. Neves külföldi közgazdászok tartottak előadást és konzultációt a MKT szervezésében.

Nagy érdeklődés és intenzív véleménycsere jellemezte a két ország kulturális egyezménye keretében 1966. április 18–23. között Párizsban megtartott *kollokviumot*. Témája: „A gazdaság vezetése és szervezése” tárgykör volt, s magyar részről hat vezető közgazdász (Vajda I., Bognár J., Csikós Nagy B., Cukor Gy., Ganczer S., László I. elvtársak) vett részt.

A MKT változatlanul aktív patronálója a *közgazdász továbbképzésnek*. Közreműködött a szervezésben és a tematika formálásában. Az Elnökség meghívott szakemberek

részvételével többször tárgyalta a közgazdász továbbképzéssel és gazdasági vezetőképzéssel kapcsolatos teendőket is, benne a Társaság szerepét, összefüggésben az új mechanizmus támasztotta követelményekkel. A MKT feladatának tekinti a tevékeny közreműködést a tananyag egységes tematikájának kialakításában, az oktatói gárda összeállításában, továbbá a tartalmi és szervezeti koordináció megvalósításában.

Az 1965. őszi közgyűlés határozatainak valóráváltása érdekében a Társaság vezető szervei foglalkoztak a MKT alapszabályának korszerűsítésével, a pénzgazdálkodás decentralizálásával. Az Elnökség, majd a választmány megtárgyalta és jóváhagyta a Társaság új szaklapja alapításával kapcsolatos elgondolásokat és a jogi tagság gyakorlati bevezetését.

Szervezeti szempontból is jelentős fejleményeket tükröz a beszámolási időszak. 1966. június 10-én Debrecenben megalakult a Társaság hetedik területi szervezete, a Hajdú-Bihar megyei csoport. Ezzel az Elnökség a Társaság országos hálózatát kiépítenek tekinti, a tudományos egyesületi jelleg biztosítása, de az MKT gyakorlati adottságai miatt is. 1966 áprilisában tartotta alakuló közgyűlését — kb. 500 fő részvételével — a Pénzügyi Szakosztály Számviteli Szakcsoportja. 1966 őszén létrehozták a Statisztikai Szakosztály Területi valamint Nemzetközi Szekcióját. Megalakult a Területi Tervezési Szakcsoport is a téma szakembereinek tömörítése és a Nemzetközi Regionális Társasággal való kapcsolat tartása, továbbá az 1968. évi budapesti kongresszus előkészítése céljából. 1967-ben az Ipari Szakosztály alakított szövetkezeti szekciót. Fenti szervezeti fejlődés eredményeként az MKT taglétszáma kb. 3000 főre gyarapodott.

Külföldi tanulmányutak, konferenciák

Egyezményes keretben, ill. meghívásra akadémiai kiküldetésben *tanulmányútra* utaztak:

1966

Hevesi Gyula, az Ipargazdaságtani Kutató Csoport igazgatója, május 30-án, a Szovjetunióba és Lengyelországba, 2 hétre;
Kéri Tamás, az Ipargazdaságtani Kutató Csoport tudományos főmunkatársa, május 30-án a Szovjetunióba, 3 hónapra;
Kárpáti Pál, *Szaniszlói József*, *Vincze József*, az Ipargazdaságtani Kutató Csoport tudományos munkatársai, július 18-án a Szovjetunióba, 2 hétre;
Martos Béla, a Közgazdaságtudományi

Intézet tudományos munkatársa, augusztus 12-én az USA-ba, 12 hónapra;
Rácz Attila, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa, szeptember 6-án Jugoszláviába, 4 hétre;

Garancsy Mihályné, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa szeptember 8-án a Szovjetunióba, 2 hétre;

Hercegh Géza, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa, szeptember 12-én Franciaországba, 4 hétre;

Laczó Ferenc, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos segédmunkatársa, szeptember 12-én a Szovjetunióba, 2 hétre;

Zsukova Irina, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa, szeptember 12-én Bulgáriába, 3 hétre;

Makaruk Ludwik, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa, szeptember 12-én Csehszlovákiába, 2 hétre;

Iványi Károly, az Afro-Ázsiai Kutató Központ tudományos munkatársa, szeptember 16-án Franciaországba, 8 hétre;

Lontai Endre, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa, szeptember 18-án Lengyelországba, 2 hétre;

Vermes Miklós, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa, szeptember 19-én a Szovjetunióba, 2 hétre;

Trócsányi László, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa, szeptember 26-án a Szovjetunióba, 2 hétre;

Szabó András, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa, október 2-án Franciaországba, 10 hétre;

Kozma Ferenc, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos főmunkatársa, október 3-án Franciaországba, 8 hétre;

Kovács János, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa, október 3-án Franciaországba, 8 hétre;

Miklós Ágnes, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa, október 3-án Franciaországba, 8 hétre;

Losonczi Ágnes, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos munkatársa, október 7-én Franciaországba, 9 hétre;

Redő Éva, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos főmunkatársa, október 10-én a Szovjetunióba, 2 hétre;

Schmidt Péter és Hercegh Géza, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársai, november 14-én Lengyelországba, 1 hétre;

Ficzere Lajos, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa, november 15-én Bulgáriába, 2 hétre;

Kacsényák Ferenc, az Ipargazdaságtani Kutató Csoport tudományos munkatár-

- sa, november 20-án az NDK-ba, 2 hétre;
- Csendes Béla*, a Közgazdaságtudományi Intézet csoportvezetője, november 21-én Bulgáriába, 4 hétre;
- Hosszú Gézáné és Mándi Péter*, az Afro-Ázsiai Kutató Központ tudományos munkatársai, november 30-án az NDK-ba, 1 hétre;
- Majlát Lászlóné*, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa, december 5-én az NDK-ba, 2 hétre;
- Kárpáti Pál és Szaniszlói József*, az Ipargazdaságtani Kutató Csoport tudományos munkatársai, december 11-én Romániába, 2 hétre;
- Ausch Sándor*, a Közgazdaságtudományi Intézet csoportvezetője, december 12-én Csehszlovákiába, 1 hétre;
- Bródy András*, a Közgazdaságtudományi Intézet csoportvezetője, december 12-én Csehszlovákiába, 1 hétre;
- László János*, a Közgazdaságtudományi Intézet csoportvezetője, december 12-én Csehszlovákiába, 2 hétre.

1967

- Rozgonyi Tamás*, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos gyakornoka, január 4-én a Szovjetunióba, 7 hónapra;
- Mádl Ferenc*, a IX. Osztály főelőadója, január 12-én az USA-ba, 7 hónapra;
- Kozma Ferenc*, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos főmunkatársa, február 4-én a Szovjetunióba, 10 hónapra;
- Kádár Béla*, az Afro-Ázsiai Kutató Központ tudományos munkatársa, február 20-án Etiópiába és Tanzániába, 4 hétre;
- Kemenes Egon*, az Afro-Ázsiai Kutató Központ tudományos munkatársa, február 27-én Szenegálba, 4 hétre;
- Mándi Péter*, az Afro-Ázsiai Kutató Központ tudományos munkatársa, március 11-én Nigériába, 4 hétre;
- Harmathy Attila, Horváth Anna, Lontai Endre és Rácz Attila*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársai, március 19-én Franciaországba, 6 hétre;
- Szesztay András*, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos munkatársa, március 20-án Csehszlovákiába, 1 hétre;
- Tóth A. Ernő*, a Közgazdaságtudományi Intézet csoportvezetője, április 24-én a Szovjetunióba, 4 hétre;
- Csizmádia Ernőné*, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa, május 3-án a Szovjetunióba, 8 hétre;
- Vargha László*, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa, május 3-án a Szovjetunióba, 8 hétre;
- Lőrincz Lajos*, az Állam- és Jogtudományi

- Intézet tudományos munkatársa, május 3-án a Szovjetunióba, 8 hétre;
- Pungor Józsefné és Helyes István*, az Ipargazdaságtani Kutató Csoport tudományos munkatársai, május 4-én Jugoszláviába és Bulgáriába, 2 hétre;
- Iványi László*, az Ipargazdaságtani Kutató Csoport tudományos munkatársa, május 4-én Jugoszláviába, 1 hétre;
- Nemes Ferenc*, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos munkatársa, május 15-én Lengyelországba, 2 hétre;
- Kovácsnai Gyula*, a Közgazdaságtudományi Intézet csoportvezetője, május 17-én Romániába, 2 hétre;
- Miklós Ágnes*, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa, május 22-én az NDK-ba, 2 hétre;
- Hegedüs András*, a Szociológiai Kutató Csoport igazgatója, május 28-án Nyugatnémetországba, 4 hétre;
- Heller Ágnes*, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos munkatársa, május 28-án Nyugatnémetországba, 2 hétre;
- Varga Iván*, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos munkatársa, május 28-án Nyugatnémetországba, 2 hétre;
- Lantos Imre*, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa, június 19-én Lengyelországba, 2 hétre;
- Kondor György*, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa, június 30-án az USA-ba, 10 hónapra;
- Kádár Béla*, az Afro-Ázsiai Kutató Központ tudományos munkatársa, június 30-án az USA-ba, 11 hónapra.

Küldötteink külföldi konferenciákon:

1966

- Szabó András*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos főmunkatársa, (Fiatalkorúak Bírái Nemzetközi Egyesületének kongresszusa, Párizs, július 18—25.);
- Szabó Imre*, az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatója, *Kovács István*, az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatóhelyettese, *Péteri Zoltán*, az Állam- és Jogtudományi Intézet osztályvezetője és *Mádl Ferenc*, a IX. Osztály főelőadója (VII. Összehasonlító Jogi Kongresszus, Uppsala, augusztus 6—13.);
- Friss István*, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatója (Nemzetközi Közgazdasági Társaság konferenciája, Nizza augusztus 31— szeptember 7.);
- Bródy András*, a Közgazdaságtudományi Intézet csoportvezetője és *Kovács János*, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa (Econometric

- Society és a The Institut of Management Sciences konferenciája, Varsó, szeptember 2–7.);
- Szabó Imre*, az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatója és *Peschka Vilmos*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos főmunkatársa (Hegel Társaság konferenciája, Prága, szeptember 3–11.);
- Hegedüs András*, a Szociológiai Kutató Csoport igazgatója, *Szalay Sándor* akadémikus, *Gyenes Antal*, *Szelényi Iván*, *Varga Károly*, *Varga Iván*, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos munkatársai (VI. Szociológiai Világkongresszus, Evian, szeptember 4–11.);
- Kulcsár Kálmán*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos főmunkatársa (VI. Szociológiai Világkongresszus, Evian, szeptember 4–11.);
- Becsky György és Csató Katalin*, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársai (a Belgrádi Egyetem Nemzetközi Társadalomtudományi Központja szemináriuma, Belgrád, szeptember 5–24.);
- Halász József*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos főmunkatársa (Politikatudományok Nemzetközi Társaságának kerekasztal értekezlete, Varsó, szeptember 20–24.);
- Toldi Ferenc*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos főmunkatársa (Választójog a társadalmi igazgatás feltételei között c. szimpózium, Belgrád, október 6–9.);
- Göncöl György*, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője és *Molnár Ferenc*, a Közgazdaságtudományi Intézet főmunkatársa (Új irányzatok a polgári gazdaságban c. konferencia, Bratislava, október 10–14.);
- Majlát Lászlóné*, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa (Technische Hochschule nemzetközi kollokviuma, Ilmenau, október 18–23.);
- Pungor Józsefné*, az Ipargazdaságtani Kutató Csoport tudományos munkatársa (Operációkutatási Társaság Konferenciája, Berlin, október 24–november 10.);
- Nagy Lajos*, az Állam- és Jogtudományi Intézet főmunkatársa és *Földi Tamás*, a Közgazdaságtudományi Intézet könyvtárának vezetője (FID Egyesületes Tizedes Osztályozási Bizottság ülése, Bad Godesberg, november 8–11.);
- Hosszú Gézáné és Mándi Péter*, az Afro-Ázsiai Kutató Központ munkatársai (A Marx Károly Egyetem Afrika Intézetének munkaülése, Berlin, november 28–29.);
- Hegedüs András*, a Szociológiai Kutató Csoport igazgatója, *Gyenes Antal*, *Kósa Erzsébet*, *Varga Iván*, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos munkatársai (Csehszlovák szociológiai konferencia, Spindlerow Mlyn, november 29–december 2.);
- Hegedüs András*, a Szociológiai Kutató Csoport igazgatója (A társadalmi struktúrával foglalkozó értekezlet előkészítő ülése, Belgrád, december 3–5.);
- Varga Iván*, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos munkatársa (Nemzetközi vallásszociológiai konferencia, Prága, december 4–9.);
- Hegedüs András*, a Szociológiai Kutató Csoport igazgatója és *Márkus Mária*, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos munkatársa (Munkaszociológiai konferencia, Bratislava, december 5–8.);
- Friss István*, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatója és *Nagy Tamás*, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője (a Csehszlovák Tudományos Akadémia Közgazdasági Intézetének nemzetközi tanácskozása, Prága, december 12–17.);

1967

- Szelényi Iván*, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos munkatársa (Számítógépek felhasználása a társadalomtudományban c. konferencia, Wien, január 25–31.);
- Bokorné Szegő Hanna*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos főmunkatársa (Szovjet Nemzetközi Jogi Társaság vitaulése, Moszkva, január 31–február 2.);
- Vermes Miklós és Szabó András*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos főmunkatársai (Centre Européen de Coordination munkaértekezlete, Vancresson, március 15–17.);
- Kósa Erzsébet*, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos munkatársa (A nők helyzete az NDK-ban c. konferencia, Berlin, március 18–25.);
- Erdős Péter*, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője (Lenin: Az imperializmus, mint a kapitalizmus legfelső foka c. műve megjelenésének 50. évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi tudományos konferencia, Moszkva, március 21–25.);
- Kéri Tamás*, az Ipargazdaságtani Kutató Csoport tudományos főmunkatársa (Termelékenységi Konferencia, Wien, április 4–7.);
- Hosszú Gézáné és Mándi Péter*, az Afro-Ázsiai Kutató Központ munkatársai (A szocialista országok rokon-intézeteinek

- koordinációs értekezlete, Prága, május 3–5.);
- Csenédes Béla*, a Közgazdaságtudományi Intézet főosztályvezetője és *László János*, a Közgazdaságtudományi Intézet csoportvezetője (École des Hautes Études Commerciales kollokviuma, Páris, május 18–19.);
- Hegedűs András*, a Szociológiai Kutató Csoport igazgatója, *Kósa Erzsébet*, *Háber Judit*, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos munkatársai (Szocializmus Európában c. konferencia, Wien, május 21–27.);
- Szabó Imre*, az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatója, *Kovács István*, az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatóhelyettese, *Eörsi Gyula*, *Horváth Tibor*, *Péteri Zoltán*, az Állam- és Jogtudományi Intézet osztályvezetői, *Kulesár Kálmán*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos főmunkatársa, *Ficzere Lajos*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa (A szovjet és magyar Állam- és Jogtudományi Intézetek koordinációs értekezlete, Moszkva, június 3–8.);
- Nagy Tamás*, a Közgazdaságtudományi Intézet főosztályvezetője (A Tőke I. első kiadásának 100. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia, Berlin, június 19–21.);
- Halász József*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos főmunkatársa (Nemzetközi Közigazgatástudományi Intézet kerekasztal értekezlete, Koppenhága, július 2–8.);
- Friss István*, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatója és *Hoch Róbert*, a Közgazdaságtudományi Intézet csoportvezetője (Nemzetközi Közgazdasági Társaság konferenciája, Talloires, július 3–10.).
- W. Wojciechowska*, lengyel afrikanista, október 9., 1 hétre;
- A. Franke*, német közgazdász, október 10., 1 hétre;
- B. Komenda*, csehszlovák közgazdász, október 18., 1 hétre;
- C. Kozsusznik*, csehszlovák közgazdász, október 18., 1 hétre;
- V. Soural*, csehszlovák közgazdász, október 18., 1 hétre;
- A. I. Szkvorcova*, szovjet közgazdász, október 26., 4 hétre;
- Gy. Szinieon*, bolgár jogász, október 30., 2 hétre;
- L. Bar*, lengyel jogász, november 12., 2 hétre;
- W. Hagemejer*, lengyel közgazdász, november 24., 2 hétre;
- E. Weiss*, jugoszláv közgazdász, november 30., 2 hétre;
- K. Rebro*, csehszlovák jogász, december 7., 2 hétre.

1967

- I. Sellnow*, keletnémet orientalista, március 10., 1 hétre;
- A. I. Paskov*, szovjet közgazdász, április 15., 2 hétre;
- D. A. Allahverdján*, szovjet közgazdász, április 15., 2 hétre;
- I. V. Dugyinszkij*, szovjet közgazdász, április 15., 2 hétre;
- V. D. Ivanova*, bolgár közgazdász, április 17., 3 hétre;
- R. A. Otszaszon*, szovjet közgazdász, április 17., 3 hétre;
- L. Jüngling*, csehszlovák közgazdász, április 18., 1 hétre;
- V. Nachtigall*, csehszlovák közgazdász, április 18., 1 hétre;
- G. Huber*, német közgazdász, április 24., 2 hétre;
- J. Bouska*, csehszlovák közgazdász, június 6., 1 hétre;
- G. Brhlovic*, csehszlovák közgazdász, június 6., 2 hétre;
- J. Leenhardt*, francia szociológus, június 6., 3 hétre.

Konferenciákon vettek részt:

Az Állam- és Jogtudományi Intézet által 1966. december 12–15. között rendezett Francia–Magyar Jogásznapiakon:

Marc Ancel,
Guy Braibant,
Roland Drago,
Michel Lesage,
Pierre Raynaud,
Jean Rivero (Franciaország).

Az Ipargazdaságtani Kutató Csoport 1967. április 18–22. között megrendezett II

Külföldi vendégeink

Tanulmányútra — egyezményes keretben, ill. meghívásra — Magyarországra érkeztek:

1966

- R. Blumstock*, kanadai szociológus, július 10., 3 hónapra;
- R. N. Jesztigneev*, szovjet közgazdász, szeptember 5., 2 hétre;
- Nagy Csaba*, román közgazdász, szeptember 14., 3 hétre;
- T. Parsons*, amerikai szociológus, szeptember 26., 1 hétre;
- J. Klausfer*, osztrák afrikanista, október 3., 1 hétre;

Nemzetközi Állóeszközgazdálkodási konferenciáján:

Ivan Antonov (Bulgária)
 M. Atanaszov (Bulgária)
 C. B. Bakardziev (Bulgária)
 W. Bollmann (NDK)
 A. Bordag (NDK)
 J. Cichon (Lengyelország)
 M. Dautovic (Jugoszlávia)
 A. Dobrev (Bulgária)
 L. Duro (Jugoszlávia)
 A. Franke (NDK)
 V. G. Fomin (Szovjetunió)
 R. Geissler (NDK)
 H. J. Gruhn (NDK)
 E. Herzog (NDK)
 W. Heyde (NDK)
 B. Janiszewszky (Lengyelország)
 K. Johanovskiy (Csehszlovákia)
 C. Jonescu (Románia)
 J. Kaden (NDK)
 H. Klar (NDK)
 J. Kolacek (Csehszlovákia)
 G. Koppich (Románia)
 L. Kun (Jugoszlávia)
 A. Lange (NDK)
 R. Lempe (NDK)
 J. Makovec (Csehszlovákia)
 A. Malipetr (Csehszlovákia)
 L. A. Mukszinova (Szovjetunió)
 K. Murgescu (Románia)
 H. Neumann (NDK)
 R. Otsason (Szovjetunió)
 Z. Pacina (Csehszlovákia)
 Z. Paikert (Csehszlovákia)
 Z. Palenicek (Csehszlovákia)
 A. Panait (Románia)
 I. Pankov (Bulgária)
 V. Pascu (Románia)
 R. M. Petuhov (Szovjetunió)
 M. Pick (Csehszlovákia)
 J. Ravar (Románia)
 K. Richter (NDK)
 L. Schink (NDK)
 J. Schmidt (NDK)
 M. Stanescu (Románia)
 L. Varga (Jugoszlávia)
 Z. Vergner (Csehszlovákia)
 W. Witschew (Bulgária)
 J. Vorel (Csehszlovákia)

Disszertációs viták

Doktori disszertációk

Erdős Péter „Adalékok a mai tőkés pénz, a konjunktúraingadozások és a gazdasági válságok elméletéhez” című doktori értekezését 1966. november 14-én védte meg. Az értekezés opponensei Bognár József MTA levelező tag, Vajda Imre a közgazda-

ságtudományok doktora és Szabó Kálmán a közgazdaságtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Erdős Péter értekezése a felszabadulás utáni marxista közgazdasági irodalomnak egyik kiemelkedő műve. A marxizmus absztrakcióiból indul ki és ezen az alapon több vonatkozásban továbbfejleszti a politikai gazdaságtan tudományát. Nagyon logikusan vezeti le, hogy a mai papirosanyagú pénz miért tud valóságos pénzfunkciókat ellátni. Előbbre viszi a modern pénz és az arany kapcsolatának tisztázását. Első ízben Erdős Péter kapcsolja össze a pénz vásárlóerejének kérdését a társadalmi tőke újratermelésével. A szerző jelentős érdeme, hogy nagy figyelmet szentel a rövid és közepes időszakra vonatkozó mozgások vizsgálatának, ami nagyban elősegíti a tőkés újratermelés valósághűbb ismeretét és lehetővé teszi a hosszútávú törvényszerűségek érvényesítési mechanizmusának megértését. Az újratermelés szabályszerűségeibe szervesen beleillesztve igazolja az állótőkéről mint a ciklikusság anyagi alapjáról szóló marxizmus tételt. Elmélyülten és újszerűen elemzi a munka termelékenysége, a munkaerő értéke és az értéktobblet közötti összefüggéseket. A marxista újratermelési elmélet továbbfejlesztését jelentik a tartós egyensúly feltételeiről szóló tételek, az újratermelési sémák vizsgálatának kiterjesztése a nem-egyensúlyi állapotokra. A disszertáció fogyatékosága lényegében abban van, hogy nagyjából elmarad az elméleti analízis alapján feltárt, a konjunktúramenetet befolyásoló tényezők hatásának a mai kapitalizmus viszonyai között való bemutatása. A szerző azonban „adalékoknak” nevezi értekezését és ez indokolja, hogy a tanulmány témájával szorosan összefüggő számos kérdéshez nem nyúl hozzá, vagy csak éppen érinti azokat. Ugyanakkor az értekezés címe azt a benyomást kelti, hogy a szerző a mai tőkés gazdaságra is kiterjeszti vizsgálatait. Jogos az a bíráló megjegyzés, hogy az igen mélyreható munka hatékonyságát emelte volna, ha a szerző közelebb hozta volna felismeréseit a társadalmi cselekvés színteréhez.

Az értekezés említett korlátai azonban nagyrészt a téma bonyolultságából, rendkívüli munkaigényességéből fakadnak, a disszertáció jelenlegi formájában is kiemelkedő alkotásnak, kitűnő elméleti munkának tekinthető.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Erdős Pétert a közgazdaságtudományok doktorává minősítette.

*

Nagy László „A vállalat anyagi felelőssége a munkaviszony keretében okozott kárért” című doktori értekezését 1966. november 23-án védte meg. Az értekezés opponensei Szász István MTA lev. tag, Weltner Andor az állam- és jogtudományok doktora és Csanádi György az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Nagy László értekezésének témaválasztása hézagpótló a szocialista jogi irodalomban. Az első átfogó munka, amelynek célja a munkajogi anyagi felelősség rendezésének és egységes elvi alapjainak meghatározása. A munka nagy érdeme, hogy sikerült igazolnia, hogy a vállalat és a dolgozó anyagi felelőssége lényegében egy munkajogi jogintézménynek tekinthető, az elméleti és a gyakorlati problémái közös elvi alapról kiindulva oldhatók meg. A szerző több vonatkozásban dogmatikailag és gyakorlatilag egyaránt megfontolásra érdemes, nagyon hasznos következtetésekre jut az elmélet, a jogi szabályozás és a bírói gyakorlat továbbfejlesztése érdekében. A disszertáció különös elismerésre méltó tudományos felkészültséggel megírt munka és a problémák nagy részére választ is ad, sok esetben újszerűen. A részletkérdésekben is értékes fejtegetésekkel gazdagítja a kérdés irodalmát. Következtetései általában helyesek, okfejtései világosak és javasolt megoldásai közül nem egy máris átment a gyakorlatba. A disszertáció anyagfeldolgozása mintaszerű. Igen nagy jogszabály és bírói ítéletanyagot dolgozott fel, a kérdés megközelítően teljes szocialista irodalmával együtt. Mindezt jó elrendezésben, mélyreható igen alapos elemzéssel és csaknem mindig sikerült kritikái értékeléssel. A munka feldolgozására a marxista — leninista módszer és elemző tevékenység a jellemző és így a munka marxista — leninista tudományos módszerrel dolgozó szakember műve. A probléma fejlődését, általános és részletkérdéseit egyaránt a szocialista társadalmi viszonyokkal összefüggésben vizsgálja. Mindezzel a munkajog tudományát alkotó módon továbbfejlesztette. A disszertáció gazdag anyagában vannak vitatható állásfoglalások, kevésbé kifejtett kérdések (pl. a kártérítés jóvátételi-kockázat-közvetítő szerepe), ezek jelentősége azonban a disszertáció egészének tudományos értékéhez képest elenyésző.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján dr. Nagy Lászlót az állam- és jogtudományok doktorává minősítette.

*

Drechsler László „Értékbeni mutatószámok nemzetközi összehasonlításának

módszertana” című doktori értekezését 1966. december 14-én védte meg. Az értekezés opponensei Bognár József MTA lev. tag, Kornai János a közgazdaságtudományok doktora és Ács Magda a közgazdaságtudomány kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Drechsler László értekezésének tárgyválasztása igen szerencsés. Az értékben végzett nemzetközi összehasonlítások módszertana a nemzetközi gazdasági együttműködés (elsősorban a KGST) erősen megnövekedett jelentősége folytán gyakorlati szempontból aktuális, előtérbe került, nagy fontosságú feladat. Ugyanakkor a statisztikai tudomány szempontjából számos megoldatlan, feldolgozatlan problémák találhatók ezen a területen. Az értekezés a magyar szakirodalomban az első olyan összefoglaló munka, amely átfogó igénytel, szisztematikusan tárgyalja ezt a gyakorlati és elméleti szempontból jelentős témakört. Amellett, hogy az értekezés tárgyát rendszeres, sokoldalú bemutatásban részesíti, sok tekintetben hozzájárul a korábban megoldatlan kérdések megfelelőbb megközelítéséhez. Különösen fontosak az értekezés azon részei, amelyekben szerző az országok közötti összehasonlítás módszertanát a reprezentatív statisztika és az index-elmélet alapvető eredményeivel szerves összefüggésben teszi mélyreható elemzés tárgyává, s amellyel a dinamikus vizsgálatok kapcsán kialakult megoldásokat a térbeli vizsgálatokra alkotó módon alkalmazza. Az értekezés — különösen annak második részében — egy sor, az összehasonlítások során felmerülő részletprobléma megoldására iránymutató javaslatot adott. Jóllehet van kísérlet az értekezésben a szerző által képviselt álláspont abszolutizálására, azon körülmény folytán, hogy módszerével az összehasonlítás minden lehetséges területét részletesen megvizsgálta, ezáltal a módszer korlátai is megmutatkoztak. Ez elősegítette annak a felismerésnek a megérlelődését, hogy széleskörű nemzetközi összehasonlítások eredményesen csak többféle módszer párhuzamos s egymást ellenőrző alkalmazásával végezhető el. Az értekezés negatívumai a következőkben összegezhetők: a) a használati érték és az érték összefüggéseit — bár e kérdéskört a volumenmérés szempontjából indokolt kellő figyelemben részesíteni — hibás alapfeltételezésből kiindulva elnagyoltan, meggyőző erő híján tárgyalja; b) a nem értékbeni és egyéb nemzetközileg is alkalmazott összehasonlítási módszereket az általa tárgyalt módszerekkel szemben lebecsüli, azok jelentőségét indokolatlanul csökkenti; c) az értekezés II. részének egyes fejezetei túlzottan aprólékosak, az önköltség és a termelékenység

összehasonlításával foglalkozó fejezet viszont meglehetősen elnagyolt. Egybevetve az értekezés erőnyeit és hiányosságait, a pozitívumok olyan mértékben túlsúlyban vannak, ami az értekezést, a három opponens véleményével megegyezően, a közgazdaságtudományok doktora fokozat elnyerésére alkalmassá teszik.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Drechsler Lászlót a közgazdaságtudományok doktorává minősítette.

*

Rudolf Lóránt „Adásvétel a szocializmusban” című doktori értekezését 1967. május 9-én védte meg. Az értekezés opponensei Nizsalovszky Endre akadémikus, Szász István MTA lev. tag és Weltner Andor az állam- és jogtudományok doktora voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Rudolf Lóránt értekezésében olyan aktuális és tudományos szempontból jelentős témát választott, amely feltétlenül alkalmas arra, hogy annak megfelelő feldolgozása alkotó módon járuljon hozzá a polgári jog tudományának továbbfejlesztéséhez. E továbbfejlesztést szolgáló új tudományos eredményeket a társadalmi haladás szolgálatában szerző azzal törekedett elérni, hogy az adásvétel jogi szabályozása körében a különböző társadalmi rendekben részben egymástól eltérően, részben egymáshoz hasonlóan megoldott kérdéseket foglalta egységes rendszerbe. Szerző új tudományos eredményei közül különösen kiemeljük a szerződés létrejöttével, az akarati és nyilatkozási elv problematikájával kapcsolatos fejtegetéseit, úgyszintén a vevő és az eladó jogainak és kötelezettségeinek mélyreható elemzését, valamint a nemzetközi vételre vonatkozó tételeit. Az értekezésnek nagy érdeme a feldolgozásnak az a módszere, hogy az egyes kérdésekkel kapcsolatban felsorolja a dogmatikai lehetőségeket, ezután pedig gazdaságpolitikai megfontolások, az általános polgári-jogi elvek és a jogpolitikai elképzelések alapján választja ki az optimális szempontból helyesnek tartott megoldásokat. Ezzel a módszerrel a szerző a konkrét jogi szabályozás és a jelenlegi dogmatikai megoldások fölül emelkedik. Ezzel a módszerrel a szerző kétségtelenül a haladást szolgálja és új tudományos eredményeket ér el, mert ha nem is lehet minden általa javasolt megoldást elfogadni, olyan megalapozást nyújt, amely igen jelentős mértékben szolgálja a nézetek tisztázását és a helyes megoldások kialakítását. Az adásvételre vonatkozó tudományos irodalmat szerző marxista módon kritikailag átgondolta és hasznosította és

kielégítő módon élt a nemzetközi jogösszehasonlítás módszerével is. Összefoglalóan megállapítható, hogy a szerző a polgári jognak egyik nagyon fontos intézményét dolgozta fel, magas tudományos szinten, marxista-lenini elméleti alapokon.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Rudolf Lórántot az állam- és jogtudományok doktorává minősítette.

*

Seres Imre „A termelőszövetkezeti tulajdonjog” című doktori értekezését 1967. június 27-én védte meg. Az értekezés opponensei Nizsalovszky Endre akadémikus, Beck Salamon az állam- és jogtudományok doktora és Asztalos László az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Seres Imre értekezése a szocialista irodalomban elsőként nyújt átfogó képet a termelőszövetkezeti tulajdonjogról. Főbb új tudományos eredményeit a bizottság a következőkben foglalja össze: 1) A tsz-be bevitt földek tulajdonjogi helyzetének új koncepciója; a tsz földtulajdonjog kiépítése; 2) A tsz tulajdonjog szerkezetének sematikai kiépítése; 3) A tsz közös vállalkozás tulajdonjogi viszonyainak több vonatkozásban újszerű megoldása; 4) A tsz tulajdonjog forrásainak és társadalmi jellegének újszerű felfogása és feldolgozása; 5) A nagyüzemi gazdálkodásnak megfelelő tulajdonjog elméletének továbbfejlesztése. Ez főként a tulajdonjog részjogosítványainak sok vonatkozásban újszerű felfogásában nyilvánul meg. Mindezt a szerző marxista alapon de lege ferenda szemlélettel fejti ki.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Seres Imrét az állam- és jogtudományok doktorává minősítette.

*

Göncöl György „A monopolkapitalizmus politikai gazdaságtanának fő problémái” című doktori értekezését 1967. június 28-án védte meg. Az értekezés opponensei Háy László MTA lev. tag, Stefan Heretik egyetemi tanár és Nyilas József a közgazdaságtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Göncöl György doktori disszertációja folytatása és magas színvonalú továbbfejlesztése eddigi marxista közgazdaságtudományi munkásságának. A munka a magyar közgazdasági irodalom igen értékes, számos eredeti eredményt felmutató, elméleti általánosításokat és határozott polemikában megfogalmazott elemzés, amely jelentős hozzájárulás a modern kapitaliz-

mus bonyolult jelenségei jobb megértéséhez. A tanulmány eredeti eredményei közül különösen kiemeljük a következőket: 1. A monopolkapitalizmus piaci problémája 2. A tőketultermelés és elértéktelenedése 3. Az akkumuláció és az amortizáció viszonya 4. A fiktív tőke növekedése és szerepének változása. Mindezzel kapcsolatban megmutatja a szerző, hogy az akkumuláció Marx által feltárt általános törvénye milyen feltételek között érvényesül változott formában a mai kapitalizmusban. A szerző a kérdések sokoldalú és árnyalt tárgyalására törekedett, azonban a túlzott absztrahálás a munka egyes részeiben arra vezet, hogy ténylegesen meglevő tendenciákat abszolutizál. A monopolkapitalizmus és az állammonopolkapitalizmus közötti különbségek és összefüggések többoldalú megvilágítása lett volna szükséges a disszertációban. A szerző nem eléggé mutatja be a legutóbbi évek marxista kutatásainak egyes eredményeit. A munka egészében véve a nemzetközi marxista irodalmat gazdagítja a monopolkapitalizmus tárgyköréből. Az opponensek kritikai megjegyzéseire részletes és magas színvonalú választ adott a szerző.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Göncöl Györgyöt a közgazdaságtudományok doktorává minősítette.

*

Kandidátusi disszertációk

Szaporné, Rév Erika „Az ellenforradalom büntetőjogának és bírói gyakorlatának kialakulása az 1921. III. törvény meghozataláig” című kandidátusi értekezését 1966. június 28-án védte meg. Az értekezés opponensei Barna Péter, az állam- és jogtudományok doktora és Sárlos Béla, az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy jelölt az ellenforradalom büntetőjogának és bírói gyakorlatának kialakulásán túlmenően, részletes elemzést nyújt a korabeli és azt néhány évvel követő jogirodalomnak a témával összefüggő nézeteiről is. Az értekezés marxista kritikai szemlélettel, a jogszabály — elemző módszerek felhasználásával részleteiben feltárta az 1921. évi III. tc. az ún. rendtörvény és bírói gyakorlatának előzményeit. A szerző elsőként dolgozta fel a legjellemzőbb perek anyagát annak bizonyítására, hogy milyen jogi eszközökkel indult meg és folyt le a kommunisták és a Tanácsköztársaság funkcionáriusainak állami üldözése, — ennek során hogyan alakultak ki az ellenforradalmi rendszer büntetőjogi módszerei, hogyan történt meg a burzsoá törvényesség szétverése, milyen politikai és történeti folya-

mat eredményeként jött létre a közel 25 évig hatályban volt 1921. évi III. tc. A disszertáció II. kötetében központi helyet foglal el az irodalomban eddig fel nem dolgozott népbiztosper. A szerző nagy gondot és differenciáltan választotta ki a mintegy 7000 oldalt kitevő levéltári forrásanyag feldolgozandó részeit. A népbiztosper jogtörténeti szempontból való elemzésének különös jelentőséget ad az a körülmény, hogy ebben a perben kísérelték meg először, hogy a Tanácsköztársaság egész korszakát a vádlottak padjára ültessék. A perben hozott ítélet marxista kritikai elemzése alkalmas az ellenforradalmi büntetőjog gátlástalan, retrográd jellegének bemutatására. Az értekezés korábban nem ismert, publikálatlan levéltári anyagon alapul és jelentős új tudományos eredményeket foglal magában. Így különösen: a Gybp. I. §-ában foglalt büntetőjogi tényállás jogi természetének és politikai jelentőségének feltárása; a népbiztosperben hozott ítélet és az 1921. évi III. tc. közötti összefüggés bemutatása; Haurbich József 1919. június 24- i szerepének kritikai értékelése; vonatkozó jogi irodalom kritikai értékelése. Ezek az új eredmények komoly értékűek, jogtörténetünk eddig ismeretlen fejezetét teszik hozzáférhetővé. A nyilvános vitában vitatott rész: 1. Az 1921. évi III. tc. politikai jellegű vagy jogtörténeti folyamat eredményeként jött-e létre? A jelölt az értekezésében elsősorban jogtörténeti folyamatot ismertet. Válaszában helyesen úgy foglalt állást, hogy elsősorban az ellenforradalmi politika volt az oka a törvény meghozatalának, de a törvény végleges szövegezésére az ellenforradalmi rendszer joggyakorlatának is lényeges befolyása volt. A bíráló bizottság ezzel az állásponttal egyetértett. 2. Mennyiben lett volna szükséges a jelen jogtörténeti értekezésben részletekbe menően büntetőjogi dogmatikai kérdésekkel foglalkozni? A disszertáció foglalkozik az érintett intézmények jogtörténeti bemutatásával, jellegének megfelelően azonban nem bocsátkozik részletes fejtegetésekbe. A bizottság a válasz alapján is a jelölt álláspontját megalapozottnak találta. A jelölt válasza általában igen színvonalas, érdemretörő és alaposan indokolt volt.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Szaporné, Rév Erikát az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Nagy Károly „Az állam és a kormány elismerése a mai nemzetközi jogban” című kandidátusi értekezését 1966. július 6-án védte meg. Az értekezés opponensei Bokoriné Szeghő Hanna az állam- és jogtudomány

kandidátusa és Szotáczy Mihály az állam- és jogtudomány kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Nagy Károly témaválasztása igen szerencsés volt, mert a nemzetközi jog legújabb fejlődésének egyik központi kérdését vette vizsgálat alá. Ezzel kapcsolatos alapvető állásfoglalásai a vonatkozó szakirodalom gondos tanulmányozásáról és ismeretéről tanúskodnak elméletileg megalapozottak és haladó szellemű, határozott marxista — leninista beállítottságát bizonyítják. A disszertáció igen gazdag joganyagot ölel fel a nemzetközi kapcsolatok legújabb történetéből. A bírálóbizottság a disszertáció új tudományos eredményeként értékeli a jelöltnek az elismerésre vonatkozó konstruktív és deklaratív elméletekkel kapcsolatosan kifejtett bírálatát, a nemzetközi szervezetbe való felvétel és az elismerés viszonyát tárgyaló fejtegetéseit, valamint az önrendelkezési jogukért küzdő népek és nemzetek szervezeteinek elismerésére vonatkozó egyes megállapításait, bár ez utóbbi kérdéskörön belül igen sok vitás és a disszertáns által nyitvahagyott kérdés maradt. A disszertáció néhány megállapítása, így pl. a jogalanyiség relativizmusára vonatkozó tételei, rendszerbeli felépítése, egyes megfogalmazásainak stiláris pontossága, valamint a Hallstein-doktrína tárgyalásának mellőzése vita tárgyát képezte. A jelöltnek az opponensi véleményekre adott válasza a vitás kérdésekben is megfelelő felkészültségről tanúskodott.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Nagy Károlyt az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Pármiczky Gábor „A reprezentatív megfigyelésnél fellépő torzítás problémái” című kandidátusi értekezését 1966. november 1-én védte meg. Az értekezés opponensei Kenessey Zoltán a közgazdaságtudományok kandidátusa és Kiss Albert a mezőgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy újdonságnak tekinthető elsősorban maga a témaválasztás, vagyis az, hogy a dolgozat a reprezentatív megfigyelés módszerénél fellépő torzítás kérdéskomplexumának feltárását tűzte ki célul. A tanulmány maga is több új tudományos eredményt közöl, nevezetesen:

- a latin-négyzet, a Youden-négyzet és a Grekolatin-négyzet felhasználását a torzítás mértékének ellenőrzésére;
- az utólagos rétegezés és a hányadosbecslés alkalmazását a torzítás mértékének csökkentésére;

— a mintavételtől függő torzítás variancia-analízis segítségével történő feltárását és elemzését.

A bírálóbizottság egyhangú véleménye szerint a kandidátusi értekezés igen magas színvonalú; — úgy tartalmában, mint formájában az átlagot jóval meghaladja. A jelölt az első, aki a statisztikai mintavétellel kapcsolatban fellépő torzítások témakörét monografikus formában feldolgozta. A kutatás egyes eredményei újak, az elméletet és a gyakorlatot továbbfejlesztik.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Pármiczky Gábort a közgazdaságtudományok kandidátusává minősítette.

*

Komjáti Zoltán „Az ipar műszaki színvonalvizsgálatának statisztikai módszerei” című kandidátusi értekezését 1966. november 8-án védte meg. Az értekezés opponensei Cukor György a közgazdaságtudományok kandidátusa és Kacsenyák Ferenc a közgazdaságtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Komjáti Zoltán értekezése a műszaki fejlesztés, a műszaki színvonal statisztikai mérésének, illetve mérhetőségének ilyen alapos és mélyreható, részletes vizsgálata újszerű a közgazdasági irodalomban és a statisztikai gyakorlatban. A műszaki színvonal mérésénél alkalmazható mutatók módszertani kérdéseinek kidolgozása, elsősorban a tényezőkre való bontás részletes metodikai kidolgozása — igen fontos lépés a statisztika elméleti és gyakorlati kérdéseinek továbbfejlesztésében. Nem csupán a hagyományos elemző módszereket alkalmazta, hanem több új — eddig egyáltalán nem, vagy elvétve alkalmazott — eszközt és módszert alkalmaz a tematika és matematikai statisztika köréből. A jelölt aktuális témát választott disszertációja tárgyául. A műszaki fejlesztés és a műszaki színvonal számszerű kifejezése statisztikai mérhetőségének kérdéseit vizsgálja. Az adott témát a jelölt igényesen dolgozta fel és különösen a részletekre vonatkozóan számos, a gyakorlatban is hasznosítható javaslatot tesz. A disszertáció arról tanúskodik, hogy a jelölt jól megalapozott közgazdasági, statisztikai és matematikai-statisztikai ismeretekkel rendelkezik és ezeket helyesen tudja alkalmazni. A bírálóbizottság véleménye szerint az értekezés fő hiányossága, hogy a gyártmányok műszaki színvonalának statisztikai megfigyelését a vizsgálatból kirekeszti, holott a disszertáció célkitűzése erre a korlátozásra nem utal.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Komjáti Zoltánt a közgazdaságtudományok kandidátusává minősítette.

*

Abdulla Ewis „Az EAK olajtermékeinek értékesítése és elosztási matematikai modellje” című kandidátusi értekezését 1966. november 15-én védte meg. Az értekezés opponensei Hosszu Miklós a matematikai tudományok doktora és Bod Péter a közgazdaságtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Abdulla Ewis nehéz és igényes tudományos témát választott és ennek kidolgozásában nagyfokú tárgyismeretről és szorgalomról tett tanúbizonyságot. A diszsertációban szereplő modellek alapját képezhetik az EAK-ban további ilyen irányú vizsgálatoknak és gyakorlati alkalmazásnak. A bírálóbizottság azonban úgy véli, hogy a saját maga által kitűzött feladatot nem oldotta meg maradéktalanul és ezért javasolja, hogy további tudományos munkássága során a vitában elhangzottakat is figyelembe véve mélyítse el vizsgálatait. Mindent összevetve a bírálóbizottság úgy értékelte, hogy Ewis úr magyarországi tanulmányai eredményesek voltak és bebizonyította, hogy képes az elsajátított ismeretek önálló tudományos alkalmazására. A dolgozat szintézisét adja részben már ismert, részben szerző által megalkotott (III. 103–160) azon matematikai módszereknek, amelyek előreláthatóan felhasználásra kerülnek az EAK olajipari szállítási és tárolási programozásával kapcsolatban. Önállóan alkalmaz magas szintű matematikai apparátust, a dekompozíciós módszer újszerű alkalmazásával új matematikai eredményt is mutat fel. A matematikai módszerek ilyen értelmű összefoglalása, összekapcsolása és több helyen önálló kiépítése jelenti a dolgozat új tudományos eredményeit.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Abdulla Ewis-t a közgazdaságtudományok kandidátusává minősítette.

*

Papp Sándor „A szocializmusbeli különbözeti járadék elosztásának hatása a termelők fejlődésére” című kandidátusi értekezését 1966. november 16-án védte meg. Az értekezés opponensei Csendes Béla a közgazdaságtudományok kandidátusa és Nagy Lajos a közgazdaságtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Papp Sándor értekezése több

vonatkozásban gazdagította a szocializmusbeli földjáradék elméletét és ezzel előmozdíthatja a politikai gazdaságtan-oktatás fejlesztését és az állami gazdaságpolitika jobb megalapozását is. Új tudományos eredménynek minősítendő elsősorban a jelölt álláspontja a mezőgazdasági termékek társadalmi értékének szocializmusbeli vitatott nagyságáról és annak objektív kialakulási folyamatáról, amelyet mélyreható vizsgálat — ezen belül az ár és az érték előbb elkülönített, majd összekapcsolt elemzése — alapján dolgozott ki. A mezőgazdasági érték-képződéssel kapcsolatban értékes, újszerű következtetéseket von le a termelőszövetkezetek társadalmi-gazdasági természetéről is. Az értekezés a járadék mennyiségi meghatározásának újszerű számítási módszerét tartalmazza. Figyelemre méltó új tudományos eredménye továbbá a dolgozatnak: a pótlólagos befektetések különböző eseteinek elemzéséből levont jó néhány következtetés és a II. számú különbözeti földjáradék állandó növekedéséről vallott felfogás meggyőző cáfolata. Az értekezésben megtestesült kutatómunka közgazdasági természetét — egyszersmind gyakorlati fontosságát — jelzi az, hogy az új gazdaságirányítási rendszerben jóval nagyobb szerepe lesz a termelőszövetkezetek saját alapokból való gazdálkodásának, a tiszta jövedelem földjáradékszerű elemeinek és az idevágó anyagi ösztönzésnek. A végzett kutatómunka inkább elméleti jellegű, bár jó néhány következtetés — megfelelőképpen továbbvive — segíti a gyakorlati kérdések alkotó kidolgozását és kedvező megoldását is. A logikai elemzőképesség, a deduktív módszer alkalmazása a jelöltnék erősebb oldala, mint a gyakorlat igazán beható vizsgálata, vagyis az induktív módszer felhasználása.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Papp Sándort a közgazdaságtudományok kandidátusává minősítette.

*

Gödöny József „A bizonyítás, a bizonyítékok és a bizonyítékok forrásai a nyomozásban” című kandidátusi értekezését 1966. december 5-én védte meg. Az értekezés opponensei Király Tibor az állam- és jogtudományok kandidátusa és Vargha László az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a szerző az eljárásjogi irodalom eddig kellően fel nem dolgozott kérdései tárgyalására vállalkozott. Különösen a bizonyítékoknak és a bizonyítékok forrásainak megfelel őfogalmi elhatárolása hiányzó szocialista büntetőeljárásjogi irodal-

munkból. Az anyag feldolgozásánál szerző állásfoglalásai szilárdan a marxizmus—leninizmus tételein alapszanak. Következésképpen alkalmazta az eljárásjogi és kriminálisztikai szemlélet párhuzamos érvényesítésének módszerét. Az értekezés egésze tükrözi a választott téma irodalmának alapos ismeretét, elsősorban a szocialista irodalomét. A burzsoa irodalom bírálatához szerencsésen kapcsolja a szocialista irodalom eddigi eredményeinek továbbfejlesztését célzó fejtegetéseit. A szerző állásfoglalásaival az opponensek általában egyetértettek, néhány tételt azonban vitattak. Így mindenképp a nyomozás során tett megállapítások igazságának vagy valószínűségének, valamint a közvetett és közvetlen bizonyítékok elhatárolásának kérdéseit. Kétségtelen azonban, hogy a jelölt a vitatott kérdésekben is megalapozottan fejtette ki álláspontját. Az értekezés komoly érdeme, hogy az elméletileg is jelentős kérdések feldolgozása értékes segítséget jelent a gyakorlat számára, amelynek igényeit a szerző igen jól ismeri. Az opponensi véleményekre adott válaszában a szerző vitatott megállapításait alaposabban megindokolta, bár válasza minden kételyt teljesen nem oszlattak el. Az értekezés több vonatkozásban tartalmaz olyan fejtegetéseket, amelyek az eljárásjogi tudományt alkotóan továbbfejlesztik, hasznos eredményeket hoztak létre. Ilyennek tekinthető a bizonyítás tárgyának, a bizonyíték fogalmának elemző feldolgozása. Tudományos következtetései mind a jogalkalmazás, mind a jogalkotás során hasznosíthatók.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Gödöny Józsefet az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Fadhil Abbas Haseb „Az olaj nemzetközi ármechanizmusa és a gazdasági növekedés néhány kérdése Közép-Keleten” című kandidátusi értekezését 1966. december 12-én védte meg.

Az értekezés opponensei Simon György és Szentés Tamás a közgazdaságtudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Fadhil Abbas Haseb értekezése rendkívül időszerű, olyan jellegű problémát vet fel, amely ma az arab országok politikai-társadalmi erői érdeklődésének központjában áll. A jelölt nem egyszerűen a tanulmányban foglalt téma elméleti megközelítését tűzte ki feladatául, hanem elméleti következtetései alapján igyekszik gyakorlati megoldásokra is javaslatot tenni, továbbá azokra a módszerekre is javaslatot tenni, amelyekkel az arab országok haladó erői az

adott történelmi helyzetben az általa felvázolt célokat el tudják érni. Így az értekezés nemcsak elméleti vonatkozásban tartalmaz új megállapításokat (pl. a nemzetközi olajárszínvonal és ármechanizmus, a bányajáradék valamint a fejlődő országok sajátos iparosítási modellje vonatkozásában), hanem ezeken túlmenően a disszertáció hasznos gondolatokat vet fel elsősorban az arab országok haladó erői, sőt a szocialista országok gazdasági vezetése hasznára is. A disszertáció hiányossága, hogy igényessége ellenére található benne homályos, nem kellőképpen bizonyított megállapítások; gondolatmenetének egyes elemei nem eléggé kiforrottak, bizonyítása helyenként hézagos, pl. a struktúra diverzifikációjával, a tőke hatékonyságával, a bányajáradék kérdésével, az államosítás perspektívájával kapcsolatban.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Fadhil Abbas Haseb-ot a közgazdaságtudományok kandidátusává minősítette.

*

Hoóz István „Az állami népesedéspolitikai és demográfiai hatásai Magyarországon a két világháború között” című kandidátusi értekezését 1966. december 12-én védte meg. Az értekezés opponensei Szabady Egon a KSH elnökhelyettese és Horváth Róbert a közgazdaságtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Hoóz István értekezése szerint a korunkban végbemenő demográfiai változások megismerése és tudatos befolyásolása nagy feladatot támaszt a társadalomtudományok különböző ágainak elméleti és gyakorlati művelőivel szemben. Általánosságban megállapítható, hogy a disszertáció témája aktuális és hasznos; a disszertáció által vizsgált történeti korszak lezajlott folyamatait még ma is befonják életünket és ennek megismerése elősegítheti a jelenlegi népesedési állapotunk mélyebb megértését. Kiemelendő a szerzőnek az a helyes és sikeresnek mondható törekvése, hogy olyan elméleti jellegű tételeket állítson fel, melyek nemcsak a két világháború közötti magyar népesség fejlődésére, hanem a jelenlegi népességre is érvényes legyen. A disszertáció fontosabb új tudományos eredményei a) a korabeli népesedéspolitikai kritikai elemzésével mutatja be a népesedéspolitikai célok és gyakorlati eredmények ellentmondásait; b) értékesek és szemléletükben eredetiek azok a megállapításai, melyek a jogalkotás és a népesedési folyamatok kapcsolatát tárják fel. Ebből a szempontból a disszertáció eredményeket hozott, a vonatkozó jogszabályi anyag teljes és úttörő

elemzésével; c) további eredménye a diszszertációnak a népszaporodás mértékét meghatározó általános és közvetlen okok következtetés és újszerű rendszerezése, a demográfia elméleti alapkérdéseinek és tudományelméleti problémáinak szisztematikus feldolgozása.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Hoóz Istvánt a közgazdaságtudományok kandidátusává minősítette.

*

Marton Ádám „A külkereskedelmi árak statisztikai vizsgálata s a forgalom viszonylati áruszerkezetének rövidlejárati optimalizálási modellje” című kandidátusi értekezését 1966. december 13-án védte meg. Az értekezés opponensei Tallós György a közgazdaságtudományok kandidátusa és Nagy András a közgazdaságtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Marton Ádám értekezése a külkereskedelmi gazdaságossági vizsgálatok egyik legjelentősebb és legnehezebb oldalának, a külkereskedelmi árak statisztikai megfigyelésének és elemzésének módszereit igyekezett kialakítani. Tisztázta az időbeli és piaconkénti ártérés megfigyelésének elvét és a gyakorlati megoldás lehetőségeit. Az ártérések elemzésének módszertanából kiindulva kísérletet tett a külkereskedelem viszonylati elosztásának optimalizálására irányuló modell kidolgozására és gyakorlati alkalmazására. Olyan modellt szerkesztett, amelyben az egyes bilaterális viszonylatok mérlegegyensúlya és a külkereskedelmi forgalom egyéb korlátozottságai megfelelően figyelembe vannak véve. Hiányossága a disszertációnak, hogy az adatok közgazdasági értelmezése nem mindig szabatos, bizonyos problémákat elhanyagol, illetve egyes esetekben tartózkodik a határozott álláspont kimondásától. A hiányosságok egy része annak tudható be, hogy olyan problémák megoldására is vállalkozik, amelyek árstatisztika alapján nem oldhatók meg. A disszertáció témaválasztását, a kidolgozás színvonalát, a kutatási eredmények gyakorlati használhatóságát és máris értékelhető hasznosságát figyelembe véve, a hiányosságok a pozitívumokkal szemben másodlagosak. A disszertáció a választott témában való alapos jártasságot, a szerzőnek az önálló kutatásra való alkalmasságát, tudományos igényességét és felkészültségét bizonyítja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Marton Ádámot a közgazdaságtudományok kandidátusává minősítette.

*

Gyenge Zoltán „Az állami monopolkapitalizmus fő vonásai Svédországban, a Skandináv országokban” című kandidátusi értekezését 1966. december 16-án védte meg. Az értekezés opponensei Wide Svensson (Stockholm) és Sipos Aladár a közgazdaságtudomány kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Gyenge Zoltán értekezése fontos hézagpótló munka, mert a hazai marxista közgazdasági irodalomban elsőként foglalkozik behatóbban a skandináv országok állammonopolista kapitalizmusával és annak sajátosságaival. A dolgozat sok fontos következtetés levonására alkalmas gazdag tényanyagot tartalmaz, hozzájárul a skandináv országok gazdasági viszonyainak az eddigieknél sokkal alaposabb megismeréséhez. Bemutatja a skandináv országok gazdasági fejlődését az I. világháború előtti időszakról egészen napjainkig, és elemzi a gazdasági növekedés fő mozgatóerőit. Újszerűen bírálja a „jóléti állam” koncepcióját, a tényekre támaszkodva bizonyítja be, hogy a jóléti intézkedések speciális részét képezik az újratermelés befolyásolását, a kapitalizmus megmentését szolgáló gazdaságpolitikának. Újszerűek a jelöltnek a munkaerőpolitikáról és a lokalizációs politikáról, valamint a skandináv országokban végrehajtott tervezésről szóló fejtegetései. A disszertáció fogyatékosága, hogy a jelölt nem mindig törekszik a gazdag tényanyag alapján levonható elméleti általánosításokra. Némelykor fontos gazdasági problémákról egyoldalú értékelést ad. A disszertáció számos részében elhanyagolja az állami monopolkapitalizmusnak a termelési viszonyokra és ezen keresztül a skandináv országok gazdasági fejlődésére gyakorolt hatását. Alaposabban kellett volna elemeznie az állam és a monopolizáció közötti gazdasági kapcsolatokat. A dolgozat azonban a fogyatékoságok ellenére eléri azt a színvonalat, amely a kandidátusi disszertációkkal szemben támasztható.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Gyenge Zoltánt a közgazdaságtudományok kandidátusává minősítette.

*

Földes Károly „Az áru” című kandidátusi értekezését 1967. január 25-én védte meg. Az értekezés opponensei Szabó Kálmán a közgazdaságtudományok kandidátusa és Nagy Tamás a közgazdaságtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Földes Károly értekezése a gyakorlat és az elmélet, különösen a gazdasági mechanizmus reformja, szempontjából lényeges kérdéseket tárgyal. Számos újszerű

állásfoglalása és érvelése közül leginkább kiemelendők: a) szocialista állami szektorban a tulajdon és a funkció szétválásáról kifejtett koncepciója. Idevonatkozó fejtegetéseivel gazdagítja ismereteinket a szocialista állami tulajdon természetéről, valamint az áru és pénzviszonyok fennmaradásának szükségességéről; b) az a kísérlet, hogy különbséget tegyen a használhatóságnak, ill. helyettesíthetőségnek az értéknagyságra gyakorolt befolyása szempontjából, egyazon áru minőségben és választékban eltérő egyedi, ill. különböző áruk között; a szerző bizonyítani igyekszik, hogy egyazon árun belül a jobbminőségű munka azonos mennyisége nagyobb értéket alkot. Elméletileg színvonalas, marxista munka, amely az áruviszonyok és az értékelmélet alapproblémáinak mélyreható megvilágításával tűnik ki. Tanúságot tesz a jelölt önálló tudományos gondolkodásáról, jó elméleti és rendszerező képességéről. Ez tükröződik a disszertáció gondolatvezetésében és világos stílusában is. Az értekezés túlságosan nagy területet fog át, amelynek következtében a színvonala egyenetlen. Ebből következik az is, hogy egyes megállapításait nem fejt ki eléggé. A véds alkalomával az opponensek egymástól eltérő álláspontjukról vitatták a jelölt értékelméleti állásfoglalásait és a tulajdon és a funkció szétválásáról kifejtett koncepciójának egyes részeit.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Földes Károlyt a közgazdaságtudományok kandidátusává minősítette.

*

Mónus Lajos „A lakásügyi igazgatás és jogi szabályozása” című kandidátusi értekezését 1967. március 29-án védte meg. Az értekezés opponensei Szamel Lajos az állam- és jogtudományok doktora és Halász József az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Mónus Lajos értekezésének témaválasztása elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt időszerű és helyes. A disszertáns fő célkitűzését, nevezetesen, hogy a magyar lakásügyi igazgatás, valamint a vonatkozó jogi szabályozás kialakulását és fejlődését feldolgozza és jelenlegi funkcionálását elemezve, olyan elvi és elméleti megállapításokhoz jusson el, amelyekkel a lakásügyi igazgatás gyakorlata és különösen annak jövőbeni szabályozása fejlesztéséhez segítséget nyújthasson, sikerrel teljesítette. Az értekezés feltárja és elemzi a lakáskérdés kialakulását, a lakáskérdés és a jogi eszközök kapcsolatát, a magyar lakásügyi igazgatás kialakulását és napjainkig történő fejlődését is. Szerző a történeti

fejlődés elemzésére támaszkodva tárgyalja a lakásügyi igazgatás általános kérdéseit, a lakásügyi igazgatás és a jogi szabályozás egyes intézményeit, valamint a felmerülő elméleti és gyakorlati problémákat. Az értekezés „következtetések” cím alatt összefoglalja a munka eredményeit. Az értekezésnek a magyar lakásügyi igazgatás kialakulását és fejlődését tárgyaló része valójában e probléma első monografikus feldolgozása. A disszertáció terjedelme 392 oldal. Szerző a tárgyat képező anyagot logikus, könnyen áttekinthető rendszerben tárgyalja. Anyagút elvi alapokon rendszerezi. Az értekezés szerkesztileg arányos. Az egyes kérdésekre fordított terjedelem általában összhangban áll a tárgyalat problémák jelentőségével. A téma feldolgozása sokoldalú ismeretet igényel. A szerző az értekezés tárgyát ennek megfelelően komplex módon dolgozza fel. A szorosan vett államigazgatási jogi vonatkozásokon túl kitér egyéb kérdésekre is. Szerző az ezekre a problémákra vonatkozó lényeges gazdasági, szociológiai és statisztikai irodalmat hasznosítja. A munka a marxizmus-leninizmus eszméinek beható ismeretét, a marxista tudományos módszer alkalmazását tükrözi. Szerző a társadalmi jelenségek értékelésében alapos ideológiai és jogi felkészültségről tesz tanúságot. Az értekezés tudományos eredményei — a magyar lakásügyi igazgatás történeti fejlődése első monografikus feldolgozásán túl — gyakorlati értékű megállapításokban is jelentkezik. Ezek közül kiemelkedő jelentősége van a lakáshoz való jog tartalma felvázolásának, a lakásgazdálkodás és a lakásügyi igazgatás elhatárolásának, a lakásügyekkel kapcsolatos államigazgatási és polgári jogi viszonyok egymáshoz való kapcsolata tisztázásának, valamint a lakáselosztás területén a jogi eszközök lehetőségei és korlátai kimunkálásának. A megállapítások hasznos segítséget nyújthatnak a gyakorlatnak a lakásügyi igazgatás továbbfejlesztéséhez. Az opponensek és a bizottság az értekezést tartalmilag egészében pozitívan értékelték. A nyilvános vitában vitatott kérdések: Disszertáns a lakáshoz való jog alanyi jellege és de lege ferenda állampolgári alapjoggá nyilvánítása mellett foglalt állást. Idevonatkozó érvelései figyelemre méltóak és hasznosak, de nézetei nem tekinthetők lezártaknak. Ebben a viszonylatban ugyanis felmerül a lakásügyi igazgatás egyik alapkérdése, az állami lakáselosztási jog — hatósági és egyéb — jogi természete további elemzésének fontossága. Ez az elemzés bázisul szolgálhat az ez idő szerinti lakáshoz való jog minősítéséhez, valamint adott szabályozás mellett e jognak állampolgári alapjoggá való nyilvánítása reális jogi értékeléséhez

is. Szerző javára írható, hogy a jelzett kéréseket felveti, érvel és állást foglal azokban. Állásfoglalása hasznos hozzájárulás a vonatkozó problémák megoldásához. A Bizottság megjegyzi, hogy a disszertáns válasza is főként a kérdéskörhöz kapcsolódott és magas színvonalon járult hozzá a problémakör megoldásához.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Mónus Lajost az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Simon Péterné „Pénz- és hitelválság Magyarországon az 1929/33-as világgazdasági válság időszakában” című kandidátusi értekezését 1967. május 24-én védte meg. Az értekezés opponense Sipos Aladár a közgazdaságtudományok kandidátusa és Szuhay Miklós a történelemtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Simon Péterné értekezése értékes hozzájárulás az említett időszak gazdasági és pénzügypolitikájának alapos megismeréséhez. Munkája során helyesen adja meg az ide vágó polgári elméletek marxista bírálatát. Újszerűen tárja fel a pénz- és hitelválság magyarországi sajátosságait, behatóan elemzi a pénz- és hitelválság azon mozzanatait, amelyek Magyarországon meggyorsították az állammonopolizmus kibontakozását. Elméletileg új a pénz- és hitelválság periodizálása. A disszertáció értékes gazdaságtörténeti munka is, mivel feltárja e kor pénz- és hitelválságának eddig nem eléggé megvilágított vonásait. Az értekezés helyes módszerrel halad az általánostól a konkrét felé és így jut el a magyarországi pénz- és hitelválság sokrétű elemzéséhez. A dolgozat helyes felépítése és stílusa is elősegíti megállapításainak jó megértését. Értékes közgazdasági és gazdaságtörténeti megállapításainak kifejtésében a kisebb pontatlan megállapításait a disszertáció kiadása során — amelyet javasolunk — szükséges kijavítani. Ilyenek pl. a termelékenység árnyaltabb értelmezése, az ipari termelés növekedési ütemének részletesebb kifejtése.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Simon Péternét a közgazdaságtudományok kandidátusává minősítette.

*

Kondor György „Az értékelés és a piac egyes kérdései nemlineáris modellekben” című kandidátusi értekezését 1967. június 7-én védte meg. Az értekezés opponensei Augusztinovics Mária a közgazdaságtudo-

mányok kandidátusa és Bod Péter a közgazdaságtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Kondor György értekezése témáját az elméleti matematikai közgazdaságtan köréből választotta, amely a matematikai eszközökkel feltárható közgazdasági összefüggéseket vizsgálja. A piaci egyensúly és az optimum feltételeinek — első sorban nemlineáris modellekben történő — elemzésével, a polgári közgazdaságtan e témában elért eredményeinek tömör, szabatos kritikai összefoglalásával és nemzetközileg is színvonalas rendszerezésével hűzgapótló szerepet vállalt a magyar közgazdasági irodalomban. Több lényeges kérdésben eredeti megállapításokhoz is jut. Tisztázza az azonosságot és különbséget a határtermelékenységek és a Lagrange-szorók (az ún. árnyékarak) között. Altalánosítja a klasszikus, csökkenő hozadékok feltételező piacelmélet konvergencia-bizonyítását arra az esetre, amikor az árváltozások késleltetve hatnak a kereslet és kínálat változására. Érdemként említhető, hogy a tárgyalt matematikai modellek feltételezéseinek, korlátainak feltárására és közgazdasági értelmezésük megvilágítására törekszik. Sajnálatos azonban, hogy nem bírálja a gazdasági növekedés fő tendenciáitól elválasztott piaccal operáló egyensúlyelmélet fontos absztrakcióit. Így a különféle jellegű, de azonos matematikai apparátust (feltételes szélső értékszámítást) igénylő modellek gazdasági felhasználási lehetőségeit sem mindig mutatja be megfelelően. A jelölt további tudományos munkásságában szükség lesz a makromodellek feltevéseinek és következtetéseinek mélyebb, kritikusabb elemzésére, a valósághoz való viszonyuk és gyakorlati felhasználhatóságuk körülmények közötti vizsgálatára. Kondor György eddigi tudományos munkássága és értekezése bizonyítja, hogy választott tudományágának eredményeit nem csak áttekinteni, rendszerezni, hanem gyarapítani is képes. Felmerültek a következő fontos elvi és gyakorlati kérdések: 1) Az árnyékarak tényleges felhasználhatósága az árképzésben; 2) Néhány fogalom pontos meghatározása; a) piac, b) csökkenő hozadék, c) egyensúly növekvő hozadék esetén; 3) Nemlineáris folytonos modellek szerepe. A jelölt a kérdésekre megfelelően válaszolt.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Kondor Györgyöt a közgazdaságtudományok kandidátusává minősítette.

*

Parányi György „A szerszámgépi munkahelyek teljesítőképességének komplex elemzése” című kandidátusi értekezését

1967. június 13-án védte meg. Az értekezés opponensei Petes György a műszaki tudományok kandidátusa és Varga Sándor a közgazdaságtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Parányi György értekezésének célja a szerszámgépi munkahelyek teljesítőképességét meghatározó tényezők feltárása; kihasználás-növelési forrásainak rendszerezése, egymásra hatásuknak elemzése; olyan megfigyelési, vizsgálati módszerek kidolgozása, amelyek lehetővé teszik az elméletileg meghatározott tényezőkkel gyakorlati számítások megvalósítását. Ennek megfelelően a jelölt értekezése 3 fő részből áll. Az első rész elméleti megalapozó jellegű, mely az irodalom feldolgozásával önálló, átfogó rendszerezést adja a teljesítőképességet meghatározó tényezőknek. A második rész a kihasználás-javítás útjait vizsgálja. A harmadik rész mérési számbavételi kérdéseket tárgyal, átfogó elemzési módszereket tartalmaz. A teljesítőképesség növelése, mint gazdasági cél vizsgálata, közgazdasági ismereteket — a munkafolyamatok elemzése munkafiziológiai és munkapszichológiai ismereteket —, a gépi berendezésekkel kapcsolatos vizsgálatok gépészmérnöki felkészültséget kívánnak meg elméleti és gyakorlati területen. Az értekezésben feldolgozott elemzési rendszer sajátosságát és újszerűségét egyrészt ez a szemléleti komplexitás adja. Az értekezésben összefoglalt kutatási eredmények jelentős tudományos értéket képviselnek. Külön ki kell emelni az értekezés második és harmadik részének tudományos értékét. Ezekben a részekben Parányi György újszerű vizsgálódási kategóriákat, újabb elemzési módszereket dolgoz ki. Dicsérendő, hogy sok munkát igénylő, viszonylag elhanyagolt mikro-ökonómiai kérdések vizsgálatát választotta témájául. A jelölt értekezésének tárgykörében több mint egy évtizede végez kutatómunkát. Értekezése a korábbi kutatásainak főbb megállapításai mellett új eredményeket is tartalmaz. Parányi György munkájával hozzájárult a termelésnövelés munkaszervezési tartalékainak feltáráshoz, a munkafolyamatok és a munkahelyek korszerű kialakításával összefüggő szervezői-elemzői tevékenység megélénkülésében. Az egészében pozitív értékelés mellett rá kell mutatni az értekezés néhány problémájára. Előfordulnak a tanulmányban olyan megfogalmazások, amelyek leegyszerűsítésnek tűnnek, egyes esetekben nem utal a szerző olyan összefüggésekre, amelyek a vizsgálat szempontjából is lényegesek. Szerkezetileg, az áttekinthetőség szempontjából is kifogások tehetők az értekezéssel kapcsolatban, technikai kivitelezése gondosabb lehetne. A vitában a bírálóbiz-

ottság tagjai (Neményi István, Kazinezy László, Román Zoltán, Bakondi Károly) és a többi megjelentek (Andics Endre) számos kérdést tettek fel részben a jelölthöz, részben az opponensekhez. Ezek a jelölt kutatásainak a gazdasági eredményekre, a technológiai faktorok szerepére, az értekezésben nem kellő mélységgel érintett témákra (emberek közötti kapcsolat) vonatkoztak, — illetve a bírálókhoz intézett kérdés az értekezés új eredményeire vonatkozott. A jelölt általánosságban válaszolt a kérdésekre, a gazdasági eredményeknél részeredményekre hivatkozott; a kapcsolatok irányát jellemezte, illetve elismerte egyes kérdések mélyebb kifejtésének hiányát. Az opponensek arra hivatkoztak, hogy bírálatuk tartalmazta a feltett kérdés feleletét. A bírálóbizottság a jelölt választát, vitakészségét elfogadhatónak ítéli és jónak minősíti Parányi György szakértelmét, tájékozottságát az értekezés és érintkező területeinek témakörében.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Parányi Györgyöt a közgazdaságtudományok kandidátusává minősítette.

*

Forgács Katalin, „A nyugat-német mezőgazdaság technikai és szerkezeti átalakulása a második világháború után” című kandidátusi értekezését 1967. június 28-án védte meg. Az értekezés opponensei Csizmadia Ernő a közgazdaságtudományok kandidátusa és Vági Ferenc a közgazdaságtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Forgács Katalin értekezésének témaválasztása időszerű, mert egyrészt a nyugat-német mezőgazdaság fejlődésének technikai-gazdasági folyamatait elemzi, amelyből levont következtetések bizonyos mértékig a szocialista mezőgazdaság technikai-gazdasági folyamatainak vizsgálatánál is felhasználhatók, másrészt azért, mert a modern tőkés mezőgazdaság technikai-gazdasági kérdéseit eddig az USA és Anglia mezőgazdasága alapján tárgyalták. A kapitalizmusban, a mezőgazdasági koncentrációnak, a jövedelmi viszonyoknak számos új vonása figyelhető meg, amelyek nagyrészt eddig a marxista közgazdaságtudomány nem foglalkozott. A disszertáció érdeme, hogy átfogó képet nyújt a modern nyugat-német mezőgazdaság termelőerőinek és termelési viszonyainak fejlődéséről. Ennek során helyesen alkalmazza a marxista politikai gazdaságtan ismeretét és erről, valamint ennek önálló alkalmazásáról is tanúbizonyságot tett a jelölt. A jelölt disszertációjában új eredményeket mutat fel a következő kérdésekben: a) a mezőgazda-

sági koncentrációs folyamat új sajátosságai-
ban, b) a családi gazdaság jellegét és az ál-
lamkapitalizmus, valamint a vertikális
integráció terén, c) a mezőgazdasági jöve-
delmezőség birtokcsoportok szerinti elem-
zése terén. A jelölt nehezen hozzáférhető
statisztikai anyagot dolgoz fel, önállóan és
szükséges mértékben alkalmazza a sta-
tisztikai anyagot. A jelölt jobban élhetett
volna a nemzetközi összehasonlítás lehető-
ségével. A disszertáció hiányossága, hogy
néhány kérdésben csak felállítja a tételeket,
de nem elemzi és bizonyítja megfelelően.
A disszertáció további fogyatékosága,
hogy kevésbé árnyaltan tárgyalja a családi
gazdaságok különböző csoportjainak jöve-
delmezőségi viszonyát. Ágazati vonatko-

zásban tárgyalhatta volna a szerző a verti-
kális integráció kérdéseit is. Vita merült fel
a traktoros családi gazdaság jellegének meg-
ítélésében, mivel a jelölt több közgazdászsal
ellentétben ezt családi üzemeknek, nem pe-
dig tőkés üzemeknek tartja, továbbá a föld-
koncentráció ütemének kérdésében. A jelölt
az opponensi véleményekre színvonalas vá-
laszt adott. Az értekezés érdekes, több új
eredményt felmutató, színvonalas közgaz-
dasági munka, tanúsítja, hogy a szerző jól
képzett, tudományos alkotómunkára alkal-
mas közgazdász.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bí-
rálbizottság javaslata alapján Forgács
Katalint a közgazdaságtudományok kandi-
dátusává minősítette.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Farkas Sándor

A kézirat a nyomdába érkezett: 1967. X. 28. — Terjedelem: 10 (A/5) ív

67.64623 Akadémiai Nyomda Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOMJEGYZÉK

A Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának kibővített osztályülése (1967. május 4.)	3
A gazdasági mechanizmus reformjának kérdéseiről.....	39
<i>Friss István</i> : A szocialista gazdaság törvényei és irányítása	39
<i>Csanádi György</i> korreferátuma	56
<i>Márton János</i> korreferátuma	61
<i>Harsányi István</i> korreferátuma	65
<i>Kulcsár Kálmán</i> korreferátuma	71
<i>Huszár István</i> korreferátuma	75
<i>Szabó László</i> korreferátuma.....	77
Krónika	95

Megjelent: 1968 I. 15.

Index: 26.509

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
GAZDASÁG- ÉS JOGTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

EÖRSI GYULA, FRISS ISTVÁN, HEVESI GYULA,
SZALAI SÁNDOR

SZERKESZTI:

FRISS ISTVÁN

II. KÖTET

3—4. SZÁM

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

1968

IX. OSZT. KÖZL.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
GAZDASÁG- ÉS JOGTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A szerkesztő bizottság tagjai

EÖRSI GYULA, FRISS ISTVÁN, HEVESI GYULA, SZALAI SÁNDOR

Szerkeszti

FRISS ISTVÁN

Technikai szerkesztő

MÁDL FERENC

KIADÓHIVATAL: BUDAPEST V., ALKOTMÁNY U. 21.
SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST V., NÁDOR U. 7.

A Magyar Tudományos Akadémia IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának Közleményei változó terjedelmű füzetekben jelennek meg, és az Akadémia IX. Osztályának munkájáról szóló tájékoztatókat, az Osztály előadó ülésein bemutatott dolgozatokat, magyar nyelven még nyomtatásban meg nem jelent értekezéseket közölnek a közgazdaságtudomány, az ágazati gazdaságtudományok, az állam- és jogtudományok, a szociológia, a statisztika, a demográfia, valamint az afro-ázsiai kutatások köréből. Évenként általában négy füzet jelenik meg.

A kéziratok a következő címre küldendők:

Magyar Tudományos Akadémia
IX. Osztályának Közleményei
Budapest V., Nádor u. 7.

Ugyanerre a címre küldendő minden szerkesztőségi levelezés.

Minden szerzőt megjelent munkájáért 50 különlenyomat és nyomtatott 40 000 „n”-enként 400,— Ft tiszteletdíj illet meg. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de felelősséget a beküldött kéziratok megőrzéséért vagy továbbításáért nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára belföldi címre 40,— Ft, külföldi címre 60,— Ft. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Budapest V., Alkotmány u. 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 05-915-111-46), külföldi megrendelések a „Kultúra” Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő u. 32., Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 43-790-057-181) útján eszközözlendők.

A Magyar Tudományos Akadémia IX. Osztálya a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki:

1. *Acta Oeconomica* 2. *Acta Juridica*

Acta Oeconomica szerkesztősége: Budapest V., Nádor u. 7. *Acta Juridica* szerkesztősége: Budapest V., Szemere u. 10.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA GAZDASÁG- ÉS JOGTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK KIBŐVÍTETT OSZTÁLYÜLÉSE (1968. május 7.)

A Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának 1968 évi közgyűlési beszámolóját *Friss István* akadémikus, osztálytitkár terjesztette elő.

A vitában felszólaltak *Szászy István* MTA lev. tag, *Nizzalovszky Endre* akadémikus, *Weltner Andor*, az állam- és jogtudományok doktora, *Bognár József* MTA lev. tag, *Román Zoltán*, az Ipargazdaságtani Kutató Csoport igazgatója.

Az alábbiakban a kibővített Osztályülés teljes anyagát közöljük.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA GAZDASÁG- ÉS JOGTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK 1968. ÉVI BESZÁMOLÓJA

I. A beszámoló előterjesztése

Eörsi Gyula MTA lev. tag, osztálytitkárhelyettes nyitotta meg a kibővített ülést. A megnyitó után *Friss István* akadémikus, osztálytitkár az alábbi kiegészítő megjegyzésekkel terjesztette az ülés elé az Osztály 1968 évi beszámolóját.

Az Osztályvezetőség felhatalmazott arra, hogy az írásbeli beszámolót szóbelileg kiegészítsem és kommentáljam. Igyekeztünk persze minden fontosat belevenni az írásbeli beszámolóba, de hát az írásbeli beszámoló terjedelme korlátozott, ezért a legfontosabbakon kívül sok-más nem is jutott bele. Azt hiszem tehát, hogy nem lesz felesleges, ha néhány megjegyzést fűznék hozzá.

Van az Akadémiának egy régi hagyománya, hogy az elnökségi beszámoló is, az osztályvezetőségi beszámoló is: anonimizáltak, nemcsak abban az értelemben, hogy szerzőjük nincs, ill. hogy szerzőjük egy kollektíva, hanem abban az értelemben is, hogy lehetőleg nem említenek neveket.

Akik tegnap meghallgatták az Akadémia elnökségének főtítkárunk által előadott beszámolóját, megállapíthatták, hogy abban a beszámolóban egyetlen név sem szerepelt. Hasonlóképpen osztályunknak abban a beszámolójában, ill. beszámolótervezetében, amely először került az osztály ülése elé, ugyancsak nem szerepeltek nevek. Ehhez azonban bizonyos reflexiók és kisebb viták fűződtek, aminek az eredménye az volt, hogy áttörtük ezt az anonimitást, és néhány név a kiküldött beszámolóba is belekerült.

Úgy gondolom, hogy most még tovább-megyek az anonimitás áttörésében, és legalább két nevet kívánok még megemlíteni kiegészítésként a beszámolóhoz.

Több helyen is szerepel a beszámolóban — és szerepelt tegnap elég bőven az elnökség beszámolójában is — a közgazdaságtudomány 10 évi fejlődéséről szóló munka, amelyet a közgazdaságtudományi bizottság egyik tagja

készített — mint a jelentésben is szerepel — sok aktíva bevonásával, amelyet azután megvitatott az osztály és az Akadémia elnöksége is. Azt hiszem, hogy mindenképpen indokolt, hogy itt megnevezem a közgazdaságtudományi bizottságnak azt a tagját, aki ennek a jelentésnek egész szervező munkáját intézte, nem kevés fáradsággal. Azért mondom, hogy szervező munkáját, mert amint már az előzőkből is kiderül, ez a beszámoló tulajdonképpen egy nagy kollektíva munkája, amelyben a szerző igen sok embert mozgatót meg: tulajdonképpen mindazokat, akik közgazdaságtudományi fokozattal bírnak, azonkívül nagyobb mértékben igénybe vette az egyes szakterületek elismert vezetőit. De azért az egésznek az összeállítása, megszervezése, a munka vezetése egy embernek: *Szabó Kálmán* elvtársnak, a Közgazdaságtudományi Egyetem rektorának a kezében volt, és valamennyiünk meggyőződése szerint nagyon jó munkát végzett.

A másik név, amelyet meg akarok említeni, *Weltner Andor* elvtársnak a neve, aki a beszámolóban megemlített munkatudományi bizottság előkészítésében és létrehozatalában ugyancsak kimagasló munkát végzett.

Ha már a közgazdaságtudomány 10 évi fejlődéséről szóló beszámolónál tartok, megemlítem, hogy az Akadémia elnökségi beszámolójában is, osztályunk beszámolójában is hangsúlyozottan helyet kapott egyrészt az, hogy ez a tudomány az utolsó 10 évben igen jelentékeny fejlődést ért el, másrészt az, hogy ezt a jelentékeny fejlődést döntően két tényező együttes hatásának tulajdonítjuk: egyrészt annak, hogy ez alatt a 10 év alatt fokozódóan mind közvetlenebbé és mélyebbé vált a gyakorlat és az elmélet, a gyakorlat és a tudomány együttműködése, másrészt pedig annak, hogy a közgazdaságtudomány területén, mint a tudományok területén általában — és talán nem is csak a tudományok területén — az egészséges politikai légkör rendkívül kedvezett az egészséges vitaszellem kibontakozásának.

Azt hiszem és azt hisszük az osztályvezetőségben, hogy ez az egészséges vitaszellem minden tudományos fejlődésnek, vagy legalább is minden élénk és egészséges tudományos fejlődésnek valóban az alapja és feltétele. Különös jelentősége van ennek a IX. osztályon belül azért, mert a IX. osztály témái erősen ideológiai jellegűek, a társadalmi tudat alakulásával tehát közvetlenül összefüggnek, és az itt folyó munka közvetlenül hivatott arra, hogy ezt a társadalmi tudatot alakítsa és befolyásolja.

Magától értődik, hogy ilyen körülmények között erősen fékezheti a tudomány fejlődését, ha a szabad, elfogulatlan, igazán tudományos viták helyét — amelyekben a döntő a tények elfogulatlan megállapítása és a tényekre építő, logikus, bizonyító erejük okfejtés — kinyilatkoztatások, esetleg megbélyegzések foglalják el. A helyzet általában a mi területünkön és nemcsak a közgazdaságtudomány területén igen kedvezően olyan volt, hogy ezt a veszélyt száműzöttnek tekinthetjük, és ezért pezsgő, egészséges tudományos élet bontakozhatott ki, és a közgazdaságtudományok — de nemcsak azok —

ez alatt a 10 év alatt a korábbi hasonló időtartamú korszakokkal összehasonlítva igen jelentős fejlődést értek el.

Hadd egészítsem ezt ki azzal, hogy ehhez a megállapításhoz az Akadémia elnökségében egy kis vita kapcsolódott, amikor a közgazdaságtudomány 10 évi fejlődéséről szóló anyagot megvitattuk. Felvetették azt a kérdést, hogy vajon a közgazdaságtudomány fejlődése arányban áll-e a közgazdaságtudomány fejlesztésére fordított anyagi eszközök növekedésével. Ez alatt a 10 év alatt ugyanis nem a közgazdaságtudomány fejlesztésére, hanem az Akadémián belül a közgazdaságra fordított eszközök kb. a duplájára emelkedtek. A kérdés tehát arra vonatkozott, hogy vajon ennek a nem csekély emelkedésnek a tudományok fejlődése megfelel-e.

Az e kérdés körül kibontakozott vitában a közgazdaságtudomány képviselői egyhangúlag azt tanúsították, hogy egyrészt a tudományos fejlődés valóban nagy volt, másrészt viszont az anyagi ellátás viszonylag igen szerény volt. A kettőt persze egymással összehasonlítani nem tudjuk, de a kettőt, mint tényt, nyugodtan megállapíthatjuk. Ennek a megállapításnak bizonyos továbbhullámlása volt már az is, hogy ahhoz az elnökségi beszámolóban tegnap hallott megállapításhoz, miszerint az Akadémiát országos mértékben felelősség terheli a társadalomtudományok fejlődéséért, az a megállapítás csatlakozott, hogy a társadalomtudományokért az Akadémiára háruló országos felelősség eszmei érvényesítésében megtörténtek az első lépések, csak szerény mértékben talált azonban módot az Akadémia a társadalomtudomány kutatási, kapacitásbeli és anyagi alapjának a bővítésére.

Azt hiszem, hogy ez egy értékes kritikai-önkritikai beismerés vagy elismerés, amelyet feltehetőleg olybá vehetünk, mint az első lépést ennek a helyzetnek a megváltoztatására.

A társadalomtudományokért viselt országos felelősséggel társul az akadémiának egy országos felelőssége az alapkutatások vitelében. Az országos felelősség mind a két esetben azt jelenti, vagy azt is jelenti, hogy az Akadémia és intézményei tevékenységének messze ki kell sugároznia az Akadémia területén túlra ezekben a tudományokban.

Az elnökségi beszámoló ezzel kapcsolatban is tartalmaz egy kritikus megjegyzést arról, hogy nem találtuk még meg szavunk érvényesítésének általánosan hatékony módját.

Ez kétségtelenül igaz, de ez nem érthető úgy, hogy az Akadémia minden eredmény nélkül törekszik a társadalomtudományok területén és az alapkutatásokat illetően befolyásának érvényesítésére, az Akadémia területén túlmenően is. Ennek illusztrálására elsősorban az akadémiái bizottságokat, adott esetben a IX. osztály bizottságait szeretném felhozni. Ezekben a bizottságokban — és az osztálynak 9 bizottsága van — általában képviselve vannak nemcsak az akadémiái intézmények és intézetek, hanem országos hatáskörű szervek, minisztériumok, nem akadémiái kutató intézetek, különböző egyéb

társadalmi szervek és szervezetek is. Ez persze még nem bizonyíték az Akadémiának saját területén túlmutató hatása mellett, sok esetben valóban nem is jelenti maga ez a tény ennek a hatásnak nagyon messzemenő érvényesítését, de mindenesetre egy ilyen lehetőségre utal, és ezt a lehetőséget sok bizottságban eredményesen valóra is tudják váltani. Tanulságos ebből a szempontból pl. ipargazdasági bizottságunk, amely nemrég átalakult és átalakulásának fő jellemvonása éppen az volt, hogy bevonták a bizottságba a különböző ágazati kutatóintézeteket, tehát az egyes ipari minisztériumokhoz tartozó gazdasági kutatóintézeteket, amelyek igénylik is az Akadémia tanácsát, talán irány-mutatását, befolyását is ezekben a kérdésekben.

De tájékoztatásul arról, hogy mi is van ezen a területen, megemlíteném a többi bizottságunkban fennálló helyzetet is.

A közgazdaságtudományi bizottságban, amelynek vezetője egyik miniszterelnökhelyettesünk és amelynek tagjai sorában helyet foglal a párt Központi Bizottságának egyik titkára, képviselve van az állami intézmények közül a Tervhivatal, a Belkereskedelmi Minisztérium, az Anyag- és Árhivatal, a KSH, - a nem akadémiai kutató intézetek közül az Agrárgazdasági Kutató Intézet, a Tervgazdasági Intézet, a Konjunktúra és Piackutató Intézet, a Gazdaságkutató Intézet, a Belkereskedelmi Intézet, a Társadalomtudományi Intézet, képviselve van továbbá a Közgazdasági Egyetem és a Közgazdasági Szemle.

Az állam- és jogtudományi bizottságban az Igazságügyminisztérium és a Legfelsőbb Bíróság mellett az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a szegedi és a pécsi tudományegyetem, az Agrártudományi Egyetem, a Közgazdaságtudományi Egyetem és az Országos Kriminalisztikai Intézet.

Az ipargazdasági bizottságban az OMFB, a Könnyűipari Minisztérium, a KGM, a Munkaügyi Minisztérium, a KSH, a Közgazdaságtudományi Egyetem, a Budapesti Műszaki Egyetem, a Miskolci Egyetem, három nagyüzemünk és a METESz.

A szociológiai bizottságban a Művelődésügyi Minisztérium, a KSH, a Közgazdaságtudományi Egyetem, a debreceni Tudományegyetem, az Agrárgazdasági Kutató Intézet és a Társadalmi Szemle.

A statisztikai bizottságban — nem akarom most már az előző részletes-séggel sorolni — a Tervhivatal, a Tervgazdasági Intézet, az öt egyetem és néhány nem akadémiai kutató intézet.

A demográfiai bizottságban az Egészségügyi Minisztérium, a KSH, négy egyetem, az Állami Levéltár, a Magyar Nők Országos Szövetsége és az I. sz. Női Klinika.

A nemrég alakult munkatudományi bizottságban a Tervhivatal, a Munkaügyi Minisztérium, a KGM, a KSH, három egyetem és a Pártfőiskola.

A tervezéstudományi bizottságban négy egyetem, a Munkaügyi Minisztérium, a Művelődésügyi Minisztérium, az OMFB, az EXI, a Budapesti Vegyiművek.

Végül a mezőgazdasági, ökonómiai és üzemszervezési bizottságban a Tervhivatalt leszámítva négy minisztérium, az öt egyetem, ill. főiskola.

Ezen az akadémiai és nem akadémiai tudományos koordinálási feladatokon kívül még egyszer jelentkezik koordináló feladat magán az Akadémián belül is a különböző osztályok között, és azok közül elsősorban természetesen a többé-kevésbé rokonterületekkel foglalkozó, a mi esetünkben tehát elsősorban a társadalomtudományi osztályok között. Ilyen osztály az Akadémiánk keretében három van, az I—II és a IX.

Az elnökségi beszámolóból értesülhettek arról, hogy az Akadémia elnöksége megbízta egyik tagját e három osztály bizonyosértelmű koordinálásával. Az elnökségnek e feladattal megbízott tagja, hogy az anonimitást még egy helyen áttörtem, itt ül mellettünk: Pach Zsigmond Pál elvtárs, aki már eddig is jelentékeny munkát végzett a három osztály munkájának összehangolásában. Ez persze nem egyszerű és könnyű feladat, mert azért — mondjuk — a nyelvtudományok, a filozófia és a jogtudomány — hogy egy-egy tudományt vegyek mind a három osztály területéről — nem olyan nagyon szorosan összetartozó tudományok. Hogy mégis milyen természetű koordinálásról lehet szó, azt jelzem azzal, hogy a közeljövőre, a jövő hónapra tervbe van véve a három osztálynak egy együttes ülése, amelynek előadója a filozófus Szigeti József elvtárs „A nemzetközi ideológiai harc és viszonyunk a polgári társadalomtudományokhoz” című előadással, és amelynek korreferensei: osztályunk részéről Bognár József elvtárs, az I. osztály részéről pedig Sótér István elvtárs lesznek.

Egy pár szóval szeretném kiegészíteni jelentésünket egy olyan problémáról szólva, amelyről a jelentésben nem beszélünk ugyan, de amely osztályainkon már ismételtelen szóba került és az elnökségi beszámolóokban ugyancsak szerepel. Ez az a probléma, amelyet a rövidség kedvéért idegen szóval *postgraduate képzés*nek szoktunk jelölni és amelyet a főtitkár elvtárs tegnap az elnökségi beszámolóban úgy említett, hogy az intézeteknek az is feladatuk, hogy résztvegyenek magasszínvonalú tudományos szakembereknek más intézmények számára való nevelésében, az egyetemi végzettség utáni tudományos továbbképzésben.

Mindjárt hozzátésem, hogy a kérdés azért nem szerepelt a mi beszámolóinkban, mert eddig nem találtunk rá megoldást. Bizonyos, hogy kívánatos volna az ilyen egyetemi végzettség utáni tudományos továbbképzés nálunk is. De egyelőre a szó szoros értelmében sehol sem folyik, bár igen sok eset van arra, hogy egyetemet végzett fiatal emberek elhelyezkednek valamilyen tudományos intézetben és ilyen értelemben egyetem utáni továbbképzésben részesülnek. Csak éppen általában nem más intézmények részére, kivéve talán az afro-ázsiai kutatási központot, amely azonban nem az ország más intézményei hanem inkább külföldi országok számára képez ki szakembereket, arra gondolva, hogy különösen az arab világból jönnek egyetemi végzettségű fiatal

emberek, akik azután az intézetben dolgoznak és tanulnak addig, amíg tudományos fokozatot tudnak szerezni, és azután vagy elmennek vagy itt maradnak. De persze nálunk — a Közgazdaságtudományi Intézetben — is előfordul más intézmények számára való képzés olyan értelemben, hogy miután már nálunk dolgozott 3—4 évig az egyetemet végzett fiatalember, utána elmegy más intézményhez. Ez azonban általában nem tervszerűen történik és nem is azzal jönnek az Intézetbe, hogy azután elbúcsúzzanak tőlünk, sőt, azt mondhatnám, hogy ha az illetők tényleg kiválóak és ígéretet jelentenek a tudományos pályán, nem szívesen szoktuk elbocsátani őket. Ha meg nem nagy ígéretet jelentenek, akkor félünk elbocsátani őket, attól tartva, hogy sorsukban és pályafutásukban esetleg törést idézünk elő. Azért említem meg ezt a kérdést, mert foglalkozunk vele és mert reméljük, hogy a legközelebbi időben valamelyest előbbre tudjuk vinni a problémát.

Egy rövid kiegészítést fűznék az írásbeli beszámoló egyik mondatához. Ott arról van szó, hogy a közgazdaságtudományi bizottság javaslatot dolgozott ki a Közgazdasági Szemle matematikai-közgazdasági mellékletének a megindítására. Az osztály ezt a javaslatot megvitatta és továbbította. Nemrég értesült az osztály a főtitkártól arról, hogy a Pénzügyminisztérium az ehhez szükséges pénzt az osztály rendelkezésére bocsátotta, ez a melléklet tehát a legközelebbi időben megindul.

Végül a kiegészítés lezárásaképpen még egy problémát szeretnék megemlíteni, ill. az írásbeli beszámolóban egy mondatát szeretném egy kissé érthetőbbé tenni, megvilágítani. Arról a mondatról beszélek, amely a nemzetközi kapcsolatainkkal foglalkozó, külön sokszorosított anyagban szerepel és úgy szól, hogy osztályunk annak az álláspontnak külföldi partnereink által való elfogadására törekszik, hogy ne ők döntsék el egyoldalúan, hogy kiket hívnak meg a hozzánk tartozó intézményekből.

Az volt az érzésem, hogy a be nem avatottak számára egy kissé homályos ez a mondat, ezért akarom egy pár szóval megvilágítani, hogy miről van szó.

Természetesen nem vagyunk ellenségei annak, hogy külföldi társintézmények vagy tudományos társaságok, egyesületek, vagy bármilyen szervezet személy szerint hívják meg valamely tudománynak a kimagasló képviselőjét, vendégként vagy valamilyen meghatározott célú konferencián való részvételre, előadások tartására vagy hasonlóra. De különösen nyugati partnereink részéről tapasztalunk egy olyan törekvést, hogy saját személyi kapcsolatok alapján válasszanak ki és hívnak meg egyeseket olyan alkalmakkor, amelyek számunkra általában nem közömbösek, és ahol többé-kevésbé valamilyen tudományos, vagy országos érdeknek a képviseletéről lehet szó. Még itt is különbséget kell tenni a között, hogy ez a nyugati meghívó szerv valamilyen magánfél-e, amely esetben beavatkozási lehetőségünk természetesen csekély, bár, mint pl. a Kulturális Kapcsolatok Intézetének tapasztalatai mutatják, azért itt is van lehetőség a befolyásolásra, vagy pedig olyan nemzetközi szervről

van-e szó, amely nyugaton székel és nyugaton rendez valamit ugyan, de amelyben mi is képviselve vagyunk.

Hogy még világosabbá tegyem, egy konkrét, egészen időszerű példát hozok fel:

A CISS, az a bizonyos nemzetközi szervezet, amely beszámolónkban szerepel azzal kapcsolatban, hogy az Akadémia elnökségének jóváhagyásával a IX. osztály vette fel vele a kapcsolatot, mint az a szerv, amely a magyarországi ügyintézkést bonyolítani fogja, -- tehát a CISS vagyis a „Társadalomtudományok Nemzetközi Tanácsa” egy másik intézménnyel együtt éppen a napokban rendezett egy ünnepséget Marx Károly születésének 150. évfordulójával kapcsolatban. Mivel a CISS lényegében UNESCO-szervezet vagy az UNESCO-hoz tartozó szervezet, a természetes az lett volna, hogy vagy a magyar UNESCO-bizottság társadalmi bizottságához fordul, vagy a Magyar Tudományos Akadémiához. Szóval lett volna kihez fordulni azzal, hogy jelöljék meg, kít kívánnak kiküldeni, mert ez már nem magánügy. Nem ez történt azonban, hanem ugyanez a szervezet személy szerint meghívta Lukács György és Hegedűs András elvtársat, hogy ezen az ünnepségen résztvegyen. Szeretném félreérthetetlenül kijelenteni, hogy mi mind a két személy meghívásával egyetértünk, egyik ellen sincs kifogásunk, de ha különösen még azt is tekintetbe vesszük, hogy Lukács György elvtárs koránál, egészségi állapotánál és egyéb okoknál fogva nem utazott ki az ünnepségre, maradt tehát az a tény, hogy a magyar tudományt, vagy a magyar marxistákat, vagy Magyarországot egyedül Hegedűs András képviselte: ezt már nem tartjuk helyesnek, és az osztály ezt közölte is a CISS-szel. Ahhoz persze, hogy az osztálynak és az osztályvezetőségnek ez az álláspontja legalább valamelyest érvényesülhessen, az is szükséges, hogy az osztályhoz tartozó intézmények és a bennük dolgozó elvtársak támogassák az osztályvezetés törekvését.

Utóbbit azért emlitem, mert már azóta, hogy ezt a beszámolót megírtuk, jutott tudomásunkra a következő eset, -- és itt már nem akarom áttörni az anonimitást.

Egy külföldi UNESCO-szerv meg akart hívni Magyarországról valakit egy Nyugat-Németországban rendezendő szemináriumra, amely a matematika társadalomtudományi alkalmazásával foglalkozik. Az illető szervnek lényegében semmiféle követelése vagy javaslata nem volt a személyre nézve azon túlmenőleg, hogy az illető 30 év körüli és meghatározott képzettségű legyen. Az említett szokásoknak megfelelően azonban ezt a meghívást nem a Tudományos Akadémiához, vagy az UNESCO-bizottsághoz, vagy hasonló szervhez juttatta el, hanem egy, az illető szerv egyik vezetője által ismert egyik magyarországi tudósunkhoz, aki ugyancsak nem tartotta szükségesnek a meghívást az osztályvezetőség elé vinni, hanem körülnézett saját szűk intézetében, hogy akad-e ott 30 év körüli tudományos munkatárs, akit tehát javasolni lehet, és hozzánk már csak akkor fordult, amikor a kérdést az UNESCO-szervezettel

lelevelezte és bennünket arra kért, hogy szerezzük meg az általa kiszemelt, a szükséges képzettséggel sem rendelkező személynek az útlevelet, és intézzük el a kiutazáshoz szükséges egyéb dolgokat.

Nos, azt gondolom, — és befejezésképpen ezzel tulajdonképpen visszajutottam kiinduló pontomhoz — hogy ez is többé-kevésbé a demokrácia fejlődésének és az ellenőrzésnek a kérdése. Az osztálynak ugyanis semmi egyéb törekvése nincs ezen a területen, mint hogy ezeket a dolgokat ne személyes ismeretség alapján, többé-kevésbé suba alatt intézzék, hanem úgy, hogy kibírja a nagy nyilvánosság ellenőrzését és kritikáját és lehetőleg tényleg minden alkalommal, amikor tőlünk függ, a legalkalmasabb személyt küldjük ki.

Ezek azok a kérdések, amelyekben az írásbeli beszámolót kiegészítendőnek tartottam. Természetesen most sem lehetett szó arról, hogy az összes — akár csak az összes érdekes — kérdést is érintsem. Igyekeztem azokat kiemelni, amelyekről feltételezhető, hogy közérdeklődésre tarthatnak számot.

II. A beszámoló

Az osztály hat együttes osztály- és osztályvezetőségi ülést tartott. Ez a módszer az osztály munkájának gyakorlatában bevált, sőt szélesebb körben is figyelmet keltett.

Az együttes ülések problematikájának átfogó értékelése előtt utalni kell arra, hogy működési területünk az elmúlt közgyűlés óta kiszélesedett. Az osztályhoz kapcsolta az Elnökség a Szervezetudományi Bizottságot. Az osztály javaslatára új bizottságként jött létre a Munkatudományi Bizottság és ebben az időszakban kezdte meg működését a Statisztikai Bizottság is. Továbbá növelte az osztály szerepét és feladatait az a körülmény, hogy az 1967-ben megszűnt Tudományos- és Felsőoktatási Tanács szerepét az osztályhoz tartozó koordinációs bizottságok tekintetében az osztály vette át. Önmagában ez a mennyiségi fejlődés is arra vall, hogy a IX. osztály, mint tudományszervezési egység létrehozása ésszerű szükséglet kielégítését jelentette. Ma inkább már az a probléma, hogy a megnövekedett feladatok megoldásához az eddigi tevékenységnél fokozottabb erőfeszítésekre lesz szükség.

Az említett hat ülés sok és sokféle problémái közül csak a jelentősebbekre kívánunk kitérni. Azt természetesen kell venni, hogy az osztályvezetőség, illetőleg az osztálygyűlés általában behatóan megvitatta az olyan évről évre visszatérő kérdéseket, mint a tanulmányútkeretek, különmeghívási keretek, az osztály devizakeretének, könyvkiadási keretének felosztása, doktori fokozatok iránti kérelmek véleményezése, akadémiai díjakra való javaslatok, a kutatóintézmények éves beszámolóinak megvitatása stb.

A beszámolási időszakban az osztály irányító és tudományszervező munkája szempontjából egyik legfontosabb feladat volt az osztályvezetőség és az osztályhoz tartozó bizottságok újjáavasztása. Az előterjesztett javasla-

tokat az osztály körültekintően megvitatta, esetenként kiegészítette, megváltoztatta. Az osztály általában arra törekedett, hogy erősítse a tudományszervező és irányító munka demokratizmusát.

Az Elnökség az osztály feladatává tette, hogy fokozatosan minden jelentősebb tudományterületre nézve, végezzen az illetékes bizottság bevonásával átfogó felmérést, értékelést az adott tudományág helyzetéről és jövőbeni feladatairól. Ezek a munkálatok a bizottságok területén folyamatban vannak. Befejeződött a közgazdaságtudomány 10 éves fejlődésére és helyzetére vonatkozó felmérés. Erről célszerűnek tartjuk rövid információt adni.

A Közgazdaságtudományi Bizottság — egyik tagjának irányításával — sokrétű kvantitatív elemzést és széles körű közvéleménykutatást végzett. A közvéleménykutatáson jelen esetben azt kell érteni, hogy a közgazdaságtudományok és a közgazdasági gyakorlat különböző fontosabb helyein tevékenykedő elméleti és gyakorlati szakemberek véleményét, állásfoglalását gyűjtötték össze alapvető kérdésekre vonatkozóan (a politikai gazdaságtan és az ágazati gazdaságtudományok helyzete, egymáshoz való viszonya, az egyes ágazatok főbb kérdéseinek elméleti kimunkáltsága, illetőleg elhanyagoltsága, a tudományos publikációk megoszlása, az egyetemi oktatás és egyetemi kutatómunka problémái stb.). Az így elkészült anyagot a bizottság behatóan megvitatta, majd a vita és határozat alapján átdolgozott formában az osztálynak megküldte. Az osztályülés vitája után az anyagot az Elnökség elé terjesztették és az határozatában többek között a következőket állapította meg:

A közgazdaságtudományok fejlődése az utóbbi években általánosan megélénkült és meggyorsult. Ez jórészt a gyakorlat és az elmélet szorosabbá váló együttműködésének és a tudományterületen kialakult szabad vita légkörének köszönhető. A tudományos kutatásoknak ezeket a feltételeit az osztálynak már ennél fogva is erősítenie, fejlesztenie kell. Tematikusan két témakör kiemelése kívánatos. Egyrészt a tervezés tudományos megalapozása, különös tekintettel a magyar népgazdaság reálisan tervbevehető optimális szerkezetének kialakítására, másrészt a népgazdaság vezetési és irányítási rendszerének tökéletesítése. Erőfeszítéseket kell tenni a szocializmus politikai gazdaságtanának jobb tudományos kimunkálására, beleértve az új gazdasági mechanizmus által előtérbe állított alapvető politikai gazdaságtani kérdéseket. A kutatások körében megfelelő teret kell szentelni a nemzetközi együttműködés különböző problémáinak. Törekedni kell racionális irányelvek és gyakorlat kialakítására a kutatási kapacitás átgondolt fejlesztéséhez. Figyelemmel kell lenni azonban arra is, hogy jelenlegi viszonyaink mellett a kutatók anyagi megbecsülése nem tud versenyezni a gyakorlatban tevékenykedő közgazdászok helyzetével.

Az osztályra, a Közgazdaságtudományi Bizottságra, valamint a többi közgazdaságtudományi intézményre tartozik most már, hogy a felmérés eredményeit minél jobban hasznosítsa.

Részben a fentiekkel függ össze — ezért említjük itt —, hogy az osztály ismételten foglalkozott a közgazdaságtudományi dokumentáció magyarországi helyzetének felmérésével és megjavításának szervezeti feltételeivel. A problémát egyrészt a gazdasági mechanizmus fejlesztése keretében szükségessé váló jobb információs rendszer megteremtése, másrészt az a tény tette időszerűvé, hogy a közgazdaságtudományi dokumentáció Magyarországon szervezetlenül, megfelelő koordináció nélkül és ezért részben átfedésekkel, részben hiányosan működik. A Közgazdaságtudományi Bizottság előterjesztésére az osztálygyűlés egyetértett azzal, hogy létre kell hozni egy központi közgazdaságtudományi dokumentációs szervet, és támogatta azt az elképzelést, hogy annak felállítására a Központi Statisztikai Hivatal szervezetén belül kerüljön sor.

Megvitatta az osztályülés az Ipargazdaságtani Kutatócsoport javaslatát az ipargazdasági tudományos munka koordinálására és komplex fejlesztésére vonatkozóan. Az osztályülés által megvitatott előterjesztésben a kutatócsoport kifejtette, hogy a mechanizmusreform életbelépése, valamint az ágazati intézetek vállalati jellegű gazdálkodásra való áttérése szükségessé teszi az ipargazdaságtan terén az elméleti és az általános, elvi jellegű tudományos kutatómunka további kiszélesítését, s ezért kívánatos a Kutatócsoportnak kb. 3 év alatt 30—40 főnyi tudományos létszámmal rendelkező intézetté fejlesztése. A fejlesztés fő irányai továbbra is: *a)* az állóeszköz-gazdálkodás, *b)* a munka termelékenységének vizsgálata, *c)* a műszaki fejlesztés gazdaságossága és tervezése lennének, amelyek részleteikben a mechanizmusreform tapasztalataihoz kapcsolódnának és a szükségnek megfelelően bővílnének. A fejlesztési javaslatok megvitatása, a fő irányok helyességének elismerése mellett az osztályülés a javaslat részletesebb kimunkálását látta kívánatosnak. Felkérte a kutatócsoportot, hogy javaslatát — az ülésen elhangzottak figyelembevételével — az ipari ágazati intézetek és néhány kiválasztott nagy vállalat bevonásával alakítsa át, majd terjessze az Ipargazdasági Bizottság elé, a bizottság a javaslatot megvitatta és előterjesztést készített az ipargazdasági kutatások fejlesztésének irányairól és szervezeti kérdésekről.

Az Állam- és Jogtudományi Bizottság javaslatára az osztályülés ismételten foglalkozott egy Munkatudományi Bizottság megalakításának kérdésével. A probléma megvitatására előbb egy előkészítő bizottságot küldött ki, melynek javaslata alapján a Munkatudományi Bizottság létrehozásával az osztály a munkához kapcsolódó, különböző kérdésekkel foglalkozó tudományágak közötti együttműködést kívánja elősegíteni. Célszerűnek látszik, hogy a bizottság konkrét feladatokra, kutatási témákra irányítsa tevékenységét és ne különböző, a munkával kapcsolatos kérdésekkel foglalkozó társadalomtudományi ágazatok általános koordinálására. A nemzetközi kapcsolatok területén is kezdetben a tájékozódásra, az adott tárgykörben külföldön folyó kutatások és intézmények feltérképezésére célszerű törekedni. A bizottság kez-

deti tapasztalatainak értékelésére, a feladatkör határozottabb jellegű kialakítására és időközben felmerülő egyéb kérdések tisztázására sor kerülhet a bizottság egy éves beszámolójának osztályülésén történő megvitatásakor.

Az osztály nemzetközi kapcsolatainak köréből ezúttal az osztály területéhez tartozó nemzetközi tudományos szervezetekben végzett tevékenységről indokolt bővebben szólni. A beszámolási időszakban került először sor arra, hogy az osztály átfogó beszámolót kért és tárgyalt a nemzetközi bizottságok, illetőleg egyéni tagok tevékenységéről a nemzetközi tudományos szervezetekben. Az osztályülés megállapította a következőket: A nemzeti bizottságok útján a IX. osztály kapcsolatot tart a hozzá tartozó tudományterületek fontosabb nemzetközi szerveivel. Ahol az Akadémiának kutatóbázisa (intézete) nincs (statisztika, demográfia), a tagság természetesen a megfelelő szakmai kutatóhelyhez kapcsolódik. A nemzeti bizottságok általában aktív és tudomány-, tudománypolitikai szempontból hasznos tevékenységet fejtenek ki, messzemenően hozzájárultak a magyar tudomány nemzetközi kapcsolatainak kibontakozásához. Növelni különösen a szocialista országok közötti együttműködést kell, hogy az egyes nemzetközi testületekben sikeresebben tevékenykedjünk.

A szocialista országok akadémiai külügyi főtitkárhelyetteseinek berlini értekezletén elfogadott állásfoglalás alapján célszerű arra törekedni, hogy a nagy nemzetközi tudományos szervezetek kongresszusait megelőzően a szocialista országok küldöttei tartsanak előkészítő koordináló megbeszélést. A lehetőségektől függően magyar részről kezdeményezni kell ilyeneket, illetőleg más szocialista országok részéről szervezett ilyen tanácskozásokon nemzetközi bizottságaink képviseltessék magukat.

Nemzetközi tudományos szervezetekben végzett tevékenységünk körében röviden utalni kell arra, hogy az Elnökség megerősítette az osztály javaslatát a Nemzetközi Társadalomtudományi Tanács (CIS) tevékenységében való magyar közreműködés megfelelő szervezeti rendezésére. Ennek értelmében a CIS-szel magyar részről a továbbiakban a hivatalos kapcsolatot a IX. osztály tartja, a technikai adminisztratív teendőket a szaktitkárság látja el.

Az 1967. évi közgyűlés az osztály területén egy levelező tagot választott, Vajda Imrét, aki *székfoglaló előadását* „Integráció, gazdasági unió és nemzeti állam” címmel 1967. március 20-án tartotta meg.

Szükségesnek tartunk beszámolóinkban tájékoztatást adni azoknak az akadémikusoknak munkájáról is, akik nem tartoznak valamely kutatóintézet szervezeti keretébe.

Az osztály két tagja — *Osztrovszki György* és *Szalai Sándor* — többéves külföldi kiküldetésben van. Osztrovszki György a KGST moszkvai titkárságán, Szalai Sándor az ENSZ Fejlesztési Intézetében van vezető beosztásban.

Búza László kutatási tevékenysége 1967-ben a nemzetközi jog kérdéseire irányult; 1967-ben az osztály könyvkiadási keretében jelent meg „A nemzetközi jog fő kérdései az újszellemű nemzetközi jogban” c. könyve.

Háy László publikációs tevékenysége 1967-ben a tőkés társadalom gazdaságtanára, illetőleg a Nagy Októberi Szocialista Forradalom gazdasági és politikai hatásaira vonatkozott. Az adott témákban három tanulmánya jelent meg. Tudományszervező tevékenységet a Közgazdasági Szemle szerkesztőbizottsága elnökeként, a TMB Közgazdasági Szakbizottságának elnökeként, a Társadalmi Szemle szerkesztőbizottsága tagjaként és más bizottsági munkában végzett.

Hevesi Gyula kutatási tevékenysége 1967-ben főleg az állóeszköz-gazdálkodásra és a folyamatos munkarendek problémáira terjedt ki. E témakörben két tanulmány jelent meg. Kiterjedt tudományszervezői tevékenységet végez mindenek előtt mint az Ipargazdasági Bizottság elnöke, és mint az Ipargazdaságtani Kutatócsoport tudományos tanácsadója.

Nizsalovszky Endre tudományos munkássága 1967-ben elsősorban Eötvös József közírói és jogi munkásságának kiegészítő feldolgozására koncentrált. Ebben a témakörben négy munkája jelent meg; köztük „Eötvös József levelei Szalai Lászlóhoz” c. könyve, melyben elsőként tette közzé bevezetővel és részletes jegyzetekkel Eötvös József most előkerült leveleit. Tudományos munkássága kiterjedt továbbá több polgári jogi folyóirat-tanulmány megírására, illetőleg recenzió publikálására és opponensi véleményezésre. Tudományszervező munkája keretében elnökölt hazai nemzetközi konferenciákon, disszertációs vitákon; aktívan részt vett az Állam- és Jogtudományi Bizottság ülésein.

Szászy István tudományos munkásságát 1967-ben a nemzetközi magánjog területén végezte. Angol nyelven jelent meg a „Nemzetközi polgári eljárási jog” c. könyve a holland Sijthoff és az Akadémiai Kiadó kiadásában. A nemzetközi magánjog köréből ezen kívül megjelent további kilenc folyóirat-tanulmánya, valamint véleményt készített felkérésre az olasz nemzetközi magánjog törvényjavaslatról; a tanulmányt Olaszországban közölni fogják. Nemzetközi tevékenysége körében részt vett a Nemzetközi Jogi Intézet nizzai ülésén. Több más munkája, tanulmánya is elkészült, amelyek különböző külföldi folyóiratokban fognak megjelenni. Tudományszervező munkásságát mint az Állam- és Jogtudományi Bizottság tagja fejtette ki.

Vajda Imre tudományos és publikációs tevékenysége körében kilenc tanulmányt jelentetett meg részben hazai, részben külföldi közgazdasági folyóiratokban. Ezek közül kiemeljük székfoglaló előadását, továbbá a Közgazdasági Szemle-ben és az Acta Oeconomica-ban megjelent „Külső egyensúly-neotechnika és gazdasági reform” című tanulmányát. Tudományos tevékenysége keretében előadást tartott a baseli Egyetemen, Strassbourgbán, a Nemzetközi Közgazdasági Társaság olaszországi konferenciáján és más nemzet,

közi fórumokon. Tudományszervező munkássága: elnöke a Magyar Közgazdasági Társaságnak, az Acta Oeconomica szerkesztőbizottságának, továbbá tagja más közgazdasági szerkesztőbizottságoknak és a Közgazdaságtudományi Bizottságnak.

Intézményeink és támogatott kutatóhelyeink tevékenységéről

Közgazdaságtudományi Intézet

A magyar népgazdaság főbb arányainak, összefüggéseinek és az újratermelés törvényszerűségeinek matematikai módszerek felhasználásával történő vizsgálatait közül kiemelkedik az a két, doktori disszertáció igényével megírt munka, amely össznépgazdasági programozási kérdésekre vonatkozik. Közülük a „Kísérlet a marxi érték- és újratermelési elmélet matematikai modelljének megfogalmazására” c. munka Bródy András több mint 10 évi vizsgálatait foglalja össze. A kutató végső célja az, hogy olyan matematikailag megoldható, számítástechnikailag kezelhető, statisztikai adatokkal kitölthető modellt állítson fel, amely alkalmas a hosszútávú tervezés kiinduló mutatórendszerének első megközelítésére. A disszertáció-tervezet a modell elméleti leírását, politikai gazdaságtani megalapozását és a matematikai megoldásokat tartalmazza. A másik disszertáció-tervezet — „Az árnyékárak viselkedésének tanulmányozása ex-post programozás alapján” — Simon György közel évtizedes munkásságán alapszik. A kutató a disszertációban a népgazdasági ex-post programozási modell megszerkesztésének egy lehetséges útjával, a modell segítségével nyert árnyékárrendszer tulajdonságaival, a magyar népgazdaság elmúlt 7—8 éves fejlődésének elemzésével, a népgazdasági programozás továbbfejlesztésének lehetőségeivel foglalkozik. A programozási módszerekkel kapcsolatos vizsgálatokból készült el „Az értékelés és a piac egyes kérdései nem lineáris modellekben” c. beszámoló, amelyet a kutató kandidátusi disszertációként is megvédett. A beszámolóban a kutató a piaci egyensúly és az optimum — elsősorban nem lineáris modellekre vonatkozó — feltételeit elemezte; ennek során kritikailag összefoglalta és rendezte a polgári közgazdaságtan idevágó irodalmát is. Anti-equilibrium (Esszé a gazdasági mechanizmus elméleteiről és a kutatás feladatairól) címmel készült el egy figyelemre méltó tanulmány, amelyben a kutató átfogó bírálatot ad az általános egyensúlyelméletről, emellett számos érdekes, a jövőbeni kutatásokra vonatkozó megállapítást és javaslatot tesz.

A gazdaságirányítás rendszerének működésére irányuló kutatásait az intézet 1967-ben újjászervezte, egyfelől a kutatások kibővítése, másfelől az életbelépő új mechanizmus működésének tudományos elemzése céljából. Az itt folyó vizsgálatokból készült el a „Hogyan készülnek fel az iparvállalatok az új gazdasági mechanizmusra” c. munka, amely 113 vállalat adatainak elem-

zésére épül. A reprezentáció a szocialista ipar 1968-ra tervezett értékesítési volumenének 50%-át, létszámának 44%-át tette ki. A készített összefoglaló tanulmányt az intézet röviddel az új mechanizmus életbelépése előtt megküldte a Pártközpontnak, az Országos Tervhivatalnak, az illetékes minisztériumoknak, a gazdaságirányító szerveknek és vállalatoknak. A tanulmányt elismeréssel fogadták, és mind megállapításai, mind módszertani tanulságai szempontjából hasznosnak ítélték. A gazdasági mechanizmusra vonatkozó intézeti kutatások egyfelől a reform alapelveinek gyakorlati realizmusára kidolgozott intézkedések, másfelől az életbe léptetett reform első tapasztalatainak vizsgálatát tűzték ki célul. Leginkább előrehaladtak és máris több eredményt hoztak a vállalati nyereségadóztatás és alapképzés rendszerére vonatkozó vizsgálatok. A magyar gazdaságirányítási rendszer szempontjából is több tanulsággal szolgál az a munka, amelyben a kutató a piacnak és az állami befolyásolásnak az iparvállalatok gazdálkodására gyakorolt hatását elemzi nyugat-európai tapasztalatok alapján.

A mezőgazdaság közgazdasági problémáira vonatkozó számos vizsgálat köréből készült el egy érdekes anyag, amely a termelőszövetkezeti tagsűrűség gazdasági vonatkozásairól, az intézetben lefolytatott vita anyagát tartalmazza. A különböző tagsűrűségű szövetkezetekben a föld, a munkaerő és a termelőeszközök közötti helyes arányok kialakítása, különösen az új gazdasági mechanizmus viszonyai között, számos közgazdasági problémát vet fel, és a vitán megfogalmazott álláspontok közelebb hozhatják e problémák tisztázását. A távlati tervezési munkákat előmozdító összefüggéseket tárt fel az állattenyésztés fejlődési ütemére ható főbb közgazdasági tényezők vizsgálatára irányuló kutatás, amelynek során megtörtént a kutatási téma egyik legfontosabb problémakörének, az állattenyésztés és a takarmánybázis főbb összefüggéseinek feldolgozása. A tőkés mezőgazdaságra vonatkozó kutatások köréből készült el és került kandidátusi disszertációként megvédésre „A nyugat-német mezőgazdaság technikai és szerkezeti átalakulása a második világháború után” c. beszámoló. A beszámolóban a kutató újszerűen tárgyalta a mezőgazdasági koncentrációs folyamat új sajátosságait, a családi üzem megváltozott jellegét és szerepét az államkapitalizmus viszonyai között. A tőkés mezőgazdaság iparosodásával foglalkozó vizsgálatból a kutató — a termelőerők fejlődése alapján — igyekezett feltárni a főbb összefüggéseket az élelmiszerkereskedelem, az élelmiszeripar fejlődése és a mezőgazdaság iparosodása között, a folyamat technikai követelményeit, társadalmi kihatásait.

A szocialista országok gazdasági együttműködési kérdéseire irányuló kutatások keretében készült el „A világpiaci árak és a magyar külkereskedelmi árak tendenciái” c. beszámoló, amelyben a kutatók egy-egy termékcsoporthoz vonatkozóan egymás mellé állították a világpiaci áraknak, a világtermelésnek és a világkereskedelemnek, valamint a magyar külkereskedelem árainak, a magyar termelési feltételek alakulásának főbb tendenciáit. Előrehaladtak és

lényegében elkészültek azok az elemzések, amelyekben a kutatók a KGST országok 1957—1965. évi gazdasági fejlődését vizsgálták. A kutatók országonként vették számításba a termelési tényezők strukturális mozgásának és felhasználásuk ágazati hatékonyságának a népgazdaság dinamikájára és általában a fejlődés menetére gyakorolt főbb hatásait. Új összefüggésekre jutott az a vizsgálat, amelynek során a kutató a KGST országok közötti kapcsolatok problémáit az egyes országokban végrehajtott mechanizmusreformok tükrében elemezte.

Az életszínvonal és a fogyasztás távlati tervezését mozditják elő azok a vizsgálatok, amelyek során a kutatók a fogyasztói árváltozásoknak a keresletre gyakorolt hatását, a jóléti gazdaság tanából a szocializmusban alkalmazható elemeket, a gazdasági növekedés és a fogyasztás kapcsolatát, a személyi és társadalmi (piaci és piacon kívüli) fogyasztás kérdéseit kutatták.

Az intézeti kutatások eredményeiből 1967-ben négy, köztük egy angol nyelvű tanulmánykötet, öt terjedelmesebb, főként a gazdasági mechanizmus reformjának kérdéseivel foglalkozó broszúra, valamint 179 folyóiratcikk került publikálásra.

A mechanizmuskutatások újjászervezése mellett, az intézet 1967-ben megkezdte a másik kiemelt kutatási főirányhoz tartozó, a tervezés tudományos megalapozására irányuló kutatások növelésének előkészítését. Az intézet munkatársai által kutatni szükséges és lehetséges problémaköröknek, témáknak meghatározása hosszabb munkát igényel, mivel az intézet kutatói nyilvánvalóan nem képesek a szerteágazó probléma valamennyi oldalának vizsgálatára. Csak aláhúzza az „alapozás” jelentőségét az a széleskörű munka, amely az Országos Tervhivatal égisze alatt a távlati tervezés problémáinak megoldására kezdődött el és amelybe az intézet nyolc munkatársa is bekapcsolódott.

Az intézet nemzetközi kapcsolatai 1967-ben szélesedtek. Külön megemlítenő, hogy a nemzetközi tudományos együttműködésbe való bekapcsolódásra nyílt újabb alkalom a magyar közgazdászok, köztük az intézet munkatársai számára, az UNESCO Bécsi Társadalomtudományi Kutatásokat Koordináló Központja által nemzetközileg koordinált egyik témába. „A köz- és magánfogyasztás viszonya” témakör 1967—1968. évi kutatási programjának megbeszélésére az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottsága Titkársága és az intézet szervezésében, 1967 októberben ült össze Budapesten egy nemzetközi konferencia, amelyen szocialista és kapitalista országokból 11, továbbá 5 magyar közgazdász vett részt.

Állam- és Jogtudományi Intézet

Az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos kutatási tématervének keretében 13 fő téma kutatása folyik. Bár az egyes témák körében főként a hároméves tervidőszak végére, tehát 1969-re várhatók monografikus eredmények, mégis már 1967 folyamán is születtek jelentős produktumok. Így

monográfia jelent meg a szocialista jogelmélet és a népi demokratikus jog kapcsolatáról, a külkereskedelmi monopólium és a nemzetközi magánjog összefüggésének kérdéseiről; monográfia készült a mezőgazdasági termelőszövetkezetek közötti termelési kapcsolatok jogi kérdéseiről, valamint a munkaviszony megszűnésének problémáiról. Ez utóbbi két munka egyben tudományos fokozat megszerzését is célozta.

A tervidőszakban is folytatta az intézet az olyan sokszorosított formában jelentkező kiadványok publikálását, amelyek — bár a fő kutatási témák körébe tartoznak — közvetlenebbül kapcsolódnak a gyakorlat célkitűzéseéhez. A kiadványok között nagyrészt jogösszehasonlító jellegű munkák szerepelnek, az elmúlt évben azonban megkezdte az intézet egyes, empirikus módszerekkel végzett vizsgálatok és felmérések eredményeinek a „Társadalom és jog” c. sorozat keretében történő közzétételét is. Tervszerűen folyt „A gazdasági irányítás igazgatási és jogi kérdései” c. sorozat további köteteinek — ugyancsak sokszorosított formában történő — közreadása is; e sorozat megindításával az intézet az új gazdaságirányítási rendszer célkitűzéseinek megvalósításához kívánt segítséget nyújtani.

Jelentős eredményeket ért el az intézet a gyakorlat elvi szintű támogatása, az állam- és jogfejlődésünket közvetlenül segítő tudományos tevékenység területén. E tevékenység körében az intézet a tervidőszak folyamán részint a már korábban kialakult gyakorlatot folytatta, részint annak új lehetőségeit és formáit építette ki. Elmondható, hogy e vonatkozásban az intézet tevékenysége a tervidőszak folyamán jelentősen meghaladta a korábbi kereteket; most már nem csupán hosszabb-rövidebb szakvélemények, észrevételek kerülnek kidolgozásra, hanem olyan jelentős tanulmányok, elaborátumok is, amelyek egy-egy, a gyakorlat számára különösen fontos probléma átfogó feldolgozását tartalmazzák. Az e téren elért legfontosabb eredmények a következők: a különböző, folyamatban levő kodifikációs munkák közül kiemelkedő az intézet munkatársainak közreműködése a nemzetközi szerződések jogának kodifikálásában, a panaszról és a közérdekű bejelentésekről szóló törvény előkészítésében, az államigazgatási eljárási kódexnovellájában, a közalkalmazottak munkajogviszonyának rendezésében, a magyar—jugoszláv jogsegélyegyezmény előkészítésében, a tudományirányításra vonatkozó elméleti álláspont kidolgozásában, az új gazdaságirányítási rendszer jogszabályainak munkálataiban, a nemzetközi magánjogi törvénytervezet előkészítésében, a vállalkozási, valamint a kutatási szerződések jogi szabályozásának előkészítésében, a Btk. és a büntető eljárási jog felülvizsgálatában és módosításában, a közlekedési bűncselekmények kodifikációjának előkészítésében stb.

Szociológiai Kutatócsoport

A kutatócsoport tudományos kutatási feladatainak ellátásán túlmenően 1967-ben is igyekezett elősegíteni a szociológiai kutatások kibontakozását

más intézményeknél. Abból a célból, hogy a társadalmi gyakorlat részéről felmerülő igényeket közvetlenül is kielégíthesse, még 1966 folyamán a kutatócsoport külső megbízásokra is hozzákezdett alkalmazott jellegű kutatások végzéséhez. Az ilyen irányú tevékenység 1967-ben folytatódott. Ilyen kutatási megbízást kapott a pécsi kesztyűgyártól, valamint most van folyamatban egy alkalmazott városszociológiai felmérés Pécs és Szeged Város Tanácsának támogatásával. Több esetben előfordult, hogy különböző szervek a kutatócsoport munkatársait kérték meg, hogy részükre szociológiai felvételeket irányítsanak. Említésre méltó ezek közül a Művelődésügyi Minisztérium felkérése a Szovjetunióban végzett magyar értelmiségiek helyzetének feltárására és egy, a filozófiaoktatás hatékonyságával foglalkozó vizsgálat.

Nagy előrelépés történt 1967-ben a szociológia oktatása terén is. A kutatócsoport munkatársai több területen bekapcsolódtak az egyetemi oktató munkába. Ezen belül említésre méltó a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen folyó gazdaságszociológiai és a Budapesti Műszaki Egyetemen megindult politikai szociológiai tanfolyam. A már egyetemet végzett szakemberek továbbképzésének elősegítésére a csoport több minisztérium felkérésére egész éves négy tantárgyból álló tanfolyamot szervezett, melynek előadásai 1968-ban kezdődtek meg. A hazai és nemzetközi szociológia eredményeinek megvitatását és a tágabb szakközvéleménnyel való megismertetését szolgálta a kutatócsoport szervezésében 1967 októberében Siófokon rendezett nemzetközi szeminárium, mely a bürokrácia szociológiai problémáival foglalkozott.

Az év során két fontos elméleti témában folytatódtak a már korábban megkezdett kutatások. Ezek közül az egyik a bürokrácia marxista elméletének kidolgozásával, a másik a mindennapi élet szociológiájával kapcsolatos.

A kutatócsoportban végzett empirikus kutatások között kiemelkedik az a nemzetközi összehasonlító vizsgálat, mely a Bécsi Társadalomtudományi és Dokumentációs Központ szervezésében folyt több országban a műszaki újítások mezőgazdaságban való elterjedésével kapcsolatban. Az elmúlt évben befejeződtek ennek a vizsgálatnak hazai felvételei. Említésre méltó az a kutatás, amelyet a kutatócsoport más intézményekkel közösen az új gazdasági mechanizmussal kapcsolatos ismeretekről és állásfoglalásokról végzett. 1968-ban fejeződött be annak a több szocialista ország részvételével lebonyolított nemzetközi vallásszociológiai kutatásnak az elemzése, mely a fővárosi középiskolás fiatalság szekularizációjával foglalkozott. Az említettek mellett több más empirikus kutatás is befejeződött az év során, így a pécsi kesztyűgyárdombóvári üzemegységében végzett alkalmazott üzemszociológiai kutatás, a Szekszárdi Állami Gazdaságban a mezőgazdasági bérezési rendszerekkel kapcsolatos felmérés, a Szovjetunióban végzett magyar értelmiségiek helyzetével, valamint a lakótelepépítkezés szociológiai problémáival foglalkozó kutatás.

A kutatócsoport munkatársai széles körű publikációs tevékenységet fejtettek ki ebben az évben is. Újabb három kötetet adtak nyomdába a Szociológiai Tanulmányok sorozat keretében és megjelent az első két kötet a Kutatási Beszámolók sorozatában is. Végül a kutatócsoport munkatársainak szakmai előrelépését jelzi, hogy Heller Ágnes sikerrel védte meg doktori disszertációját, egy munkatárs pedig benyújtotta kandidátusi értekezését.

Ipargazdaságtani Kutatócsoport

A kutatócsoport 1967 folyamán — hároméves kutatási tervének megfelelően — három témakörben folytatott kutatásokat. Az állóeszközgazdálkodás kérdései körében a kutatócsoport a folyamatos munkarend bevezetésével kapcsolatos kutatásokat lényegében lezárta. Az üzemfenntartás korszerű szervezési módszerei tárgyában folyó kutatások közül elsősorban kettő érdemel említést: a hálótervezés és a karbantartási munka termelékenységével kapcsolatos vizsgálatok, melyeknek az ad jelentőséget, hogy a gépesítés növekedésével a karbantartás a foglalkoztatott létszám egyre nagyobb hányadát igényli.

A második témakörben, a termelékenység és a jövedelmezőség tényezőinek komplex elemzése tárgyában folytatott kutatások elsősorban két irányban folytak, ezek: a nyereség alakulására ható tényezők matematikai-statisztikai elemzése és egyes, nehezebben számszerűsíthető, de nem kevésbé fontos tényezők egyedi vizsgálata. A harmadik témakörben — a technológia- és gyártmányfejlesztés gazdaságossága — korrelációs elemzés készült 140 technológiafejlesztési (automatizálási) intézkedés műszaki-gazdasági hatásáról.

Az Élelmiszeripari Minisztérium támogatásával kutatás folyt — modellalkotás és kísérleti számítás — annak tisztázására, hogyan alkalmazhatók a matematikai programozási módszerek technológiafejlesztési alternatívák közötti választásokhoz.

A kutatócsoport 1967-ben másodízben rendezett nemzetközi konferenciát (szimpóziumot) az állóeszközgazdálkodás kérdéseiről. Az ötnapos vitán közel 70 külföldi és mintegy 400 hazai kutató vett részt. Az ülések öt szekcióban párhuzamosan folytak és a kutatócsoport az állóeszköz-kihasználás kérdései mellett egyéb témakörben folytatott kutatásainak főbb eredményeit is vitára bocsátotta. A legfontosabb előadások és a viták összefoglalása könyv formában is megjelenik.

1967 folyamán a csoport sokszorosított formában három közleményt és egy tájékoztatót adott ki. A Közlemények közül a 6. sz. az állóeszközgazdálkodás, a 7. és 8. sz. a technológia- és gyártmányfejlesztés témakörében végzett kutatások eredményeit foglalta össze. A 7. sz. tájékoztató a szimpóziumról és a csoport munkatársai által tett külföldi tanulmányutakról adott beszámolót.

Afro-Ázsiai Kutatóközpont

A központ 1967. évi tevékenységében nagy jelentőségű volt az a vizsgálat, amelyet az UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development) megbízásából végzett, s amellyel bekapcsolódott az ENSZ égisze alatt folyó nemzetközi tudományos együttműködésbe.

A központ annak vizsgálatára kapott megbízást, hogy a gazdasági tervek végrehajtásának problémáit és az önerőből való fejlődés (self-help) lehetőségeit mérje fel az elmaradott országok vonatkozásában, figyelembe véve a segélyek hatékonyabb felhasználását célzó belső intézkedéseket is. A vizsgálatra kötött szerződés volt az első alkalom, hogy társadalomtudományok terén működő hazai intézmény szellemi exportot valósított meg. A vizsgálat év elejétől kezdve folyt és szeptemberben zárult le véglegesen; eredménye mintegy 3000 oldalas magyar és angol nyelvű tanulmányban testesült meg. A vizsgálat alapján készült összefoglaló jelentést az 1968 tavaszán Indiában, Új-Delhi-ben tartott UNCTAD értekezleten is közzétették.

Az év folyamán jelentős esemény volt. „A gazdasági növekedés irányítása a fejlődő világban” címmel a központ igazgatójának megjelent könyve, amely összegezi a szerző elméleti vizsgálódásait és az irányításával folyt elemzéseket.

Az 1967 folyamán is tovább folyt a központ publikációs tevékenysége, önálló kiadvány formájában. Az év folyamán a központ 10 kiadványt tett közzé „Tanulmányok a fejlődő országokról” című sorozatában, hazai és külföldi kutatóktól. A kiadványsorozat kedvező visszhangra talált a nemzetközi tudományos közvéleményben. Több tekintélyes folyóirat ismertetést közölt róluk, több intézmény és folyóirat kért engedélyt a sorozatban megjelent tanulmányoknak tudományos cikk formájában való közlésére, mind a fejlett, mind pedig a fejlődő országokból.

A központ munkatársai részt vettek az 1967. december 10–22-ig Dakarban megtartott II. Nemzetközi Afrikanisztikai Kongresszuson. A kongresszus tudományos munkájával párhuzamosan folytak azok a tárgyalások, amelyeknek célja volt állandó nemzetközi szervezeti keret létrehozása az afrikanisztikai kutatások előmozdítására és összehangolására. E tanácskozások a kongresszus állandó bizottságának ülésein folytak, amelynek a magyar delegáció is tagja volt. A külföldi kapcsolatok fejlődésének jelentős eseménye volt, hogy a központ dokumentációs szolgálata rendszeres kapcsolatot épített ki a latin-amerikai országok statisztikai és közgazdasági intézményeivel. Így a központ jelenleg már a latin-amerikai országokból is nagy mennyiségű értékes anyagot kap, nemzetközi kiadványcsere keretében.

A rendes évi munkaterven kívül a központ munkatársai tanulmányt állítottak össze a Nagy Októberi Szocialista Forradalom ötven éves évfordulója alkalmából, a Szovjetunió és a fejlődő országok kapcsolatairól, amely intézeti

ülés keretében megvitatásra került, s amelynek közzététele a központ kiadványsorozatában most van előkészülőben.

Agrárgazdasági Kutatóintézet

A Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium felügyelete alatt működő Agrárgazdasági Kutatóintézet az MTA és az FM egy-egy intézetéből egyesült és az alapító határozat fenntartotta az Akadémia érdekeltségét az intézet alapkutatásaiban és nemzetközi kapcsolatainak ápolásában. Az intézet benyújtotta és a Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya egyetértésével megerősítette az alapkutatási témák tervét és az azokról szóló előző évi beszámolót. Az Akadémia lehetőségeihez mérten támogatta az intézet nemzetközi tudományos kapcsolatainak fenntartását, biztosított tanulmányutakat és lehetővé tette az agrárközgazdák Ausztráliában tartott Nemzetközi Kongresszusán való részvételt.

Az intézet néhány alapkutatásban jelentős előrehaladást ért el. Megalapozták a mezőgazdaság egyes ágazatai komplex ökonómiai kutatását. Ennek keretében kiemelkedő eredménnyel zárult le a zöldségtermelés (szükséglet, termelés, forgalmazás) ökonómiai vizsgálata; a két kötetben közreadott eredmények az ilyen kutatások módszere és a fejlesztés tudományos alapjaként egyaránt iránymutatóak. A legjelentősebb állattenyésztési és takarmánytermelési ágazatok hasonló kutatása is előrehaladt. A mezőgazdasági tevékenység tervezése témakörben tanulmány készült a magyar mezőgazdaság termelési potenciáljának méréséről, továbbá számítások a következő ötéves terv előirányzataihoz, valamint az ipari munkaidő bekerülési áráról a mezőgazdaságban.

A gazdaságirányítás reformjának és az új gazdasági mechanizmus bevezetésének előkészítésével kapcsolatban sokrétűvé vált a gazdaságpolitikai kérdések tudományos vizsgálata az intézetben. Számos ilyen jellegű tanulmány készült az irányító szervek közvetlen felhasználására. Hasonlóan bővültek az intézet kapcsolatai a termelési gyakorlattal is.

KSH Népszégtudományi Kutató csoportja

A csoport az elmúlt évben 36 téma kutatásával foglalkozott, amelyek közül a legjelentősebbek a következők:

Az Országos Távlati Kutatási Terv keretében az előreszámítások gépi programjának kidolgozása után elkészült a népesség előreszámítása 2000-ig évenként, nem és kor szerint részletezve, öt változatban. Jelentős eredménynek kell tekinteni, hogy a jövőben a távlati tervezés minden területén, minden intézmény az intézet előrebecsléseit használja. A népesség-előreszámításokon kívül is a kutatócsoport sokoldalú segítséget nyújt a távlati tervezési munkákhoz. Közreműködik a 15 éves távlati terv kidolgozásának előkészítésére és megalapozására létrehozott bizottságok munkájában. A Munkaerő és Élet-

színvonal Tervezési Bizottság részére elemzés készült a magyar népesedési helyzetről, a Területi Bizottság részére pedig a demográfiai helyzet regionális alakulásáról. Tovább folytatódott az 1965. évi termékenységi és családtervezési felvétel anyagainak feldolgozása. A Nemzetközi Családtervezési Szövetség európai összehasonlító vizsgálatának alapjául és mintájául szolgáló felvétel tapasztalatait és további eredményeit a Szövetség európai és közélkeleti régiójának 1968 szeptemberében Budapesten összeülő konferenciája fogja megvitatni.

A gazdaságdemográfiai kutatások területén a gazdasági korfák módszereinek a kidolgozása nyújt segítséget egyes tervezési problémák megoldásához. A biodemográfiai témák közül az 1966-ban egyetemi felvételre jelentkezettek demográfiai, társadalmi és testfelettségi adatainak értékelése fejeződött be és folyamatban van az ipari tanulók longitudinális fejlődésbiológiai vizsgálata. A demográfiai problémák jelentős helyet foglaltak el az önálló magyar hivatalos statisztikai szolgálat centenáriuma alkalmával rendezett Statisztikai Tudományos Konferencián, ahol külön üléseken vitatták meg a termékenységi és családtervezési, valamint a gazdaságdemográfiai kutatások legújabb eredményeit.

A „Demográfia” szerkesztéséhez kapcsolódó nagy munkája volt a csoportnak a folyóirat múlt évi tíz éves évfordulójára neves külföldi demográfusoktól kért tanulmányokat tartalmazó jubileumi kötet szerkesztése. Az Akadémiai Kiadó gondozásában angol nyelven megjelenő kötet 34 külföldi és 5 magyar demográfus tanulmányát tartalmazza a szerzők legújabb kutatási eredményeiről.

A kutatások eredményeiről a csoport közvélemény sorozatában négy kötet jelent meg és további négy van nyomdában. Ezen kívül a csoport munkatársai összesen 25 magyar nyelvű és 16 idegen nyelvű tanulmányt publikáltak.

ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Statisztikai Tanszék

Az elmúlt évben az államigazgatás — és igazságügyi statisztikai kutatóhelyen tovább folytatták a jogi élet jelenségeinek a mérésére vonatkozó kutatásokat. E körben a kutatóhely részéről hat nagyobb tanulmány jelent meg. Jelentős eredményt a kutatóhely az igazgatási szervezetek és szervezetrendszerek, továbbá az igazgatási munkafolyamatok tanulmányozására szolgáló gráfelméleti kutatások területén ért el. E kutatások jelentőségét az adja meg, hogy az új gazdaságirányítási rendszer kapcsán minden igazgatási szervnél előtérbe került az információs rendszer megjavítása és ezzel együtt a döntési struktúra átalakítása.

Az elmúlt évben az igazgatási szervek munkája mérésének módszertani kérdéseit a korábbi kutatások alapján a kutatóhely általánosította és e módszerek alapján több igazgatási szervnél folyik munkanap-fényképezés. Jelen-

tós segítséget nyújthatott a kutatóhely a Gazdasági Bizottság határozata nyomán a beruházásokkal kapcsolatos hatósági engedélyezési rendszer egyszerűsítéséhez.

ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Jogtörténeti Tanszék

A kutatóhely két kutatási témacsoportja köréből (I. Az államszervezet alakulása a dualizmus felbomlásától az 1949. évi alkotmányig; II. A kapitalizmus állami és társadalmi rendjének jogi megalapozása és védelme a XIX—XX. sz.-ban Magyarországon) a tárgyév folyamán megjelent a kutatóhely dolgozóinak négy jelentősebb és öt kisebb, összesen kilenc publikációja; sajtó alatt van hazai és külföldi szakfolyóiratokban, ill. tanulmánykötetekben hét tanulmány.

A bírói hatalom történeti fejlődésére nézve folytat kutatásokat a tanszékhez beosztott akadémiai státuson dolgozó tudományos munkatárs. A kutatások nagyobb súllyal a II. témacsoport körében folytak és hoztak eredményeket.

A fentiekén kívül kell megemlíteni az 1967 májusában — nagyrészt a kutatóhely szervezésében és aktív tudományos közreműködésével, valamint a IX. Osztály erkölcsi és anyagi támogatásával — megtartott jogtörténetész konferenciát. A konferencián a II. kutatási témacsoportot érintő témákból (a burzsoá magánjog száz éves fejlődése) referátumként mintegy 30 tanulmányt készítettek el hazai és külföldi jogtörténészek, illetve a polgári jog történetével foglalkozó polgári jogászok.

Az osztályhoz tartozó bizottságok tevékenysége

Az *Állam- és Jogtudományi Bizottság* megvitatta az államjog és államigazgatási jog, a büntető jogtudományok és a civilisztika területén folyó kutatómunka eredményeit, a következő évek fontosabb feladatait, az 1963—70. évi kutatói program fő irányait. A vitákban kialakított álláspontot a következőkben lehet összefoglalni:

— Fokozni kell a tudományos eredményeket és tevékenységet a kodifikáció tudományos előkészítése terén; ennek körében az elmélet és a gyakorlat kapcsolatát mindkét oldalról erősíteni kell.

— Helyeselni és erősíteni kell azt a tematikai fordulatot, amelyet a gazdaságirányítás reformja a jogtudományi kutatások területén kiváltott és kivált. Az erre alkalmas területeken növelni kellene a tényvizsgálatok szerepét és lehetőségét.

— Az üléseken már korábban is felmerült, hogy a bizottság ma nem tudja az állam- és jogtudományi kutatások egész területét állandóan és a hatásos tervezéshez, koordináláshoz szükséges mértékben átfogni és szervezni. Ezért a bizottság általánosságban azt a rendszert tartaná helyesnek, ha az egyes jogtudományi diszciplínákban az érintett tanszékek, kutatóhelyek közvetlenül minden más szervezeti keret nélkül alakítanák ki a koordinálás és

az együttműködés feltételeit és módjait. Bizonyos súlyponti feladatok tekintetében viszont a bizottságnak kell vállalnia a kérdéses feladatok összehangolt kutatásának előmozdítását, szervezését, az adott problémák kutatásának bizottsági szinten való figyelemmel kísérését és támogatását. A bizottság négy ilyen feladatot vetett fel: az alkotmányfejlődés új elemei, különös tekintettel az új alkotmány előkészítésére; a tanácsok fejlődésének jogi, szervezeti struktúrája, a tervezett új tanácstörvény problémái; a szocialista jogtudat kérdései; a gazdasági irányítás új rendjének jogi struktúrája. A bizottság a továbbiakban ezekre a kérdésekre koncentrálja figyelmét, munkaszervezési tevékenységét.

A *Demográfiai Bizottság* 1967. évi tevékenységének középpontjában az önálló magyar hivatalos statisztikai szolgálat fennállásának százéves fordulója alkalmával megtartott Centenárium Statisztikai Ülésszak szervezése állott. Az ülésszak keretében került sor 1967. május 18—20-án a II. Statisztikai Tudományos Konferenciára, melynek három vitaülése foglalkozott demográfiai jellegű problémákkal. A vitaülésekre benyújtott tanulmányok túlnyomó többségét a bizottság, illetve a Demográfiai Bizottság munkabizottságainak tagjai készítették el. Az ülésszak része volt az V. Statisztikatörténeti Vándorulás is, mely 1967. május 23—25-e között Gödöllőn került megrendezésre.

A bizottság az év folyamán nyolc ülést tartott. Az üléseken megtárgyalt témák a következők voltak: a magyarországi belső vándorlások kérdései, szociális problémákkal kapcsolatos demográfiai vizsgálatok, a termékenység egyes kérdései, a Nemzetközi Családtervezési Szövetség keretében folyó vizsgálat kérdőívei és feldolgozási programja, gazdaságdemográfiai kutatások és a demográfiai felsőoktatás kérdései stb.

Az *Ipargazdasági Bizottság* 1967 elején elkészítette és megvitatta jelentését az ipargazdasági kutatások hazai helyzetéről. E jelentés röviden értékelte az ipargazdasági kutatások fejlődését az utóbbi 10 év folyamán, vázolta e kutatások főbb eredményeit és további fejlesztésük feltételeit. A legfontosabb megoldandó feladatokként a következőket jelölte meg: a kutatásokhoz szükséges információk beszerzése és feldolgozási rendszerének megjavítása, erőteljesebb hazai és nemzetközi munkamegosztás a kutatómunkában, az ágazati ipargazdasági és üzemszervezési intézetek tudományos tevékenységének fejlesztése, a bizottság szerepének növelése egyes témakörök kutatásának koordinálása, a könyvkiadás és a tudományos kéaderképzés területén.

A bizottság őszi ülésén megvitatta az ipargazdasági tudományos munka koordinálásának helyzetét és az MTA Ipargazdaságtani Kutatócsoport ezzel kapcsolatos feladatait. Megállapítást nyert, hogy a hatékonyabb koordináció érdekében kívánatos, hogy egyfelől a bizottságban a gyakorlati ipargazdasági munkának is legyenek megfelelő képviselői, másfelől, a bizottság erősebb tudományos bázissal, aktívabb titkársággal rendelkezzen. Ez utóbbi követelmény kielégítése érdekében a bizottság állást foglalt amellett, hogy szükség

enne az Ipargazdaságtani Kutatócsoport számottevő fejlesztésére és vitát folytatott a kutatócsoport betervezett kutatási tematikája felett is.

A *Közgazdaságtudományi Bizottság* hat új taggal bővült, így jelenleg 34 tagja van (az elnököt és a titkárt beleértve). A jelenlegi bizottságban a tudományos kutatás, a felsőoktatás és a gyakorlati — párt és állami — gazdaságirányítás minden lényeges területe (szerve) képviselve van. A bizottság 1967. évi legfőbb teendője „A közgazdaságtudományok 10 éves fejlődéséről és helyzetéről” című jelentés elkészítése volt az osztály és az Elnökség részére. A jelentés kidolgozásában számos közgazdász vett részt; a jelentés egyes részeit széles körű felmérés alapozta meg. A jelentés tervezetét a bizottság a két tudománypolitikai albizottság és számos meghívott szakember részvételével októberben megvitatta, majd a véglegesített jelentést november folyamán az osztály elé terjesztette.

A bizottság javaslatot dolgozott ki a matematikai közgazdaságtan hazai publikációs fórumának létrehozására, a Közgazdasági Szemle matematikai-közgazdasági mellékletének megindítására. A javaslatot az osztály elfogadta, a gyakorlati megvalósítás folyamatban van.

Ismét foglalkozott a bizottság a tudományos minősítés kérdéseivel és részt vett a TMB Közgazdaságtudományi Szakbizottságának újjáalakításában. A bizottság ezenkívül ellátta szokásos évi teendőit (megvitatta a kutató helyek előző évi beszámoló jelentéseit stb.).

A *Mezőgazdasági Ökonómiai és Üzemszervezési Bizottság* újjáalakulásának elhúzódása miatt csak két ízben tartott teljes ülést. A bizottság tevékenységét nagyrészt az „Ökonómiai modellek és kvantitatív módszerek a mezőgazdasági döntésekhez és tervezéshez” tárgyú 1968. évi nemzetközi szeminárium előkészítése kötötte le.

A *Statisztikai Bizottság* tevékenysége 1967-ben a megalakulása, a munkaterv kidolgozása jegyében telt el. A bizottság 1967 februárjában tartotta alakuló ülését, amelyen a bizottság elnöke vázolta a bizottság feladatait és javaslatot tett a munkaterv elkészítésének módjára. A munkaterv elkészítését egy önálló munkabizottság vette gondozásba. A munkabizottság javaslatát a Statisztikai Bizottság többszöri tárgyalás után szeptember 13-án fogadta el, illetve hagyta jóvá.

A munkaterv ideiglenes, általános módszertani, oktatási, gazdaságstatisztikai, társadalomstatisztikai albizottságok szervezését hagyta jóvá, körvonalazva az albizottságok tevékenységének körét. Az albizottságok az év utolsó negyedében megalakultak, megkezdték részletes munkatervük kidolgozását.

A *Szociológiai Bizottság* meghallgatta és megvitatta a magyar szociológusok 1966. évi nemzetközi kapcsolatainak legfontosabb problémáit és eredményeit. Ennek során a bizottság előtt beszámoltak az Evianban megrendezett VI. Szociológiai Világkongresszusról, valamint az 1966 őszen rendezett

Csehszlovák Szociológiai Kongresszusról, mely jelentős nemzetközi, ezen belül magyar részvétel mellett folyt. A bizottság értékelte és tudomásul vette a Szociológiai Kutatócsoport 1966. évi beszámolóját, valamint a hazai szociológia 1966. évi fejlődéséről szóló jelentést.

A bizottság behatóan foglalkozott a Szociológiai Társaság és folyóirat megalapítására vonatkozó javaslattal. Szükségesnek ítélte mind a Szociológiai Társaság, mind a Szociológiai Folyóirat létrehozását, és javasolta, hogy ilyen irányú előterjesztés készüljön az illetékes akadémiai szervek felé. Foglalkozott továbbá a szociológiai oktatás kérdéseivel is és jóváhagyólag tudomásul vette, hogy a Szociológiai Kutatócsoport minisztériumok felkérésére a minisztériumi káderek szociológiai továbbképzésére tanfolyamot indítson.

A *Szervezéstudományi Bizottság* az 1967. évi közgyűlést követően szervezte át az MTA elnöksége a IX. osztályhoz tartozó bizottsággá. Korábban (1964–1967 között) elnökségi bizottságként működött. Az osztály 1967. novemberi ülésén hagyta jóvá a Szervezéstudományi Bizottság új összetételét. A bizottság új összetételében 1968. januárjában tartotta első ülését. Tevékenysége a következőkre terjedt ki:

— A bizottság javaslatot dolgozott ki a szervezéstudományok országos dokumentációjának létrehozására. A javaslatot az Akadémia Elnöksége elé terjesztette.

— Nyomatott formában közreadta (a vita ismertetésével együtt) az 1966. év második felében általa rendezett két ankét (Általános vezetésméleti koncepciók. A szervezet, mint társadalmi alakulat) anyagát.

— Megvitatta a tudományszervezéssel összefüggő hazai kutatások helyzetét, és ennek alapján hozott határozatait az Akadémia illetékes szervei elé terjesztette.

— Feldolgozta és megvitatta a gazdasági vezetők továbbképzésével kapcsolatos problémákat és tapasztalatokat. Ennek alapján 1967. április 26-án „Tapasztalatok, problémák és feladatok a gazdasági vezetők továbbképzésében” címmel az érdekeltek bevonásával széleskörű ankétot rendezett.

A Magyar Közgazdasági Társaság tevékenysége

A társaság szervezetei (hét megyei csoport és kilenc budapesti szakosztály) 1967-ben összesen kb. 170 előadást, vitaülést rendezett; a munkacsoportok is növekvő intenzitással dolgoztak, több szakmai megbeszélést tartottak.

A szakosztályok és a megyei csoportok rendezvényeikkel Budapesten és vidéken egyaránt intenzíven részt vettek a reform közgazdasági kérdéseinek megismertetésében, vitáiban. Ezek keretében a gazdasági mechanizmus és a vezetés kérdései mellett a népgazdaság távlati fejlesztésének gazdasági és

módszertani témái is helyet kaptak. Új vonásként jelentkezett az üzemgazdasági témák feldolgozásának beindítása.

Erősödött az a folyamat, amelyben a megyei csoportok fokozott szerepet töltenek be a terület közigazdasági életében. Szorossá vált szervezeteink együttműködése a helyi politikai-társadalmi és államigazgatási szervekkel. A tanácsai és pártszervek növekvő gyakorisággal támaszkodnak a társaságra.

Kettős célkitűzését, a tagság aktivizálását és a közigazdász közvélemény formálását a társaság eredményesen valósította meg. A gazdaságirányítás lényeges kérdéseinek megtárgyalására biztosított fórumot az 1967. VI. 27—29. között Debrecenben tartott VI. Közigazdász Vándorgyűlés. Tárgya a következő volt: a vállalati döntések szerepe az új mechanizmusban. A háromnapos ülésszakon több mint 600 szakember vett részt és vitatta meg a vállalati döntések szerepét, a vállalatok jobb munkájának feltételeit és lehetőségeit az új mechanizmusban.

A társaság 1967-ben is aktív patronálója volt a Közigazdász Továbbképzésnek. Közreműködött a szervezésben, a tematika formálásában, az oktatói gárda összeállításában, továbbá a tartalmi és szervezeti koordináció megvalósításában. A szervezett továbbképzéssel kapcsolatban sokirányú munkát végeztek a társaság szervezetei — különösen vidéken. Az MSZMP megyei pártbizottságainak felkérésére vezetőképző tanfolyamokat szerveztek pl. a Baranya és Csongrád megyei csoportok. A Közgazdaságtudományi Egyetem Továbbképző Intézetének tanfolyamai általában a megyei csoportok szervezésében, védnöksége alatt folytak.

A közgazdaságtudományi ismeretek gyarapítását a társaság írásos munkák közreadásával is elősegítette; kiadásra került a III. és IV., majd az V. Közigazdász Vándorgyűlések előadásainak és hozzászólásainak anyaga. Az elnökség, majd a választmány megtárgyalta és jóváhagyta a társaság szaklapja alapításával kapcsolatos elgondolásokat és a jogi tagság gyakorlati bevezetését.

A „Gazdaság” c. folyóirat első száma 1967 novemberében megjelent. A megyei csoportok javaslatait alapul véve az elnökség jogi tagokat vett fel, melynek eredményeként a társaság jelentős tagdíjbevételhez jutott, ami tevékenységének számottevő bővítését alapozta meg.

A társaság nemzetközi kapcsolatának főbb eseményei:

- a társaság delegációja járt Prágában 1967 elején, majd 1967 novemberében Bratislavában egyesületeink közötti együttműködés megtárgyalása és kialakítása végett;

- a Lengyel Közgazdasági Társaság országos konferenciáján való részvétel;

- meghívásra vendégként Budapesten tartózkodott I. Maksimović professzor, a Jugoszláv Közgazdasági Társaság alelnöke, aki két előadást tartott a társaság szervezésében;

— a társaság fogadta a Lengyel Közgazdasági Társaság 10 fős delegációját és néhány napos magyarországi tartózkodása alatt gondoskodott programjáról;

-- a Nemzetközi Közgazdasági Varrenában tartott V. B. ülésen és konferenciáján (tárgya: fejletlen területek a gazdaságilag fejlett országokban), a társaság elnöke vett részt.

Az Osztály nemzetközi kapcsolatainak alakulása

1. A nemzetközi kapcsolatok számszerűségében az elmúlt év 1966-hoz képest jelentős növekedést mutatott. Múlt évi beszámolójában az Osztály 1966-ra vonatkozóan 100 kiutazásról adhatott számot, míg 1967-ben a IX. Osztály területéről akadémiai keretben, akadémiai anyagi és egyéb támogatással 203 kiutazásra került sor. 100 küldöttünk vett részt különböző külföldi rendezvényeken, ill. szerepelt előadással külföldi tudományos fórumokon; akadémiai egyezményes keretben 20 tanulmányutat, államközi egyezményes keretben 5 tanulmányutat, más támogatási formákkal 51 tanulmányutat biztosítottunk, míg más szervek megkeresésére 27 esetben adtunk lehetőséget és támogatást kutatóink kiutazásához különböző nemzetközi tudományos rendezvényekre. A beutazók száma is megközelítette a 200-at. Ezek egy nagyrésze az akadémiai egyezményes tanulmányutak keretében, egy másik jelentős része 1967 évi konferenciáinkon való részvétel céljára érkezett Magyarországra.

2. Azok közül a külföldi tudományos rendezvények közül, amelyeken az Osztály képviselőjében, vagy támogatásával Magyarország is képviselve volt, a következő fontosabbakat említjük:

Tudományos emlékülés a Tőke kiadásának 100. évfordulóján, Berlin;
Nemzetközi Afrikanista Konferencia, Prága;

Nemzetközi Agrárgazdasági Szövetség kongresszusa, Sidney;

a Strasbourgi Nemzetközi Összehasonlító Jogi Egyetem tavaszi szessziója, Strasbourg;

és nyári szessziója, Pescara;

az ipari termelékenység kérdésében rendezett nemzetközi kongresszus, Bécs;

a Nemzetközi Igazgatástudományi Intézet kerekasztal értekezlete, Brüsszel;

a Nemzetközi Politikatudományi Társaság VII. kongresszusa, Brüsszel;

a Nemzetközi Kriminológiai Társaság kongresszusa, Bonn;

a Nemzetközi Pénzügyi Intézet konferenciája, Prága;

a Nemzetközi Jogi Intézet konferenciája, Nizza;

nemzetközi piackutató konferencia, Bécs;

a Nemzetközi Közgazdasági Társaság konferenciája, Varenna;

- a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Világgazdasági Intézetének konferenciája a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulóján, Moszkva;
- nemzetközi jogfilozófiai kongresszus, Milánó;
- nemzetközi kriminológiai konferencia, Bulgária;
- nemzetközi közgazdaságtudományi konferencia, Marienska Lazné;
- a Gramsci Intézet és a Belgrádi Egyetem Társadalomtudományi Intézetének rendezésében szervezett nemzetközi szociológiai konferencia, Herceg- Novi;
- a Csehszlovák Szociológiai Társaság konferenciája, Prága;
- a Nemzetközi Dokumentációs Szövetség társadalomtudományi dokumentációs konferenciája, Frankfurt/Main;
- Szeminárium a matematika közgazdasági alkalmazásáról, Oxford;
- nemzetközi konferencia a szocialista országok gazdaságirányítási reformjának polgári jogi problémáiról, Szófia;
- az UNESCO Bécsi Társadalomtudományi Központjának szociológiai konferenciája, Párizs;
- a Lengyel Állam- és Jogtudományi Intézet konferenciája a népgazdasági tervezés jogi szabályozásáról, Varsó;
- nemzetközi büntetőjogi szimposium, Berlin.

3. Az elmúlt években intézeteinkben és az Akadémiánál is többször felmerült a *külföldi tanulmányutak* tervezésének, alakulásának és hasznosságának kérdése. E tárgyban a közelmúltban az Osztályhoz tartozó intézetek és az Akadémia részéről tájékozódó felmérésre is sor került. Ennek alapján a külföldi tanulmányutakról rövid összegezésben a következő főbb megállapítások tehetők:

A tanulmányutak többsége akadémiai egyezmények, vagy államközi egyezmények keretében bonyolódik le. Ezek tervezése általában az intézeti kutatási tervek realizálását szolgálja; szolgálja továbbá az intézetközi együttműködés céljait, valamint a káderfejlesztést. A nyelvtudás eléggé általános fejlettsége mellett ma már a tanulmányutaknak az a célja, hogy a nyelvismeret fejlesztéséhez is hozzájáruljon, erősen másodlagos jellegű. Egy-egy kutató tanulmányút-keretek adta lehetőségek körében valamilyen konkrét intézeti kutatási feladat realizálásához részesül tanulmányútban; általában ez az elsődleges szempont intézeteink javaslatában. Erősen nő a fejlett tőkés államok érdeklődése a tanulmányutak, ösztöndíjak, vagy egyéb meghívások juttatása formájában is. Ezek mérlegelése mind intézeti, mind akadémiai szinten elég körültekintően történik. Egyrésztük már egyezményes keretben intézményesült, pl. az Ecole Pratique, a CNRS, vagy a FORD ösztöndíjak, másrésztük eseti jellegű, elfogadásuk elbírálása esetenként történik. Ezek száma is elég nagy. Elég gyakori az utóbbi időkben, hogy külföldi egyetemek éves kutató, vagy

post graduate ösztöndíjat ajánlanak intézeteinknek, ill. egyes kutatóknak. A szakmai vagy politikai szempontból kedvezőtlen ösztöndíj-ajánlatok elfogadása előtt intézeteink, vagy esetenként az Akadémia központi szervei kitérnek. (Osztályunk annak az álláspontnak külföldi partnereink által való elfogadására törekszik, hogy ne ők egyoldalúan döntsék el, kit hívnak meg a hozzánk tartozó intézményekből. A külföldi tanulmányutak és ösztöndíjak hozzájárultak a hazai kutatások színvonalasabbá tételéhez. Egyebek között a jó nemzetközi tájékozottságnak is tudható be, hogy — amit bátran állíthatunk — társadalomtudományi kutatásaink nemzetközi színvonalon vannak. Számos kutatásnál a külföldi tájékozódás, tanulmányút feltétele a kutatási terv teljesítésének. Az is megállapítható, hogy kutatóink általában elismerést váltottak és váltanak ki külföldi tudományos körökben. Ennek mértékére jellemző, hogy 1967-ben 62 olyan kiutazás volt, amely konferencián való aktív szereplésre, vagy esetenként több hónapos előadás-sorozatra is vonatkozott.

Ami a társadalomtudományok területén a kiutazásokkal kapcsolatban az ideológiai harcot illeti, nemzetközi kapcsolatainkat ebből a szempontból is nagyjában pozitívan kell értékelni. A nyugati kiutazásokkal összefüggésben az Állam- és Jogtudományi Intézet pl. megállapítja, „hogy a nyugati utazások ideológiai vonatkozásban pozitívan hatnak a kutatók eszmei fejlődésére. Szélesedik jogi kultúrájuk, gazdagodik érvelési módjuk, marxista jogi felfogásuk árnyaltabbá válik; a burzsoá ideológia negatív hatása, a burzsoá tudományos eredmények kritikátlan átvétele az Intézetben általában nem tapasztalható”. A Közgazdaságtudományi Intézet megállapítja, hogy a nyugati tanulmányutak „különösebb negatív ideológiai hatását eddig nem lehetett tapasztalni, bár ennek lemerése nem könnyű. A kiküldetésekkel kapcsolatban ugyanakkor egy másik hatást is szükséges figyelembe venni; nevezetesen azt, hogy kutatóink külföldön mint a marxista közgazdaságtudomány, mint szocialista ország képviselői lépnek fel és ezáltal hozzájárulhatnak marxista világnézetünk, társadalmi rendszerünk propagálásához is; és ez nem lebecsülendő szempont a kiutazások mérlegelésénél”.

Van számos probléma is a külföldi tanulmányutak terén. A jelentősebbek a következők: intézeteink nem rendelkeznek önálló kiküldetési keretekkel, így önállóan nem is tudnak tervezni; az Akadémia szintjén szervezett kiutazási formák (egyezményes tanulmányutak) tekintetében is évenként az Osztálytól kapnak váltakozó számú tanulmányutat az intézetek. Az intézetek szintjéről nézve még ennél is esetlegesebb az egyéb tanulmányutak jelentkezése. Mindez a tanulmányutaknak a káderfejlesztésben való tervszerű számításbavételénél problémát jelent. — Ismételten felmerülő probléma részben ezzel összefüggésben az, hogy rövid határidőn belül szükségessé váló rövid külföldi megbeszélések lebonyolításához nincs egyszerű és gyors megoldás. Az Akadémián a szervezett tanulmányutak is legalább kéthetesek és előkészítésük elég hosszadalmas, mert át kell menniök az Akadémia-közi előírt csatornákon. — Másrészt pedig

a jelentősebb számú rövidebb tanulmányutak mellett hiányoznak a hosszabb, nagyobb kutatási programot lehetővé tevő tanulmányutak. Ez szocialista relációban egyre inkább érezteti hatását és éppen ezen a téren a tőkés országokba adódó tanulmányutak előnyösebb lehetőségeket nyújtanak. Ezek általában több hónapos tanulmányutak, amelyek a tanulmányutaknak szánt célt intenzívebben tudják szolgálni, mint a 2—3 hétre terjedő tájékozódó tanulmányutak. Ezzel összefüggésben kell utalni arra is, hogy hosszabb külföldi tartózkodás során számos olyan igény merül fel, amely rövid tanulmányút esetén kevéssé jelentkezik és amelynek fedezését az ösztöndíjnak biztosítania kell. Ezért évek óta alig tudunk hosszú tanulmányútra szocialista országokba kutatókat küldeni, bár az Akadémia viszonylag nagy számban rendelkezik ún. devizás nagy-tanulmányutakkal (6—12 hónapos tanulmányutak), amelyek keretében a kiutazó az egységes deviza-ellátmány 60%-át kapja. — Még mindig időszerű különös gondot fordítani fiatalabb kutatók nemzetközi tapasztalatainak növelésére, bár a kutatók növekvő nyelvismerete és tapasztalata révén ezen a téren számottevő eredményeket értünk el. — Sok teendő van még a tanulmányutak hazai hasznosításának körében is. Ennek sokféle módja és útja van. A legdöntőbb természetesen az, hogy a kutató külföldön szerzett ismereteit hazai eredményeiben tartósan hasznosítsa; ennek konkrét hatásfoka elég nehezen mérhető fel, de feltételei intézeteinkben változó formák között biztosítva vannak. Több gondot kellene azonban fordítani a tanulmányutak beszámolóinak szervezettebb hasznosítására. Az Osztály részéről megkíséreljük annak bevezetését, hogy a tanulmányutak beszámolóit — ennek megfelelően készített beszámolókat — az Osztályközleményekben közöljük. Ez feltehetően az Osztályközlemények olvasottságát, hasznosságát is fokozni fogja.

4. A nemzetközi tudományos egyesületekben végzett tevékenységünket — az egyes nemzeti bizottságok munkáját — az Osztályvezetőség ez évben külön tárgyalta. Erről a beszámoló a fentiekben szól. Itt még annyit kell megemlíteni, hogy 3 újabb nemzetközi tudományos egyesületbe nyertek felvételt az Osztályhoz tartozó szakemberek. Gergely István, a Közgazdaságtudományi Intézet részéről tagja lett a Nemzetközi Pénzügyi Intézetnek, Nagy Lajos az Állam- és Jogtudományi Intézet képviselőjeként tagja lett a Jogi Könyvtárosok Nemzetközi Egyesületének, Szász István MTA levelező tagot pedig a Genfi Nemzetközi Jogi Intézet választotta tagjává.

5. Az Osztály keretében folyó sokfajta nemzetközi együttműködés közül még utalunk a közös kutatási témákra, amelyekben az eddigi tapasztalat szerint láthatóan számottevő előrehaladás első sorban a témákban sorra kerülő közös konferenciák, kötetek útján érhető el. Ez vezet leginkább többé kevésbé koordinált eredmények elérésére. Általánosodott már a konferenciák tartása a modern kapitalizmusra vonatkozó többoldalú közös akadémiai kutatások terén, továbbá kétoldalú relációban pl. a szovjet és a magyar Állam- és Jog-

tudományi Intézet közös tanácskozásai formájában, amelyeken sor kerül valamilyen közösen kitűzött téma megvitatására, az adott témában folyó kutatási eredmények összegezésére.

Nemzetközi kapcsolataink fejlődése kapcsán kell utalni arra is, hogy nemzetközi szinten elismert szervvé nőtte ki magát az elmúlt években az Osztályhoz tartozó Magyar Közgazdasági Társaság. A Magyar Közgazdasági Társaság nemzetközi programjának kibontakozásához az elmúlt évben is sokféle segítséget adott az Akadémia. Biztosítottunk külföldi tanulmányutakat, hazai konferencia szervezését külföldi résztvevőkkel és számot tevő más anyagi keretet nemzetközi programok, meghívások, külföldi előadók finanszírozása céljára.

Az elmúlt évben jött létre egy második társaság az Osztály keretében: a Magyar Államtudományi Egyesület. Létesítésének egyik motívuma nemzetközi jellegű volt. Az nevezetesen, hogy a nemzetközi politikatudományi rendezvényeken és szervezetekben való hathatósabb szocialista részvételhez megfelelő hazai szervezeti kereteket biztosítsunk.

6. 1967-ben külföldi résztvevőkkel az Osztály 4 tudományos tanácskozást rendezett: Ipargazdaságtani Konferencia, Budapest; Konferencia a szociológia szerepéről a gazdasági irányításban, Siófok; Konferencia a regionális tervezés és a gazdasági mechanizmus kérdéseiről, Budapest; Állam- és Jogelméleti munkaértekezlet, Budapest. Anyagi támogatást adott továbbá az Osztály a budapesti Magyar—Csehszlovák jogtörténeti konferenciához.

Könyvkiadás

Az Osztály — mint ismeretes — minden évben rendelkezik az Akadémiai Kiadóra nézve meghatározott könyvkiadási kerettel. E keret kitöltése, könyveknek e keretbe való felvétele az Osztály hatáskörébe tartozik. 1967-ben jórészt a betervezett munkák kéziratainak késedelmes elkészülése folytán a korábbihoz képest kevesebb ívszámban jelentek meg munkák az Osztály keretében. Az ilyen helyzetek elkerülése végett az Osztály 1968-ra a tényleges ívkeretéhez képest nagyobb mennyiségű munka kiadását vette fel a kiadási tervbe. Ezáltal feltehetően biztosítható lesz, hogy az Osztály 1968-ban kitölti 260 szerzői íves keretét. 1967-ben az Osztály területét illetően az Akadémiai Kiadónál a következő munkák jelentek meg:

Az osztály ívkeretében:

Árvai László—Kalocsay Ferenc—Kecskeméti Lajos: A nagyüzemi kukoricatermesztés fontosabb munkaszervezési kérdései	5 ív
Burgert Róbert: Üzemszervezési problémák az állami gazdaságokban	10,3 ív
Buza László: A nemzetközi jog fő kérdései az újszellemű nemzetközi jogban	9,5 ív
Cesara Beccaria: Büntett és büntetés	8,3 ív

Engel Gábor—Flórea György: Gazdaságos árukinálati döntések	10,5 ív
Frigyesy Ferenc: A termőhelyi alkalmasság megállapítása a zöldségtermelésben	6,5 ív
Gouth Ernő—Lelkes Béla: Üzemszervezési tapasztalatok 6 állami gazdaságban	8,8 ív
For the Progress of Marxist Economics. Selected Studies (Edited by Tamás Földi)	12,3 ív
Heller Ágnes: A reneszánsz ember	30,2 ív
Mádl Ferenc: Foreign Trade Monopoly Private. International Law.	15 ív
Nemes Ferenc—Szelényi Iván: A lakóhely, mint közösség	10,3 ív
Németi László: A gazdálkodás eredményességének vizsgálata a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben	4,7 ív
Ollé Lajos: A munkatermelékenység fogalma, az ipari munkatermelékenység mérésének egyes kérdései	9,8 ív
Sápi Vilmos: A mezőgazdasági bér munkásság jogviszonyai Magyarországon a XVI. századtól 1848-ig	28,5 ív
Szántó Miklós: Életmód, művelődés, szabadidő	14 ív

A Kiadó keretében:

Kornai János: Mathematische Methoden bei der Planung der ökonomischen Struktur	39,6 ív
Szászy István: International Civil Procedure	61,5 ív

Az Osztályhoz tartozó intézmények létszámának és költségvetésének alakulása 1967 és 1968 évben

A) Létszám (fő)

Intézet megnevezése	1967 év			1968 év		
	kutatói	segédszem.	Összesen	kutatói	segédszem.	Összesen
Közgazdaságtud. I.	74	31	105	76	31	107
Állam- és Jogt. I.	33	23	56	34	24	58
Ipargazdaságt. KCs	13	7	20	15	7	22
Szociológiai KCs	18	5	23	18	6	24
Afro-Ázsiai K. Közp.	10	4	14	11	4	15
Összesen:	148	70	218	154	72	226

B) Költségvetés
(felújítás nélkül, ezer forintban)

Intézet megnevezése	1967 év	1968 év
Közgazdaságtudományi Intézet	4,327	4,977
Állam- és Jogtudományi Intézet	2,228	2,665
Ipargazdaságtani Kutató Csoport	1,412	1,528
Szociológiai Kutató Csoport	995	1,087
Afro-Ázsiai Kutató Központ	828	876
Összesen:	9,790	11,133

C) Támogatott tanszékek Ft-kerete

Tanszék megnevezése	1967 év	1968 év
<i>Marx Károly Közgazdaságtudományi E.</i>		
Nemzetközi Kapcsolatok Tanszéke	—	2,000
<i>Eötvös Loránd Tudományegyetem</i>		
Állam- és Jogtudományi Kar:		
Magyar Jogtörténeti Tsz	22,000	10,000
Statisztikai Tanszék	23,000	11,000
<i>Népességtudományi Kut. Csoport</i>	200,000	190,000
<i>Közp. Stat. Hiv. Könyvtára</i>	5,000	5,000
<i>Agrártudom. Főiskola, Keszthely</i>	—	18,000
Összesen:	250,000	236,000

A BESZÁMOLÓ VITÁJA

Szászy István MTA levelező tag hozzászólásában kiemelte, hogy az Osztály helyesen arra törekedett, hogy erősítse a tudományszervező és irányító munka demokratizmusát. Az Osztály hat együttes osztály- és osztályvezetőségi ülést tartott. Ez a módszer — az osztály- és osztályvezetőségi üléseknek közös tartása — az Osztály gyakorlatában igen jól bevált, és kívánatos volna, ha ezt a gyakorlatot az Akadémia több osztálya is követné. Kiemelte továbbá, hogy az elmúlt évben csak még inkább bebizonyosodott, hogy az Osztálynak mint tudományszervezési egységnek a létrehozása ésszerű szükséglet kielégítését jelentette. Ezt bizonyítja, hogy az Osztály működési területe az elmúlt közgyűlés óta is erősen kiszélesedett. Osztályvezetőségünk jelentése is rámutat arra, hogy az Elnökség az Osztályhoz kapcsolta a Szerveztudományi Bizottságot, az Osztály javaslatára új bizottságként létrehozta a Munkatudományi Bizottságot, és ebben az időszakban kezdte meg működését a Statisztikai Bizottság is. Tovább növelte az Osztály szerepét és feladatait az is, hogy az 1967-ben megszűnt Tudományos és Felsőoktatási Tanács szerepét az Osztályhoz tartozó koordinációs bizottságok tekintetében az Osztály vette át.

Különösen fontos — hangsúlyozta — a Munkatudományi Bizottság megalakulása. Az Osztály e bizottság létrehozásával igen helyesen a munkához kapcsolódó különböző kérdésekkel foglalkozó tudományágak közötti együttműködést kívánta elősegíteni. Helyesen mutat rá az Osztályvezetőség jelentése arra, hogy célszerűnek látszik, hogy a Bizottság konkrét feladatokra, konkrét kutatási témákra irányítsa figyelmét és tevékenységét, nem pedig különböző, a munkával kapcsolatos kérdésekkel foglalkozó társadalomtudományi ágazatok általános koordinálására. A nemzetközi kapcsolatok területén is kezdetben inkább a tájékozódásra, az adott tárgykörben külföldön folyó kutatások és intézmények feltérképezésére célszerű törekedni. A Bizottság kezdeti tapasztalatainak értékelésére, a feladatkör határozottabb jellegű kialakítására és az időközben felmerülő egyéb kérdések tisztázására a Bizottság egy éves fennállásának Osztályülésen való megvitatásakor kerülhet sor. Nagyon kívánatos, hogy a konkrét kutatási témák között, amelyek majd a Munkatudományi Bizottságra várnak, foglalkozzék a Bizottság többek között a külföldön munkálkodó dolgozóink jogviszonya szabályozásának kérdésével: azzal, hogy a külföldön dolgozó dolgozóink munkajogi viszonyát milyen jogelvek szerint kell elbírálni. Ismeretes, hogy ez a kérdés, amely elméletileg ma még egyáltalán nincs kidolgozva, a nyugati nagy ipari országokban az egyik legidősebb és legnehezebb kérdés, mert ott a külföldi munkások óriási tömegei dolgoznak. De fontos ez a probléma nálunk is, és bizonylan mindig fontosabb lesz, mert amint a magyar külügyminiszter az Országgyűlés költségvetési vitájával kapcsolatban rámutatott, mérnökeink, szakmunkásaink, orvosaink, pedagógusaink, tudósaink már most is nagyon hasznos munkát végeznek külföldön, főleg a fejlődő országokban. Ezt nyugaton is belátják és a Nemzetközi Jogi Intézet szeptemberi nizzai ülésszakán — folytatta Szászy István — bátor voltam javasolni, hogy az Intézet alakítson egy bizottságot ennek a kérdésnek tanulmányozására; javaslatomat el is fogadták; a bizottságot megalakították, előadójaként szerény személyemet neveztek ki, és az Intézet a kérdés beható megtárgyalását a következő ülésszak napirendjére tűzte. Azt hiszem, hogy ezt a kérdést magyar szempontból is meg kellene vizsgálni.

Szeretném még felvetni — mondotta befejezésül Szászy István — hogy miként a múlt közgyűlésen is bátor voltam rámutatni, nagyon kívánatos volna, hogy Osztályunk azzal a kérdéssel is foglalkozzék, nem kellene-e kormányunkat egy új külkereskedelmi kódex és egy nemzetközi magánjogi törvény megalkotására felkérni. Nem vitás ugyanis, hogy nemzeti jóvedelmünknek egy nagy részét éppen a külkereskedelem adja. Késztelennek látszik, hogy az új gazdasági mechanizmussal kapcsolatban külkereskedelmünk jelentősége még csak növekedni fog. Azt hiszem, hogy ebből a szempontból nagyon fontos volna a két törvény megalkotása. Erre a többi népi demokráciában már sor került. Csehszlovákiában 1964-ben lépett életbe az új külkereskedelmi kódex és a nemzetközi magánjogi törvény. Lengyelországban 1965 végén lépett életbe az új nemzetközi magánjogi törvény. Az NDK-ban és Jugoszláviában az erre vonatkozó munkálatok már annyira vannak, hogy rövidesen számolni lehet a külkereskedelmi kódexnek és a nemzetközi magánjogi törvénynek az életbeléptetésével. Romániában is folynak az erre vonatkozó munkálatok. Kívánatos volna elméletileg előkészíteni ezeknek a törvényeknek a kodifikációját és a kormányának segítségére lenni benne. Ezt a Külkereskedelmi Minisztérium, a Külügyminisztérium és a Nemzeti Bank is helveselné.

Nizslovcsky Endre akadémikus felszólalásában a következőket mondta. Annak előrebocsátásával, hogy az Osztályvezetőség jelentésével, annak minden részletével,

múltbetelektől részével és azokkal a jövőbetelektől megjegyzésekkel, amelyeket Friss István osztálytitkár volt szíves előterjeszteni, teljes mértékben egyetérték, tulajdonképpen egy periferikus, de talán érdekes kérdéshez szeretnék hozzájárulni, amely a jelentés mellékletének második részéhez kapcsolódik, ahol a könyvkiadás kérdéséről van szó. Ott van egy rendkívül biztató mondat. Biztató, pedig talán nem kedvező. Az ti., hogy a kiadó vállalatához nem érkeznek be kéziratok a várt mértékben.

Ebből azt a reménységet lehetne meríteni, hogy a munkák átfutási idejét nem nyújtja a kéziratok felhalmozódása, tehát hamarosan megjelennek a munkák. De nem így van, és az átfutási időnek nagyon sötét méretei azok, amelyek szőlásra bírnak.

Kant 150 évvel ezelőtti mélységes felháborodással nyilatkozott arról, hogy munkáit Bécsben megkérdőjelezése nélkül újranyomták. Azt mondta, hogy ez az ő személyiségének legsúlyosabb megsértése, mert őt akarata ellenére beszéltették Bécsben, ahol ő nem akart beszélni. A ma frója inkább Münchhausen báró postakocsisához hasonlíthatja magát, aki fújja a kürtöt, de a hidegben nem hallatszik hangja, és csak a fogadó söntésében szólalnak meg a hangok, amikor pedig sem a szembejövők figyelmeztetésére, sem az érkezők előrejelzésére nincs szükség. Ennek a képnek bizonyos fokú érzékeltetésére legyen szabad saját néhány élményemet felelevenítenem.

Az Eötvös-féle levelek kézirátát 1965 első felében adtam át a Kiadónak. Az átadott kéziratra szerződést kötöttünk 1965 október 14-én. A levelek gyűjteménye megjelent 1967-ben olyan időben, hogy az Akadémiai Kiadónak 1967. évi kiadványairól szóló jegyzékéből már kimaradt.

Azt lehet mondani erre, hogy ha ezek a levelek száz évig várhattak arra, hogy a kezembe kerüljenek, akkor most még két évig igazán várhattak, — elvégre mindegy.

Történt azonban egy másik érdekes dolog. Megpróbáltam egy vígjátékról kinyomozni, hogy nem Eötvös tollából ered-e. Az volt ui. a gyanú, hogy tőle ered. Meg is írtam. Szerencsére a kiadás előtt félig-meddig tisztázni tudtam, hogy a vígjáték nem Eötvösé. Véglegesen tisztáztam két héttel utána. Megírtam 1967 februárjában és eljuttattam az Irodalomtörténeti Közleményekhez. Egy év múlva a Magyar Könyvszemléltől kaptam egy felszólítást, hogy ezek után az Eötvös dolgok után nem tudnék-e valamit nekik is adni, ami 1968 decemberében meg tudna jelenni a Könyvszemlében. Megkérdeztem az Irodalomtörténeti Közleményeket, hogy a kézirat további egy év múlva meg fog-e jelenni. Azt mondták, hogy vigyem át a Könyvszemléhez.

Mind a két dolog egészen enyhe eset ahhoz képest, ami családjogi könyvemnek angol kiadásával történt. Itt a jelenkori jogról akarunk beszélni, a családjog természetesen folytonos változásnak van kitéve. Gyűjtöttem az anyagot, hogy a friss dolgokat is bele lehessen tenni. Amikor eredetileg összefoglaltam az anyagot, akkor alapvető szabály volt Angliában, hogy a házasság felbontásának csaknem kizárólagos alapja a házasságtörés. Az angol lapokban olvasni lehetett beszámolókat bontóperi tárgyalásokról, amelyekben a férj azt állította, hogy felesége kétszer is házasságtörést követett el. Az aszszony tagadott: nem kétszer, csak egyszer! A bíró felbontotta a házasságot.

Megírtam ezt a kizárólagos bontó okot, amelyet Angliában még meg lehetett játszani. Erre mi történt? Jött egy novella, amely azt mondta, hogy a mental cruelty, a lelkidurvaság is bontó ok. Sürgősen kijavítottam, így írtam meg a kéziratot. Amikor már nyomdába kellett volna adni, akkor kiderült, hogy az angol törvényhozás elfogadott egy törvényt, amely szerint 5 évi házasság után a kölesönös megegyezés is elegendő a házasság felbontásához. A kézirat, ill. a kiszedett anyag várt. 1968 februárjáig vártam az első hasáblevonattal, amelyen a szerzői korrektúra minden veszélyének vállalásával keresetül akartam vezetni a változásokat. Megkaptam a levonatot tördelten. Ez azt jelentette, hogy ha valamit belefrok, akkor az egész kötetet végig kell tördelni. Hogy erre mennyi idő kell, fogalmam sincs. Megtettem tehát, hogy mindenütt, ahol új anyagot illesztettem be — és sok volt ilyen — ugyanannyit töröltem is. Atéztem Pókayné lelkiületét. Azzal a különbséggel, hogy Báthory sem kívánta Pókaynéétől, hogy gyermekeinek egyikét ő maga ölje meg. A szerzőtől ezt is kívánják.

Hogy mi lesz most már a családjoggal? Nem tudom. Két olyan dolog van, amelyen már nem tudok segíteni a késés miatt. Legutóbb Bulgáriában kihirlették egy új családjogi törvénykönyvet, a Szovjetunióban pedig a nyilvánosság vitájára bocsátottak egy tervezetet. Sajnos, ezekről már nem tudok megemlékezni, ami semmiképpen sem jelentene szégyent, ha az én művem két nappal ezeknek a forrásoknak a megjelenése előtt már megjelent volna. Így azonban mentegetőznöm kell.

Legyen szabad még egy har madik el nényemről is beszámolnom. Ez pedig az elnökségi jelentésben említett és fontosnak min sített recenziók és lektorálások kérdése. 1967 december közepén egy rendes közlönyt az Állam- és Jogtudomány nyomdába adta az 1968. évi 1. sz. számára, amelynek márciusban kellett volna megjelennie. Nem jelent

meg. Közben ugyanazon mű német kiadásának a lektorálására is megbízást kaptam, mert rövidített alakban idegen nyelvű kiadásra kerül. A szerző küldi a rövidített anyagot és azt mondja, hogy „sajnos, nem láttam a recenziódat, pedig kívánságaidnak igyekeztem volna eleget tenni”. Erre azt akartam mondani, hogy miért nem kérte tőlem a kéziratot? De eszembe jutott, hogy ugyanezt a recenziót rövidített alakban az Acta Juridica számára is le kellett adnom, tehát egyetlen példányomat is felhasználtam. Újra kell tehát átdolgoznom azokat az észrevételeket, amelyeknek a szerző már eleget tett volna. Neki magának is dupla munkája van és még egyszer végig kell mennie az anyagon.

A mai világban, amikor szuperszónikus repülőgépek közlekednek, amikor közismert a csirke-, a borjú- és a sertésgyárak rendszere, amikor a gyorsírás a legmagasabb fokra lépett, amikor egyik unokámtól kapom azt az értesítést, hogy egy három hónapos tanfolyamon vesz részt, amelyen gyors olvasásra tanítják meg — egyelőre fogalmam sincs róla, hogy mi az a gyors olvasás, de nagyszerű lehet — akkor talán ki lehetne találnunk a gyors könyv- és folyóiratkiadást is. Hogy ki kell találni és ebben a vonatkozásban lépéseket kell tenni, az annál is inkább furesz, mert itt négy érdekelt van: a szerző, a folyóirat szerkesztője, a kiadó vállalat vezetősége és a nyomda. Mind a négynek egyformán érdeke, hogy egy kiadványtól minél hamarabb megszabaduljon. Sőt, nem is olyan bonyolult ez a társaság, mert a folyóiratnak a szerkesztője egyszerre mind igen gyakran szerző is. Hogy a kiadónak és a nyomdának az igazgatója azonos személy, hogy tehát personal unio van, azt is tudjuk.

Nincs olyan javaslatom, hogy határozzon el valamit az Osztály. Nem gondoltam, hogy közgyűlés előtt kell majd előterjesztenem ezt a kérdést. Ezért csak az a kérésem, hogy tegyen lépéseket az Osztályvezetőség abban az irányban, hogy hozzáértő emberek tárgyalják meg egyszer ezt a kérdést. Talán a Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottság részvételével és sok hozzáértő ember részvételével, mert lehetetlenségnek tartom, hogy ezen a helyzeten ne lehessen változtatni. Kérem mindenkinek a segítségét, hiszen mindnyájan azonos irányban vagyunk érdekeltek.

Weltner Andor az állam- és jogtudományok doktora, a Munkatudományi Bizottság elnöke beszámolt arról, hogy a Munkatudományi Bizottság megtartotta alakuló ülését és az Osztály határozatának megfelelően tűzte ki legközelebbi feladatait.

Valóban arról van szó, mondotta Szász István felszólalására és a beszámolóra utalással, hogy fel kell térképezni, mi is történik Magyarországon, milyen kutatások folynak. Azután igyekszünk felmérni, hogy milyen társadalmi-tudományos igények jelentkeznek ezen a területen, és amennyire erőnk bírja, igyekszünk ebben a vonatkozásban kutatásokat kezdeményezni, ankétokat szervezni. Ha a kutatás már annyira érett, akkor publikálunk. Igyekszünk szerényen kezdeni. Kell is, mert egyelőre bizonyos mértékig még a feladatok tisztázásánál tartunk. A bizottság már tisztán látja, hogy általában mi a feladata. Általában! Sokkal nehezebb lesz a konkrét, tehát azokat a legfontosabb feladatokat meghatározni, amelyek éppen most, elsősorban az új gazdasági mechanizmus bevezetésével merülnek fel.

Azt hiszem, hogy főleg kétirányban kell majd dolgoznunk, és erre az indítékot, az ösztönzést éppen a jelentésből kaphatjuk. Az egyik irányú tevékenységünk az lesz, hogy amit már tudományosan sikerül megállapítani, szolidan megalapozni, azt el kell vinnünk a gyakorlati élet irányába, a másik pedig, hogy éppen ezen a területen — bár érzésünk szerint ezt sem látjuk még egészen tisztán — nagyon sok gyakorlati jellegű kutatás és már eredmények is születtek. A bizottság egyik feladata tehát az lesz, hogy mindazt, amit a gyakorlatból a felmérések, a kutatások, a publikációk alapján le tud szűrni, azt általánosítani kell, tudományos szintre kell majd felemelni.

Egyelőre azonban még gyernekecipőben járunk, de az már most is megállapítható, hogy a Bizottság tagjai igen nagy lelkesedéssel fogtak munkához. Remélem, hogy a Bizottságnak ez a kollektív munkája eredményes lesz és legközelebbi ülésén már bizonyos szerény, de konkrét eredményekről is be tud majd számolni.

Bognár József MTA levelező tag kifejezésre juttatva, hogy a beszámolóval egyetért, három kérdést érintett.

Az egyik kérdés az az új kutatási irányzat — mondotta — amelynek megvalósítására az Afro-Ázsiai Kutató Központban az utóbbi időben törekszünk, és amely talán azok számára sem érdektelen, akik a szocialista gazdaság problémáival foglalkoznak.

Bebató vizsgálódás és tapasztalatgyűjtés után arra a felismerésre jutottunk, hogy az alapvető probléma a gazdaságilag gyengén fejlett országokban nem a helyes gazdaságpolitika kialakítása a szónak olyan értelmében, hogy megfelelő preferenciákat és prioritásokat állapítsanak meg, hogy tehát mit kell fejleszteni, hiszen ez olyan tevékenység, amely külföldi tanácsadók segítségével, más országok tapasztalatainak a figyelembevételével is megtehető, hanem a problematika elsősorban a tervvégrehajtás, de nem egy

direkt tervutasítás rendszerében, mint ahogy a terv végrehajtásnak a fogalmáról az új gazdasági mechanizmus előtt gondolkodtunk. Ha pedig azt a kérdést vizsgáljuk, hogy adott társadalomban, a most gyengén fejlett országokban milyen körülmények között valósulhat meg egy gazdaságpolitikai koncepció, akkor nyilvánvalóan vizsgálnunk kell egy sereg olyan tényezőt is, amely a közgazdasági vizsgálat hagyományos témakörén kívül esik. Elsősorban a politikai struktúrának, a politikai hatalomnak a kérdéseit, miután a gazdasági döntéseket általában a központi kormányzati szervek hozzák, és minden olyan gazdaságban, amelyben a döntéseket a kormányzat hozza, a gazdasági növekedési típus a politikára természetesen sokkal érzékenyebb, mint egy olyan gazdaságban, amelyben magán a gazdaságon belül, tehát maguk a vállalkozások hozzák a döntéseket. A különböző lehetséges gazdasági növekedési típusok megítélésénél igen nagy mértékben figyelembe kell venni azokat a várható eltéréseket, amelyek a terv végrehajtása esetén a politikai hatalomban végbemennek. Azokat az érdekeltségi viszonyokat, amelyek a társadalom különböző rétegeiben és a különböző végrehajtott hatalmakban is kialakulnak a terv végrehajtása során. A különböző területi, a lokális érdekeket és azoknak valamilyen együtteséből fakadó érdekeket természetesen mindig alapvetőnek tekintve, minden közgazdasági vizsgálat során kell konstruálni egy olyan lehetséges növekedési modellt, amely bizonyos adott országban nemcsak gazdasági, hanem politikai egyensúlyt is biztosít. Hogy ennek milyen jelentősége van, azt mindenki látja, amikor a különböző gazdasági növekedési periódusok nagyon gyakran olyan politikai krízisekbe torkollnak, amelyekben néha a gazdaság az elindítója a kríziseknek, de néha előbb jelentkezik a politikai hatalom krízisei, mint a gazdasági krízisek, amelyek azután a politikai hatalom átalakulásához, különböző új erőtenyezőkhöz a politikában való megjelenéséhez, katonai puccsokhoz, stb. vezetnek. Ez egy olyan területe ma a nemzetközi közgazdasági kutatásnak, amelyen végeredményben most kell nagy frontáttörést végrehajtani. Úgy gondolom, hogy ez olyanfajta módszer és problematika, amelyből akkor is sokat lehet tanulni, ha figyelembe is vesszük, mint ahogy figyelembe is kell venni azokat a nagyon nagy különbségeket, amelyek a szocialista társadalom és a gyengén fejlett országok struktúrája között vannak.

Másodikként az interdiszciplináris problémákhoz szeretnék hozzászólni, amelyeket Friss István osztálytitkár érintett. Úgy gondolom, hogy a közgazdaságtudománynya nagy feladat vár a társadalomtudományokon belül. Miután, annak következtében, hogy mi voltunk azok, akik a gazdasági mechanizmus kidolgozásában résztvettünk, egy sereg gondolat és egy sereg összefüggés nálunk hamarabb érett meg, mint sok más társadalomtudományi ágazat művelőinél. Ezek közül különösen a filozófusokat szeretném szeretettel kiemelni. Nyilvánvaló, hogy a közgazdaságtudománynak így ma nemcsak az a szerepe, hogy saját területén levonja mindazokat a következtetéseket, amelyek az új irányítási rendszer bevezetéséből, a piac, az árak, a pénz, a kamat stb. tehát a különböző közgazdasági kategóriák új megítéléséből elméletileg adódnak, hanem feladata lesz az is, hogy segítsen megszüntetni azt a távolságot, amely néhány elméleti tudományágat a közgazdaságtudománytól ugyanezeknek a kérdéseknek a megítélésében elválaszt. Ilyen értelemben nagy örömmel üdvözlöm azokat a közös vitákat, amelyekre majd sor kerül, mert van okom azt mondani, hogy ezek a szakadékok még elég reálynak látszanak, hiszen jónéhány olyan vita után vagyok, amelyekben más tudományágak művelőivel beszélgettünk olyan kérdésekről, amelyek a dolog lényegét tekintve nem vitatott kérdések többé a közgazdászok között.

Mégis szeretném elmondani, hogy a más tudományágakkal való kapcsolat kérdéseit én nem tartanám kevesebbire, mint a többi társadalomtudomány-ágazatbelieket és itt különösen kiemelném a műszaki tudományokat, hiszen jelenleg lényegében teljes kapcsolathány van a két osztály és a megfelelő tudománysszakok között, holott egy olyan periódusban vagyunk, amikor a közgazdaságtudománynak kell bizonyos szerepet játszania a technika fejlesztésében, és megfordítva: a technika fejlődésének és fejlesztésének igen erőteljesen kell visszahatnia a gazdaság fejlődésére. Ha most azt a kérdést vizsgáljuk, hogy ezzel arányban történnek-e erőfeszítések a két tudományág művelői között, hogy közös felfogást és közös koncepciókat próbálnak kialakítani, akkor megállapíthatjuk, hogy nem. Nemcsak itt az Akadémián nem, hanem az életben sem, mert most az Akadémia IX. Osztályának a beszámolóját tárgyaljuk ugyan, de mégis figyelembe veszem azt, ami ezen az épületen kívül történik. Azt hiszem, hogy sokszor ütköznek a közgazdasági gondolkodásmód és a műszaki koncepciók, amelyekből sokáig hiányzott a gazdasági racionalitás, a gazdasági hatékonyság, a piaci aspektusok megítélése stb. Sok testületben találkozunk még ezzel a problémával. Helyes volna tehát egy olyan kezdeményezés, hogy a műszaki tudományok művelőivel vitassuk meg azokat az együtműködési kérdéseket, amelyek ilyen vonatkozásban az Akadémián belül is lehetségesek, hiszen ebből nemcsak a két tudományágnak, hanem főleg a magyar gazdaságnak lesz haszna, amely-

nek felvirágzását a közgazdasági és a műszaki tudományoknak egyaránt szolgálniuk kell.

Harmadik kérdésként szeretném megemlíteni azt a várható eltolódást, amely a következő években végbe fog menni a közgazdasági munka súlyában és a közgazdászok iránti keresletben, szükségyszerűen a közgazdászok képzésében és a gazdasági életben foglalkoztatott közgazdászok összetételében. Úgy értékelem, hogy a következő években azzal kell számolnunk, hogy sokkal több emberre lesz szükség az értékesítés területén az iparban, a mezőgazdaságban, a kül- és belkereskedelemben egyaránt, miután az ipar — egy olyan mechanizmusban, amelyben a termelőeszközök képletesen szólva jegyrendszerben fogytak el, mert kiutalás szerint kerültek a különböző vállalatokhoz — domináns helyzetben volt és ezért piaci problémákkal kevesebbet kellett foglalkoznia, nem szólva most a legnagyobb problémáról, a külkereskedelem és a külső piacok problémáiról. Érthető tehát, hogy most eltolódásnak kell végbemennie abból a szempontból is, hogy a vállalatok és az egész népgazdaságon belül a közgazdasági munka belső súlypontjai hogyan oszlanak meg.

Gondolom, hogy itt is lehetséges volna, hogy az Akadémia részéről tegyünk valami olyan kezdeményezést, amelyben ennek a helyzetnek a felmérése megtörténik, hiszen most százával és ezrével vannak olyan ipari vállalatok, amelyek lényegében kutatnak értékesítő, piacutató vagy olyan emberek után, akik nem főszónyvelők, akik tehát nem nyilvántartják azokat a természetes mozgásokat, ill. a hozzájuk kapcsolódó pénzügyi-technikai mozgásokat, amelyek végbemennek, hanem olyan emberek, akik a gazdasági döntésekre vonatkozólag alternatívákat tudnak kidolgozni, a piacok aspektusának, a költségviszonyoknak, az áraknak a figyelembevételével, akik olyanfajta emberek, akik magát a piacot is meg tudják dolgozni olyan értelemben, hogy eladhatókká válnak olyan termékek, amelyek ma talán sokszor még nincsenek olyan nagy bőségben, de ha figyelembe vesszük, hogy még mindig milyen nagy az a készletnövekedés, amely egyik évről a másikra jelentkezik a népgazdaságban azért, mert a piaci keresletet nem ismerik az ipari vállalatok, vagy nem aszerint termelnek, akkor egy akkora mennyiség lesz, amelyből egy jóval nagyobb termékellátás lenne biztosítható, mind a fogyasztás, mind a beruházások területén. Nyilvánvaló tehát, hogy itt olyan helyzet alakult ki, amelyben a közgazdasági munka ilyen súlypontjainak a megváltoztatása kell, hogy odavezessen, hogy másfajta gondolkodásról érvényesüljön a vállalatoknál és másfajta tevékenységek induljanak meg az ipari vállalatokon belül, de a kereskedelmi, különösen a külkereskedelmi vállalatokon belül is. Tegyük ehhez hozzá, hogy az elmúlt 8 — 10 évben vagy már korábban is kifejlesztettünk bizonyos mértékű piacutatói módszereket, de ezeket az ismereteket nem vették át kellő időben. Előáll tehát egy olyan helyzet, hogy most minden ipari és mezőgazdasági vállalat stb. kezd újra keresni azokat az embereket, akik kidolgozzák majd azokat a módszereket, amelyek tudományosan mégis le vannak már fektetve, és amelyek mögött a szocialista gazdaságban szerzett 8 — 10 évi tapasztalat áll, természetesen gyengeségeivel együtt, mert nem tökéletesek ezek a módszerek. Azok az intézmények, amelyek azzal a kumulált tudás- és tapasztalatmennyiséggel rendelkeznek, amelyre a piacutatói munka hatékony megindítása érdekében szükség van a népgazdaságon belül, mászertani intézkedések gyanánt részben tovább fejlesztenek módszereket, részben továbbadják a vállalatoknak ezeket a módszereket, hogy ne olyan törekvés, érvényesüljön, hogy csak ők végezzenek piacutatót, hanem olyan törekvés érvényesüljön, hogy a módszereket ők fejlesszék, a mintavizsgálókat ők folytassák, de ugyanakkor az ipari és kereskedelmi vállalatok végezzék el ezeket a tevékenységeket, mert hogy anélkül nincs tisztességes vállalati munka, az teljesen nyilvánvaló.

Azt hiszem, hogy ez is olyan kérdés, amellyel lehetne itt foglalkozni. Kb. minden érintett és érdekelt szervnek a képviselői a közgazdaságtudományi bizottságban is benne vannak. Javasolom ezért, hogy ezeket a kérdéseket vitassuk meg, mert így elérhetnénk azt, hogy az Akadémia oldaláról mindenkivel együttműködve, nagyobb mértékben tudnánk segíteni azoknak a folyamatoknak a megindításában, kibontakoztatásában, megerősítésében, amelyek az új gazdasági mechanizmus bevezetésével az országban megkezdődtek.

Román Zoltán, az Ipargazdaságtani Kutató Csoport igazgatója az Ipargazdasági Bizottság tevékenységéről szólt és a következőket mondta. Az írásos beszámoló és Friss István szóbeli referátuma is foglalkozott az Ipargazdasági Bizottság tevékenységével és a tevékenységre vonatkozó elképzelésekkel. Mivel a beszámoló lezárása óta tett néhány lépést a Bizottság ezen a téren és mivel tanácskozásunk feladata nemcsak az elmúlt időszak értékelése, hanem bizonyos iránymutatás is a jövőre nézve, engedjék meg, hogy néhány szót szóljak a Bizottság azóta megtett, ill. tervezett lépéseiről.

Az Ipargazdasági Bizottság feladatát és munkastílusát sajátos vonásainak megkeresése alapján próbáltuk meghatározni. Hármat emelnék ki ezek közül a bizonyos fokig sajátos vonások közül.

Elsőnek talán azt, hogy e bizottság feladata nem annyira egy nagymúltú tudományos diszciplína további fejlesztésének gondozása, mint inkább egy új tudományos diszciplína megteremtése, vagy talán szerényebben — hiszen még azt is vitatni lehet, hogy van-e egy ilyen teljesen önálló diszciplína — az ipargazdasági kutatások szervezettebbé tétele, koordinálása és szintetizálása.

Egy *másik* sajátos vonásként azt jelölném meg, hogy az ipargazdasági tudományos kutató munka rendkívül széles bázison folyik: vállalatok százaiban, irányító szervek tucataiban, öt nagy ágazati ipargazdasági intézetben, sok műszaki intézetben, vagy fel-tucatnyi tanszéken, a MTESZ különböző tagegyesületeiben. Úgy gondoljuk, hogy e hálózat bizonyos mértékű áttekintése, tudományos tevékenységük ma hiányzó, egészen szerény mértékű koordinálása is segítené az ipargazdasági kutatások és rajtuk keresztül az ipargazdasági munka fejlesztését.

Végül helyzetünk *harmadik* lényeges vonásának azt tekinthetjük, hogy a gazdaság-irányítási reform bevezetésének a kezdetén állunk, a vállalatok — és azt hiszem nem tévedek, ha hozzátésem, hogy az ipart irányító szervek is — keresik és most alakítják ki azokat a módszereket, amelyekkel feladataikat az új körülmények között a leghatékonyabban tudják ellátni. Ezeknek a nem egészen új, de alkalmazás szerint új módszereknek az egyike az értékesítési tevékenység szervezettebb folytatása is, amelyről Bognár akadémikus beszélt. Ezekre az új igényekre a legutóbbi időben legélénkebben a MTESZ reagált és igen hatékony, eredményes, széleskörű munkát végzett. Mégis azt gondolom, hogy bármilyen hatékony egy társadalmi szervezet tevékenysége, a tudományos kutatást teljesen nem pótolhatja.

Mindezek figyelembevételével úgy véljük, hogy az Ipargazdasági Bizottság az ipargazdasági kutatások általános fejlesztése mellett nagy nyomatékot kell, hogy adjon a koordinálásnak és a tájékoztatásnak, a már elért tudományos eredmények gyakorlati alkalmazásának, a gyakorlat által felvetett problémák tudományos színvonalú megválaszolásának, pontosabban: segítséget kell nyújtania annak elősegítéséhez, hogy mindez megtörténjék, és — ne hangozzék szerénytelenségnek — ahhoz is hozzá járuljon, hogy az ipar termelékenysége és versenyképessége emelkedjék és az ipari fejlődés további útját ezzel is elősegítsük.

Ennek figyelembevételével próbáltuk kialakítani az Ipargazdasági Bizottság programját és vitattuk meg a Bizottság elnökének, Hevesi Gyula akadémikus vezetésével. E programból csak néhány olyan pontot említenék, amely — gondolom — jellemző a Bizottság sajátos helyzetére.

Elsőnek azt, hogy a Bizottság titkársági feladatát az Ipargazdasági Kutató Csoport látja el, amely szerény erőinek elég nagy hányadát kívánja erre áldozni. Ezen a téren dolgozik öt nagy ágazati ipargazdasági és szervező intézet 1200 emberrel. Ezeknek az intézeteknek a vezetőit bevontuk a Bizottságba. Az ágazati intézetek és az ipargazdaságtani kutatócsoport vezetőiből albizottságként létrehoztuk az intézeti vezetők tanácsát, amely — úgy tűnik — eredményesen segítheti a koordinálást és a Bizottság munkáját.

Másik pontként megemlíteném a folyó kutatásokról szóló kölesönös információ kérdését. Ez általában személyi és munkakapcsolatokon, megjelent publikációk tanulmányozásán alapszik, s ez a megoldás egy ilyen kis országban általában elég jó hatásfokú. Mégis úgy tűnik, hogy ebben a periódusban, amikor igen széleskörben egyre több témában folyik kutatás, célszerű pontosabb felmérést végezni a folyó ipargazdasági kutatásokról. Ezt a felmérést és egy másik felmérést a vállalatok helyzetéről az intézeti vezetők tanácsa vállalta magára.

Még egy pontot említenék az Ipargazdasági Bizottság programjából: a nemzetközi tudományos társaságokkal való kapcsolatot, amely általában megfelelően alakul. Mégis azt kellett megállapítanunk, hogy az ipargazdasági nemzetközi tudományos társaságokban egyetlen magyar tag sincsen, holott vagy 10 ilyen társaság működik. Ugyanígy a Bizottság tagjai felvetették az ipargazdász aspirantúra kérdéseit, az ipargazdasági könyvkiadás, a folyóiratok kérdéseit, és úgy tűnik, hogy mindezekben a területeken talán gyengébben állunk, mint a IX. Osztály többi bizottsága, ill. tudományterülete.

Befejezésül még annyit, hogy egy nézetünk szerint szerény programot állítottunk össze, amelyet remélhetőleg sikerül megvalósítani. Az Osztályvezetőségtől, Friss István osztálytitkártól a Szaktitkárságtól eddig minden támogatást megkaptunk hozzá és e helyen is szeretnék köszönetet mondani érte. Nem szeretnék viszont a feladatok megoldása tekintetében túlzottan optimistának látszani és ezért hozzátésem, hogy kérdéses, mindazt a feladatot, amelyet magunk előtt látunk, meg tudjuk-e oldani. Az akadémiai Kutatócsoport kislétszáma. Az ágazati intézetek megrendelésre dolgoznak, külön munkát tehát csak korlátozottan vállalhatnak. A MTESZ-re elsősorban a tudományos eredmények

elterjesztésében, valamint a nem önálló tudományos kutatások folytatásában számíthatunk.

Mindebből azt szűrném le, hogy ha arra a felelősségre gondolunk, amelyet az Akadémia a társadalomtudományi kutatásokért is kell, hogy vállaljon, később annak vizsgálatára is ki kell térnünk, hogy ennek a felelősségnek milyen mértékben tudunk eleget tenni. Addig is megpróbáljuk a tőlünk telhetőt.

Friss István akadémikus osztálytitkár a vitát a következőkben foglalta össze, ill. a felszólalásokra a következők szerint reflektált. A felszólalások az osztályvezetés és az Osztály működését általában helyesléssel tudomásul vették vagy alátámasztották, részben több területen kibővítették és a különböző problémákkal való foglalkozást az Osztály, ill. az Osztályvezetőség feladatává tették.

Szászy István akadémikus szövegét a új külkereskedelmi kódex és a nemzeti magánjogi törvény megalkotásának kezdeményezését.

Nizsalovszky Endre akadémikus a nyomdai átfutási idő meggyorsítására javasolt kezdeményező lépéseket.

Bognár József levelező tag több fontos területen javasolt az Osztály részéről indítandó kezdeményezést, így a műszaki tudományok képviselőivel való együttműködésre, a közgazdászok képzésének, összetételének, elosztásuk új vonásainak figyelembevételére, az ehhez való alkalmazkodásra.

Azt hiszem, hogy az összes felvetett javaslat és igény jogosult, tehát olyan kezdeményezést igényel, amelyet persze megfelelően elő kell készíteni, de amely az előttünk álló nem túl hosszú időszakban megvalósítható. Ez mindenesetre hozzájárulás ahhoz, hogy Osztályunk munkáját tartalmasabbá tegyük, megjavíthassuk.

Ezúton is köszönetet mondok a vita résztvevőinek azzal, hogy igyekezni fogunk a vitát munkánkban hasznosítani.

Az elnöklő Eörsi Gyula levelező tag az ülést a következő megjegyzésekkel zárta be. A hozzászólásokból azt a következtetést vonom le, hogy a kibővített osztályülés az osztályvezetőség beszámolóját elfogadta. Nem jelenti ez persze azt, hogy a tökély állapotába jutottunk volna. Nyilvánvaló, hogy valamennyiünk előtt növekvő feladatok, újszerű feladatok is állnak, amelyek megkívánják ésszerű módszerek gyorsabb bevezetését. Ebben a vonatkozásban tapasztalható némely helyeken bizonyos belső ellenállás, amely a megszokottság inercijából folyik, de tapasztalható anyagi nehézségek is, mert az új módszerekre való áttérés nagyobb anyagi fejlesztést kíván, mint amilyen a rendszeres évenkénti fejlesztéssel együttjár.

Újszerű és növekvő feladatok az ideológia terén is fokozott követelményeket támasztanak. Vannak tudományágak, amelyekben bizonyos értelemben egyenlőtlen fejlődés mutatkozik olyan értelemben, hogy a tudományág a maga egészében igen erősen fejlődik ugyan, ugyanakkor azonban bizonyos ideológiai kiábrándultság vagy szemérmesség is mutatkozik, másfelől tapasztalható némely helyeken az is, hogy rácsodálkoznak mint merőben új tanokra olyan tanokra, amelyek másutt már lejáróban vannak. Ezen a téren is fellendülést kell elérnünk.

Végül megemlíteném, hogy a szervezeti formák, talán a Közgazdaságtudományi Intézet kivételével, rendkívül elszigetelnek egy-egy tudományágon belül. Valamennyi tudományágunkra vonatkozik az, hogy szervezeti formáink elszigetelnek, már pedig mint a vitában is elhangzott, egyre erősebben jelentkezik a komplexitás igénye. Az elől sem lehet kitérni. Ilyen értelemben tehát, noha az osztályvezetőség beszámolóját az ülés elfogadta, igen sok tennivalónk van.

INTEGRÁCIÓ, GAZDASÁGI UNIÓ ÉS NEMZETI ÁLLAM*

VAJDA IMRE

A modern világ számos ellentmondása és paradoxona között is feltűnő, mondhatnám kirívó az a jelenség-pár, amelynek Janus-arcú középpontját a nemzet és a nemzeti állam képezi. Történelmi viharként zúg el fejük felett a kolonializmus szétesése során az új nemzetek és államok kialakulási folyamata, aminek viharjellegét csak fokozza, hogy nem készültünk fel rá kellőképpen, nem számoltunk vele, sem azok, akik a nemzet-evolúció fő állomásain és időszakain már áthaladtak — közöttük mi, jóllehet a processzus nincs még régen a hátunk mögött —, sem azok, akik az induló folyamat élén haladtak, a nemzetszületés bonyodalmaival és elkerülhetetlen belső harcaival. Előre kellett volna pedig látnunk, hogy az idegen, elnyomó impérium letűnése *utáni* pillanatokban az addig tudatos rétegeiben többé-kevésbé egységesnek tűnő nemzeteken, ideiglenes osztályszövetségeikkel — gyakran éppen születő nemzeteken — végigfut az osztályokra-szakadás, a hatalmi hierarchiában elfoglalandó helyzetküzdelem váltóláza, megismétlődő lázrohamaival. Saját történelmünk is erre utal, bőséges tapasztalattal szolgálhatott volna más európai vagy Európán kívüli népek sorsa is. Nem tanultunk belőlük, legalábbis nem eléggé és nem elegenden.

E vihargóc mellett, bár attól nem egészen függetlenül, tapasztaljuk a nemzet-létük legitimitásának élvezetében már régóta élő népeknél is a nemzeti tudat erőteljes, ha általában talán nem is növekvő, de semmiképpen sem elhalványuló, helyenként azonban kiáltó jelentkezését, jelenlétét. Neonacionalizmusnak is nevezhetném e tünetet, ha a szónak nem lenne némileg szimplifikáló, rosszalló csengése és ha a könnyelműségre csábító szimplifikálástól nem akarnám ott is távol tartani magamat, ahol korábbi rokon- vagy ellenszenvek ugyancsak közrejátszhatnak. S itt említhetem De Gaulle Franciaországát, a francia nemzet proklamált és szenvedélyesen képviselt, bár az amerikai szupremácia csak helyeselhető visszautasításán túl alig definiált elhivatottságát, vagy az „Europe des patries” széphangzású, de ugyancsak nem tisztázott jel-

* A Magyar Tudományos Akadémián 1968. március 20-án tartott akadémiai székkfoglaló előadás. VAJDA IMRÉT a Magyar Tudományos Akadémia 1967. évi közgyűlésén választotta az Akadémia levelező tagjává.

szavát. Említhetem az Angliában jelentkező súlyos megrázkódtatásokat, amelyeknek egyik góca az a gond, vajon egy szükségesnek felismert új gazdaságpolitikai orientáció beolvasztja-e Angliát Európába, s ha igen, mi lesz a „splendid isolation” légköréhez alkalmazkodott angol nemzetből? Gondolnunk kell a német nacionalizmusra, amellyel szembeni elutasító magatartásunkat nemcsak múltbeli megnyilvánulásain lánggra lobbant ellenszenvünk, hanem konkrét, állandóan hangoztatott céljai: a német (értsd NSZK) határok újbóli kiterjesztése és eszközei: intenzív politikai és gazdasági nyomás minden ellenállás leküzdésére — is igazolják. De mindemellett itt vannak előttünk a többnemzetiségű országok problémái, legyenek azok kapitalista vagy szocialista államok, Belgium vallon—flamand problémája vagy a hirtelen fellobbant francia—angol ellentét Kanadában, hogy csak a tőlünk földrajzilag és rendszerükben viszonylag távol álló országokat említsem, tapintatból a szomszédok iránt, és annak tudatában, hogy bennünket sem erényeink tartanak távol a nacionalizmus agresszív vonásaitól, hanem inkább a történelem már korábban végrehajtott ítéletei. Ezért aligha volna jogunk arra, hogy magunkat, magyarokat, másoknál kiválóbbnak vagy mértékletesebbnek tekintsük.

A nemzet-tudat nem gyengült, de terjedt; intézményes keretéről, a szuverenitásról, amely fogalom és jelenség is egyben, később esik szó. Janus-arcúvá az önmagáért való és önmagában értéket látó nemzetet nemcsak a nemzetközi politikai interdependencia teszi, amely az éppen csak megszületett nemzetet, élete első pillanatában már olyan történések sodrába állítja, amelyek óhatatlanul róla, de nélküle — legjobb esetben vele, de az is mily ritkán! — döntenek, miközben a formális egyenjogúság sokszor félrevezető, de mégis kívánatos attribútumaival kell nemzettestét felcicomáznia. Ugyanakkor a világpolitikai interdependencia a régebbi, megerősödött nemzet önálló, önérdekére összpontosuló cselekvését is szűk korlátok közé szorítja, gyakran illuzórikussá is teszi. Mert vajon, ha őszintén, és tekintet nélkül hiúságainkra, a mérleg bal serpenyőjébe helyeznénk a valóban szuverén cselekvés lehetőségét, a jobba pedig az interdependenciából adódó tényleges függőséget — ugyan hány esetet tudunk elképzelni, amelyben a bal serpenyő bizonyulna súlyosabbnak, a független cselekvés erősebbnek? És hányat, ahol ez nem fenyegetne katasztrófával?

Az interdependencia különlegesen sűrű hálózata bontakozott ki a gazdasági tevékenység, a világgazdaság terén és nem minősíthető túlzásnak, ha azt mondjuk, hogy — ha csak egy termonukleáris vagy más hasonló, de ma még névvel sem illelhető világromlás nem törli el a Földről az emberi kultúrát — a népek, földrészek kölcsönös gazdasági függése állandósul, s mind nagyobb méretű lesz. Új formáiban — az integrációban — mutatkozik talán legközvetlenebbül az ellentmondás, vagy legalábbis a feszültség, a nemzeti állam vitalitása és a nemzeti elkülönülés határait, abszolút voltát bontogató gazdasági interdependencia között. Az Európai Gazdasági Közösség hol lappangó, hol nyíl-

tan felszínre törő válságainak ez a gócpontja: elvezet-e a Római Szerződés a közös piacon, vagyis a vámunióon keresztül a gazdasági unióhoz és azon át a politikai unióig, tényleg ez-e az elképzelhető és megvalósítandó történelmi sorrend? Vajon a gazdasági unió — a gazdasági-jogi intézmények és rendszerek és a gazdaságpolitikai célok egységesítése az unióhoz tartozó országokban — alapozza-e meg és hozza létre mint elsődleges erőáramlás a politikai uniót? (Ami a szokottnál kevésbé szemérmesen feltárva a dolog lényegét, nem más, mint több, addig önálló, szuverén nemzeti államnak egyetlen, többnemzeti-ségű államba való összeolvadása, miközben a szupranacionalitás csak közbülső állomás a multinacionalitáshoz — és onnan hová? — vezető úton.) Vagy megtevesztő-e a feltételezett sorrend, a gazdasági unióból nem nő ki a politikai unió; annak történelmi útjai egyelőre tisztázatlanok, előreláthatatlanok? Az integrációs törekvések eddigi menete és tapasztalatai mindenesetre arról tanúskodnak, hogy a nemzeti állam sokkal szilárdabb jelenség, semhogy az integráció azt felszámolni képes lenne. Nem a gazdasági unió hiánya akadályozza a politikai unió kibontakozását. A valódi, *lényegbevágó ellentmondás a társadalmi-történelmi egységet képező nemzeti állam és a gazdasági unió síkján bontakozik ki*

Ehelyütt is hangsúlyoznom kell, hogy a Közös Piac keletkezésénél nem hagyhatjuk figyelmen kívül annak politikai motivációját. Szerepük volt benne a több évszázadra visszanyúló és még oly közeli emlékekkel terhelt német— francia rivalizálás megszüntetésére irányuló törekvéseknek, amelyek a kialakuló világpolitikai konstellációban új hangsúlyt nyertek. Tudjuk, hogy az Európai Gazdasági Közösség létrejötté mennyire az Egyesült Államok akkori politikai magatartásának volt következménye, abban pedig az adott időpontban az Európára koncentrált hidegháború és a NATO létrehozatalának szempontjai uralkodtak. Gunnar Myrdal svéd professzornak adnám át ezzel kapcsolatban a szót: „... ez volt az intenzív hidegháború kora, amikor a nyugat-európai gazdasági integrációban az antikommunista front felépítésének egyik eszközét látták. Az Egyesült Államok számára, amely az EGK létrejöttét saját és más kívülálló országok súlyos diszkriminációja ellenére erősen támogatta, az utóbbi politikai motívum volt a döntő.”¹ Azonban fennállásának tíz esztendeje során a Közös Piac, a megváltozott politikai légkörben, és a szándékok és következmények gyakori diszharmoniajaként, önálló egzisztenciához jutott, bennünket pedig, további vizsgálódásaink menetében elsősorban ez érdekel. Noha a KGST-vel kapcsolatban az integráció fogalmának használata gyakran kételyekbe ütközik és azt regionális csoportosulásnak, vagy az európai szocialista országok gazdasági tömörülésének tekintik, úgy vélem, hogy a problémák nyilvánvaló rokonsága nem enged kibúvót a formalizmusba. Látni fogjuk, hogy sok vonása tényleg eltér a nyugat-európai tőkésországok integrációjától, legszembetűnőbben az, hogy nem a piaci integrációra, hanem a ter-

¹ GUNNAR MYRDAL: The Effects Toward Integration in Rich and Poor Countries. Lecture in Mexico Ctry, 1966. október 3. (Sokszorosított szöveg.)

vek egybehangolására épült, továbbá, hogy a KGST keretében, a közös tervezés koncepciója rövid időszakától eltekintve, nem volt helye a szupranacionalizmus intézményes igényeinek sem --- és persze, hogy a benne tömörülő országok társadalmi rendje szocialista, amazoké pedig tőkés. De ha az integráció fogalmát gazdasági tartalmában és elérhető céljaiban akarjuk megjelölni, úgy rá kell jönnünk, hogy a KGST rendeltetése tagállamai gazdasági integrációjának elősegítése, s így az EGK és a KGST egymás mellé állítása nem indokolatlan; nem indokolatlan továbbá azért sem, mert itt is, ott is a nemzeti állam és a gazdasági unió eddig megoldatlan problémájával állunk szemben és *a nemzeti állam feladatkörét az integráció sem itt, sem ott nem vette, nem is vehette magára.*

Az integráció fogalma és gazdasági tartalma

Következő lépésként kívánczok vizsgálatunkban az integráció fogalmának és gazdasági tartalmának tisztázása. Az irodalomban kevés támpont áll rendelkezésünkre. B. Balassa a gazdasági integrációt folyamatnak és egyben helyzetnek nevezi. Folyamatként tekintve olyan intézkedések életbeléptetését jelenti szerinte, amelyeknek célja a különböző nemzeti államokhoz tartozó gazdasági egységek közötti diszkrimináció felszámolása; helyzetként pedig a nemzeti gazdaságok közötti diszkrimináció különböző formáinak hiányát.² Lényegében azonos definícióval szolgál Sannwald és Stohler svájci szerzők integrációtanulmánya,³ míg Jean Weiller, más francia kutatókra támaszkodva, már érzi az előbbi meghatározások szűk kereteit s azokat polemikusan bővíteni igyekszik: „Integrálás nem egyszerű összeadást jelent, hanem egy adott térben döntési központok tervei összeegyeztethetőségének növelését, azzal a céllal, hogy azok egyetlen gazdasági rendszert képezzenek. Tanulmányozni az integrációt eszerint annyi, mint felülemelkedni a piac szintjén és figyelmünket a döntések, anticipációk és szándékok felé fordítani.”⁴

A „döntési központok” itt nyilvánvalóan a különböző nemzeti államok hatóságai és szervei, értelemszerűen nem nagyvállalatok; a definíció Európára vonatkozik. A piac-szintű gondolkodás elutasítása pedig az integráció és a szabadkereskedelmi övezet közötti különbségtétel szükségességére utal, érthetően, hiszen francia szerzőt idéztünk.

Balassa definíciója az integrációt teljesen a piac szintjére korlátozza, s mint ilyen a neoklasszikus polgári teória szülöttje; legfeljebb annyiban veszi tudomásul a modern gazdaságnak a teória kereteit szétfeszítő tényeit, hogy a

² B. BALASSA: The theory of integration. R. C. Irwin, Inc. Homewood. 1961. 1. l.

³ ROLF SANNWALD-JACQUES STOHLER: Wirtschaftliche Integration, Kyklos-Verlag, Basel, 1961.

⁴ JEAN WEILLER: L'économie internationale depuis 1950. Presses Universitaires de France, Paris, 1965. 97. l.

feltételezett szabadkereskedelem mellett elismeri a *fennálló* protekcionizmust. Az integráció feladata, szerinte, e protekcionizmus által védett terület kibővítése a gazdasági mikroegyedek szabad versenye számára — az integrált országok külső határáig. E formát *piaci integrációnak* nevezem, s ezzel a jelzővel egyben azt is kifejezésre óhajtom juttatni, hogy ez a maga korlátozott hatáskörével távolról sem meríti ki az integráció összes célfunkcióit. Mindamellettt vitathatatlan, hogy korlátozott keretei ellenére is, jelentős mértékben hozzájárult a világkereskedelem kibővítéséhez, a termelés racionalizálásához és az életszínvonal emeléséhez azokban az országokban, amelyek következetesen alkalmazták, bár a meggyorsult gazdasági fejlődés és a régebbi, válságokig élesedő ciklusok kiküszöbölése távolról sem egyedül a piaci integráció műve. Azzal azonban, hogy a versenyterep határai kiszélesültek és egyben lehetőség nyílt az új technológia érvényesülésére a tömegtermelés útján, vagyis, hogy a verseny nemcsak a szűk vámfalak között végzett a gyengébbekkel és eredménytelen, nebbekkel, hanem bő piacot kellett teremtenie, a nyugat-európai tőkés integrációnak pozitív szerepe volt a munkásosztály reáljövedelmének emelésében is.

De már itt meg kell jegyeznünk, hogy a piaci integráció váratlan következményekkel is járt. A diszkrimináció fokozatos felszámolása ugyanis nemcsak az integrációban részt vevő országok vállalatai számára nyitott meg korábban féltve őrzött kapukat, hanem „harmadik országok” vállalatai számára is, amennyiben az integrált országok egyikében honossággal bírtak vagy letelepedtek. Az objektivitását bizonyítani óhajtó elmélet kedveli az ilyesfajta általánosításokat, s az olvasótól elvárja, hogy feltételezze: a „harmadik ország” szerepét betöltheti bármelyik állam — India éppen úgy, mint az Egyesült Államok. (Elméletben valóban, szoktuk mondani, de mit ér az az elmélet, amelynek a valósághoz annyira nincs köze, mint ennek?) Harmadik országként a gyakorlatban egyedül az Egyesült Államok léphetett és lépett fel; vállalatai az antidiszkriminációs politika által számukra teremtett légüres teret bőségesen kihasználták.⁵ Őket ugyanis nem zavarta az európai szupranacionalizmus intézményes gyengesége — amerikai vállalatok lévén, élvezhették Európában a nemzetenkívüliség minden előnyét, annak hátrányai nélkül —, hiszen központjuk mégis az USA-ban van. A paradoxont súlyosbítja, hogy a közös vámhatáron „negyedik országok” veszteség nélkül tényleg nem tudnak átjutni, s így a regionális protekcionizmus forgalomgátló és a termelést dezopti-

⁵ Nyugati forrás szerint (Jean-Jacques Servan-Schreiber: *Le défi américain*. Denoel, Paris, 1967. 25–26. l.) az amerikai vállalatok kontrollálják az elektronika terén Európában (nyilván Nyugat-Európában):

a termelés 15%-át a fogyasztási javakban (rádió- és TV-készülékek, nyilvántartó berendezések);

50%-át a félvezetők gyártásában, amelyek régebben használt elektronikus csövek helyébe léptek;

80%-át a számító- és vezérlőberendezések gyártásában;

95%-át az integrált hálózatok új piacán, a ballisztikus motorok és a számítógépek új generációja számára.

malizáló hatásai fokozódnak. Míg ugyanis az integráció haszonélvezői — közöttük a beépült amerikai vállalatok — részesülnek az „economies of scale” minden előnyében, addig a kizárt országok gazdálkodó egységeinek e piacok (az integráció és a hagyományosan protekcionista Egyesült Államok) elzártsága folytán termelésük számos területén „diseconomies of scale” jut osztályrészül, olyan veszteségek, amelyek a piacszűke vagy piachiány következtében optimális nagyságrendre *nem* fejleszthető produkciókból adódnak.

Az integráció fogalmi lazasága — az előbb idézett francia megközelítés sem precíz —, a közelmúltban egy angol szerzőt, John Pindert arra késztette, hogy vitatva az előtte járók kísérleteit, a következő definíciót javasolja: „Gazdasági integrációnak tekinthető mind a tagországok gazdasági egységei közötti diszkrimináció megszüntetése, mind megfelelő fokú egyeztetett és közös gazdaságpolitikai koncepciók kialakítása és alkalmazása, nagyobb gazdasági és jóléti célok biztosítása érdekében. Ebből következik, hogy gazdasági uniónak az a helyzet mondható, amelyben a diszkrimináció már messzemenően megszűnt, valamint közös politikai koncepciók elegendő terjedelemben érvényesülnek.”⁶

Ez a definíció nyilvánvalóan kiszélesíti és némileg körül is írja az integráció fogalmi kereteit. Beolvasztja ugyan a piaci integrációt, amiben hátrányos megkülönböztetések felszámolását látja (Jan Tinbergen „negatív integrációja”), de ezen túlmenően a gazdaságpolitikai koncepciók terén a „sans rivages”, a parttalanság ködös távlataival operál, és nem kísérli meg a kontúrok élesebb körvonalazását. A gazdasági unió és integráció közötti határmezsgye pedig teljesen elmosódik, legfeljebb csekély kvantitatív többlettel ruházza fel az előbbit.

Az integráció pozitív tartalma — szelektív integráció

Az integráció kritériuma, véleményem szerint, és a szó etimológiai csengetésétől eltérően, nem valami spontán folyamat, hanem *állami gazdaságpolitikai aktusok intézményesített rendszere*, amelyek a gazdaság egyes területein összehangolt intézkedésekre irányulnak és ezeket érvényesítik, ugyanakkor fenntartva az integrációban részt vevő államok politikai, sőt, számos térségben gazdaságpolitikai szuverenitását. A nemzetközi integrációnak a továbbiakban tárgyalt alapformái a gazdasági fejlettség olyan szintjét tételezik fel, amely-

⁶ John Pinder; Problems of economic integration. Paper prepared for the Bailey-Conference, 1968. London. (Sokszorosított szöveg.)

⁷ A *negatív* integráción Jan Tinbergen elsősrban a nemzeti gazdaságok közötti piaci gátak redukcióját érti. *Pozitív* integráció olyan új intézmények és centralizált kezelést követelő eszközök létrehozását jelenti, amelyek feladata a jóléti optimum által megkövetelt újraelosztás, különösen akkor, ha a jövedelmek országok közötti újraelosztása a cél. (Vö. Jan Tinbergen: International Economic Integration. Elsevier, Amsterdam, 1965. 77—79. l.)

ben a modern termelőerők a belső gazdaságnak már messzemenő integrálódását — tőkés rendszerben egységes piac kialakulását, szocialista rendszerben a termelőberendezések társadalmi tulajdona és a termelőtevékenység állami szervezettsége alapján egységes népgazdaság létét — tették lehetővé. A belső integrációból kinövő nemzetközi integráció az a jelenség, amelyre figyelmünket fordítjuk; ennek pozitív feladatkörét a következőkben látom:

a) piaci integráció; a résztvevő országok társadalmi rendszerétől függő intézkedések keretében szabad értékesítés biztosítása egymás termékei számára, amennyiben azt társadalmi-politikai érdekek kivételesen nem akadályozzák és közös termelési megállapodások nem zárják ki. Idetartozónak tekintem a pénzügyi integrációt; ennek egyik, de döntő fontosságú eleme a transzferálható, a nemzetközi szférában akadálytalanul áramló és lényegében az integrált térségben mindenütt hasonló vásárlóerejű pénz teremtése, továbbá a nemzetközi méretű hitelnyújtás és tőketranszfer, aminek a nemzetközi értékű pénz az előfeltétele;

b) termelési és fejlesztési integráció; olyan iparágak termelésének és fejlesztésének, valamint az ezekkel összefüggő kutatásnak nemzetközi szintre emelése és programozása, amelyek technikai fejlettségüknél, sokrétű vertikálizációjuknál, beruházásaik méreteinél és az átlagot jelentősen meghaladóan gyors felújítási ritmusuknál fogva nemzeti keretben, a nemzetgazdaság belső egyensúlyának megbontása nélkül nem fejleszthetők optimális nagyságra. A termelési integrációt nem tartom szükségesnek a feldolgozó tevékenység minden ágában; az ipari termelés számos szektora optimális méreteket ért el és érhet el olyan nemzeti kereteken belül is, mint amilyeneket a nyugat-európai tőkés- vagy a szocialista országok többsége nyújt. Számos tapasztalat bizonyítja, hogy míg az optimális input-output arányok a nagy tőke- és kutatásigényes, automatizált, a vezetés (management) igen nagy áttekintési kapacitását és mozgékonyágát igénylő iparágakban a kibocsátott termékmennyiség növekedésével párhuzamosan, vagy azt meghaladóan javulnak, az egységnyi termékre jutó ráfordítások jelentősen csökkennek, addig más, a fenti kritériumoktól eltérő iparágakban a méretek nyújtotta előnyök egy bizonyos, szűkebb határon túl már jelentéktelenek vagy negatív értékűek. Az előbbiek köréből szemléltető példaként említeném a legmodernebb iparágakat, az elektronikát, számítógépeket, a járműgyártást, a műanyagipar és a gépgyártás számos ágát, az energiatermelést, a kohászatot; az utóbbiakhoz tartozik a könnyű- és élelmiszeripar majd minden területe, de idesorolható a modern ipari társadalomban egyre nagyobb szerephez jutó szolgáltatási tevékenységek túlnyomó része és végül — de nem utolsósorban — a mezőgazdaság. Nem totális integrációra van szükség, a fejlődés *szelektív integrációt* igényel.

Integráció és termelési szerkezet modernizálása — amin a termelés jellegét döntő módon befolyásoló és annak megfelelő dinamikus légkört teremtő ágazatok előretörését értem — egymással dialektikus kölcsönhatásban állnak.

Minél erősebb a törekvés a termelés szerkezetének modernizálására, annál nagyobb az igény a nemzetközi integrációra, minél következetesebb az integráció programja, annál gyorsabban haladhat előre a korszerűsítési folyamat. Nyugat-Európában, a Közös Piac országaiban, de Angliában is, az integráció fentebb jelzett — és szerintem *elsődlegesnek* számító — feladatát jórészt az amerikai tőke hajtotta végre; az amerikai tőke európai vállalati hálózata — a mögötte álló honi fejlesztő és termelő központokkal — tekinthető ez idő szerint a nyugat-európai gazdaság legintegráltabb szektorának. Az Európai Gazdasági Közösség, éppen kizárólagos piaci orientáltságának köszönhetően, a termelés integrálása terén semmilyen számottevő eredményre sem mutathat. John Pinder, aki, mint Anglia belépésének protagonistája, 1967 végén számba vette az Európai Közösségek addig kimutatható teljesítményeit, a következőket sorolja fel: 1. az 1968. július 1-ével életbelépő vámuniót; 2. a közös mezőgazdasági termékpiacot; ezt ő sem tekinti a pozitív integrációhoz való hozzájárulásnak, miután funkciója úgyszóván kizárólag fix, közös agrárárak gazdaságtalanul magas szinten történt megállapításából — és tegyük hozzá, egy rendkívül bonyolult leföldözési rendszerből — áll, a belső fogyasztók és a külső szállítók terhére; 3. a „Kennedy-round”-nak nevezett nemzetközi vámtárgyalások tető alá hozatalát; 4. a közös kartellpolitikát, ugyancsak a „negatív integráció” egyik elemét; és végül 5. egy megállapodást a többletérték-adó egységes rendszerének bevezetéséről, avégett, hogy megszüntessen fiskális torzításokat a versenyben; de itt Pinder is felfigyel, mondván: eddig semmilyen eleme nem mutatkozik pozitív integrációnak, az adóbevételek közös felhasználásának, azon túl, hogy diszkriminációmentességet teremtené.⁸

A termelési és fejlesztési integrációt (Tinbergen pozitív integrációját) a Római Szerződés teljességgel a mikroökonómiának, a piac spontaneitásának, a verseny kényszerének rendelte alá; az EGK fennállásának első évtizede tanúságtétel amellelt, hogy ez a polgári neoklasszikus gondolkodáson, az ipari fejlődés tendenciáinak félreismerésén, a tőkés magántulajdon primátusán és az állam gazdasági szerepének lebecsülésén vagy tagadásán alapuló politika elégtelen, a modern követelményeknek nem megfelelő volt.⁹

Megelégedhetünk-e azonban azzal, hogy feltárjuk az eddigi integrációs folyamat elméleti és gyakorlati hibáit, mulasztásait, s nem keressük annak mé-

⁸ Vö. JOHN PINDER: I. m. 24. l.

⁹ JEAN WEILLER (I. m. 101. l.) a Római Szerződés következő pontjait sorolja fel:

- a) konjunktúrapolitika alkalmazása, „közös érdekű kérdések” esetében;
- b) közös pénzügyi politika meghatározása, amely kiterjed a valutaárfolyamokra, nehézségek vagy súlyos veszélyek esetében; védelmi intézkedések a fizetési mérleg válságának elhárítására;
- c) közös agrárpolitika meghatározása;
- d) közös kereskedelmi politika keresése;
- e) a társadalombiztosítási törvények harmonizálása;
- f) Európai Beruházási Bank létesítése;
- g) társulási egyezmények olyan tengerentúli országokkal, amelyeket a tagországokhoz speciális (sic!) kötelek fűznek.

lyebb okait? Megállhat-e a marxista szemlélő olyan felületi jelenségeknél, mint amilyeneket De Gaulle tábornok széltében-hosszában tárgyalt oppozíciója a közösségi hatóságok „nemzetekfölöttiségével” szemben jelent? A negatívumok mélyebben fekvő okait a következőkben látom:

1. Az integráció jelen fejlődési szakaszában is, amikor lényegében kormány-szervek közötti megállapodások a jellemzőek, szükségszerűen megkövetelné a nemzeti jövedelem újraelosztásra kerülő részének nemzetközi keretekben történő igénybevételét, fejlesztési célokra. Általános tapasztalat szerint ma minden fejlesztési politika jelentős állami eszközök felhasználásával történik. Az integráció addig nem lehet hatásos, amíg céljai, feladatai számára nem rendelkezik az állami költségvetési kereteken keresztül újraelosztásra kerülő anyagi eszközök megfelelő részével. Az integrációk eddig fejlesztésre felhasználható anyagi alapok nélkül működtek; fejlesztési politikáik így vagy ki sem bontakozhattak, vagy, anyagi alapok hiányában ajánlott, de nem végrehajtott és ellenőrzött programok kidolgozására szorítkoztak.

2. A jövedelmek egy részének igénybevétele és újraelosztása az állami szuverenitás egyik legjelentősebb manifesztációja; de szuverenitását az állam tartósan csak demokratikus keretek között, demokratikus intézmények útján és azok ellenőrzése mellett gyakorolhatja. A nemzeti állam belső szuverenitása az újraelosztásra kerülő jövedelemrész növekedésével párhuzamosan válik teljessé; szerepének gyarapodásával együtt nő a demokratikus kontroll és döntési részvétel jelentősége. Igaz, a demokratikus ellenőrzés növekvő jelentőségével semmiképpen sincs párhuzamban annak valóságos szerepe. Korunk egyik jellegzetessége és súlyos problémája az apparátus — az állami bürokrácia és azzal erősen összenőtt nagyvállalati hierarchia — túlsúlya a demokratikus intézményekkel szemben. Ennek legkiáltóbb példáit a legfejlettebb tőkésállamok, az Egyesült Államok és Nyugat-Németország szolgáltatják; de a probléma jelen van a szocialista államban is, és gazdasági reformjaink, ha azt teljességgel nem is oldják meg, súlyának csökkentésére irányulnak. Az integrációs szervezetben a másutt is problematikus helyzet a demokratikus ellenőrzés teljes hiánya következtében még súlyosabb veszélyeket, az apparátus teljes önállósodását hozza magával.

Az integrációk intézményes felépítése mindaddig torzónak tekinthető, s így válságaik örökletessé válnak, míg egyrészt tagállamaik nem engedik át az integráció gazdasági tartalmát képező termelési (fejlesztési, kutatási) feladatok ellátásához szükséges és az újraelosztásból származó anyagi alapokat az integráció szerveinek, másrészt míg azok nem állnak népképviseleti, választott, tanácskozási és kezdeményezési jogkörrel felruházott intézmények ellenőrzése alatt.

Hangsúlyozni óhajtom, hogy — a korábban mondottak alapján állva — az integrációs feladatok optimális fedezése sem igényli az állami újraelosztási

alapok túlnyomó részét. Amint, érvelésem szerint, az integráció feladatkörét sem indokolt a népgazdaság egészére kiterjeszteni, miután annak igen jelentős — a foglalkoztatottak számán mérve nyilván azok erős többségét foglalkoztató — része, nem igényli az integrációt és az, mai ismereteink szerint e szektorokban gazdasági előnnyel nem jár, úgy az újraelosztásra kerülő nemzeti-jövedelem-részen belül is az integrációval kapcsolatos allokáció korlátozott terjedelmű.¹⁰

Szuverenitás és újraelosztás

A fentiekben érintett mindkét jelenséggel kapcsolatban, akárcsak az integráció esetében, itt is feladatunknak érezzük a fogalmak pontosabb körülírását, annak rögzítését, hogy mit is értünk azokon magunk.

A szuverenitás jogi meghatározása: „Szuverenitás: belső vonatkozásban az állam korlátlan és osztatlan főhatalma, idegen hatalmakkal szemben pedig függetlensége. Szuverénnek az az állam tekinthető, amely tevékenységének minden területén, elhatározásának minden vonatkozásában független.” (Nemzetközi Diplomáciai és Jogi Lexikon.) Ez a mi szemléletünk szempontjából nem kielégítő.

A szuverenitást a nemzetközi jog oldaláról nem óhajtanánk csorbítani: mégis, engedtessek meg egy közbevetés: nem irreális követelmény-e a „minden vonatkozásban függetlenség”? A fogalom ilyen meghatározása számunkra inkább azt bizonyítaná, hogy tényleges szuverenitás — nincs. Belső vonatkozásban a „főhatalom” sem tűnik kielégítő kritériumnak, mert nem tisztázza, hogy *kik* vagy *mi* feletti főhatalomról van szó; nem tisztázza továbbá, hogy milyen eszközökkel, milyen módon gyakoroltatik a főhatalom. A személyes hatalomnak, Machiavelli „principe”-jének, XIV. Lajos „l'état c'est moi” diktumának éppen olyan kevésbé volt szüksége a szuverenitás szimbólumára, mint későbbi diktátoroknak. A modern szuverenitás-eszme népi-forradalmi vívmány. Tartalmilag, ha megint nem is etimológiailag, politikai-etikai fogalom; nekem, követelményként, ezt mondja: ez az állam az én államom, a nép állama, meghatározott, bár állandóan fejlődő és módosuló társadalmi és humánus célokkal; szuverénne az én akaratom, a nép akarata teszi, az a hatalom, amellyel a nép ruházta fel elfogadott céljainak elfogadott eszközökkel történő megvalósítására, nem az a hatalom, amelyet a nép fölött gyakorol. Engels méltatja az Anti-Dühringben Saint-Simont, aki, mint mondja, már világosan előrelátta az emberek fölötti politikai kormányzat átalakulását dolgok igazgatásává és termelési folyamatok vezetésévé. *A szocialista állam, ilyen értelmezésben és teljes kifejelettségében, szuverénebb, mint a tőkés osztályállam*; szuverénebb, mert

¹⁰ Az újraelosztás keretén belül igen számottevő rész jut a védelmi és biztonsági kiadásokra. E probléma, noha jelentőségét egy pillanatra sem hagyhatjuk figyelmen kívül, tanulmányunk körétől távol esik, s így értékelésével a szerző adós marad.

népe termelőeszközeit, energiáit, képességeit, munkája eredményét nagyobb mértékben bocsátja állama rendelkezésére, mint a tőkés társadalom a maga államának; nagyobb feladatokkal, „dolgok igazgatásával, termelési folyamatok vezetésével” ruházza fel államát, mint amaz az övét. A tőkésállam gazdasági akciósugarát állandóan korlátozza a *magántőke (monopoltőke) szabadságnak álcázott* és a neoklasszikus elmélet köntösébe burkolt *szuverenitási igénye*. Legkövetkezetesebb és legdoktrinérabb képviselői az így értelmezett állami szuverenitás korlátozásában vagy kiszélesítésében valami „ordnungspolitische Grundentscheidung”-ot (rendszerjellegű alapkötést) reklamálnak, ennek jegyében pálcát törnek minden állami intervenció felett — ez lenne a bűnbetés — és az érdekeiknek megfelelő állami belső szuverenitást inkább a „kik”, mint a „mi” feletti főhatalom gyakorlásában látják. De még így sem tudták megakadályozni — és ebben is nyilvánvaló a szocializmus eszmei és társadalmi vonzása, a tömegeket megragadó gondolat hatalma —, hogy az októberi forradalom óta eltelt fél évszázadban, kiváltképpen az utóbbi két évtizedben, a tőkésállam is lényegesen kiszélesítse a „mi” feletti hatalmát. Ezt ugyan szívesebben nevezik „keynesizmusnak”, mint aminek a marxisták tekintik, de nem az elnevezésen, álcázáson múlik, hanem a lényegen. A nemzeti állam — a tőkésállam is — ma szuverénebb, mint volt a két háború közötti időszakban — bár kevésbé független elhatározásaiban —, és ehhez a megnövekedett, a szocializmusban kiteljesedő szuverenitáshoz a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem újraelosztásában kiszélesülő szerepe juttatta.

A nemzeti állam gazdasági bázisát az újraelosztásra kerülő magas nemzeti jövedelem-hányad képezi. Az újraelosztott nemzetijövedelemrészben nyugszik a „jóléti állam”, vagyis a szociálpolitika, a nevelés és oktatás, a kultúra és az infrastruktúra fejlesztése, azon nyugszik a termeléssel összefüggő állami kutatási és fejlesztési programok bonyolult hálózata, annak keretében kapnak helyet és fedezetet regionális és urbanizációs fejlesztési tervek; az újraelosztás tartályaiból áramlik vissza a termelésbe azoknak a beruházásoknak a pénzügyi fedezete, amelyek célja a „restrukturálás”, a szerkezet radikális megváltoztatása; de az állam által igénybe vett és újraelosztott jövedelemhányadból kíván részesedni a vállalatok és társadalmi rétegek nagyszámú érdekképviselője is, jogosan vagy jogtalanul.

Gazdasági unió

Az integrációs fejlődésben leginkább problematikusnak a befejező szakasznak tekintett gazdasági uniót érzem. Szembetűnő tény, hogy az Európai Gazdasági Közösség koncepciójának szerves része a gazdasági unió, s nyugati kritikussai elsősorban az unió felé való haladás lassú voltát, vagy a francia politika általi akadályoztatását hangsúlyozzák. Maga az a körülmény, hogy a Római Szerződés az integráció kezdetén már *intézményeket* teremtett, amelyek-

ben — brüsszeli és luxemburgi központjaikban — a tisztségviselőknek az egyes nemzeti államok részéről történt delegálása és azok érdekeinek képviselete mellett kialakult egy újfajta belső lojalitás és kohézió, arra utal, hogy a gazdasági uniót, megalkotván annak jövőbeli bürokráciáját, reális perspektívának tekintették. Az így létrejött közösségi apparátus azonban már eddig is számos esetben összeütközésbe került egyes tagállamok kormányai által képviselt álláspontokkal, így például — a közös agrárpiaci vitán túlmenően, amely a Közösség első súlyos válságát idézte elő — a Montánunió keretében a nyugat-német montánkonszernnek koncentrációja kérdésében, vagy, szélesebb síkon, a közösségi tervezés, legújabbban pedig az „európai” (nem nemzeti) vállalatok jogi státusának tárgyában. A szupranacionalizmus ellenzője a közösségi tervezésnél — részben az állami tervezés gondolatát elutasítva — a nyugatnémet kormány volt, az európai vállalatok tervénél a francia kormány utasítja el a brüsszeli intézmény jogalkotásra és annak jogérvényes interpretálására irányuló igényét. Mindezekben az esetekben a nemzeti állam szuverenitása állott szemben az integráció apparátusával, amely nem állam, és nem is államok fölötti, hanem technikai feladatok ellátására, határozatok előkészítésére hivatott intézmény. De vajon lehet-e ennél több? Elképzelhető-e vajon több áliam gazdasági uniója a szuverenitás önkéntes korlátozása — nem feladása — útján, politikai unió nélkül? Elképzelhető-e napjainkban az állam gazdasági funkcióinak elszakítása politikai funkcióitól? Vagy még brutálisabban: politikai funkcióinak formális épségben hagyása mindazon anyagi eszközök fölötti rendelkezési jog nélkül, amelyek azok ellátásához szükségesek? Továbbfűzve a kérdést: másodlagosak-e a mai állam feladatkörében a politikai funkciók? Még ha bizonyítható lenne is — aminek eddig semmi nyomát nem látom —, hogy a gazdasági unió, vagyis a *totális* integráció, a közösség egészében egyenletesen eloszló jelentős eredménytöbblettel járhatna az általam optimálisnak tekintett *szelektív integrációval* szemben, vajon ez önmagában végét jelenti-e a nemzeti állam történelmi létének?

Anélkül, hogy a történelmi példáknak perdöntő jelentőséget tulajdonítanék, mert hiszen nem minden esemény mögött áll precedens, valamikor a dolgok elsőként jelentek meg, mégis figyelemre méltónak érzem, hogy az újabb kor két legjelentősebb államalkotásában: az Egyesült Államokban a XVIII. század végén és, egy évszázaddal később, a német birodalomében, jelentős gazdasági elemek mellett a politikai-hatalmi motívumok voltak túlsúlyban. Ismeretes, hogy a tizenhárom amerikai gyarmat lázadása Bostonban teásládáknak tengerbe szórásával kezdődött, tiltakozásként a helyi kereskedők érdekeit sértő önkény ellen, de az 1776. július 4-én proklamált Függetlenségi Nyilatkozat az emberi szabadságjogokra appellál és megállapítja, hogy a brit parlament és kormány magatartása, amely az Amerikában letelepedett bevándorlók feje felett törvénykezik, megtagadva képviseleti jogukat, a szakítás valóságos alapja. Az 1871-es „Reichsgründung”-ot pedig, noha azt egy

fél évszázaddal megelőzte a Vámegeylet, a porosz túlerő és fennhatóság hozta létre, és az így kibővült Porosz-Németországban még a weimari korszak végéig sem fejeződött be az integráció. Ugyanakkor a nagy terjedelmű, soknemzetiségű monarchiák, noha egységes vámterületet alkottak, a legkevésbé sem integrálódtak gazdasági téren; egységük hordozója bukásukig osztályszerkezetük és hatalmi apparátusuk volt.

Az előbbieken felvetett kérdésekre csak kísérletképpen kockáztatok meg a válaszádat, azzal a céllal, hogy vitát indítsak fölötte, s hogy idővel ebben a számunkra is jelentős kérdésben tisztázódjanak az álláspontok.

A gazdasági unió problematikájához fűződő kísérleti válaszaim a következők:

1. *A gazdasági unió nem lépcsőfok a politikai unió felé vezető úton, hanem annak lehetséges — és azt feltételezve — kívánatos következménye.* Gazdasági uniót, azaz korábban független és önálló történelmi fejlődés eredményeként kialakult nemzeti (vagy többnemzetiségű) államok egységes gazdasági rendszerbe való összeolvadását már megvalósított politikai unió hozhat létre, az internacionalizmus olyan szintjén, amelytől a létező nemzeti társadalmak még igen távol látszanak állni. (A két Németország speciális problémát jelent, de ebben az esetben is a politikai unió látszik perspektívában közelebbállónak, mint a gazdasági unió.)

2. *A politikai unió — új államalkotás,* annak minden, a történelemből jól ismert imponderabilitásával. További kutatást igényel egy ma még alig feltárt terepen, hogy milyen *átmeneti formák* jöhetnek létre a nemzeti állam és az új államalkotást jelentő politikai unió között; integrációs formák, az egyre növekvő terjedelmű közös érdek és intézmény alapján, amelyekben a részvevő államok, a közösen vállalt feladatokhoz igazodóan önként korlátozzák szuverenitásukat és ruházzák át azt közös, ellenőrzött szervekre, önállóságuk minden más téren való fenntartása mellett.

3. Jóllehet a termelés módja, a termelőerők és társadalmi viszonyok határozzák meg a politikai intézményeket, *a gazdasági érdek, eddigi történelmi tapasztalataink szerint önmagában nem államalkotó erő.*

4. *Mindezek alapján a gazdasági unió koncepcióját irreálisnak tartom.*

Az integráció zárt gazdasági modell jellege

Az integrációs koncepciók a mai világgazdasági helyzettől eltérő körülmények között alakultak ki. A második világháborút megelőző évtizedekben több kísérlet történt az egyes európai és Európán kívüli országok gazdasági kapcsolatainak univerzális rendezésére; e kísérletek, közöttük a Népszövetség konferenciái is, kivétel nélkül kudarcha fulladtak. Az 1929—33-as évek világgazdasági válsága és az azt követő időszak, amely a fasizmus által előkészített

és kiobbantott háborúba torkollott, a kölcsönös elszigeteltséget csak fokozták és a világgazdaság szétesésének, dezintegrációjának kísértetét idézték fel. Amellett ebben az időben még nagyjában csorbíthatatlanok voltak a gyarmatbirodalmak, sőt úgy tűnt — emlékezzünk csak a fasiszta Olaszország Abesszínia elleni rablóhadjáratára és a Népszövetség többségének szégyenletes cinkosságára —, mintha inkább a gyarmatok újrafelosztása, nem pedig a kolonializmus világméretű felszámolása előtt állnánk.

A dezintegráció sokkja után a regionális integráció eszméje jelentős előrehaladást jelzett a világgazdaság új szerkezetének kibontakozása útján. Azonban a Marshall-tervtől a Római Szerződésig végigvonult, legvilágosabban a NATO-ban megfogalmazott *nyugati exkluzivitás* szemlélete, s ez az integráció intézményeiben is kifejezést nyert. Igaz, a nyugati exkluzivitást gazdasági téren nem sikerült maradéktalanul egységként megvalósítani; a Közös Piac és a Szabadkereskedelmi Övezet között 1957-ben keletkezett szakadékot 1967-ben sem tudták áthidalni, ami az egyszer kialakult társadalmi konstrukciók rezisztens erejéről tanúskodik. Az Egyesült Államoknak ezzel kapcsolatos politikai motívumairól már korábban esett szó; gazdasági téren annyira előnyben volt Nyugat-Európával szemben, hogy a „kizárást” nem kellett komoly kereskedelmi akadálnak tekintenie, amint hogy, jelentéktelen kivételektől eltekintve, nem is bizonyult annak. Tőkeexportjának pedig „kizártsága” szinte felmérhetetlen előnyöket, lehet mondani „kiváltságot” jelentett.

A regionális integráció egy sajátos ellentmondás jegyeit viseli magán. Tinbergen, egyébként kitűnő könyvében a klasszikus szabadkereskedelmi elmélet „jóléti” változatát vonultatja fel védelmében, amikor írja, hogy „... a legnagyobb jólét helyzetére jellemző az összes áruárak egybeesése a szabadverseny során kialakuló árakkal. Kereskedelmi korlátozások összeegyeztethetetlenek ezekkel az optimális követelményekkel és *kiiktatásuk a körzet termelői között jobb munkamegosztáshoz és ennek folyamán a körzet egészének fokozott jólétéhez vezet*. Minden ország azokra a termékekre specializálódik, amelyekben legnagyobbak komparatív előnyei”. (Kiemelés: V. I.)¹¹

De a teória elnagyoltsága és történelmietlensége mellett tisztázatlanul hagyja a körzet (vagyis az integrációhoz tartozó államok) terjedelmét, határait; tisztázatlanul, hogy *regionális szabadkereskedelem* — *regionális protekcionizmust* is jelent. Nem törődik az integrált körzetek, államcsoportok egymás közötti kapcsolataival, általában az integráción kívüliekkel, azzal sem, hogy a közlekedés és szállítás, az információtovábbítás és távvezérlés példátlanul gyors fejlődése és olcsóbbodása a gazdasági körzetek régebbi optimális terjedelmét évről évre növelné, egyes termelési ágak optimális lokalizálásán évről évre változtatna — ha a regionális protekcionizmus ennek nem állná útját; hogy a regionalizmus Európában ma már a kölcsönös áruforgalom szerkezeti

¹¹ JAN TINBERGEN: I. m. 77. l.

fejlődése alapján mindinkább túlhaladottnak tűnik — erről tanúskodik az EFTA-tagországok többségének igyekezete a Közös Piacca való egyesülésre, és hogy politikailag is mind sűrűsödnek a nyugat-európai regionalizmus-protekciónizmus felett a viharfelhők, ami viszont az ENSZ Világkereskedelmi Konferenciáin mutatkozik a legszembetűnőbb és általánosabb módon.

Politikai szempontból jelentkezik az elmélet ahistorikus elvontsága; hiszen a komparatív előnyök zömükben az ipari társadalomban, amint ezt egy régebbi tanulmányomban kifejtettem, többé nem természeti adottságokon nyugvó *statikus*, hanem a technikai és szervezeti fejlettség, az alkalmazott tudomány színvonalából és a tényleges színvonalkülönbségekből adódóan dinamikus *jellegűek*.¹² Statikus komparatív előnyök alapján elképzelhető volt olyan „jobb munkamegosztás, amely a körzet egészének fokozott jólétéhez vezet”. Dinamikus komparatív előnyök a történelem folyamán alakulnak ki, a fejlődés eredményei, amint hogy a fejlődés számol is fel korábbi komparatív előnyöket. Dinamikus voltak révén magukban hordják az egyenlőtlen fejlődés, az elnyomás és elnyomottság, a lemaradás, a gyarmatosítás és gyarmati múlt minden örökségét. A *mai* komparatív előnyök egy fejlettségbeli, szervezettségbeli, végső soron *hatalmi hierarchia* eredményei, azt fejezik ki, s a szabadkereskedelem valóságos, nem apologizált piaci mechanizmusa a specializálódást gazdagok és szegények közötti áthághatatlan, állandóan tovább magasodó válaszfallá emeli — mindaddig, míg e mechanizmus helyébe egy újabb, megfelelőbb nem kerül.

Ha az előttünk álló évtizedek két döntő feladatát a nukleáris háború lehetőségének kiküszöbölésében — ami békés koegzisztenciát és kooperációt jelent szocializmus és kapitalizmus között —, valamint a fejlődő és fejlődni akaró országok életkörülményeinek radikális megjavításában látjuk, úgy fel kell ismernünk, hogy az ipari országok integrációinak zárt modell jellege e feladatokat jól nem szolgálja. A fejlődő országok integrációi még fejlődésüknek egy hosszabb szakaszán át lesznek kénytelenek a regionális modellt, annak zártásra irányuló tendenciáival alkalmazni; de hogy ez nem az integráció egyetlen módja, erről majd csak példaadásunk alapján tudjuk meggyőzni őket.

A szocialista nemzetközi munkamegosztás

A szocialista nemzetközi munkamegosztás európai történelmi fejlődését méltatni nyilvánvalóan meghaladná e tanulmány keretét. Önmagában az a tény, hogy a szocializmus rendszerének, internacionalista szemléletének, a közös feladatok és a termelőerők fejlődési irányzatának helyes felismerése alapján viszonylag rövid idő alatt sikerült egy ennyire heterogén összetételű és fej-

¹² VAJDA IMRE: A komparatív költségek elmélete és a szocialista világ gazdaság. Közgazdasági Szemle, 1963. 5. sz. 527—542. l.

lettségű területet, mint amilyen a szocialista országok közösségéé, nagyjában egységbe foglalni, sok tekintetben integrálni, hatalmas teljesítményként biztosított magának maradandó helyet korunk történelmében. Az is tény, hogy ennek a folyamatnak eredménye a szocialista országok többségében az ipari termelés túlsúlyba hozatala — egy processzus, amellyel a legyőzött kapitalista-feudális rendszerből fakadó évszázados elmaradottság kerülhetett alapjában felszámolásra. Ne bocsátkozzunk most ennek a folyamatnak kritikai elemzésébe; ez részben már megtörtént másutt, jórészt azonban még további gazdaságtörténeti kutatásokat igényel. Inkább azokra a tanulságokra vessük szemünket, amelyek előző fejtegetéseinkből adódni látszanak. Nem titkolom — miért is tenném? —, hogy az integrációs problematika kutatásánál, még akkor is, amikor a Közös Piac intézményeit elemeztem, állandóan a KGST fejlesztésének gondja kísérte gondolataimat, hiszen tua res agitur. Úgy gondolom, hogy a levonható fő következtetések, nagy vonásokban, néhány pontba összefoglalhatók. Ezek:

1. *A szocialista nemzetközi munkamegosztásban is alkalmazni kell az integráció mindkét alapformáját: a piaci és a termelési-fejlesztési integrációt, annak szelektív keretében; ez idő szerint egyik alapforma sem tekinthető kielégítő mértékben megvalósítotttnak;*

2. *A szocialista nemzetközi munkamegosztásnak sem kell a totális integráció felé orientálódnia; de annál fontosabb, hogy a műszaki fejlődést meghatározó és az emberi munka termelékenységének növelése szempontjából döntő jelentőségű iparágakban az eddigi mértéket messze meghaladó tervezett és intézményesített kooperáció valósuljon meg, optimalításra törekvő méretekben és keretekben;*

3. *Az integrált fejlesztési koncepciók megvalósítása a KGST méreteiben, vagy két-, illetve többoldalú megállapodások keretében is az újraelosztásra kerülő nemzeti alapok egy részének internacionalizálását igényli;*

4. *A KGST tekintélyét, cselekvőképességét és kompetenciáját jelentős mértékben növelné, ha népképviselői, tanácskozó, ellenőrző és kezdeményezési jogkörrel felruházott szerv működne a végrehajtó bizottság mellett; a KGST ezzel beilleszkedne a szocialista országok demokratikus rendszerébe, és egyben nagyobb súllyal képviselhetné nemzetközi fórumokon a szocialista országok gazdasági érdekeit;*

5. *A KGST-nek is folyamatosan lazítania kell zárt gazdasági modelljellegén mind a fejlett iparral rendelkező tőkés-, mind a fejlődő országokkal kapcsolatban. Ezt annál fontosabb hangsúlyozni, mert elképzelhető, hogy a KGST működésének megjavítására, intézményeinek fejlesztésére irányuló törekvések, a zárt modellen belüli hiányosságok láttán, könnyen a zártság erősítésére vezethetnek; az autarkia pedig táborszinten sem bizonyult, nem is bizonyulhatott a gazdaságfejlesztés sikeres módjának. A zártságra irányuló koncepciók feladása és a helyükbe lépő, szélesebb körű, kontinentális, majd globális szem-*

lélet nem jelenti a regionális előnyök mellőzését, de kizárja ezek exkluzivitását és öncélúságát. Nem protekcionizmusra bízva érvényesülésüket, hanem a fejlesztésre.

De a zárt modell — vagy annak valamilyen kevésbé hangsúlyozott, azonban sok helyütt még kísértő változata — politikai szempontból sem tartható fenn. A zártság érdekellentétek, sőt fokozott nacionalizmus keletkezésére vezethet, amiben az országok sokban eltérő sajátosságai jutnak burkoltan vagy nyíltan kifejezésre. A zártság ellen ható mozzanatok és érvek között nagy szerepe van a külkereskedelmi érdekelttség erősen eltérő fokának és tartalmának. Ugyanakkor szükséges — de nem a zártság szellemében — a többi világpiaci szféra felé irányuló tevékenység értelmes koordinációja.

A zártság ellentétes a szocializmus világpolitikájával, erősíti az imperiaлизmust, gyengíti az azzal szemben álló társadalmi és nemzeti erőket, ellentétben áll a békés koegzisztenciára, a béke biztosítására irányuló törekvésekkel. Végül

6. a KGST-nek gazdasági unióra való fejlesztését ez idő szerint nem kevésbé irreális koncepciónak tartom, mint az Európai Gazdasági Közösség esetében.

*

Vizsgálatom útját a nemzeti függetlenség és a kölcsönös gazdasági függés paradoxonjának, a nemzeti állam Janus-képének feltárásával kezdtem. Most, végére érve, be kell vallanom, hogy kissé máshová jutottam, mint ahová — régebben — szerettem volna eljutni. Restelkedés nélkül mondom, nem a nacionalizmus, nem a nemzeti érzés, nem a nemzeti állam és nemzeti hagyomány tiszteletében nőttem fel. Szocialisták, kommunisták mindezt mint hitüktől idegent elutasították, az általános munkásszolidaritás és a nemzetközi forradalom nevében elítélték. A nacionalizmus reakciós voltát mind hazai, mind szomszédos változataiban bőségesen volt módom tapasztalni. Abban a hitben éltem, hogy a nemzeti állam napjai — de legalábbis évei — meg vannak számlálva, hogy magam is már életem szebb éveit egy olyan társadalom tagjaként élhetem, amely ezt a nemszeretett, nembecsült jelzőt elveti. A két világrendszer: a szocializmus és kapitalizmus (vagy imperializmus) konfrontációja is a nemzeti különállás tagadása, mindenesetre lebecsülése felé irányította szemléletemet. Fájdalmas, önmarcangoló felismerés során jutottam el a végzetes szimplifikálás elvetéséhez. Látnom kellett, hogy óhajom, várakozásaim, elméleteim ellenére a nemzetek, nemzeti államok élnek, továbbélnek, produktívak, kultúrájuk virul, hogy történelmi pályájuknak még nem érték végére, s az egyelőre nem is látható. Idáig eljutván, nem elégedhettem meg azzal, hogy a nemzetlét fennmaradásának, sőt erősödésének lélektani és szociológiai, történelmi és nyelvközösségből, kultúrából és hagyományból adódó elemeit vegyem tudomásul; úgy véltem, hogy a marxista közgazdász feladata feltárni a nemzeti-

államfelépítmény társadalmi-gazdasági bázisát, azt a szerkezetet, amely a nemzeti államot — minden ellentétes irányzattal szemben is — összetartja. Az ellentétes, államfelbontó irányzatok között az élen az integrációs törekvéseket láttam, s ismét megnehezítette feladatomat az, hogy az integrációban hatásos, sőt nélkülözhetetlen eszközt ismertem fel a modern termelőerők érvényesülésére, szocialista elosztási elvek közepette hatásos eszközt az általános anyagi jólét biztosítására.

Kutatásom két eredményét mutattam íme be. Az egyik: az elkülönült nemzeti állam gazdasági bázisa a nemzeti jövedelem újraelosztásában meghódított, mindinkább növekvő szerepe, amely éppen a szocialista államban teljesezik ki s teszi azt szuverénné, míg eddig sem a tőkés, sem a szocialista integráció ebbe a szférába el nem jutott. A másik: az integráció mint termelőfolyamatok nemzetközi szervezése szükségszerűen nem öleli fel a gazdasági tevékenység egészét, nem igényli a nemzeti állam felszámolását, annak nem motorja. Az integráció nem antinómiája a nemzeti államnak; integráció és nemzeti állam egymással megférnek, az előbbi beépülhet az utóbbiba és ez kívánatos is, az utóbbi az integrációban nem veszíti el identitását.

És mégis: a nemzeti állam történelmi képződmény, a termelőerők és a társadalmi tudat fejlődésének egy szakaszában. A szocialista humanizmus, az internacionalizmus olvasztótengelyében merevsége, elkülönülése fel fog oldódni — hogy mikor, milyen körülmények közepette, milyen erők hatására —, ezt a jövő dönti el.

A TERV AZ OSZTRÁK JOGRENDBEN

ERVIN MELICHAR*

I

Bevezetés

A technikának az élet minden területén való előrenyomulása, az ezzel együttjáró fokozódó munkamegosztás és az összes életviszonyok egyre szorosabb összefonódása, valamint a közfeladatoknak — az államról és társadalomról alkotott mai felfogásunknak megfelelően — ezzel összefüggő állandó gyarapodása keleten és nyugaton egyaránt, szükségképpen magával hozta a tervszerű cselekvésnek, tehát általában a tervezés jelentőségének a növekedését. A tervezés, mint a célok, intézkedések és eszközök térben vagy időben való összeegyeztetése bizonyos folyamatok és eredmények elérése végett, általában a közigazgatás feladata¹ és olyan régi, mint általában a céltudatos cselekvés az emberi közösségekben; gondoljunk csak a tervezések egyik legrégibb alakjára, a katonai tervezésre (stratégia). A tervezésnek csupán terjedelme és módja (hogyan inkább központilag, vagy decentralizálva történik-e a tervezés) ingadozik hely és idő szerint.

A tervezési elem bennerejlik minden jogrendben, éppen azért, mert rendet fejez ki, és hoz létre, Ha pl. a terv sajátos vonását az érdek és a jogi helyzetek összeegyeztetésében látjuk,² ez sem új szempont, mert hiszen minden jog ezeknek a rendező szempontoknak az uralma alatt áll és éppen az érdekek helyes mérlegelésének az igényével lép fel. De újabb időben a terv és az állami tervezés különleges jelenséggé fejlődött, különleges intézménnyé alakult, melynek jogi jelentősége már különleges tudományos érdeklődést is kelt.³

* Dr. ERWIN MELICHAR, a Bécsi Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának professzora az itt közölt előadást mint a MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának vendége tartotta, 1968. június 6-án a Magyar Tudományos Akadémián.

¹ Vö. pl. a közigazgatás definíciójával H. J. WOLFF szerint, lásd Verwaltungsrecht, I. köt. 4. kiad. (Berlin és München, 1961.) 12. o. „Közigazgatás anyagi értelemben tehát, a közösség és tagjai mint olyanok ügyeinek sokrétű, célirányos, csak részleteiben tervező, öntevékenyen végrehajtó és alakító intézése a közösség erre rendelt szervei által.”

² E. FORSTHOFF a VVDStL 18. füzet 191. o.

³ A keleti szocialista államok nagyszámú munkáitól eltekintve, a tervezésről szóló nyugati irodalomból különösen utalni kell a német közjogászok 1959-ben a terv, mint közigazgatási intézmény tárgyában tartott erlangeni kongresszusára; Veröffentlichungen der Vereinigung Deutscher Staatsrechtslehrer (VVDStL) 18. füzet 113. és köv. o. és Tervezés I., II., III. (IV. előkészületben) füzetére, kiadja H. KAISER.

Előre le kell azonban szögeznünk, hogy a *terv fogalma* többértelmű. Tekinthetjük a tervet, mint valami statikusát, vagy mint valami dinamikusát. *Statikus* értelemben a tervet úgy kell értenünk, mint egy (adott, vagy megvalósított) rendszernek a teljes felépítését, vagy szerkezetét, mint éppen azt a tervet, mely ennek a rendszernek az alapját alkotja. A *terv dinamikus* értelmezésénél a *terv* egy fejlesztési folyamatnak a vázlata, tehát intézkedési jellege van és megvalósulásra törekszik. Ehelyütt csak az ilyenfajta tervvel kívánok foglalkozni.

Előre kell továbbá bocsátani, hogy a tervet nem lehet *csak mint közigazgatási jogi intézményt*, sőt általában mint jogi jelenséget felfogni. A cselekvési mód különleges fajtájaként is vizsgálhatjuk, tehát mint jogot megelőző (technikai) intézményt.⁴ A tervtárgyakra irányuló, tehát tartalmi vonatkozású, tipológiai szemléletmód számára a *terv* egységes jelenség.⁵ De az ilyen tág értelmezés sem zárja ki a sajátos jogász szemléletet. Ez esetben azonban a tervintézmények sokfélesége nem a mindenkori gyakorlati jelentőségüknek (politikai fontosság, időtartam, stb.) megfelelően differenciálódik, hanem sajátos jogi szempontoknak megfelelően. A jogász gondolkodás számára azok a kérdések állanak előtérben, melyek az állami szervek hatáskörére, a kötelezettség terjedelmére és módjára, a beavatkozás hatására és az ezzel kapcsolatos jogvédelem problematikájára vonatkoznak.

Az alábbiakban a tervnek az osztrák jogrendben elfoglalt helyét, jogi jelentőségét kívánom áttekinteni. Elsődlegesen közigazgatási jogi jelenségekről lesz szó, mert a bíróságok az e körbe tartozó ügyekkel csak esetileg és csak a magánjog terén való végrehajtásukkal foglalkoznak.⁶ Hogy egységes képet nyerhessünk, persze röviden figyelemmel kell lennünk a közületek olyan tervező tevékenységére is, melyeknek egyáltalában nincs jogi jellegük.

II.

Elsősorban utalnunk kell arra az ismert körülményre, hogy Ausztriában nem létezik összegazdasági terv mint jogintézmény.⁷ De ez nem jelenti azt, mintha nem történné mégis sok szervnél tárgy, hely és idő szerint átfogó tervezés. Ezeknek az átfogó terveknek azonban nincs jogi jelentőségük. Minden-

⁴ C. H. ULE, VVDStL. 18, 185. és köv. o.

⁵ Vö. az M. IMBODEN szerinti definícióval, VVDStL. 18. füz. 140. o., aki különösen a terv integrációs elemét domborítja ki: „A tervezés állandó rendelkezés az egészszé összeolvasztott javak összessége felett.”

⁶ Pl. kártérítési kérdésekkel.

⁷ A politikai pártok és érdekvédelmi szövetségek között a divergáló rendszerpolitikai felfogások miatt még csak nem kötelező összegazdasági elképzelés sem létezik és ennek következtében „közgazdasági kerettervezés” sem. Vö. K. WENGER: Rechtsfragen der Wirtschaftsplanung in Österreich, in Planung I. 133. o. és E. TUCHTFELDT, Die volkswirtschaftliche Rahmenplanung im Widerstreit der Meinungen, Weltwirtschaftliches Archiv, 94. köt. 1. füz. 10. és köv. o.

esetre megállapítható bizonyos tendencia, hogy az ilyen terveket is beépítsék a jogrendbe, tehát meghatározott jogi hatásokkal ruházzák fel és koordinálják őket. Míg tehát a szocialista országokban a fejlődés a kötelező központi tervezéstől (mely legalább is a termelés körére vonatkozik) bizonyos decentralizációs jelenségek felé halad, Ausztriában éppen a fordított probléma áll fenn, ti. az, hogy a legkülönbözőbb célkitűzéseket és tervezéseket *koordinálják* és a részterveket olyan terveknek rendeljék alá, amelyek nagyobb területi és tárgyi hatásköröket fognak át. Ez világszerte érvényesülő folyamat, mely a tervezés fejlesztésének több analóg intézményt felmutató struktúrája felé tendál.⁸

Ausztriában a tervezés sokfélesége két alapvető körülményben leli magyarázatát. Egyrészt sokféle tervgazdálkodási egység van, másrészt mind közjogi, mind magánjogi síkon fennáll a lehetőség a tervezésre.

1. A tervgazdálkodási egységek

Noha az osztrák szövetségi alkotmány — eltekintve attól, hogy a demokratikus-köztársasági államforma és a szövetségi állami felépítés mellett köti le magát — nem intézményesített semmiféle határozott politikai, különösen gazdaságpolitikai összmodellt, és ilyet ezért alkotmányjogilag sem írt elő, mégis az uralkodó felfogás szerint⁹ ellene van annak, hogy kifejezett államkapitalista, vagy államszocialista gazdasági rendre, és az ennek megfelelő központi tervezési intézményekre térjen át. Ez három, a decentralizálás irányában ható, alkotmányjogi komponenssel függ össze:

a) Az osztrák szövetségi alkotmány jog az állam és a társadalom elvi elkülönítése alapján áll. Gazdasági téren ezt különösen a tulajdonnak alkotmányban biztosított sérthetatlensége teszi világossá, mely egyúttal a tulajdon intézményének általában, és ezért a termelési eszközökre is kiterjedő biztosítását jelenti. Ezért a magánautonómia területén „magán” tervezések lehetőségei. Áll ez ugyancsak és főképpen az államra és a többi területi testületekre, mint magánjogok alanyaira.

b) Ausztriában — az igazi föderalisztikus meggyőződésen nyugvó szövetségi állami felépítése következtében¹⁰ — a felségjogokat és következtésképpen a bennük foglalt tervezési hatásköröket is megosztották a szövetség és a tartományok között. Hiányzik tehát a szövetség átfogó központi tervezési hatásköre.

⁸ Ez természetesen nem jelenti a mindkét államszoportban fennálló különböző társadalmi felfogások konvergenciáját.

⁹ Így legutóbb P. PERNTHALER, Über Begriff und Standort der leistenden Verwaltung in der österreichischen Rechtsordnung, Jur. Bl. 1965. 71. o. Megj. 129.

¹⁰ Vö. ehhez mint összefoglaló fejtegetést E. MELICHAU Entwicklungstendenzen des österreichischen Föderalismus, ÖZÖR. Nf. XVII (1967), 220. és köv. o.

c) Végül a közigazgatás bizonyos decentralizációja útján további potenciális tervgazdálkodási egységeket lehet létesíteni (önkormányzati testületek; parafiscusok, ezek olyan testületek, intézetek, alapok, melyeket az állam mint közjogi jogi személyeket állít fel, melyeknél azonban az állam fenntartotta magának a befolyás gyakorlásának jogát azok igazgatási tevékenységére és ezzel egyúttal a náluk történő tervezésre is).¹¹ A *községeket* maga a szövetségi alkotmány messzemenő autonómiával ruházta fel; ezért önkormányzati hatáskörükön belül is vannak tervezési feladataik. Kifejezetten hozzájuk tartozik a „helyi területtervezés.”¹² A többi ilyen tervgazdasági egységnél a tervezési hatáskört csak egyszerű törvény ruházta rájuk. De ez mit sem mond gyakorlati jelentőségükről. Gondoljunk csak a mezőgazdasági kamarák tervezési feladataira a fejlesztési politikájuk keretében, vagy az alapoknak a piaci rendtartási törvény¹³ szerinti feladataira (tejgazdasági, gabonakiegyenlítési alap, állatforgalmi alap e mezőgazdasági termékekkel való gazdálkodás keretében).

2. A közjogi és magánjogi tervezés

a) A tervezés szerepe a felségjog gyakorlásában

Itt különös jelentősége van az *alkotmányjog szerinti hatáskör-felosztásnak*.

aa) Említettem már, hogy a szövetségnek nincs átfogó központi tervezési hatásköre. Ellenkezőleg, jogilag kötelező terveket a szövetség és a tartományok csak az alkotmány szerint őket megillető hatáskör keretén belül készíthetnek. Tehát a tervezésre vonatkozó hatáskör elvileg aszerint igazodik, hogyan osztja fel a szövetségi alkotmány a hatáskört abban a körben, amelyben tervezni kell. Ennek a hatáskör-felosztásnak a különlegesen osztrák sajátossága mindenesetre abban áll, hogy az általános klauzula a tartományoknak ad előnyt, de az anyagilag legfontosabb ügyek a szövetségi hatáskörök felsorolásában foglaltatnak, úgyhogy a hatáskörök súlypontja a szövetségénél van. De jogi nehézségek származnak abból, hogy nem lehet a tervezést elszigetelten végezni, hanem csak tárgyi összefüggésük szerint és ezért azok különféle életviszonyokat és ezzel különféle hatásköröket érintenek.

Ennek illusztrálása végett rámutatunk az Alkotmánybíróság egy döntésére (Slg. Nr. 2674/1954), melyben a „*területrendezés*” és „*tartománytervezés*” hatásköri besorolásáról volt szó. Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a „*területrendezésre*” vonatkozó különleges hatásköri tényállás nem áll fenn, de

¹¹ A közönséges törvényhozás alkotmányjogi korlátait — hogy az igazgatást ilyen közjogi jogi személyek felállításával decentralizálják, a harmadik Osztrák Jogászggyűlés (Wien, 1967) behatóan megvitatta. Itt a problémára csak utalni lehet.

¹² Az alkotmánytörvény 116. cikkének 2. bek.; vö. E. MELICHAR: Az új osztrák községi jog, Állam és Igazgatás, 1967. 701. és köv. o., különösen a 704. o.

¹³ BGBl. 36/1968. sz.

nincs itt szó valamely új, a szövetségi alkotmány megalkotása után keletkezett hatásköréről sem; a területrendezés komplex fogalom, mely minden olyan tevékenységet átfog, melyek az egyes közigazgatási területeken a telepek és létesítmények lehető legcélszerűbb területi elhelyezésére szolgálnak. Tehát úgy a szövetség, mint a tartományok fejthetnek ki területrendezési tevékenységet, de mindegyik hatóság csak olyan körben, mely a szövetségi alkotmányban foglalt hatásköri felosztás szerint az ő hatáskörébe tartozik. A dolog természetéből következik, hogy egy szövetségi államban a csupán egyszer meglevő területre tekintettel sűrűlódások adódnak. A konkrét esetben arra az eredményre jutott az Alkotmánybíróság, hogy egy bizonyos területnek a tervszerű és előre tekintő általános kialakítása, tekintettel egyrészt annak beépítése — különösen lakások céljára és ipari célokra, — másrészt pedig a lényegileg beépítetlen területek fenntartása, amely az Alkotmánytörvény 15. § 1. bek. értelmében tartományi hatáskörbe tartozik, ha csak e tervező intézkedések némelyike (mint pl. a vasút-, bányászat, erdészet és vízügy terén) nincs kifejezetten a szövetség hatásköre számára fenntartva. Világos azonban, hogy ezeknek a szövetségi hatáskörbe tartozó ügyeknek a figyelembe vétele nélkül, tervszerű területrendezés egyáltalában nem is lehetséges.

bb) Gazdaságtervezési intézkedések számára 1955-ig támpontot nyújtott az Alkotmánytörvény 10. § 1. bek. 15. sora, melynek értelmében a szövetség jogosult háború esetén, vagy azt követően a gazdálkodás egységes vezetésének biztosítására a szükséges intézkedéseket megtenni, különösen a lakosságnak közszükségleti cikkekkel való ellátásáról is gondoskodni. Az 1955. évi osztrák államszerződés hatálybalépése óta azonban ennek alkalmazására vonatkozó előfeltételek elestek. Az ebben az időpontban fennállott gazdaságirányító intézkedéseket, melyeknek messzemenően tervezési jellegük volt, olyképpen tartották fenn, hogy a szövetség felhatalmazását minden alkalommal külön törvényekben meghosszabbították.¹⁴

b) *Tervezés magánjogi eszközökkel*

aa) Minthogy az Alkotmánytörvény kifejezett rendelkezése (17. §) alapján a szövetségi alkotmány hatásköri §-ainak rendelkezései semmiképpen nem érintik a szövetségnek, mint magánjogok *alanyának* a helyzetét, a szövetség mint magánjogi alany olyan területeken is tevékenykedhet gazdaságilag és ennél fogva tervezés vonatkozásában is, amelyek a tartományok felségjogához tartoznak, viszont fordítva is: a tartományok gazdasági tevékenységet

¹⁴ Pl. legutóbb a szövetségi törvények mindenkor I. cikkei, amelyekkel a következő törvények érvényességét meghosszabbították: Árszabályozási törvény — BGBl. 305/1966. sz. 1952. Élelmiszergazdálkodási törvény — BGBl. 306/1966. sz. Piacrendtartási törvény — BGBl. 307/1966. sz. Mezőgazdasági törvény — BGBl. 308/1966. sz. 1952. Közterherkiegyenlítési törvény — BGBl. 309/1966. sz. 1959. Árdragítási törvény — BGBl. 310/1966. sz. 1951. Nyersanyagirányítási törvény — BGBl. 311/1966. sz.

fejthetnek ki olyan területeken, amelyeken a szövetséget illeti a közigazgatási felségjog. Ez a magánjogi igazgatásra vonatkozó, a rendes hatáskörök felosztásán kívüleső, konkuráló „hatásköri szupertényállás” a területi testületek számára megadja a lehetőséget a „magánjogba való meneküléshez” és ezzel a lehetőséget arra, hogy lemondva a közigazgatási felségjog eszközeiről, a magán-autonómia alapján tervezéseket végezzenek egyrészt a saját hatáskörükön belül, de azon kívül is. Ilymódon lehetőség van a szektorális tervezésre is.

A szövetség és a tartományok mellett magánjogi síkon terveznek még a községek is, ezek számára a szövetségi alkotmány kifejezetten biztosítja az önálló gazdasági autonómiát. Továbbá terveznek még az önkormányzati testületek is és bizonyos parafiscus-ok magánjogi síkon.

Még további következményei is vannak a magán-autonómia körében meglevő tervezési lehetőségnek. Ennek segítségével ti. új tervhordozókat is létre lehet hozni. Ilyenkként jönnek tekintetbe elsősorban az egyének és az általuk létrehozott társulások, amelyek persze terveznek is, de amelyek rendszerint túlságosan kevés társadalmi és gazdasági erővel rendelkeznek, hogy a tervezésük és tervező cselekedeteik gyakorlatilag döntő jelentőséggel bírhatnának:¹⁵ tervezhetnek továbbá a területi testületek is és más jogalanyok (önkormányzati testületek) magánjogi alanyi minőségükben a vagyonuk *közvetlen kezelésénél*, pl. ez az eset állfenn saját üzemeltetésű állami vállalatok vezetésénél, közmegbízások adásánál (pl. útépités), szubvenciók vagy kölcsönök nyújtásánál, kötelezettségek vállalásánál, stb.; ezenfelül még olyan *magánjogi társulások* is, melyeknél a szövetségnek, a tartományoknak és a községeknek van részesedésük és a jogaik gyakorlásánál mintegy „igazi tulajdonosként” e magánjogi alanyok tervezési tevékenységének meghatározásába beleszólnak. Mint különleges intézményt kell még itt megnevezni az Osztrák Gazdaságkutató Intézetet, melyet lényegében a nagy érdekképviselők mint pártoló tagok alapítottak egyesületi formában és amelynek a gazdasági kutatás egyéb feladatai mellett a gazdasági tervezés területén is jelentős funkciói vannak.

¹⁵ Ausztriában az államosított ipar aránya:

1. az alapanyagiparban

ércbányászat és -termelés	99,6%
nyersvas termelés	99,4%
nyersacél termelés	95,6%
réz- és ónére termelés	100 %
alumínium termelés	69,3%
olaj termelés	93 %
földgáz termelés	99 %
kőszén termelés	95,5%
barnaszén termelés	95,6%
elektromosság	85 %

2. az egész osztrák iparban, a nettó termelési érték alapján 26,8% (1965 !); ez a szám azonban csak a közvetlenül államosított vállalatokra vonatkozik — a konszernek és a részesedések hozzászámításával ez mintegy 40% lehet (ez csak becslési adat, pontos adatok nem léteznek).

Az egyének tervezése a piacratermelési rendszerben ezért lényegileg csak adatokat jelentenek más jogi és gazdasági egységek számára.

c) *Az egyes tervezési típusok jogi jellege*

1. A jogilag *irreleváns* tervezések olyanok, melyek sem kifelé, sem befelé nem hoznak létre jogi kötelezettséget.

a) Ide sorolandók elsősorban azok az irányító intézkedések, melyek tényleges tervezési eredményt létesítenek anélkül, hogy a terv mint olyan jelentkezne; a mögötte meghúzódó elgondolás tehát ezzel kifelé nem jut kifejezésre. Az ilyen jelenségek általában csak a tervfogalom igen tág megfogalmazása esetén vehetők figyelembe. Idevágó példák:

aa) a hite ellenőrzési megállapodások, amelyeket egyrészt a szövetségi pénzügyminisztérium, — egyetértésben az Osztrák Nemzeti Bankkal — és másrészt a hitelintézeti szövetségek kötnek, a bankok üzleti politikájának irányítására, különösen a hitelvolumen közgazdasági szempontból aggályos megnövekedésének megakadályozására;¹⁶

bb) az ár- és beralakulás rendszeres befolyásolása a Bér- és Árkérdések Paritásos Bizottsága¹⁷ által, melyet az „egyesülések által meghatározott” „bevételi tervezés”¹⁸ egyik fajtájának lehet tekinteni;

cc) az egész tervezési tevékenységet, melyet nem állami felségjog birtokosai fejtenek ki és amely ennek folytán nem mint igazgatási cselekmény jelentkezik, mint például az erőművekhez tartozó építkezések tervezése az elektromos műveket kézbe tartó társaságok által, melyeknek a társasági részese-dése a szövetséget és a tartományokat illeti (szövetségi társulat, tartományi társulatok és különleges társulatok részvénytársasági formában).

b) Hasonlóképpen nem kötelezőek a szövetségi kormány, az egyes szövetségi miniszterek és a tartományi kormányok tervei, melyeket helyesebben inkább politikai elgondolásoknak nevezhetnénk. Ezek még a mindenkor tervező szerv számára sem kötelezőek és az alárendelt szervek számára is csak akkor, ha azt egy általános rendezés, vagy egy egyedi utasítás tartalmává teszi, mint pl. a szanalási terveket, takarékosági terveket, stb. Az ilyen tervek gyakran törvényhozási elfogadást igényelnek: egy sereg jogpolitikai javaslatot jelentenek a törvényhozónak, melyek megvalósítása éppen ez utóbbira tartozik. De maga a törvényi szabályozás ekkor már nem terv, hanem csupán a terv realizálásának eleme. Egy időszerű példát nyújt erre a „Koren-terv”, a

¹⁶ K. WENGER, i. m. 152—155. o. ebben egy Gentlemen Agreement alapon történő tervezési típust lát; tekintettel a hitelügyi törvény szabályozására, amely egy felségjogi irányítást irányoz elő és különféle alkotmányjogi megfontolást támaszt az ilyen természetű gazdasági irányítással szemben.

¹⁷ Az 1957. márc. 12-én kelt minisztertanácsi határozat állította fel. Jogi minősége, valamint tevékenysége vitatott. Tagjai a szövetségi kancellár, a belügyminiszter, a kereskedelem- és iparügyi miniszter, a szociálisügyi miniszter, továbbá a Szövetségi Ipar-kamara, az osztrák Munkaügyi Kamara, a mezőgazdasági kamarák elnöki tanácsának és az osztrák szakszervezeti szövetség két képviselője. Tevékenységét leginkább egy szakértői tanács véleményező tevékenységével lehet összehasonlítani.

¹⁸ L. ehhez K. WENGER i. m. 156—160. o.

jelenlegi pénzügyminiszternek a terve, mely különféle adójogi változtatásokat, költségvetési intézkedéseket, kölcsön-kibocsátásokat és egyéb pénzügy-politikai intézkedéseket javasol, a jelenlegi költségvetési hiányok pótlására és végeredményben ezáltal az osztrák gazdasági struktúra javítására.

c) Ilyen nem kötelező terveket tartalmaznak egyes igazgatási döntések is, ha igazgatási hatóságok bizonyos elgondolást rögzítenek, mint jövőbeni cselekvésüknek irányelvét. Ilyen jellegű sajátos esetet képeznek a vízjogi törvény 54. §-a szerinti vízgazdasági kerettervek,¹⁹ mert ezeket törvényileg irányozzák elő.

2. A jogilag *releváns terveknek* igen különböző lehet a jogi jelentősége. A jogi kötelező erő foka szerint a következő típusokat lehet megállapítani:

a) A leggyengébb jogi kötelező erő abban állhat, hogy a kormány kötelezve van arra, hogy a parlamentnek terv formájában teendő bizonyos intézkedéseket javasoljon. Ez az intézmény részben a még ma is ténylegesen folytatott gyakorlatból — mint pl. a szociálisügyi igazgatás szövetségi minisztere által az évenkénti „szociális jelentés” esetében — fejlődött ki jogilag intézményesített jelentési rendszerré; így pl. a mezőgazdasági törvény 7. § 1. bek. úgy rendelkezik,²⁰ hogy a mezőgazdasági és erdészeti szövetségi minisztérium köteles évenként az elmúlt évre vonatkozóan a mezőgazdaság gazdasági helyzetét (üzemnagyságok, üzemformák és termelési területek szerint tagolva) felmérni, és erről minden év szeptember 15-ig a szövetségi kormánynak jelentést tenni (id. tv. 9. § 1. bek.). E jelentés alapján a szövetségi kormánynak október 15-ig a Nemzeti Tanács (a képviselőház) részére elő kell terjesztenie „A mezőgazdaság helyzetéről szóló jelentést”, ebben meg kell jelölni azokat az intézkedéseket is, melyeket a szövetségi kormány a mezőgazdasági törvényben felsorolt célok elérésére szükségesnek tart (id. tv. 9. § 2. bek.). Ez az úgynevezett „*zöld terv*”. Ez intézkedések céljából a szövetségi kormánynak pénzügyi előirányzatról is gondoskodnia kell, a mindenkorai szövetségi pénzügyi törvény keretében. A végleges döntés természetesen a parlament hatáskörébe tartozik. Ezt a rendszert újabban a főiskolai oktatásügy területén is bevezették: az általános főiskolai tanulmányi törvény 44. §-a értelmében a szövetségi közoktatásügyi miniszternek valamennyi felsőoktatási hatóság közreműködésével a Nemzeti Tanács (képviseelőház) részére rendszeresen, de legalábbis 3 évi időközökben jelentést kell előterjesztenie a főiskolai oktatás teljesítményeiről és problémáiról Ausztriában. Ennek különösen az a feladata, hogy a hallgatók várható száma alapján tüntesse fel a főiskolák szükségletét a tanerők, a tudományos és nemtudományos személyzet, építmények, berendezések, segédeszközök, tudományos anyag és egyéb segédeszközök vonatkozásában, tartalmazza a költségkihatásokat és tegyen javaslatot a problémák megoldására. A főiskolai

¹⁹ BGBl. 215/1959. sz. (WRG.)

²⁰ BGBl. 155/1960. sz. új fogalmazása: BGBl. 79/1963, 215/1964, 308/1966. sz. szerint.

jelentéssel újfajta, régóta szükséges alapot teremtettek a főiskolai tervezés számára.

b) Szélesebbkörű jogi hatás áll fenn, amikor *alárendelt tervgazdasági egységek tervkészítéséről van szó*. Így például a *területrendezési és tartományi tervezési törvények* úgy rendelkeznek, hogy a kötelezővé nyilvánított fejlesztési tervekben lefektetett alapelvek a községek számára a terület-ráfordítási és beépítési tervek készítésénél kötelezőek.

c) Egyéb tervekhez igazgatási irányelveknek kell minősíteni. Ennél fogva ezek csupán *befelé kötelezőek* az e tervek alkalmazására hivatott igazgatási szervek számára, amikor is e szervek tevékenységének jellege épp úgy lehet nem normatív, mint normatív is.

Ilyen — *nem normatív* jellegű tervekre például szolgálhat a bár rendeletként kiadott, de mégis csupán a tantervek számára érvényes, iskolai tantervek (iskolaszervezési törvény 6. §-a), továbbá a (nem közzétett) úgynevezett „ármutatók”, amelyek irányárakat tartalmaznak az intervenció vásárlások és eladások céljára.

Csakis nem közzétett igazgatási irányelveket tartalmaznak a *normatív tevékenység* számára a piaci rendtartási törvény (24., 39. §§) szerint készülő behozatali és kiviteli tervek, mert a kenyérgabona, őrlési termények és takarmányfélések, valamint vágóállatok és állati termékek behozatala a gabonakiegyenlítési, illetve állatforgalmi alapok hozzájárulásához van kötve, viszont ezeknek az alapoknak feladataik teljesítésénél elvileg figyelembe kell venniük az említett behozatali és kiviteli terveket.

d) Végül fokozható a jogi kötelező erő egészen a *kifelé való kötelezettségig*. Ilyenkor az igazgatási szervek normatív tevékenységére vonatkozó jogforrásokról van szó, ezek az igazgatási szervek pedig az *egyeselek részére* az említett jogforrások alapján *jogokat is biztosíthatnak, vagy rájuk kötelezettségeket is róhatnak*, mint pl. a vízjogi keretrendelkezések, vagy a tartományok építési szabályzatai alapján a terület-ráfordítási és beépítési tervek, amelyek építési tilalmakat, a tulajdonjogba való beavatkozásokat és szomszédjogokat tartalmaznak.

III.

Az alábbiakban megkísérlem, hogy — tárgycsoportok szerint összefoglalva — *áttekintést* nyújtsak az *Ausztriában jelenleg fennálló* legkülönbözőbb fajtájú *tervezésekről* és megadjam azok jogi minősítését.

A) Területi tervezések

A *területi tervezésekkel* tehát a területi tagozódást célzó tervezésekkel kívánnám kezdeni; itten a kisebb területeket átfogó tervezési típusok tárják elénk a klasszikus példákat és a modern tervezési jog kiinduló pontját.

1. A terv klasszikus típusának mint „lineáris-mértani” jelenségnek felelnek meg, mindenekelőtt az építési jogban előforduló *beépítési tervek*. A törvényi szabályozás itt részben még a 19. századból származik.

a) A *régebbi építési szabályzatok* részben még differenciálatlanul tartalmaznak úgynevezett szabályozási terveket (beépítési terveket); amelyek grafikus ábrázolásban rögzítik le egy meghatározott táj beépítésére vonatkozó alapelveket.

b) Legkidolgozottabb ez a szabályozás *Wien*-ben. Ez a szabályozás a tervek valóságos hierarchiáját írja elő: a város rendezett kiépítésére vonatkozó alapelveket nagy vonásokban a területrendezési tervekben kell lefektetni, amelyek nem alapítanak meg sem jogokat, sem kötelezettségeket és kimutatják a zöldterületre, közlekedési vonalakra, megművelhető földre, vagy külön területre vonatkozó ráfordítások okait.

c) A tágabb értelemben vett építési tervezési előírásokhoz tartozik a *lakótelepek kijelölésének kérdése* is. Az olyan területeket, ahol erős lakótelepülés van, vagy várható, a tartományi kormány lakótelepülési területekké nyilváníthatja, ha feltehető, hogy a település jellegének külön rendezése nélkül a lakók általános érdeke, vagy jóléte hátrányt szenvedne. Ilyen esetben tervet kell készíteni, amely alapvonalaiban szabályozza a telkek rendezett felhasználását, tekintettel a mező- és erdőgazdaság, valamint az ipar, a közlekedés, stb. követelményeire. Ennek az úgynevezett „gazdasági terv”-nek összhangban kell állnia a határos területek hasonló terveivel. Ez a gazdasági terv lényegében rendelet szintjén álló igazgatási aktus.

2. Ezek mellett az építési tervek mellett vannak még más tervek is, melyek a *terület térbeli szerkezetét bizonyos gazdasági szempont* alapján fogják át;

a) A *földreform* gyűjtőnév alatt az osztrák jog mintegy száz év óta egész sereg különféle rendelkezést ismer az agrár-struktúra megjavítására, amelyek azonban nagyrészt csak eseti szerkezeti javulásokat hoznak létre, mert habár ugyanazon tervszerű szempontok alkalmazása mellett történnek, ámde nem egy egységes öszterv alapján. Mégis találkozunk a tagosítási tervekre vonatkozó jogszabályokban valóságos tervezési jelenséggel is.

b) Jelentős hatást gyakorolnak a belső struktúrára és ezzel a táj szerkezetére az *utak* építése és vezetése. A szövetségi és tartományi utak a törvényekhez mellékelt listákba, illetve a minden esetben csatolt térképeken tervszerűen be vannak jelölve. Még azzal a különös jogi jelentőséggel is rendelkeznek, hogy nélkülözhetetlen alapját alkotják minden, az útjogra vonatkozó, felsőbb intézkedésnek, amelyek számára jelentőséggel bír az út vezetése és jogi jellege (pl. telekkisajátítások szempontjából).

c) Vannak az általános területrendezésbe beilleszkedő tervek a *vízgazdaság* területén is.

aa) A mezőgazdasági és erdőgazdasági szövetségi minisztérium rendeletek formájában *vízgazdasági keretrendelkezéseket* (vízjogi törvény 54. §) adhat

ki. Ezek jogilag kötelezőek, amint ez már rendeleti jellegükből következik. Ilyen keretrendelkezések Ausztriában az 1947. novemberi vízjogi szabályozás óta vannak. Ezek eredetileg igazgatási rendeletek, tehát belső igazgatási intézkedések voltak, de az 1959. novemberi vízjogi rendelkezés óta egyértelműen jogszabályi jellegük van; kötelező erejük abban áll, hogy az ilyen intézkedéssel össze nem egyeztethető vízjogi engedély-kérelmeket el kell utasítani.

bb) A vízgazdasági keret-tervek (vízjogi törvény 53. §) *általános* koncepciók (tehát nem konkrét tervek), amelyek egy meghatározott terület élet- és gazdasági viszonyainak fejlesztéséhez kívánatos vízgazdaság rendjét a különböző érdekek lehető mérlegelése alapján egyeztetik és amelyeknek megvalósítását a mezőgazdasági és erdőgazdasági szövetségi minisztérium közérdekűnek ismert el.

A vízgazdasági kerettervezésnek egyik sajátossága az, hogy rendszerint nem a hatóságtól, hanem a *felektől* indul ki; sőt lehetséges, hogy egy vízjogi eljárás folyamán, amennyiben az elérendő vízgazdasági rendezés szempontjából ez szükségesnek mutatkozik, határozatilag megbízzák az engedélyt kérőt, hogy ő terjesszen elő javaslatot egy vízgazdasági keretterv számára; ez természetesen értelemszerű magyarázat szerint nem minden vízjogi engedélyezési eljárásra érvényes, hanem csak arra az esetre, ha „egy építkezési terv olyan tartósan nyúl bele egy terület vízgazdasági összefüggéseibe”, hogy „ez zavarja az eddigi vízgazdasági rendet, vagy zavarja más vízgazdasági érdekek fejlődési lehetőségét.”²³

B) Gazdasági tervezések

1. A gazdaság egyes szektorai közül, megfelelően a régi hagyománynak, a *mezőgazdaság* tervezése a legfejlettebb. Már szólottam arról, hogy az úgynevezett „zöld terv” tervszerűen támogatja, illetve befolyásolja a mezőgazdasági struktúra fejlődését.

A tej-, gabona- és állatgazdaság terén lényegében hasonlóan szervezett piaci rendelkezések állanak fenn, amelyek 1958. óta a piacrendtartási törvényben vannak összefoglalva. A belföldi termelési ágak védelmét, az árak stabilizálása és a lakosság ilyenfajta árukkal való kielégítő ellátását közjogi intézmények biztosítják. Így pl.:

A *tejgazdasági alap* átdolgozó és feldolgozó üzemek részére és ezek gazdasági egyesülései részére meghatározott beszerzési és ellátási területeket jelöl ki. Funkcionálisan ez hosszabb távra szóló gazdasági tervező intézkedés;²⁴ jogi formája szerint ezeknek a területeknek a meghatározását rendeletnek kell

²¹ BGBl. 177/1966. sz.

²² Lakótelepek létesítéséről szóló törvény. DRGBl. I. 1933, 659. o. 1938. fogalmazásban 1246. o. (GBIÖ. 526/1939. sz.)

²³ L. a Magyarázó megjegyzéseket F. KRZIZEK: A vízjogi törvény kommentárja. Wien, 1962. 239–240. o.

²⁴ Lásd K. WENGER i. m. 150. o.

minősíteni,²⁵ amelyhez egyrészt átvételi, másrészt ellátási kötelezettségek fűződnek. (Piacrendtartási törvény, 11, 12. §§).²⁶

b) A gabona- és állatkereskedelemben a szövetségi mezőgazdasági és erdőgazdasági minisztérium az illető alapnak (gabonakiegyenlítési alap, állatforgalmi alap) javaslatára behozatali és kiviteli terveket (és pedig a behozatok és kivitelek mennyiségét, minőségét, felhasználási célját, eredetét, időpontját stb. illetően) kell megállapítania, amelyeket ezeknek az alapoknak feladatai teljesítésénél figyelembe kell venniük.

2. Bevonult a tervezés a *szociális szektorba* is, amióta az általános bér- és árfejlődést kiegyenlítő nyugdíjmelés már nem esetileg történik, a társadalombiztosítás egyes ágait érintő törvények novellizálása útján, hanem ennek helyébe a „dinamikus nyugdíj” lépett.²⁷ A nyugdíj alkalmazkodásának ez a módja nem valami gépiesen ható klauzulán alapszik, hanem azon, hogy a nyugdíjat rendelettel minden évre külön tervszerűen állapítják meg.

3. A *közlekedési szektorban* az utóbbi időben ismételten felmerült az a követelmény, hogy német mintára²⁸ egy „általános közlekedési terv” készüljön, amely — jogi kötelező erő nélkül — iránymutatásként szolgálna a közlekedési eszközök felett rendelkező szervek irányában a beruházási politika szempontjából.

A *posta- és távíró igazgatásban* a távbeszélőberuházási törvény²⁹ hosszú lejáratú beruházási programot ír elő az osztrák távbeszélő-hálózat gépesítésére. A vezérigazgatóság felhatalmazást kapott arra, hogy 1964-től 1969-ig 3,7 milliárd schilling értékű megrendelést eszközölhessen; ezzel szemben a távbeszélő díjakból származó bevételtöbbletet kötött célúvá nyilvánították.

Az *energia*-szektorban éppen legújabbán kísérlik meg Ausztriában az energiahordozók tervszerű koordinálását. Ezért ezzel a kérdéssel részletesebben foglalkozunk. Az 1966. április 20-i kormánynyilatkozatnak egy energiaterv felállítása volt egyik legfontosabb pontja, mely feladatként kijelölte, hogy be kell szerezni a szén, olaj, gáz és elektromosság részterületek szükséges dokumentációját és elő kell terjeszteni az erre vonatkozó javaslatokat az Ipargazdasági Kamara akkor már meglevő energiaügyi bizottságának, amely a minisztériumok, a kamarák és az illetékes szervek szakértőiből áll. Ez a bizottság 1966 őszén jelentést terjesztett elő a *szénbányászatról*, amelyet 1967-ben követett a *petróleumról* és a *földgázról* szóló jelentés. Egyedüli konkrét eredményként született meg a *szénbányászatról* szóló jelentés nyomán a szén ki-

²⁵ VfGH. Erk. Slg. 3110/1956. sz.

²⁶ E kötelezettségek megszégésének szankciójaként árkiegyenlítési és szállításhozzájárulási összegeket szabhat ki a törvényileg megállapított összeg háromszorosában; ezenkívül az olyan szállításokra, amelyeket a piacrendtartási törvény szabályai ellenére teljesítenek, nincs igény az alapból való térítésre.

²⁷ Vö. ehhez Th. TOMANDL, *Rentendynamik und Rentenversicherung in Österreich* (Wien, 1962); továbbá *Pensionsdynamik — Lösung und Aufgabe*, Szociálpolitikai és Szociális Reform kérdéseivel foglalkozó Intézet kiadványsorozatának 4/1965. számában.

²⁸ Vö. az ún. „Leber-tervvel”.

²⁹ BGBl. 26/1964. szám.

bányászására vonatkozó terv, amely azonban röviddel megjelenése után a lavanttali bányakatasztrófa következtében tarthatatlanná vált és újat kellett készíteni. És mivel előre nem látott események, mint bányabezárások, olajvezeték építés és a Szovjetunióval kötött földgáz-egyezmény, az energiagazdaság feltételeit lényegesen megváltoztatták, a kidolgozás alatt álló terveket is át kell dolgozni, amihez hozzájárul még az utolsó években a szénenergia iránti keresletnek áttolódása az olajra. Ez a példa egyben kifejezően mutatja, hogy a magas szinten történő tervek is külső adottságoktól függenek és hogy ezeknek a terveknek is rugalmasaknak kell lenniök. Minden esetre az említett résztervek egy nagy *energiatervet* fognak alkotni, ez ki fogja mutatni, hogy a szükségletet milyen energiákból lehet legelőnyösebben fedezni, és hogy a szükségelt energiafajta mennyiben fedezhető belföldön, vagy mennyit kell abból importálni.

Ebben a szektorban az eredményes cselekvésre vonatkozó kísérletek egyébként közvetlenül a II. világháború befejezéséig nyúlnak vissza, amikor az alapanyagipar és az elektromosipar államosítása történt. Ekkor a vagyonbiztosítási és gazdasági tervezési szövetségi minisztérium egy minisztériumközi tervbizottsággal együttműködve egy *vas- és acél szervezeti sémát*, egy energiagazdasági tervet és egy szénbányászati tervet készített. E tervek irányelv jellegével bírtak a hitelfelosztási terv szerint működésbe lépő hatóságoknak a beruházási hitelek juttatása vonatkozásában.

Az osztrák elektromos ipar a második államosítási törvény által különleges tagozódást kapott; áll egy szövetségi, kilenc tartományi és néhány speciális társaságból. A tartományi társaságok (BEWAG, KELAG, NEWAG, OKA, SAFE, STEWAG, TIWAG, Voralbergi Erőművek Rt., Wiener Elektromos Művek) feladata, hogy ellássák a tartományokat elektromos energiával, és a szomszédos társaságokkal lebonyolítsák az energiacserét. A nagy erőműveket, amelyek általában nem a tartományi társaságok feladatainak ellátására hivatottak és amelyek nem kizárólagosan energiaellátással foglalkozó telepek, speciális társaságok létesítik és üzemeltetik. (Pl.: a Duna-, Enns-, Dráva-, Tauern-Erőmű Rt.). A szövetségi társaság, részvénytársaság, amely megbízottként kezeli a speciális és tartományi társaságokban fekvő szövetségi részesedést. Feladata mindenekelőtt felmérni a jelenlegi és a jövőbeni áramszükségletet, valamint a speciális, a tartományi társaságok, a városi vállalatok és az önellátótelepek áramtermelését, a tarifát kimunkálni, továbbá kiegyenlíteni a szövetségi hálózaton belül a termelést és a szükségletet, valamint nagy erőművek és vezetékek építését és üzemeltetését elrendelni. Az elektromos energia termelése és elosztása tehát nincs egy kézben és éppen úgy mint ahogy az áram rendelkezésre bocsátásának felosztására a szövetségi és tartományi társaságok között egyezmények vannak, ugyanúgy az erőműépítési programok egyeztetésénél is a műszaki fejlődés biztosításánál is (pl. egy atomerőmű tervezése) egybehangzó eljárási módok szükségesek.

A rendelkezésre álló energia tervszerű felhasználását az osztrák elektromosipar irányító szerveként a *Szövetségi Közteherelosztó* végzi. Ez a közlekedési és elektromosipari szövetségi minisztérium szerve, amely veszélyeztetett energiaellátás esetén a tartományoknak fogyasztási kontingenseket ír elő, a sürgősség szerint utasíthatja az elektromos energiát termelő vállalatokat energia szolgáltatására. Rendelkezéseinek megtartását a törvény az általános áramszolgáltatási és áramszállítási feltételek alkotóelemévé tette; a tervezési rendelkezések tehát itt egy kötelező szerződési sablonba szorultak! Gyakorlatilag a sokéves fogyasztási tapasztalatok alapján egy ennek megfelelő kapcsolási terv áll fenn. A tartományokban hasonló hatáskörrel egy-egy hasonló szerv működik, amelyet azonban köt a szövetségi szervnek az elektromos energia elosztására vonatkozó szabályozása.

Egy további koordináló feladatot lát el az *Osztrák Nemzeti Bank Rt.* Feladata Ausztriában szabályozni a pénzforgalmat, gondoskodni a külföldi fizetések kiegyenlítéséről, vigyázni a pénz belső és külső vásárlóerejére és gondoskodni a közgazdasági követelmények figyelembevételével a gazdaság számára rendelkezésre álló hitelek elosztásáról. A valuta- és hitelpolitika általános irányelveinek megállapításával kapcsolatban a bank *főtanácsa* köteles figyelembe venni a szövetségi kormány gazdasági politikáját, ami megfelel a Nemzeti Bank — ha nem is túl precíz — tervezésének.

Gazdasági szempontból már csak nagyságrendjénél fogva is a legfontosabb tervezési jelenség az évi *költségvetési törvény*, a szövetségi háztartás terve. Tételei a bevételi oldalon a várható állami bevételek prognózisát tartalmazzák, a kiadási oldalon pedig olyan maximális összegek szerepelnek, melyeket elvileg túllépni nem szabad, összekapcsolva a virement tilalmával. A számszéki ellenőrzés pedig garantálja a parlament által kitűzött célok megvalósítását.

Miután a modern közgazdaságtan és pénzügytan feladata az állami gazdaság elszigetelt helyzetéről alkotott felfogást megszüntetni, a költségvetés a gazdasági tervezés és a konjunkturális politika legfontosabb eszközévé vált. A költségvetés egyéves követelménye, amely még tradicionális pénzügyi felfogáson alapszik, természetesen nem tesz lehetővé időbelileg távlatokba nyúló tervezést. Ennek ellenére a Nemzeti Tanács (képviseelőház) már 1964-ben a szövetségi költségvetés hosszabb határidőre vonatkozó tervezése mellett foglalt állást és felszólította a szövetségi pénzügyminisztert, hogy terjesszen elő jelentést az osztrák közgazdaság elkövetkező három évben történő lehetséges fejlesztéséről. A pénzügyminiszter bár kilátásba helyezte, hogy az új szövetségi költségvetési jogban a költségvetés szigorú évi kötöttségeit meg fogják szüntetni, a két nagy párt megértésének hiányában a végrehajtásnak és különösen a pénzügyminiszternek ezzel szükségképpen együttjáró hosszabbra nyúló felhatalmazására tekintettel azonban, ez a mai napig nem jött létre.

Részleteiben több évre szóló tervezést foglalt magában a szövetségi kormánynak 1954—1963. évekre szóló *beruházási programja*, amely az autótutak

kiépítését, a telefon automatizálását, és a vasutak elektrifikálását szolgálta.

Bizonyos tervezési és irányítási effektust tartalmaz a pénzügyi egyensúlyról szóló törvényben a most már több évre szabályozott *pénzügyi kiegyenlítés* is, amely az adóztatási jogokat a területi testületek (szövetség, tartományok, községek) között osztja fel. Azzal, hogy részben az adózás várható mértékének becslésén alapszik, és hogy részben lehetővé tesz az adózási fejlődésre vonatkozó bizonyos felméréseket, az említett testületek gazdasági tervezésének és költségvetési politikájának alapját képezi.

IV.

E futólagos áttekintés után legyen szabad a tervezés problémáiról általában még néhány gondolatot mondanom.

C) *A terv és a vele kapcsolatos veszélyek*

1. a) Imboden mutatott rá arra,³⁰ hogy a modern tervezési jelenségek azt a tendenciát mutatják, hogy az általuk érintett egyedeket csupán a konkrét igazgatási feladat és a terv-végrehajtás célszerű és ésszerű alakításának szempontjából kezeljék. Ez a megállapítás csak feltételeken helyes; csak az egyenlőségi tétel gépiesen egyenlősítő értelmezésénél lehetne eddig eljutni; mindig fennállott és most is fennáll — a tervezésen kívül is — az az elv, hogy az egyén érdekeit a közösség érdekeivel egybe kell hangolni; ennek során nem szabad az egyes ember jogkörét tárgyiatlan indokokból korlátozni, nem szabad őt erejét meghaladó, vagy elviselhetetlen külön-áldozattal megterhelni. A tervezés magában rejt a technokratizmus veszélyét, amely nem mindig a közjó irányában hat; emellett itt nem feltétlenül csak az egyén van veszélyeztetve, pontosan ugyanígy előfordulhat ez a helyes értelemben vett közérdek vonatkozásában is. Példaként egy esetet szeretnék megemlíteni, amely ténylegesen megtörtént és ezt különösen jól megvilágítja: egy út tervezésénél a nyomvonaltól egy kis elhajlás volt betervezve; a kivitelezését megelőzően újonnan egy másik, nagyobbarányú elhajlást terveztek helyette. A tartományi hivatali igazgatónak viszont arra az egyszerű kérdésére, hogy ugyan miért szükséges ez az új költséges és ennek megfelelően több kisajátítást kívánó tervezés, ezt a második tervet megint elejtették, nyilvánvalóan azért, mert tulajdonképpen szükségtelennek bizonyult.

2. A tervezések következtében előálló beavatkozások — különösen a tulajdonba, — egyre számosabbak és nagyobb arányúak lesznek. Ezek a szoros értelemben vett kisajátítás mellett, használati korlátozásokban jelentkeznek, amelyek jelentékeny értékcsökkenést okoznak, vagy gyakorlatilag minden értékesítést kizárnak és a tulajdonjogot „nuda proprietas”-szá teszik.

³⁰ 1968. május 28-án; vö. ezt a Wiener Zeitung 1968. május 29-i számában az erről szóló jelentéssel és kommentárral.

3. Minthogy a tervezés mindig a tényleges adottságokhoz való alkalmazkodást is jelenti, felmerül a terv mobilitásának a követelménye. Ezért van az, hogy olyan sok terv nincsen jogilag megalapozva, vagy pedig olyan jogi formában jelenik meg, amely lehetővé teszi az érdekeltek részére annak jogi eszközök által való akadálytalan megváltoztatását. Ezáltal az egyes embernek a jogvédelme, bizonyos körülmények között, aggályos korlátozást szenved. Ezenkívül főleg a szakértelemnek és a mobilitásnak a követelménye olyan tendenciát mutat, hogy nemcsak az előkészítés, hanem a döntés hatásköre is a törvényhozó tényezőktől a végrehajtó tényezők felé tolódik el, és ennek folytán ezek részben ellenőrizhetetlen, részben idejében már nem ellenőrizhető tevékenységi körhöz jutnak.

D) *Jogvédelmi problémák*

Minthogy a tervek jogi hatásai tekintetében nem képeznek egységes jelenséget, így nem fejtenek ki különleges, egyedül rájuk jellemző sajátos fajta jogi kötelezettséget. Az egyes tervezési jelenségek jogi minősítésétől függ az, *vajon* fennáll-e valamilyen *jogvédelem* és *milyen formában*. A jogilag irreleváns aktusoknál ennek megfelelően nincs jogvédelem.

Amennyiben a tervek jogi kötelező erővel bírnak, rendszerint csak befelé hatnak, kifelé való hatás hiányában még itt sem lép fel jogvédelmi problematika. Mert az egyed számára mindig csak a vele szemben megnyilvánuló igazgatási aktusok mérvadók és csak ezeket lehet jogvédelmi úton megtámadni. Ezért a jogvédelmi problematikát legjobban a területi tervezéseknél lehet bemutatni, amelyek rendszeren kifelé is kötelező erőt mutatnak.

Az uralkodó elmélet és bírói gyakorlat a terület-ráfordítási és beépítési terveket, *rendeleteknek* minősíti. Ezzel szemben azt lehetne felhozni, hogy az ilyen szabályozás nemcsak hogy az érdekeltek egy meghatározatlan körére vonatkozik, hanem részben közvetlenül is beavatkozást jelent az egyesek jogkörébe és mivel közvetlen jogi hatások állanak fenn — itt ugyanolyan jogvédelmet is kellene adni, mint az egyedi igazgatási aktusokkal szemben. Még egy lépéssel tovább megy Schantl,³¹ aki a terveknek határozati jellegét szeretné megállapítani. A szövetségi alkotmányban uralkodó jogállamiság elvéből szeretné az igazgatási hatóságoknak azt a kötelezettségét levezetni, hogy az ezzel megnyitott jogvédelem céljából a tervet határozatok formájában bocsássák ki. Ámde a terv éppen nem pusztán gyűjtő rendelkezés,³² gyűjtő határozat, nem lehetne általánosan kötelező hatását a címzettek körének egyénenkénti körülírása mellett egy in rem hatással sem teljesen kimeríteni, mert ez csak a kifelé

³¹ G. SCHANTL, Der Plan im österreichischen Banrecht, ÖZÖR. NF. XVI. köt. (1966), 84. és köv. o.

³² Ezzel szembehelyezkedik O. BACHOF is, VVDStL. 18. sz. 193. o.; a terv „egyrészt sem egyedi intézkedés, sem egyedi intézkedések összessége, másrészt azonban nem is jogszabály”; az egyes intézkedések egymással szükséges kapcsolatban állhatnak. Ez természetesen csak materiálisan igaz, azonban funkcionálisan nem.

hatást fogná át, ámde az ilyen terv mindig *befelé is* kötelező. Ha hajlandó volna is az ember, a szabályozás konkrét voltára tekintettel, az ilyen terveket *általános rendelkezésként* megjelölni,³³ az osztrák jogrend az általános és egyedi igazgatási aktusok típusaiként csak ezt az alternatívát ismeri: rendelet, vagy határozat. A rendeletként való minősítés mint az aktus természetének megfelelő jogi forma tűnik fel az én szememben ott, ahol nincsen törvényileg kifejezetten elrendelve a tervnek határozat formájában való kibocsátása.

A minősítésnek van jelentősége, mert az osztrák jogrendben uralkodó alkotmányos alapelv az, hogy egyedi aktusokkal (határozatokkal) szemben mindig igénybe lehet venni valamilyen jogorvoslatot, hacsak ez nincs törvényileg kizárva.³⁴ Az adminisztratív jogi eszközök lehetőségét nem tekintve, kiterjed ezekre az igazgatási aktusokra még a közjogi bíróságok felülvizsgáló ellenőrzése is, mert azok jogellenessége esetében e bíróságok az ilyen aktusokat megsemmisítik. Ellenben általános normák kibocsátásával vagy megváltoztatásával szemben az osztrák jog szerint nincs jogorvoslat. A kivételes jogorvoslatok, mint a rendeletekkel szembeni felszólalás, vagy előterjesztés, csupán kivételek. A felügyeleti panasz beadása, ha bizonyos körülmények között eredményt hoz is a panaszos fél számára, nem nyújt igényt az elintézésre, hanem csupán arra ad lehetőséget, hogy a felügyeleti hatóságot felügyeleti jogának hivatalos gyakorlására készítse.

Bizonyos *represszív jogvédelmet* azonban mégis nyújtanak a *jogszabály-ellenőrzési eljárások*. Az egyes ember ugyanis mindezeket a terveket azáltal támadhatja meg közvetve, a bíróságok, különösen a közjogi bíróságok előtt is, hogy azt állítja, hogy a törvényi formában kiadott terv törvényellenes. Az előföldti döntés az alkotmánybíróság feladata és pedig rendeleteknél valamely bíróságnak, törvényeknél pedig a Közigazgatási Bíróságnak vagy a legfelsőbb bíróságnak a javaslatára, de minden esetben annak alapján is, hogy az Alkotmánybíróság az eljárást hivatalosan megindítja, ha ez a kérdés előfeltételét alkotja döntésének.

A represszív védelem mellett csupán kezdeti formában áll fenn *preventív jogvédelem*, a tervkészítési eljárásban való részvétel alakjában. Egyrészt csak a tervek bizonyos fajtáinál van meg ez az intézmény, másrészt a terv által érintetteknek csupán a közigazgatási eljárásban résztvevő személyekéhez hasonló jogállása van (meghallgatási jog), noha a terv által érintett személyeknek formális részvétele technikailag teljességgel lehetséges volna.³⁵ A jogvéde-

³³ E fogalomról különösen K. OBERMAYER, Verwaltungsakt und innerdienstlicher Rechtsakt (Stuttgart, 1956) 81. o.

³⁴ VerfGH. Erk. SIG. 1823/1949; 1934/1950; 1946/1950; 2332/1952; 2333/1952; 3054/1956; 3286/1957.

³⁵ Vö. Sec. 4 des Administrative Procedure Act der USA., a rendeletalkotási eljárásról, közölve C. H. ULE—F. BECKER—K. KÖNIG, Verwaltungsverfahrensgesetze des Auslands (Berlin, -1967) c. művének 928. és köv. oldalán.

lemnek helyes kiterjesztése volna az is, ha az érdekeltek már abban az eljárásban is résztvennének, vagy legalábbis meghallgatást nyernének, amely előkészítő terveknek, vagy a további tervekre kötelező hatást gyakorló terveknek az elkészítését előzi meg. Jelenleg ezt a szempontot csak egyes esetekben engedik érvényesülni az érdekképviseltek közbeiktatása útján.

A terv különleges jellegével összefüggő probléma végül a *közzététel problémája* is. Erre még nem találtak valóban kielégítő megoldást. A wieni építési rendtartás (1. § 3. bek.) mindenesetre tartalmaz egy figyelemreméltó új kísérletet ennek a problémának szakszerű és helyes megoldására: minthogy a tervek grafikus jellege következtében nehéz a közzététel szokásos módját követni, az építési és beépítési-terveket Wien város hivatalos közléseire szánt újságban kell közzétenni; e közzététel után mindenkinek joga van ahhoz, hogy a sokszorosítási költségek megtérítése ellenében ezeknek a határozatoknak és a hozzájuk tartozó tervdokumentumoknak a kiadását igényelje. De a törvényi jellegű terveket mindenesetre közölni kell a szövetségi, vagy az illető tartományi törvénytarban.

* * *

A tervek sokfélesége, melyet példákkal a koordinálási problematikájukkal együtt vázoltam, jogvédelmi problémákat is felvet. Ezeknek azonban, amint utolsó fejtegetéseim is megmutatták, az osztrák jogrend alapján könnyebben megoldhatók, mint az általános tervproblematika, amely alapján véve nem speciálisan jogász, hanem inkább jogpolitikai kérdés.

RAGNAR FRISCH MAGYARORSZÁGI LÁTOGATÁSÁHOZ

GAZDASÁGIRÁNYÍTÁS ÖSZTÖNZÖKKEL UTASÍTÁSOK HELYETT

GELEI ANNA

A fenti alcím mottóul szolgál Ragnar Frisch oslói professzor magyarországi látogatásához. Az Oslói Egyetem Közgazdasági Intézetének igazgatója a Magyar Tudományos Akadémia meghívásának tett eleget 1968. március 29. és április 7. közötti magyarországi tartózkodásával.

Az ökonometria megteremtője és egy sor, az utóbbi évtizedekben e téren elsőrendű fontosságúvá vált kutatási módszer, algoritmus és ezeket felhasználó elemzés szerzője érdeklődésének homlokterében a legutóbbi időkben a népgazdasági tervezés tudományos módszertana került. E kérdés nemzetközi méretű jelentősége mellett a professzor érdeklődését elsősorban a fejlődésben levő országok gazdaságfejlesztési politikájának tudományos megalapozása iránti igény keltette fel. Különbőféle, pl. Egyiptomban és Indiában végzett kutatásai alapján általános módszertan kidolgozását kísérelte meg.

Jelenlegi kutatásai területének megfelelően megbeszéléseinek és előadásainak középpontjában egyaránt és főként a gazdaságirányítás új rendszerének problematikája állt. A professzor látogatásának — egyértelmű megfogalmazása szerint — három célja volt. Egyfelől meg kívánt ismerkedni a hazánkban folyó elméleti és alkalmazott matematikai-közgazdaságtani kutatásokkal és azok irányával, feltételeivel. Másodsorban behatóbban igyekezett megismerni a gazdaságirányítás új rendszerét, annak különböző szintű döntési problémáit, azok kritériumait és tényleges mechanizmusát. Harmadsorban pedig ismertetni kívánta szakértőink és felső szintű gazdaságpolitikai vezetőink körében saját, általa részben gyakorlatinak, részben elméletinek tekintett, ösztönzőkön alapuló matematikai-gazdasági modelljét, illetőleg modellrendszerét.

A modell

A modell alapgondolatát oly módon lehet megfogalmazni, hogy célja a gazdaság — nem utasításos módon történő irányításának és ezáltal a gazdaság működésének tökéletesítése.

Szükséges ennek biztosítása céljából két szakaszt megkülönböztetni a tervezésben. Az első szakaszban a gazdasági politikát irányítók és politikusok

kitűzik a gazdaság fejlesztésének fő irányait, céljait, a preferenciákat, a második szakaszban, ennek megfelelően a szakemberek — mérnökök, közgazdászok, matematikusok — kidolgozzák a terveket és a megvalósítás módszereit.

Frisch professzor szerint a szakértők aktív közreműködése azonban már az első szakaszban végzett munka jó minőségének is előfeltétele. Hangsúlyozza annak fontosságát, hogy a legfelsőbb szintű, igen aggregált döntési feladatot is már a szakértők előzetes és alapos — számítási munkáinak kell előkészíteniük, hiszen a politikusoktól és gazdasági vezetőktől nem várható el, hogy döntéseiket, amelyek az ország jövőjét alapvetően befolyásolják, saját számításokkal alapozzák meg. Mintegy „étlapot” kell adni a legfelsőbb vezetés kezébe, amelyből azután választaniok kell. Az étlapot azonban alapos munkával kell kidolgozni a makroökonómiát jól értő szakembereknek.

Miben döntenek a legfelsőbb vezetők? Elsősorban az életszínvonal-politikában, másodsorban nyitott gazdaságban — a külfölddel való gazdasági függés, az eladósodási, vagy hitelezői pozícióban, röviden: a kívánatos fizetési-mérleg-helyzetben. A két fő döntési probléma szorosan kapcsolódik másik két döntési problémakörhöz, nevezetesen a kumulált nemzeti jövedelem-növekmény és a beruházási ráfordítások nagyságának a kérdéséhez. Ez az a négy aggregált mutató, melynek eldöntése a legfelsőbb politikai vezetés feladata, mely az ország jövőbeni fejlődésének egyben keretét is adja.

Világos, hogy a kérdések megválaszolása csak a legalaposabb, legtudományosabb elemzések alapján történhet megbízható módon. A tudományos megalapozás a szakemberek feladata és az alábbi módon történik.

A szakértők aggregált, grafikus modellt készítenek, amelyről diagram segítségével leolvasható, hogy a fentiekben említett négy változó bármelyik kettőjének szabad megválasztása esetén az adott, választott értékhez a másik két változó mely értékei tartoznak szükségképpen.

A diagram megszerkesztése előzetes programozási feladatok elvégzését feltételezi, ugyanis valamennyi skálán az egy-egy programozás eredményeként nyert optimális tervek adatai szerepelnek. Például a beruházási hányad skálájának valamennyi adata mögött egy-egy optimális programhoz (tehát adott beruházási „feltételhez”) tartozó optimális beruházási program létesítmény-jegyzéke húzódik meg. Ez annyit jelent, hogy a felmerült összes beruházási javaslatok közül már kiválasztották azokat, amelyek megvalósítása adott — előre rögzített — összes beruházási keretből a gazdaság egésze számára a legkedvezőbbek. És itt azonnal ki kell térnünk az *optimalitási kritérium* meghatározására. Optimális az a beruházási program, amely a beruházási alternatívák közül azokat tartalmazza, amelyek egész várható élettartamuk alatt, vagyis a maximális kumulált nemzeti jövedelem-termelést teszik lehetővé és ennél jobb kombináció nem létezik.

Azt, hogy összesen mekkora legyen a keret, viszont a többi változó függvényében számítják ki.

A fejlesztési politika célja általában e kumulált nemzeti jövedelem maximalása.

A diagram megszerkesztéséhez azt is tudni kell, előre ki kell számítani, hogy mekkora nemzeti jövedelem-növekedésekre lehet számítani, továbbá, hogy ezek most már ismert értékei esetén minden egyes, meghatározott beruházási hányad milyen fogyasztási színvonalat tesz lehetővé, illetőleg mit változtat az értékeken külső erőforrások beáramlásának engedélyezése stb.

A modell a fizetési mérleg-egyenleget reprezentáló változó esetében is *kumulált* értékekkel dolgozik. Minden egyes fejlesztési koncepcióhoz tartozik — az import beruházási javak jelentős szerepe miatt — egy kumulált fizetési mérleg-egyenleg kihatás. Évről-évre növekszik például az adósság, majd egy maximumot ér el és ettől fogva — a beruházások termelővé válása miatt — a fejlesztési politika összege megindulásától számított kumulált eladósodás csökkenni kezd (exportálás miatt például). A modell ezeket a maximumokat tekinti változónak. A diagram változói közül az abszcisszán szereplővel foglalkozunk most. E változó tehát a megengedhető eladósodottságú maximumok értékeit jelenti, s szintén előzetes számítás eredményei.

A diagramon szereplő görbék különféle fogyasztási szinteket reprezentálnak. Ha ismert az a maximális kumulált eladósodottság, amely egy optimális (maximális kumulált nemzeti jövedelem-termelést biztosító) programhoz tartozik, akkor a két érték ismeretében nyerjük a fogyasztásra fennmaradó összeg értékét. Természetesen a beruházás, nemzeti jövedelem és fogyasztás, valamint adósság összetartozó értékeit előzetesen számítják ki.

Jól látható, hogy meghatározva például egy adott fogyasztási politikát képviselő görbe valamely pontját, jobbra haladva a lehetséges beruházási hányadot, illetőleg kereteket, lefelé haladva pedig a maximális eladósodottság értékét kapjuk meg. A modell kiegészíthető a technikai fejlődés kihatásának számbavételével.

Úgynevezett érzékenységi vizsgálatok lehetővé teszik, hogy ellenőrizzék a modellt és azt is, hogy több, azonosan optimális fejlesztési politika közül választani lehessen.

Az ösztönzők egyike, az ár

Frisch professzor elsőrendű fontosságot tulajdonít az áraknak az utasítások nélküli gazdaságirányítási rendszerben.

Optimális, ösztönző árrendszerhez kíván jutni. Fontos szem előtt tartani, hogy ilyen árakon nem számviteli, hanem a döntéshez szükséges árakat ért! A számviteli áraknak viszont ezek az alapját adhatják, illetőleg egyéb pénzügyi eszközökkel a számviteli árak módosíthatók, hogy az ösztönző hatást elérjük.

Összevont makromodellből indul ki.

A \hat{p}_h^0 optimális makro-árakat egy dinamikus (szimultán egyenletek megoldásaként nyert) népgazdasági döntési modell optimális megoldásaként nyerjük. Ekkor felírhatjuk:

$$p_h^0 = \sum \hat{p}_i^0 b_{ih}^0$$

i = valamennyi makrojellegű (h = bármely szám)

Itt

p_h^0 = a célfüggvény parciális differenciál-hányadosa az optimumban;
„makro kereskedelmi ár”-nak nevezi

\hat{p}_i^0 = makro árnyékár

b_{ih}^0 = makroinput koeficiensek i -től h -ig az optimumban

Az aggregált árakból dezaggregálthoz akar jutni a következőként:

Első dezaggregációs szint

$$p_H^1 = \sum \hat{p}_i^0 b_{iH}^1$$

i = valamennyi makrojellegű

p_H^1 = bármely H -adik termék első szintű kereskedelmi ára (parciális derivált)

b_{iH}^1 = valamennyi i -től kezdődő makrokategóriából H termékig terjedően, az input koeficiens az első dezaggregálási szinten

Második dezaggregációs szint

$$p_K^2 = \sum p_H^1 b_{HK}^2 + \sum \hat{p}_i^0 b_{iK}^2$$

H = az első szinten i = valamennyi makrojellegű

p_K^2 = a K -adik termék kereskedelmi ára a második szinten

b_{HK}^2 = valamennyi H elsőszintű termék, ill. K második szintű termék input koeficiense

b_{iK}^2 = input koeficiens valamennyi, i -től kezdődő, a dezaggregálással még nem specifikált, makrokategóriára egészen bármely K termékig a második szinten

A dezaggregálás bármely irányban és fokig tovább folytatható. Ezen ármodellel — amelyet egyébként ösztönző rendszernek is ki kell egészítenie, de ezt Frisch professzor még nem fejtette ki — célja az, hogy kiküszöbölje valamely, nem optimalizálással nyert árrendszer hatásainak bevezetését a döntési folyamatba.

E helyen nem célunk a modell bírálata, de mégis célszerűnek látszik utalni egy-két tisztázatlan problémára.

Nem tisztázott teljesen az egyes, ill. az összevont optimalizálási modellek optimum-kritériuma — s ez azért fontos, mert a professzor a modellt praktikus felhasználásra szánta.

Az ármodell valóban kiküszöböli a meglevő árak használatát, de szükségessé tesz egy sor, explicite ki nem fejtett és a gyakorlati alkalmazás szempontjából esetleg rendkívülien torzító feltételezést. Az ösztönzőrendszer kikapcsolása nélkül nem világos a rendszer egészének működése.

•

A GAZDASÁGIRÁNYÍTÁSI REFORM HATÁSÁNAK EGYES MEGNYILVÁNULÁSAI A MUNKASZERVEZET TERÜLETÉN

WELTNER ANDOR

I. A gazdasági élet szabályozása területén a gazdasági irányítás reformjának egyik következménye az, hogy a jogi eszközökkel, főleg a felső utasításokkal történő ráhatás helyett számos viszony és folyamat befolyásolása gazdasági ösztönzők és fékezők segítségével történik. Ez az általános jellegzetesség megnyilvánul a munkaszervezet területén is, de itt már fel kell figyelnünk arra a különös sajátosságra, hogy a korábbi részletes szabályozás és a felülről történő utasítások helyébe nemcsak gazdasági ösztönzők és fékezők léptek, hanem azok mellett és azokkal kölcsönhatásban, nem is egyszer azokkal szemben, számos területen emberi-szociológiai és társadalmi-politikai tényezők is, amelyek nagyon lényeges ösztönző vagy fékező hatást fejtenek ki. Megítélésünk szerint azonban ez a megállapítás a gazdálkodásra és annak új mechanizmusára is vonatkozik, de kétségtelen, hogy ahol ezen a területen a jogi befolyásolás helyébe ösztönző és fékező tényezők léptek, azok elsősorban és túlnyomó részükben gazdasági jellegűek. E tanulmányomnak egyik célja viszont — többek között — annak kimutatása is, hogy a munkaszervezet területén az egyes jogi eszközök helyébe lépő ösztönző és fékező tényezők jelentős mértékben társadalmi-politikai, szociálpolitikai, emberi-szociológiai jellegűek. Ez egészen nyilvánvaló is, ha abból indulunk ki, hogy a munkaerő a szocializmusban nem áru, és hogy a munkaviszonyok annak ellenére sem áruviszonyok, hogy a piac törvényei, az áru- és értékviszonyok közvetve a munkaviszonyokra is hatnak. Ugyanez vonatkozik azokra a gazdálkodó szervezetek keretei között kialakuló nagyon bonyolult belső viszonyokra is, amelyek meghatározzák a gazdálkodó szervezetek kollektíváinak belső életét, szervezeti és működési rendjét, emberi viszonylatait. De talán elméletileg még nem tártuk fel eléggé a jog területén, mi mindent jelent már az a negatív jellegű megállapítás is, hogy a munkaerő nem áru, és hogy a munkaviszony nem áruviszony. Még kevésbé tisztáztuk azt, hogy pozitív értelemben mit jelent a munkaerő és a munkaviszony gazdasági-társadalmi, szociológiai tartalma a szocializmusban, és hogy ez milyen konkrét jogi megoldásokat igényel. A gazdaságirányítás reformja azonban ebben a vonatkozásban is növelte az igényeket, mert ma már nemcsak a gazdálkodás területén érvényesülnek szélesebb körben az áru- és értékviszonyok, hanem a

munkaszervezet területén is a társadalmi-politikai, szociológiai törvényszerűségek.

Ahogy tehát a gazdálkodás területén nagyon fontos kutatási és gazdaság-politikai feladattá vált annak tisztázása, hogy a piacot, az áru- és értékviszonyokat, ezek mozgását és hatását hogyan lehet és kell elsősorban mint gazdasági jellegű ösztönző és fékező eszközöket felhasználni a társadalom, az egyes csoportok, a kollektívák és az egyének elhatározásainak és cselekvéseinek befolyásolására, — ugyanígy nagyon lényeges kutatási és társadalompolitikai feladattá vált a munkaszervezet területén azoknak a társadalmi, politikai, szervezeti, szociológiai, emberi stb. viszonyoknak és eszközöknek tanulmányozása, továbbá tudományosan megalapozott felhasználása, amelyek a munkaszervezet területén alkalmasak arra, hogy ösztönzéssel vagy korlátozással helyes irányba befolyásolják a társadalomnak, a gazdálkodó és igazgatási szerveknek, továbbá ezek tagjainak tudatát, akaratát és magatartását. Így például, a munkaszervezet területén érvényesülő központi szabályozás számos kérdésben a részletszabályok megalkotását a kollektív szerződésekre bízta, vagyis a vállalat (az igazgató) és a szakszervezet megegyezésére. Az eddigi tapasztalatok is már azt mutatják, hogy a kollektív szerződések tartalmának kialakításában nemcsak gazdasági, hanem szociológiai stb. erők is lényeges szerepet játszottak. Annak érdekében tehát, hogy a legközelebbi alkalommal az eddigi tapasztalatok felhasználásával tovább fejleszthessük a kollektív szerződések megkötésének módszerét, nem elég, ha csak azt elemezzük, hogy a gazdasági törvényszerűségek és az ezek hatására kialakult megfontolások hogyan hatottak a kollektív szerződések tartalmának kialakítására, ezek pedig a vállalat gazdasági eredményére. Vizsgálnunk kell azt is, hogy milyen kölcsönhatások érvényesülnek a kollektív szerződések, sőt általában a munkajogi szabályozás és a vállalati kollektívák szociológiai szociálpolitikai viszonyai között, mert a vállalati tevékenység eredményessége a maga teljes egészében csak úgy értékelhető, ha megfelelő arányban figyelembe vesszük a gazdasági, szociológiai és szociálpolitikai szempontokat is. Ki kell tehát dolgoznunk a kollektív szerződések megkötésének és hatékonyságuk értékelésének azt a módszerét, amely mindezeket a szempontokat és követelményeket kölcsönhatásukban veszi figyelembe. Ugyanez vonatkozik persze egyéb területekre is, különösen a díjazási rendszerekre, ideértve a nyereségrészesedés felosztását, a jóléti és kulturális alapok felhasználását is.

Hangsúlyozzuk tehát, hogy a gazdálkodás és a munka szervezete, továbbá ezek funkcionálása egymástól nem választható el. Nem szakítható el tehát a gazdaság- és a társadalompolitika sem, továbbá a közgazdasági és a társadalmi-szociológiai tudományos kutatások és ezek eredményeinek felhasználása sem. A gazdasági törvényszerűségek ugyanis közvetve vagy közvetlenül kölcsönhatásban állnak az irányító és a gazdálkodó szervezetek, a gazdálkodó szervezetek és az ezekben tevékenykedő kollektívák, csoportok és egyé-

nek között fennálló társadalmi viszonyokkal. Nem ezektől elkülönülten, hanem éppen ezek keretei, tehát a különböző szervezeti, jogi, szociológiai, emberi viszonyok keretei közé behatolva érvényesülnek.¹

Más oka volt annak, hogy amidőn a gazdaságirányítás reformjának kidolgozására és befejezésére sor került, ez ugyan szükségképpen a szocialista társadalompolitika alapjaira épült, de először mintha nagyobb mértékben irányult volna a figyelem a gazdaságpolitikai eszközökre, sőt ezek vonatkozásában is elsődlegesen azokra, amelyek össztársadalmi és csoportszinteken, (gazdálkodó szervezetek) hatnak, és csak másodlagosan azokra, amelyek a gazdálkodó szervezetek keretein belül és az egyéni viszonylatokban, az egyes munkaviszonyokban érvényesülnek. Csakhamar jelentkeztek azonban azok a publikációk, amelyek a gazdaságirányítási reform társadalompolitikai jelentőségére rámutattak.² Fokozatosan felsorakoztak azok a kutatások és intézkedések is, amelyek az új gazdasági mechanizmussal kapcsolatban jelentkező konkrét társadalompolitikai problémák megoldására irányultak. Így pl. az új, átfogó jellegű kódexek közül először a Munka Törvénykönyve készült el, amelynek új koncepcióira jellemző, hogy azoknak figyelembe kellett venniük különböző olyan társadalompolitikai, szociológiai, szociálpolitikai és emberi tényezőket és követelményeket, amelyek a gazdaságirányítás reformja következtében kerültek előtérbe. Más lapra tartozik az is, hogy a közgazdaságtan tudománya a kutatások területén is mintha előbbre járt volna, mint a gazdaságirányítás reformjában érdekelt egyéb társadalomtudományi kutatások.

Indító gondolatunk lényege tehát az, hogy a jogi törvények és a szociológiai törvényszerűségek viszonyában lényeges arányeltolódás következett be abban az értelemben, hogy munkajogunk egyes emberi viszonyoknak és az

¹ FRISS ISTVÁN: „Azt kell meggondolnunk, hogy a gazdasági törvények a szocializmusban is az emberek, illetve a tömegek cselekvéseiben valósulnak meg, és ezek a cselekvések itt is a társadalmi-gazdasági viszonyokban gyökereznek.” (Gazdasági mechanizmus reformjának kérdéseiről, MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának Közleményei, II. k. 12. sz., 52. o.)

² KÁLLAI GYULA: „Már most, a megvalósítás kezdeti szakaszán egyre inkább előtérbe kerül a kérdés: milyen szerepet tölt be a reform társadalmunk egész fejlődésében, milyen hatást gyakorol a politikára, az ideológiára, a kultúrára, a közerkölesre, egyszóval mindennapi életünkre.” (Gazdasági reform és a társadalom fejlődése, Társadalmi Szemle, 1968. június, 6. o.) — NYERS REZSŐ: „Minden jel arra mutat, hogy a gazdasági reformot nem kezelhetjük csupán gazdasági folyamatként, mert annak széles körű társadalmi és politikai hatásai lesznek.” (Az új gazdasági mechanizmus várható társadalmi és politikai kihatásai. (Társadalmi Szemle, 1968., március, 7. o.) — CSIKÓS-NAGY BÉLA: „Az irányítási reformot nem tekinthetjük tisztán az ökonómia kérdésének, hanem társadalmi ügyként kell felfogni... A hangsúly... a munka nagyobb határfokán van. És szocialista államunk egyet feltétlenül megtehet: a különböző intézményeket és az ott dolgozó embereket olyan helyzetbe hozhatja, tevékenységük számára olyan feltételeket alakíthat ki, amelyek révén javul a munka hatékonysága. Ez az, ami kiegyensúlyozott viszonyok között meggyorsíthatja a gazdasági fejlődést. A szocialista állam helyzeténél fogva hatást gyakorolhat az aktivitásra, az alkotó szellemre, ébresztheti az emberek felelősségtudatát. Ezt a feladatot kívánja az új gazdaságirányítási rendszer jobban megoldani, mint ahogy erre a tervutasításos mechanizmusban lehetőség nyílt.” (A gazdaságirányítási reform küszöbén, Közgazdasági Szemle, 1967. december, 1400, illetve 1405. o.)

ezekben tevékenykedő emberek magatartásának a befolyásolását az eddiginél nagyobb mértékben vagy teljes egészében nem jogi, hanem gazdasági, társadalmi, politikai, szociológiai stb. tényezőknek engedte át. Csökkentette tehát a jogi jellegű megoldások volumenét, és ezzel az eddiginél szélesebb körben tette lehetővé a társadalmi-szociológiai erők szabadabb érvényesülését. Ha tehát azt akarjuk, hogy ezek a nagyobb mozgási lehetőséget nyert erők helyes irányban fejtsék ki hatásukat, az eddiginél sokkal nagyobb figyelmet kell fordítani törvénytörvényeszerűségeik feltárására, továbbá ezen a területen is azoknak a szociológiai jellegű ösztönző és fékező eszközöknek kidolgozására, amelyek a reális lehetőségek keretei között felhasználhatók a társadalomnak, az igazgatási és gazdálkodó szervezeteknek, továbbá az ezek keretei között tevékenykedő kollektíváknak befolyásolására. A gazdaságirányítás reformja tehát nemcsak intenzív gazdaságpolitikai, hanem fokozott társadalompolitikai kutatásokat és befolyásoló eszközöket is igényel. Ezek összehangolására nemcsak általánosságban van szükség azért, mert ezek egymástól úgy sem választhatók el. Igény van erre különösen azért is, mert egységükön belül a gazdasági és a szociológiai erők és folyamatok erősíthetik vagy közömbösíthetik egymást, sőt közöttük lényeges ellentmondások is kialakulhatnak. Adott körben tehát tudnunk kell, hogy miként szükséges a gazdasági és szociológiai folyamatokat összekapcsolni, közöttük a megfelelő arányt kialakítani, esetleg az egyiket a másik fölé helyezni. Talán elég, ha arra utalok, hogy bizonyos határokon túl a nyereségre való törekvés sértheti a szociálpolitika követelményeit, vagy fordítva, a dolgozók díjazására, jóléti és kulturális ellátásukra fordított összegek túlzott mértéke akadályozhatja a műszaki fejlesztés szükséges ütemét.

Ebben a vonatkozásban is a megfelelő arányok kialakítását az új gazdasági mechanizmus elsősorban a gazdasági és szociológiai ösztönzőkre és fékezőkre bízta, de igénybe veszi a jog eszközeit is, hogy egyik irányba se alakulhasson ki káros aránytalanság. Gondoskodni kellett azonban arról is, hogy a szociológiai erők ne spontán módon, hanem szervezeten és a szocialista társadalompolitika követelményeinek megfelelő módon érvényesüljenek. Ezt szolgálja, hogy az új Munka Törvénykönyve számos vonatkozásban továbbfejlesztette a szakszervezetek jogkörét annak érdekében, hogy rajtuk keresztül a szociológiai erők fokozott mértékben, ugyanakkor szervezeten és a szakszervezetek felelősségteljes irányításával nyilvánulhassanak meg a szakszervezetek által irányított üzemi demokrácia keretei között. Az új gazdasági mechanizmusban tehát igen nagy mértékben megnőtt a szakszervezetek szerepének jelentősége és a szocialista együttműködés követelménye a vállalatvezetés és a szakszervezet között. A szakszervezetek eddig is törvényes képviselői voltak a vállalati kollektíváknak, és széles jogkörrel rendelkeztek. A vállalati önállóság túlzott korlátozottsága miatt azonban lehetőségeik is ennek megfelelően korlátozottak voltak. Amilyen mértékben azonban most az új gazdasági mechanizmus bővítette a vállalatok önállóságát, ezzel együtt az

egyszemélyi vezetés jogkörét a vállalat belső viszonyainak alakításában is, — ennek megfelelően növekedett a kollektíva érdekeltsége és a szakszervezet jogköre és feladatköre is. Egészen nyilvánvaló az is, hogy a vállalatvezetés és a szakszervezet csak úgy tudják megnövekedett feladataikat ellátni, ha ehhez a különböző társadalomtudományoktól a szükséges tudományos támogatást megkapják.

II. További fejtegetéseinkben az új munkajogi szabályozásnak csak egy-két olyan területével foglalkozunk, ahol az új szabályozás tudatosan csökkentette a jogi befolyásolás volumenét, és ezzel vagy akár ettől függetlenül is, az eddiginél lényegesen nagyobb befolyásoló lehetőséget biztosított a különböző szociológiai stb. erőknek. Ezek ugyanis azok a területek, ahol megnövekedett a munkajog, a munkaszociológia, a munkagazdaságtan, a munkapszichológia, a munkaszervezés stb. tudományának, egyszóval a munkatudománynak jelentősége, az idevágó kutatások fontossága.

1. Nagyon lényeges kérdés, hogy a gazdaságirányítás reformja hogyan befolyásolja a szocialista vállalat belső gazdasági-társadalmi szubsztrátumát, szociológiai mozgását, és az ennek megfelelő jogi struktúráját, hiszen a gazdálkodó szervezet nemcsak gazdasági, hanem szociológiai, szervezeti és jogi jelenség is. Szociológiai szempontból azt mondhatjuk, hogy a szocialista vállalat az állam által létrehozott olyan gazdálkodó szervezet, amelynek a keretei között a vállalati kollektíva az állam által rendelkezésre bocsátott anyagi eszközök felhasználásával, az igazgató egyszemélyi vezetésével végzi feladatainak ellátását. Ezzel a kérdéssel korábban már foglalkoztam.³ Itt csak a témánk szempontjából egyik legfontosabb elemre utalok, nevezetesen arra, hogy a gazdaságirányítás reformja nemcsak a gazdálkodás, hanem a vállalat személyzeti, díjazási, jóléti, kulturális stb. tevékenysége körében is növelte az önállóságot. Ezzel lehetővé tette, hogy egymással párhuzamosan növekedjék az egyik oldalon az egyszemélyi vezetés hatékonysága, a másik oldalon az üzemi demokrácia fejlődése a szakszervezet irányításával. Az egyszemélyi vezetés és az üzemi demokrácia viszonyára vonatkozó nagyon lényeges jogi problematika elemzését mellőzve itt csak arra szeretnék utalni, hogy az üzemi demokrácia fejlődése nagymértékben fokozza a vállalatok keretei között érvényesülő szociológiai erők megnyilvánulását és hatását. A jogi szabályozás lehetőségei azonban korlátozottak. A munkajog szabályozni tudja az üzemi demokrácia funkcionálásának lehetőségét. Meg tudja vonni azokat a határokat, amelyekben túl biztosítani kell az egyszemélyi vezetés feltétlen érvényesülését. Szabályozni tudja az együttműködés kötelezettségét és ennek jogi formáit a vállalat és a szakszervezet között, továbbá azoknak a vitáknak az eldöntését, amelyek közöttük felmerülhetnek. Azt azonban már csak a különböző társtudományok

³ WELTNER ANDOR: A szocialista gazdálkodó szervezet struktúrája. (MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei, 1965. 3. sz., 221. o.)

együttműködése tudja tisztázni, hogy milyen tényezők mozdtítják elő a jogi keretek között és azokon kívül a vállalati érdekekkel való azonosulást, a jó együttműködést, a szocialista üzemi atmoszféra kialakulását, vagy pedig a vállalati érdektől való elidegenedést. Ebben a körben egyik fontos kérdés, hogy hol és miért alakulhat ki érdekösszeütközés és feszültség a társadalom, a vállalat, a vállalatvezetés, a vállalati kollektíva, annak csoportjai és tagjai között; hogyan lehet konkrét módon ezeket megelőzni, szükség esetén feloldani. Talán nem is szorul indokolásra, hogy ez milyen fontos társadalom-, sőt gazdaságpolitikai feladat is. Nyilvánvaló az is, hogy az érdekek optimális összhangjának konkrét megvalósítása nemcsak a gazdasági, az anyagi jellegű ösztönzők és fékezők problematikája. E kérdések is csak a munkaszociológiai, munkapszichológiai, munkaszervezési stb. módszerek segítségével válaszolhatók meg. Eredményre pedig csak a tudományosan megalapozott megoldások vezethetnek. A jogi szabályozás pedig legfeljebb azt teheti, hogy a társtudományok eredményeire építve kialakítja és továbbfejleszti azokat a szervezeti, védettségi, jogérvényesítési megoldásokat és lehetőségeket, amelyek módot nyújtanak arra, hogy a megfelelő együttműködés kialakuljon, vagy ha érdekütközések vannak, ezek megfelelő keretek között felszínre kerüljenek, és végső esetben jogi döntés erejével megoldást nyerjenek.

2. A következőkben egy-két olyan területre szeretnénk rámutatni, ahol a jogi befolyásolás helyébe nagy mértékben szociológiai jellegű befolyásoló tényezők léptek.

a) A gazdálkodó szervezetek keretei között működő szociológiai folyamatok egyik nagyon fontos területévé vált a tágan értelmezett munkafeltételek részlet-szabályainak megalkotása a kollektív szerződésben. Az új Mt. ezzel a lényeges feladattal kapcsolatban is több fontos vonatkozásban mellőzi a jogi jellegű megoldást. Így pl. előírja ugyan a kollektív szerződések megkötésének kötelezettségét, de nem intézkedik arra az esetre, ha a vállalat vagy a vállalati szakszervezeti bizottság nem hajlandó a kollektív szerződést megkötöni. Nem nyújt jogi megoldást arra az esetre sem, ha a kollektív szerződés megkötésével, értelmezésével vagy végrehajtásával kapcsolatban vita támad a vállalat és a szakszervezet között. Ugyanez vonatkozik arra az esetre is, ha a vállalat szakszervezeti szerve nem ért egyet azzal a vállalati munkavédelmi szabállyal, amelyet a vállalat ki akar adni. Felsőbb szinten is azonos problémával találkozunk, ha a miniszter akar kiadni olyan rendeletet vagy utasítást, amely a dolgozók élet- vagy munkakörülményeit érinti. Általánosságban tehát azt állapíthatjuk meg, hogy minden olyan esetben, amidőn miniszteri vagy vállalati szinten a szabályozással kapcsolatban egyetértés nem jön létre vagy vita alakul ki, a Munka Törvénykönyve abból az elgondolásból indul ki, hogy jogi eszközökkel az állami szerv sem kényszerítheti rá akarátát a szakszervezetre, de a szakszervezet sem az állami szerve, illetve a vállalatra. Éppen ezért nincs is olyan felsőbb szinten működő bíróság vagy döntőbizottság, amely jogilag

kötelező módon az egyetértést létrehozhatná, illetve a vitát eldönthetné. A kollektív szerződések megkötésére vagy a viták eldöntésére azonban feltétlenül szükség van, mert ellenkező esetben nagyon lényeges kérdések szabályozása elmarad. Jogi megoldás hiányában viszont társadalmi-politikai megoldásra van szükség. Erre szolgál a magasabb szinten működő állami és társadalmi szervek, végső fokon pedig a párt egyeztető szerepe, amely nem jogi, hanem társadalmi-politikai, tudományos súlyával és meggyőző erejével segítheti hozzá a feleket a vita megoldásához, a kollektív szerződés megkötéséhez.

A vázolt helyzet arra utal, hogy ebben a körben is megnövekedett a munkatudományi kutatások szükségessége. Csak úgy lehet ugyanis a különböző érdekeket helyesen összehangoló kollektív szerződéseket kötni, továbbá a felmerülő vitákat megnyugtató módon csak úgy lehet megelőzni vagy megoldani, ha tudományosan megalapozott érvek szolgálják azt a meggyőzést, amely alsóbb vagy felsőbb szinten az egyeztetést eredményessé teszi.

b) A munkaviszony megszüntetési rendszerével kapcsolatban is azzal a lényeges változással találkozunk, hogy számos vonatkozásban a jogi kötöttségek helyébe szociológiai, szociálpolitikai kötöttségek léptek.

Köztudomású, de mégis csak abból indulunk ki, hogy a korábbi szabályozás különböző jogi megoldások segítségével — közvetve vagy közvetlenül — elég erőteljesen korlátozta az egyik oldalon a munkaviszony megszüntetésének szabadságát, és ennek folytán a másik oldalon a vállalatok alkalmazási és a dolgozók munkahely-kiválasztási lehetőségét. E két oldal között szükségképpen kölcsönhatás érvényesült, mert a megszüntetés kötöttsége az alkalmazás és az elhelyezkedés lehetőségeit is csökkentette, — az alkalmazás és az elhelyezkedés lehetőségeinek korlátozása pedig gyakorlatilag abba az irányba hatott, hogy a vállalatok, különösen pedig a dolgozók megfontolták a munkaviszonyok megszüntetését olyan esetben is, amidőn ez indokolt lett volna. Mindez szükségképpen korlátozta, torzította számos gazdasági és szociológiai törvényszerűség érvényesülését. Egyes folyamatok pedig az ellentétükbe csaptak át, számos ellentmondás, feszültség alakult ki ezen a területen. Ezek feloldása érdekében az új Mt. megszüntette vagy nagymértékben fellazította a közvetlen és közvetett kötöttségeket. Sokan attól tartottak, hogy a megszüntetés kötetlensége, bár ez valójában jogilag is csak viszonylagos kötetlenséget jelent, veszélyeztetni fogja a munkához való jog érvényesülését, mert a vállalatok túlzott mértékben élnek majd a megszüntetés lehetőségével. Úgy látszik, hogy ennek egyelőre az ellenkezője következett be, mert mindezekig a megszüntetés lehetőségével inkább a dolgozók éltek, mint a vállalatok. Ma még korai lenne ebből messzebb menő következtetéseket levonni, és itt most nem is a munkaerőmozgás gazdasági-társadalmi, szociológiai okaival kívánunk foglalkozni. Inkább arra szeretnénk a figyelmet felhívni, hogy a munkaviszonyok megszüntetésével kapcsolatban is a jogi kötöttségek helyébe szociológiai kötöttségek léptek. Jellemző erre, hogy „jogilag” a vállalat csak arra köteles, hogy

a felmondást írásban közölje, feltüntetve világosan a felmondás okát. A dolgozó pedig — ha a felmondás tilalomba vagy korlátozásba nem ütközik, ideértve a rendeltetésével ellentétes joggyakorlás és a joggal való visszaélés tilalmát is — csak azon az alapon kérheti a felmondás hatálytalanítását, hogy a felhozott indok a valóságnak nem felel meg. „Jogilag” tehát közömbös, hogy a felhozott indok a felmondáshoz képest elég súlyú-e, indokoltta teszi-e a felmondást. Ha azonban e megállapításnál megtorpannánk, nem adnánk hű képet a valóságról. A társadalmi valóság ugyanis az, hogy ezen a területen is a megszüntetett jogi kötöttségek helyébe szociológiai, szociálpolitikai kötöttségek léptek. Jellemző, hogy a vállalatok az esetek túlnyomó részében ma is csak olyan indokolással mondanak fel, amely a korábbi felmondási rendszerben a taxatív módon meghatározott felmondások egyike volt. Felmondanak tehát, mert a vállalat egyik vagy másik részlege megszűnt, átszervezésre van szükség, létszámfelesleg alakult ki, a dolgozó nem megfelelő módon végzi a munkáját vagy arra alkalmatlanná vált. Túl messze vezetne ezzel kapcsolatban, még inkább pedig általában annak a kérdésnek részletes kifejtése, hogy milyen különbségek mutatkoznak a munkajog szervező és védelmi jellegű szabályai között. Röviden csak annyit, hogy a szervező jellegű munkajogi szabályok elég mélyen és pozitív módon nyúlnak az életbe, tehát sokkal többet fejeznek ki nemcsak magukról, de az általuk szabályozott életviszonyokról is. A védelmi jellegű szabályok viszont csak olyan határookra mutatnak rá, amelyeket a vállalati vagy a dolgozói tevékenység nem léphet át. Ha valaki csak a védelmi szabályokból akar a valóságról képet alkotni, úgy jár, mintha a kórházban fekvő betegek alapján alakítaná ki elképzelését az egészséges emberek életéről. Így járnánk a felmondásra vonatkozó szabályokkal is, ha nem vennénk figyelembe, hogy milyen szociológiai, szociálpolitikai erőjáték és mérlegelés előzi meg a felmondásokat, legalábbis általában. A mi témánk szempontjából azonban most nem is ez a lényeges, hanem ismét a munkatudomány megnövekedett feladatai. Amíg a felmondás a vállalat oldalán közvetlenül és erőteljesebben, a dolgozó oldalán inkább csak közvetve, de kötött volt, inkább az volt a probléma, hogy ez milyen mértékben akadályozza a gazdálkodás hatékonyságát. A kötöttség megszüntetése után megnyílt a lehetőség arra, hogy a vállalat a munkaerőgazdálkodás területén is a gazdaságosságra törekedjék. Ennek következtében viszont a munkatudomány feladatává vált annak kutatása, hogy a munkaerőgazdálkodást hogyan lehet más jogi és nem-jogi megoldásokkal társadalmi méretekben és vállalati szinten tervszerűbbé tenni, megteremtve az optimális összhangot ezen a területen is a gazdaságosságra való törekvés és a szocialista jellegű szociálpolitika között. Korábban is fontos volt a munkaerő-igények távlati felmérése, a tervszerű munkaközvetítés, a képzés- és továbbképzés stb. Az új gazdasági mechanizmusban azonban fokozott mértékben van szükség tudományos felmérésekre és megoldásokra annak érdekében, hogy ne csak általában, hanem differenciált módon, a társadalmi igényeknek és az egyéni

hajlamoknak, képességeknek, szaktudásnak stb. megfelelő teljes foglalkoztatottság valósuljon meg.

c) Még egy példa ebből a körből. Szakszervezeti oldalról még ma is gyakran kifogásolják, hogy az új szabályozás a vállalat egyedi konkrét döntései és intézkedései tekintetében megszüntette azt a megoldást, amely szerint ezek egyikéhez vagy másikához szakszervezeti egyetértésre vagy a szakszervezet előzetes véleményének kikérésére volt szükség. Ma valóban az a helyzet, hogy a vállalat egyedi ügyekben és a vállalat kisebb egységeit érintő kérdésekben úgy dönthet, intézkedhet, szervezhet, hogy abba a szakszervezetnek „jogilag” kötelező módon előzetes beleszólása általában nincs, és utólag is „jogilag” csak akkor léphet fel, ha a vállalat intézkedése megsértette a munkaviszonyokra vonatkozó szabályokat vagy a szocialista erkölcsnek megfelelő bánásmódot. Nyilvánvaló azonban, hogy egy bizonyos szociológiai, szociálpolitikai kötöttség e jogilag szabályozott körön kívül is érvényesül, sőt ezt a jog is támogatja annak kimondásával, hogy az állami szervek és vállalatok kötelesek a szakszervezetek észrevételeire, javaslataira álláspontjukat és annak indokát közölni. Ha ezt a szabályt is csak „jogilag” értékeljük, lényegében csupán *lex imperfecta*-ról van szó, mert ha a szakszervezet az indokok ismeretében sem ért egyet a vállalati intézkedéssel, „jogilag” semmit sem tehet, kivéve azokat az eseteket, amidőn kifogást emelhet. Mégis, politikailag, az ismertetett szabálynak is jelentősége van. A vállalat köteles az indokolás megfogalmazásakor még egyszer mérlegelni, hogy intézkedése „indokolt” volt-e. Ha nem, de intézkedését a szakszervezet ellenzésével szemben is fenntartja, ez már a politikai felelősség és a bírálat tudatos vállalását is jelenti, ami a vállalatot megfontolásra készíti. Ha ez nem így lenne, akkor valóban semmi jelentősége sem lenne annak, hogy egyedi ügyekben ugyan a szakszervezet egyetértésére szükség nincs, de a szakszervezet egyedi kérdésekben is észrevételt, javaslatot tehet, amelyre a vállalat (az állami szerv) álláspontját és annak indokát közölni köteles. Nyilvánvaló, hogy e megoldás mögött az a feltételezés áll, hogy egymagában már a szakszervezet észrevételeinek, javaslatainak és véleményének szociológiai, politikai súlya van.

Megítélésünk szerint ez a feltételezés szorosan összefügg egy másik lényeges kérdéssel is, nevezetesen azzal, hogy meddig terjed a jog gazdasági és társadalmi hatékonysága. Ebben a vonatkozásban két végletes nézettel is találkozunk. Az egyik lebecsüli a jog hatékonyságát. Ott is alkalmatlannak, feleslegesnek tartja a gazdasági és társadalmi folyamatok befolyásolására, ahol erre szükség és lehetőség van, és elégségesnek tartja a társadalmi-politikai ráhatást, a gazdasági és szociológiai erők szabad mozgását. A másik végletes nézet pedig fetisizálja a jog hatékonyságát, és olyan határokon túl is jogi eszközökkel akarja a gazdasági-társadalmi törvényszerűségeket, az emberek tudatát, akaratát és magatartását befolyásolni, amely határokon túl a gazdasági-társadalmi törvényszerűségek, az emberek tudata, akarata és magatartása jogi

eszközökkel nem befolyásolható, vagy ha igen, ebből több ellentmondás, feszültség, torzulás származik, mint emberi és társadalmi haszon. Mindkét végletes nézetre alapított megoldás többet árt mint használ, és a jog társadalmi megbecsülését, sőt a törvényesség tiszteletben tartását is hátrányosan befolyásolja. Mindezt persze könnyebb általánosságban megállapítani, mint konkrét esetben eldönteni, hogy hol húzódik az a határ, ameddig az emberi tudat, akarat és magatartás jogilag még az „optimalitás” követelményeinek megfelelően befolyásolható.

Mindez ismét arra hívja fel a figyelmet, hogy az eddigénél sokkal nagyobb figyelmet kell fordítanunk a jogi, a társadalmi-politikai, a szociológiai eszközök összefüggéseire, komplex alkalmazására. Gyakorlatilag arról van szó, amire már utaltunk, hogy az új Munka Törvénykönyve bizonyos területeken csökkentette ugyan a jogi szabályozás volumenét, viszont éppen ezért megnövelte azokat a lehetőségeket, amelyek keretei között a vállalati kollektíva, illetve annak képviselőiben a szakszervezet, hatékony társadalom-politikai befolyást gyakorolhat. Ez viszont feltételezi, hogy megfelelő munkatudományi ismeretek is a szakszervezetek rendelkezésére álljanak azokon a területeken is, ahol a jogi kényszer nem vehető igénybe, hanem a meggyőzés erejével kell hatni. Magától értetődik azonban, hogy a politikai és a tudományos meggyőző erőre ott is szükség van, ahol jogi eszközök is igénybe vehetők, mert különösen a védelmi jellegű jogszabályok célja nem annyira az alkalmazás, mint inkább a visszatartás, és a helyes az, ha alkalmazásukra csak akkor kerül sor, ha a visszatartó, a meggyőző erő nem vezet eredményre. Jellemző példa erre a kifogás joga. Ennek a szakszervezetek rendelkezésére bocsátott új és nagyon erőteljes jogi eszköznek is az elsődleges rendeltetése a visszatartás. Célja nem az, hogy a szakszervezet minél gyakrabban igénybe vegye, hanem az, hogy a vállalatot a kifogás emelésének lehetősége is visszatartsa olyan intézkedésektől, amelyek sértik a munkaviszonyra vonatkozó szabályokat vagy a szocialista erkölcsnek megfelelő bánásmódot. Ebből következik, hogy akkor indokolt csak a kifogás emelése, ha a szakszervezet már kimerítette a tudományosan megalapozott politikai meggyőzés lehetőségeit.

III. A vállalati önállóság növekedése és a nyereségérdekeltség következtében a vállalati kollektíva érdekeltsége is fokozódik. Ez számos irányban érezteti hatását. Újszerű fejlődési tendenciák jelentkeznek, eddig lappangott problémák a felszínre törnek és megoldást igényelnek.

Ezek közül talán a legfontosabb szociológiai jellegű fejlődési folyamat abban nyilvánul meg, hogy a dolgozókat ma már nagyobb mértékben érdekli a vállalat tevékenységének eredményessége. Ebből következik, hogy erőteljesebben kívánnak élni az üzemi demokrácia által nyújtott azokkal a lehetőségekkel, amelyek biztosítják azt, hogy a jogszabály által meghatározott keretek között és a szakszervezet közvetítésével részt vehessenek a vállalati tevékenység megtervezésében és megszervezésében, irányításában és ellenőrzésében,

munkafeltételei szabályozásában és a kollektívát érintő általános jellegű kérdések eldöntésében. Fokozott mértékben igénylik, hogy a szakszervezetek mindezek érdekében elvégezzék a szocialista értelemben vett érdekképviselő és érdekvédelem feladatait. Ezeket a lehetőségeket az új Munka Törvénykönyve lényegében megteremtette. A probléma ebben a vonatkozásban is inkább a szociológiai oldalon jelentkezik: hogyan lehet ezt az érdekeltséget és érdeklődést úgy felkelteni és fokozni, és ennek szolgáltatában az egyéni és a vállalati érdeket optimális mértékben úgy összehangolni, hogy a dolgozók aktivitása valóban a vállalati tevékenység eredményességét és ennek arányában a dolgozók anyagi, jóléti és kulturális ellátottságát is fejlessze. A jog pedig minderre úgy reagál, hogy továbbfejleszti azokat a kollektív jellegű jogviszonyokat, jogosultságokat és kötelezettségeket, amelyek biztosítják a kollektíva számára a részvételt, persze az egyszemélyi vezetés elvének és gyakorlatának csorbitása nélkül.⁴

Ehhez viszonyítva másodlagos, de fontos problémát jelent, hogy az új gazdasági mechanizmusban nagyobb mértékben alakulhatnak ki érdekfeszültségek a vállalat, a vállalat vezetősége, a kollektíva, annak csoportjai és tagjai között.

Ebben a vonatkozásban az új Mt-nek csak három fontos megoldására szeretnénk a figyelmet felhívni, amelyek ugyancsak abból fakadnak, hogy a gazdaságirányítás reformja a munkaszervezet területén is olyan szociológiai folyamatokat indított meg vagy fejlesztett tovább, amelyek újszerű jogi megoldásokat igényeltek.

1. A vállalat keretei között nagyon lényeges kérdés, hogy miként kell kialakítani és szabályozni a viszonyt, illetve a jogköröket egyfelől az igazgató, másfelől pedig a vállalat kollektívája, illetve az azt képviselő szakszervezeti szerv között. Az új gazdasági mechanizmusnak egyik lényeges követelménye és célkitűzése úgy fogalmazható meg, hogy egymással párhuzamosan és kölcsönhatásban fejleszteni kell az egyik oldalon az igazgató egyszemélyi vezetői jogkörét, a másik oldalon pedig az üzemi demokráciát, tehát a vállalati kollektíva közreműködését a vállalati tevékenység fejlesztésében és ellenőrzésében, továbbá ennek megfelelően bővíteni kell a vállalat szakszervezeti szervének, mint a kollektíva képviselőjének jogkörét is. Elvileg és objektív módon mindig létezik az a megoldás, amely közös érdekre épül, vagy ha az érdekek ütköznek, legalábbis optimális mértékben összehangolja a vállalat, a kollektíva és az egyes dolgozók érdekeit. A konkrét esetekben azonban nem mindig biztos, hogy a különböző érdekek hordozóinak és képviselőinek tudatában, akarataiban és magatartásában a közös érdekek vagy az érdekek összhangjának megfelelő nézet és törekvés jut kifejezésre, sőt az is előfordulhat, hogy a vállalat és a dolgozó érdekét nem is lehet összhangba hozni, például a munkaviszony egy-

⁴ WELTNER ANDOR: Legal relations of collectiv character and the collectiv. (Annales Universitatis De Lorando Eötvös Nominatae-Sectio Iuridica, Tom V., 1964., 135. o.).

oldalú megszüntetése esetén. Éppen ezért nagyon fontos, hogy a jogszabály világosan elhatárolja és szabályozza az igazgató, a szakszervezet, a kollektíva és az egyes dolgozók jogkörét, továbbá az érdekütközések megoldását és az érdekek összhangjának kialakítását szolgáló együttműködés jogi formáit is.

Ebből a szempontból a vállalat keretei között elsősorban a vállalati szintű szabályozásnak van jelentősége, tehát a kollektív szerződésnek és a vállalati munkavédelmi szabályzatnak. Ide sorolhatjuk még a vállalat ügyrendjének azokat a rendelkezéseit is, amelyek a dolgozók munkaviszonyait érintik. Ebben a körben olyan megoldás érvényesül, amely mellérendeltségi viszonyba hozza egymással egyfelől a vállalat képviselőjében eljáró igazgatót és a kollektíva képviselőjében eljáró szakszervezetet. Ez abban nyilvánul meg, hogy a vállalat azokat a munkaviszonyokat érintő kérdéseket, amelyek szabályozása a kollektív szerződésre, a munkavédelmi szabályzatra vagy a szervezeti és működési szabályzatra tartoznak, csak a szakszervezettel közösen, illetve vele egyetértésben szabályozhatja. Ennek során egyik fél sem kényszerítheti rá akaratát a másik félre. Mindez lehetőséget biztosít a szakszervezet részére, hogy a kollektíva érdekeit hatékonyan képviselje, mert a felsorolt szabályozási formák segítségével a kollektíva érdekeit szolgáló normákat alakíthat ki, másfelől pedig megakadályozhatja, hogy a kollektíva érdekeit sértő normák jöjjenek létre.

2. Nem minden kérdés szabályozható azonban előre és általános jelleggel, tehát absztrakt normák, vagyis tárgyi jog segítségével. Vannak ugyanis olyan kérdések, amelyeket az egész kollektíva, illetve egy része, vagy pedig egy-egy dolgozó tekintetében általános vagy egyedi jelleggel akkor kell rendezni vagy eldönteni, amikor ennek szükségessége felmerül, így például azt, hogy szükség van-e átszervezésre, és ha igen, kik legyenek azok a dolgozók, akiknek a vállalat felmond, vagy például, hogy milyen rendszerű munkaidőbeosztás, osztott vagy osztatlan, egyenlő vagy egyenlőtlen rendszerű munkabeosztás kerüljön-e bevezetésre, és hogy az egyes dolgozók közül melyik milyen munkaidőbeosztásban dolgozzék, ha a munkaidőbeosztás nem egységes az egész vállalat területén.

Az Mt. a kérdések eltérő jellegének megfelelően különböző módon szabályozza az igazgató és a vállalat szakszervezeti szervének a jogkörét, ezeknek egymáshoz való viszonyát, illetve az együttműködés formáit. A Munka Törvénykönyve alapvető megoldása az, hogy egyedi ügyekben vagy a dolgozók kis csoportját érintő kérdésekben korlátlanul érvényesül az igazgató egyszemélyi vezetői jogköre, és ennek megfelelően az ilyen ügyekben lehetővé teszi, hogy az igazgató a szakszervezet beleszólása nélkül dönthessen. Minél inkább érinti viszont a kérdés a dolgozók nagyobb csoportját, vagy minél inkább általános jellegű kérdésekről van szó, annál nagyobb mértékben erősödik a szakszervezet közreműködési jogosultsága. Ennek megfelelően a Munka Törvénykönyve az ügyek négy csoportját különbözteti meg.

a) A szakszervezet vállalati szervének egyetértése szükséges a vállalatot vagy nagyobb egységeit érintő, a munkaviszonyra vonatkozó, de a kollektív szerződésben nem szabályozott általános jellegű kérdések rendezéséhez. Így pl. a vállalat, illetve az igazgató csak a szakszervezettel egyetértésben döntheti el azt a kérdést, szükség van-e nagyobb arányú létszámcsoökkentésre.

b) A munkaviszonyra vonatkozó szabályok, valamint a megelőző a) pont értelmében a szakszervezettel egyetértésben hozott döntések végrehajtása során, ha az a dolgozók nagyobb csoportját érinti, a szakszervezet vállalati szervének a véleményét ki kell kérni. A kollektív szerződésben kialakított szabályokat, általános elveket, továbbá az a) pont szerint a szakszervezettel egyetértésben hozott döntéseket tehát az igazgató hajtja végre, és pedig anélkül, hogy jogilag köteles lenne a végrehajtásba a szakszervezetet bevonni. Ha azonban a végrehajtás a dolgozók nagyobb csoportját érinti, a konkrét intézkedések megtétele előtt köteles a szakszervezet véleményét kikérni.

c) Ha a munkaviszonyra vonatkozó szabályok, valamint az a) pont értelmében a szakszervezettel egyetértésben hozott döntések végrehajtása csak egyes dolgozókat vagy a dolgozók kisebb csoportját érinti, a szakszervezet egyetértésére nincs szükség, sőt az igazgató jogilag a szakszervezet véleményét sem köteles kikérni. Így pl. kisebb arányú létszámcsoökkentés elhatározásához a szakszervezet egyetértésére nincs szükség, és nem kell kikérni a szakszervezet véleményét ahhoz sem, hogy e címen a vállalat kinek mondjon fel.

d) A szociális és kulturális alapok felhasználásának módjáról a szakszervezet vállalati szerve önállóan dönt, de a döntés előtt ki kell kérnie a vállalat véleményét.

3. A harmadik új megoldás is abból fakad, hogy a kollektívák érdekeltisége fokozódott, bővült a kollektívákat megillető kollektív jogosultságok köre, de ezzel megnövekedett a kollektív jellegű jog- és érdeksérelmek lehetősége is. Ezek megoldását az új szabályozás azzal szolgálja, hogy végső fokon a vállalat szakszervezeti szerve, a már ismertetett körben kifogással élhet, és pedig nemcsak egyedi ügyekben, hanem akkor is, ha az intézkedés a vállalat egész kollektíváját, illetve a dolgozók csoportját érinti. Ezzel a szakszervezet megakadályozhatja az intézkedés végrehajtását mindaddig, amíg vagy megegyezés nem jön létre, vagy pedig az arra illetékes szervek úgy nem döntenek, hogy a kifogás alaptalan volt. A vita eldöntésére a vállalat felügyeleti szervének és a vállalati szakszervezeti szerv felettes szervének közös döntése hivatott. Ha nem jön létre olyan közös döntés, amely a kifogást elutasítja, a vállalatnak el kell állnia az intézkedés végrehajtásától.

IV. Megállapítható tehát, hogy azok a társadalmi-szociológiai folyamatok, amelyeket a gazdaságirányítás reformja a munkaszervezet területén megindított vagy továbbfejlesztett, egészen új jogi megoldásokat igényeltek. Ezek az új megoldások azonban egy olyan kérdést is felvetettek, amelyre határozott választ kell adnunk. Az új szabályozást megelőző vitákban, sőt

a Mt. megjelenése után is elhangzottak olyan aggályok, hogy a Mt. egyes megoldásai, így pl. az új felmondási rendszer, megfelelnek-e a szocialista munkajog alapelveinek, nincsenek-e a Munka Törvénykönyvében vagy a végrehajtását szolgáló alacsonyabb szintű jogszabályokban egyes olyan elemek, amelyek közelállnak, sőt azonosak a kapitalista munkajog megoldásaival? Ilyen jellegű kérdés-feltevessel — különböző megközelítések és megfogalmazások formájában — nem először találkozunk a szocialista jogelméletben és az egyes jogágazatok tudományában. Nem egy vita zajlott le pl. abban a kérdésben, hogy vannak-e ún. konstans elemek, amelyek túlélve a kapitalista jogrendszert, tovább élnek a szocialista jogrendszerben is. Vagy pl. a munkajog tudományában is éles vita folyt arról, hogy bizonyos közös ismérvek alapján lehet-e egyes jogintézményekről abban az értelemben általánosságban beszélni, hogy azok megtalálhatók a mai burzsoá és szocialista jogrendszerekben is, tehát létezik-e például a munkaszerződés és a munkajogviszony közös fogalma „általában.”⁵

Az ELTE Jogi Karán a közelmúltban rendezett vitára, amely a jogalkotás és a jogalkalmazás feladataival foglalkozott az új gazdasági mechanizmusban, Szabó Imre készítette el a főreferátumot. Ebben nagyon határozottan állást foglalt az új Munka Törvénykönyve szocialista jellege mellett.⁶

Szabó Imre nézetével egyetérték, és azzal is, hogy ilyen erőteljesen vallja az új jogi szabályozás szocialista jellegét, mert bármennyire is általános jellegűnek látszik ez a kérdés, konkrét problematikája társadalmi-politikai szempontból is igen jelentős. A probléma lényegét abban látom, hogy gazdasági-társadalmi és politikai szükségleteink és lehetőségeink hogyan határozzák meg azt a harcot, amely a jog területén, és pedig a jog jellegzetességeinek megfelelően az állandóság és a változás igényei között fennálló szakadatlan ellentmondás alapján sajátos módon folyik. Úgy gondolom, hogy eléggé közismert kérdésről van szó. A problémát nem is ennek az ellentmondásnak felismerése, illetve elismerése jelenti, hanem sokkal inkább az a konkrét, de egyben elvi probléma is, hogy milyen jogi megoldások segítségével lehet ezt az ellentmondást a lehető legjobban feloldani, milyen elméleti nézetek és gyakorlati megoldások szolgálják a legeredményesebben azt, hogy optimális mértékben biztosítsuk egyfelől a törvényesség, a jogbiztonság, a jog tisztelete alapjául szolgáló állandóságot, másfelől pedig a gazdasági, a társadalmi és a politikai fejlődés előmozdítása érdekében a megérett változtatások végrehajtását. Úgy vélem, hogy Szabó Imre következtetésének megfelelően, csak abból indulha-

⁵ G. K. MOSZKALENKO, Szovjetszkaja Kniga, 1953., 4. sz.

⁶ SZABÓ IMRE: „... bármilyen nagy jelentőségű gazdasági változást vezetünk is be, az nem érinti és érintheti gazdaságunk alapvetően szocialista jellegét és az ebből folyó következményeket. Ezt biztosítja többek között az új munkatörvénykönyv, amelynek jellege minden változás és változtatás ellenére szocialista maradt és éppen a szocialista fejlődésből és a szocialista fejlődésre nézve igyekezett tanulságokat levonni.”

tunk ki, hogy az egész jogrendszernek és az egyes jogágazatoknak is vannak olyan alapelvei és alapintézményei, amelyek lényegüket illetően változatlanok a szocialista fejlődés egész szakaszában. Szocialista jellegük tehát mindvégig megmarad. Ebből következik, hogy a jogi szabályozás szintje szempontjából megfogalmazásuk, illetve szabályozásuk az alkotmányra és a kódexekre tartozik. A munkajog területén pl. ilyen alapelvek: a munkához való jog megvalósulásának előmozdítása és védelme, a szocialista díjazás elve, az élet- és a testi épség védelme stb. Más az, hogy még ezeknek az alapvető elveknek a megvalósulását szolgáló intézmények részletkérdéseit szabályozó egyes rendelkezések is már szükségképpen változnak a fejlődés igényeinek és lehetőségeinek megfelelően. E részletkérdések szabályozását tehát, ha a Munka Törvénykönyvét nem akarjuk viszonylag gyakran módosítani, helyesebb az alacsonyabb szintű jogalkotó szervekre bízni. Ügyelnünk kell azonban arra, hogy az alapelviség és az intézményiség szintjét nem mindig az dönti el, hogy azok már a szocialista fejlődés kezdetén is jogi megfogalmazást kaptak-e. Vannak olyan alapvető szocialista elvek és intézmények, amelyek érvényesülésének és jogi garantáltságának a lehetősége csak a fejlődés meghatározott színvonalán alakult ki. Ilyenek pl. az üzemi demokrácia, a munkahely szabad megválasztásának joga, a hátrányos megkülönböztetés tilalma.

A marxista, tehát a tudományos elemzés viszont azt is feltárja, hogy minél inkább távolodunk az alapvető elvektől és jogi intézményektől a részletmegoldások irányába, annál inkább találkozunk a szocialista jelleg változékonyosságának a jelenségével abban az értelemben, hogy ezek a részletmegoldások szocialista jellegűek, amíg a szocialista fejlődés igényeiből fakadnak és alkalmasak arra, hogy a szocialista fejlődést előmozdítsák. Megszűnik azonban szocialista jellegük a jövőre nézve, ha erre alkalmatlanná válnak. Mindez persze tudományos közhely. Lényegesnek azonban azt tartom, hogy ezekről a megoldásokról ne állítsuk utólag azt, hogy nem voltak szocialista jellegűek, de ne késlekedjünk annak megállapításával sem, hogy a jövőre nézve már megszűnik szocialista jellegük. A történelmi fejlődés során viszont találkozhattunk olyan jogi megoldásokkal is, amelyek szükséghelyzethől vagy a helyzet elhibázott elemzéséből adódtak abban az értelemben, hogy nem estek a szocialista fejlődés fő irányába, sőt esetleg és kivételesen azzal ellentétesek voltak. Ezekről tehát ne is állítsuk azt, hogy valaha is szocialista jellegűek voltak.

Számos — az alapintézményekhez viszonyítva — inkább csak technikai jellegű részletmegoldás tekintetében pedig erőltetettnek érzem a szocialista jelleg kérdésének felvetését, mert ezek, az alapvető elvektől és intézményektől elvonatkoztatva, jellegtelenek. Ugyanúgy megtalálhatók a kapitalista és a szocialista jogrendszerekben is. E megoldások tekintetében — anélkül, hogy a mindennapi jogéletben betöltött nagyon fontos szerepüket lebecsülnénk — csak úgy vethető fel a jelleg kérdése, hogy mint az „egész” szocialista jogrendszer „részei”, mint a szocialista jogpolitika eszközei, megfelelően szolgálják-e

a szocialista jellegű alapelvek és alapintézmények funkcionálását, a szocialista jogpolitika megvalósulását.

Ezekről a gondolatokról sem hiszem, hogy újszerűek lennének. Kifejtésüket mégis két okból fontosnak tartom, különösen az új gazdasági mechanizmus bevezetése óta. Nem csak tudományos szempontból, de a társadalmi jogtudat, a jog tisztelete, megbecsülése és önkéntes követése szempontjából is igen nagy jelentősége van a szocialista jelleg helyes értelmezésének, állításának vagy tagadásának. Ha ugyanis nem ismerjük fel kellő időben valamely intézmény vagy megoldás szocialista jellegének megszűnését a jövőre nézve, vagy szocialista jellegűnek minősítünk olyan megoldást, amely szükséghelyzetből vagy helytelen felismerésből következett, vagy pedig olyan technikai jellegű részletmegoldásokat vezetünk be, amelyek nem alkalmasak az alapvető szocialista elvek és intézmények funkcionálásának előmozdítására, ez kétségeket ébreszt az emberek tudatában a valóban szocialista jellegű megoldásokkal szemben is, hátrányosan befolyásolja a jog tekintélyét, megbecsülését, sőt önkéntes követését is, ami a gazdasági és társadalmi fejlődést is zavarja.

Nagyon lényeges tehát, hogy ne abszolutizáljuk a szocialista jelleget a nem alapvető intézményekkel és a részletmegoldásokkal kapcsolatban, mert erre nemcsak a fejlődés változó igényei fognak rácsúfolni, hanem a társadalmi tudatban is megtévesztő illúziók keletkeznek, ha a változtatás szükségessége felmerül. A munkajog területén is tehát nagyon fontos feladat annak feltárása, hogy melyek azok a szocialista fejlődés egész menetében érvényesülő gazdasági-társadalmi tendenciák, és az ezeknek megfelelő alapvető intézmények, amelyek az állandóság jellegével szolgálják a szocialista fejlődést. Fontos ennek kidolgozása azért is, mert ennek hiányában esetleg olyan alapvető elvekkel és intézményekkel szemben is felmerülhet a változtatás igénye, — amelyek lényegükből folyóan — megtartják, kell hogy megőrizzék szocialista jellegüket a fejlődés egész menetében. Mindehhez kapcsolódik egy további lényeges kérdés is, különösen a munkajog területén. Még az alapvető elvek és intézmények vonatkozásában is gyakran az a helyzet, hogy a megvalósulásokat szolgáló juttatások, védettségi helyzetek garantálása, tehát általánosságban a megvalósulás mértéke, gazdasági, társadalmi, szociológiai feltételektől függ. Ha ezeket a feltételeket nem mérjük fel megfelelő módon, fennállhat az a veszély is, hogy a jog többet ígér, mint amennyit a valóság megenged, vagy fordítva, kevesebbet biztosít, mint amennyi már nyújtható lenne. Nyilvánvaló, hogy e hibák elkerülése érdekében is igen nagy jelentősége van a különböző társadalomtudományi kutatásoknak.

V. Fejtegetéseimben nem arra törekedtem, hogy teljes képet adjak azokról a hatásokról, amelyeket a gazdaságirányítás reformja gyakorolt a munkaszervezetekre és az arra vonatkozó jogi szabályozásra. Azt igyekeztem csak kimutatni, hogy a gazdasági mechanizmus a munkaszervezet egyes területein milyen szociológiai folyamatokat indított meg, és hogy ezek milyen

újszerű jogi megoldásokat igényeltek. Ezzel kapcsolatban annak tulajdonítok különösen nagy jelentőséget, hogy számos területen a jogi megoldások helyébe társadalmi-politikai, szociológiai törvényszerűségek és eszközök léptek, aminek következtében igen nagy mértékben megnövekedett a vállalati kollektívák és az őket képviselő szakszervezetek tevékenységének jelentősége. Mindez pedig azt igényli, hogy fokozott gondot kell fordítani azokra a munkatudományi kutatásokra, amelyek lehetővé teszik a gazdasági, szociológiai és jogi eszközök komplex jellegű felhasználását a szocializmus teljes felépítésének szolgálatában.

SPECIALIZÁLÓDÁS ÉS AZ EGYETEMI SZERVEZET VÁLTOZÁSAI A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOKBAN

SZABÓ ANDRÁS

Az Université de Montréal Társadalomtudományi Fakultása Kriminológiai Departementjének meghívása alapján egy akadémiai évet töltöttem Kanadában. Általános és szakmai tapasztalataimról máshelyütt már beszámoltam. Ennek a beszámoló-ismertetésnek a keretében egy speciális kérdésre szeretnék bővebben kitérni:

- a) az egyetemi oktatási rend és a tudományos kutatás közötti viszonyra;*
- b) a társadalomtudományi szakok specializálódásának az oktatás szervezetére gyakorolt befolyására.*

Elöljáróban is szeretném hangsúlyozni, hogy tapasztalataim több szempontból is korlátozottak. Egyrészt nem a kanadai felsőoktatás egészére terjednek ki, hanem csak a francia nyelvterület felsőoktatására, másrészt ezen belül is elsősorban azokra a problémákra figyeltem, amelyek szűkebb szakmámmal — a kriminológiával — közvetlen összefüggésben állottak. Úgy gondolom, hogy mindenekelőtt az Université de Montréal Társadalomtudományi Fakultásának (a következőkben UM.) rövidre fogott történetével kell kezdenem beszámoló ismertetésemet, majd ezt követően részleteiben is leírnom a Kriminológiai Departement szervezetét és működését, különös tekintettel a fentebb (a és b pont alatt) kiemelt szempontokra.

Az UM. Társadalomtudományi Fakultásának szervezete

Az UM. Társadalomtudományi Fakultásának szervezete és szerkezete fokozatosan alakult ki. Ez a fokozatosság már önmagában rávilágít arra az Észak-Amerikában általánosnak mondható felsőoktatási alapelvre, hogy a szervezeti-szerkezeti keretek meghatározásában nem érvényesülnek „elvi-struktúrák”. Ugyanis a társadalomtudományokban, azok specializálódásában sem találhatunk olyan filozófiai szintű rendező koncepciót, amely a diszciplínákat tudományosfolyozási szempontból egymástól élesen elválasztaná. Sokkal inkább a társadalmi-praktikus ismeretigény és tudásszükséglet az, ami egy diszciplína létét alapvetően meghatározó szempont, semmint a konceptuális meg-

fontolások. Emiatt lehetséges az, hogy a mai Társadalomtudományi Fakultás olyan társadalomtudományi Főiskolaként indult, aminek keretében mindössze a politikai tudományt oktatták esti kurzusokon, ma pedig olyan átfogó oktatási komplexum, amely nyolc departementtel működik. Az indulás maga kifejezetten politikai indíttatású, amennyiben a jogi oktatás keretében eddig helyt nem kapott politikatudományi képzést a francia provinciális politika szolgálatába kívánja állítani. A második világháború alatt a Társadalomtudományi Főiskola Társadalomtudományi-Közgazdasági- és Politikatudományi Fakultássá alakul. A státusváltozás azonban nem érinti még a kurzusok esti jellegét. A második világháború után bevezetik a rendes nappali kurzusokat, a fakultás tagozatainak száma pedig tovább gyarapszik az ipari kapcsolatok és a szociális munka tagozatával. 1953–57 között alakul ki a Fakultás véglegesnek mondható mai arculata: a tagozatok kiegészülnek az antropológiai, kriminológiai és demográfiai tagozatokkal. Erre az időszakra esik az esti kurzusok végleges és végérvényes felszámolása, a tanulmányi idő három évre történő felemelése, majd az egyetemi alapfokú képzést tanúsító diplomák mellett a felsőfokú diplomák odaítélésének jogát is megkapják. Ugyancsak megszerzik a jogot a doktori cím adományozására.

Az UM. keretében természetesen nemcsak a fentebb felsorolt és a Társadalomtudományi Fakultásban helyet foglaló társadalomtudományi tárgyakat oktatják, hanem más diszciplínák is. Így például külön fakultásként működik a jogi és a kereskedelmi fakultás, valamint a bölcsészettudományi kar. Talán az eddigi ismertetésből is kitűnik egy igen lényeges szempont, amit saját viszonyaink tekintetében lényegesnek és hangsúlyozandónak tartok. Arra gondolok, hogy az UM. szervezetében a Társadalomtudományi Fakultás lényegében azokat a tudományos diszciplínákat öleli fel, amelyeknek oktatása a mi felsőoktatási rendszerünkben csak mellékesen és egyéb tárgyak keretében történik, kiegészítő jelleggel és speciálkollégiumi szinten, avagy csak egy tárgy keretében. Gondoljunk csak a szociológiára, a kriminológiára, a demográfiára. Erre a körülményre később még részletesebben is kitérek, itt csak a figyelmet szerettem volna rá hangsúlyozottan felhívni.

Mielőtt az egyes tagozatok keretében oktatásra kerülő tananyagot részletesebben is ismertetném, hogy a magunk viszonyaival összehasonlítható legyen egy-egy tudományos diszciplína teljesebb arculata, szükségesnek vélem a Fakultás szervezetének ismertetését is.

Mint már említettem, a Társadalomtudományi Fakultás nyolc departementet foglal magában. Ezek a következők: antropológiai, kriminológiai, demográfiai, közgazdasági, politikatudományi, szociológiai departement, valamint az ipari kapcsolatok departementje és az elnevezésében a főiskola nevet megtartó szociális munka főiskolája. A departementek a Fakultás tagozatai, önálló jogi személyek, önálló szervezetű oktatási és kutatási egységek, amelyek a Fakultás költségvetési támogatását élvezik, de önálló gazdál-

kodó egységek is (pénzügyi alapjaik messze meghaladják az egyetem által biztosított költségvetési támogatást), és pénzügyi téren messzemenő szabadsággal rendelkeznek a tekintetben, hogy anyagi eszközeiket a legcélszerűbben fordíthassák az oktatás és a kutatás támogatására, átszervezésére, illetve átrendezésére. A departementek vezetője adminisztratív és tudományos ügyekben egyaránt a departementek igazgatója. Az oktatási rend, a kutatási programok és a követendő módszerek (oktatási metodológia) kialakításában és megtervezésében a professzori kar mint testület játszik döntő szerepet. A kriminológiai departement részletes ismertetése kapcsán bővebben is kitérünk a professzori testület munkájára, az oktatásban és kutatásban játszott szerepére, ennek szervezeti formáira. A departementeket teljes felelősség terheli a hallgatók szakmai felkészítéséért, elméleti és gyakorlati kiképzéséért, a szükséges szervezeti intézkedések kidolgozásáért és az elengedhetetlen anyagi fedezetek biztosításáért. A departementek ugyanakkor, amikor az oktatás és a kutatás egységének elve alapján nyújtanak szakmai képzést, egyúttal az egyes diszciplínák tudományos „közéletének” fórumai, szervezői és központjai. Azt mondhatnánk, hogy a departementek olyan szervezetek, amelyek — a mi viszonyainkkal egybevetve — ellátják a kutatóintézetek, a fakultások és az akadémiai osztályok funkcióit, amennyiben a kutatás laboratóriumai, a szakmai oktatás tanintézetei és a tudományos élet szervező központjai.

Nyilvánvaló, hogy ilyen komplex feladatsor ellátásához komplex szervezeti struktúra szükséges. Ezért a departementek szervezetében a professzori testület, mint szervezeti egység mellett (amely elsősorban az oktatás ügy-szakáért felelős) megtaláljuk a kutatók testületét, a dokumentáció kisegítő apparátusát, a statisztikai-matematikai feladatokat ellátó számítóközpontot, a gazdasági-adminisztratív részleget, amely a tanulmányi ügyek, a kutatás-oktatás és tudományszervezés előkészítő-lebonyolító és koordináló szerve. A departementek konzultatív testületként (még egyszer hangsúlyozom, hogy testületként) tagjai a különböző tudományos és szakmai egyesületeknek, nem névre szóló, hanem intézményes meghívás alapján tudományos tanácsadó szervei az állami-adminisztratív bizottságoknak, amelyeknek tevékenysége a departement profiljába vágó feladatok elvégzésére irányul. A departementek így módon aktív közéleti elkötelezettségűek mind a tudományszervezés vonalán, mind pedig a közélet politikai síkján. Ez a közéleti-társadalmi elkötelezettség azonnal érthetővé válik, ha a Kriminológiai Departement működését közelebbről is megismertetjük a későbbiek során.

A Társadalomtudományi Fakultás departementjeinek ez a röviden jellemzett arculata, különösen pedig a kutatás és oktatás egysége, tudományszervező közéleti elkötelezettsége egyrészt tudománytörténeti-ideológikus okokkal, másrészt bizonyos társadalmi átalakulási folyamatokkal, szociológiai-politikai praktikus igényekkel függ össze. Közelebbről arra gondolunk, hogy a tudományok fejlődésében jelentkező specializálódás folyamata szerencsésen

egybeesett olyan társadalmi változásokkal, illetve a társadalom vezetési módjában, hatalmi-adminisztratív szervezetében beálló változásokkal, amelyek a tudományos megismerési igényeket közvetlenül összekapcsolták egy „professzionizáció” lehetőségével. Ha az ideológikus-teoretikus változások (specializálódás) és társadalmi-praktikus igények ilyen szerencsés egybeeséséhez hozzávesszük az uralkodónak mondható pragmatikus észak-amerikai beállítottságot, kézenfekvő egy olyan változás reális lehetősége és következetes keresztülvitele, mint aminek szemtanúi lehetünk. A pragmatista beállítottság így elősegítette egy olyan szervezeti keret megteremtését, ami megvalósította tiszta formában azt, ami nálunk és Európában általában csak kezdeteiben, alapjaiban és következetlenül található meg. Hogy sokkal világosabban fogalmazzuk meg mondanivalónkat: míg nálunk vannak szociológusok, kriminológusok, demográfusok, de nincs szociológus-képzés, demográfus- és kriminológus-képzés, addig ennek a Társadalomtudományi Fakultásnak keretében mindez megvalósult, mert nem béklyózta őket annyira a tudományrendszerezés filozófiai-hagyományos kötöttsége, mint bennünket, az alaptudományok általánosító hagyományai nem vágták el a specializálódás útját azon a címen, hogy kikristályosodott, leszűrt és igazolt, oktathatóvá vált ismeretanyag még nem várható el ezektől a kialakulóban levő diszciplínáktól. Ennek a dinamikusabb fejlődésnek persze vannak olyan hátulütői is, amikre később visszatérek, de a dolog lényegén, a specializálódás tudományos-ideológiai törekvéseinek szervezeti változásokkal egybekapcsolt radikális véghezvitelen ez mit sem változtat.

Itt mindjárt utalnom kell egy olyan illúzió szétfoszlására, amit a modern tudományos fejlődés vetett fel a műszaki-gazdasági tudományok és olyan tudományos szakágak jelentkezésével, mint a kibernetika. A társadalomtudományok jelentőségének háttérbe szorulásával kapcsolatos illúziókra gondolunk. Ezekre volt csattanós válasz a társadalomtudományok utolsó évtizedben tapasztalt nagyarányú, a specializálódás formájában végbement fejlődése és ennek a fejlődésnek az egyetemi szervezet hagyományos rendjét kitépítő-átalakító hatása. A társadalmi folyamatok és változások megértése, ezekben az ember szerepének pontosabb felmérése és megismerése úgy látszik nem helyettesíthető a gépi úton nyert „optimális döntésekkel”, amelyekben elhanyagolható a társadalmi közvetítések, szociológiai-történelmi és gazdasági törvények emberi-pszichikus visszatükröződése. Ennek pontosan az ellenkezője történt: a modern statisztikai-matematikai eljárások a társadalomtudományi diszciplínákat megtermékenyítették, módszertanilag felfegyverezték és specializálódásukat elősegítették. Így vált le a statisztika „anyatudományáról” a matematikai fegyverzettel megerősödött demográfia, a szociológiáról és jogtudományról pedig a kriminológia stb.

Ami azokat a praktikus társadalmi igényeket illeti, amelyek a specializálódás folyamatát reálisan meghatározták, hosszasabb történelmi-szociológiai

fejtegetésekbe nem bocsátkozhatunk. Ismereteseek a kapitalista államok struktúrájában beállott alapvető változások, amelyek az állami-hatalmi beavatkozás körét jelentősen kiszélesítették és a kapitalista társadalom állami vezetésének hagyományos módszereit átalakították. Az állami intervenció körének kiszélesedése új igazgatási apparátust igényelt, amelynek működéséhez meg kellett teremteni a speciális ismeretek rendjét. A szociálpolitikai feladatok, a szegénygondozás, az alkoholizmus és bűnözés elleni harc, a demográfiai folyamatokra is figyelemmel levő településpolitika és település tervezés stb. egyházi-humanitárius és jótékonyossági alapon működő szervezeti kereteit kinőtte, igazgatási szakapparátus kezébe ment át, vagy a municipális beavatkozás körét messze meghaladó kormányzási teendővé vált. Új hivatások, új szakmák jelentek tehát meg, amelyek speciális ismeretanyagot kívántak, olyan ismeretanyagot, amely választ ad a gyakorlatban felvetődő legfontosabb kérdéseikre. A hagyományos diszciplinák keretében ilyen speciális ismeretanyag nem szerepelt, vagy ha szerepelt is, csak olyan vonatkozásban, amit az „alaptudományok” konceptuális keretei megengedtek. Mit kezdetett pl. az elsősorban oktatásra, ismeretanyagközlésre beállított általános pedagógiai képesítéssel egy javítóintézeti nevelő, akinek új státusában feladatai csak részben ismeretközlő jellegűek, csak szinte mellékesen oktatási jellegűek? Az új hivatások praktikus igényei így egyúttal elméleti igények is voltak. Ezeket foglalta keretbe a Kriminológiai Departement, vagy a Szociális Munka Departementje.

Az UM. Társadalomtudományi fakultásának oktatási rendje

A szervezet ismertetése után immár elengedhetetlen az egyes departementek oktatási rendjének, mindenekelőtt tananyagának nagy vonalakban való ismertetése.

a) Az Antropológiai Departementben az antropológia interdiszciplináris jelleggel kerül oktatásra. Ez felöleli a hagyományos, természettudományi antropológiát, paleontológiát, az ember előtörténetét és a prehisztorikus archeológiát, a kultúrantropológiát (beleértve a nyelv és kultúra kapcsolatait is), a társadalmi antropológiát (különös tekintettel Kanada őslakosságára és nemzetiségi csoportjaira). Azt mondhatnánk, hogy az etnológia és etnográfia köré csoportosítva a tanrendben találjuk mindazokat a tárgyakat, amelyek az embert és az ember fejlődését, valamint az ember tárgyi „önmegvalósítását” a maga változatos formáiban tanulmányozzák. Ettől az oktatási rendtől egy olyan általános antropológia kialakulását várják, amely ugyanakkor feltételezi a hagyományos diszciplinák továbbfejlődését is (a történelem, az archeológia és a nyelvészet), de mindezt interdiszciplinárisan az antropológia mint *tárgyi* egység köré csoportosítva.

b) A Kriminológiai Departement oktatási programjában megtaláljuk az általános kriminológiát (elemei, elmélettörténet, általános módszertan), összehasonlító kriminológiát, a kriminológia és deontológia kapcsolatát tárgyaló kurzust, a kriminológia különös részét (ifjúsági bűnözés, női bűnözés, galéri bűnözés), a biokriminológiát (biokriminogenézis), a bűnügyi elmekörtant (a normális és patológikus viszonyát a bűnözőknél), a kriminálpszichológiát, a kriminálszociológiát, a kriminálpolitikát, a pönológiát és börtönügyet, a bírósági lélektant, a klinikai kriminológiát (diagnosztika és prognosztika, a reszocializálás és átnevelés eredményességének mérését és a mérési módszerek értékelését).

c) A Demográfiai Departement tanrendje a következő tárgyakra terjed ki: általános demográfiai elmélet, demográfiai módszertan (információ gyűjtés, demográfiai analízis, demográfiai modellek), a demográfia gazdasági aspektusa (demo-ökonómiai elméletek, népességalakulás gazdasági hatásai és faktorai, a demográfia szociológiai, ökológiai, földrajzi és politikai aspektusa) általános teoretikus kérdések (a fejlődő országok népesedési problémái, születés-szabályozás és családtervezés, gazdasági tervezés és népesedési politika, népesség átrétegződés és népességmobilitás stb.), továbbá Kanada sajátos népesedési problémái (történeti demográfia).

d) A Közgazdasági Departementben oktatják a politikai gazdaságtant általában (gazdaság és társadalomtörténet, gazdasági fejlődés, a gazdasági elméletek története, gazdasági rendszerek), közgazdasági módszertant (gazdasági elemzés, gazdaságstatisztika, ökonometria, kvantitatív módszerek, dinamikus távlati tervezés stb.) gazdaságelméletet (mikro-ökonómiai elmélet, makro-ökonómiai elmélet, termelés-elmélet, pénzügytan, vállalati gazdálkodástan, pénzügyi gazdálkodás, nemzetközi gazdasági kapcsolatok elmélete, a gazdasági fejlődés elmélete, gazdaságszociológia, industrializáció és városgazdálkodás, pénz- és hitelemélet, gazdasági fluktuáció, költségvetés és közgazdálkodás, nemzetközi kereskedelem, a munkaerővel való gazdálkodás, nemzetközi pénzügyi kapcsolatok, jövedelem- és keresetszint stabilitásának módszertana, a nemzeti jövedelem és annak felosztása, ipari struktúra és gazdasági fejlődés irányai, a piacpolitika, üzemgazdaságtan, a gazdaságpolitika és intézményei, Európa, Észak-Amerika és Kanada gazdaságtörténete).

e) A Politikatudományi Departementben oktatják az általános politikai elméletet (elemei a politika tudomány gondolatának történelmi fejlődése, a jelenkor politikai ideológiái, politika-magatartás, közvélemény és politika, politikai erők és a „groupes de pression”, tervezés és politika, az államhatalom alapjai, összehasonlító politikai rendszertan), módszertani kurzusokat (a politika-tudomány metodológiája, empirikus alapjai, anyagelemzés és a források kritikai magyarázata, közvéleménykutatás), a politikai rendszerek történetét, a nemzetközi kapcsolatok történetét és intézményeit, nemzetközi jogot és nemzetközi magánjogot, a katonai együttműködés szerveit és szervezetét,

politikai földrajzot és gazdaságföldrajzot, a jelenkor politikai rendszereit (fejlődő országok, európai szocialista országok, nyugat-európai országok, a Szovjetunió, közel-keleti és távol-keleti országok, latin-amerikai országok), a politikai hatalom intézménytípusait (federalizmus, területi decentralizálás és ennek technikája, közszolgálat és állami adminisztráció, municipális politika és adminisztráció, a közszolgálat politikai ellenőrzése, igazgatási jog (szervezés), módszertan és elméleti alapok), Kanada politikai intézményeit (igazgatás, állami és municipális igazgatás, a tartományok közhatalmi intézményei, különös tekintettel a Quebec-i intézményekre, Kanada külpolitikai kapcsolata és a külkapcsolatok szervei, ezek működése).

f) Az Ipari-kapcsolatok Departementjében lényegében a modern szervezéstudományi diszciplínának a tananyag. Így többek között bevezetés a munka-kapcsolatok rendszerébe, a munkásmozgalom története és ideológiai fejlődésének története, a szakszervezeti mozgalom és szakszervezeti politika, a munkáltatás és alkalmaztatás rendszerei összehasonlító alapon, módszertani alapismertek (munkaidő és szabadidő mérleg, az ipari struktúra elemzése, operacionális elemzés technikája, valószínűségi számítás alapján végzett elemzés, a szervezetek és struktúrák matematikai programozása, automatizálás), az ipari vezetés szervezete és adminisztrációja, döntéshozatal, vállalati vezetés és gazdálkodás szervezési alapjai (személyzeti politika, szakemberfelhasználás, a személyzet képzése, továbbképzés kiválasztása, elosztása és premizálásának alapelvei, a vállalati adminisztráció hatékonyságának matematikai elemzése, a bürokrácia problémái, társadalombiztosítás, az öngazgatás kérdései), a munkáltatással és munkavégzéssel kapcsolatos ismeretek (munka-élettan, munkajog, a kollektív szerződések és a tárgyalások szociológiai-élettani problémái, munkajog és munkaügyi bíráskodás, a kormányzat politikája és a munkáltatás kapcsolata).

g) A Szociális-munka Departementjében megtaláljuk mindazokat a diszciplínákat, amelyek ezzel a munkával kapcsolatosak. Így a társadalombiztosítással és a társadalmi jóléti szolgálattal kapcsolatos szervezeti, jogi és eljárási alapismerteket, a jóléti szolgálat és társadalombiztosítás különböző rendszereit és ezek alapjául szolgáló filozófiát, ideológiát, a szociálpszichológiát, a csoport-pszichológia és csoportfoglalkozás elméleti alapjait és praktikus módszertanát, a szociálpolitika jelenlegi rendszerei és perspektívái című összehasonlító kollégiumot, szociológiai és pszichológiai kutatási módszertant, a csoport és egyéni terápia alapjait, a szociálpolitikai jogi ismereteket.

h) A Szociológiai Departement tanrendjében felvett tárgyak felölelik az általános szociológiát és a szakszociológiákat. Így többek között a szociológia elemei, a szociológiai gondolkodás története, a szociológia módszertana és a szociológiai kutatások módszertana című kollégiumokat, a kutatási technika különböző kurzusait (különös súllyal a matematikai-statisztikai módszertant), a jelenkor szociológiai és szociálpszichológiai elméleteit, a jelenkor társadalmi

rendszereit és intézményeik struktúráit (ipari társadalom, fogyasztó társadalom, tömegtársadalom, tömegkommunikáció, társadalmi rétegződés és társadalmi mobilitás, nemzetiségek és népcsoportok kapcsolatai, a társadalmi kontinuitás és társadalmi fejlődés, a foglalkozás és hivatás szociológiai problémáit). Valamennyi szakszociológia is tananyag, így különösen a város és faluszociológia, vallásszociológia, családszociológia, politikai szociológia, pedagógiai szociológia, munkaszociológia, a szabadidő szociológiája, a szervezetek szociológiája, a nyelvészociológia, a gazdasági intézmények szociológiája, az ipari társadalom szociológiája, kis csoportok szociológiája, szociometria, tudománysszociológia, irodalomsszociológia, és végül az ún. *sociologie de la connaissance*.

Külön kurzusokat szentelnek a Quebec-i társadalomnak és ezen belül tananyag a szociográfia és ennek módszertana is.

Közvetlen, személyes tapasztalataim valamennyi departement működéséről és oktatási programjáról természetesen nincsenek, ezért a felvázolt kép bizonyára szakmai szempontból sok kívánnivalót hagy maga után, ami az olyan tudománysszakok oktatási anyagát illeti, amik nem vágnak közvetlenül a szakmámba. A „leltár”, amit adtam, bizonyára nem teljes. Céлом azonban nem az volt, hogy teljes és átfogó képet adjak egy fakultás oktatási programjáról mint tananyagról. Céлом annak érzékeltetése volt, hogy megítélésem szerint itt egy olyan felsőoktatási szervezettel állunk szemben, ami a maga nemében figyelemreméltó, elütő a mi szemléletünktől, de gyümölcsözően hasznosítható több vonatkozásban is. És most ezekre a gyümölcsöztethető tanulságokra térnék rá.

A hagyományos tudományrendszerezés és a specializálódás

Az előző pontban nagy vonalaiban láttuk az oktatási programokat az egyes departementekben. A legszembeütőbb ezekben a programokban egyrészt az, hogy egyes *speciális* tárgyak köré csoportosítanak egy sor kollégiumot, másrészt pedig az, hogy az oktatási programban inkább *problematika* dominál, semmint klasszikussá vált ismeretanyag. A speciális tárgy köré csoportosított kollégiumok rendszere határozza meg a departementek jellegét, amit hivatalosan interdiszciplinárisnak mondanak, a problematikára épített kurzusok rendszere viszont a katedratudományoktól a kutatásokhoz közelíti az oktatott anyagot.

Úgy gondolom, hogy mind az interdiszciplinaritás, mind az oktatási anyagnak a kutatások aktuális állásához való közelítése két olyan sajátosság, ami közelebbi vizsgálatot érdemel.

Általános okfejtés helyett helyesebbnek látszik, ha a kriminológiai departement példáján mutatom be ezt az interdiszciplinaritást. A bűnözés olyan jelenség, amellyel több klasszikus tudománysszak is foglalkozik. Mindenekelőtt a

jogtudomány, közelebbről a büntetőjog, az orvostudomány, a pedagógia, a szociológia, a pszichológia, a kriminalisztika stb. Európában általában a jogi fakultások keretében oktatják a kriminológiát, egyes helyeken az orvosi fakultások, máshelyütt a társadalomtudományi fakultások, elsősorban a szociológiai tagozatok. A hagyományos, klasszikusnak számító tudomány-szakok keretében azonban a kriminológia oktatása szükségképpen egyoldalú aspektust kapott, egyoldalúságában elzárkózottá vált és ezt az egyoldalúságot erőnné magasztosította. Közelebbről arra gondolunk, hogy bár a jogtudomány vagy a pedagógia a bűnözés összetett jelenségének csak bizonyos részletét vizsgálta, a maga megközelítési módját egyedül üdvöztetőnek és elméletileg egyedül tarthatónak minősítette. A kutatások területén, azok elméleti általánosítása területén eddig sokkal inkább rivalizáló vitákról, semmint alkotó együttműködésről számolhatnánk be. Mindez természetesen nem az egyes tudomány-szakok képviselőinek szubjektív adottságaival magyarázható, hanem olyan tudománytörténeti okokkal, amelyek összefüggésben vannak és voltak a társadalmi fejlődés egészével, valamint a vizsgált tárgy jellegével. Ami a társadalmi fejlődés által meghatározott okokat illeti, talán elég két tényezőre utalnunk. Egyrészt az európai fejlődés a bűnözés definícióját a jog, közelebbről a büntetőjog hatáskörébe utalta és ennek folyamán olyan általánosan elismert társadalmi értékekkel hozta összefüggésbe, mint az emberi szabadságjogok, alkotmányos garanciák. Nyilvánvaló, hogy ezeknek az értékeknek tiszteletben tartása, az ezekhez való ragaszkodás sok szempontból megköthette a racionális, célszerű cselekvés lehetőségét. A „nullum crimen sine lege” elve, a „nulla poena sine lege” ugyancsak klasszikusnak mondható elve minden társadalmi beavatkozás előfeltételévé a jogi szabályozottságot tette, és a pedagógiai, pszichológiai kezelési módszereket csak annyiban alkalmazták, amennyiben ezek a jog kényszerjellegével, de egyúttal a személyiségi autonómia jogi garanciáira vonatkozó általános jogelvekkel összeegyeztethetők voltak. A másik társadalmi fejlődés által meghatározott tényező, ami a fent említett helyzet kialakulásában szerepet játszott, szocialista fejlődésünkkel állott összefüggésben. A szocialista fejlődés útján meginduló társadalmunkban szükségképpen olyan illúziók alakultak ki a fejlődés kezdeti időszakában, hogy a társadalmi átalakulás és a hatalom jellegének megváltozása automatikusan maga után vonja a bűnözés csökkenését, majd teljes felszámolását is. Ezt az illúziót sok körülmény összetetten táplálta. Így mindenekelőtt a marxista társadalomtudomány kritikai szemléletének háttérbe szorulása és apologetikus jellegének előtérbe nyomulása, a bűnözés jelenségének olyan magyarázata, amely ezt a társadalmi jelenséget nem is engedte összefüggésbe hozni a szocialista társadalmi rend történeti-átmeneti jellegével, hanem kizárólag a kapitalista környezetre és a kapitalista múlt tudati maradványaira vezette vissza, a társadalomtudományokban az emberrel foglalkozó olyan tudománysszakok fejlődésének háttérbe szorulása mint a pszichológia stb.

Ezeknek a tényezőknek hatására elméletileg rendkívül összetett és ellentmondásos helyzet alakult ki. A bűnözés társadalmi determináltságának tagadása, mint általános bázis kialakította a bűnözés normativista jogi szemléletét, ami viszont a maga részéről messzemenően megtűrte olyan individuális pszichológiai nézetek térhódítását, amelyek a bűnöző magatartást egyoldalúan pszichés defektusokra, vagy konfliktusokra vezették vissza, a pedagógiában pedig a kriminálpedagógiát burzsoá diszciplinává minősítették és művelését a Makarenko-i örökségre való tekintettel elutasították.

Ma már világos, hogy a bűnözés általános magyarázó elméletét szocialista társadalmunkban kutatások nélkül, apriorisztikus elméleti premisszákra felépítve nem lehet kialakítani, hanem részletes és sokoldalú szociológiai, pszichológiai és jogi kutatások segítségével először is fel kell deríteni a bűnözés mozgásformáit, dinamikáját és struktúráját a társadalmi változásokkal összefüggésben, a bűnözésnek, mint egyedi magatartásnak a magyarázata pedig megkívánja a sokoldalú pszichológiai kutatásokat, végül pedig összegezni kell azokat a jogi és pedagógiai tapasztalatokat, amelyeket eddig gyűjtöttünk a bűnözés elleni harcban és a büntettek reszocializálásában. Egy ilyen sokoldalú felderítő és elemző munkának kell tehát megelőznie egy olyan igény megalapozását, amely a bűnözésnek átfogó és egységes szemléletű magyarázatára képes. Az interdiszciplinaritás tehát nálunk ma olyan szükséges követelmény, amely nélkül nincs sem a kutatások, sem ezek elméleti általánosítása területén előrehaladási lehetőség.

Nem kétséges előttünk, hogy ebből a fentebb vázolt szempontból a kriminológiának, mint interdiszciplináris tudományszaknak a kialakulása és oktatása sok szempontból termékeny példát találhat az UM. Kriminológiai Departementjének modelljében.

A Kriminológiai Departement oktatási rendjét, mint említettük, az határozza meg, hogy a bűnözés mint speciális tárgy köré csoportosítva interdiszciplináris alapon építik fel a kurzusokat. Ezek a kurzusok foglalkoznak a bűnözésnek mint társadalmi jelenségnek szociológiai meghatározottságával, a bűnözés társadalmi kontrolljának lehetőségeivel és módszereivel, a kriminálpolitika lehetséges irányzataival és ennek a büntetőjogi felelősségelméletre gyakorolt befolyásával (az ún. büntetőjogi filozófia kérdéseivel), a büntettek pszichológiájával és a pszichológiai faktoroknak a bűnözés genézisében játszott szerepével, a bűnözésnek és az elmebetegségeknek a kapcsolatával, a társadalmi higiéné és a bűnözés elleni küzdelem eszközeinek kombinálási lehetőségeivel, a büntettek büntetőjogi intézmények keretében és klinikai eszközökkel való átnevelésének és reszocializálásának módszereivel. Ugyancsak oktatják a rendőri munka krimináltaktikai eszközeit, ezek modernizálási lehetőségeit. Kurzusok vannak az igazságügyi és rendőri szervezet problémáiról, az említett szervezetek adminisztrációjának és koordinálásának kérdéseiről. Ha a hagyományos tudományrendszerezési és nálunk

valamint Európában bevett diszciplinákban gondolkodunk, akkor azt mondhatjuk, hogy a Kriminológiai Departementben oktatásra kerül a bűnözés etiológiája szociológiai, pszichológiai és pszichiátriai aspektusból, a bűnözés fenomenológiája büntetőjogi és szociológiai aspektusból, a bűnözés prevenciója és a büntetések kezelése büntetőjogi, pszichológiai és pönológiai szempontból, valamint a különböző kriminológiai elméleteknek a büntetőjog filozófiájára gyakorolt befolyása, továbbá a bűnözés genezisééről vallott nézeteknek a büntetésekkel való bánásmód módszereire és irányára gyakorolt befolyása (ezeknek a terápiában megmutatkozó konzekvenciái).

Nem kétséges, hogy ez az interdiszciplináris megközelítési mód több oldalú több síkú ismereteket nyújt, mint a hagyományos oktatási rend, amelyben a kriminológia általában egy tantárgyként kerül oktatásra. Ez az egy-tantárgyas rendszer szükségképpen egyoldalú, szűkös, hézagos és más ismeretekre utaló (más ismereteket feltételező), olyan ismeretekre, amelyek az oktatás keretéből hiányzanak. Ugyanakkor előnye, hogy egy meghatározott és a maga elvi alapjaiban homogén ismeretet sajátíttat el, ami magyarázatot ad a bűnözés genezisééről (annak valamilyen aspektusáról) és ennek konzekvenciáiról a büntetések kezelése és a bűnözés elleni harc területén. A szembenálló felfogások bírálata, ismertetése így szükségképpen elnagyolt és nem követel a hallgatóktól intenzív szellemi munkát, önálló utánjárást. Az interdiszciplináris oktatási mód ezzel szemben lehetőséget nyújt a többirányú ismeretszerzésre, még ha ez a többirányúság azzal a veszéllyel is jár, hogy az ismeretek mozaikszerűek, heterogének és eklektikusak lesznek. A többirányúság elvitathatatlan előnye az is, hogy a szerzett ismeretek szintetizálására ösztönöz, gondolkodásra sarkall, a lehetséges nézőpontok és kutatási irányok közötti választásra indít, azzal, hogy a választott nézőpont feltételezze, vagy előfeltételezze a társdiszciplinák eredményeinek ismeretét vagy azok felhasználását, és ne a nemtudáson, az ignoráláson alapuló önkényes választás legyen. Természetesen az UM. keretében nincs lehetőség arra, illetve pillanatnyilag nincs lehetőség arra, hogy egy szintetizált ismeretanyagot sajátítsanak el a hallgatók, hiszen a marxizmushoz hasonló átfogó társadalomelmélet hiányában és egy a társadalmi determináltságból kiinduló, azt előfeltételező pszichológiai elmélet hiányában nehezen képzelhető el egy olyan szintézis, ami ne lenne eklektikus, következetlen. Rendkívül jellemzőnek tartom ebből a szempontból a Departement több képviselőjének törekvését a marxizmus antropológiájának elsajátítására, ami felcsillantotta előttük a szociológiai és pszichológiai aspektus szintézisének lehetőségét. Azt hiszem, hogy tévedés volna ezeknek a törekvéseknek olyan kritikái elutasítása, hogy ezek kizárólag a marxizmus meghamisítására tett kísérletek, mivel Marx fiatalkori- és érettkori munkái közé akarnak válaszfalat húzni. Az ifjú Marx munkásságának felhasználásában olyan szimptómát kell látnunk, amihez a kapitalista társadalomtudomány képviselői immanens törvényszerűség útján és nem ideológiai kártevés szándékával jutottak el.

Immanens szükséglet vezette őket, hiszen ez alapot teremthet a *közös bázisú* interdiszciplinaritásra, amelyben eltűnik a szakadék a két vagy több megközelítési mód között, mert egyik a másikra, a másik eredményeire és nem a másik eredményeinek tagadására épít. Természetesen illúzió volna azt feltételezni, hogy egy ilyen marxista szintézis reális lehetősége forog fenn a Kriminológiai Departement keretében. Sokszor arról is szó van, hogy a marxista kategóriákat (pl. az elidegenedés kategóriáját) eredeti értelmükből és tartalmukból kiforgatva alkalmazzák, használják fel. A marxizmushoz való szükségszerű fordulás, illetve a marxizmus antropológiájához való eljutás kezdetei viszont kifejezői az interdiszciplinaritás keretében a mozaikszerű ismeretek és eklektikus elméletek meghaladási igényének.

Az interdiszciplinaritás alapjában véve a Kriminológiai Departement keretében azt jelenti, hogy a bűnözés jelenségére alkalmazott jogi, szociológiai és pszichológiai-pszichiátriai ismereteket sajátítanak el a hallgatók. Tehát alkalmazott pszichológiaként kriminálpszichológiát, alkalmazott szociológiaként kriminálszociológiát tanulnak. A kriminológia mint tudományszak ebben a keretben olyan anyatudományként jelenik meg, amely átfogja a jogi, pszichológiai, szociológiai ismereteket, amennyiben ezek a bűnözésre mint közös tárgyra vonatkoznak. Azt mondhatnánk, hogy a kriminológia itt annak a tudományszaknak a megjelölésére szolgál, amelyet nálunk bűnügyi tudományként szokás megjelölni, azzal a különbséggel, hogy itt ennek a közös tudományszaknak önálló egyetemi szintű oktatási forma, önálló szervezeti forma is a velejárója, míg minálunk ez hiányzik.

Az interdiszciplinaritás tartalmilag a bűnözésre vonatkozó különböző tudományszakok pluralitását jelenti, közös elméleti alapok azonban nem teremtették még meg egy szintézis lehetőségét. Ebből a helyzetből következik az előadott tárgyak tartalmi ismertető jegye, amit úgy határozhatnánk meg, hogy nem taníthatóvá, klasszikussá és vitathatatlaná vált alapismereteket oktatnak, hanem oktatási anyagként a különböző tudományszakok képviselőinek kutatási eredményeit ismertetik. Az elméleti relativizmus a maga hátrányai mellett azzal a kétségtelen előnnyel is jár, hogy az oktatás és kutatás nem határolódik el mereven egymástól, ahogy az nálunk — legalábbis a társadalomtudományok területén — tapasztalható. Az évről-évre ismétlődő „jegyzet”, illetve „tanköny” anyag egyszerűen hiányzik az oktatás bevett formái közül. Ismeretlenek az ún. magisztrális előadási formák, ehelyett kutatási eredmények, ezeknek szükségszerű elméleti premisszái és elméleti konzekvenciái kerülnek előadásra a hallgatók és tanárok közti dialógus formájában. Az előadások inkább megbeszélő szemináriumok, semmint klasszikus értelemben vett alapismeretközlés. Ennek kétségkívül sok előnye van. Egyrészt a professzori kart magas szintű szellemi teljesítményre sarkallja, megteremti a több irányzattal, a pluralitással szükségképpen együttjáró vitaszellemet és vitakészséget, versenyre készlet, és nem utolsó sorban széleskörű ellenőrzést bizto-

sít, ami a hallgatókat is beleértve a tudományos egzakttság igényességét feltétlenül megkívánja, még ha az elméleti jelentősége egy előadott koncepciónak nem is forradalmi.

Utolsó megjegyzésként talán még csak annyit ehhez a problémához, hogy meglátásunk szerint a kriminológia oktatásában, illetve a Kriminológiai Departement oktatási rendjében nem is annyira a hivatalosan hangoztatott interdiszciplinaritás érvényesül, mint inkább multidiszciplinaritás. Ezalatt azt értem, hogy nem egyes tudományszakok egymás eredményeire építő, együttes erőfeszítésének eredményeit szintetizáló és elméletileg általánosító törekvését látjuk megvalósulni, mint inkább az egyes tudományszakok egymásmelletti-ségét. A mozaikszerűség kétségkívül komplexebbé teszi a látásmódot, de ez véleményünk szerint elméletileg nem szünteti meg a különböző megközelítési módok által produkált eredmények ellentmondásosságát, mert hiányzik a közös elméleti bázis, ami magyarázná a különböző tudományszakok aspektusainak összefüggéseit, a tudományszakok által vizsgált jelenség-szelvények egymáshoz való viszonyát, egymásba való átmenetét (pl. a szociológiai jelenségek pszichés leképeződését, majd a lélektani jelenségek társadalmi manifesztálódását, a normatív elemek társadalmi determináltságát, majd realizálódását az emberi magatartásban stb.).

Az interdiszciplinaritás szervezeti keretei megvannak ugyan a departementekben, azonban tartalmilag multidiszciplinaritás érvényesül. Önmagában az a körülmény, hogy a szervezeti kereteket létrehozták, komoly előrehaladás, hiszen a kutatási eredmények „horizontális” felgyülemzése tapasztalatilag alapozza meg azt a ma még inkább csak óhajtott megoldást, hogy valamilyen közös, szintetizáló filozófiai bázis álljon rendelkezésre. A Kriminológiai Departement egyes képviselői nyíltan ki is jelentik, hogy a szintetizálás ma még lehetetlen, mert hiányzik ehhez a közös tudományos nyelvezet, a közös kategóriarendszer. Itt látható leginkább a filozófiai iskolázottság és egy közös általános társadalomelmélet hiánya. Mihelyt ugyanis a pszichológus és a szociológus közös téma kutatásában vesz részt, azonnal kitűnik, hogy hiányzik a közös platform: alapvető szociológiai kategóriák értelmezésében nem értenek egyet pl. a társadalmi fejlődés, vagy a társadalmi struktúra, avagy társadalmi státus stb. fogalomhasználata nem takar közös tartalmakat. Ebből a helyzetből az ideálisnak mondható szervezeti keretek önmagukban nem teremtik meg a kiutat. Hogy a szervezeti keretekben való gondolkodás mint a kiutkeresés elfogadott módszere mennyire hibás, arra egy szervezeti kísérlet, próbálkozás világít rá a legjobban. A Montréal-i Egyetem mintájára Quebec „Laval” Egyetemén is létrehozták a társadalomtudományi fakultást. Rövid idő után azonban ezt kiegészítették egy ún. Felső Társadalomtudományi Intézettel, ami hivatva lett volna a tudományszakok közötti tényleges interdiszciplinaritást megvalósítani. Az elméleti megoldás háttérbe szorítása itt is pusztán szervezeti síkra tolta el a kérdést. A problémát úgy vetették fel, hogy biztosítani kell az

ún. generalisták képzését, akik nemcsak egy tudományszakban jártasak, hanem minden tudományszakban. Ennek korlátai azonnal kézenfekvőek voltak: mennyi lenne így a tanulmányi idő? A válasz erre az volt, hogy ugyanannyi, mint általában, azonban minden tudományszakból csak a lényeges, a másik tudományszakkal összefüggésben álló ismeretanyagot kellene oktatni rövidített formában. Ennek képtelensége nyilvánvaló lett, mihelyt utólag, már az Intézet létrejötte után elhangzott az a nagyon is megalapozott ellenérv, hogy így csak művelt dilettánsokat képeznek ki. A szervezeti úton, a diszciplinák együttes oktatása, illetve egymásmelletisége útján keresett megoldás más helyen is tapasztalható. Franciaországban pl. külön intézetet hoztak létre az emberrel foglalkozó tudományok objektív kutatási módszereinek tanulmányozására. Világos azonban, hogy a filozófiai bázis, a világnézeti bázis figyelmen kívül hagyása lehetetlenné teszi az oly nagyon óhajtott tudományos szintézist. A széttagolt „emberkép” és ugyancsak széttagolt „társadalomkép” nem nyújt semmi reményt a szintézisre. Rendező elvek nélkül nem lehet szintetizálni a felhalmozott részismereteket. A rendező elvek hiánya viszont filozófiai kategóriák nélkül nem küszöbölhető ki. Ezt egy példán szemléltetve szeretném bemutatni. Úgy tűnt, hogy a tanuláselméletre építő pszichológiai iskolák helyesen tudják kiegészíteni a szociológiai ismereteket és eltüntetik azt az űrt, ami az emberfelfogás szélsőséges individualista és a szociológiai ismeretek empirizmusa között fennállt. Kisült azonban, hogy ez a pszichológiai iskola a társadalmi viszonyokat, amelyek szerinte meghatározzák a pszichés mechanizmusokat, egyszerűen emberközi viszonyokként fogta fel. A szociológia oldalán viszont a társadalmi viszonyok interperszonális felfogása ugyancsak eltüntette az ezek mögött létező és ezekben jelentkező objektív társadalmi viszonyokat. Így a közeledés megtörtént ugyan és egy szintézis lehetőségével kecsegtetett, de hibás síkon csak hibás eredmények szintetizálhatók. Ha itt, ezen a síkon nem vezetjük be a filozófiai kategóriákat, akkor látszateredményekre jutunk, mert észre sem vesszük, hogy a szociológiai empirizmus, vagy a biológiai determinizmus hol csap át idealista, társadalmi indeterminizmusba. Ilyen körülmények között nem csodálatos, hogy a marxista antropológia szinte kínálja a helyes megoldást, a kiutat. Természetesen antimarxista vagy nem marxista alapon művelt szociológia és pszichológia szintézise a marxista antropológia alapján, a marxista antropológia bevezetésével abszurd eredményekre vezethet csak. Ehhez a világnézeti, filozófiai alapok felülvizsgálatára volna szükség. Erre természetesen nincs meg az ideológiai-politikai lehetőség ott, de a szervezeti megoldások útján keresett kiút eredménytelensége erről előbb-utóbb meggyőzi a különböző tudományszakok képviselőit.

Az eddigieket összefoglalva azt mondhatnánk, hogy a Kriminológiai Departement a maga önálló szervezeti formájában a kriminológia tudományának leszakadását jelzi alaptudományáról, a jogtudományról, és ebben az önálló szervezeti formában a bűnözés jelenségét (ennek geneziséét, fenomenológiáját,

a bűnözés elleni társadalmi harc és a büntettek kezelésének komplex módszereit) több tudomány szak megközelítése útján oktatja.

A Kriminológiai Departement oktatási formái

Azok a kifogások, amelyek a kriminológia oktatása ellen általában felhozhatók, jelentős korrekción mennek keresztül, ha az oktatás formáit is figyelembe vesszük. Így például az interdiszciplinaritás ellen felhozható az az érv, hogy bár a bűnözésről mint speciális tárgyról valóban sokoldalú információk szerezhetők a szóbanforgó oktatási rendben, azonban elmélyült alapképzés ennek ellenére nincs, mivel a különböző tudomány szakok bűnözésre alkalmazott ismereteit elsajátítják ugyan, azonban magát az alkalmazott tudomány szakot nem. Ez az ellenérv részben elesik, ha tekintetbe vesszük a következőket. A kriminológiai szakképzés a specializálódás célját szolgáló ún. postgraduate képzés. Ez azt jelenti, hogy már valamilyen egyetemi alapképzettség a feltétele annak, hogy valaki a kriminológiában specializálja magát. A kriminológiai Departement Szabályzata erről a következőket mondja: „A kriminológia oktatásának célja a kriminogén tényezőkre vonatkozó ismeretek elmélyítése, a bűnözés valamennyi ismeretes formája tekintetében, tehát mind a felnőtt, mind a fiatalok, valamint a férfi és női bűnözés vonatkozásában. A kriminológiai tanulmányok alapos ismereteket kívánnak nyújtani mind a bűnös magatartás etiológiájában, mind a különböző büntető, átnevelő, reszocializáló intézmények hatékonyságának értékelésében, a bírósági intézkedések és az ehhez kapcsolódó intézmények munkájának értékelésében. Az oktatást a rendőri tudományok (a kriminalisztika) egészíti ki.”

Valóban: az ismeretek elmélyítéséről van itt szó, mert a Departement hallgatói közé történő felvétel feltétele legalább valamilyen egyetemi alapképzettség (ún. baccalaureát), vagy felsőfokú egyetemi képzettség (ún. maitrise), legyen ez jogi, pedagógiai, pszichológiai, szociológiai vagy más tudomány szak diplomája.

Tekintettel a különböző alapképzettségre, valamennyi hallgatónak fel kell vennie egyéni tanrendjébe a „bevezető” tárgyakat. Ezek a propedeutikai tárgyak a következők:

- a) a büntetőjog általános tanai (hallgatása kötelező a Jogi Fakultáson),
- b) fejlődéslélektan
- c) személyiséglélektan (mindkét lélektani tárgy hallgatása a Neveléstudományi Karon kötelező),
- d) szociológiai alapismeretek (hallgatása a Szociológiai Departementben kötelező),
- e) bevezetés a szociálpszichológiába (hallgatása ugyancsak a Szociológiai Departementben kötelező),
- f) statisztika (hallgatása a Matematikai Departementben kötelező).

Mint látható, a kötelező bevezető tantárgyak oktatásáról nem közvetlenül a Kriminológiai Departement gondoskodik, hanem a többi departement vagy egyéb társfakultások. Nyilvánvalóan nem kell olyan tárgyakat hallgatni, amelyeket az alapképzettség megszerzése során már elsajátítottak.

A kriminológusi hivatásra való jobb felkészítés érdekében a Kriminológiai Departementen belül három tagozatot hoztak létre. A hallgatók előképzettségük és hajlamuk szerint választhatnak a három tagozat valamelyike közül. Ezek a tagozatok a következők:

1. *Általános kriminológia.* Ez a tagozat a kriminológiai kutatásokra és a kriminológia oktatására készít elő. A tanulmányi program a bűnöző magatartás vizsgálatára és a bűnözésre való társadalmi reakció hatékonyságának vizsgálatára készít fel.

2. *A büntettek reszocializálásának tagozata* a bűnözőkkel való bánásmód, az ún. klinikai kezelés módszereire és gyakorlatára készít elő, valamint a csoportterápia és csoportfoglalkozások technikájára. A tagozat feladata ezen kívül minden antiszociális magatartásnak individuális foglalkozással és csoportos kezeléssel való megelőzése, ennek elméleti alapjai és módszertani technikája.

3. *Igazságügyi és büntetvégrehajtási tagozat* a bírósági, bűnüldözési és büntetvégrehajtási adminisztráció hivatali teendőire készít fel. A képzésben különös hangsúlyt kap a különböző intézmények, intézetek és szervezetek igazgatása, vezetése. A hivatalos tanrend szerint: „ez a tagozat olyan kriminálpolitikai képesítést nyújt, mely lehetővé teszi a ma érvényes kriminálpolitikai alapelvek revízióját és a prevenció érdekében szükséges hatékonyság megvalósítását a jelenlegi hatályos rendszer megfelelő revíziójával.”

A kriminológia módszertanáról hallgatott elméleti kurzusokat szervesen egészíti ki az ún. laboratóriumi-experimentális munka. Ennek lényege, hogy a Departement kutató részlegében a hallgatónak elő kell terjesztenie egy kutatási modellt és azt a vitában meg kell védenie, illetve módosítania kell, ezt követően pedig végre kell hajtania. Kezdetben egyszerűbb kutatási tervek kidolgozásáról van szó, amelyekben egy hipotézis igazolásának módszertani technikáját kell elsajátítani a gyakorlatban. A lényeg itt a „módszertani szigor” begyakorlása. Ezek a laboratóriumi gyakorlatok megismertetik a hallgatót a kutatásban ma használatos valamennyi technikai felszereléssel is, hiszen az egyszerű kérdőíves vizsgálatól a statisztikai-matematikai számítások apparátusával is kapcsolatba kerülnek.

A nyári kriminológiai gyakorlatok a doktori fokozat megszerzéséig valamennyi hallgató számára kötelezőek. Ez lehetővé teszi, hogy a hallgató lemérje a maga elméleti felkészültségét, képességeit és készségét, de egyúttal arra is jó alkalom, hogy az elsajátított elméleti tudás érvényességét is felmérhesse. A gyakorlat alatt a hallgató a kollektív szerződések szerint járó munkabért, illetve illetményt kapja. Státust ajánlanak a különböző büntetvégre-

hajtási intézmények, a javító- és nevelő-intézetek, a gyermek- és ifjúságvédelmi szolgálat szervei, a próbára bocsátottakat ellenőrző szolgálat, a fiatalok bíróságainak szociális szolgálata, valamint ún. családi- és ifjúsági klinikái, a pszichológiai klinikák, valamint a rendőrség bűnügyi szolgálati szervei.

Az önálló gondolkodásra nevelés kitűnő eszközének bizonyult a félévenként – valamely szeminárium keretében – bemutatandó szakdolgozatok rendszere. A szemináriumok egy-egy problémakör köré csoportosított vitaklubok, ahol egy bevezető előadás után maguk a hallgatók terjesztik be egymáshoz tematikusan kapcsolódó szakdolgozataikat. Tekintettel arra, hogy különböző előképzettségű, illetve alapképzettségű hallgatókról van szó, a viták rendkívül termékenyek és érdekesek, mert egy-egy téma komplex megközelítése válik így lehetővé: szót kap a jogász, a pszichológus, a szociológus, a szociális munkás.

Tantárgyaktól független tanulmányi forma az olvasmányokról való beszámoló. A professzori kar tanulmányi bizottsága évenként összeállítja annak a 20–30 standard munkának a jegyzékét, aminek alapos áttanulmányozásáról szóbeli meghallgatáson kell beszámolni. A beszámoló bizottság előtt zajlik.

A Departement professzori és kutatói kara személyileg felelős egy-egy hallgató előmenetelért. Minden hallgatónak van egy tudományos vezetője, akivel tanulmányi munkájáról konzultálhat és aki szakmai tanácsokkal látja el. A tanulmányok ellenőrzése és a „kádermunka” így nem csupán a tanulmányi ügyekkel adminisztratívén foglalkozó titkárságnak, hanem a professzori karnak és a kutatói gárdának a feladata.

Bár a hallgatók személyileg elsősorban kijelölt tanulmányi-tudományos vezetőjüktől függenek, ügycikkkel foglalkoznak különleges feladatokkal megbízott professzori bizottságok, illetve különleges feladatokkal megbízott egyes tanárok is. A diplomamunka és a doktori disszertáció elkészítésének időszakában különösen jelentős felelősség hárul a hallgatók tudományos vezetőire.

A kutatók, professzorok és hallgatók munkáját elősegíteni hivatott szerv a dokumentációs központ. Itt részletesen bontott bibliográfiát, címjegyzéket és hivatalos kiadványgyűjteményt találunk, amely felöleli a hazai és nemzetközi folyóiratok szemléjét is, valamint a hivatalos szervek kiadványait. A dokumentációs központ közvetlen tanácsadó szolgálatot is ellát a szakmai dolgozatok publikációk, vagy kutatási tervek elkészítéséhez szükséges irodalmi anyag szakszerű összeállításával. A Departementben már elkészített szakdolgozatok, disszertációk ugyancsak összegyűjtésre és feldolgozásra kerülnek.

A kutató részleg hivatásos kutatókból és alkalmilag meghatározott feladatok ellátására felvett szerződéses kutatókból áll. A kutatási tervek a professzorok kutatótevékenységének és a Departementet, mint egységet közösen érintő témák kutatási programjából tevődnek össze. A kutatói részleg szervezete így eléggé bonyolult és a szükségletekhez képest állandóan változó

kollektívákból áll. A kutatások jelentős része valamilyen alapítvány által támogatott kutatás, vagy állami hivatalos szervek megbízása alapján állami támogatással végzett vizsgálat. A kutatócsoportok rendszerint komplex csoportok. Hosszasabb periódust felölelő, folyamatban levő kutatási témák a következők: az alkoholizmus, az ipari társadalom kultúrája és a bűnöző viselkedés, a börtönbüntetés hatékonysága, a börtönközösségek sajátos kultúrája, a szabadságvesztés patológikus következményei. Ebben az évben a kormánytól kapott megbízás alapján a Departement állítja össze a különböző állami és társadalmi szervek által elkészített javaslatok értékelését a börtönügyi kódex reformjáról.

A Departement reprezentatív kiadványa az *Acta Criminologica*, amely évenként egyszer jelenik meg és tartalmazza a Departement legjelentősebb tudományos eredményeit. Ebben elvileg helyet kaphatnak a diplomamunkák és doktori disszertációk összevont formában. Szerkesztői a Departement professzoraiból választott szerkesztő bizottság. A Departement — mint már említettem — jelentős tudományszervező szerepet tölt be. Testületként tagja a Quebec-i Kriminológiai Társaságnak és ennek keretében tudományos ülésszakokon ismerteti a szakmai közvéleménnyel a kriminológiai kutatások aktuális problémáit és eredményeit. A Nemzetközi Kriminológiai Társaság életében ugyancsak aktív, kezdeményező szerepet tölt be. Az elmúlt években a Departement volt a szervezője és vendéglátó házigazdája a Nemzetközi Kriminológiai Társaság XVIII-ik Nemzetközi Tudományos Szemináriumának.

A Departementnek jelentős érdeme az európai kriminológia eredményeinek közvetítése az Észak-Amerika-i kontinens kriminológusai felé. A francia nyelv önmagában lehetőséget biztosít arra, hogy az információk közvetlenek, megbízhatóak legyenek. Ez nem kis jelentőségű tényező, hiszen a mai európai kriminológia élvonalában elsősorban francia kutatókat találunk. A történelmi időszak pedig kedvező a francia nyelvű és francia klasszikus szociológiai indíttatású eredmények átvételére, hiszen az angol nyelvű szociológiai és főleg kriminálszociológiai irodalomban a legkülönbözőbb változatokban találhatjuk meg a Durkheim-i örökség felelevenítését. A Departement tudatosan vállalta a híd, a közvetítő szerepét az európai és az amerikai kriminológiai tudomány között. Meghívott vendégprofesszorként számos európai és Egyesült Államok-beli kriminológust találunk, akik előadássorozatokban ismertetik egy-egy szakkérdésben országuk kutatási eredményeit. Ebben a híd-szerepben jelentős állomásnak ígérkezik a Departement mellett felállítandó Nemzetközi Kriminológiai Intézet, ami az UNESCO égisze alatt működve a Departementben kapna otthont. Fontosnak és feltétlenül megemlítendőnek tartom, hogy a Departement a külföldiek számára fenntartott ösztöndíj keretből egyhangú határozattal szocialista kutatóknak tartott fenn minden évben két helyet. Ezt rendkívül jelentős lépésnek tartom, mert a közvetlen személyes érintkezés a legjobb módszere a balhitek és téveszmék eloszlatásá-

nak, ami elég tekintélyes mennyiségben található még a fejekben a szocializmussal, annak politikai és társadalmi rendszerével, tudományos eredményeivel és lehetőségeivel kapcsolatban.

A Kriminológiai Departement úttörő érdeme a kriminológusi hivatás társadalmi elismertetése és ennek a szakmának „professzionizálása”. Jelenlétét mi sem bizonyítja jobban, mint a kriminológusi diploma hallatlan tekintélye, amely ma biztos elhelyezkedést biztosít és elsőbbségi jogot ad a speciális képzettség elismeréseként minden hagyományos alapképzettséggel szemben azokon a munkaterületeken, amelyeket fentebb már felsoroltunk.

Úgy illenék, hogy a tanulságokat a mi kriminológiai oktatásunk vonatkozásában levonjam. Erre azonban nem vállalkozhatom ennek az ismertetésnek a keretében. Az Állam- és Jogtudomány című folyóiratban ezt megteszem, egyúttal áttekintést és összehasonlítást adva az európai és amerikai oktatási szervezeti formákról is. Itt mindössze egy dolgot kívántam hangsúlyozni és kiemelni: a társadalomtudományok területén megszületett egy olyan önálló oktatási szervezet, amely multidiszciplináris képzést biztosít egy jelentőségénél fogva nagy figyelmet érdemlő speciális tudományos tárgy tekintetében.

EGYETEMI OKTATÁS — JOGI OKTATÁS — JOGTUDOMÁNY AMERIKÁBAN

MÁDL FERENC

1. Az egyetemi életről általában. 2. A felsőoktatás szervezeti struktúrája. 3. Az egyetemi képzések (fokozatok) rendje. 4. Az egyetem rangsoráról. 5. Az egyetem belső szervezete és igazgatása; az egyetemi tanár. 6. Tudományos kutatások a jogtudomány területén. 7. A hallgatók helyzete az egyetem struktúrájában és a jogi folyóiratok szerkesztése. 8. Az oktatási idő. 9. A szociális összetétel. 10. A külföldi hallgatók. 11. Az egyetemi felvétel rendje. 12. A tanrend. 13. Az oktatás módja, órák módszertana. 14. A vizsgák és vizsgáztatás. 15. Szakvizsga és elhelyezkedés.

Nem jogász szemével nézve ez az *áttekintés*, nyilván „vádolható” azzal, hogy erősen a jogi oktatás és a jogtudomány iránti érdeklődés nézőpontja alatt áll. Ez bizonyosan igaz, de konkrét és élményszerű akart lenni, és ezt saját érdeklődési körön túl is nyújtani, már messzebb menő — célkitűzéseimet meg is haladó — feladat volna. Ezt a megjegyzést kiegészíteném még azzal, hogy ez az írás valójában mellékterméke csak amerikai tanulmányutamnak, amelynek célja oktatás és kutatás volt a polgári jog és nemzetközi magánjog területén.* Ezért nem tekinthető monografikus jellegű tanulmánynak, amely az amerikai egyetemi oktatást, azon belül jogi oktatást és jogtudományt elvi-kritikai megalapozásban mutatná be. Hosszabb tanulmány — valójában könyv — kellene ahhoz, hogy az amerikai egyetemi oktatás, ill. jogi oktatás és jogtudomány történeti és társadalmi gyökereit, politikai és szociológiai értékrendjét, az egyes oktatási tárgyak oktatására — művelésére jellemző szemléletet tudományos egzaktsággal feltárjuk. A „többet-teljesebbet!” sírjába a „valamit” mégsem kellene tenni. A néhány hónapnyi általa-

* A Kaliforniai Egyetem (University of California) meghívására az Egyetem Berkeley-i Jogtudományi Karán az 1966—67. évi tanév második félévében — a kereskedelmi (társasági) jogi kutatások mellett — polgári jogot és kis részben nemzetközi magánjogot adtam elő. Rövidebb tartózkodással hasonló tárgykörben előadásokat tartottam több más amerikai egyetemen is (Columbia University, New York; University of Michigan, Ann Arbor; University of Utah, Salt Lake City; University of Colorado, Boulder; University of Denver, Denver; University of Texas, Austin; Hastings Law School, San Francisco, ez utóbbi egyébként a Kaliforniai Egyetem egyik jogi kara). Ez az írás részben ezen a személyes tapasztalaton, részben a cikk végén feltüntetett kiadványok és anyagok tanulmányozásán alapul. Az itt közölt írás első — egyes általános vonatkozásokban rövidebb, más tekintetben jóval részletesebb — formájában az Állam- és Jogtudomány 1968. évi 1. számában jelent meg.

nos és jogi tájékozódás eredményeit — kiegészítve a megfelelő irodalmi források idetartozó információval — bizonynyal nem érdektelen közölni. Igénye nem terjed többre, mint lehetőleg átfogóan bemutatni legalább annyit, hogy a tőlünk messzire eső történeti és társadalmi gyökerek talaján milyen épület áll, és az milyen benyomásokat hagy az érdeklődő külföldiben. Innen a helyenkénti személyes hang. Innen „Az egyetemi életről általában” c. rész felvétele is. Ez és a tanulmánynak több más, jellegben esetleg hasonló része az amerikai egyetemek levegőjének érzékeltetését szolgálja. A kritikai megállapítások inkább ad hoc egyéni reflexiók, amelyek lehetnek vitathatók; inkább csak jelezni, semmint tudományosan bizonyítani akarják, hogy az épület egyik-másik fontosabb elemét milyen társadalmi-történeti körülmények hozták létre és formálják.

1. *Az amerikai egyetemi életről általában.* — Miként általában, az amerikai egyetemi és jogi oktatás szerkezete is benn él egy konkrét szellemi-politikai közegben. Ez változóbb, mint maga a szerkezet, de benne és általa létezik. Valamennyire is élethű vázlatához ebből sokat kellene közvetíteni, hogy a kép a valóság hitelét érdemelje. Néhány példa és egy-két lényeges vonás kiemelése is sejtethet azonban valamit ebből a bizonyos szellemi-politikai közegből.

A tétel — quod est demonstrandum — így fogalmazható: az amerikai egyetemek egyrészt sokkal inkább centrumai és fórumai a szellemi-politikai életnek, mint európai társaik, másrészt azonban mind színvonalukban, mind jellegükben heterogénebbek, ellentmondásosabbak és különösen jellegükben erősen eltérnek az európai egyetemtől.

Amerika az ellentmondások és a bonyolult sokféleségek országa is. Nemcsak társadalmi és politikai vonatkozásokban, de a tudomány és a kultúra világában is. Néhány példát érdemes erről elmondani. Már csak azért is, hogy az egyetemi, benne a jogi oktatás ellentmondásossága és sokfélesége is érthetőbb legyen.

Az ellentmondásosság negatív pólusán kezdve a sort, 1967 tavaszán hozott törvényt Kansas állam képviselőháza arról, hogy az állami iskolákban az ember teremtésére nézve csak a Biblia megfelelő részét szabad tanítani és ezt is szó szerinti értelemben. Hiába volt az ún. liberális katolikusok (ezek a Kennedy-éra ma is számottevő leghaladóbb polgári intellektueljei) tiltakozása, hogy a Katolikus Egyház és filozófia sem veszik szó szerint a Genézis teremtés-tanát, Kansas honatyái mindenestre mindenféle evolúciótól és revolúciótól mentesnek kívánják látni iskoláikat. Beszédes az a történet is, amelyet egy Európából Amerikába szakadt nagy romanista műveltségű osztrák származású civilistától hallottam előadni a Berkeley-i Jogtudományi Kar egyik összehasonlító jogi óráján. Eszerint megtörtént Amerikában, hogy egy a klasszikus műveltség felé orientálódó amerikai jogász nemcsak felfedezte a római jogot, azt, hogy volt olyan, hogy *Corpus Juris Civilis*, Justinianus, Gaius, stb., hanem erről a felfedezéséről cikket írt és — és ezen van a hangsúly — ez a

cikke meg is jelent valamelyik amerikai jogi folyóiratban. Ez a történet példa volt az említett professzor előadásában arra is, hogy 10—15 évvel ezelőtt Amerikában a római jog egyáltalán nem szerepelt semmilyen értelemben és formában a jogi oktatás programjában, jogászoknak generációi nőttek fel anélkül, hogy a római jogról vagy annak létéről egyáltalán tudomásuk lett volna. Tessék ehhez azt is hozzávenni, hogy az angol-amerikai jogrendszer, a *common law* magát a római joggal rokonítja, sőt többen egyenesen a római jogból eredeztetik. — Közel esik ehhez elmondani azt is, hogy a 20 milliós California Állam legnagyobb és országos méreteiben is kétségkívül az elsők közé tartozó Berkeley-i Jogi Karán — bár évek óta tervben van — nem oktatási tárgy California jogkörténete. Igaz, sokan azt mondják erre, hogy Californiának igazában még nincs is jogtörténete, hiszen jó száz évvel ezelőtt még nem is létezett. Meg aztán a pionír és korlátatlan vad kapitalizmusból California mai modern kapitalista jogrendszere csak egy emberöltője kezdett igazában kibontakozni; úgy hogy még itt vannak és élnek azok, akik ezt a jogot alkották, és igazán nem volna szép őket máris a jogtörténet múzeumába tessekelni. Igaz, magam is beszéltem azzal a két-három neves californiai jogásszal, akik Californiában az addig alig létező helyébe megalkották az amerikai gazdasági mechanizmus két alapvető jogágát, helyesebben az ezeket jelentő kodifikációt: a társasági jogot és az adójogot; ez mindkét jogterületen európai méretű ezer és több szakaszos kódexek létrehozását jelentette. „Nagyapám korában — kaptam egyszer a választ — San Francisco helyén szinte nem volt semmi, és California területén jórészt még ősközösségi viszonyok között élő indiánok éltek. Az európaiak ezt mindig hajlamosak szem elől téveszteni.” Mindez persze még mindig nem mentség. Ha a modern társasági jog és adójog nem rég (a 20-as, 30-as években) bontakozott is ki, ezen és sok más területen mégis csak volt egy s más előtte is. Így például volt (sőt van, csak alig alkalmazzák) Californiának polgári törvénykönyve, amely 1872-ben keletkezett. Ez is azonban, és alig több e ténynél, a Berkeley-i Jogi Karon csak az összehasonlító jogi oktatás egy zugában derül ki annak számára, aki ezt a kurzust egyáltalán felveszi. Pedig nyilván sok más „érdekesség” akad még az USA e legnagyobb államának jogtörténetében. Számomra például jogtörténetileg is érdekes élmény volt Monterey híres „kék öblének” meglátogatása. Monterey nemcsak Steinbeck híres „Kék öböl” (eredetben Cannery Row, azaz a szardínia-konzervek gyárának utcája, ill. sora) című regényének színhelye, hanem California első fővárosa és az első alkotmányozó nemzetgyűlés színhelye is. A nemzetgyűlés épülete — egy fagerendákból épített régi fogadó — múzeumként ma is áll és többek között őrzi az alkotmány kézírásos és törvényerőre emelt szövegének eredeti fogalmazványát is. Ez 1849. október 13.-i kelettel „Declaration of Rights in the Constitution of California” (A jogok deklarációja California alkotmányában) a következő érdekes szakaszt tartalmazza (11. §): „All laws of a general nature shall have a uniform operation” (az általános

természet minden törvénye egységesen alkalmaztassék). Hosszabb nyomozás után kiderült, hogy valóban: talán a világon egyedül törvénybe iktatták a természetjog — úgy ahogy van és nem európai módon, azaz nem tételes joggá kodifikáltan — alkalmazásának kötelezettségét. A nyomozás (számomra Ehrenzweig professzor búvárkódásainak személyes elbeszélése) arra is fényt derített, hogy a természetjog szerinti jogszolgáltatás hamar kátyuba fulladt. Az 1850. évi április 13-i törvény ki is mondta, hogy „ebben az államban Anglia bíró-alkotta jogát kell a bíróságokon alkalmazni (the common law of England shall be the rule of decision in this state)”. Íme az amerikai naivitással értelmezett természetjogi szemlélet által okozott jogszolgáltatási szükség-helyzet mint az angol *common law* átvételének egyik oka! — Érdekes Kelsen egyik története is. Amerika a II. világháború előszelének viharában — tudott dolog — sok európai nagyságnak adott menedéket a hitleri üldöztetéssel szemben. A polgári jogtudományok területén ezek egyike — Radbruch és Rabel mellett talán a legnagyobb — Hans Kelsen volt. Amerika büszke volt arra, hogy a tudomány és művészet oly sok értékét magához szívhatta. Nem ok nélkül: Európa tudományos-kulturális színvonalától ugyanis az adott szakterület amerikai képviselői általában elég messze voltak. Ez igazolódott Kelsen esetében is, amit a következő két példa mutat. Kelsen a Californiai Egyetem Berkeley-i Jogi Karának professzora lett; Berkeley és más jogi karok nagy büszkeséggel és ovációval fogadták Európa e száműzöttjét; de amikor első előadásait megtartotta, a már kevesebb büszkeséggel előadott első „tudós” reflexió mindig ez volt: „What are you talking about? (Miről beszél, professor úr?)”. Létrehozott a Californiai Egyetem Berkeleyben egy Kelsen után elnevezett társadalomtudományi intézetet is. Az intézet megnyitásának ünnepségére keresztapaként meghívták Kelsent, aki szívesen eleget tett a meghívásnak. Az ünnep után azonban, amikor az intézet könyvtárában egyebek között aziránt is érdeklődött, hogy nincs-e szükség segítségére az ő könyvei intézeti beszerzéséhez, kiderült, miként ő maga mondta el, hogy az intézetnek Kelsentől egyetlen könyve sem volt.

Az ilyen és hasonló igaz történetek elbeszélését folytatni lehetne. Nem volna azonban igaz, ha azt hinnénk, hogy ez, és csak ez Amerika. Amerika kulturális és tudományos színvonalának jellemzéséhez sok ellenpéldát is lehet találni. Ha már az előbbi példák az egyetemek világából valók, adódjék a folytatás is az egyetemek területéről.

Az egyetemek Amerikában az európainál nagyobb fokban centrumai a politikai, szellemi és a kulturális életnek. Amiként a sportnak is az egyetemek a fellegrárai, akként a politikai és szellemi élet területén is számos vonatkozásban az egyetemek jelentik Amerika gócpontjait. Az európai újságolvasó embernek is feltűnik, hogy az amerikai politikai megnyilatkozások jelentős száma valamely jelentős politikai személyiség részéről a híresebb egyetemek egyikén történnek. Kennedy politikai koncepciójának főbb tételeit az egyes egyeteme-

ken elhangzott beszédeiben bontakoztatta ki. Ma is a politikai élet számos országos hatású eseménye kapcsolódik a Harvardhoz, vagy a Yalehoz, avagy a Columbiához, vagy a nyugati parton Berkeleyhez. A Kennedy-érának ellenzői nem egyszer hangsúlyozzák gúnyos kritikával, hogy a néhai elnök Columbia és Berkeley, valamint más egyetemek legalább is rózsaszínű professzoraival vette magát körül. — Kelsenről beszélve az előbb, azt is meg kell állapítani, hogy ma a neves amerikai jogi karokon mégiscsak van számottevő jogfilozófiai oktatás és Kelsen norma-tanát sokhelyütt majdnem jobban ismerik, mint Pound sajátosan amerikai jogfilozófiáját. A római jogot sem lehet ma már úgy eladni, ahogy a fentebb említett példában két évtizeddel ezelőtt még lehetett. Egyebek között azért sem, mert — hogy a kérdéses történet színhelyénél maradjunk — Berkeleyben a Californiai Egyetemen a római jogot ma David Daube tanítja, és a római jognak erről az oxfordi regius professzoráról a római jogászok nyilván tudják, hogy a római jog kicsi, de lelkes nemzetközi csapatában előkelő helye van. — A teremtéstan Kansas-beli variációjának is van egy-két több, mint érdekes ellenvariációja az Egyesült Államokban. 1967 elején olvasható volt az amerikai sajtóban több feltűnést keltő híradás a tervszerű emberfejlesztés bizarr biológiai kísérleteiről. Sok egyéb mellett arról szerezhetett tudomást az olvasó, hogy biológiailag részben, vagy egészben megoldott kérdés a férfi és a női egyedek ondó- és petesejtjeinek tartós mesterséges tárolása, azoknak egy harmadik női szervezetbe való beültetése. Ez viszont lehetővé teszi, hogy a fajfenntartás folyamataiba csak a tökéletes egyedek sejtjeit használják fel, minek folytán a kisebb szellemű és biológiai értékű szülők is őket messze meghaladó utódoknak örülhetnek. Ennek megfelelően a kétszer kettő négy egyszerűségével volna ma már azonos, hogy valaki nagy matematikai képzettségű férfi és nagy zenei műveltségű női előd sejtjeit párosítsa és családon belül a feleség által, ill. családon kívül más ismét csak előnyös egyed által kihordassa; ezzel aztán az emberi faj soha nem látott tökéletesedését lehetne — úgy mondják — elérni; ennek „legfeljebb bizonyos morális” gátjait jelenti a XX. század emberének erkölcs-tana. De a XXI., különösen azonban a XXII. században ez az akadály is messze másként alakul, mint ma — mondják a Huxley-világ biológus apostolai. A kép elég bizarr és az ember szinte egy vegyeskereskedés, de minimálisan a patikárius fiókos polcai előtt állva képzeletben magát és a szokásos feliratok helyébe ilyeneket vél olvasni: amerikai közgazdász (férfi), európai történész (férfi), európai matematikus (nő), német filozófus (férfi), orosz költő (férfi), amerikai filmsztár (nő), arab olajbányász (férfi), magyar zenész (férfi), stb. Arról persze még nem szól a fáma, hogy az eredmény garantáltan a két kérdéses fiók feliratának kompozíciója lesz-e, bár úgy mondják, a hibaszázalék elég nagy biztonsággal kiküszöbölhető. — Az egyetemekről mint nagy szellemi, politikai gócpontokról szólva azt is meg kell jegyezni, hogy ez arra a tucatnyi nagy egyetemre vonatkozik, amelyek neve Amerikán túl is jól ismert. Ilye-

nek mindenekelőtt a Harvard, a Columbia, Yale, a MIT, (Massachusetts Institut of Technology), a Californiai Egyetem (röviden csak: Berkeley), a Michigan, stb. Egy-két érdekes adat ebből a körből. A Harvard Egyetem jogi karának kari könyvtárában másfél millió jogi könyv van, és az előbb felsorolt egyetemek jogi könyvtárainak állománya is félmillió körül mozog. A Michigani Egyetem jogi kara könyvtárának pl. 40 könyvtárosa van, ezek között a magyar jogi könyvek gyűjtésére is van jogilag képzett, magyarul tudó szakember. Egyik-másik egyetem különösen nagy szellemi és anyagi potenciált egyesít. A Berkeley-i székhelyű Californiai Egyetemnek például 100.000 (!) hallgatója van; 5 jogi kara közül csak egyik a kétségkívül leghíresebb Berkeley-i Jogi Kar; van továbbá 14 nóbeldíjasa, ami természettudományokban állítólag több, mint másutt a világon együttvéve. (Ezek egy része európai származású; Amerika intellektuel-elszívó hatása köztudott dolog, a tekintélyes *Newsweek* 1968. július 22-i számában így fogalmaz az európai aggodalmakat közvetítve: „A legrosszabb mindenek között a *brain drain*, azaz a művelt emberfők elszívása; előbb Hitler kergette Amerika partjaira Európa sok szellemi értékét, amit most Amerika nagyobb anyagi lehetőségei még csak fokoznak; most egy Fermi, vagy Segre azzal indul el Amerikába, hogy Berkeley kutatási lehetőségeiből könnyebb Nóbeldíjat kicsiholni”). A Californiai Egyetemnek — hogy folytassam a gondolatot — 9 egyetemi központja van és ezek közül csak a berkeley-i centrum több színház-, hangverseny- és előadóteremmel rendelkezik. Rövid féléves kinttartózkodásom alatt megfordult és előadott az Egyetemen Rubinstein, Richter, a magyar vonósnégyes, Jevtusenko, Robert Kennedy, a híres polgári történetfilozófus Toynbee, Martin Luther King, a magyar származású atomfizikus Teller Ede, hogy csak néhányat említsek minden különösebb értékategorizálás nélkül. Meglepő volt, hogy pl. Toynbee előadását is — a különböző emberi kultúrák fejlődésének tendenciáiról szolt — közel 3000-en hallgatták végig.

Egyik-másik egyetem, éppen a Berkeleyben székelő Californiai Egyetem ma általánosabb tekintetben is erjesztő központja az amerikai szellemi-politikai életnek. Így például „Berkeley revolution (berkeleyi forradalom)” címmel ismert az az egyetemi mozgalom, amely 1966-ban nagy egyetemi sztrájkba csapott át, és sorozatos tüntetésekkel, politikai akciókkal jelenleg is tart, sőt azóta végigsöpört — mutatis mutandis — Európán is. A lényege? Elég nehéz egyértelműen meghatározni. Kb. a következőket mondja magáról: Az Egyetem és az egyetemi ifjúság többé nem a társadalmi problémák zajától elzárt „boldog herceg” vára. Az egyetemi ifjúságnak és az oktatói karnak is primer feladata, hogy belevesse magát Amerika súlyos problémáinak megoldásába és segítse kivezetni Amerikát jelenlegi társadalmi és politikai válságából. Mindezek jegyében viharos tüntetések zajlanak az amerikaiak vietnami háborúja ellen, Amerika jó értelemben vett nemzetközi presztízsének helyreállításáért. — Sokszor tízezreket megmozgató politikai és társadalmi

akciók bontakoznak ki Amerika egyik legsúlyosabb kérdésének, a néger kérdésnek megoldására. A Kennedy-program alapján végre nagynehezen tető alá hozott jogi egyenlőség után a következő és sokkal nehezebb kérdés a gazdasági és társadalmi elnyomottság feloldása. — A négerkérdéssel szinte azonos probléma a szegénység kérdése. A közeli rokonság onnan adódik, hogy az amerikai szegénység és a négerség jórésze egybeesik. Haladó polgári szemléletű egyetemi mozgalmak és politikusok szerint is a néger kérdés Amerikában osztálykérdés. — Amerikában sajátosan párosul ehhez az urbanizáció egyik nagyon negatív következménye. Az nevezetesen, hogy a városi lakosság többsége, különösen középosztálytól felfelé, elhagyja, ill. már jórészt elhagyta az azelőtt lakott belvárosi lakónegyedeket, és kiköltözött a nagykiterjedésű ún. alvó városokba, a családiházas kertvárosokba. A század elején szépen kiépült belvárosok ma már ósdi és újabban különösen elhanyagolt bérházainak nagy lakónegyedeibe viszont beköltözött a négerség és a szegényebb munkástömegek. Egy a több példa közül: Chicago egyetemét évtizedekkel ezelőtt Rockefeller építette, az úri középosztály akkori lakónegyedének közepére. Ebből a lakónegyedből az úri középosztály azóta elköltözött. Helyébe pedig többszörös létszámban beáramlottak a — mezőgazdasági Délről többnyire egy-egy rozszant autón elindult és Észak iparnegyedeiben szerencsét, illetőleg egyáltalán életet kereső — néger százezrek. Így jött létre a mai nagy chicagói néger getto is. Ennek a kilométerekre elterülő negyednek a közepén van ma az egyetem luxus szigete, mintegy szimbolizálva a fény és az árnyék, a szegénység és a luxus ellentétét. Nagy társadalmi feszültséget szimbolizáló figyelmeztetés tárul itt az elé, aki onnan fennről a luxus és technika felső fokán épült szép, csendes mesterséges tó fölé emelkedő üvegpalotából, a Jogi Kar épületének X-edik emeletéről néz le a városra. Nos a „berkeleyi forradalom” egyik eleme az, hogy szembe kell nézni ennek az oly sokrétű, sajátosan amerikai urbanizációs jelenségnek kérdéseivel, amelyek bizony sokan vannak. A megkezdett milliárdokat igénylő szanálás és újjáépítés akkor is sokáig tart, ha az eddigiek-nél még több energiával folytatnák. Pedig ez a dolognak csak technikai és pénzügyi oldala. — Egy további programpontja a Berkeley-i egyetemi mozgalomnak a tandíjmentesség követelése, ill. fenntartása az állami egyetemeken. Nem kis dologról van szó, ha számításba vesszük, hogy a magánegyetemeken a tandíj eléri az évi 800—1000 \$-t. — Egy másik követelés a teljes politikai szólásszabadság és a politikai akciók szabadsága az egyetemen, minden politikai csoportosulás részére. Küzdelem folyik azért is, hogy az egyetemi ifjúsági szervezetek szövetsége részt vehessen az egyetemi oktatást érintő fontosabb egyetem-politikai kérdés eldöntésében.

A „berkeleyi forradalomnak” ezek a programpontjai természetesen különböző intenzitással jelentkeznek az egyes egyetemi szervezetekben és politikai csoportosulásokban. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy az ifjúság nagy része kisebb vagy nagyobb mértékben azonosítja magát vele,

harcol, tesz érte és a Berkeley-i szellem a konzervatívok félelmére egyre inkább terjed az amerikai egyetemeken. A hivatalos Amerikának ez a mozgalom persze sok gondot okoz. Az egész mozgolódás menetében több száz letartóztatásra is sor került. Az egyetemi ifjúság és az oktatói kar jórésznének egységére jellemző, hogy a vád alá helyezett több tucat hallgatót a Jogi Kar professzorai védik. Az ügy most kerül az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága elé döntésre, hogy a szóban forgó akcióban való részvétel, az állami az egyetemeken alkotmányszerű, jogszerű, vagy alkotmányellenes-e. A Berkeley-i Egyetem egyébként már korábban is jogvitát provokált a Legfelsőbb Bíróság előtt. A McCarthy féle amerikaellenes tevékenységet vizsgáló akciók keretében követelte meg a californiai kormányzó a Californiai Egyetem tanáraitól, hogy tegyenek esküt: nem voltak és nem tagjai semmiféle kommunista, vagy kommunistabarát, ill. általában Amerikaellenes szervezetnek. Az Egyetem tanárai — bár nem kommunisták — ezt megaláazónak és a politikai szabadságjogok szempontjából jogtalanoknak tartották. A kormányzó ekkor érdekes jogi taktikához folyamodott: csak azok számára újíttotta volna meg a formailag kétévenként lejáró oktatói megbízást, akik az eskünek alávetik magukat. Szokásjogi gyakorlat volt viszont, hogy a szerződésnek 2 évenként történő megújítása, csak formai jellegű és nem érinti a kinevezés, ill. meghívás határozatlan időre szóló jellegét. A kormányzó az eskü megköveteléséhez azonban a szerződés kétévenkénti megújítását jelentette ki jogilag döntőnek, a munkaviszony további fennforgása jogi feltételének. Az egyetemi tanárok vállalva nemcsak a macarthyzmusból származó, akkor nem éppen jelentéktelen politikai konzekvenciákat, de a Legfelsőbb Bírósághoz való fellebbezés igen magas költségeit is, és a kérdéses jogvita eldöntéséhez végül is kiharcolták a Legfelsőbb Bíróság állásfoglalását. A Legfelsőbb Bíróság állásfoglalása pedig — a common law szemlélet ereje és ezúttal nagyon pozitív szerepe folytán — az volt, hogy a szokásjogi tétel az erősebb, a kétévenként megújított szerződés az egyetemi tanárok munkaviszonya szempontjából jogilag irreleváns. Ezóta nem kötnek kétévenként alkalmaztatási szerződést a kormányzóval a Californiai Egyetem tanárai.

2. Az amerikai *felsőoktatás szervezeti struktúrája* bonyolult, elég nehezen áttekinthető; részben azért is, mert miként fent általánosságban volt róla szó, ezen a téren is számottevő átrétegződés van folyamatban. Mik mégis főbb jellemzői? Az egyik legáltalánosabb jellemzője talán az, hogy nincs egységes felsőoktatási rendszer.

A felsőoktatás intézményei a hagyományok lassú folyamatában három szervezeti keretben fejlődtek ki. Az első felsőoktatási intézmények egyházi vagy egyházi jellegű intézmények voltak. Korai szakaszát illetően, ez áll az 1866-ban létrejött Harvard Egyetemre is. Az egyházi intézményekkel majdnem egyidőben jöttek létre magánalapítványokon alapuló, felsőoktatási intézmények. Ilyen ma a Harvard, a Columbia és számos amerikai egyetem. Az állam

csak későn kezdett arra gondolni, hogy a felsőoktatás kiépítésében funkciója volna. A legrégebb állami egyetemek legfeljebb 100 éves múltra tekintenek vissza, általában a múlt század második felében és ebben a században keletkeztek. Azonban állami egyetemen is csak az egyes államok, vagy városok felsőoktatási intézményét kell érteni; szövetségi szinten semmiféle felsőoktatási intézmény nem jött létre. Ez a három szervezeti keret ma változatlanul fennáll. 1960-ban 2028 felsőoktatási intézmény volt. Ezek közül 703 állami, 1325 nem állami intézmény volt, melyek közül 805 a különböző egyházak kezében van, 520 pedig magánalapítvány. Időközben azonban a viszonylag kisebb szám ellenére megnőtt az állami felsőoktatási intézmények súlya, amit mutat az a körülmény is, hogy 1960-ban az összes egyetemi hallgatók 60%-a tanult állami egyetemen. A felsőoktatási rendszer az egyes államokon belül sem egységes. Nemcsak azáltal, hogy nincs hatósági jogkörrel rendelkező oktatásügyi minisztérium, hogy szervezetét, oktatási programját és politikáját illetően minden felsőoktatási intézmény független és önálló, hanem azért is, mert még a nagy állami egyetemek is sokféle és eltérő szintű oktatást nyújtanak azonos szakokban. A Californiai Egyetemnek pl. öt jogi kara van, de ezek mind színvonalban, mind szervezeti struktúrában, mind pedig a képzés súlyában eléggé eltérnek egymástól. Míg a Berkeley-i székhellyel működő jogi kar az ország legjobb jogi karaihoz tartozik és gyakorlatilag minden létező jogi diszciplínát oktat, addig az ugyanehhez az egyetemhez tartozó Hastings Law School San Francisco székhellyel szigorúan csak jogi technikai képzést ad: csak az egységes bírói—ügyvédi vizsga (bar examination) tárgyait oktatja.

A centralizált és egységes felsőoktatási rendszer hiányát Amerikában többnyire az amerikai felsőoktatás ereje és minősége zálogának tekintik. Ezért nem kritikai jellege van H. A. Haswell, a Szövetségi Oktatásügyi Hivatal Felsőoktatási Programok igazgatója megállapításának, amikor azt mondja „az Egyesült Államokban nincs olyan központi hatóság, amely a felsőoktatás szervezete és ellenőrzése tekintetében jogkörrel és felelősséggel rendelkezne”.

Különösen a közelmúlt évtizedekben azonban, két jelentős új tényező érezteti hatását a felsőoktatás rendszerében. Az egyik az *egységesítés tendenciája*. Ennek különféle megnyilatkozásai vannak. Az egyes államokon belüli egységesítés tendenciáit szolgálják az államok különböző koordináló és szervező testületei (ún. state vagy super board-ok). Ezek többnyire a törvényhozás mellett létrehozott bizottságok, amelyek a törvényhozás tanácsadó testületeiként működnek a felsőoktatás fejlesztésének egyes kérdéseiben. Az állami egyetemek növekvő súlya az egyes államok területén működő egyéb felsőoktatási intézmények irányában is alakító hatást fejt ki. A több felsőoktatási intézményt fenntartó egyházak pedig szövetségi szinten hoztak létre koordináló testületeket. Vannak és hatnak továbbá bizonyos szakterületeken az ún. államközi kooperációs szervezetek; ezek államközi megállapodások és érintett terület felsőoktatási intézményei között arról, hogy bizonyos főbb

kérdésekben azonos követelményeket támasztanak, azonos szempontokat érvényesítenek. A legjelentősebb tényező az egységesítés tendenciája tekintetében a különböző szövetségi szintű szakmai, oktatási szövetségek, egyesületek (professional associations). Ezekben a tagság a tagok részéről önkéntes, az egyesületek, szövetségek részéről azonban bizonyos standard követelményekhez van kötve; pl. a tekintetben, hogy mit oktat, milyen a vizsgarendszer, mekkora a könyvtárállománya, az oktatói kar stb. a szövetségbe belépni kívánó felsőoktatási intézménynél. Miután a hallgatók nagy többsége ilyen standardizált egyetemek felé igyekszik, a felsőoktatási intézmények részéről általános a törekvés az ilyen szövetségi szakmai egyesületek, szövetségek standard követelményeinek megfelelni. Az ilyen szövetségi szintű egyetemi egyesületek már e miatt a körülmény miatt is nagy egységesítő hatással rendelkeznek. Az Amerikai Jogi Karok Egyesülete (Associations of American Law Schools) egyike a sok hasonló egyetemi egyesületeknek.

Nagyon jelentős intézmény az 1950-ben létrehozott Szövetségi Egyetemi Minősítő Bizottság (National Committee of Accrediting).

Ez az utolsó állomása annak a törekvésnek, hogy állami és szövetségi szinten létrehozzák az egyetemi hallgatók vizsgái minősítésének (osztályozásának) bizonyos standard követelményeit, ezek bár differenciált, de egyes egységeit illetően mégis összemérhető rendszerét. Érdemes megemlíteni, hogy mind a regionális minősítő bizottságok, mind a Szövetségi Egyetemi Minősítő Bizottság társadalmi úton jöttek létre és működésük nélkülöz minden jogi kényszert. Miután azonban a különböző állások betöltésénél a különböző magán- és közintézmények általában ragaszkodnak olyan szakemberek felvételéhez, akik a Szövetségi Egyetemi Minősítő Bizottság követelményei szempontjából elismert felsőoktatási intézményben végeztek, a hallgatók nagy többsége ezeket az egyetemeket keresi és látogatja, — minden felsőoktatási intézmény törekszik a követelményeknek megfelelni és ezáltal a szövetségi egyetemi minősítő bizottság szervezeti keretébe tartozni. Hasonlóan egységes tendencia kibontakozását figyelhetjük meg az egyetem felvételi rendszere tekintetében is, amiről még alább lesz szó. Végezetül jelentős körülmény az, hogy egyre bővül a szövetségi kormány Oktatásügyi Hivatalának hatásköre. Ez a szerv ugyan nem rendelkezik ellenőrző és irányító jogosultsággal a felsőoktatás területén, de számottevő szervező és koordináló tevékenységet fejt ki, és pénzeszközeivel növekvő mértékben van közvetlen irányító hatalma is.

A másik új tényező, ami ma erősen jellemzi az amerikai felsőoktatást: az államok és a szövetségi kormány, ill. a magánipar *nagyfokú anyagi támogatása*, szubvenciói az egyetemi oktatás és az egyetemi kutatások területén. Különösen az első szovjet szputnyik fellövése óta erős ez a tendencia. Ezóta szinte semmi pénz nem sok, ha a tudományos kutatások, az egyetemek fejlesztéséről van szó. Természetesen szerepe van ebben annak is, hogy a nagy tőkés vállalatok számára előnyös a tudomány támogatása, mert ezen a címen

adókedvezményben részesülhetnek. De ettől függetlenül is már a II. világháborút követően megindult a felsőoktatási rendszernek és a kutató intézmények, amelyek jórészt egyetemi intézmények, az eddigihez képest fokozottabb fejlesztése. Mutatja ezt egy-két jellegzetes adat is. 1933-ban az USA-ban 1486 felsőfokú oktatási intézmény volt. Ma ez a szám 2000 felett van. E számszerű növekedés mellett legalábbis azonos mértékű az egyes egyetemek viszonylag nagyfokú fejlesztése. A Californiai Egyetemnek pl. korábban két *campus-a* volt (Berkeley, Los Angeles), a háború után sorra jöttek létre újak, és ma 9 *campus-a* van. Sok nagy egyetemnek már több ilyen *campus-a* van, egy-egy állam különböző regionális egységében. Ha a fejlődés nem is minden egyetemen volt ilyen fokú, 1939-től számítva általánosságban is eléri, vagy meghaladja a 200%-os fejlődési ütemet. 1939-ben 1.4 millió egyetemi hallgatója volt az USA-nak, 1960-ban 3.6 millió és ma már megközelíti az 5 milliót.

A fentiekben körvonalazott egységesítő tendenciák következtében az egyes egyetemek a végzett hallgatóknak legalább formailag azonos értékű oktatást és fokozatot adnak.

3. Érdemes külön is néhány szót említeni az *egyetemi fokozatokról*. Az USA-ban csak egyetemi tudományos fokozatok vannak, ezek viszont a mindennapi és a hivatalos szóhasználatban is jobban előtérben vannak, mint Európában. Így pl. nem azt mondják, hogy valakinek ilyen vagy olyan végzettsége vagy diplomája van, hanem ilyen vagy olyan fokozattal (*degree*) rendelkezik.

Az egyetemi fokozatok rendszerében vannak ún. *undergraduate* fokozatok (az Associate és a Baccalaureate vagy Bachelor of Arts, rövidítése: BA) és *graduate* fokozatok (a Master of Arts — MA. és a Ph. D., azaz Doctor of Philosophy), valamint kivételesen egyéb egyetemi fokozatok.

A legrégebbi és a legáltalánosabb a röviden csak B.A.-nak mondott Bachelor of Arts fokozat. Ezt adják az ún. college-ok. A college az egyetemi oktatás alsó foka. Érettségi után következik, 4 éves és majdnem minden szakon az általános alapozó, ill. alapfokú egyetemi képzés formája; egyetemi képzésnek minősül, de általában nem éri el az európai egyetemi képzés szintjét. A college-i végzettséggel jár a B. A. fokozat; 1960-ban 591-féle B. A. fokozatot ismertek az amerikai felsőoktatásban; ez azt jelenti, hogy ennyiféle szakmai college-szintű képzés volt az adott évben és e szerint kapták a végzettség a fizikai, a matematika, a kémia, a szállodaipar, a közgazdaságtan stb. Bachelor-ja fokozatot. Újabban elterjedtek az ún. junior college-ok, amelyek általában kettő, ritkán három-négy évesek és alacsonyabb szintű, jobb technikai szintű végzettséget nyújtanak a hallgatóknak. A fokozatot, amit adnak, „Associate”-nak hívják.

Meg kell jegyezni, hogy vannak szakmák, amelyekre nézve college nincs, ill. a college végzettség nem jelent szakmai képzést. Így pl. nincs jogi college; az orvostudományok területén a college-i végzettség nem jelent még orvosi képzést, a négy év college időszak után még további 2—3 évig kell folytatni

az orvosi tanulmányokat ahhoz, hogy a hallgató orvosi pályára léphessen. Jogi tanulmányokhoz a különböző jogi egyetemek részéről megkívánt olyan általános college végzettség kell, amely a jogi tanulmányokhoz megfelelő alapozást ad; erre épül aztán az adott collegektől teljesen független jogi karok 3 éves jogi oktatása. A jogászok így két B. A. fokozatot kapnak, a második LL. B. (Bachelor of Laws), amit egyes karokon már J. D. (*juris doctor*)-nak jelölnek, éppen a college B. A. fokozattól való jobb megkülönböztetés végett.

A jogi tanulmányokhoz tehát a tizennyolc éves korban letett érettségi után olyan college-t kell választani, amelyet a jogi karok megkívánnak. E tekintetben nincsenek szövetségi szintű vagy más egységesen kötelező állami rendelkezések. A választandó college-t illetően a gyakorlat (az *American Bar Association*, l. az alábbi 5. pontban) támaszt olyan követelményt, hogy annak tanulmányi ideje négy év legyen. Ami a college jellegének megválasztását illeti, erre a jogi karok közvetve gyakorolnak csak hatást azáltal, hogy információs publikációikban körülírják, milyen ismeretek elsajátítását kívánják meg a későbbi jogi tanulmányok sikeres folytatásához, ill. közlik a prejogi tanulmányoknak az adott egyetem college-eiben hallgatható, ajánlott tárgyait (*Recommended Courses for Prelegal Studies*). Az ajánlások az egyes jogi karok információban csak kevésbé térnek el; általában kiterjednek a politikatudományra, történelemre, közgazdaságtanra, alkotmányjogi tanulmányokra, filozófiára, matematikára, pszichológiára, logikára stb.; érdekes módon kifejezetten ajánlják, hogy a hallgató még college-tanulmányai idején tanuljon meg gépírni és könyvelni. Ezeknek az igényeknek alapján az ún. *social science* — *political science* vagy valamely általános college elvégzésével felelnek meg a jogi karok felvételizői, akik prejogi tanulmányaikat az adott egyetem más college-e keretében oktatott tárggyal is kiegészíthetik tervezett későbbi specializációjuk céljára. A vázolt feltételek mellett elvégzett college után következnek a hároméves jogi tanulmányok és zárulnak alapszinten az említett LL. B., ill. J. D. fokozattal.

A college 4 éve után következik — most már általánosságban és nem a jogi oktatásról szólva — az a tanulmányi idő, melynek alapján általában 1—3 évi specializáció keretében a hallgatók „Master” (M. A.) fokozatot kapnak. Ezt a képzési formát a college-t végzettek számához képest már jóval kevesebben veszik fel. A követelmények és a színvonal különösen a híresebb egyetemeken elég magas. Az egyetemi képzésnek ez a második formája színvonalban valamivel meghaladja az európai egyetemi oktatás átlagát. Különösen természettudományokban jelent ez a fokozat számottevő színvonalat. A jogi karok esetében a „Master” LL. M. fokozat egy évre terjedő külön tanulmányokat igényel; ezért csak egy év, mert a jogi oktatás már elve 3 év többlet a college végzettség után.

A következő fokozat, amelyet az egyetemek adnak az ún. Ph. D., amely további váltakozó számú évek kutató-tanuló programját feltételezi. Jogászok-

nál az LL. D. (Doctor of Laws), ill. a J. S. D. (Juris Scientiae Doctor) megnevezés használatos. Általában csak hosszabb gyakorlat után lehet a cím megszerzéséhez szükséges tanulmányokra, kutatási programra pályázni; e fokozat disszertáció megírását, publikálását igényli, amihez a jelöltek ma már elég nagy arányban 1–2 éves ösztöndíjat is kapnak.

Ami még lényeges, nem minden egyetem, ill. felsőoktatási intézmény annyira teljes, hogy valamennyi fent vázolt fokozat eléréséhez képesítene, valamennyi fokozatot adná. 1960-ban a 2028 felsőoktatási intézmény közül 593 csak ún. Associate fokozatot, 739 csak szakmai végzettséget jelző B. A. fokozatot nyújtott, és csak 455 adott M. A., további 241 pedig Ph. D. fokozatot is. Ez azt mutatja, hogy az USA-ban a 2028 egyetemi intézmény közül csak 241 volt 1960-ban olyan szintű, hogy képesítési rendszere és színvonala minden lehetséges tudományos fokozat produkálására alkalmas volt. Ez az arány — kisebb egységben szemlélve — New York államban pl. 167 : 27, Californiában 156 : 13.

Érdekes még egy statisztikát elemezni, mégpedig arra vonatkozóan, hogy az egyetemi hallgatók a különböző szakterületeken milyen számban szerzik meg a különböző szintű fokozatokat, azaz milyen szintű egyetemi végzettség jellemzi az amerikai egyetemek öregdiákjait. Az 1958–59 évi tanévben az egész USA területén összesen 464.008 egyetemi fokozatot ítéltek oda a különböző szakterületeken.

Ebből

1. B. A., mint alsó szintű egyetemi képesítést jelző fokozat volt ... 385.151
2. M. A., mint közép szintű fokozat 69.497
3. Ph. D., mint legmagasabb egyetemi fokozat 9.360

Egy másik csoportosítás a fokozatoknak az egyes tudományterületek közötti megoszlását mutatja.

	Társadalom- tudományok (%-ban)	Műszaki és természeti tudományok (%-ban)	Egyéb (%-ban)
1. B. A., ill. azonos értékű fokozat	63.1	26.4	10.50
2. M. A., ill. azonos értékű fokozat	67.5	22.0	10.50
3. Ph. D., ill. azonos értékű fokozat	46.5	44.9	8.6

Ami szembetűnő a fenti első csoportosításban, hogy a végzettek nagy többsége nem megy túl az első egyetemi fokozaton, ami — mint jeleztük — általában nem éri el az európai egyetemi végzettségi szintet, sőt ötvened rangú egyetemeken, ill. college-okban alig több, mint az európai jobb szakmai középiskolák szintje, Ennek persze sok oka van. A sok ok között nem közömbös az a tényező, amit több szakíró is felvet. Azt nevezetesen, hogy az ország gazdasági és egyéb intézményei tömeges méretekben nem igényelnek az alapfokúnál

magasabb szintű egyetemi végzettséget. Miután az USA-ban — úgy mondják — ezt a kérdést is döntően a kínálat és a kereslet törvényszerűsége határozza meg, az előbbi feltevés valószínűleg megfelel a valóságnak. Amennyiben ugyanis az ipar, a gazdaság és az állami szervezet különböző intézményei, valamint az oktatás és a kutatás több közép, vagy felsőfokú egyetemi végzettségű szakembert igényelne, ez az igény bizonyosan közvetlenül visszahatna a végzettség szintjének, az egyetemi fokozatok arányának alakulására. Az a tény, hogy egy annyira technizált, iparilag olyan fejlett országban, mint az Egyesült Államok, nagy tömegekben szakmai középkáderekre van szükség, magasan kvalifikált szakemberből viszont lényegesen kevesebb is elég, azt mutatja, hogy amennyiben a magas képzettséget igénylő munkakörökben erre alkalmas szakemberek dolgoznak, a társadalmi termelés magasan technizált folyamatának fenntartásához kevés kiemelkedően kvalifikált és sok egyszerűbb technikai képzettségű szakemberre van szükség. A társadalmi termelés magas technikai fejlettségével arányban képezni magas szintű egyetemi végzettségű szakembereket, oda vezet — állítja néhány szakíró —, hogy magasan kvalifikált szakemberek technikai szintű munkát végeznek. Ezt mutatná — nyersen — a fenti első statisztika.

A fentiekben körvonalazott jelenség egy sajátos alvariációját mutatja a fenti második statisztikai csoportosítás, közelebbről azt, hogy egy-egy technikailag még oly fejlett országban is tömegesebb méretű igény, egyetemet végzett szakemberekre, túlnyomórészt a társadalomtudományi területeken van; az ország méreteivel számtani arányban van szükség a társadalom igazgatásához, az ipar szervezéséhez, az oktatáshoz sok közgazdászra, jogászra, szociológusra, iparszervezési, gazdasági és államigazgatási szakemberekre, pedagógusra és így tovább. Műszaki vonalon a tömeges igény a technikai végzettség szintjén jelentkezik. A fejlett technikával folyó tömegtermelés bármilyen nagy mérete esetén is, a szakemberek nagy tömegére, a technikai szintig bezárólag van szükség; a magasan technizált tömegtermelési folyamatnak csak néhány lényeges kulcspozíciójában van szükség tömegesen kvalifikált egyetemi végzettségű szakemberekre; az ezek tekintetében fennálló igény nem azonos a tömegtermelés méreteinek növekedésével, ill. e növekedés számtani arányával. A legmagasabb egyetemi képzettséggel rendelkezők iránti igény a társadalomtudományi szakterületeken az alapképzettséggel rendelkezőkhöz képest, számottevően visszaesik. Ezen a téren a két nagy tudományterület szintje nagyjából azonos. Ha a pszichológiát is, amelynek számos természettudományi jellegű területe van, a természettudományok kategóriájába sorolnánk, akkor a fenti második statisztikában a Ph. D. fokozat megoszlása még inkább eltolódik a műszaki és természettudományok javára, az arány 51.7 : 39.7 lesz a javukra. Ez azt jelzi, ha bízni lehet a kínálat és a kereslet törvényében, mint valóságos társadalmi regulátorban, hogy a termelőerők fejlettségének szóban forgó szintjén, a technikailag és műszakilag fejlett társadalmi

újratermelési folyamatban hozzátvetőlegesen azonos számú, egészen magasán kvalifikált, társadalomtudományi és műszaki-természettudományi szakemberre van szükség.

Természetesen a fenti statisztika és a hozzájuk fűződő különböző értelmezéseket kritikával kell szemlélni. Egészen bizonyos, hogy az egyes államok számos más társadalmi, gazdasági és egyéb tényezője is jelentős szerepet visz az egyetemi végzettség különböző szintjeinek és azok területi megoszlásának alakulásában.

4. Többször előfordult a fentiekben, hogy a Harvard, a Columbia, Berkeley és más egyetemekkel összefüggésben az *egyetemek* szintjéről, *rangjáról* írtam. Ez megint olyasmi, ami nemcsak Magyarországon és nemcsak a mai Magyarországon, de Európában is ismeretlen jelenség; legalábbis azzal a jelleggel, amiként ez a jelenség Amerikában jelentkezik. Az egyetemeket ui. minden különösebb jogi, vagy egyéb alap nélkül, de annál nagyobb társadalmi hatásfokkal rangsorolják. Így pl. az ország első egyetemének tartják a Harvard Egyetemet, de egyszerűen említik vele a Columbiát, a már említett MIT-t, Yale-t, avagy a Californiai Egyetemet. A nagyok közé számít a Michigan-i, a Chicago-i Egyetem, valamint Stanford is. Ezeken az egyetemeken persze észlelni lehet, hogy vitatják egy másik egyetem elsőségét és magukat helyezik erre a fokra. A Chicagói Jogi Karon járja pl. az a mondás, hogy „kellene már valamit tenni ez ellen a Harvard-szindróma ellen, tudja, az ellen a szemlélet ellen, hogy csak két igazán jó jogi kar van, a Harvard és a mienk”. Formális kategorizálás természetesen nincs. Annyi azonban bizonyos, hogy egyrészt van egy bizonyos „társadalmi megállapodás” a jobb egyetekmek hozzátvetőleges rangsorát illetően, másrészt hogy a társadalmi-egzisztenciális érvényesülésnek egyik döntő eleme az, hogy az ember milyen rangú egyetemen szerzett egyetemi fokozatot. Úgy mondják, hogy aki a Harvardon, vagy Berkeley-ben, avagy a Columbián végzett, avagy akinek a Chicago-i Egyetemről van fokozata, annak számára az adott szakterület minden kapuja nyitva áll. Kisebb rangú egyetemeken végzettek általában kénytelenek beérni a kisebb „szerencsét” jelentő állásokkal.

Külön szociológiai vizsgálat kellene ahhoz, hogy ennek a rangsorolásnak tényleges tartalmát meg lehessen ragadni. Folytak is erre nézve különböző mértékű és értékű szociológiai vizsgálódások. Ezek részleteibe bocsátkozni nagyon messzire vezetne. Egy vonatkozást azonban kiemelnék. Azt nevezetesen, hogy – pl. a jogi karok relációjában – a következő objektív kritériumait tartják számon annak, hogy melyik kar miért és milyen helyet élvez ebben a bizonyos rangsorban. – Az egyik objektív tényező – a tényezők felsorolása nem kíván semmiféle rangsort jelenteni – az a körülmény, hogy a rangos egyetekmek az egyetemre jelentkezők közül csak a legkiválóbbakat veszik fel általában zárt számú hallgatói létszámukba. A legkiválóbbak kiválasztásának módjáról alább, a felvételi rendszer vázolásánál szólnék. Itt

csak annyit, hogy mind a felvételi vizsgák, mind az egyetemi vizsgák értékelése a mi 5-ig terjedő számjegyes értékelésünkkel szemben 100-ig terjedő értékelést, osztályozást alkalmaz és a nagy egyetemek 90-es átlageredmény alatt általában nem vesznek fel pályázókat. Érdekes szemléltető példája ennek a következő. Az Országos Véleménykutató Központ (National Opinion Research Center) felmérte, hogy a chicagói collegekben 1961-ben végző 34.000 college-fiú hallgató közül 1.200 készült jogásznak, majd megvizsgálta ezek hova kerültek. Kiderült, hogy 124 jogi karra szóródtak szét és csak egy negyede jutott fel az ún. rangos egyetemekre. Ennek a szóródásnak, annak, hogy nem a Chicago körüli jogi karokra került legalábbis a többség, egyik oka épp ez a bizonyos képesség szerinti felvételi rendszer, amelyben tizedrangú tanulmányi előmenetellel, ill. vizsgaeredményekkel tizedrangú egyetemmel kell a jelöltnek általában megelégednie. — Egy további objektív tényezője a rangsorolásnak a professzorok száma és tudományos hírneve. A kiemelkedő jogi karokon a professzorok száma általában 30—50 körül mozog. A nagy szám azt szolgálja, hogy a fontosabb tárgyakat legalább 3 professzor adja elő és a hallgatók választ-hassanak; további célja, hogy a jogi oktatás valamennyi lehetséges jogterületét, diszciplinát átfogja. — Igen jelentős objektív tényező továbbá az, hogy az adott egyetemnek, karnak az oktatáshoz és az egyetemi kutatómunkához milyen értékű dologi felszerelése, ellátottsága van; mekkora a könyvtára, milyenek a laboratóriumok, milyen kiadási lehetőségei vannak stb. A jogi karokról véve a példát, fentebb egyszer már utaltam arra, hogy a nevesebb karok jogi könyvtárának állománya több százezer körül mozog, esetenként a fél milliót is meghaladja. Az is követelmény, hogy a karnak legyen saját jogi folyóirata és biztosítson jó, egyéb publikációs lehetőségeket. Az ismertebb, azaz rangosabb jogi karok természetesen ebből a szempontból is messze vezetnek a nagy többség előtt. A Columbiának pl. két nagy folyóirata (a Columbia Law Review és a Columbia Journal of Transnational Law), a Michigani Egyetem Jogtudományi kara három jogi folyóiratnak is centruma (a Michigan Law Review és az American Journal of Comparative Law mellett kiad egy folyóiratot a jog és kibernetika tárgykörében is). — Ugyancsak komoly objektív kritériuma ma a kérdéses rangsorolásnak, hogy az adott egyetem vagy kar hallgatói számára milyen nemzetközi, ill. külföldi jogi oktatási programot biztosít. A nevesebb jogi karokon egy-egy szemeszterben a rendes tanrend keretében 5—10 külföldi professzor oktat váltakozó tárgykörökben (pl. szocialista polgári jog, a Közös Piac országa, Japán jogrendszere stb.).

A fentiekén túlmenően — vagy inkább azokat megelőzően — a jogi karokra vonatkozóan vannak ún. *standard vagy minimum követelmények is*, amiknek a rangos karok persze messzemenően megfelelnek. Ezeket a követelményeket az Amerikai Ügyvédi kamara* (American Bar Association, A. B. A.)

* Az *ügyvédi kamara* megnevezés nem egészen pontos, az A. B. A. ugyanis szélesebb testület, mint a mi Ügyvédi Kamaránk, de mégsem jogászszövetség jellegű. Már a *bar* szó

alakította ki. Érdekes módon: egy társadalmi szervezet tölt be ezen a vonalon olyan funkciót, amelyet általában állami funkciónak tekintünk. Nevezetesen: felsőoktatási intézmény létrehozásának és működésének, az oktatás mikéntjének, a képzés feltételeinek szabályozását. Az állam ilyent Amerikában általános jelleggel nem tesz. A jogi oktatás tekintetében ezt az A. B. A. teszi. Európai szemlélőnek ez akkor is szembetűnő, ha számításba is veszi, hogy az A. B. A. a legtekintélyesebb és legelismertebb jogász-testület, és ha tudja is, hogy ez tükrözi annak az amerikai szemléletnek, amely szerint: miután a *Bar* a gyakorlat megtestesítője, a végzett jogászok „fogyasztója”, neki kell megszabnia a „termelés” tárgyát és szintjét, ezen keresztül a „termelési eljárást” is. Igaz persze, hogy az A. B. A. standardjai jogilag nem kötelezők és ezért azt is lehet mondani, hogy nincs itt szó semmiféle állami funkció „társadalmásításáról”. Felszínes jogelméleti eszmefuttatás helyett azonban nézzük, miről is van szó.

Az A. B. A. 1921-ben közgyűlésén (House of Delegates) jóváhagyott és azóta többször módosított *Standards of the American Bar Association for Legal Education* címen ismert jogforrásszerű határozata többek között a következőket mondja. „Az A. B. A.-nak az a véleménye, hogy mindenkinek, aki a *Bar* tagja kíván lenni, bizonyítani kell, hogy a *Bar* által támasztott követelményeknek megfelelő jogtudományi karon szerzett képzést.” A követelmények *általánosságban* a következők:

- a jogi kar csak 4 éves college végzettséggel, tehát általános egyetemi előképzettséggel vegyen fel hallgatókat;
- átfogó jogi oktatást biztosítson három éven át a hallgatók teljes kapacitásának igénybevételével (full-time students);
- ha az oktatás nem épít a hallgatók teljes idejére és kapacitására, az oktatásnak megfelelően hosszabb időre kell kiterjednie (part-time students: ez hasonlít a mi esti tagozatunkra azzal a különbséggel, hogy az órák nem este, hanem ugyanúgy vannak, mint a rendes tagozaton, csak kisebb heti óraszám-ban; a levelező oktatás intézményét az A. B. A. nem ismeri el, gyakorlatilag nincs is);
- a kar a hallgatók használatára rendelkezze megfelelő könyvtárral;
- a kar oktatói között legyen elégséges számú olyan professzor, aki teljes idejét és kapacitását az egyetemi oktatásnak szenteli;

(az a *korlát*, amely a bírósági tárgyaló teremben a feleket egymástól elválasztja) is jelzi, hogy azok szakmai testületéről van szó, akik a törvénykezésben részt vesznek (bíró, ügyvéd, ügyész). Bár elvileg nem minden ügyész és bírói funkció (pl. a politikai tisztségnek minősülő kerületi ügyész, az első fok bizonyos ügycsoportjaiban eljáró békebíró) feltételez A. B. A. tagságot, a valóságban az A. B. A. tagság minden valamire való jogi pályához szükséges. Általában a bírák és ügyészek is a *bar* tagjai közül kerülnek ki, a bírói és ügyészi funkció vállalásával nem szűnnek meg az A. B. A. tagjai lenni, bár pl. az ügyészeknek külön is van szakmai egyesületük.

— a kar nem kereskedelmi vállalkozásként (commercial enterprise) működik, a professzorok és alkalmazottak fizetése ne függjön a hallgatók számától és azoktól beszedett díjaktól;

— a kar az A. B. A. megítélése szerint rendelkezék az oktatáshoz szükséges minden anyagi-dologi feltétellel és ésszerű oktatási politikát vigyen („maintains a sound educational policy”).

A jogi kari képesítés nem jogosít közvetlenül a Bar-ba való felvételre; ehhez a jelölteknek le kell tenniük az ún. *bar-examination*-t, az általános bírói-ügyvédi vizsgát.

Az A. B. A. megfelelő vizsgálatok alapján időről-időre publikálja azoknak a jogi karoknak a listáját — szól az említett állásfoglalás általános záró klauzulája —, amelyek megfelelnek a standard követelményeknek; közli továbbá a standardnak meg nem felelő karok listáját is.

A fenti általános standardok *konkrét megvizsgálása* keretében az A. B. A. nem kevesebb, mint húsz szempontból elemzi az *approved-elfogadva* listára jelentkező karokat. Ezeket a szempontokat akár felsorolással forma szerint, akár tartalmi követelmények szerint részletezni már biztos kívül esik az olvasó érdeklődésén is. Jellemzőként talán néhány érdekesebbet közölnék. Például: a fizetések megállapításához minimális összegszerű és eljárási (garanciális) követelmények rendszeresítése szükséges (ez Amerikában, ahol valamiféle besorolási nomenklatúra általában ismeretlen, nem jelentéktelen igény); a havi jövedelem nem lehet az egyes jogi karok professzori átlagfizetésének országos átlaga alatt; — a munka folytonosságához szükséges szinten kell lennie a kar adminisztratív és technikai segédszemélyzetének; — kell rendelkeznie ösztöndíj alappal és a felosztásra vonatkozó garanciális szabályzattal, hogy meg legyen az anyagilag nehéz helyzetben levők felvételének elvi biztosítéka; — a karnak 5—7 évenként biztosítania kell egy szabad évet a professzorok számára utazáshoz, vagy nagyobb kutatóprogramhoz; — kell rendelkeznie folyóirattal, a kiadáshoz szükséges anyagi bázissal és egyéb dologi feltételekkel; — a kari könyvtár elhelyezése és jó használhatósága különösen fontos követelmény, különösen az, hogy álljon rendelkezésre megfelelő számú olvasóhelyiség a hallgatóság és külön kézikönyvtár az oktatók számára; érdekes, hogy az A. B. A. idevonatkozó rendelkezései kimondják: a professzorok szobáit úgy kell elhelyezni, hogy azok a könyvtárhasználat szempontjából előnyös helyzetet biztosítsanak („facilities for faculty”, *faculty* a professzori testületet jelenti, — „separate offices and their location relative to library”); ennek az általánosan követett szempontnak modern építészeti megfogalmazása a Chicagói Jogtudományi Kar bevezetőben már említett új épülete; a főépület — egy magas hasáb alakú üvegpalota — belső terét végig az egyes szinteken a könyvtár foglalja el, már mint a könyvvállványok, katalógusok, nagy olvasótermek; ezt a belső komplexumot ugyancsak végig az egyes szinteken kívülről körülvesszik a professzorok szobái és az azok közé ékelt kisebb-nagyobb

hallgatói olvasó-dolgozó helyiségek egyenként 3—5 személy részére; mind a hallgató, mind a professzor szobájából közvetlenül a könyvtárba lép; a könyvtár elhelyezése tárgy szerinti rendben történik — ez egyébként általános — és a professzor szobája ott van, ahol a tárgykörének megfelelő könyvek vannak, ill. fordítva; a könyvtárak méretére is tartalmaz az A. B. A. igénylistája minimum-kikötéseket; többek között azt, hogy az állomány kisebb mint 1963 óta évenként 5000 \$ értékben növelt 15 000 induló kötet nem lehet, ami egyébként nem sok, a nagyobb karok könyvtára ennél sokszorosan nagyobb; — a hallgatók felvételéhez a Princetoni Egyetemi Képességvizsgáló Központ által szervezett jogi kari felvételi képességvizsgát is meg kell követelni (erről l. lejjebb „Az egyetemi felvétel rendje” c. részt); egy az amerikai-jogi oktatás metodikájára jellemző rendelkezés: „az oktatás alapjaiban, de nem kizárólag az eset-oktatásra (case-method) épül; a hallgatók aktív szereplését az órákon a jogi pálya problémái feladatai iránti behatóbb érdeklődés és az intenzív tanulás egyik döntő ösztönzőjének kell tekinteni”; — a kar megítélésének talán legdöntőbb alapja, hogy tanrendjében miként tükröződnek azok a változások, amelyek a jog területén is lezajlanak; stb.

Az A. B. A. 1957. évi tájékoztatása szerint 1957. márciusában 156 jogi kar működött az Egyesült Államokban. Ezek közül ún. *approved* volt 120, további 9 feltételes elismerést kapott, míg a többi nem felelt meg az A. B. A. standardoknak. Az elismert karok egy jelentős része az A. B. A. standardokat számottevően, kisebb része sokszorosan felülmúlja. Az amerikai jogi oktatás folyóirata, a *Review of Legal Education* szerint 1966-ban az elismert jogi karon 62.556 hallgató tanult, míg a többi karnak kb. 8—10.000 hallgatója volt. Az összehasonlítás kedvéért: ugyanez a szám húsz évvel korábban, 1947-ben, 43.719, ill. 5.000 volt. A végzett hallgatók megoszlása az 1965—66. tanévben a következő volt: elismert karokon LL. B. fokozat 9.027, vele azonos értékű J. D. fokozat 4.088, LL. M. fokozat 731, J. S. D. fokozat 23, más fokozat 91; el nem ismert karokon LL. B. 738, J. D. 11, és LL. M. fokozat 11.

Fent utaltam rá, hogy a levelező oktatást az említett standardok nem ismerik el és gyakorlatilag nincs is. Ami van, az a part-time oktatási forma, amelynek egyik variánsa az ugyancsak visszafejlődött és teljesen kihalóban levő esti-tagozatos jogi oktatás, holott egy-két évtizeddel ezelőtt a *night law school* vagy *evening program* még nagyon számottevő volt (a mai gyakorló jogászoknak több mint a fele esti tagozatos képzésben részesült). Az esti tagozatok a számok világánál ma már csak töredékei a múltnak: a legtöbb önálló esti tagozatos jogi kar megszűnt, a nappali és esti tagozatot fenntartó karok az utóbbiakat megszüntették, másoknál pedig a hallgatói létszám csökkent a minimumra. Nagy vita folyt és folyik az esti tagozat intézménye körül. Fő gyengéjeként a szerzett ismeretek alacsony szintjét, a standardoknak való nem megfelelést jelölik meg azokkal szemben, akik gazdasági-szociális megfontolásokból az esti tagozatos oktatás fenntartása mellett vannak. „Jó esti

tagozatos jogi karok sokaknak nagyon jó szolgálatot tehetnek — mondja Mayernél a Harvard dékánja, Griswold. Csakhogy nemigen van jó esti tagozatos jogi kar. Négy év esti tanulás, akárhogy vesszük, nem érhet fel három teljes évvel; igazi eredmény csak a teljes kapacitás ráfordításától várható.” Ebből a nézőpontból magyarázható, hogy az Amerikai Jogi Karok Egyesületének 1965 évi ülésén csak ügyvel-bajjal tudta a Southern California Jogi Kara megmenteni a minősítési jogot a még fennálló esti tagozatos oktató intézmények számára és a A. B. A. is közel állt már többször ahhoz, hogy a maga sajátos társadalmi mechanizmusával tilalmazzon minden délután 4 utáni jogi kari egyetemi órát.

5. Ha már most az *egyetem kapuin belül* keressük a felső oktatás rendszerének struktúráját, benne a jogi oktatást, akkor először az *egyetem szervezeti rendjére és igazgatására* kell röviden figyelmünket fordítanunk.

Az egyetemek élén ún. *igazgató-, vagy kormányzó tanács* áll (Board of Trustees vagy Board of Regents) áll. A tanács tagjait az egyetemet fenntartó állam, város, magánalapítvány, vagy egyház bízza meg általában hosszú időre (7—15 évre) és általában visszahívási lehetőség nélkül. Az is gyakori — főleg a magánegyetemek esetében —, hogy a tanács ún. *selfperpetuating*, azaz önmagát „fenntartó” intézmény: új tagjait maga jelöli ki. Érdekes módon a tanácsnak egyetemi tanárok általában nem tagjai, és ha kivételesen mégis tagjai, akkor nem professzori minőségükben. Ez alól kivételt az egyetem elnöke (President) jelent, aki rendszerint egyetemi tanár és általában hivataltól tagja a tanácsnak. Ez a tanács az egyetemek legfőbb testülete. Jogköre az egyetem költségvetésére, ennek keretében bizonyos részlegek, vagy általában az egyetem fejlesztési irányára, az elnök és más tisztségviselők megválasztására, megerősítésére, különböző egyéb döntő kérdésekre terjed ki. Nyílt titok ma már, hogy a tanácsok összetételében a felsőbb osztályok képviselői, általában gazdag üzletemberek tőkésék töltenek be kiemelkedő szerepet. Ezt állapítja meg a már hivatkozott H. A. Haswell is, amikor azt mondja, hogy „in more recent times businessmen have become the predominant group on boards of trustees”. Haswell ezt egészen természetes dologként tárgyalja. Állításában nem is kell kételkedni, hiszen az amerikai felsőoktatás kiváló ismerőjéről és magas kormánytisztviselőjéről is van szó. Ezt a helyzetet többnyire azzal indokolják, hogy az egyetemeket olyan igazgató tanácsnak kell irányítani, amelynek tagjai köztiszteletben állnak, társadalmi súlyuk van és anyagilag függetlenek. Ezek a jelzők, úgy látszik, döntően csak vagyonos, vagy nagyon vagyonos rétegek képviselőire állnak. A Californiai Egyetem 14 régens tanácsosának (az igazgató-tanácsot ott a Régensek Tanácsának hívják) több mint a fele esik ebbe a kategóriába (vállalattulajdonos, több újság tulajdonosa, nagy ipari társaság vezérigazgatója, stb.). Természetesen van a tanácsokban a szellemi élet területéről is többnyire valóban reprezentatív résztvevő.

Az egyetemi szervezet következő fontos láncszeme az egyetem elnöke, aki általában az európai egyetemek rektoránál nagyobb hatáskörrel és súllyal rendelkezik. Az amerikai egyetemek politikájának, levegőjének, hírének, fejlődésének egész jellegét többnyire az elnök határozza meg, azzal együtt, hogy a végső hatalom az igazgató tanács kezében van. A már többször hivatkozott H. A. Hawell pl. azt mondja: az elnök személye, az elnöki funkció oly fontos, hogy legtöbbször az igazgató tanács legjelentősebb funkciójának éppen az elnök kiválasztását és megbízását tekintik.

A szervezeti hierarchiában a következő lépcsőfok a kancellár (chancellor); aki az egyetemi tanárok testületének — az önmagában jelentős súlyú, de különösebb hatáskör nélküli testületnek: az academic senate-nek — képviselője mind általában, mind pedig konkrét viszonyokban, mint pl. az igazgató tanács és a tantestület, az elnök és az oktatói testület viszonya, stb. A kancellár egyúttal első tisztségviselője egy-egy egyetemi központnak, az ún. campus-nak, aminek különös jelentősége akkor van, ha az egyetemnek több campus-a is van, ami most már elég gyakori eset.

A karok élén a dékán áll, akit a kar professzorai választanak rendszerint meghatározatlan időre. Jogköre kb. azonos azzal, amit mi tekintünk egy jogi kari dékán jogkörének. Tényleges súlya és hatalma azonban valamivel nagyobb.

Az egyetemi szervezet egyik legalapvetőbb kategóriája természetesen az egyetemi professzor. Érdekes megfigyelni, hogy ez a kizárólagos oktatói kategória — legalább is a jogi karok tekintetében — címként is egyedüli, amihez legfeljebb bizonyos kiegészítések járulnak (assistant, associate professor és full professor). Csak a full professor kap ún. tenure-t, ami visszavonhatatlan professzori kinevezést és természetesen magasabb fizetést jelent. Az assistant és associate professzorok egyetemi pozíciója a munkaviszony stabilitása tekintetében gyöngébb. Megfelelő értelmezésben ugyanez áll a visiting professor-ra (vendég professzor), vagy az adjunct professor-ra, aki nem azonos a mi adjunktusunkkal, hanem olyan oktatót jelent, aki mintegy csak „másodállásban” végez oktatói tevékenységet. Egyébként mindenki, aki oktat — ismét kiemelem, hogy legalább is a jogi felsőoktatásban — eleve professzorként szerepel, és senki nem oktat, akit ne tekintenének jogilag is egyetemi tanárnak. A kizárólag egyetemi tanárok útján való oktatás elvét, bár az egyetemi tanárok szintje nem egyenletes (talán kevésbé, mint Európában), az oktatás színvonala szempontjából fontosabbnak tartják mint az elméletesebb oktatási követelmények tanrendszerű előírását, ami önmagában úgysem jelent még garanciát. Az oktató egyenlő professzor követelmény természetesen azzal is összefügg, hogy az európai értelemben vett tanszékek rendszere ismeretlen. Ez viszont azzal, hogy a jogrendszer tagolásának az a rendszere, ami Európában általános, ugyancsak teljesen ismeretlen. Egyszerűen nem is értik azt a hagyományosan kialakult rendszert, ahogy Európában is és többek között

Magyarországon is a jog egész területét logikailag következetes rendszerre transzformáljuk — vagy más koncepció fogalmazásában: objektíve tagolódo rendszerként fogjuk fel — és a jogi oktatást is az így létrejött rendszer, ahogy ők mondják, Prokrusztész ágyába szorítjuk. Minden professzor ún. professor fungibilis, azaz önálló; viszonyát a karhoz semmiféle tanszéki, vagy egyéb struktúra nem közvetíti. Ennek folytán természetes, hogy olyan, hogy a polgári jog professzora, nem létezik, csak az létezik, hogy X Y professzor tudós, ismerője mondjuk az öröklési jognak és előadja professzorként az öröklési jogot, vagy szakértője a tulajdonjognak és a szerződéseknek, és előadja külön a tulajdonjogot, külön a szerződéseket, amiből külön tárgyként a hallgatók külön is vizsgáznak. Mint alább látható, az oktatott tárgyak spektruma ennek megfelelően atomizáltabb, ők úgy mondják, hogy differenciáltabb és a valóság igényeihez jobban igazodóbb, mint a kontinentális országokban. A professor fungibilis státust azzal a praktikus és semmi esetre sem elvi — de alighanem elég valóságizű — érvel is védelmezik, hogy ezáltal elkerülik azt a nyomasztó helyzetet, ami sok európai egyetemen tapasztalható, hogy ti. nem egy tanszék tudományosan már professzori szintű tagja kénytelen arra a lelki beállítottságra berendezkedni, hogy várja, míg professzora meghal, hogy aztán ő lehessen a professzor. A jogi karokon a professzornak a fentieknek megfelelően gyakornoka, tanársegédje, adjunktusa, stb. nincs. Kutató apparátusa van, tartósan vagy átmeneti jelleggel, attól függően, hogy az egyetem, vagy más szerv részéről finanszírozva folyik-e vezetése alatt valamely program tekintetében átfogóbb és sokágúbb kutatási tevékenység.

6. *A jogtudományi kutatásokról szólva*, azzal kell kezdeni, hogy a jogi karok szinte kizárólagos központjai a jogtudományi kutatásnak, a jogi tudományos munkának. Az Európában ismert, de különösen a szocialista országokban kiemelkedő és az egyetemi oktatástól elkülönült jogtudományi kutatóintézetek intézménye nem alakult ki. A meglevő önálló jogtudományi kutatóintézmények is (mint pl. az American Law Institute, amely a sokat vitatott Restatement*-eket kompilálja, a hovatovább minden államban elfogadott Egységes kereskedelmi törvényt alkotta nagy apparátussal és komoly pénzügyi fedezettel) inkább valamilyen konkrét kodifikációs vagy egyéb nagyobb elvi-gyakorlati program megvalósításához kapcsolódnak. Az ilyen intézmények is többnyire egyetemi tanárok vezetése alatt működnek, tagjaik is többnyire — társadalmi alapon vagy honorált megbízásból — egyetemi tanárok.

* Restatement-eknek hívják azokat az összeállításokat, amelyek a hatályos bíróalkotta magánjogot foglalják törvényszerű egységes szervezetbe, „indoklással” is ellátva. Különösen a common law védelmezői vetik a Restatementek szemére, hogy megtartják a jogot és a jogszolgáltatást, egyrészt mert tulajdonképpen kodifikálni akarnak a magánjogban is, még hozzá „alkotmányellenesen” az egyes államok határain átnyúlva; másrészt mert az élő jog összegezésének igényével lépnek fel, holott nem egy vonatkozásban tudatosan is új utakra térnek, ami már önmagában is mutatja, hogy nem lehet az élő jog leltárának sem tekinteni.

Az intézménynek külön főhivatású kutatógárdája általában nincs. Viszont programjához rendelkezik dologi és pénzügyi feltételekkel önálló jogi kerettel, adminisztratív apparátussal, egy-két olyan szakmai munkatárssal is, akik az egész szervezetet működtetik.

Az egyetemeken a tudományos munka végzése, különösen nagy és rangos egyetemeken, a professzori státushoz tartozik, attól nem választható el. A nagyobb jogtudományi kutatási programok szinte mind egyetemi keretben, egyetemi tanárok vezetése alatt és egyetemi tanárok által realizálódnak. Az ilyen programokat vagy az egyes egyetemek, professzorok maguk vetik fel és tervezik meg, vagy — és ez a gyakoribb — törvényhozói, bírósági, államigazgatási szervek rendelik meg valamilyen elvi feldolgozásra szoruló elvi-gyakorlati kérdés tekintetében. A finanszírozás is ennek megfelelően alakul. Elég általános, hogy az egyes számottevőbb jogszabályokhoz — a törvényalkotó szerv „megrendelésében” — átfogó elvi-összehasonlító tanulmányok és tanulmánykötetek jelennek meg, sokszáz, nem egyszer több mint ezer oldalas terjedelemben, rendkívül expeditív kodifikációs és kiadói mechanizmusban. — Az egyetemeknek a jogi tudományos munkában betöltött szerepével függ össze az, hogy a professzorok óraszámja jóval alacsonyabb a mi egyetemi oktatóink átlagóraszámánál és általában 5 évenként, egyes karokon 7 évenként minden professzor egy szabad évet kap, az ún. sabbatical year-t, azzal a céllal, hogy nagyobb igényű tudományos programjához hosszabb külföldi tanulmányutakat tegyen, ill. általában a nagyobb igényű tudományos programjához hosszabb külföldi tanulmányutakat tegyen, ill. általában a nagyobb igényű tudományos munka végzésében az oktatás ne gátolja, avagy hogy éppen pihenjen.

Ami végezetül a tudományos kutatások formáit illeti, nagyobb szerepük és súlyuk van a monografikus folyóirat-cikkeknek és a kézikönyveknek. A monográfiák viszonylag — legalábbis az európai és magyar helyzethez is hasonlítva — kisebb számmal és súllyal jelentkeznek. A folyóiratirodalomban, kisebb mértékben más publikációkban is, gyakorlati szakemberek jelentős szerepet visznek.

A tudományos kutatások tematikus vagy más szempontból való országosan, vagy akárcsak államonként összehangolt intézményes tervezése, amennyire különböző tájékozódások alapján meg tudtam ítélni, ismeretlen. A kutatásokat egyedül a felismert társadalmi igények, társadalmi és magánérdekek irányítják. Az átfedések és a szervezetlenségből folyó anomáliák sokfélék. A kiadványok területén a piac a döntő regulátor. A piac uralmától csak azok a könyvek függetlenek — a többnyire nem lukratív, alapkutatásokat jelentő monográfiák —, amelyeket kari és más alapokból szubvencionálnak. Ilyenek is szép számmal vannak.

7. A dékán a kart különböző bizottságok közreműködésével vezeti. A bizottságok egyrészében a hallgatók is képviselve vannak. A *hallgatók*

szerepe és helye az egyetemen az utóbbi időkben és azokon a nagy egyetemeken, amelyek ún. graduate képzést, tehát college-n túli képzést is nyújtanak, így a jelentősebb jogi karokon mindenképp, nagyon megnőtt. Hangsúlyozzák, hogy az európai egyetemekhez képest jobban őrzik a középkori egyetemi hagyományt, miszerint az egyetem a professzorok és a hallgatók egysége, universitása. Ennek számos megnyilatkozása van amellett a tényező mellett, hogy az amerikai joghallgató 4 évvel eleve idősebb és ezért valamivel felnőttebb, mint európai kollegája, mert hisz mielőtt jogi tanulmányait elkezdené minimum 4 év eltelik azzal, hogy college-t végez. A különböző kari bizottságok, amelyek a kar legtöbb ügyét intézik, jórészt professzori-hallgatói vegyes bizottságok. Ezek fejlettsége, szerepe és súlya az egyes egyetemeken különböző. A Berkeley-i Jogtudományi Karon a helyzet a következő képet mutatja. Részben a korábban már említett „berkeleyi forradalommal” függ össze, hogy a karon régebb óta működik egy pl. tipikusan amerikai nevű bizottság a „Hallgatók Fokozott Részvétele a Jogi Kari Határozathozatalokban Bizottság” (Committee on Increased Student Participation in Law-School Decision-Making), ami önmagában is professzorokból és a hallgatók meghatározott számú képviselőjéből áll. E Bizottság ajánlási és kari tanácsi határozatok alapján működnek ma a következő bizottságok. A Hallgatók Oktatásügyi Bizottsága (Student Educational Policy Committee), amely csak hallgatókból áll és általános fórum a hallgatók minden képzési kérdésében. E bizottság tagsági jogkörrel képviselve van a Kari Tanrendi Bizottságban (Faculty's Curriculum Policy Committee), amely a Kari Nyári Szemeszter Bizottsággal (Faculty's Summer Session Committee) együtt a hallgatók és a kari tagok vegyes bizottsága. A Hallgatók Könyvtárbizottsága (Student Library Committee) a kari Kari Könyvtárbizottsággal, a Hallgatók Felvételi Bizottsága (Student Admission and Recruitment Committee) a Kari Felvételi és Pénzügyi Segélyezés Bizottsággal (Faculty's Admissions and Financial Aid Policy Committee) együtt tartja üléseit a fontosabb kérdésekben és az állásfoglalásokat közösen alakítják ki. Ilyen vegyes, vagy együttműködő bizottságok vannak még számos kérdésre vonatkozóan (pl. az anyagi ellátás, a nemzetközi programok és előadások, a „Master — LL.M” fokozattal kapcsolatos graduate képzés stb.). Ezekbe a bizottságokba a hallgatókat a hallgatói egyesületek szövetségének elnökéből, valamint a három évfolyamból delegált egy-egy tagból álló bizottság (Student Committee on Committees) jelöli. E bizottság tanácskozásain a dékán is résztvesz, mindazonáltal szavazati jog nélkül. Minden bizottságnak van a Kari Tanács által jóváhagyott statutum jellegű „alapokmánya”, amelyből feladata és jogköre folyik. Egy rész pl. a Hallgatók Felvételi Bizottságának „statutum”-ából: „A Bizottság feladatkörébe tartozik az is, hogy programot dolgozzon ki és valósítson meg hallgatók toborzására olyan kisebbségi vagy anyagilag-társadalmilag előnytelen helyzetben levő közösségekből és régiókból, amelyektől a jogi pálya egyébként messze, ill. számításon

kívül esik”. A hallgatók bevonása az egyetem igazgatásába nyilván egyenetlen és sokrétű folyamat. Mindenekelőtt van a konzervatív erők ellenállása. Tapasztalni lehetett, hogy a professzorok egyrészében ez a folyamat erős ellenzést váltott ki, mondván, hogy azoknak, akikre vonatkozóan az oktatás, az egyetemi állásfoglalások történnek, ne legyen beleszólásuk a dolgok intézésébe; összekeveredik így a vezetők és a vezetettek pozíciója és az egyetem így az emberileg és politikailag legalábbis nem egyenletesen kiforrt egyetemi ifjúság uszályába, esetleges ifjúsági irányzatok vitatkozásainak szintjére kerül. A liberálisok (azaz a haladók) szerint egyrészt az egyetem a professzorok és a hallgatók egysége, és másrészt: ha nem teremthetnek meg megfelelő egészséges csatornák az egyetemi vezetés és az ifjúság között, akkor az ifjúság igényei, törekvései eleve az egyetemi alkotmány sáncain kívül kerülnek, eleve szélsőségek felé szoríttatnak és másutt törnek ki; a professzori testület pedig az élettől idegen, arra teljesen hatástalan elefántcsonttoronnyá alakul át.

A hallgatóknak a professzori testülethez való viszonyát, tényleges helyzetét mutatja az is, hogy minden tanév végén a hallgatók meghatározott szervezeti formák között értékelik a professzorok oktatói tevékenységét; értékeléseiket, amely sokszor több mint bátor és több mint igazságos, nyilvánosságra hozzák és a professzoroknak nem illik, de nincs is lehetőségük az értékelésekkel szemben protestálni, sem azt kutatni, hogy az egyes negatív értékelések kiktől származnak.

A hallgatók pozícióját erősíti az a körülmény is, hogy számos jelentős tárgy „hallgatásában” több professzor között választhatnak. Ez óhatatlanul kiváltja a professzorok bizonyos fokú versengését minél nagyobb számú hallgatói létszámmért, ami viszont a hallgatók nagyobb fokú megbecsülését igényli. Az erős pszichikai hatásfokkal rendelkező szóbeli vizsgáztatás, amelynél a hallgató nagyon is érzi totális alárendeltségét, ismeretlen. A hallgató az írásbeli vizsgánál mintegy nem a tekintélyes professzorral áll szemben, hanem egy majdnem személytelen értékelő szisztémával. A professzor csak egy számmal ellátott vizsgadolgozatot kap, azt értékeli, a dolgozat mögött álló hallgató személyének ismerete, általában minden preferáló vagy más emóció nélkül. A hallgató az írásbeli vizsgát a dékáni titkárság szervezésében és felügyelete mellett teszi le, az eredményeket is a dékáni titkárságtól tudja meg. Mindezek folytán kiesik a professzor és a hallgató viszonyából egy olyan lényeges tényező, amelyben a közvetlen szóbeli vizsgák egyértelmű fel- és alárendeltségi viszonya a kontinentális egyetemeken és Magyarországon is származik.

A jogi oktatás hagyományos és bizonyos általánosan elfogadott értékrendekre alapított struktúrájához szokott szemlélő számára az is meglepő, hogy az amerikai egyetemek *jogi folyóiratait* és gyakorlatilag az összes folyóiratot az egyetemek adják ki, nem az egyetem tanárai, hanem *a hallgatók szerkesztik* és gyakorolják felettük, mint mondják és amint a jelek ezt valóban mutatják, a tényleges hatalmat. A Law Review főszerkesztője mindenkor a

kar tanulmányi eredményekben első hallgatója és a lap szerkesztőbizottságában tagsági helyet, funkciót kapni a legnagyobb elismerés, amit joghallgató egyetemi pályafutása során kaphat, ami természetesen a későbbi pályaalakulásra is számottevően hat. Mayer is írja már említett könyvében, hogy a nagy ügyvédi irodák, amelyeknél a kezdő fizetés havi ezer dollár, jelöltjeiket majdnem kizárólag a szerkesztők közül rekrutálják. Kizárólag szerkesztők kaphatják meg — mindig egy évre szólóan — a Legfelső Bíróság bírái mellé szervezett ún. titkári stallumokat (*clerk to a Justice of the US Supreme Court*), amit — mind az onnan nyíló további lehetőségek, mind pedig az ott szerezhető intellektuális és szakmabeli élmények folytán — a legfényesebb pályakezdeknek tartanak. A jogász-világszerte ismert Felix Frankfurter (a Legfelső Bíróság egyik legnagyobbjának tekintett bírója) *emlékezéseiben* az általánosan is nagyobb értéket tulajdonít a hallgatói folyóiratszerkesztésnek és különösen annak, hogy a szerkesztők szerkesztővé válása a tanulmányi eredményeken alapuló automatikus folyamat. „Minden nagy szöveg a vezetői talentumról és jellemről, és mindaz a sok megfoghatatlan dolog, amelyek csak a személyes tetszés és nemtetszés, a faji, osztály és vallási hovatartozás, szimpátia és antipátia kifejezői, itt mind elesnek . . . És így azt mondom, ahogy sokszor mondtam már a jogászfíjúságnak, hogy számomra a Harvard Law Review a demokrácia gyakorlatának olyan élménye volt, amelynél teljesebben azóta sem volt részem”. Hogy ebben az „automatizmus”-ban mindig ilyen következtetések-e, hogy nem adódik-e valahol mégis kivétel alóla, ténykérdés, nem tudom. A Berkeley-i Jogi Karon az elmúlt évek egyik legtehetségesebb hallgatója és elmondás szerint a California Law Review hosszú idő óta legjobb szerkesztője sokak személyes ellenérzése ellenére is főszerkesztő lett, bár marxista, ill. meggyőződéses szocialista hírében állt, viszont a Kar No. 1. tanulója volt. Igaz, mint már utaltam rá, Berkeley az amerikai szellemi élet egyik legprogresszívebb centruma és ez a példa önmagában még nem szükségképp jelenti azt, hogy mondjuk Alabamában is ugyanez történt volna.

Ami már most a szerkesztést, a szerkesztői munkát illeti, a következő a helyzet. Attól függően, hogy a folyóirat kétszer, négyszer, vagy nyolcszor jelenik-e meg évente, a szerkesztők a szünetből egy hónapot, majd évközben heti 20—40 órát fordítanak a folyóiraatra. A lap két részre oszlik: egyrészt a professzorok, gyakorlati szakemberek, tehát nem a szerkesztők által írott tanulmányokra, és másrészről a szerkesztők által írott szemlére (*Notes* vagy *Comments*, ill. mindkettő, melyek közül az előzők kollektív szerkesztőbizottsági munkákként név nélkül jelennek meg). A szerkesztők a tanulmányokat is komolyan „megdolgozzák”, véleményt kérve olyan rendszerint fiatalabb professzoroktól is, akikkel a legközvetlenebbnek látszik az együttműködés; a végleges döntés, úgy mondják, teljesen a szerkesztők kezében van és azt — már mint a kizárólagos döntési jogosultságot általában — nem illik kérdésessé tenni. A szerkesztőbizottság (*Board of Editors*) létszáma egyik-másik lapnál

a hatvanat is eléri, az egyes szerkesztők közötti munkamegosztást a főszerkesztő szervezi. A legtöbb munkát a szemleírások megírása igényli általában jelentős új döntésekről, időszerű jogi kérdésekről. Ez feltételezi a téma teljes törvényi, gyakorlati és irodalmi feldolgozását a szerkesztők megfelelő *team*-je (csoportja) részéről. A maga területén minden szerkesztő olvassa és feldolgozza a közölt amerikai és angol jogeseteket, ami szerkesztőként évi 5—600 döntvény tanulmányozását igényli. Már ez is jelzi, hogy a szerkesztőségek a jog birodalmának komoly dokumentációs és feldolgozó központjai. Bár mindennek első sorban oktatási célja van, és a szemleírásokat — ugyanis mint lektorok és ugyanis mint olvasók — jórészt csak a professzorok olvassák, gyakorlati jelentőségük is növekvőben van. Ma már szerepelnek felső bírósági ítéletek indoklásaiban-elemzéseiben, a tizenöt jelentősebb jogi folyóirat útján az ún. *Shepard's Citation*-ban is, amely átfogó tematikus reference-sorozata (dokumentációs feldolgozása) minden lényeges döntésnek, más jogforrásnak és tudományos feldolgozásnak. Az sem jelentéktelen tényező, hogy a jobb folyóiratok példányszáma a tízezret is meghaladja (a *Harvard Law Review*-nak pl. tizenegyezer előfizetője van) és összességükben elég nagy olvasótábor alakítottak ki, ami természetesen a gyakorlatra is számottevő befolyással jár. Mindez persze csak a rendszeresen és átfogó profillal megjelenő nagyobb lapokra áll. A *California Law Review* Ehrenzweig emlékszáma — az 1966. évi kötet 4. szám — pl. 450 oldal terjedelmű, átfogó általános profiljának megfelelően a dékán, *E. C. Halbach* előszava után számos területről közöl monografikus tanulmányokat, míg a hallgatók *comment*-jei, *note*-jai az egész szám fele terjedelmében ezúttal a filmek cenzúrázásának alkotmányjogi kérdéséről, ill. a szerződéses és szerződésen kívüli felelősség egyes új határkérdéseiről, a referendumról, a minőségvédelemről, az államtitokról és egyéb többnyire nagyon érdekes kérdésekről szólnak; a *California Law Review* egyébként évi ötször jelenik meg, egy kötet terjedelme, mint az említetté is, a 2000 lapot jóval meghaladja és évi összterjedelme közel 200 szerzői ívet tesz ki. Mindezek után legalábbis kétségesnek tűnik a szerkesztő-hallgatóknak az az elég általánosan vallott

Meyernél is olvasható — véleménye, miszerint „a Law Review a szerkesztőbizottsági tagokért van (the Review is run for the benefit of its members); sokkal többet dolgozunk rajta, mint amennyit akkor dolgoznánk, ha az olvasóknak akarnánk lapot csinálni”. Persze ebben az állításban is lehet valami, különben mivel lenne magyarázható, hogy pl. az említett elég nagy tekintélyű *California Law Review* időnként irónikus, tréfás kritikai külön számot is ad ki — pl. az 1967. évi No. 1.5 (másfeledik!) szám —, amelyben *Calif. Falaw Review* szójátékos címmel tréfás de erős kritika alá kerül az egyes professzorok stílusa, előadói-írói frazeológiája, jogi-világnézeti —szemlélete?

Valóban meglepő, hogy egyetemi hallgatók alakítják a lap profilját, tárgyalnak neves professzorokkal tanulmányok rendelése, azok esetleges átdolgozása stb. ügyekben. Nehéz persze megítélni, hogy a tényleges hatalom

valóban a hallgatói szerkesztőbizottság kezében van-e, avagy csak szokatlan színpalakról van szó. A szociológiai mélységekbe nem bocsátkozó tájékozódás eredménye az előbbi mellett szólna. Megtörtént pl. nemrég a Berkeley-i Jogtudományi Karon, hogy a szerkesztőbizottság részben érthetatlenség, részben pedig egyes tételek nem eléggé bizonyított voltára hivatkozással nem fogadta el Kelsen egyik tanulmányát. Elmondás szerint a kar több professzora hiába gyakorolt nyomást a szerkesztőbizottságra. A tanulmány végül egy másik jogi kar folyóiratában, a Stanford Law Review-ben jelent meg. Mindenek ellenére azt hiszem, csak ennyit mondani a tartalmi valóság „elrajzolása” volna. Miután a tanulmányok többségét professzorok írják, a tematikát — korszerű vagy korszerűtlen szemléletben — végülis ők határozzák meg. Egy-egy tanulmány első olvasója is többnyire valamelyik szakmabeli kolléga, a kézirat ezután kerül a hallgatói szerkesztőséghez. Hogy egyáltalán milyen tárgykörökben jelennek meg írások, azon is múlik, hogy a döntően nem hallgatói szerzői kör miként méri fel a gyakorlat, az olvasók, egyáltalán a tudomány időszerű igényeit. A hallgatóktól származó írások esetében pedig mindenkor megvan az erős és közvetlen professzori „vezetés”, hiszen a tanulmány vagy *comment* többnyire valamely professzor szemináriumi kurzusának keretében készül. A note-okat is lektorálja-olvassa valamelyik professzor. Azt lehetne tehát mondani, hogy a professzori szignó valamiképp mindig ott van az írások mögött. A színpad hallgatói rendezése, sőt a játékban való aktív — ha nem is kizárólagos — részvétel mégis figyelemre méltó vonása nem is annyira az amerikai folyóirat-irodalomnak, mint inkább a jogi oktatás belső struktúrájának. Csak példaként említem, hogy ebben folyóiratkiadási és szerkesztői mechanizmusban a hallgatói aktivitásból — tüntetések és más újkéletű egyetemi mozgolódások mellett — arra is futja, hogy a hallgatók az egyetemi oktatás problémáit alapos jogi és szociológiai feldolgozásban is felvessék. Most jelent meg a *Harvard Law Review* 81. (1968. évi) kötet 5. számában egy száz oldalra terjedő szerkesztőségi tanulmány a felső oktatás majdnem minden lényeges szervezeti-jogi kérdéséről. Az elemző és kritikus hangvételű tanulmány történeti bevezetés mellett igyekszik pontosan vázolni, hogy az egyetemi oktatás egyes kérdései (az ösztöndíjaktól kezdve, a tanszabadságon át a vizsgák értékeléséig majd minden lényeges kérdésre kiterjeszkedve) miként fogalmazódtak meg a tételes jogban és szokásjogi gyakorlatban. Érdekes elolvasni. Hallgatói produkcióként mindenesetre szép, most függetlenül tudományos és tartalmi koncepciójától.

A hallgatók mintegy partnerként való elismerését, az életre való közvetlen felkészítését jelzi az is, hogy a kari tudományos rendezvényeket, még nemzetközi rendezvényeket is; az esetek egy részében a hallgatók menedzselik (ők nyitják meg, elnökölnek, látják el mindazokat a funkciókat, amelyek nem sajátosan tudományos tevékenységre vonatkoznak, vagy protokollárisan nem kötődnek feltétlenül professzori ranghoz).

8. Az *oktatási idő*, mint már volt róla szó, a jogi karon a LL. B. mint alapvető jogi fokozat eléréseért három év. A következő fokozat a LL. M. további egy évet igényel. Egészen a közelmúltig a három tanulmányi év két-két, összesen hat szemeszterre oszlott. Amerikaszerte és a jogi karokon is most kezd — a hallgatók és a professzorok elég negatív kritikája mellett — az ún. negyedéves rendszer (*quarter system*) kialakulni. Ennek lényege, hogy egy évben négy negyedév van (nyári szünet nélkül) és három negyedév elvégzése azonos a korábbi két szemeszter elvégzésével. Az egyetemi tanárok is általában három negyedévet oktatnak, ebből kézenfekvő, hogy nem minden negyedévben oktatnak minden tanrendi tárgyat. Azokon a karokon, ahol ez a „quarter system” nem került még bevezetésre, ismeretesek az ún. nyári szemeszterek (*summer sessions*), amelyekre a karok keresztbe meghívják egymás professzorait. Az oktatásnak ezt a rendjét a következő főbb előnyökkel indokolják. Egyrészt lehetővé teszi, hogy azok a hallgatók, akik gyors tempóban szeretnék egyetemi tanulmányaikat befejezni, erre módjuk legyen, másrészt az egyetemi létesítmények és szolgáltatások (álló- és forgóeszközök) jobb kihasználására vezet, a terhelés egész évben egyenletes. Harmadrészt lehetővé teszi a professzori testület idejének és az oktatás más dologi feltételeinek ésszerű kihasználását. Végül pedig elősegíti az oktatási kapacitás és választék tényleges növelését külön anyagi ráfordítás nélkül; azáltal nevezetesen, hogy a kar oktatási rendjében a nyári szemeszterek idején más karok neves professzorai adnak elő, míg a saját kar tagjai viszont más egyetemeken oktatnak. Ez amellett, hogy kellemes mobilitást biztosít a professzoroknak, a hallgatóknak nyújtott oktatás sokféleségét, színességét, összességében színvonalát is növeli.

9. A felsőoktatást illetően sok mindenről lehet sokféle statisztikát olvasni. Arról azonban, hogy a *társadalom milyen rétegeinek gyermekei mennek egyetemre*, alig van átfogó és megbízható statisztika. Az nagyon gyenge érv, amit többen hangoztatnak, hogy az amerikai társadalom nem tagolható a hagyományos munkás-paraszt-értelmiségi és tőkés kategóriákra, ha a tőkés kategóriát nem is vonja kétségbe senki. Elég egyszerű volna ugyanis „rástatisztikázni” arra, hogy milyen pl. a színesbőrűek arányszáma a felsőoktatásban mind hallgatói, mind oktatói szinten. Igaz, hogy vannak egyetemek, így pl. a Californiai Egyetem is, ahol számottevő erőfeszítés történik az aránytalanság csökkentésére. Magán a tényen, hogy a feketebőrű lakosság csak nagyon aránytalan mértékben van képviselve a felsőoktatásban, ez nem változtat. Ha nehéz is azokat a bizonyos hagyományos kategóriákat alkalmazni, a jövedelmi kategóriák elég egyértelmű eligazítást adnának, és jövedelmi kategóriák széles társadalmi méretekben ismert fogalmak. Egy ilyen szempontból végzett elemzés valószínű nem járna hízog eredményekkel. Ahol pl. 300—500 \$-t a havi jövedelem nem haladja meg, és különböző becslések szerint ez lehet a helyzet a lakosság 15—30%-ánál, hogyan fordíthat a család

havi 150—200 \$-t csak egy gyermek taníttatására. Igaz, hogy az eddig kevésbé hízelgő helyzetet az utóbbi időkben számos jelentős erőfeszítés szépíti. Különösen a Kennedy korszakban mind magán, mind állami szinten jelentős programokat indítottak a felsőoktatás fejlesztésére, ennek keretében az egyetemi tanulmányaikban anyagilag gátolt hallgatók anyagi támogatására, mindenkéltől az ösztöndíjak számának növelésére. Egyes becslések szerint a hallgatóknak kb. $\frac{1}{3}$ -a kap ösztöndíjat, ill. részesül olyan anyagi támogatásban, amely szülői segítség nélkül lehetővé teszi egyetemi tanulmányok végzését. Az anyagi támogatás egy érdekes formája a tanulmányi hitel nyújtása, amelyet az egyetemre felvett hallgatóknak az egyetem saját alapjaiból nyújt utólagos visszafizetési kötelezettséggel. Érdekes formája az amerikai „ösztöndíjnak” az a körülmény, hogy a hallgatóknak igen nagy %-a nő, a feleség dolgozik és így finanszírozzák a férj egyetemi tanulmányainak költségeit. Mindennapi kép a jogi karokon, hogy a hallgatók kisgyermekai hangoskodnak a könyvtárban, vagy az egyetem más termeiben. Úgy láttam, ezt természetesnek veszik és csak a külföldi vendég az, aki ezen az első alkalomkor csodálkozik.

Viszonylag könnyebb volt áttekintést szerezni a jogáshallgatók társadalmi megoszlásáról. Van olyan adat pl., hogy a joghallgatók kétharmada az olyan ún. professional (tanult középosztály), tulajdonosi és menedzser, azaz ipari vezető-körökből származik, amely rétegek aránya a college-hallgatóknál 44%, az egész népességben pedig csak 15%; a joghallgatók kétötöde évi 15.000 dollárt meghaladó jövedelmű családok gyermeke, míg ez a réteg a college-hallgatóknál csak egyötöd, az egész népességben pedig csak egyhuszad részarányul szerepel.

Nem hízelgő a négerek helyzete sem. A hosszú tanulmányi idő, az ehhez szükséges anyagi fedezet hiánya és egyéb tényezők miatt — amilyenek az évszázados társadalmi diszkrimináció különböző negatív hatásai — volt év, amikor az USA összes jogi karán együttvéve sem végzett félszáz néger joghallgató. Ezt a megállapítást — közli Mayer — W. Gellhorn, a Columbia professzora tette az Amerikai Jogi Karok Egyesületének egyik ülésén mondott beszédében. A rangosabb jogi karoknak az a nem régi törekvése, hogy ösztöndíjakkal, alacsonyabb felvételi vizsgaeredmények elfogadásával is növeljék a néger joghallgatók számát, nyilván csak tüneti kezelés lehet. Nem is vezetett még számottevőbb változásra. Mayer azt írja, hogy az elmúlt húsz év óta a néger joghallgatók abszolút száma nem emelkedett, hanem esett, részben a néger jelentkezők számára könnyebben járható esti tagozatok elsorvadása miatt is. Bizonyos, hogy komolyabb javuláshoz az eddigiéknél mélyebbre ható intézkedésekre lesz szükség.

10. Minden nagyobb jogi kar oktatási programjában szerepel egy ún. *program külföldi hallgatók részére*. Külföldi hallgatón ez esetben általában olyan külföldi hallgatót kell érteni, aki saját országában jogi tanulmányait már befejezte és Amerikában ún. post graduate jogi képzésen kíván részt venni, ami

általában egy éves és általában az L. L. M. fokozat (vagy Master of Comparative Law) odaítélésével zárul. Más karokon jobban, de a jogi karokon is előfordul, természetesen, hogy a külföldi hallgatók rendes, — az amerikai hallgatók számára adott egyetemi képzésben vesznek részt. A statisztikák szerint ma közel 100 000 külföldi hallgató tanul az amerikai felsőoktatási intézményekben. Kézenfekvő, hogy ez Amerika külföldi befolyásának növekedésével jár; ha ennek, már mint a befolyásnak intenzitása különböző is, az egyik mögöttes döntő szempont mindenesetre ez. Érdekes megfigyelni a statisztika geográfiai szórását. Az 1960—61-es tanévben a külföldi hallgatóknak csak 25%-a származott Kanadából és a fejlett európai országokból. Viszont 36%-a származott távolkeletről, 18%-a Latinamerikából, 15%-a közelkeletről és 5%-a Afrikából. Mindebből látható, hogy a tendencia a fejlődő országok, a harmadik világ irányába való hatás tervszerű fokozása, Európából is pl. nem a gazdagabb tőkés országok, hanem a fejletlenebbek szerepelnek nagyobb arányszámban. Félezer francia és olasz hallgatóval szemben pl. 1200 görög egyetemi hallgató tanul Amerikában. Különösen nagy számban szerepelnek az említett tanévben olyan fejlődő és jelentős országok, mint India (4835), Korea (2310) Irán (2880), Törökország (867) stb.

11. Ami már most a fenti szervezeti struktúrában és társadalmi-szociális helyzetben az *egyetemi felvétel mikéntjét* illeti, az is más ma, mint 20 évvel ezelőtt és más az Európában szokásoshoz képest is. A korábban rendkívül ellentmondásos és heterogén megoldások helyébe valami „szuper amerikai” megoldás lépett, legalábbis a lebonyolítás computerizált és technizált módjában. Bár az egész szisztéma gyakorlatilag minden felsőoktatásos intézményre kiterjed, mindazonáltal az egyes karok tárgya szerinti differenciáltsággal, vizsgálódásaimat a jogi karok felvételi rendjére koncentráltam, e területről is vannak tapasztalataim, a továbbiakban csak ezekről lesz szó.

A felvétel felkészültségbeli feltételeit természetesen pontosan annyira nem egységesnek kell, ill. kellene feltételezni, mint amennyire a jogi felsőoktatás általában nem egységes. Azonban ez is átalakuló valami. Egyben valóban változatlanul nem egységes és ahány jogi kar, annyiféle. Nevezetesen atekintetben, hogy milyen színvonalú jelentkezőket vesznek fel. Itt visszaautalnék az egyes egyetemek, ill. jogi karok rangjáról, társadalmi megítéléséről mondottakra. A nagy és jónevű jogi karok ui. csak egészen kiváló előképzettségű hallgatókat vesznek fel általában zárt számú (évfolyamonként 100—200 főt számláló) hallgatói létszámukba, míg az ötvenedik, vagy hatvanadik jogi kar már megelégszik közepes és gyengébb előmenetelű jelentkezőkkel is. De hogyan történik az előképzettség megállapítása? Ez is annyi, ahány féle. Így kellene lennie, ha e területen is nem hatna a tartalmi egységesítés tendenciája. Sőt itt totális és technizált, sőt computerizált az egységesítés.

Abból kell kiindulni, hogy a felvételi eljárás *a)* a college-végzettség értékeléséből, *b)* a képességi vizsga számításba vételéből és *c)* kivételesen személyes

meghallgatásból áll. Ebből *a)* és *c)* kézenfekvő és azonos azzal a tartalommal, amit a szavak jelölnek. Bővebb magyarázatra szorul a *b)* alatt jelzett *képességi vizsga*; méghozzá annak előzetes hangsúlyozásával, hogy súlya nagy és alkalmazásának foka általános. Ahhoz, hogy valamennyi jelentkező közül a nagy és rangos egyetemek a legjobb hallgatókat szűrjék ki, egységes képességi vizsgarendszert kellett kifejleszteni. Annál is inkább mert a college-végzettségek különböző és nehezen összemérhető értéke miatt, döntően erre a vizsgarendszerre hárult az a funkció, hogy egységes mérce fényénél szelektálja és „mérje be” a jelentkezők előképzettségét és az adott pályára való alkalmasságát.

Ez az igény vezetett 1957-ben a szövetségi szintű jogi Felvételi Képességi Vizsga Tanács (Law School Admission Test Council) társadalmi alapon való létrehozására. Tagjai azok a jogi karok, amelyek megfelelnek az Amerikai Jogtudományi Karok Egyesülete standard-követelményeinek. A Tanács feladata, hogy a Princetonban székelő Egyetemi Képességvizsga Szolgálattal (Educational Testing Service, ETS) mint valamennyi egyetemi felvételi képességi vizsga lebonyolításának országos technikai és metodológiai központjával kidolgozza azt a kérdésrendszert, amelynek segítségével a jogi pályához megkívánható képességek a leginkább megállapíthatók. Mind a Tanács a jogi kari felvételi rendszerről, mind az ETS a képességi vizsgarendszer különböző kérdéseiről, egyebek között a vizsgára való jelentkezésről, azok szervezéséről folyamatosan jelentet meg tájékoztató kiadványokat. E kiadványokból, de egyébként is kézenfekvő, hogy a Tanács által javasolt kérdés-rendszernek a jogi pályát illetően a következő főbb képességekre kell orientálnia:

- ismeretszerzési, ismeretfelvételi képesség;
- logikai elemző képesség;
- írás- és fogalmazási készség;
- szerkesztési (szövegszerkesztési) képesség;
- általános humán- és természettudományi műveltség.

Az ETS az évenként megszerkesztett új kérdéseket technizálja, hogy a vizsgáztatás tömegméretekben lebonyolítható és gépileg értékelhető legyen. Ez a kérdések és a válaszok kódolt rendszerének kidolgozását igényli az adott technikai és pszichológiai feltételek keretében. A ETS tartja fenn az ország sok városában a jogi és más vizsgaközpontokat (államonként 5—15), amelyeket számos külföldi országban is működtet. Az ETS bonyolítja a vizsgáztatást, elektronikus úton értékeli a „dolgozatokat” és utolsó aktusként értesíti a jelentkező által megjelölt egyetemet (meg magát a felvételizőt is) az elért eredményről.

Az ETS anyagilag független, önelszámoló jogi és gazdasági egység. Jogi személy, önálló szervezettel, vagyonnal és statútummal. Tevékenységének anyagi alapját (jövedelmét) a vizsgadíjak (ez idő szerint 12 \$), valamint egyéb szolgáltatásainak díja adják. A vizsgadíjat a vizsgázók fizetik.

A vizsgán semmiféle segédeszköz nem használható. A „dolgozat”-papírok előnyomtatott szövegek, amelyekre az ETS — a különböző lehetséges válaszok megfelelő kódjeleinek egyidejű feltüntetésével — már „felvitte” valamennyi kérdést; a vizsgázó csak adatait tölti ki a papírokon (adatai is meghatározott kódjeleket jelentenek az elektronikus gép számára) és azután tanulmányozza a kérdéseket, majd az engedélyezett időn belül a válaszvariánsok közül kiválasztja azt, amely szerinte helyes; a válasz jelzési módja is olyan (egy-egy megfelelő kocka satírozása), hogy azt az elektronikus gép értékelni tudja.

A jogi kari felvételi képességi vizsga (Law School Admission Test, LSAT) egy *délelőtti* és egy *délutáni részből* áll a következők szerint.

A *délelőtti rész első* kérdéscsoportja bizonyos szövegek elemzéséből áll. Adva van pl. a vizsgaokmányokon a következő idézet. „Ámbár az elmélet és az emberek magatartása eltér egymástól, ebből nem következik, hogy az elmélet vizsgálata pusztán absztrakció kergetése volna. Hogy az embereknek úgy kellett gondolkodniuk, ahogy gondolkodtak, néha épp olyan jelentős, mint az, hogy úgy kellett cselekedniük, ahogy cselekedtek, és az sem kevésbé jelentős, ha a gondolkodás eltér a gyakorlattól. Bizonyára igaz, hogy az elmélet csak abban az értelemben kritikája az életnek, amiként a jó ember kritikája a rossz embernek. De a teoretikus nem önkényesen hangsúlyoz bizonyos vonatkozásokat és értékeket; a teoretikus olyan értelmező tolmács, akinek a válaszait ha lehet is figyelmen kívül hagyni, kérdésfeltevései mindazonáltal bizonyítékai az adott korszak problémavilágának. Paradox volna, ha koruk politikai gyakorlatának megítélésénél Machiavellit és Benthamot pusztán azon az alapon hagynánk figyelmen kívül, hogy az emberiségnek még ma is csak várni kell az ideális Fejedelem és Utilitarista eljövetelet. Nem kevésbé volna paradox a középkori, vagy XVI. századi teoretikusokat, akik kialakították és megfogalmazták koruk gazdasági és társadalmi elméletét, pusztán azért figyelmen kívül hagyni, mert a kánonjog és a prédikációk mögül, a városok és céhek jó törvényei mögül a gazdasági ember örökké változatlan kívánságai leskelődnek.”

Az idézetet követi 4—5 olyan értékitélet-variáció, amely az idézet tartalmának az elemzésén alapul. Mindegyik variációban csak az egyik válasz helyes és a vizsgázónak a megfelelő betű kockájának besatírozásával kell jelölnie, hogy szerinte melyik a helyes megállapítás a feltüntetettek közül. Az egyik ilyen variáció pl. a következő:

- „Az idézet szerzője úgy gondolja, hogy Machiavelli tanítása
- (A) értékes mutatója Machiavelli kora gondolatvilágának,
 - (B) hasznos eszköz az ember társadalmi fejlődésének méréséhez,
 - (C) relevans a mai politikai gyakorlat és praktikák tekintetében is,
 - (D) az életnek már nem hasznos kritikája,
 - (E) bizonyítéka annak, hogy az elmélet megelőzi a társadalmi gyakorlatot”.

Egy másik válasz-variáció meg ez lehetne:

„Az idézett megállapításokból az is következtethető, hogy valamely adott kor elméletét, társadalmi doktrínáját csak akkor lehet megfelelően értékelni, ha

- (A) az elmélet megelőzi a társadalmi gyakorlatot,
- (B) az adott kor társadalmi gyakorlatának többféle értelmezését is lehet adni,
- (C) a társadalmi gyakorlat megelőzi az elméletet,
- (D) a mai vonatkozásokat és értékeket is számításba vesszük,
- (E) ugyanazon kor társadalmi gyakorlatát is számításba vesszük”.

Az első ilyen jellegű kérdéscsoporthoz három különböző tartalmú szöveg ill. idézet és összesen 14—15 válasz-variáció tartozik. A válaszok megadásához 17 perc áll rendelkezésre.

A második kérdéscsoport a jelöltnek adatok és tények interpretálására vonatkozó képességét kutatja. Ilyen lehet például egy különböző gazdasági mutatókat ábrázoló koordináta különböző szempontokból való elemzése, vagy más gazdasági, ill. bírósági statisztika értékelése. Egy konkrét példa az *1941—1945. évi halálos közlekedési balesetek statisztikája*; az alábbi számok a 100 millió utas-mérföldre eső halálos balesetek számát jelzik. (Az utas-mérföld a személyszállítás alapegysége és egy utasnak 1 mérföldre szállítását jelenti.)

	1941	1942	1943	1944	1945
Személyautó	4,0	2,7	2,7	2,9	2,9
Autóbusz	0,24	0,23	0,22	0,22	0,17
Vonat	0,14	0,17	0,31	0,26	0,16
Repülő	2,30	3,8	1,40	2,10	2,20

Néhány kombinációs válasz-variáció:

„Ha 1943-ban 15 000 halálos baleset volt, mennyi esett ebből a repülőkre?

(A) 45, (B) 107, (C) 210, (D) 4536, (E) a megadott válaszok egyike sem helyes.”

„Ha 1941-ben 46 repülőgép és 12 autóbusz halálos baleset volt, mi volt 1941-ben a repülőgép utasmérföld és a busz utasmérföld aránya?

(A) 2 : 5, (B) 1 : 1, (C) 23 : 6, (D) 4 : 1, (E) a megadott válaszok egyike sem helyes.”

Ilyen — gazdasági és egyéb folyamatokat, jelenségeket ábrázoló — adatsorok elemzését igénylő kérdés is van három, összesen 14—15 válasz-variációval. A rendelkezésre álló idő ugyancsak 17 perc.

A harmadik kérdéscsoport jogesetek elemzését, ill. jogtételek alkalmazását igényli. A jogesetek és a jogtételek lehetnek valók vagy fiktívek, a jelölt részéről azonban adottnak veendő. A kérdések nem feltételeznek speciális jogi

ismereteket; a vizsgázónak a logikai okfejtés általános folyamatában kell válaszait kialakítania. Egy-egy kérdés egyrészt egy jogtételből, másrészt egy tényállás leírásából áll. A vizsgázónak az ezekhez csatlakozó válasz-variációból kell a helyeset kiválasztania. Ismét egy példa: A tényállás: „Mrs. Walters elment Rogers antikvitások boltjába egy vázát venni. Rogers mutatott neki egy vázát és mondta, hogy a váza a Ming korszakból való. Valójában régebbi és értékesebb is volt annál. Rogers még hozzátette, hogy ő úgy hiszi, a váza törhetetlen. Mrs. Walters nem sokat törődött azzal, hogy a váza törhetetlen-e vagy sem, hanem — feltételezve jelzett eredetét — megvette. Elhagyván a boltot, megállított egy taxit, amelyet a Smith Taxi Vállalat Mr. Jones nevű sofőrje vezetett. Mr. Jones éppen abbahagyta már a szolgáltatást és a központba akart hajtani, de felajánlotta Mrs. Waltersnek, hogy a szokásos díjtételért mégis hazaviszi. A Smith Taxi Vállalatnál szigorú gyakorlat volt, hogy szolgálati időn túl tilos már utasokat felvenni. Mr. Jones gondatlanul húzott ki a kanyarból, sem irányjelzést nem adott, sem arról nem győződött meg, hogy szabad-e előtte az út. Ennek folytán belerohant egy benzinszállító kocsiba. Mrs. Walters a kocsiban megsérült. A váza eltört.”

Az egyik jogtétel: „Csalás: bizonyos tény valótlan állítása valamely dologról azzal a szándékkal, hogy a felperes abban, saját kárára, mint valóságosan létező tényben igazolhatóan és természetesen bíz.”

A válasz-variáció: „Mrs. Walters mint felperes Rogers elleni perében

- (A) nyerni fog, mert a váza eltört,
- (B) nyerni fog, mert a váza nem a Ming korszakból való volt,
- (C) veszíteni fog, mert Rogers úgy gondolta, hogy szerinte a váza törhetetlen,
- (D) veszíteni fog, mert nem törődött azzal, hogy a váza törhetetlen-e.”

A másik jogtétel: „A munkáltató felelős azért a kárért, amelyet alkalmazottja szolgálat közben felróhatóan okoz.”

A kérdés-variációk: „Mrs. Walters a Smith Taxi Vállalat elleni, Mr. Jones gondatlan vezetésére alapított perében

- (A) nyerni fog, mert Mr. Jones a Smith cég alkalmazottja volt és gondatlan magatartása vezetett a kárra,
- (B) nyerni fog, mert bár Mr. Jones már szolgálaton kívül volt, de a szokásos díjtétellel elvállalta a fuvart,
- (C) veszíteni fog, mert Mr. Jones szolgálaton kívül volt,
- (D) veszíteni fog, mert a Smith cégnél szigorú szabály és gyakorlat volt, hogy a szolgálati idő lejártával már nem lehet fuvart vállalni.”

Ebből a kérdésfajtából négy szerepel a vizsgán, együttesen 10 válasz-variációval. Az összes rendelkezésre álló idő 14 perc.

A *negyedik* kérdéscsoport bizonyos mértani ábrák, vagy fizikai alakzatok osztályozásából áll. Ennek végtelen variációja lehetséges. Egy gyakran elő-

forduló feladvány a következő. Adva van két csoport mértani ábra (sík, egyenes, háromszög, kör stb. és ezek kombinációi). A vizsgázónak meg kell mondania, melyik fajta alakzat az, amelynek jellemzői az egyik csoport valamennyi alakzatában előfordulnak, a másikban pedig egyáltalán nem fordulnak elő. A helyes választ ebben az esetben is egy előre adott (A)—(E) válasz-variáció útján kell a helyes válasz betűjének megjelölésével megadni.

A vizsga *délutáni része* alapján az íráskészséget és szövegszerkesztési készséget, illetőleg végül az általános műveltséget kutatja.

Az *első* kérdéscsoportban kb. 15 mondatot közöl az előnyomtatott vizsgapapír. A mondatok mindegyikében van helytelen, nem odaillő kifejezés (A), vagy fölösleges, a dolog lényege szempontjából semmitmondó szó (B), vagy nyelvtani hiba (C). A vizsgázónak 10 percen belül betűjellel kell jeleznie, hogy szerint melyik hibában szenved a megfelelő mondat, ill. esetleg hibátlan-e (D). Pl. „Az utolsó évtizedben a filmgyártás nagy haladást tett előre.” Egy másik: „Az absztrakt festészet egyike azoknak a nehezen megragadható művészeti formáknak, amelyeket a közönség és az átlagember csak kevéssé ért meg, következképpen a kultuszűzők és a divatimádók világává válnak”.

A *második kérdés* adott szövegek tartalma gondolati struktúrájának megértésére, rendezésére, ill. az erre való képesség fokára orientál. A vizsgázónak a szöveg egyes megállapításait aszerint kell értékelnie, hogy azok közül melyik tartalmazza a szöveg tartalmának központi gondolatát (A), melyik az ezt kiegészítő megállapítás (B), melyik csak példálózó (C) és melyik lényegtelen a központi gondolat szempontjából (D). A jelöltnek 14 perc alatt két ilyen feladványt kell megoldania. Íme egy szöveg-példa. „A római utak a birodalom minden részét összekötötték Rómával (1). A rómaiak oly jól megépítették útjaikat, hogy sok ma is megvan (2). A rómaiak egyik legnagyobb alkotása tartós és extenzív úthálózatuk volt (3). Rómában a gazdag utasok lóvontatású járműveken közlekedtek (4). A római utakon a karavánok Rómáig hozták Alexandriából és keletről luxusáruikat (5). A mai Olaszországban használt utak egy része eredeti római út (6).”

A *harmadik kérdéscsoport* szövegszerkesztésére vonatkozik. Összefüggő szövegben több szó, szókép, vagy mondatrész dőlt betűvel van szedve. A megszámozott és dőlt betűvel szedett részekhez kapcsolódik a kérdéses gondolati tartalomnak különböző szabatossággal, stíluszépséggel megfelelő négy variáció (A—D), amelyek közül az első mindig az, amely a szövegben szerepel, csak a többi más. A felvételizőnek 15 perce van ahhoz, hogy a szerkesztői feladatot megoldja, amelyben átlagban 18—20 szövegrész helyes megállapítása szükséges. Egy ilyen pl. a következő. „Leginkább a jogi pálya az *írás- és beszéd-készség pályája* (1), *jelentvén azt* (2), hogy egyetlen jogi kar sem *hiheti* (3), hogy a *gyakorlatban lépni kész* (4) hallgatókat nevel, amikor tudja: a hallgatók *tárgyalási képessége* (5) *szégyenletesen fejletlen* (6). A *szó szerinti igazság* az (7), hogy az egyetemen írni tanítani abszurd dolog, de *el kell viselni* (8), bármennyire is

viszolygunk tőle (9). Szerencsére e feladat *megragadásában* (10) egyaránt vannak *erények és visszaesések* (11). Tudott dolog, hogy azoknak a hallgatóknak a *jogi képzése* (12), akik a jogi *folyóiratok szerkesztésében* (13) dolgoznak, messze *felette áll azokénak, akik nem szerkesztenek* (14). Ez a fölény nemcsak *annak tudható be* (15), hogy évfolyamuk legjobbjai közül *adódnak* (16). Ez a feltételezés *nem alkalmas* (17) a különbség *fokát megmagyarázni* (18). A magyarázat az, hogy *fegyelmezve lenni* (19) jogi kérdésekről való extenzív írásban, *kényszerítve lenni* (20) *szövegek ismételt* elemzésére és átszerkesztésére, míg nem a *lényeges szintre jutunk* (21), a jog és jogi gondolkodási folyamatok lényegének *birtoklását jelenti* (22), ami *sokkal több, mint amit* (23) a szerkesztő hallgató az adott tanulmányban levő konkrét jogi probléma *megoldásával elértnek tekint* (24).” — Hosszú volna minden aláhúzott rész helyébe négy (A—D) variációt további illusztrációként itt is közölni. Az olvasó úgy is eltudja képzelni, hogy miben áll ennek a feladványnak a lényege. Nézzük csak az utolsó három mondarészt; a lehetséges variációk ezek lehetnének:

22. (A) birtoklását jelenti
 (B) megértését eredményezi
 (C) megragadásához vezet
 (D) forrásához visz
23. (A) sokkal több, mint amit
 (B) más, mint amit
 (C) messze túlmutat azon, amit
 (D) valami abból, amit
24. (A) megoldásával elértnek tekint
 (B) elemzésével munkájának tart
 (C) megoldásakor jó döntésnek vél
 (D) tárgyalásakor maga előtt lát.

A *negyedik* és utolsó kérdéscsoport a felvételiző humán és természettudományi műveltségre vonatkozik. 20 perc alatt az eddig is követett — kész válaszok kiválasztásában álló — módszerrel válaszolnia kell 20—25 hozzávetőlegesen ilyen kérdésekre:

A *laissez-faire* gazdasági koncepció legközelebb jutott megvalósulásához: Európában a középkorban (A), Angliában a XVIII. században (B), Angliában és az USA-ban a XIX. században (C), az USA-ban a XX. században (D), Franciaországban és Németországban a XIX. században (E). — Voltaire könyvtárában valószínű megvoltak a következő felsorolásban szereplő művek, kivéve: Swift, *Gulliver utazásai* (A); Burke, *Gondolatok a francia forradalomról* (B); Newton, *Principia* (Elvek) (C); Montaigne, *Tanulmányok* (D); Locke,

Tanulmányok az emberi gondolkozásról (E). — A következők közül melyik leírás a legáltalánosabb a felvilágosodásról: a racionalizmus határainak szabad kutatása (A); hit a demokrácia felvilágosító győzelmében (B); az ipar növekvő jelentőségének felismerése (C); bizalom a racionalizmus korlátlan áldásaiban (I). — A következő jelenségek közül melyik van leginkább kapcsolatban a születési arányszám magas szintjével: a halálozási arányszám csökkenése (A); magas fokú urbanizáció (B); túlnyomóan nem-városi települési rendszer (C); a magas életszínvonal (D); fejlett ipari társadalom (E). — Az oratórium, mint pl. Händel „Izrael Egyiptomban” c. alkotása, abban különbözik a misétől, pl. Beethoven „Missa Solemnis”-étől, hogy az oratóriumban: van zenekar (A); énekelnek és színpadszerűen játszanak is (B); az oratórium elbeszélő és drámai műfaj egyszerre (C); nagy kórus szerepel (D); kerüli az áriákat (E). — A sebeszetben a fertőtlenítést Lister (A), Park (B), Pasteur (C), Koch (D), Redi (E) vezette be. — A „Sturm és Drang” kifejezést általában alkalmazzák: a francia forradalomra (A), a katonai ostrom XVIII. századi technikájára (B), a német irodalom romantikus korszakára (C), az angol—amerikai gyarmati torzsalkodásra (D), Napóleon száznapos uralmára.

Hát ez „röviden” a mechanizált képességvizsga lényege és formája. A különböző képességek fokára orientáló vizsgakérdések száma, mint látható, elég magas; eléri a 130—150-et. A vizsga eredményét a kódolt elvek alapján elektronikus gép értékeli, az Amerikában általános — a jogi tanulmányok menetében is használt — 100 pontos minősítési rendszerben. Nyilvánvaló, hogy 100 pontos vizsgázó nagyon ritkán akad, de a 90—100-as mezőnybe országos mértékben már elég sokan bekerülnek. Hozzávetőlegesen annyi, mint ahány hallgatót a fentebb már említett rangos és ezért „válogató” jogi karok felvesznek. A többiek eredményeik — college és képességi vizsgaeredményeik — alapján kénytelenek megelégedni kisebb rangú egyetemek felvételi értesítésével.

Nyilvánvaló ebből az egész — országosan egységes — felvételi rendszerből, hogy egyetlen értelme és funkciója van: egy-egy tudományszakaszon rangsorolni az ország összes jelentkezőjét. Ennek pedig csak azért és akkor van értelme, ha az egyes egyetemek és karok zárt, mégpedig mennyiségileg és minőségileg egyaránt zárt számmal dolgoznak. Miután ez a helyzet ma Amerikában, a vázolt vizsgarendszert szükségesnek és ésszerűnek tekintik.

A szükségesség és ésszerűség azonban nem véd a rendszer hibáival szemben. Hiszen sok felvételizőre — aki inkább szóbeli vizsgán tudna többet mutatni — ez a rendszer a maga gépiességével és sablonjaival igazságtalan lehet. Gyakorta előfordul, hogy 95 pontos college-végzett felvételiző a képességi vizsgán 60 pontot ér csak el, ami kevés „rangos” egyetemhez. Az általános gyakorlat az, hogy azokat a kérelmezőket, akiknek az egyik pontértéke magas és a másik jóval alacsonyabb, szóbeli meghallgatásra hívják be az illető karok. A College-végzettség mellett ez a képességi teszt hibáinak egyetlen korrektívuma. Ezenkívül csak azt a „vigaszt” nyújtják — mind az egyetemek vezetői,

mind az Egyetemi Képességvizsga Szolgálat (ETS) szociológiai és más vizsgálatai —, hogy a jogi karokra került hallgatók későbbi vizsgaeredményei és képességi vizsgák koordináta görbéi elég pontosan fedik egymást. Más szóval, hogy a képességi-teszt nagyszámok szintjén megállja a valósághűség próbáját. Hogy van sok egyedi tény, amely ennek ellentmond? Erre a tesztrendszernek ezidőszereint csak az a válasza van, hogy annál rosszabb a tényeknek.

12. Ami az *oktatott tárgyak körét* illeti, mindenekelőtt azt kell megjegyezni, hogy általában nem egységes. A tanrendet a karok minden központi, vagy állami felügyeleti hatóság ellenőrzése, jóváhagyása nélkül maguk állapítják meg. Már ebből is folyik a jogi karok tanrendjének sokfélesége. Más és más a tagoltsága és sokoldalúsága a tanrendnek a nagy és az alsós egyetemeken és ismét más a kisebb jelentőségű egyetemeken. Példaként lehet utalni arra, hogy van olyan jogi kar, amely csak adójogot és az adóztatással kapcsolatos gazdasági szervezéstudományi diszciplinákat oktat, ugyanakkor a Columbián oktatott tárgyak száma megközelíti a 100-at. A két véglet között a variációk sokfélesége foglal helyet. Mindezek mellett mégis meg lehet állapítani azt, hogy a nagy egyetemek jogi karai — részben a társadalmi, gazdasági és politikai igények azonos bemérése, részben pedig a Jogtudományi Karok Amerikai Egyesületének standardizáló igényei folytán — a lényeges területekre nézve azonos, vagy hasonló tanrenddel működnek. Ha pl. egymásra fényképezzük a Columbia és a Chicagói Egyetem mint magánegyetemek jogi karának a Michigani Egyetem és a Californiai Egyetem, mint állami egyetemek jogi karának, továbbá a Fordham, mint az egyik legrangosabb egyházi (katolikus) egyetemi jogi karának tanrendjét, akkor kiderül, hogy bizonyos tárgyak az egyetemek többségénél, vagy mindegyikénél — akár mint kötelező főkéllégiumi, akár mint szeminárium, akár mint valamilyen speciális kollégium előfordulnak. Ez az összevetés azt is mutatja, hogy melyek a fontosabb, ill. látogatottabb tárgyak. Ehhez ugyanis meg kell jegyezni, hogy a nagyobb egyetemeken a színvonal egyik ismerve, mint korábban utaltam már rá, hogy bizonyos fontos tárgyakat egyszerre több professzor tanít, a hallgatók választhatnak és így egy-egy évfolyam a többség által választott tárgyaknál 3—4 felé oszlik.

Az itt közölt és a fentiek szerinti egymásra fényképezésből létrejött tanrendhez a következő magyarázatokat kell fűzni. Az első szám az egyes tárgyaknál azt jelzi, hogy általában hány professzor adja elő a kérdéses tárgyat. A második szám arra utal, hogy az adott tárgy felvétele az évi kötelező óraszámhoz (pontszámhoz) mennyi pontot jelent. A pontszám többnyire azonos a heti óraszámmal. A felsorolásban alkalmazott sorrend, a listán észlelhető csoportosítás — az *Általános kollégiumi tárgyak* és a *Szemináriumok, speciális kollégiumok* két főcsoporttól eltekintve — nem eredeti. Az amerikai egyetemek tanrendje ugyanis nem épül, legalábbis külső szemlélő számára, semmiféle belső elvi-metodológiai struktúrára. A hallgatók általában nem kötelesek

valamiféle sorrend szerint választani. Még az egyes jogi karok tájékoztatásul ki-nyomtatott évkönyveiben sincs semmiféle elvi rendszer, ha csak nem az a tör-téneti sorrend, ahogy az egyes új tárgyak a tanrendben jelentkeztek; a com-mon law szemlélet pedig nem engedi, hogy ebbe az „organikus” fejlődésme-netbe a kontinentális jogi gondolkodás valamiféle elvi, rendszertani struktú-ráját „csempésszék”. Az „európai rendszeresség” kedvéért mégis valami át-tekinthető csoportosításba kellett foglalni az egyetemenként is eltérő és ön-magukban is rendszer nélküli tanrendeket.

Általános kollégiumi tárgyak

2,2 jogfilozófia	2,3 tulajdonjog
2,2 bevezetés az amerikai jogba	2,2 ingatlan ügyletek
2,2 bevezetés a tudományos munkába	1,2 ingatlan tervezés
1,2 a jogi hivatások és szabályozása	5,4 kereskedelmi és ipari társaságok joga
2,2 jogalkotás, kodifikáció	2,2 részvénytjog
1,2 összehasonlító jog	2,3 vállalati-gazdasági tervezés
1,2 európai jogrendszerek	1,2 a gazdaság állami és közellenőrzésének jogi eszközei
1,2 az amerikai kontinens államainak jog-rendszere	1,3 iparjog és kereskedelmi jog (közszol-gáltatások, légi fuvarozás, tisztességtelen versen)
1,2 szocialista jog, szovjet jog	1,3 ügynökség
1,3 a common law intézményeinek törté-nete	4,6 szerződések
1,2 római jog	3,3 kereskedelmi ügyletek
6,6 alkotmányjog	1,2 értékpapírok
1,2 az USA tagállamainak alkotmányjogai és közigazgatási problémái	1,3 biztosítási jog
2,3 közigazgatási jog	2,4 trust (a trust intézménye)
1,3 helyi igazgatás	3,3 antitrust és iparigazgatás
1,3 városjogi problémák	2,4 felelősségi jog
1,3 katonai igazgatás és a honvédelem más jogi kérdései	1,2 szerzői jog
3,3 szövetségi adójog	1,2 olaj és gáz
3,2 az állami (helyi) adóztatás (forgalmi adó, részvények stb.)	2,2 ipari tulajdon
2,2 az öröklés és egyéb ingyenes juttatások adójoga	2,2 öröklési jog
5,3 nemzetközi jog	1,3 hitelezők jogállása
2,2 nemzetközi szervezetek és igazgatásuk	2,2 jogi könyvelés (a társasági joghoz)
2,3 büntetőjog	2,2 jogellenes kereskedelmi cselekmények és praktikák
2,3 büntető eljárás és igazságügyi szervezet	3,4 nemzetközi magánjog (kollíziós jog)
2,2 szövetségi bíróságok és hatáskörük	1,3 a Közös Piac nemzetközi kereskedelmi ügyletei
3,4 bizonyítási jog	2,3 nemzetközi kereskedelmi ügyletek a fejlődő országokban
4,2 polgári eljárásjog	2,3 munkajog
2,2 családi jog	

Szemindriumok és speciális Kollégiumok

2,2 jogfilozófia	2,2 a nemzetközi jog és a gazdasági fej-lesztés
3,3 jogi oktatás	1,2 úrjog
1,2 logika	3,2 nemzetközi pénzügyi jog
1,2 jog és antropológia	1,2 jog és diplomácia
2,2 a jogtudományok és a természettudo-mányok	1,2 munkajog
1,2 pszichológia	1,2 modern társadalombiztosítás
1,2 alkotmánybíráskodás	1,2 a munkavállalók baleseti kártérítése és a betegségbiztosítás

1,2 a Legfelsőbb Bíróság	2,2 a kollektív szerződés
1,2 az állam és egyházak	2,2 a televízió és a rádió
1,2 szabadságjogok	1,2 ingatlan ügyletek
1,2 a kormány szintű igazgatás	2,2 társasági jog
2,2 afrikai jog	2,2 vállalati adózás
1,2 japán jog	1,2 kereskedelmi ügyletek
1,2 a Közel- és Középkelet jogintézményei	1,2 nemzetközi kereskedelmi ügyletek
1,2 angol jogtörténet	1,2 hitelügyletek
2,2 szocialista jog	1,2 összehasonlító versenyjog
1,2 amerikai jogtörténet	1,2 állami megrendelések szerződési rendszere
1,2 római jog	1,2 az antitrust speciális jogi kérdései
1,2 világjog	1,2 az adójog válogatott kérdései
2,2 nemzetközi magánjog elmélete	4,2 az adó hatása a vállalatok gazdasági politikájára és gyakorlatára
1,2 az USA nemzetközi kapcsolatainak jogi kérdései	1,2 város- és környezettervezés
1,2 az USA nemzetközi politikájának jogi kérdései	2,2 urbanizáció és jog
1,2 nemzetközi jog	1,2 tárgyalási gyakorlatok stb.

13. A tárgyak hosszú listája kapcsán mindjárt az *oktatás módjához* kell néhány magyarázatot fűzni. Az általános kollégiumi tárgyak (hazai szemléletből főtárgyaknak lehetne őket nevezni) és a szemináriumok, speciális kollégiumok határa nagyon mozog. Az, hogy egy tárgyat általános oktatási tárgyként, avagy szemináriumként oktatnak-e, részben az érdeklődésen, részben a professzori kari „kínálat” lehetőségein múlik. Az általános kollégiumi tárgy, vagy főtárgy többnyire általános fontosságú diszciplína, melyet 10–15 hallgatónál több vehet és vesz fel és amelyeken a következő oktatási mód a szokásos. A hallgató aktív szerepeltetésével a professzor az állandó és főszereplő. A főtárgyak óraszám (pontértéke) is több és a „fő” főtárgyakat általában több professzor is oktatja. A szemináriumok és speciális kollégiumok hallgatói létszáma általában 10–15 főre korlátozott. Az oktatás módja pedig abban különbözik a főtárgy oktatási módjától, hogy a hallgatók aktív szerepeltetése az általános; óránként más más hallgató készül fel a professzor vezetésével kidolgozott munkarendben egy-egy témában előadásra, vitavezetésre; a professzor itt csak irányító főszereplő, de nem az állandó szereplő.

A főtárgyak és a szemináriumok, speciális kollégiumok száma önmagában is mutatja, hogy azok nem lehetnek általában kötelező jellegűek, ellenkezőleg az általános inkább az, hogy kötelező tárgy nincs, csak egyes karokon van olyan gyakorlat, hogy az első 1–3 szemeszterben írnak elő néhány kötelező tárgyat, de ezek rendszerében sem lehet mindig felismerni valamilyen általános alapozásra való törekvést. Az általános az, hogy a hallgatók kötelesek évenként egy bizonyos számú pontértéket jelentő tárgyakat felvenni, de a választás teljesen az ő hatáskörükbe tartozik. Ez a pontérték egyetemenként enyhén eltér. Évenként 25–30 között mozog; az egész tanulmányidő alatt tehát 75–90 pont értékű tárgyat kell hallgatni. Miután a pontérték nagyjából azonos a kérdéses tárgy heti óraszámával, félevenként 15 pontot számítva, a hallgató napi órászáma átlagban 3 (szombaton nincs oktatás). Van olyan egyetem is, amelyeken

a napi óraszám nagyobb, de ezeken némileg az oktatás módja is eltér az általánostól. A hallgató nincs korlátozva a tekintetben sem, hogy mint alakítja saját specializációját, hogy az általános kollégiumi tárgyak közül, vagy a szemináriumok és a speciális kollégiumok közül választja-e érdeklődése tárgyait. Az más kérdés, hogy természetesen sok módja van annak, miként segítse az egyetem a hallgatókat bizonyos ésszerű specializációban és az ahhoz célszerű tárgyak ajánlásában. A viszonylag nagy specializáció és a választás szabadsága folytán az egyes órákon a hallgatók száma az európainál jóval kisebb. Ez egyébként az amerikai oktatási módszer mellett tudatosan követett tendencia, a hallgatók aktív szereplésére építő oktatási mód ugyanis nagytömegű hallgató esetén nem volna követhető. Ezzel függ össze az is, hogy azokat a fontosságuknál fogva kiemelkedő tárgyakat, amelyeket a hallgatók nagyrésze felvesz, általában több professzor oktatja. Az ilyen tantárgyak többnyire mindenki részéről történő felvétele már csak azért is történik, mert a jogász tevékenység folytatásához gyakorlatilag szükséges általános bírói-ügyvédi vizsgán ezek kötelező vizsgatárgyak. Ezen túlmenően nyilvánvalóan a gazdasági-társadalmi igények megfelelő felmérése, a különböző speciális egzisztenciális lehetőségek és ambíciók azok, amelyek a hallgatóságot a nagyszámú tárgyak között megosztják.

Az amerikai pragmatizmus túlhajtásaira jellemző, hogy az elméleti és történeti tárgyak (államelmélet, jogfilozófia, jogtörténet, római jog, összehasonlító jog stb.) csak a nagy egyetemeken és csak az utóbbi egy-két évtizedben jelentek meg a tanrendekben, míg sok más ún. „cultural” tárgy, amit Európában mind kapitalista, mind szocialista országokban oktatnak, teljesen hiányzik. Ilyen pl. a közgazdaságtudomány, filozófia, nyelv, logika, szociológia stb. Az utóbbiakra még csak van válasz, mondván, hogy ezeket a tárgyakat bőségesen tanulják a hallgatók a college oktatás keretében. Az előzőekre azonban, mármint a jogi történeti és elméleti tárgyak eléggé elkésett és csak a nagy egyetemeken általános jelentkezésére már csak a túlhajtott pragmatizmus ad magyarázatot, de kevés mentséget. A gyümölcsei ismeretesek. A római jogot nyilván sok jogvégzett embernek el lehet még adni most felfedezett érdekes jogi leletként. Kelsen vagy Pound jogelméletére is nyilván sok jogász reagál arra a már említett „kelsen” reflexióval: Miről beszél, Professzor Úr? (A rangos egyetemeken az amerikai joghallgatóknak csak egy kis hányada tanul!).

A gyakorlatiasság domináló igénye jelentkezik az *oktatás metodológiájában* is. Mindenekelőtt az eset-jog központiségra és az írott jog nagyon is másodlagos szerepére gondolok.

Messze vezetne most a szocialista irodalomban eléggé ismert fejtegetésekbe bocsátkozni arról, hogy az írott jog általában miért és hol szorul háttérbe a szokásjoggal szemben. Az angol-amerikai jogi oktatásban ezt általában és elméletileg nem vetik fel, ha mégis, egészen más jelleggel. Általában hiszik és terjesztik a bíró alkotta jog életrevalóságát azzal együtt, hogy bizonyos terü-

leteken nem vitatják, vagy hiába is vitatnák az átfogóbb kodifikáció szükségességét.

A hallgató egy-egy órára úgy készül, hogy hosszasan tanulmányozza a használhatóság magas fokán megszerezett és kinyomtatott bírósági döntések egyikét, az egész tényállással együtt avégből, hogy az abban rejlő szokásjogi jogtételt, vagy az abban alkalmazott írott jogi jogtételt, az élet valóságos viszonyai közé magyarázva megismerje. Általában legfelsőbb bírósági döntésekről lévén szó, az ügyek jelentősége és érdekessége számottevő.

A valósághoz tartozik megmondani, hogy az ügyek, különösen az oktatásban használt ügyek többsége az adott jogkérdésben az irodalom állásfoglalásait is közvetíti, beható elvi-elméleti, jogpolitikai és gyakorlati elemzést tartalmaz. Nem egy ügy könyvnyi terjedelmű és számos vonatkozásban monografikus sodrású. Ezért a jogi ismeretek elsajátításában alkalmazott esetelemző, lassú, és néha feleslegesnek tűnő fárasztó folyamat, amely végülis legfeljebb egy néhány szoros jogtétel elsajátítását jelenti, nem tekinthető csak színvonalatlan prakticeizmusnak. Példaként utalok itt egyetlen jogesetre, érdekességképpen olyanra, az ún. *Larkyn-ügyre*, amely éppen a szocialista jogrendszer egyes nemzetközi magánjogi és öröklési jogi tételeinek az amerikai jog által történő respektálására, értékelésére vonatkozik. A Larkyn-ügyben a jogkérdés az volt, hogy különböző korlátozó rendelkezések miatt — a viszonyosság hiányára utalással — California megtagadhatja-e az örökség kiadását a szovjet állampolgárságú örökösöknek, akik törvényes örökösei egy az USA-ban elhunyt Larkyn nevezetű amerikai állampolgárnak. A Californiai Döntvénytárban közölt (52 Cal. Rptr. 441.) és Amerika-szerte (pl. a Pacific Reporterben is: 416 P. 2d 473) utánnyomott ítélet érdekes tudományos vitairat is, itt emiatt említsem, amolyan jogi dráma, dialógus, amelynek szocialista és nem-szocialista jogtudósok voltak a főszereplői. A perben szakértő tanúként ui. olyan ismert professzorok mint *J. Hazard* (Columbia), *H. Berman* (Harvard), és *Gsovski* (Kongresszusi Könyvtár, Washington) is megjelentek, akik több könyvet írtak a szovjet jogról, ismerték el a szovjet jogtudomány álláspontját arról, hogy a szovjet jog szerint az amerikai állampolgárok a szovjet állampolgárokkal azonos jogi feltételek mellett örökölnek, miért is a viszonyosság feltételei biztosítottak vehetők. Szakértő tanúkként szerepeltek a perben a Szovjetunióból — a szakterületen a legnagyobbak — *Bratusz* és *Lunc* professzorok és más szovjet szakértők. Kifejtették álláspontjukat valamennyi érintett kérdésben: a *régime national* elvéről, szovjet törvényhozási meghatározásáról, öröklési jogi gyakorlati megnyilatkozásáról, az idevonatkozó hazai és külföldi jogtudományi nézetekről és így tovább. Az ítélet elvi sommázatát *Justice Tobriner* aztán így fogalmazza meg: „California öröklési Jogi kódexének 259. §-a kimondja, hogy örökséget csak olyan államok állampolgárainak lehet kiadni, amelyeknek hazai joga az amerikai állampolgároknak az öröklés terén ugyanolyan jogállást biztosít, mint saját polgárainak . . . Ez a Szovjetunió tekinte-

tében bizonyítottnak vehető . . . Az a körülmény, hogy egy másik ország a tulajdon vonatkozásában korlátozottabb jogokat ismer el, mint California, államrendszerét az amerikaitól eltérő módon alakítja ki, vagy olyan politikai filozófiát vall, amelyet Amerika nem tesz magáévá, önmagában nem jelenti az öröklési jogok kölcsönösségének tagadását. A 259. § nem hatalmazza fel bíróságainkat arra, hogy érvénytelenítsék állampolgáraik öröklési juttatásait azon a címen, hogy a kedvezményezettek olyan államok polgárai, amelynek kormányzati rendszere, politikai felfogása, bel- és külpolitikája nekünk nem szimpatikus. Többet nem lehet követelnünk, minthogy a kérdéses külállam joga — betűjében és gyakorlati alkalmazásában — tegye lehetővé állampolgárainak, hogy az illető állam rezidenseivel egyenlő jogi megítélésben gazdaságilag számottevő vagyont örökölhessenek . . . *A gazdaságilag számottevő vagyont* kitétel felvétele azért szükséges, mert ebbeli minimális lehetőségek nélkül bármilyen viszonyosság tartalmatlan valami volna . . .”

Alighanem ebből a rövid utalásból is látható, hogy egy-egy jogesetben, annak általánosult közlési formájában, ill. abban, hogy az oktatásban első-sorban ezekre a jogesetekre építenek, nem csupán jelentéktelen ún. kádi-bíráskodás szemléletről van szó. A jogesetoktatás keretében is sor kerül a főbb elvitudományos kérdések tárgyalására, ha nem is az európai rendszeresség szintjén.

A vázolt oktatási módszer keretében a hallgatókat a professzor előre tájékoztatja, hogy a következő órán ilyen és hasonló források — jogesetek, irodalmi források — alapján, milyen kérdésről lesz szó. A hallgatóknak a források tanulmányozásával fel kell készülniök, késznek lenniök arra, hogy a források lényegét elmondják, arról esetenként vitatkozni tudjanak és a források alapján nézeteiket mindenekelőtt saját maguk formálják (a napi 3 óra ezt a fajta felkészülést többé-kevésbé lehetővé teszi). Az órán a professzor a hallgatók aktív szerepeltetésével bontja ki — professzori és előadói szintjétől függően (színvonalasan, sikeresen, avagy kisebb eredménnyel) — az adott jogtételek tartalmát, elméleti-gyakorlati problémáit, fejti ki saját koncepcióját.

Mindezekért az amerikai jogi oktatásban a hallgatót nem is lehetne „hallgató”-nak nevezni. A hallgató aktív szerepeltetése az oktatási metodika egyik központi elve. Azt lehetne mondani: ma már — tehát utólag — tudományosan is posztulált tételt alkalmaznak, miszerint a folyamatos és aktív szereplés (reprodukció) az ismeretszerzési folyamat legfeljettebb formája.

A hallgatók folyamatos tanuláshoz a kari könyvtárat az európaihoz képest erősebben igénybeveszik, már csak azért is, mert a tankönyv intézménye szinte teljesen ismeretlen. Az óra anyagának forrásaként, a professzor esetgyűjteményeket, törvényeket, folyóirat tanulmányokat, könyvrészeket ad meg. Az ilyen forrásanyagok viszont a könyvtárakban nagyszámban rendelkezésre állnak. Általános az is, hogy a jogi karok épületkomplexumában rendelkezésre állnak azok a helyiségek (olvasószobák, klub-szobák, könyvtár stb.), amelyekben a hallgatók egész napjukat tölthetik; erre már csak azért is szük-

ség van, mert az órák nem délelőttre vannak sűrítve, hanem reggel 8-tól általában este 8-ig tartanak. Általános jelenség, hogy a hallgatóság reggeltől estig, tehát egész nap az egyetemen van és ott biztosítva is vannak számára „ottlétezésének” elhelyezési, szolgáltatási, tanulási stb. feltételei.

A joghallgatók erős közösségben élnek — írja Mayer a *The Lawyers*-ben. Miként az orvostanhallgatók, a joghallgatók is külön kasztot jelentenek az egyetemen. Keményen dolgoznak. A Harvardon is pl. a könyvtár este 11-kor zár, de sok hallgatónak saját kulcsa is van hozzá. A jogi karok az előadásokon túl is jogi-jellegű időtöltésre — tevékenységre ösztönöznek, legyen az próbabíróági tárgyalás, ún. *legal aid* egyesület, amelyben jogkereső kívülállóknak tanácsal állnak rendelkezésre stb. A magános farkas jogi karon — a Columbia egyik professzora, Karl Llewellyn szerint — vagy zseni vagy bolond. Ezzel az együttéléssel, a naponkénti úszással ugyanabban a medencében, a joghallgatók az évek múlásával egyre jobban válnak egymáshoz hasonlóvá, homogén emberi-szakmai közösséggé”.

Az esetjogi oktatás annyira fogvatartja a jogi oktatási metodikát, hogy még az olyan tárgyakat is, mint a jogfilozófia, jogtörténet, sokhelyütt ezzel a módszerrel oktatják. Könnyen elképzelhető, hogy ez nem vezet e tárgyak legjobb hatásfokú elsajátítására. Egy érdekes, és itt talán nem is haszontalan példája ennek az, ahogy az egyik neves jogi karon a különböző jogfilozófiai rendszerek lényegét a hallgatók fejébe kívánják juttatni. Tananyagként a Harvard Law Review-ban leírt (*The Case of the Speluncean Explorers*. Harv. L. Rev. Vol. 1948 — 1949, p. 616.) következő, a múlt században Angliában állítólag előfordult, jelenlegi formájában azonban fiktívként előadott „case” (eset) szolgál. Öt barlangkutató hosszabb túrára indult és a tervezett időpontig nem tért vissza. Különböző szervezetek és akciók sora bontakozott ki a barlangkutatók felkutatására és megmentésére. Hamarosan ismertté vált, hogy vittek magukkal adó-vevő készüléket, így mód volt felszíni adó-vevő készülékkel érintkezésbe lépni velük. Egyebek között közölték velük, hogy olyan mérvű földesuszamlás történt az adott körzetben, amely alól csak 30 nap múlva tudják őket kimenteni. A barlangkutatók viszont közölték, hogy már csak X mennyiségű élelmiszerük van és kérdezték az elég-e kimentésükig. A válasz az volt, hogy nem. Erre hosszabb hallgatás után letről újabb kérdés érkezett. A kérdés az volt, hogy ha közülük egyiküket feláldozzák és húsát elfogyasztják a többi négy élete megmenthető-e. A vonakodó választ fentről pozitív volt, de helyeslést semmilyen fenti közreműködő nem vállalt adni. Hosszabb hallgatás után újból megszólalt a lenti hang. Jogi és vallási képzettségű emberek választát kérték a következőkre: az adott helyzetben helyes-e, ha közmegegyezéssel kisorsolják egyikük életét, a kisorsolt társ testének elfogyasztásával mentendő meg a többiek. Választ erre sem bíró, sem pap nem mert adni. Ettől kezdve üzenet letről nem érkezett. A mentési munkálatok folytatódtak, miközben négy ember is életét vesztette. Kb. a tervezett időre a bentrekedteket megtalálták.

Négyen életben maradtak. Elmondták, hogy hosszas tanakodás után valamennyien egyetértettek egyikük kisorsolásában. A megállapodást végrehajtották, négyen ennek köszönhatték életüket. Az ügy a bíróság elé került és az első fokon mind a négy barlangkutatót halálra ítélték, miután a törvény kimondja, hogy aki akarattal, megfontoltan más életét elveszi, azt halállal kell büntetni. Az ügy a legfelsőbb bíróság elé került. A Legfelsőbb Bíróság előadó bírója az első fokú bíróság ítéletével értett egyet, a büntetőtörvénykönyv fennálló jogi parancsa miatt, javasolta azonban, hogy a Legfelsőbb Bíróság az államelnöknél tegyen előterjesztést kegyelem alkalmazása iránt. Ezt követi a fiktív esetben a Legfelsőbb Bíróság bírának hozzászólása. Egyes bírák hozzászólásában jut kifejezésre az ismert jogfilozófiai rendszerek (természetjog, pozitívizmus stb.) lényege, úgy azonban — mondják Amerikában —, ahogy az az életben valósággá tud válni.

Az esetoktatás egyoldalúsága csak egyes tárgyaknál szorul vissza. A fenti példa ellenére a jogfilozófia, jogtörténet, a római jog és más diszciplínáknál. Sok tételesjogi tárgynál a pusztán esetoktatás mellett, főleg az európai jogi oktatás hatására ma már sok professzor törekszik bizonyos jogi kérdések szisztematikus kibontására. Éppen az Európából Amerikába származott professzorok egy részének oktatási segédletként használt esetgyűjtemény könyve (*case book*) az esetek közlése mellett „európai előadásban” bevezetést, általános áttekintést is ad az egyes nagyobb kérdéskomplexumokra kiterjedően. Olyan jogi, mármint tételesjogi könyv, amely csak törvényre és az irodalomra hivatkozik nincs, vagy ha netán meg is jelenik, olvasatlan marad. Az a szemlélet, amely az írott jogot is csak a valóságban realizált formájában ismeri el jognak, amiben most lehet némi túlzás, eleve gyanúsnak tekint minden jogi könyvet és cikket, amely a tételes jogra vonatkozó állításait nem bírósági döntésekre építi. Ezért elég erős a bizalmatlanság az európai jogi irodalom termékeivel szemben. Mit lehet tudni — mondják —, hogy XY neves szerző véleménye mellett vagy ellenére, valamely kódex jelentős elvi tétele keretében mégis mi a bírósági döntésekben mutatkozó valóságos jog? Mi az, amit jogként végül is a fogyasztónak kimérnek? Ez a szemlélet az uralkodó jogi oktatásban is: az egyetemnek a mindennapi gyakorlat, nem pedig neves szerzők terhelte könyvtárak számára kell az ifjúságot képeznie.

Ha az eset-jogra orientált oktatás jellemző is a mai amerikai jogi oktatásra, az igazsághoz tartozik megmondani, hogy azért egyrészt nem kizárólagos, másrészt nem mindenki lelkesedett és lelkesedik érte. Ahhoz, hogy pl. a Columbia jogi karán „bevegyék”, a Columbia elnökének 1890-ben a jogász professzornak felét menesztenie kellett. A. Bickel, Yale professzora ismételtelen kifejtette, hogy „ez a sokrateszi módszer egyebek mellett elképzelhetetlen időpocsékolás”. „A jogi oktatás hihetetlenül unalmas, végnélküli eset-megbeszélés, bombasztikus adsza-nesze szemlélet, amelyet sehogysem tudtam megszeretni”, — mondja D. Riesman professzor. Az ellenzők fő érve az, hogy az

„eset-módszer — mint Mayer írja — a jogot mintegy független, elvonatkoztatott folyamatként találja, amely intellektuálisan önmagában is megragadható-kezelhető, és bizonyos fokig manipulálható is; már pedig a kormányzati gépezetben résztvevő jogászoknak, jogalkotóknak, bíróknak, de még gazdasági-jogi tanácsadóknak is a jogban politikai instrumentumot is kell látniok”. Ami a hallgatókat illeti, az Országos Véleménykutató Központ (National Opinion Research Center) egyik felmérése szerint a 8 legjobbnak tartott jogi karon a hallgatók 97%-a, a második kategóriába sorolt jogi karokon a hallgatók 92%-a, a harmadik kategóriába eső jogi karokon a hallgatók 75%-a az eset-módszer mellett szavazott. A felméréshez aztán azt az értékelést fűzik, hogy „a jogi oktatás általában, különösen az első évfolyamon, intenzívebb és intelligensebb oktatás, mint amit bármely más amerikai oktatási intézményben nyújtanak”. Az előbbi statisztikai értékelés persze abban a hibában szenved, vetik többen ellene, hogy a hallgatók az ellenvariánst tulajdonképpen nem ismerik, csak egy variánst ismertek, tehát arra szavaztak; a joghallgatók nem ezért vagy azért a módszerért mennek egyetemre, hanem egyszerűen azért, mert jogászok akarnak lenni. A Harvarddal azonosított eset-oktatási szemlélet, amelyben a jog mintegy független és elvonatkoztatott jelenség, ill. ennek a szemléletnek többségében levő követői, így pl. a neves D. Cavers a Harvardról is természetesen hangsúlyozzák, hogy ez a szemlélet is közvetíti a jog politikai tartalmát: „Miután a bírák véleményeik megírásánál egyre inkább elemzik az adott esethez kapcsolódó azon politikai, gazdasági és társadalmi tényezőket, amelyek a döntés szempontjából számottevőek, azok a hallgatók, akik három éven át ilyen döntések világánál tanultak, megtanulták a jog politikai vonzatát is”. A Yale-lel és Chicagóval azonosított kisebb ellentábor, amelynek szemléletében a jog inkább politikatudománynak, alkalmazott politikának minősül, nemcsak az eset-oktatás abszolutizálását ellenzi, hanem tanrendjében nagyobb súlyt helyez a „közjogi”, politikatudományi, igazgatási és más ilyen jellegű diszciplínákra. Van, pl. R. Biskin a University of Southern California Law Schooltól, aki ennek a nézetnek olyan politikai töltést is ad, hogy az eset-módszer a hallgatókat konzervatívvá teszi, mert, úgymond, „a kezdő joghallgató haladó nézetekkel indul jogi karra és onnan már a részvénytársasági, ill. vállalati jogász behatárolt szemléletével jön ki, holott a jogásznak *public servant*-nak, a köz szolgájának kell lennie”.

Imígyen áll az oktatási módszer két gyakorlattá vált verziójának vitája. A tendencia, azt hiszem az, hogy az eset-jogi oktatás korábban abszolutizált uralma fokozatosan feloldódik, legalábbis egy bizonyos szintig; nemcsak a fentiekben vázolt tartalmi-elvi vonatkozásban, a jog mikénti szemléletében, hanem az előadás plusz esetelemzés valamilyen ésszerű kombinációjának erősödése útján is; nem beszélve arról, hogy a Yale és Chicago típusú jogi karok oktatási profilja — a politika-tudományi jellegű tárgyak előretörése révén — ab ovo az esetmódszer ellen hat.

Mindebből az is folyik, már mint az eset-jogi szemléletből (a jog az, amit és ahogyan a bíróságok alkalmaznak), hogy az ilyen féle jogalkotási folyamatban egyrészről ellentmondásosan — bár végső soron határozottan — jelentkeznek a jogot meghatározó gazdasági, társadalmi és politikai tényezők, másrészről pedig, hogy szükség van valamiféle általános norma, általános, hogy úgy mondjam jogon kívüli nézőpont vagy értékmérő elismerésére. Ez pedig — az összehasonlító jogban járatosok előtt tudott dolog — a *reasonable man* mércéje és értékítélete. Hogy mi minden van emögött a kategóriában, mi van benne a természetjogból, az amerikai pragmatizmusból, polgári jogtudatból, vagy éppen az aznapi politikai szituációból, külön tanulmányt igényelne, ha nem volna addig is már könyvtárakra menő irodalma. Itt ettől el kell tekinteni. Tény azonban, hogy a *reasonable man* az írott jogban és a bírói döntésekben egyaránt megjelenik. Mi az pl. hogy gondatlanság, amin a baleseti statisztika nagy számai mellett milliónyi ember pere, anyagi, morális és jogi „igaza” múlik, hogy csak egy nagyon is mindennapi példát vegyek? Gondatlanság az, amit a *reasonable man* annak tart. És hol van ez az eláltalánosított *reasonable man*? Ilyen nincs. Csak konkrét ember van, hangzik a válasz, de oda állítunk 12 embert — ez zsüri, vagy esküdtszék, az USA-ban esküdtszék bíraskodás van — és amit ez a 12 ember ma és itt *reasonable*-nek tart, az lesz a perbe jutott állampolgár igaza. A *reasonableness*, az ésszerűség kategóriája annyira beleágyazódott az angol-amerikai jogi gondolkozásba, hogy „azt — miként Mayer írja — már állatokra is kiterjesztették. Baron Bramwell elé egyszer egy vagyonrongálási ügy került, amelyben az elkövetők az alperes disznói voltak. A disznók ui. kitérték ólujukból és megkárosították a felperes vagyónát. Baron Bramwell kérdése az volt, hogy milyen erős disznóolat is kell a farmernek építenie, hogy a felelősség alól szabaduljon. A válasz: az ólnak olyan erősnek kell lennie, hogy egy *általagos* erélyű és életerejű és *általagosan akaratos* disznót karámjában tudjon tartani. . . Olyan követelményt nem támaszthatnak, hogy az ólat semilyen disznó se tudja áttörni . . . Ilyen követelmény határait alig lehetne meghúzni. Egy disznó ereje ui. olyan nagy, hogy majdnem minden korlátot át tud törni, ha a másik oldalon elég vonzó dolgokat talál. De a tulajdonost csak olyan korlát készítésére lehet kötelezni, amelyet egy disznó az *általánost meg nem haladó* külső csábítás mellett nem tör át.“ Az ilyen és egyéb extrém megközelítéseken természetesen sokan maguk is mosolyognak, különösen furcsa lehet ez az általános és filozófiai megalapozottságú jogelvek kontinentális szemléletéből nézve. A magyarázat azonban, mondják, az, hogy az esetjogi rendszerben mindenkor és szükségképpen a két fél, a jognak két konkrét emberre való vonatkoztatottsága van előtérben, elvonatkoztatott jogviszonyok struktúrája és azok általánosított szabályai helyett. Ez viszont a konkrét eset konkrét viszonyai mellett is igényel valamilyen általános értékmérőt és ez az általános értékmérő pedig ez a bizonyos *reasonableness*, azaz az átlagpolgár véleménye a maga már említett sokféle belső tartalmával, fura, egyedi tényállások mellett

sokszor groteszkül hathat. Miután azonban a jog konkrét viszonyokban realizálódva él, a bíróságok és az esküdtek *reasonable* ítélkezése alapján valósul meg, és enélkül csak filozófiai tétel, az oktatásnak is erre kell orientálnia. Csak absztrakt írott jogtételek tanulása lehet hasznos filozofálgatás, jogásznak azonban haszontalan időtöltés. Ime az esetjogi-oktatás — a kontinentálishoz képest a tulsó véglet — apologetikája. Itt nincs mód ezt behatóbban, kritikailag értékelni. Ez túl is van a tanulmány célkitűzésén. Meg aztán a kontinentális szemléletmódon is akadna javítani való. Az optimum valahol a közhelyszerű *aurea mediocritas* körül lehet, viszont csak ezzel beérni, jelszószerű megoldás volna, ami nyilvánvalóan elégtelen volna.

A gyakorlatra való felkészítés és az aktív szerepeltetés domináló elvétől áthatott oktatási szemlélet egyik sajátos amerikai megnyilatkozása az ún. *moot court* (próbabíróság) intézménye. Úgyszólván minden egyetemnek megvan a maga bírósági terme (*moot court room*), amely valóságghú mása egy jobb felsőbírósági tárgyalóteremnek, a bírói pulpitussal, az esküdtek tizenkét székes elkülönített helyével, a sajtó fülkéjével stb. Ez a tárgyalóterem a színhelye azoknak a tárgyalási gyakorlatoknak, amelyeken hallgatóknak a felperes, ill. alperes képviseletében, avagy a vádlott védőjeként, ill. védőként egyszer-egyszer részt kell venniük. A három tagú tanács a kérdéses tárgykör szerint két professzorból és valamely felső bírósági tanács egy bírójából áll. A tárgyalást valóságghűen bonyolítják le (a tanács tagjai még talárt is öltenek). Az ügyek a gyakorlatból vett tényállásokon, ill. iskolapéldákon alapulnak. A bíróság előtt való szereplés a hallgatók komoly próbatételét jelenti, komolyan is készülnek rá. Az évi legjobb moot-court teljesítmény alanyának lenni nemcsak emlékplakettal jár a moot-court emléktábláján, de az illető diák rangsor-helyezésében — ilyen is van, alább lesz róla szó — is komoly tényező.

Egyik-másik egyetemen (pl. a Chicagói Egyetemen) a moot-court intézménye kiegészül azzal a gyakorlattal, hogy az adott állam legfelső bírósága rendszeres tárgyalásokat tart a kar moot-court termében. Ennek persze már semmi köze a próbabírósághoz, a hallgatóknak sincs benne természetesen semmi szerepe. De ott zajlik az egyetem tárgyalótermében, a diákok hallgató részvételével, — részben az oktatás és a gyakorlat kapcsolatának növelése, részben a bírósági gyakorlat fontosságának hangsúlyozása végett. Az aztán már mellékes körülmény, hogy ez, úgy mondják, tükrözi a gyakorlatban és az elmélet területén dolgozók kölcsönös elismerését és nagyrabecsülését. — Egy további, ezzel némileg rokonjelenség, hogy az oktatás gyakorlatiasságának növelésére helyenként (pl. Ann Arborban) a bíróságok tárgyalóterme és a karok között közvetlen televízió összeköttetés van és hallgatók tetszés szerint részesíthetők ilyen vagy amolyan jogterületre tartozó tárgyalás-műsorral.

Erősen vitatott, de eléggé általánosan elterjedt egyetemi „oktatási” intézmény a jogi karokon az ún. jogsegély-klinika (*legal aid clinic*). Ez az egyetem által fenntartott, gyakorlatilag is képzett, tapasztalt szakember által veze-

tett jogi iroda, amelynek keretében a hallgatók önként résztvehetnek a vezető irányítása mellett, valóságos jogi munka végzésében. Ez a különböző alapítványokkal táplált intézmény hovatovább a szegényebb néprétegek ingyenyűgyvédi szolgálatává is lett. Bármennyire is jelentősen járul ez hozzá a jogi oktatás gyakorlatiassá tételéhez és buzdítják helyenként a hallgatókat még órakedvezménnyel is ilyen önkéntes jogsegély-munkára, bizonynyal igazuk van azoknak, akik ezt az intézményt egyebek között társadalmi hipokritiz-musa miatt támadják. Nem sokat segítettünk a szegényeken, mondják ezek, ha joginál súlyosabb problémáikat képzetlen jogászok egyébként tiszteletre méltó segítségével akarjuk megoldani. A többség ezt az intézményt is az oktatás oldaláról nézi és helyesli, mondván, hogy víz nélkül nem tudjuk úszni tanítani jelöltjeinket, akik pedig úszni tanulni jöttek hozzánk; a valóság élményét csak a valósággal való közvetlen konfrontálással lehet nyújtani.

A hallgatók aktív szerepeltetésének elvéből folyik, hogy a szeminárium-szerű tárgyak tekintetében a hallgató egyrészt maga is készítsen előadást valamilyen témában, másrészt vegyen részt — az előre megjelölt források alapján — a vitákban. Úgy tűnik, ebből a talajból származik az is, hogy a hallgató bármilyen órán tehet fel kérdést, ellenvetést, szakíthatja meg az előadást, sőt kritizálhatja a professzor vitavezetési módját, előadását, bár nem szükségképp eredménnyel, hiszen a másik oldal, már mint a professzor vita- és mozgási szabadsága is érvényesülhet, méghozzá többnyire természetesen nagyobb hatásokkal. Kérdéses is ennek a szabadosságnak az értéke, a határokon is vitatkozni lehet. Itt éppen csak érzékeltetni akartam az oktatásnak ezt a sajátosan amerikai dialógus-jellegét. Ennek egyik gyakran említett szélsőséges példája a híres Edward H. Warren professzor következő esete. Egy alkalommal egyik hallgatója valamely kérdésre különösen gyenge választ adott. „Önből soha nem lesz jogász — rivalt rá Warren. Jobb ha mindjárt összezsomagolja könyveit és búcsút mond a jogi karnak”. A hallgató felállt, összefogta könyveit, kezdett indulni és közben a következő megjegyzést tette a professzornak: „Elfogadom javaslatát, Sir, de mielőtt elhagyom a termet legyen szabad megjegyezni, hogy menjen Sir a pokolba”. „Foglaljon mégis helyet — válaszolta erre Warren. Válasza azt mutatja, hogy véleményem elsietett volt.”

A gyakorlatiasságnak érdekes ellenpontja viszont, hogy semmiféle ún. „gyakorlati óra” nincs. Az oktatás vázolt struktúrájából ez alighanem kézenfekvően folyik. Az oktatást ketté osztani egyrészt egy gyakorlati és színvonal-talanabb, mert nem professzori szinten oktatott síkra, másrészt egy elméleti és gyakorlatlan de professzori szinten oktatott síkra, úgy mondják, nem fér bele oktatási rendjük struktúrájába. A diákok különben is elvárják, hangzik az egyik szólásmondás, hogy professzorok tömjék a fejüket; minél több professzor esik minél kevesebb hallgatóra, annál jobb.

Összegezőként idekiváncozik egy megállapítás, amelyet az amerikai jogi oktatásról szóló berkelyi vitaülésen feljegyeztem. A megállapítás a kar

egyik hírességétől Ehrenzweigtől származik, aki Európából származott át Amerikába, és ennek folytán az amerikai és európai jogi oktatást hosszú tapasztalat alapján tudta összehasonlítani. Megállapításának lényege, hogy az amerikai oktatásban túlteng a gyakorlatiasság szemlélete méghozzá ésszerűtlenül és végső soron gyakorlatiatlan megfontolásokból. Azt hiszik ui., hogy olyan intézmények, mint a próbabíróság, a bírósági gyakorlat lehozatala a tanterembe pótolja a tényleges gyakorlat valóságát, felkészít a való életre. Ez azonban illúzió! Az élet valóságát semmi sem pótolhatja. A gyakorlatiasságnak azokat az elemeit viszont, amiket az oktatás metodikájának „be a gyakorlatot az egyetemre” idő- és energia igénye a hallgatókban megérlel, a végzett hallgatók hetek alatt — mint gyermek a beszédet — szinte észrevétlenül elsajátítják. Azt az elméleti tudást azonban, amit a hallgató nem kap meg az egyetemen, egyszer s mindenkorra elvesztette; a gyakorlat nem fogja pótolni az egyetem tudományos mulasztásait. A cél nem a gyakorlati szemlélet száműzése, a jó egyetemnek úgyis az a sajátja, hogy a reáliákból csinál tudományt, hanem az ésszerű határok megvonása egyrészről, és az egyes diszciplínák gyakorlat-dózisának differenciálása másrészről. — Jól illik ide Mayer *The Lawyers* c. könyve a jogi karokról szóló részének utolsó mondata: „Amit jogászprofesszorok nyújtanak óráikon, az a legjobb minőségű oktatás Amerikában, de egy meghatározott tudományágban szakmát nyújtó egyetemen a magas oktatási-nevelési szint (educational excellence) önmagában nem tekinthető elegendőnek”. Amit hiányol, az — kézenfekvő — több tudomány.

Alighanem érzékelhető az elmondottakból, hogy az amerikai jogi oktatás metodikája erősen eltér az Európában uralkodó formától. Míg Európában a filozófiaiilag megalapozott általános intellektuel-képzés a domináló sajátosság, társadalomtudományokban különösen, a „kiművelt emberfők” alakítása az elsődlegesnek látszó cél és ebben a professzorok tudós produktói jelentik az elsajátítandó tudományok-ismeretek fő forrását, addig Amerikában sokkal pragmatikusabb szemlélet érvényesül. A gyakorlati szakemberképzés kínálatkereslet szelleme az uralkodó. A hallgató olyan „árut” akar kapni, amelyet közvetlenül használni-hasznosítani tud. Ennek megy elébe az egyetem a maga döntően gyakorlatra orientált oktatási rendjével, sőt ezt meghaladóan a hallgatók és az egyetem, a hallgatók és a professzorok viszonyának értékrendjében is. A gazdaság és a gazdaságosság szemlélet jegyében a hallgatók igénye mögött a gyakorlat (jórészt a gazdaság, a business) a nagy megrendelő, amely elvárja a „szerződésszerű” teljesítést. Igaz, ezt az oktatási formát a hagyományok is erősen kötik, alakítják, de ezek mögött is valamiképp mindig ott leselkedik az amerikai *economic man*. Csak az utolsó évtizedek óta erősödik jobban — a nagy egyetemek növekvő szemlélet-alakító szerepe és az európai befolyás hatása folytán — az egyetemek belső potenciálja európaibb jellegű társadalomtudományi oktatás iránt. Az *economic man* már jobban tiszteli a filozófust, miként az európai egyetemeken is jobban megvetette lábát az *economic man*.

14. A kollokviumok és szigorlatok — általában: *a vizsgák rendje* — is más mint az európai jogi karokon. Mindenekelőtt abban, hogy szóbeli vizsgák nincsenek. Minden vizsga írásbeli.

Alapjában kétféle írásbeli vizsga van. Az *egyik* az írásbeli tanulmány (*thesis*). A hallgató általában bármely tárgy tekintetében választhat formális vizsga és tanulmány készítése között. A tanulmány részletes tematikáját meghatározott határidővel kell benyújtani. A professzor a tematika alapján eldönti, hogy a munka megfelelőnek ígérkezik-e, ha igen, milyen tekintetben igényel útbaigazítást; a jóváhagyott tematika alapján készített — 60—100 oldal terjedelmű, a tárgykört jól összegező, lehetőleg újszerű feldolgozást tartalmazó — tanulmányt a rendes félévzáró vizsgák előtt kell benyújtani. A rendes vizsgát pótló tanulmányt a professzor rövid írásos értékelés mellett az általában használt 100-as osztályozási rendszerben osztályozza. Kiváló dolgozat esetén a professzor tovább egyengeti — kritikájával, tanácsaival — a tanulmány útját, esetleg publikálásra ajánlja a kar folyóiratában.

A *másik vizsga* a rendes félévzáró vizsga azok — a többség — számára, akik nem szakdolgozat készítését választották. A vizsga lebonyolítását és értékelését részben kari utasítások, részben pedig hagyományos szokások szabályozzák, — elég szigorúan! Főbb elemei a következők. A professzor néhány oldalon (1—5 gépelt oldalon) megfogalmazza kérdéseit. Ez elég átgondolt kérdésfeltevést igényel. A kérdés komplexumnak ui. több igénynek is meg kell felelnie. Mindenekelőtt annak, hogy a rá adandó és adható válasz tükrözze a hallgató anyagismeretét. De alkalmasnak kell lennie arra is, hogy a vizsgadolgozat megfelelő objektív ismérvek alapján legyen értékelhető. Ez azt jelenti, hogy az értékeléshez elégséges szintű összevetésre is fogódzókat kell adnia. A technikai minimum- részek (teszt-kérdések) tekintetében ez egyszerűbb, a dolgozatok jelentősebb részét kitevő további részeknél már bonyolultabb probléma. Miután a vizsgán a professzor nincs jelen, a kérdések leírásának, magyarázatának szabatosnak és világosnak kell lennie. Meg kell jelölni azt is, hogy melyik kérdésre hány perc és a vizsga egészére mennyi idő fordítható.

Az így elkészült kérdéseket a kar tanulmányi titkársága sokszorosítja és a vizsga napján a hallgatóknak kiosztja. A formális felügyeletet is a titkárság egy-egy alkalmazottja gyakorolja. E tekintetben ui. szigorúan hatályosul az ún. *law of honour* (a becsület törvénye), miszerint bárminemű visszaélés szembehelyezkedés a kar törvényeivel és az egyetemi szellemmel, és az egyetemről való diszkvalifikációval jár. Úgy mondják, hogy az általában felügyelet nélkül, vagy csak laza felügyelet mellett zajló vizsgákon évekre menően nem fordul elő visszaélés.

A hallgatók vizsgadolgozatukat kézzel speciális (erre a célra rendszeresített) füzetben, *blue book*-ba írják, de írógéppel is dolgozhatnak (kb. 20—30%-a dolgozik írógéppel). A dolgozatra a hallgatók csak a diszciplína megnevezését

és tanrendi számát, valamint egy másik számot írnak fel; az utóbbi a hallgató száma, amelyet a vizsga reggelén a titkárság jelenlevő alkalmazottja közöl; név tehát nincs a dolgozaton.

Az elkészült és csak számmal ellátott vizsgadolgozatokat a tanulmányi titkárság juttatja el a professzorhoz, aki tartozik azokat a vizsgaidőszak végéig értékelve visszaadni, ill. a jelszámok szerint készült minősítési listát leadni. Az értékelésnél a 100-as osztályozási mezőnyt a professzorok általában aszerint osztják szét és adják meg változó végső összegezésben, hogy a hallgató megfelelt-e és milyen szinten felelt meg a kérdésszerkesztésnél kidolgozott, a kérdésekben támasztott követelményeknek és szempontoknak. Ha pl. a kérdésben öt kérdéskomplexum van, akkor a 100-as mezőny 5×20 pontra oszlik, miközben a vonatkozó tételesjogi szabályok ismerete 10—10 pontot számíthat. A további 10—10 pont az előadás módjára, továbbá mindarra a többletre vonatkozik, ami a tételes anyag ismereten túl van (önálló, jó csoportosítás, az anyag feletti áttekintést jelentő önálló gondolkodási és kritikai képesség stb.). Az így összegezendő végösszeg adja a „grade”-et, a jegyet, amelyet számozás mellett még betűjellel is kifejeznek: 100-tól 85-ig „A”, 85-től 75-ig „B”, 75-től 65-ig „C”, 65-től 50-ig „D”, és 50 alatt már ritkán van jegy, hiszen már a 65 alatti érték, tehát a „D” is bukást jelent. A bukás azonban csak akkor realizálódik — általában az egyetemről való diszkvalifikációban és csak ritkán ad hoc engedélyezett pótvizsgában —, ha a hallgató félévi átlaga is 65 alatt van.

Amikor a professzor a fentiek szerint értékelte az egyes vizsgadolgozatokat és átadja a minősítési listát a tanulmányi titkárságnak, kerül sor arra, hogy a professzor a hallgatók száma szerint beazonosítsa a dolgozatok szerzőit, megállapítsa, mely dolgozat mely hallgatójától származik. Ez iránt korábban érdeklődni a titkárságon nem illik és nem lehet. Miután az oktatási metodika folytán a professzor ismeri hallgatóinak egész évi tevékenységét, különösen a jobb hallgatókét, a dolgozatok szerzői azonosításánál kiderülhet, hogy egyik-másik minősítés jelentősen eltér, még hozzá lefelé, attól az értékítélettől, amely a professzorban az illető hallgatókról évközi szereplésük alapján kialakult. Ilyen esetekben kerülhet és szokott sor kerülni arra, hogy a professzor szóbeli meghallgatásra hívja meg az illető hallgatókat és ennek alapján módosítja (esetleg helybenhagyja) a vizsgadolgozat minősítését.

A minősítéseket a tanulmányi titkárság közli a hallgatókkal, mind az egyes tárgyak szerinti bontásban, mind pedig valamennyi vizsga összegezett átlagát. Egy-egy hallgató összegezett pontszáma — a felveendő tárgyak kötelező minimumától és a vizsgaeredménytől függően — 300—800 között mozog. Ebben az értékelési rendben — a magas pontszám és annak széthúzódnó mezején — egyértelműen megállapítható az egyes hallgatók *tanulmányi eredmény szerinti rangsora*. Ez különösen az élmezőnyben ösztönzője komoly versenynek. Ez az osztályozási rend alkalmas arra a társadalmi gyakorlatra,

amely szerint tudatosan és állandóan számon tartják, hogy X Y ennek és ennek az évfolyamnak első, vagy második, vagy ötödik hallgatója. Mi ennek a reális tartalma? Nehéz minden vonatkozásban megállapítani. Mindenekelőtt az az említett körülmény, hogy nagyobb erőfeszítésre, versenyre késztet. Reális és különösen fontos következmény az, hogy a kar folyóiratának főszerkesztője mindenkor a második év első hallgatója és a szerkesztőbizottságba is a sorrend szerinti legjobbak kerülnek. A tanulmányi eredményekben jelentkező hierarchia sorrendje szerepet játszik a különböző értékű ösztöndíjak odaítélésénél is. Az elsőek közé tartozni, különösen az első 5 közé tartozni az elhelyezkedésnél jelent igazán döntő pozitívumot. A nagyon különböző szakmai, társadalmi és anyagi elismerést jelentő állások közül a jobbakat az évfolyam első hallgatói nyerik el. A különböző munkáltatók, különösen a magánintézményeknek egyedüli szempontja, hogy a keresett szakember milyen fokban hasznosítható, milyen mértékben alkalmas fokozni a munkáltató versenyképességét; ennek pedig általában egyedüli mércéje a végzett hallgató egyetemi végzettségének szintje.

A hallgatók jó tanulmányi eredményeihez fűződő rangsorról mondottakra természetesen azt lehet mondani, hogy így van ez általában mindenütt és nem csak Amerikában. Ez kétségtelenül igaz. A különbség talán abban van, hogy egyrészt az érték-sorrendiségnek a szerepe és verseny-jellege Amerikában határozottabban, szinte kizárólag és kíméletlenül érvényesül, és hogy másrészt a minősítés rendjében és egyéb értékmérőben ennek meg van a maga hidegen érvényesülő mechanizmusa.

A főbb vonalaiban vázolt amerikai minősítési rendszert általában és összességében értékelni nehéz dolog. Azt hiszem egyaránt vannak pozitív és negatív értékei. Az írásbeli vizsgarendnek egyik pozitívumának tekinthető, hogy kikapcsolja a szóbeli vizsgáztatásnál mindig lehetséges szubjektivitás elemeit; azt, hogy a hallgatók félnek X Y professzor vizsgáztatási módszerétől, vagy egyáltalán valamelyik professzortól, hogy a professzorok lehetnek előnyösen elfogultak a jeles minősítéseket tartalmazó index szemlélésekor, és eleve hátrányosan elfogultak, ha az indexben rossz jegyek vannak; a hallgató minden vizsgánál tiszta lappal indul, minden „versenyszámnál” azonos pozícióban van a többi hallgatóval; olyan lóverseny ez, amelyben egyik résztvevő sincs handicapelve, egyedül saját ereje az, amely helyezését eleve meghatározza, más meghatározó tényező nincs. — A vizsgák írásbeli rendje továbbá függetleníti a professzorok és a hallgatók időbeosztását. A professzorok a vizsgaidőszak tartama alatt bármikor értékelhetik a vizsgadolgozatokat. Nagyszámú évfolyamok esetén is csak az általánosan fontos tárgyakban van egy professzornak 100 körüli hallgatója, miután az olyan általánosan felvett tárgyakat több professzor is oktatja. Ilyen tárgyak fő kollegiumi oktatása mellett, egy-egy professzor legfeljebb még egy vagy két szemináriumot hirdet. Ez további 10—20 hallgató vizsgáztatását igényli. Egy-egy professzor tehát a legrosszabb

esetben is legfeljebb kb. 100 vizsgadolgozatot értékel. A professzorok többségének vizsgaszáma azonban jóval kevesebb. Az előbbi szám 10--15%-kal még csökken azáltal, hogy a hallgatók egyrésze évközben elkészíti szakdolgozatát és ennek folytán mentes a rendes vizsga alól. Miután a tanszékrendszer ismeretlen, az oktatott tárgy valamennyi vizsgadolgozatát kizárólag az illető professzor értékeli; ez kizárólagos joga és kötelessége.

15. A szakvizsga és az elhelyezkedés tekintetében elsőnek arra kell utalni, hogy intézményesített és kötelező szakmai gyakorlat nincs, amint hogy államvizsga sincs. A hallgató a harmadik év szemesztervizsgáinak leteltével minden további vizsga nélkül megkapja a jogi végzettséget jelző LL. B. fokozatot. A végzett hallgatók általában elhelyezkedésük első 2 évében leteszik a szakvizsgát (*bar examination*-t, ügyvédi-bírói vizsgát), amelyet a jogászok szakmai testülete, a már említett *American Bar Association* szervez. Ez a vizsga egységes és minden jogi pályára képesít. Természetesen a szakvizsga letétele nélkül is lehet jogi munkakört betölteni; a magánintézmények és a közigazgatás egyedi állásfoglalására tartozik, hogy valamely adott . . . munkakörhöz megkövetelje-e vagy sem a szakvizsga-bizonyítványt; erre nézve ugyanis általánosan kötelező normák nincsenek. Más kérdés, hogy a társadalmi gyakorlatban a szakvizsgák letétele általánosult, mindenekelőtt a jobb érvényesülés érdekében. Önálló ügyvédi, ügyészi és bírói tevékenységhez a szakvizsga sikeres letétele gyakorlatilag ugyancsak nélkülözhetetlen.

Ami az elhelyezkedés lehetőségeit és a különböző munkakörök spektrumát illeti, különösebb szociológiai felmérések nélkül a következőket lehet mondani. A jogi pálya a társadalmilag legelismertebb pályák közé tartozik. Ennek természetesen számos összetevője van. Az egyik eleme azonban mindenképp az, hogy a jogi végzettség az átlagot meghaladó időtartamú egyetemi tanulmányokat igényel (4 évi college + a 3 éves jogi képzés). Erre, részben az idő hosszúsága, részben ezzel egyenes összefüggésben a ráfordítandó költségek és egyéb sok energia miatt viszonylag kevés egyetemre induló fiatal vállalkozik szemben azokkal a pályákkal, amelyekben már a college végzettség is ad egyetemi fokozatot. Jogi diplomával ezek folytán úgy tűnik, ma nincs elhelyezkedési nehézség; ellenkezőleg, szakemberhiány van. Ez együtt jár a jogászai tevékenységnek az átlaghoz képest magasabb anyagi honorálásával, ami különösen a gazdaság egészét kitevő „magánszektorra” jellemző, amely a végzettek nagy többségét veszi fel. Valamivel szerényebb az anyagi elismerés a közszolgáltatásban, amely a végzettek kisebb részét szívja fel. Az mindkét szektorra áll, hogy a jogászai pálya társadalmi állása mind anyagi elismerésben, mind egyéb vonatkozásokban jobb annál, mint amit a nyugateurópai kapitalista országokban tapasztalni lehet. Közismert tény, hogy az ún. *management réteg* szerepe a gazdaság gépezetének működtetésében Amerikában erősebb, társadalmi méreteiben mintegy általánosultabb, mint Nyugat-Európában. A management rétegben pedig az USA-ban, úgy tűnik, jelentős szerepet visz a jogászság is.

Nemcsak azért, mert a jogi oktatás erősen a gazdaságra orientál, a gazdaság szinte egészében bent van a jogi oktatásban, miként az fentebb az oktatott tárgyak spektrumából is látható (ld. a fenti 12. pont alatt), hanem azért is, mert a jogászok eléggé számottevően bent vannak az *economic management* felső vezérkarában. Allen írja *The Big Change* (A nagy változás) című érdekes könyvében, hogy míg régebben az amerikai nagy vállalatok vezetésében az ún. *selfmade* üzletemberek, iskolázatlan tőkésék domináltak, ma ez a management szerep átcsúszott közgazdaságitag, műszakilag és jogilag iskolázott szakemberek kezébe, és eléggé általánossá vált, hogy nagy vállalatok vezetői egyre inkább olyan szakemberek, akiknek mérnöki és jogi, vagy mérnöki és közgazdasági végzettségük van. (*F. L. Allen, The Big Change. America Transforms Itself 1900—1950. Harper et Brothers, N. Y. 1952. XI. 308 old., ld. 246 és kk. old.*).

Érdekes talán befejezésül ideiktatni a joghallgatók egyik szellemi-karakterológiai önvallomását, mintegy azzal, hogy ime ez az, amit a bemutatott oktatási rend karakterben, annak egy nem lényegtelen részében produkál. Az Országos Véleménykutató Központ (National Opinion Research Center) felmérése szerint a végzős joghallgató a következőkben tér el más szakmájú kollégájától: 21%-kal inkább tekinti hivatását sok pénz szerzésére alkalmas lehetőségnek, 14%-kal inkább gondol tárgyak helyett emberekkel foglalkozni, 13%-kal inkább törekszik vezetői pozícióra, 12%-kal inkább akar felettes-nélküli munkakörbe jutni, 10%-kal inkább kíván mások segítségére és hasznára lenni, 18%-kal inkább választaná a nagy érvényesülés, ill. kudarc lehetőségét a közepes de biztos előrejutás helyett.

IRODALOM

- California University, School of Law, Berkeley 1966—1967.
University of California Publication. Berkeley 1966. 38. o.
Columbia, Graduate Studies of the School of Law. Columbia University Bulletin 1966—1967. Columbia University Publication. New York 1966. 43 o.
Chicago, University of —, Law School, 1966—1967. University of Chicago Publication. Chicago 1966. 78 o.
EHRENZWEIG, A. A.: Legal Education. Comparative Jurisprudence. Syllabus and Materials, 2., Special Part, 2—7. o. Printed for the Use of the Law School, University of California, Berkeley 1965.
Fordham University, School of Law, 1964—1965. Fordham University Publication. New York 1964. 59. o.
HASWELL, H. A.: Higher Education in the United States. UNESCO Publication. Educational Studies and Documents No. 47. Paris 1963. 64 o.
Law Schools and Bar Admission Requirements in the United States. Review of Legal Education, Fall 1966.
LSAT (Law School Admission Test) Handbook. The LSAT: Its Nature, Uses and Limitations. Prepared at the Direction of the LSAT-Council. Educational Testing Service Publication. Princeton N. J. 1964. 69 o.
Law School Admission Test. Bulletin of Information for Candidates 1966—1967. Educational Testing Service Publication. Princeton N. J. 1966. 70 o.

- MAYER, M.: The Lawyers. Harper & Row, New York 1967. XVIII, 586 o.
- Michigan, University of —, Law School 1967—1968. Official Publication of the University. Ann Arbor 1966. 72 o.
- Multiple-Choice Questions: A Close Look. Educational Testing Service Publication. Princeton. N. J. 1963. 43 o.
- RIESENFELD, St.: A Comparison of Continental and American Legal Education. Mich. L. Rev. Vol. 31 (1937), 36. kk. o.
- Standards of the American Bar Association for Legal Education. Published by A. B. A., Chicago, May 1, 1967. 21 o.

AZ ÁLLAMI SZEKTOR NÉHÁNY PROBLÉMÁJA A KÖZÖS PIAC ORSZÁGAIBAN

EGY TANULMÁNYÚT TAPASZTALATAI ALAPJÁN

LANTOS IMRE

A kelet-franciaországi Nancy nem tartozik a legnevesebb vidéki francia városok közé. Bár a várostól északnyugatra, egészen a luxemburgi határig egy sor, a lotharingiai szén- és acéliparral kapcsolatos üzem található, magában Nancy-ban csak kisebb könnyűipari jellegű üzemek működnek. Jellemzőbb a város kereskedelmi tevékenysége, az oktatási és kutatóintézmények nagy száma (csak a felsőoktatásban közel húszezren tanulnak), valamint a körzeti közigazgatási centrum szerepével összefüggő tevékenység. A lotharingiai fővárosnak számító Nancy és környékének múltjáról a mintegy 600 évre visszatekintő műemlékek tanúskodnak. A látogató ma egy eleven és nagyforgalmú város benyomásával találkozik, ami nagyban összefügg a város előnyös földrajzi helyzetével; Nancy közel hasonló távolságra fekszik Páristól és Brüsszeltől, Bázeltól és Bonntól. Nem mentes ugyanakkor a város attól a válság hangulattól sem, mely a szén- és vasércbányák, illetőleg a kohászati üzemek recessziója nyomán bontakozik ki.

E város egyeteme mellett működik az 1950-ben létrehozott Európai Egyetemi Központ, amely annak idején az első olyan intézménynek számított, ahol a különböző, zömében európai országokból pályázó hallgatók egyetemi tanulmányaik befejeztével tovább bővíthetik ismereteiket. A kezdetben három, majd öthónapos kurzus jelenleg már kiterjed az egész egyetemi oktatási évre (novembertől júniusig). Az első szemeszterben a hallgatók mind a négy (jogi, közgazdasági, politikai, valamint a bölcsész-szakos hallgatókat magában foglaló) szekció előadásain részt vesznek, majd ezekből a tárgyakból vizsgákat tesznek. A második szemeszterben viszont már csak egy szekció előadásait kötelesek hallgatni. Az egyes szekciók előadásai az adott oktatási évre kiválasztott problémakör köré csoportosulnak. A témaválasztás — mint azt majd a közgazdasági szekció példáján látni fogjuk — olyan, hogy felkeltse a különböző országokból érkező hallgatóság érdeklődését s évközben a téma valamelyik részterületével kapcsolatos önálló kutatásra serkentsen. A hallgatók emellett kötelesek gyakorlati foglalkozásokon résztvenni, ahol az elhangzott előadásokhoz kapcsolódva, vagy azoktól függetlenül, a szekció témakörébe tartozó kérdéseket dolgoznak fel kiselőadások formájában.

Elmondható, hogy az első szemeszter valamennyi előadásainak követése — a kisebb-nagyobb nyelvi nehézségek mellett — és nemkülönben a szemináriumokra és a vizsgákra való felkészülés komoly erőfeszítést követel a hallgatótól; tekintve, hogy egy sor korábbi tanulmányaihoz esetleg nem kapcsolódó kérdéssel is meg kell ismerkednie. A tanulmányút második fele már kisebb megterheléssel jár. Sajnos, a helyi lehetőségek csak korlátozottan teszik lehetővé az ekkor esedékes, valamennyire is érdemi kutatás folytatását.

Oktatók és hallgatók egyaránt bírálják a jelenlegi vizsga-rendszert, és minden bizonnyal ezt az intézményt is érinteni fogja majd a francia felsőoktatás általános reformja. Mennyire érdemes a közgazdászoknak — egy szélsőséges példát tekintve — az antik kultúrák vizsgálati módszereinek tapasztalatairól előadást hallgatniuk — miközben kevés érdekeset tudnak csak meg szekciójuk azon általánosabb jellegű előadásaiból, melyeket a hallgatóság egészének szántak? A Központ vezetése mindenestre hasznosnak véli azt, ha a különböző társadalomtudományi diszciplínák fiatal kutatói vagy oktatói megismerkednek a szomszédos területek főbb problémáival, különösen ha azok nemzetközi vetületben jelentkeznek. A célkitűzés az, hogy a hallgatók a generációjukat egyformán érintő és foglalkoztató kérdésekről közösen elgondolkodjanak. Nem vitatható, hogy szükség van az interdiszciplináris kérdésfelvetésre és tárgyalásra. A Nancy-i tapasztalatok ellenben azt mutatják, hogy nehéz az erre alkalmas módszereket és formákat megtalálni, amelyek nélkül pedig az alkalmazott megközelítések nyilvánvalóan kevésbé eredményesek.

Az elmúlt 1967—68-as tanévben a közgazdasági szekcióban (amelynek hallgatója voltam) az európai állami vállalatok problémakörében hangzottak el előadások, míg a jogtudományi szekció a magánvállalatok témakörébe vágó kérdéseket vitatott meg. A közgazdasági szekció ilyen témaválasztását mindekelőtt a Közös Piac mellett működő s a tagországok állami vállalatainak vizsgálatával foglalkozó brüsszeli kutatóintézet motiválta, továbbá J. Hausiaux professzornak, a közgazdasági szekció igazgatójának az állami vállalatok szerepével kapcsolatban végzett tanulmányai mozdították elő. Nem lebecsülendő a szerepe annak a körülménynek sem, hogy Nyugat-Európában mind több kérdés merül fel az állami vállalatok sajátos lehetőségeivel, jövőben várható szerepükkel összefüggésben. — Az alábbiakban majd éppen erről szeretnék bővebben szólni. Előbb azonban még egy, a témaválasztás indoklásával kapcsolatos tényezőt említenék — nevezetesen azt, hogy a legtöbb európai szocialista országban a vállalatok irányítási és gazdálkodási rendjében megvalósuló reformok szinte „európai” méretűvé szélesítették a szekció témájával kapcsolatosan tárgyalt kérdéseket. Az előadásoknak azonban valójában csak elenyésző hányada érintette a szocialista vállalatok vezetésének és gazdálkodásának új módszereit, s így elmaradt az az eszmecsere, amely a szocialista országok tapasztalatainak teljesebb és reálisabb bemutatását, s a tőkés megoldásokkal való egybevetését biztosíthatta volna.

*

Amikor a nyugateurópai országok tőkés állami vállalatairól beszélünk, akkor mindenekelőtt az államosított vállalatokról, valamint a magántőkés és állami vegyesvállalatokról van szó. A francia „entreprise publique” fogalma viszont nem korlátozódik pusztán az ipari és kereskedelmi vállalati kategóriákra, hanem magában foglalja mindazokat a vállalkozásokat is, amelyek helyi, körzeti szinten az ottani közigazgatási szervek kezdeményezésére jöttek létre s többnyire helyi kommunális igényeket elégítenek ki. (Pl. helyi kezdeményezésből épült utak, kikötők, helyi takarékpénztárak). Francia példát idézve, a helyi vagy központi hatalmi szervek által életre hívott és egyébként országos fontosságú intézmények és vállalatok sorába tartozik a francia rádió és televízió, a párizsi repülőtér, a nemzeti erdőhivatal, dohány és gyufaipar, a posta, a nemzeti nyomda, valamint egy sor — későbbiekben részletezett — államosított iparvállalat. Láthatjuk, hogy a vállalati fogalomkör széles értelmezéséről van szó, mivel mindazon vállalkozásokról szó van, amelyek a magántőkés vállalatokon és vállalkozásokon túlterjednek, de nem is kizárólag állammonopolista vállalkozások. A magánvállalatok és az állammonopolista tőkésvállalatok közötti átmenet skálája egyébként rendkívül széles; s a különböző arányú összefonódások és a különböző mértékű részvétel miatt változatos tőkés tulajdonformákkal találkozunk. Következésképpen, nincs könnyű sora annak a kutatói vállalkozásnak, amely a tőkés állami szektor problémakörét elkülönítetten kíséri meg vizsgálni. Emellett, mint ismeretes, a nagyvállalatok mind Nyugat-Európában, mind az Egyesült Államokban szigorú titokként őrzik nemcsak vezetőik díjazását, de a vállalat eredményeit jelző azon főbb mutatókat is, melyek a vállalat analitikus számviteléből származnak, s amelyek nélkül pl. még az sem ítéltető meg, hogy a vállalatok különböző jellegű tevékenységének milyen hatása van összesített eredményeikre.

Milyen kritériumok alapján lehetséges a tőkés állami szektor elhatárolása? A Közös Piac országaiban sehol sem található a magánvállalatokon túlmenő, s még kevésbé a tőkés állami vállalatok jogi definíciója. A jogászok például az olyan közszolgáltatásokat végző intézményeket, amelyek — a francia, nyugatnémet, holland jog szerint — nem jogi személyek nem is sorolják vállalati kategóriába. A közgazdászok viszont vállalati fogalomkörbe számítanak minden közgazdasági értelemben vett árú- és szolgáltató tevékenységet végző intézményt, ha annak bizonyos autonómiája van. (De ezen értelmezésben sem számítanak vállalatnak a kutató, oktató, egészségügyi intézmények, biztosító intézetek, színházak).

A másik sokat vitatott kérdés, hogy a vegyes-vállalatok közül melyek számítanak állami vállalatnak. A jogászok válasza szerint a vegyes-vállalat állami tőkés vállalatnak számít, ha alaptőkéjéből az állam több mint 50 százalékkal részesedik. A közgazdász optika szerint a tőkerészesedés mértékénél

fontosabb az, hogy milyen az állam képviselte a vállalatvezetésben. Franciaországban úgy látják, hogy a részvények nagy szétaprózottsága mellett még 30 százalékos állami tőkerészesedés is elegendőnek bizonyul a vállalati ellenőrzés állami kézben tartásához. A nagyobb francia vegyes-vállalatok között találjuk a vasutat, tengerhajózási társaságokat, repülőgépipari vállalatokat, a Havas utazási ügynökséget, stb.

A Közös Piac országai közül Franciaországban az állami szektor egy részét olyan ipari és kereskedelmi vállalatok képviselik, amelyeket a második világháború után államosítottak, mint a francia szénbányák, a villamosenergia-, gáz- és atomerőművek, a Renault autógyár és a nagybankok. Elsősorban tehát az energetikai szektorról van szó; dolgozóinak 90 százalékát az állami szektorban foglalkoztatják. Hollandiában is hasonló ez az arány, míg a Közös Piac többi országában, s mindenekelőtt az NSZK-ban és Olaszországban mindössze 40–50 százalék az ágazat állami szektorában foglalkoztatottak részaránya. Egy másik szám is mutatja e szektor fontosságát, mely szerint magában az energiatermelő ágazat állami szektorában foglalkoztatottak a Közös Piac országai állami szektorában produktívan foglalkoztatottak 1/5-ét teszik ki. Az energia szektoron túlmenően Olaszország a Közös Piac országai között az, ahol a többi ipari ágazatban valamennyire is jelentős állami részvételt találunk. (Ez a kohászatban jelentős elsősorban.) Ilyenformán a Közös Piac ipari ágazataiban — az energetikai szektortól eltekintve — a magánvállalkozás szinte kizárólagos. Emellett az anyagi szolgáltatások közül a hírközlés, a vasúti és légiközlekedés, valamint az infrastruktúrát képező folyami, tengeri és légi-kikötők, csatornák, utak is mind a hat országban nagyobb részt állami kezelésben vannak. Ezzel szemben a kereskedelem — a kis- és nagykereskedelem egyaránt — szintén lényegében kizárólag a magánvállalkozás területének számít. Végül a bank és biztosító tevékenység ellátásában a magántőke részvétele ugyan nagyobb (az alkalmazottak kb. 2/3-át foglalkoztatja, sőt a Benelux államokban még nagyobb hányadát), de az állami vagy helyi nem magántőkés vállalkozásoknak hagyományosan nagy a szerepük. Az NSZK-ban például a helyi takarékpénztárak és biztosító-társaságok, Franciaországban az államcsíttott négy legnagyobb betétbank, a biztosító-társaságok, Olaszországban az IRI bankcsoport (ez utóbbinak a gazdaságpolitika megvalósításában játszott szerepéről érdemes lesz bővebben is szólnunk majd).

Ha az állami szektornak a Közös Piac egyes országaiban elfoglalt súlyát e szektor foglalkoztatottjainak arányával jellemezzük, akkor (1963-ra) a következő százalékot kapjuk:

Olaszország	11,6
Franciaország	11,2
Nyugat-Németország	8,7
Benelux államok	8 %.

Érdekes a fenti adatokat az egyes Közös Piaci országok állami szektorában eszközölt termelőberuházásokkal szembe állítani, melyek az összes termelőberuházásnak Franciaországban 33,5, Olaszországban 28, az NSZK-ban 18,1 százalékát, Hollandiában 21 és Belgiumban 13,5 százalékát teszik ki. Míg a Közös Piac tagállamaiban összességében a munkaerő 10 százalékát foglalkoztatják a tőkés magánszektoron kívül, lényegében tehát az állami szektorban, addig ez az utóbbi szektor kapja a termelőberuházások mintegy 1/4-ét. Arra a kérdésre, hogy honnan származik az állami szektornak ilyen nagyarányú részesedése a beruházásokban — szemben a foglalkoztatottsági struktúrával — mindenekelőtt az állami kezelésben levő energia és fűtőanyagtermelő ágazatok, valamint az infrastruktúra létesítményeinek magas beruházásigényessége ad magyarázatot.

Ha ilyen arányú a beruházásokban az állami szektor részesedése, akkor ez az állam számára előnyös, a beruházások fluktuációját módosító, beavatkozási lehetőséget teremt. A Közös Piac legtöbb országában ez a beavatkozási politika inkább általános jellegű, kevésbé szelektív. Amennyiben az intézkedések kizárólag globálisak, akkor a beavatkozási eszközök sokkal inkább az általános gazdasági mechanizmus szintjén helyezkednek el s nem egy-egy vállalati akció szintjén. Franciaországban az állami szektor vállalatai tagozódásának megfelelően az államosított ipar beruházásai eléggé koncentráltan, kevés számú nagyvállalatnál kerülhetnek felhasználásra.

A szóban forgó beruházási összegek felhasználását és e vállalatok vezetési és gazdálkodási módszereit általában is heves bírálatok érik. Heves ez a kritika s a háttérben olyan, az iparosodott országok fejlődésére jellemző körülmények indukálják, mint a nemzetközi konkurrencia fokozódása, amely nem a termelés mennyiségi fokozását követeli meg, hanem olyan ráfordításmegtakarító beruházásokat, amelyek lehetővé teszik, hogy a magas technikai követelményeknek megfelelő árukat versenyképes árakon értékesítsék.

Ezzel szemben a francia állami szektor jórészen a működését jóideig a „kerül amibe kerül” gyakorlat jellemezte s ennek megfelelően alakult a vállalatok finanszírozási módja is. E finanszírozási módnak a gazdaság általános egyensúlyát érintő következményei kevésbé kézenfekvők, pedig egy központi problémáról van szó, jelzik a francia közgazdászok. A francia állami szektor mindössze 20 százalék erejéig támaszkodik saját forrásaira: csak a szénbányák deficitjének finanszírozása akkora nagyságú, mint a költségvetésből a kutatásokra fordított pénzösszegek. Ez utóbbiak, valamint a vasutak s a párisi városi közlekedési vállalat deficitjét kiegyensúlyozó átutalások 1966-ban 3,3 milliárd frankot tettek ki. A felsoroltak azon áruk és szolgáltatások csoportjába tartoznak, ahol az ár alakulása központilag meghatározott korlátoknak van kitéve s kompenzálásképpen jutnak költségvetési támogatáshoz.

Nyílt-piaci mechanizmus mellett azon termékek iránt, amelyeket a fenti korlátok értelmében a ráfordításokkal arányos ár alatt adnak el — keres-

lettöbblet jelentkezik, ez azután a termelőket (mivel deficitjuket egyébként az állam finanszírozza) túl-beruházásra serkenti; mindez igen költséges az adófizetők számára. Ezért erősödik az a követelmény, hogy az állami vállalatokat ne szubvenciók útján finanszírozzák, hanem az áruk és szolgáltatások reális áraikon történő eladásával. Ez, természetesen, további következményeket is felvet. Így például a párisi városi közlekedési vállalat csak 50 százalékban fedezi költségeit. Ha megdupláznák a közlekedési díjakat, ez azokat a munkába járó dolgozókat sujtaná, akik gyakran a város egyik végéből utaznak a másikba, s nincs választási lehetőségük munkahely vagy lakásváltoztatásra. Felmerült olyan javaslat, hogy éppen ezért igyekezni kell a fenti különbözetet a párisi körzet vállalataival megfizettetni. Ezek a vállalatok ugyanis igen differenciált és szakképzett munkaerőben gazdag körzeten belül helyezkednek el, s nyilván érdekük a munkaerő fenntartása. Egy másik példa szerint azok, akik a nagyvárosokban — annak ellenére, hogy ott a helyi közlekedési vállalatok is biztosítanak járműparkot és közlekedést — magánjárműveiket használják — nincsenek kitéve annak az arányos tehertételnek, amely rájuk hárulna járműveik városi helyfoglalása miatt. Ilyen körülmények között a jármű-tulajdonosok érdeklődése egyenesen fel van keltve a magánjármű használata iránt, — idézi a példát az egyik francia közgazdász.

A fenti finanszírozási rendszer egy másik következménye, hogy a vállalatok mérleghiányuk miatt olyan nagymértékű hitelkereslettel lépnek fel a hazai pénzpiacon, amely nincsen arányban e vállalatoknak a gazdaságban elfoglalt pozícióikkal; a kölcsöntőkékből származó pénzpiac diszponibilitásának egy jórészt lefoglalják. A franciához hasonló a helyzet a német és olasz állami vállalatok esetében is, míg Angliában az állami szektor finanszírozása kizárólag az állami költségvetésből történik.

A finanszírozási rendszer reformját a francia közgazdászok másrészt azért is sürgetik, hogy ezáltal biztosíthassák a finanszírozásnak a beruházásokhoz való alkalmazkodását. Az állami vállalatoknak jelenleg viszonylag kevés szabadságuk van saját termelési célkitűzéseik kialakításában. Javaslaikat a szektorális felelősséget viselő minisztériumok bírálják felül. Az állam az úgynevezett gazdasági és szociális fejlesztési alapon belül a költségvetésből tervszerűen — rendszerint ötéves tervidőszakra — irányoz elő beruházási eszközöket. Évenként ezeket az előirányzatokat felülvizsgálják s a folyó konjunkturális helyzettől függően módosítják a beruházásokra szánt eszközök elosztását. Ezzel szemben, mint láttuk, a vállalatok önfinanszírozó képessége alacsony és tulajdonképpen ez korlátozza olyan beruházási programok végrehajtását, amelyekkel termelésüket racionalizálhatnák, berendezéseiket modernizálhatnák. A kereslet-változásokat követő beruházási módosítások elsősorban a modernizáló beruházások rovására történnek. E vállalatok ugyanis rendszerint a pillanatnyi értékesítési lehetőséget keresik, jóllehet a modernizáló beruházásokon hosszú távon életbevágóak számukra,

s ezen az úton fokozhatnák önfinanszírozásuk mértékét. Az állami szubvenciókon kívül — mint fentebb láttuk — hosszútávú hitelfelvételeket is igénybe vettek, de rövidtávú piacpolitikájuk és romló anyagi helyzetük miatt a szükséges pénzt a pénzpiacon is egyre nehezebben tudják előteremteni. Így objektíve abba a helyzetbe kerülnek, hogy vállalják a változások kockázatát, elemezni kényszerülnek mi az, ami fejlődésük tényezője, vagy korlátozója.

Mások rámutatnak viszont arra, hogy amikor az állami vállalatok részére a szubvenció megszüntetését, helyett ár- és bérkérdésekben teljes szabadságot követelnek, akkor figyelembe kell venni néhány fontos és e döntéseket korlátozó tényezőt. Először is vannak olyan vállalatok, amelyek működését biztonsági okokból fenn kell tartani (például hírközlés, védelem). Másodszor: vannak a gazdaságnak hanyatló és gyorsan fejlődő ágazatai. A hanyatló ágazatoknál alapvetően szociális problémák merülnek fel. Ez utóbbiak esetében védekező rendszabályokat kell fogantatosítani, de úgy, hogy azok ne legyenek véglegesnek tekinthetők, csupán megkönnyítsék a leépítést. Ami pedig a fejlődő ágazatokat illeti — e szektorok kifejlesztésére protekcionizmus is indokolt (még akkor is, ha kifejlett formájukban sem lesznek versenyképesek az előrehaladottabb technikájú országokkal) avégett, hogy a gazdaság túlzott technikai függését elkerüljék. Egy további tényező arra utal, hogy az állami vállalatok és intézmények gazdálkodási szabadságának például az áremelések limitálásával történő korlátozások lehetővé teszik az infláció elleni központi beavatkozást. Még egy figyelembeveendő körülmény: vannak olyan intézmények, melyek működtetése akkor is nélkülözhetetlen, ha egyébként deficitesek (pl. oktatás, egészségvédelem, színházak, stb.).

A francia állami szektor részletesebben ismertetett problémái fényében gyakran hallhatók hivatkozásai olyasféle megoldásokra, amelyek Olaszországban az IRI állami bankholding tevékenysége nyomán bontakoznak ki. A közvetlen állami ellenőrzés alatt álló IRI, amelynek mintegy 300 vállalat részvényei vannak tulajdonában, lényegében irányítója és szervezője az olasz állami szektornak. Irányítói tevékenységét nemcsak közvetlenül fejtheti ki, hanem többszatsornás a felelősségvállalás és a vezetés érvényesítése. Az adott ipari ágazati politikát képviselő, áttekinteni képes bankok útján, továbbá az ágazat vállalatainak közvetlen kapcsolatai révén kiszélesíti azt a kört, amelyben a vállalatok információja bővül és amelynek keretében autonóm döntéseik megalapozottabbak lehetnek.

Az IRI számára az állam nem ír elő profit normatívát, de nem is biztosít a holdingnak valami piac-feletti pozíciót. Az állam számára a legfontosabb az IRI vállalkozói képessége: tekintve, hogy több ágazatban is jelen van, műszaki és pénzügyi hatékonysága elismert, azonnal válaszolni tud a kormány által elhatározott döntésekre és megkeresésekre. Ismeretes, hogy Olaszországban az ötvenes évek során a fejlődés kiegyensúlyozatlanságában már mind nagyobb szerepe volt a déli országrész elmaradottságának. Éppen ezért 1957-ben intéz-

kedéseket hoztak az észak és dél közötti növekvő fejlettségi szintkülönbségek megállítása. Az IRI-t kötelezték, hogy beruházásainak 40 százalékát Délen valósítsa meg, s ebből 60 százalékot új vállalkozások létesítésére fordítson. Az állami előírások ezen túlmenően nem precizították, hogy a beruházásokat milyen területen valósítsák meg, milyen technikát alkalmazzanak, pusztán arról volt szó, hogy elő kell mozdítani a foglalkoztatottság növekedését. Az IRI regionális beruházáspolitikája keretében valósult meg az elmúlt években a tarentói acélmű felépítése. Tekintettel arra, hogy több nehézipari ágazatban is kapacitáskihasználtság van (vas, cementgyártás, vegyipar) szükségessé válik a feldolgozóipari vállalatokba orientálni a beruházásokat, melyek fejlesztése egyébként is nagyobb arányú munkahely-teremtést tesz lehetővé.

A következő évek mutatják majd meg, hogy az olasz állami szektor nagy részét irányító IRI mennyire képes egy regionális fejlesztési politikát előmozdítani, amelybe az oktatással, a déli országrész elhanyagolt infrastruktúrájának felújításával, a nagyszámú és tőkehiánnyal küzdő közép- és kisvállalatok részére nyújtandó műszaki segítségnyújtással kapcsolatos teendők is beletartoznak. Az IRI eddigi tevékenysége sem volt mentes olyan fogyatékoságoktól, amelyek pl. a vállalkozói és a közérdek összeegyeztetésében, a hozzátartozó 300 vállalat tevékenységének ellenőrzésében, a részükre koherens és célszerű direktívák felállításában jelentkeztek. Fenti követelményeknek — úgy vélik — a jövőben a feladatok egyenletesebb megosztásával tehetnek eleget. Első lépésként említik ezzel kapcsolatban az olasz villamosenergia-termelő szektorban végrehajtott államosításokat. Ennek eredményeként ez az ágazat ár- és beruházáspolitikai szempontjából nagyobb állami ellenőrzésnek van alávetve, mint az IRI.

A nyugateurópai állami szektor jövőjéről szólva egyes tanulmányok számításba veszik, hogy az állami vállalatok túlléphetnek-e olyan akadályokat és viselhetnek-e olyan költségeket, amelyekre a magánvállalatok nagyrésze nem képes. A Renault átvett például két hanyatlóban levő üzemet, egy olvasztót és egy kaucsukgyárat. A magánvállalatokat még e gyárak közelében levő alacsonyabb bérszint és szállítási költség sem kompenzálta volna kellőképpen a rekonstrukcióért. Avagy a francia Caravelle gépek csak 5 év kereskedelmi erőfeszítés után hozták meg a vállalkozás eredményét. Az állami szektor azon tevékenységéről, mint a hanyatlóban levő ágazatok kezelése, már fentebb volt szó. Ez egy olyan iparban, mint a francia is, amelynek fejlettsége sok más tőkés országtól elmarad, ez talán a legnagyobb súlyú probléma.

Az állami szektor jövőjének alakulásáról a nyugateurópai közgazdászok körében többféle nézetet vitatnak. Ezek a megközelítések — tekintve, hogy nagyfontosságú politikai-gazdasági kérdésekről van szó — koncepciózus különbségeket tartalmaznak és egyben az egyes országokon belüli, illetve azokon túlnövő gazdasági és politikai erőviszonyok alakulásának fontos küzdőterét jelentik. Több aktuális kérdés merült fel ezekkel kapcsolatban, mint például

az össztőkés állami irányítás alatt levő vállalatok — illetve ezek egy része — megmaradnak-e a nemzeti gazdaságpolitikák alakításának eszközeként, avagy az integrációs összefonódás eszközei lesznek.

A Közös Piacon belül a közös mezőgazdasági politika kialakításában például bizonyos előrehaladást értek el. A viták folyamán az állami vállalatok is jelzéseket kaptak egyes nemzetekfeletti szervek olyan feladataira vonatkozóan, hogy hogyan járuljanak hozzá a tagországok a szabályozott piac működéséhez. Emelett van bizonyos közös közlekedési, bank, stb. politika. Nem vitatható, hogy a Közös Piac régiójára kiterjedő állami szektor és e társulás regionális gazdaságpolitikája között szoros lehet az összefüggés, de jelenleg a kettő közül még bármelyik elem fejlődése is számtalan bizonytalanságba és akadályba ütközik.

És további kérdések sorakoznak, amelyek szoros kölcsönhatásban vannak az állami szektor fejlődését meghatározó tényezőkkel: hogyan tölti be funkcióját az állami szektor a magántőkés vállalkozásokkal folytatott versenyben, milyen további visszahatásai lesznek az amerikai tőke (az egyes ágazatokban igen jelentős) jelenlétének? Mindenesetre látható, hogy a jelenlegi Közös Piacon belüli érdekeltségi viszonyok befolyásolása szempontjából jelenleg az állami vállalatok számára nincs átgondolt fejlesztési terv, sem részükre kidolgozott funkcionális szerepkör. Nem is beszélve azokról a jogi megfogalmazások körüli vitákról, amelyek jelzik, hogy az EGK keretében még kevésbé fogalmazódtak meg a tőkés állami szektor fejlődésére vonatkozó elfogadható fejlesztési elképzelések, mint egy-egy országon belül. E szektor szerepéről, továbbfejlődési irányairól folyó viták — mint azt biztosra vehetjük — még hosszú ideig tartósnak ígérkeznek.

SZIMPÓZIUM A JELENKORI KAPITALIZMUS KÉRDÉSEIRŐL

NYÁRI ISKOLA A CSEHSZLOVÁKIAI ZVÍKOV-BAN

BECSKY GYÖRGY

1968. június 17 és július 5-e között első ízben került megrendezésre — fiatal közgazdászok számára — a jelenkori kapitalizmus kérdéseivel foglalkozó Nyári Iskola a csehszlovákiai Zvíkovban. Egy többéves sorozat kezdetéről van itt szó; mivel a Nyári Iskola ezentúl minden évben megrendezésre kerül a szocialista országok Tudományos Akadémiáinak előzetes megegyezése értelmében. A szervezés folyamatosságát az állandó akadémiaközi titkárság biztosítja a csehszlovák *L. Urbán* professzor vezetésével. Így az idei első Nyári Iskola szervezésének technikai lebonyolítását is a Csehszlovák Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete (Ekonomický Ústav ČAV) hajtott végre.

Az elkövetkező években az Iskola minden nyáron más országban tartja előadásait és vitáit; az előirányzatok szerint 1969-ben az NDK-ban, 1970-ben a Szovjetunióban.

A Nyári Iskola keretében egyrészt a különböző országok különböző intézményeitől meghívott professorok, kutatók tartottak előadásokat, az Iskola állandó, „bentlakó” résztvevői számára; másrészt — szorosan a fenti előadásokhoz kapcsolódva — az állandó résztvevők tettek fel kérdéseket, illetve fejtették ki saját, eltérő véleményeiket (ha voltak ilyenek); vagy olyan kiegészítő megjegyzéseket fűztek saját kutatásaik alapján az előadásokhoz, amelyeket az előadók sok esetben azonnal elfogadtak. Természetesen ez az utóbbi forma nem zárult mindig „közmegegyezéssel”; ilyenkor hosszú és érdekes viták alakultak ki az előadó és a bíráló(k) között; s sok esetben a kérdések nem zárultak le tudományos szempontból megnyugtató módon. Ezek a viták, gondolatébresztő hatásukon keresztül, talán még az előadásoknál is jobban ösztönözték a fiatal résztvevőket komplex problémacsoportok újraátgondolására; s ez nyilvánvalóan elősegíti saját kutatói képességeik jobb kiteljesedését. Maguknak az előadásoknak a témaköre — figyelembevételre az adott kereteket — igen sokoldalú és gazdag volt. Tapasztalhattuk, hogy a különböző szocialista országokban folyó kapitalizmus-kutatás milyen széleskörű; hogy felöleli mind a (marxista és polgári) elmélettörténetet, mind az elmélet, mind a konkrét világgazdaság problémáit. Különösen örömdetes volt az a törekvés,

hogy korunk világgazdaságát a jelenkori kapitalizmus és szocializmus kölcsönhatásainak és ellentmondásainak dialektikus *egységeként* mutassák be, abból a célból, hogy az összefüggéseket így világosabban feltárhassák.

A fenti törekvés nagymértékben jellemezte A. Milejkovszkij professzor (Moszkva, Világgazdasági Intézet) előadását, amely egyben az Iskola megnyitó előadása volt. „*A kapitalizmus általános válságának szakaszai*”-ról szólva Milejkovszkij professzor bevezetőjében mindenekelőtt azt hangsúlyozta, hogy 1917. óta a két eltérő *társadalmi* rendszer léte nem zárta és nem zárja ki a *gazdasági* kapcsolatok egymásközi fejlődését; hogy ezért nincs két különálló, hermetikusan elszigetelt világpiac; léteznek közös *világgazdasági* törvényszerűségek, amelyek legáltalánosabb szintű problematikája a „terv és piac” kérdéskomplexumban található meg. A kapitalizmus általános válságát ezek után úgy értelmezte, *mint a XX. század elejére kialakult magántőkés világgazdaság nemzetközi munkamegosztása konkrét formáinak válságát, amely folyamat 1914–17 óta megszakítás nélkül (bár változó gyorsasággal) tart.* A kialakult tőkés nemzetközi munkamegosztás talaján ugyanis a nagyhatalmak ellentétei lényegesen gyorsabban éleződtek ki, mint a termelőerők és termelési viszonyok konfliktusa az egyes *fejlett* országokon belül. Ebből következik egyrészt az — folytatta Milejkovszkij —, hogy a világméreteken ható általános válság fennállása mellett egyes (fejlett) tőkés országokban, országcsoportokban a termelőerők fejlődése, az ipari civilizáció expanziója még igen jelentős lehet; másrészt, hogy az első szocialista forradalom (forradalmak) politikai feltétele a világháborúban általánosan a legjobban legyengült; vesztes, tehát morálisan is meggyengült tőkés országokban alakulhattak ki. Ezzel kapcsolatban Milejkovszkij professzor utalt arra a fontos történelmi körülményre, hogy az ilyen országok általános fejlettségi színvonala nem szükségszerűen elmaradott, jóllehet a cári Oroszországra ez jelentős mértékben áll; azonban az iparilag fejlett, de politikai válságba került Németország is szocialista forradalom küszöbén állt 1918. végén. Számos, történelmileg konkrét körülmény (valamint véletlen tényezők is) idézték elő, hogy az adott időpontban előbbiben *sikerülhetett*, az utóbbiban viszont *nem* a szocialista forradalom.

Miután azonban 1917. után a szocialista világrendszer egyetlen viszonylag fejletlen országban (1945. után: országokban) vált csak uralkodóvá, egyúttal avant-garde-ja lett a gyarmati országok nemzeti felszabadító mozgalmának, amelynek közvetlen célja éppen az adott, — számára előnytelen és elnyomó — nemzetközi munkamegosztás politikai eredményeinek, a gyarmatosításnak felszámolása, — folytatta Milejkovszkij professzor, s hozzátette, hogy ezt az összefüggést sokszor még marxista kutatók is elhanyagolják; a nyugati radikális gondolkodók, mint pl. *Marcusa*, kifejezetten tagadják, s egyoldalúan a ma még elmaradott országok, nemzeti felszabadító mozgalmak harcában látják a „ma” szocialista forradalmát.

A fentiek alapján *Milejkovszkij* professzor az általános válságot — 1917-től napjainkig — három periódusra osztja. Az elsőnek (1917—39), valamint a másodiknak (1945—56) legfontosabb megkülönböztető jegye, hogy a szocialista forradalom a kapitalista világrendszerből immanensen fakadó világháborúk eredményeképpen jön létre egyes országokban.

Egyúttal azonban — éppen a szocializmus hatására — lényeges szerkezeti változásokra kerül sor a fejlett tőkés országokban és a világgazdaság tőkés szektorában. Az állammonopolista kapitalizmus sok tekintetben alkalmazkodik a modern termelőerők követelményeihez. Ez a fejlődés 1945. óta egyenesvonalú és egyértelmű. Erről tanúskodnak mind az egyes országokon belül kialakult állami intervenciós formák, és a nemzetgazdaság állami szektora, mind a nemzetközi gazdasági együttműködési nemzetek (GATT, IMF, OECD, stb.), mind a termelőerők robbanásszerű fejlődése, a tudományos-technikai forradalom kibontakozása, ami azonban együttjár a tömegpusztító fegyverberendezések kialakulásával, politikailag a hidegháborúval, a szocialista világrendszerrel szemben.

1956. körül válik nyilvánvalóvá az a tény, hogy ilyen körülmények között nem várható, hogy a szocializmus területileg egy újabb tőkés világháború termékeként szélesedik ki; s az általános válság talaján, — a nemzeti felszabadító mozgalmak előretörése mellett — a világgazdaság két szektora közötti gazdasági verseny szerepe kerül előtérbe. *Ezért célszerű napjainkban az általános válságnak immár harmadik szakaszáról beszélni* — hangsúlyozta *Milejkovszkij* professzor.

Előadása végén olyan — újszerűen jelentkező — tényezőkre hívta fel a figyelmet, amelyek a tőkés világrendszer számára — de még a szocialista világrendszer számára is — eddig még nem megfelelően elemzett következményekkel járhatnak. Elsősorban ilyen tényező az USA és Nyugat-Európa közötti fejlettségi különbség elmélyülése, másrészt a harmadik világ sajátos fellépése gazdasági síkon, az UNCTAD keretében (a Delhi Konferencián) mind a fejlett tőkésországok, mind a szocialista országokkal szemben. Nem elemeztük még azt sem kielégítően — tette hozzá *Milejkovszkij* professzor — hogy pontosan milyen a kapcsolat a tőkésországok közvetlen gazdasági konjunkturájának alakulása és a politikai válságok, illetve azok lehetősége között. A korábbi marxista nézetekkel szemben a legújabb tények azt mutatják, hogy konjunktúra esetén is súlyos politikai megrázkodtatások érhetik az egyes tőkés országokat — ilyen jel pl. az 1968. májusi francia válság. Elméleti szempontból mindez arra utal, hogy a két jelenség között nincs szükségszerűen direkt kapcsolat. Ugyancsak politikai krízis felé mutathat Vietnámmal kapcsolatban az amerikai „vaj + ágyú” irányzat megakadása; gazdasági lehetetlenülése.

Ezeket a konkrét világgazdasági tendenciákat — az általános válság talaján — nem lehet nem elég gyorsan kutatni és elemezni — fejezte be a professzor.

Milyen strukturális változások következtek be a fejlett kapitalista országokban 1945. óta különös tekintettel az újratermelés ciklikusságára? A Nyári Iskola egyik további előadása keretében ezzel a kérdéssel foglalkozott Sz. *Menysikov* professzor a moszkvai Világgazdasági Intézet helyettes igazgatója. Az ismert amerikai professzor, Klein, viszonylag egyszerű, hat egyenletből álló rendszere segítségével hasonlította össze az amerikai gazdaság túltermelési válságérzékenységét 1929-ben és a második világháború után. Megállapításainak lényege egyrészt az, hogy 1929-es adottságok mellett a második világháború után az 1929-esnél mélységben, időtartamban és kiúttalanságában sokszorosan felülmúló túltermelési válság robbant volna ki az USA-ban. Másrészt: az a közismert tény, hogy ez nem következett be, a (amerikai) kapitalizmuson belül bekövetkezett *strukturális változásokkal* magyarázható. A változások következtében ugyanis másképpen érvényesült a magángazdaság profitrátáinak alakulása és a beruházások alakulása között fennálló kölcsönhatás. A II. világháború után a profitráták alakulása már nem határozza meg a beruházói és fogyasztói keresletet. Az állam a bruttó profit 50—70 %-át vonja el adófizetés formájában, szemben a II. világháború előtti 30%-kal. Az érték-többlet fenti része tehát nem a magántőkés szektorra jellemző módon, a profit-ráta alakulásától függően kerül felhasználásra. Az állam transzferkifizései és egyéb vásárlásai révén a bérek, a személyes fogyasztás döntő része, minden körülmények között nőnek, stabilizálják a fogyasztói keretet, s ezen keresztül a magánberuházásokat is. A fenti tényezők következtében 1948—57 között egyrészt az összbertömeg annak ellenére nőtt, hogy a magánberuházások stagnáltak; másrészt éppen a kifizetett összbertömeg növekedés biztosította a magánberuházásoknak legalábbis szinten tartását, katasztrófális méretű esökkenésük helyett. *Menysikov* professzor és kutató csoportjának eddigi eredményei tehát lényegében egybevágnak a kérdéssel foglalkozó magyar közgazdasági szakirodalom megállapításaival.

A résztvevő csehszlovák közgazdászok (valamennyien a ČSAV közgazdasági intézetének munkatársai) közül M. *Rumler* docens előadása a gazdasági növekedés oldaláról közelítette meg a jelenkori kapitalizmus és a szocializmus történelmi helyét, s fejlődési fokait. Elméleti kiindulópontja, hogy a két rendszeren belül számos azonos tendencia található, tehát elméleti szempontból is sok az olyan közös probléma, amelyek megoldása segíti a szocialista gazdaság gyakorlati problémáinak megoldását is. Ilyenek: A társadalmi munkamegosztás, illetve a kooperáció problematikája; az a körülmény, hogy ez egyidejűleg termelőerő, valamint termelési viszony, amelynek a gazdaság formációkhoz viszonyítva relatív autonómiája van. Továbbá: a termelőeszközök és fogyasztási cikkek rendelkezésre álló abszolút volumene, összetétele és színvonalai s különösen az a kérdés, hogy a XX. század rohamos technikai fejlődése, az állandó forradalmi újítások kiváltják-e egy adott formáción belül is a termelési viszonyok állandó változását, módosulását?

Koncepcióját *Rumler* docens úgy jellemezte, hogy fő vonásaiban képviseli a csehszlovák marxista közgazdászoknak a gazdasági növekedésről vallott koncepcióit általában.

A fentiek figyelembevételével a gazdasági növekedést szakaszokra osztotta fel: s egyidejűleg a munka—tőke viszony alakulását a kapitalizmusban a következőképpen jellemezte:

A kapitalista gazdasági növekedés első szakasza a manufaktúra korszak. A fejlődés extenzív jellegű: a termelés mennyiségi bővülése (és minőségi javulása) mindenekelőtt a munkaerőnek a manufaktúrába való tömeges bevonásával megy végbe. A tőke szerves összetétele és a termelékenység alacsony, a tőke profitmaximalizálásra s emiatt egyidejűleg a bérek minimalizálására törekszik; az eleven munkát alávetik a termelőeszközöknek. A cél: termelés a termelésért.

A második szakasz — folytatta az előadó — a XIX. század második felére, a XX. század elejére jellemző; ez tehát lényegében a gépi nagyipar elterjedésének időszaka. A fejlődést extenzív és intenzív elemek együttesen jellemzik. A tőkekoeficiens — átmeneti növekedés után — kissé csökkenő tendenciát mutat; a termelőerők fejlődése ugyanakkor fontos strukturális átalakulásokat hoz magával: ezek lényege, hogy megnő a kereslet szerepe. Háborús, vagy békés uton, de keresletet kell teremteni a fejlett termelőapparátus, a tőke termékei számára: amennyiben ez a béketermelés talaján megy végbe, növeli az eleven munka — mint fogyasztó — jelentőségét. A tőke érdeke ellentmondásossá válik: a fogyasztás a fogyasztásért elve mindinkább tért hódít, s ez segíti az eleven munka társadalmi-anyagi felemelkedését — mondta *Rumler* docens.

A harmadik periódust az előadó az intenzív fejlődés szakaszának nevezi. Az előző szakasz intenzív elemei — tőkekoeficiens csökkenése, s különösen a fogyasztás jelentősége — növekszik. Ez egyik oka az ún. harmadik szektor gyors kifejlődésének. A másik ok nem kevésbé jelentős: a tudomány, a tudományos kutatás termelőerővé válása. A tőkehatékonyság maximalizálásának egyik fő területe az ún. emberi beruházás lesz. A tőkének egyre inkább érdeke lesz — a növekvő tömegfogyasztás mellett — az emberi képességek fejlesztése, kibontakozása; a munka és tőke közötti viszony fenti átforgatólódása — a termelőerők rohamos fejlődésének talaján — viszont megteremti a marxi értelemben vett szocializmus előfeltételeit — hangoztatta az előadó.

Rumle véleménye szerint Marx annyiban tévedett csupán, hogy a második és harmadik növekedési szakaszt már egyetemesen a szocializmus viszonyai között tételezte fel. Az ismert okok következtében viszont sok országban még az első szakasz is a szocializmus viszonyai között kerül(t) sor. Mi tehát a szocializmus feladata a fenti három szakaszban? — tette fel a kérdést.

Az első szakasz feladata a felhalmozás maximalizálása — kapitalisták nélkül. Ennek fele meg a tervezés és gazdaságirányítás centralizált modellje. — válaszolta.

A második szakaszban a termelés és a fogyasztás szerkezete egyre bonyolultabb; a piacnak egyre nagyobb szerepe lesz. Egyúttal a gazdasági döntések is demokratizálódnak, decentralizálódnak — folytatta.

A harmadik szakaszban — az ismert okok miatt — a személyiség sokoldalú fejlődése egyre inkább feltétele a gazdasági növekedésnek; ennek megfelelően egyre teljesebbé kell tenni a demokratizálódást és fejleszteni kell a társadalmi öngazgatást, — fejezte be az előadó.

M. Toms tudományos munkatárs előadásában ugyancsak elméleti kérdésekkel foglalkozott; a „klasszikus és neoklasszikus értékelmélet összehasonlítása” címmel a smith-ricardoi, a marxí és a szubjektív értékelmélet kritikai összevetésére tett kísérletet; s a gyakorlati árképzés lehetőségére nézve vont le következtetéseket.

Előadása első részében a munkaérték-elméletet vizsgálta meg. Matematikai módszerekkel is bemutatott álláspontja szerint a homogén egyszerű munka, mint értékmérő csak meghatározott, prekapitalista viszonyok között érvényesül, tehát történelmileg meghatározott. Ilyenkor a kézműves jellegű, helyi piacokon kicserélendő munka közös nevező lehet; másrészt ez szükséges is, mivel a munka az egyetlen deficités (ritka) termelési tényező, mivel a föld még bőségesen áll rendelkezésre s gyakorlatilag nincs felhalmozott tőke. Ez A. Smith világa.

Ha a rendelkezésre álló föld már benépesült, újabb termelési tényező, a föld is deficitessé válik. Ekkor — mondja Toms — új értékelméletre, új közgazdaságtanra van szükség. Ilyenkor a munkaértékelmélet csak abban az esetben érvényes, ha a szükséges föld és munka között az összetétel minden gazdasági ágban azonos; egyébként a cserearányokat már a kereslet is befolyásolja. A nemzeti jövedelem már nemcsak bér, hanem földjádék is.

Marx korában már az élőmunka gépi felszereltsége („tőke”) is megjelent a gazdasági valóságban; ugyanakkor: korlátozott mennyiségű, deficités tényező maradt. Ennek megfelelően az irántuk való kereslet módosítja a cserearányokat, úgy ahogyan az a Tőke III. kötetében a termelési ár elemzésénél ki is tűnik. Toms szerint itt sem beszélhetünk már munkaértékelmétről.

Kitért arra a kérdésre is, hogy miért tételezte fel Marx, hogy a szocializmusban a cserearányokat kizárólag a munka fogja meghatározni? Szerinte egyrészt a profit, profitráta, átlagprofitráta kategóriák feltételezett eltűnése miatt. Másrészt feltételezhette — az átlagprofitráta akkoriban csökkenő tendenciája miatt — hogy a szocializmusban a „tőke” nem lesz deficités tényező, beáll a tőketelítődés állapota, s a csere viszonyeri eredeti, tiszta formáját.

Ezzel kapcsolatban *Toms* egyrészt utalt arra, hogy a profitráta csökkenő tendenciája csak átmeneti, XIX. századi jelenségnek bizonyult s a tőkeigényes fejlődési szakasszal, a tőkecoefficiens átmeneti növekedésével állott oksági kapcsolatban. Másrészt rámutatott arra, hogy a „tőke” a szocializmusban is deficités tényező marad, hogy — a társadalmi igények állandó növekedése következtében — abszolút értelemben a tőketalítódás — lehetetlen. Ez kihat a cserearányok szocializmusbeli alakulására; s így az árképzésnél nem lehet alapul venni a társadalmilag szükséges munkát.

A munkaértékelmélet kritikai elemzése után az előadó rátért a szubjektív értékelmélet és az előbbi közötti kapcsolat kérdésére.

Mindenekelőtt hangsúlyozta, hogy már maga a ricardo-i, marxi, illetve menger-i problémafelvetés lényeges különbségeket mutat; az utóbbi *mással és másként* foglalkozik, mint az előbbieket. Smith-t és Ricardót a gazdasági rendszer érdekellentéteken alapuló funkcionálása, mozgása érdekli, tehát végsősoron emberek, társadalmi csoportok közötti viszonyok. Rendszerükben van használati érték, de a hasznosság problémáit nem vizsgálják; Smith-nél pl. a használati érték stacioner jellegű, nem változik. Ricardo — ezen túlmenően — utalt ugyan a neoklasszikus értékelmélet másik fontos alkotóelemére, a ritkasági tényezőre is; de mindjárt ki is zárta vizsgálódásai köréből. Munkaértékelméletét csak a tömegesen újratermelhető javakra építette.

Marxnál — folytatta *Toms* — már nemcsak a rendszer funkcionálása, hanem fejlődéstörténete, történelmi sorsa is előtérbe kerül. De éppen ezért a használati értéket, a kereslet problémáit még inkább kizárta vizsgálataiból. Ezek a kérdések ugyanis emberek és tárgyak közti viszonyokra vonatkoznak, míg a (munka)érték ember és ember közti viszony, s Marx pontosan erre koncentrált.

Ugyanakkor a klasszikus elmélet nem felejtkezett el a használati értékről; s azt az érték előfeltételének tartotta. Csak elemzését nem végezte el, — hangsúlyozta *Toms*.

A neoklasszikus marginalista értékelméletet is a rendszer funkcionálása érdekli — folytatta az előadó; csak hogy itt emberek és ritka (deficités) javak közötti kapcsolatokról van szó, a társadalmi keret változatlansága mellett. Másrészt nem a számukra használhatatlan klasszikus „használati érték” (total utility) kategória, hanem a „hasznosság véges fokai”-val — (Wieser) foglalkoznak, adott fogyasztói preferencia függvény mellett. Eredményeik értékes hozzájárulást jelentenek az optimumszámításokhoz, a keresletkutatáshoz általában; ugyanakkor irányzatuk praxeológiához, a deficités termékekkel azonosított monopolium elméletéhez vezet. A ricardo-i elmélet ritkasági vonatkozásait mindenre alkalmazzák.

Előadásának végkövetkeztetéseit *Toms* az alábbiakban foglalta össze:

A klasszikus értékelmélet, s különösen Marx nem tagadják a használati érték létét, mint ahogy a neoklasszikus bírálók állítják.

A munkaértékelmélet ma is választ ad arra, hogy az árképzés (áralakulás) fő iránya a technikai fejlődéstől és nem szubjektív tényezőktől függ.

Ugyanakkor a munkaérték elmélet nem ad választ a deficités tényezők szerepéről az árak alakulásában: erre a szubjektív értékelmélet szolgáltat elemző eszközöket; tehát a szocialista árképzés sem alapulhat az „ex ante” társadalmi munkaráfordításokon, mivel azok *a)* nem számolnak a deficités tényezőkkel; *b)* konzerválják a fennálló technikai színvonalat.

A kapitalizmusban egy-egy adott időpontban az árak ma nem a munkatermék (áru) értékétől függnének, hanem a deficités tényezők iránti keresletet is tükröző egyensúlyi árak.

Az előadást több hozzászólás követte, ezek során *Menysikov* professzor megjegyezte, hogy — elfogadva az előadó legtöbb állítását — véleménye szerint a *Toms* által felvetett esetekben nem a munkaértékelmélet érvényessége szűnik meg, hanem a munkaérték módosult formái alakulnak ki. A módosult formák még nem feltétlenül indokolják, hogy teljesen új értékelméleti alapokra helyezkedjünk — tette hozzá. Ugyanakkor nagyon fontosnak ítélte a hasznossággal kapcsolatos további kutatásokat, s ezzel kapcsolatban felhívta a figyelmét a szovjet *Valtuh* új, a társadalmi hasznossággal foglalkozó könyvére.

Ezt követően *V. Klaus* tudományos munkatárs fejtette ki a jelenkori inflációval kapcsolatos pénzelméleti és pénzügyi nézeteit.

Az inflációs folyamat elemzését azzal kezdte, hogy megkülönböztette az infláció felszíni formáját — az árak emelkedését — az infláció lényegétől; amelyet úgy jellemzett, mint *a makroökonomiai aggregátumok közötti dinamikus egyensúly hiányát, illetve megbomlását*. Emlékeztetett arra, hogy korábban az infláció-elméletek, mint az emelkedő árak elméletei, elsősorban a felszínt kutatták; ma viszont az infláció-elmélet a mélyebb, makroökonomiai okok kutatása irányába tolódott el. Ugyanakkor a pénzügyi szférát továbbra is be kell foglalni az infláció-elméletbe, mivel az inflációs folyamat ezen keresztül érvényesül.

Az előadó ezután rátért a jelenkori és a klasszikus (korai) kapitalizmus pénze közötti különbség kérdésére. A saját értékű (fém) pénz elkerülhetetlen volt a szabad verseny idején — hangsúlyozta — amikor elszigetelt termelők versenyeztek egymással, s nem volt semmiféle gazdasági koordináló felső hatóság, amely integrálhatta volna a nemzetgazdaságot; a pénz saját belső értéke helyett más értékállandósági garanciát adhatott volna. A mai tőkésszervezés viszont — a strukturális változások nyomán — a pénz belföldi kényszerforgalma révén képes az önálló értékkel nem bíró papírost általános és garantált értékű pénzként elfogadtatni.

Kérdésemre hozzátette, hogy ami a nemzetközi valutarendszert illeti, még nem alakult ki olyan központi hatalmi szervezet, amely ugyanezt nemzetközi méretekben is biztosítani tudná; s ezért az aranyat nemzetközileg eddig még nem lehetett demonetizálni.

A jelenkori tőkésállam pénzrendszere, a hitelpénzteremtés mechanizmusa ugyanakkor lehetővé teszi az inflációt, *de nem ez a folyamat oka*, — folytatta *Klaus*. Inflációra akkor kerül sor, *amikor a gazdaság megközelíti a termelési tényezők teljes foglalkoztatottságának állapotát*, s a termelés nem képes kielégíteni a növekvő vagy változó *keresletet*.

Az infláció kifejezheti az összkereslet és az összkínálat közötti aránytalanságot, vagy az egyes áruk, illetve termelési tényezők piacán fellépő szerkezeti egyensúlyhiányt — folytatta az előadó. Túlzott globális kereslet áll elő abban az esetben, ha a teljes foglalkoztatottság állapotában levő gazdaságba új megtakarítások áramlanak be. Ezek lehetnek korábban felhalmozott, vagy a bankrendszer által újonnan kreált megtakarítások. Mindkét esetben szó lehet a fogyasztói kereslet növekedéséről fogyasztási hitelek révén, vagy a beruházásoknak beruházási hitelek révén megnövekedett keresletéről. De legfontosabb ezen a téren az állam növekvő kereslete a költségvetési deficitfinanszírozáson keresztül, — hangsúlyozta *Klaus* — tekintettel az állami keresletnek a nemzetgazdaságban elfoglalt fontos helyére.

A mai tőkés gazdaság szerkezete azonban olyan, — folytatta az előadó — hogy még egyes áruk, illetve termelési tényezők piacán fennálló, részleges egyensúlyhiány is az árszínvonal *általános* növekedéséhez vezet. Ugyanis az itt fellépő kereslet kiváltotta áremelkedést nem kompenzálja más piacokon árcsökkenés — mondta *Klaus*, a jelenkori kapitalizmusban az árak elvesztették kétirányú mozgásképesységüket, s csak felfelé mozognak.

Mi ennek az oka? — tette fel a kérdést. Legfőbb oka, hogy a költségek (bérek és profitok) is csak felfelé mozognak; mivel a kapitalizmus jelenlegi szakaszában az árupiacokon kialakult hatalmas monopóliumok és a munkapiacra kialakult hatalmas szakszervezetek miatt nincs tőkésletes verseny. A korábban fennálló ún. „kereslet” típusú árakkal szemben, (amikor egy-egy termelő nem tudta befolyásolni az árakat), új árképzési politika alakult ki, s létrejöttek az ún. adminisztratív költség-típusú árak. A növekvő bérköltségek átháríthatók áremeléssel; hasonlóképpen beiktathatók az árba a „tervezett növekvő profitok”. Az áremelések serkentik a béremelési törekvéseket, s kialakul az ismert inflációs spirál. Mindez akkor következik be — mondta — amikor a gazdaság a közel teljes foglalkoztatottság állapotában van, s amikor a további növekedés már szűk keresztmetszetekbe ütközik, mivel túlhaladta az adott termelési tényezők optimális kihasználását, — folytatta *Klaus*. Véggökövetkeztetése az volt, hogy a XX. század nem véletlenül az infláció százada a kapitalista országokban: azzá teszik a kialakult strukturális változások az áruk és termelési tényezők piacán, s ugyanakkor a kapitalizmus történelmi követelményei nem engedik meg a termelési tényezők nem teljes kihasználását, a gazdasági stagnálást, válságokat. A modern pénzkibocsátási rendszer ugyanakkor lehetővé is teszi (bár nem okozza) az inflációt, amely ily módon a jelenkori kapitalizmus állandó jellemvonása lett.

Klaus befejezésül utalt arra, hogy az a körülmény, hogy az infláció a fenti értelemben „reálgazdasági” folyamat, fontos támpontot adhat a szocialista országoknak is a nagyarányú gazdasági egyensúlyhiány elkerülése.

A nemzetközi monetáris rendszer, s különösen az arany demontizálásának kérdéseiről szólt *A. Lerner* professzor előadása. Lerner professzor, aki a californiai Berkeley egyetemen dolgozik, eredetileg nem szándékozott résztvenni a Nyári Iskolán, nem is volt róla tudomása. Csehszlovákiai utazásának célja az volt, hogy megismerkedjen a ČSAV Közgazdasági Intézetének munkájával. A Nyári Iskoláról Prágában értesült, s ekkor fejezte ki azt a kívánságát, hogy kifejthesse véleményét a nemzetközi pénzügyek aktuális problémáiról, s különösen az amerikai kormány aranypolitikájáról.

Lerner professzor természetesen abból a szempontból vizsgálta a kérdést, mi lenne a jelenlegi (1968. június) helyzetben optimális az USA számára? Mint eleve sikertelent, elítélte az 1968. márciusig folytatott amerikai aranypolitikát. Az USA azon törekvése — mondotta — hogy a 35 dollár/uncia árat a szabadpiacon is minden áron fenntartsa, csak oda vezetett, hogy lehetőséget adott a magánspekulációnak az amerikai hivatalos aranytartalékok *lassú* leapasztására, s így azok 10 év alatt több mint felükre csökkentek. Ezáltal olyan pszichózis alakult ki a nemzetközi pénzpiacon — folytatta Lerner professzor — mintha a szabad arany piac egymagában is fel tudná szívni a (még meglevő) amerikai aranytartalékokat; ezzel a hivatalos intézmények (külföldi jegybankok) bizalma is gyengül az amerikai valutában. A végeredmény csak a dollár aranyra való beváltásának felfüggesztése, s a nemzetközi pénzpiacon mozgó valutaárfolyamok kialakulása lehet, — hangoztatta az előadó — amelyet nagy világgazdasági megrázkódtatás kísérhet.

A kettős aranyár bevezetését helyes lépésnek nevezte, de véleménye szerint tovább kell menni, s az aranyat gyorsan és radikálisan demonetizálni kell. A szabad arany piac felszívóképesége egy adott időpontban ugyanis meglehetősen csekély — folytatta, s ezt jól mutatja Dél-Afrika magatartása is a kettős aranyár bevezetése óta: ismeretes, hogy a világ legnagyobb aranytermelője március óta visszatartja eladásait, s csak ezért állhat fenn tartósan bizonyos dollárprémium, a 37—38 dollár/uncia szabadpiaci aranyár.

Az USA-nak deklarálnia kellene — folytatta Lerner professzor — hogy többé nem vásárol aranyat, s ezzel egyidejűleg még mindig tekintélyes tartalékait a szabad arany piacra kellene dobni, s befűllasztani, letörni a csekély felszívóképeségű piacot, demonetizálni az aranyat, lecsökkenteni a szabad aranyárat. Ezzel ellenkezőjére fordulna a jelenlegi arany pszichózis, s a jelenlegi magánkezzezők is sietnének megszabadulni aranykészleteiktől. Egyidejűleg a nemzetközi monetáris rendszert a mozgó valutaárfolyamokra kellene építeni; ezek ugyanis a fizetési mérlegek egyensúlya esetén semmivel sem kevésbé szilárdak, mint a jelenlegi „rögzített” árfolyamok. Az utóbbiakat vi-

szont hivatalos le- vagy felértékeléssel ugyis meg kell változtatni tartós fizetési mérleg deficit esetén, — hangoztatta az előadó.

Lerner professzor befejezésül felhívta a figyelmet arra, hogy ha az USA nem cselekszik így, s nem adja el gyorsan aranykészleteit, kénytelen lesz őket lassan, passzívan eladni a monetáris rendszer fenti átalakításának lehetősége nélkül. Ugyanakkor hangoztatta, hogy véleményével az USA szakértői között kisebbségben van, bár 1968. folyamán a fenti elképzelések már szélesebb körökben is elfogadásra kerültek. A kettős arányár bevezetése ennek is betudható.

Nyugat-Európa II. világháború utáni fejlődésének kérdéseivel két előadás is foglalkozott. Erdős Tibor egyetemi tanár (Budapest, Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem) Nyugat-Európa és Japán gazdasági növekedésének tényezőit mutatta be; előadásának megállapításaira itt nem szükséges kitérnünk, mivel ezek 1966. végén megjelent könyvében mindenki számára hozzáférhetők. A (nyugateurópai) gazdasági integráció elméleti kérdéseiről E. Kamenov bolgár akadémikus tartott előadást. Hangsúlyozta az integrációs folyamat objektív szükségszerűségét. Rámutatott arra, hogy az integrációs folyamat — általában — a világ gazdasági, kölcsönös függőségi kapcsolatok XIX. századi kialakulására nyúlik vissza; de a mai nyugateurópai integrációnak számos specifikus, újszerű vonása van: ezeket Kamenov akadémikus abban látta, hogy a fenti folyamat keretében az integrált területen belüli nemzetközi gazdasági kapcsolatok tartósabbak, szabályosabbak, jellegük széleskörűbb, mint a hagyományos nemzetközi gazdasági kapcsolatok; ide számítva a korábbi nemzetközi monopolista egyezményeket is. Nyugat-Európában — folytatta — a II. világháború után egyrészt erősödtek a nemzetközi gazdasági kapcsolatok olyan hagyományos formái, mint az országok közötti külkereskedelem, a szállítások és szolgáltatások áramlása, a kölcsönös tőkek mozgás. Másrészt olyan minőségileg új jelenségeknek lehetünk tanúi, mint a tudományos-technikai forradalom alapján az egyes országok magáncsoportjai közti kooperáció elmélyülése; (ennek célját az előadó a szélesebb piacok kialakításában, szükségességében látta), továbbá az államközi, „nemzetek feletti” szervezetek kiépítése, és — mint új szubjektív tényezők — ezek irányítói, az ún. „eurokraták” sajátos új (gazdasági) politikai szerepe.

A nyugateurópai integrációt ösztönző külső tényezők között Kamenov akadémikus mindenekelőtt a két világrendszer közötti ellentmondást és harcot említette. Utalt az USA II. világháború utáni nyugateurópai szerepére, amely ugyancsak az integráció felé terelte, a politikailag (s nem kis részben gazdaságilag) széttagolt Nyugat-Európát. Ilyen külső tényezőknek tartja a gyarmatok felszabadító harca következtében előállott helyzetet is; az integráció egyik célja a nemzeti kolonializmus átformálása volt kollektív, neokolonialista kapcsolatokká, az EKG és a volt gyarmatok között.

A nyugateurópai integrációban — közvetlenül gazdaságilag — legjobban a kis Benelux országok és vezető tőkés csoportjaik érdekeltek — hangsúlyozta az előadó. Erről egyértelműen tanúskodnak mind a külkereskedelem, a szállítások, a tőkeérdekeltségek adatai, valamint az illető országok kormányainak megnyilatkozásai. Ez nem véletlen, folytatta Kamenov akadémikus, — mivel a fejlett termelőerők éppen az ő esetükben vannak legélesebb ellentmondásban a szűk nemzeti piacokkal.

Befejezésül az előadó a nyugateurópai integráció fogyatékoságaira tért rá, szerinte ezek a következők: mivel az integráció tőkés alapokon valósul meg, továbbra is elkerülhetetlenek a termelés ingadozásai, a recessziók; a kívülállókkal fenntartott kapcsolatokra súlyosan nehezednek az EKG diszkriminációk; fokozza a munkásosztály kizsákmányolását, mivel a szabad munkaerőáramlás a munkaerő-importőr országokban a munkabérek leszorítása irányába hat. Ugyanakkor nem szünteti meg a munkanélküliséget sem; a volt gyarmati, fejlődő országok súlyos problémáit nem oldotta meg; ugyanakkor fenntartja a neokolonialista jellegű kapcsolatokat.

Kifejezetten elmélettörténeti jellege volt az NDK-t képviselő *H. Meissner* professzor előadásának, amely a polgári közgazdasági-fejlődési koncepcióknak a marxizmushoz való változó viszonyát vizsgálta; különös tekintettel a legújabb polgári ún. konvergencia elméletekre. Az előadó bevezetőben történelmi visszatekintést adott; felvázolta, hogyan változott a polgári társadalom-elmélet viszonya a marxizmushoz a XIX. század végétől 1945-ig. Utalt arra, hogy először a harmincas években kezdték elismerni, hogy a szocialista rendszer egyáltalán funkcióképes, s a kapitalizmushoz hasonló gazdasági eredményeket érhet el; sőt Schumpeter már a kapitalizmus túlszárnyalását is valószínűnek tartotta. A második világháború után — folytatta az előadó — már a kapitalista rendszer jövőjéért aggódnak, s a szocializmust komoly konkurensként tartják számon. Egy rendszer helyett már két rendszert elemeznek; ezzel párhuzamosan, a kapitalizmus reformja céljából ismét megjelenik a makroökonomiai elemzés, (Keynes és követői); a gazdasági növekedés, annak ütemét meghatározó tényezők ismerete a kapitalizmus létkérdésévé vált — folytatta Meissner professzor. Ez elvezeti őket a marxi újratermelési elmélet tanulmányozásához is; a polgári növekedési elmélet és a marxi újratermelési elmélet így kapcsolatba kerül egymással. Ugyanakkor polgári oldalon igyekeznek Marx-ból csak a modell jellegű vagy modellezhető elemeket átvenni, s eltekinteni elméletének politikai és filozófiai oldalától. A marxista társadalomtudomány iránti érdeklődésnek lökést ad a békés együttélés eszméjének elterjedése, majd a szocialista országok reformkísérletei.

Ebbe az ideológiai „légkörbe” illeszkednek a legújabb, a két rendszer konvergenciájáról szóló polgári nézetek — folytatta Meissner professzor. Hangsúlyozta, hogy ezzel kapcsolatban még nem beszélhetünk szigorúan vett, rendszerezett elméletről; a „konvergencia” tétele inkább vezető szimbó-

lumnak tekinthető, amelynek azonban már meghatározott belső logikája van. Közvetlen elméleti elődje az egységes „ipari társadalom”-ról szóló elmélet. Új eleme, — folytatta az előadó — hogy a két rendszer összehasonlításán, egymáshoz való viszonyán keresztül az egész emberi társadalom fejlődéséről próbál egységes képet adni.

Az új nézetek legfőbb kidolgozóiként Meissner professzor, G. Myrdal-t és J. Tinbergen-t tartja; mások, jóllehet hasonló irányban haladnak, nem vittek végig hasonló következetességgel a „konvergencia” gondolatmenetét.

A „konvergencia” tétel belső logikája, hogy *a*) két különböző rendszer egyidejűleg áll fenn; *b*) ezek az emberi társadalom fejlődésének alternatív útjai, amelyek közben *c*) átvesznek egymástól elemeket. A kapitalizmusban nagyobb lesz a tervezés szerepe, mint korábban; a szocializmusban a piac fejlődését serkentik, tehát strukturálisan egymáshoz hasonulnak — folytatta Meissner professzor.

Miért olyan vonzó ma ezek a nézetek? — tette fel ezután az előadó a kérdést. Véleménye szerint azért, mert benne a polgári elmélet hosszú ideje először rendelkezik egységes, átfogó társadalmi koncepcióval, amely ugyanakkor könnyen felfogható, érthető és propagálható, s a két társadalmi rendszer felé támasztott eltérő polgári követelményeknek is jó kerete. Ugyanakkor néhány oldala, pl. a „változó szocializmus” nézete; ideológiailag is felhasználható a szocializmussal szemben. Pozitív érdeme viszont — fejezte be Meissner professzor, hogy feltételezi a két rendszert; ahol nem kell az egyiket (a szocializmust) erőszakkal (háborúval) felszámolni, s képviselői egyes kérdésekben (pl. a háború elleni fellépésben) politikai szövetségesként is megnyerhetők.

*

Mint látható, a zvikov-i szimpóziumon a választott alaptémán belül a kérdések igen változatos skáláját vitatták meg. Külön szeretném kiemelni azt is, hogy a szimpózium számára kiválasztott hely minden szempontból optimális volt, s a program lebonyolítása zökkenőmentesen — s hozzátenném, nagyon kellemes légkörben — ment végbe, amelyért ezúton is szeretném kifejezni köszönetemet *J. Janis* docensnek, a szimpózium szervező titkárának.

AZ OLASZ—MAGYAR SZOCIOLÓGUS TALÁLKOZÓRÓL

SZELÉNYI IVÁN

1968. július 29 és augusztus 2 között Budapesten olasz—magyar szociológus találkozóra került sor. A találkozó közvetlen előzménye az volt, hogy az olasz—magyar baráti társaság még múlt év novemberében Hegedüs Andrást és Szelényi Ivánt olaszországi előadókörútra hívta meg. Kéthetes olaszországi tartózkodásuk során Milánóban és Rómában találkoztak olasz kollégáikkal és az akkor kibontakozott termékeny eszmecsere során merült fel a gondolat, hogy érdemes lenne lehetőséget teremteni arra, hogy olasz és magyar szociológusok nagyobb számban is találkozhassanak néhány napra és kicserélhessék nézeteiket néhány időszerű problémával kapcsolatban.

Már a magyar szociológusok olaszországi látogatása során kirajzolódott a találkozó tematikája is. Az olasz kollégákkal folytatott előzetes tárgyalások két kérdéscsoportot emeltek ki, mint a vitára különösen alkalmasat. Az egyik téma a szociológia társadalmi funkciójának a kérdése volt, a másik pedig az egyén és a közösség, valamint különösképpen a kollektív magatartás problémája. Ennek a két témának négynapos vitájára hívta meg azután idén tavasszal a Szociológiai Kutató Csoport olasz kollégáinkat. Meghívásunknak a következő szociológusok tettek eleget: *Francesco Alberoni*, Milano; *Vittorio Castellano*, Róma; *Paolo Ammassari*, Róma; *Michele Marotta*, Róma; *Laura Bonin*, Róma; *Claudio Stroppa*, Milano; *Dario Zadra*, Trento. Magyar részről a Szociológiai Kutató Csoport munkatársain kívül több más intézmény kutatói is bekapcsolódtak a találkozó munkájába. A konferenciát „kerekasztal” formában rendeztük, azaz néhány tanulmányt a résztvevők előre elkészítettek, azoknak alapján a vitavezető a témát exponálta, amit szabad vita követett.

Július 29-én és 30-án délelőtt tartottuk az első két ülést *Hegedüs András* elnöklete mellett a szociológia társadalmi funkcióinak problémáiról, majd augusztus 1-én és 2-án vitattuk meg az egyén és a közösség kérdéseit *Heller Ágnes* elnökletével. A találkozó egyébként olasz és magyar nyelven folyt, közvetlen tolmácsolással.

A következőkben a négy tárgyalási napon elhangzott előadások és vita tartalmi ismertetését adjuk.

A szociológia társadalmi funkciói

A szociológia társadalmi funkciójával kapcsolatos eszmecsere *Hegedüs András* vitaindító előadásával kezdődött. Hegedüs András előadásában hangsúlyozta, hogy amikor a szociológia társadalmi funkcióit akarjuk megérteni, akkor a szociológia szociológiájának a kimunkálására kell vállalkoznunk. Ehhez kedvező kiindulópontot nyújt a szociológia történeti elemzése. Szembeötlő, hogy Nyugateurópában és a szocialista országokban a második világháború után a szociológia fejlődése ellentétes irányba indult. A nyugateurópai szociológiaigondolkodásra az amerikai empirikus szociológia importja volt a jellemző. Ez az empirikus szociológia tagadta az értékválasztás szükségességét és igyekezett magát el nem kötelezettnek feltüntetni, deklaráltan csupán a racionalizmussal való elkötelezettségét vállalta. Ez a racionalizmus azonban az adott társadalmi viszonyok, a status quo rációját jelentette. Ennek következtében az empirikus szociológia apologetikus jellegűvé vált, mivel elsősorban az adott társadalmi viszonyok ésszerűbb funkcionálását segítette elő. A tömegkultúra korszakában, a tömeghírközlési eszközök nagyfokú elterjedtsége mellett az empirikus szociológiának az eredményei, továbbá a tömeghírközlésen keresztül fontos manipulációs funkciót is töltenek be. Természetesen a status quo rációja nem jelent valami abszolút értelemben is racionálisat, lehetséges, hogy ami egy adott rendszeren belül racionálisnak tűnik, a rendszeren túltekintő gondolkodás számára már irracionálisnak bizonyul.

A szocialista országokban ezzel szemben az empirikus szociológia bizonyos kezdeti virágzása után a 30-as évektől kezdődően egy következetesen empiria-ellenes, dogmatikus jellegű társadalomszemlélet vált uralkodóvá, mely magát történelmi materializmusnak nevezte ugyan és a marxizmus szociológiájának szerepére tartott igényt, de ezzel egyidejűleg mégis szembe került a marxizmus számos alapvető módszertani követelményével. Ez a történetes irányzat többé nem arra törekedett, hogy megváltoztassa a világot, hanem megelégedett azzal, hogy magyarázza azt s ezért a nyugati empirikus szociológiához hasonlóan apologetikus jelleget öltött. Ez nem jelenti azt, hogy a kétféle apologetika közé egyenlőséget szabad tennünk, hiszen a történet mégiscsak egy, a termelőeszközök magántulajdonát már megszüntetett társadalom apologetikáját adta, a nyugati empirikus szociológia pedig a kapitalizmus apologetikájára vállalkozott. Azt is mondhatjuk továbbá, hogy míg az empirikus szociológia apologetikája konkrét jellegű volt, addig a történet inkább absztraktnak nevezhető.

A társadalmi fejlődés csaknem egyidőben haladta meg a szociológia kétféle apologetikáját. A nyugati fejlődés különösen az utóbbi két évtizedben felveti annak a szükségességét, hogy a szociológia meghaladja az empiria szakaszát, merjen felelősséget vállalni kritikai analízisek elvégzésében és merjen

vállalkozni társadalmi alternatívák kidolgozására. Az a tény, hogy a francia szociológusok mennyire értetlenül álltak szemben a legutóbbi párizsi eseményekkel, egyértelműen megmutatta, hogy véget ért a szocio-technikai jellegű szociológia virágkora. Ez nem azt jelenti, hogy a szociotechnikai jellegű empirikus szociológiára egyáltalán nincs szükség, hanem csupán azt, hogy ezt az irányzatot a szociológián belül a megfelelő helyre kell tenni.

A szocialista országokban a fejlődés sok szempontból más természetű volt. A marxista társadalomtudományba az empirikus szociológia a modernizálás igényével tört be. Ebben az értelemben az empirikus szociológia valóban progresszív szerepet játszott és például Lengyelországban az ötvenes évek végén, vagy a hatvanas évek elején látványos eredményekkel is büszkélkedhet. Úgy tűnik azonban, hogy az európai szocialista országokban sem elégséges, ha egy absztrakt apologetikus jellegű történetet kiegészítünk valamiféle apologetikus empirikus szociológiával. A társadalmi fejlődés az európai szocialista országokban is megköveteli, hogy a szociológia foglalkozzék a fennálló intézmények kritikai analízisével és választott értékrendszere alapján segítsen a társadalmi fejlődés előtt álló reális alternatívák felvázolásában. Nagyon világosan mutatkozott ez meg mind pozitív, mind negatív formában az új gazdálkodási rendszer bevezetése során. A közgazdaságtudomány egyszerre tudott vállalkozni ennek a kettős feladatnak a megoldására. Negatívan kell viszont értékelnünk azt a tényt, hogy a szociológia nem tudta kellő mértékben segíteni ezt a kritikai analízist, bár hangsúlyoznánk, hogy ez nem annyira a tudományág valamely immanens tulajdonságából következik, hanem egyszerűen a szociológia hazai fejlődésének történelmi sajátosságaiból.

A marxizmuson belül, a szocialista országokban általában különbözőképpen értelmezik a szociológia társadalmi funkcióját. Vannak még mindig olyanok, akik a történetes jellegű apologetikai funkcióra fektetik a fő hangsúlyt. Ugyanakkor kifejlődött egy erős empirikus irányzat, melynek van is értelme abban az esetben, ha a társadalmi fejlődés fő vonalát segíti. Kibontakozott továbbá egy harmadik irányzat, mely egyszerre két feladat elvégzésére vállalkozik, nevezetesen – Lukács György szavaival élve – egyidejűleg igyekszik „visszatérni” a marxizmus értékrendszeréhez és a valóság tényeihez.

Joggal merülhet fel a kérdés, hogy ennek a harmadik irányzatnak a szempontjából mi az empirikus szociológia jelentősége? Mindenekelőtt el kell osztatnunk illúziókat az empirikus szociológia szociotechnikai jelentőségével kapcsolatban. Nincs olyan becsületes szociológus, aki magával szemben ne vetette volna fel a kérdést, hogy vajon képes-e saját tudományos apparátusával olyan információkat adni, melyek a mindennapi megismerés számára közvetlenül nem elérhetők. Gyakran az empirikus szociológia nem tesz mást, mint-hogy matematizált formába ölt és más terminológiába öltöztet korábbi jól ismert jelenségeket. Így az a gyárigazgató, akinek az üzemében empirikus

vizsgálatokat végeznek, megtudja, hogy amikor a munkahely-változtatás problémájával foglalkozik — amivel már évek óta ténylegesen foglalkozik is —, akkor tulajdonképpen a társadalmi mobilitás egy fajtájával áll szemben. Ez nem azt jelenti, hogy kétségbe kell vonni az empirikus szociológia, szociotechnika jelentőségét, csupán azt, hogy a szociológia dinamikus fejlődése nem képzelhető el csupán a szociotechnikai funkció betöltésével. Vitathatatlan, hogy az empirikus szociológia képes adatokat szolgáltatni a döntésekhez, s ebben a perspektívában vizsgálva a kérdést, megállapíthatjuk, hogy a szociológia fontos funkciót tölt be, amikor felhívja a gazdasági vezetők figyelmét arra, hogy nemcsak a gazdasági tényekkel kell számolniuk, hanem bizonyos társadalmi faktorokat sem hanyagolhatnak el döntéseik meghozatalánál.

Az itt kifejtett álláspont egyszerre tagad kétféle nézetet. Egyrészt tagadja azt, hogy a szociológia értékmentes tudomány, melynek nincs más feladata, minthogy a maga tudományos eszközeivel rögzítse a társadalom tényeit, s ezzel szemben kiemeli a szociológia ideológiai funkciójának a fontosságát. Másrészt tagadja azt, hogy a szociológia pusztán ideológia, hiszen félő, hogy ha a szociológiának kizárólag az értékelkötelezettségét és ideológiai jellegét emeljük ki, akkor egy absztrakt, apologetikus tudomány művelése mellett foglalunk állást. Mindebből természetesen nem következik, hogy időlegesen a szociológiának akár scientista, akár ideológikus felfogása ne adhatna értékeket, de a tudomány dinamikus fejlődése megkívánja, hogy mindkét szélsőséges álláspontot meghaladjuk.

Hegedüs András bevezető előadása nyomán a vita két vonalon bontakozott ki. Az egyik fő probléma az „empirikus”, ill. „teoretikus” szociológia megkülönböztetésének az „apologetikus”, ill. „kritikai” jelleggel való összefüggésére vonatkozott, a másik pedig a tudomány értékelkötelezettségének a kérdésére, s közelebbről az empirikus úton történő megismerés lehetőségeire és korlátjaira.

Az „empirikus” szociológiának az apologetikussal, ill. a „teoretikus” szociológiának a kritikaival való azonosítása ellen a leghatározottabban *Castellano* professzor és *Varga Károly* foglaltak állást. *Varga Károly* hozzászólása eleve kifejezte, hogy az empirikus, ill. elméleti megközelítés elnevezést is helytelennek tartja, szerinte inkább az elmélet-építés két különböző módozatáról van szó, melyek közül az egyik inkább induktív, a másik inkább deduktív jellegű. Egyben kifejezte azt a meggyőződését, hogy az induktív, empiriára épülő szociológia semmi körülmények között nem azonosítható az „apologetikussal”, az empiria — deduktív teória, illetve az apologetika — kritika két egymástól teljesen független dimenzió. Az empirikus megközelítés biztosítja egyedül a valóság tudományos, egzakt feltárását és a deduktív teória tévedéseinek a kiigazítását.

Alberoni professzor is a két dimenzió azonosnak tekintése ellen foglalt állást. Kifejtette azt a véleményét, hogy elsősorban az adott történelmi

és társadalmi feltételektől függ, hogy mikor alakul ki kritikai társadalomelmélet s a szociológus számára éppen annak a kutatása látszik leginkább gyümölcsözőnek, hogy melyek a kritikai társadalomelmélet kialakulásának ezek a társadalmi feltételei. Szelényi Iván Alberoni professzorhoz kapcsolódva szintén úgy vélte, hogy az adott társadalmi feltételek határozzák meg a társadalomtudomány kritikai, ill. apologetikus jellegét, ez tehát nem a tudomány metodológiájából következik.

Heller Ágnes, Vajda Mihály és Márkus György ezzel szemben azt hangsúlyozták, hogy valóban kritikai társadalomelmélet csakis filozófiailag meg-alapozott elmélet lehet. *Heller Ágnes* hozzászólásában két különböző kritikai feladatot határolt el egymástól. Véleménye szerint egyrészt szó van valamilyen adott társadalmi alakulat meghatározott értékrend alapján történő kritikájáról, valamint magának az értékrendnek a kritikájáról. A megfelelő értékrend elfogadásával az empirikus szociológia is hozzájárulhat egy adott társadalmi alakulat kritikai analíziséhez, az értékrend kritikája azonban empirikus úton nem megközelíthető. Ezzel a vita az empirikus úton történő megismerés lehetőségeinek és korlátainak a kérdése felé tolódott már el. Mind *Vajda Mihály*, mind *Márkus György* azt hangsúlyozták, hogy nem kizárólag a történeti feltételek felelősek a társadalomtudomány apologetikussá válásáért, ugyanis az empiria önmagában kevés a valóság lényegi vonatkozásainak a feltárására, a történelmileg lényeges tendenciákat csakis értékelkötelezett tudomány végezheti el.

Mind *Vajda Mihály*, mind *Márkus György* azt hangsúlyozták, hogy a korábban főként természettudományos analógiából megalkotott „értékmentes” tudomány nem létezik. *Márkus György* kiemelte, hogy még a természettudományok területén sincs teljes és igazi értékmentesség. Mégis az értékelkötelezettség dolgában a természet- és társadalomtudományok különböznek egymástól főként annyiban, amennyiben a természettudós által választott értékek jórészt „semlegesek”, ezzel szemben a társadalomtudósnak konfliktusos értékek között kell választania. Az értékek meghatározása azonban — állapította meg *Márkus György Heller Ágnessel* egybehangzóan — nem történhet empirikus úton. Ennek a legfőbb oka abban keresendő, hogy a mindennapi tudat elidegenedett, s ennek az elidegenedett létnek az empirikus vizsgálatával nem tudjuk megközelíteni az ember el-nem-idegenedett lényegét. A filozófus, vagy a művész az emberiség egész történetének az elemzésével azonban feltárhatja az ember el nem idegenedett lényegét.

A szociológia értékelkötelezettségének a tényével kapcsolatban lényegileg nem alakult ki vita, azt tulajdonképpen a vitában résztvevők mind elfogadták. Csupán *Castellano* professzor érvelt amellet, hogy az értékválasztás túlesik a tudományos tevékenységen, és tulajdonképpen a tudós magánéletének a szférájába tartozik. A többi felszólaló egyetértett az értékelkötelezettség tényével, de többen vitatták az értékek helyét és szerepét a kutatásban és

ebben az értelemben az empirikus megközelítés valóságfeltáró ereje mellett foglaltak állást. *Sós Vilmos* hozzászólásában elismerte az értékelkötelezettség fontosságát, mégis a tudomány kritikai funkcióját másodlagosnak nevezte megismerési funkciójával szemben. Amikor tehát pl. a társadalmi struktúrával kapcsolatban különböző nézetek alakulnak ki, akkor a tudomány feladata nem elsősorban ezen nézetek mögött meghúzódó értékek bírálata, hanem annak a bizonyítása, hogy melyik álláspont felel meg a valóság tényeinek. A valóság ilyen értelmű feltárásában az empiriának fontos szerepe van. *Sós Vilmos* elismerte, hogy olyan mennyiségű empirikus adat birtokába soha nem lehet jutni, hogy azokból teljes értékű eredményeket lehessen kapni. Véleménye szerint azonban az empirikus adatok feltárható mennyisége mégis lehetővé teszi számunkra a világban való orientálódást. Ha pedig elfogadnánk azt az érvelést, — mondotta —, mely szerint az emberek mindennapi magatartásából nem következtethetünk emberi lényegükre, akkor arra is választ kellene adnunk, hogy vajon milyen különleges eszközökkel bírnak a filozófusok, vagy művészek, hogy ők az egyetlenek, akik elidegenedettségmentes levelezve az örök emberi „lényeg” fel tudják tární.

Ammassari professzor kételyét fejezte ki az iránt, hogy egyáltalán feltételezhetjük, miszerint van valami egyértelműen meghatározható emberi lényeg. Hangsúlyozta, hogy az ember antropológiai lényegét is bizonyítani kell tudni empirikus úton; az eddigi antropológiai kutatások azonban azt látszanak mutatni, miszerint az emberi természet nem vezethető vissza egyetlen modellre.

Robert Blumstock szintén a szociológia értékelkötelezettségének tényéből indult ki, de rámutatott arra, hogy bizonyos lehetőségek vannak arra, hogy kontrolláljuk az értékválasztásnak a tudományos kutatás eredményeire gyakorolt hatását. A tudományos viták nyilvános jellege ilyen biztosítékot nyújt az értékválasztásokból eredő esetleges torzítások kiküszöbölésére. *Szelényi Iván* szintén az értékhatás kiszűrhetőségéről beszélt. Véleménye szerint az empirikus tények alapján tudományos egzaktussággal felvázolt alternatívák közötti választás pillanatában lép be az értékelkötelezettség, az alternatívák kidolgozásánál azonban a tudományos objektivitás többé-kevésbé biztosítható. Hangsúlyozta továbbá, hogy a szociológus ilyen értékelkötelezettségen alapuló alternatíva-javaslatok csak egy adalék a társadalom előtt álló alternatívák kiválasztásához. A szociológia egyike a társadalmi szaktudományoknak, joggal illetnének tehát a „tudományos imperializmus” vádjával, ha általában a fejlődési alternatívák kiválasztására vállalkozna. *Castellano* professzor szintén a tudományos előrejelzés fontosságát hangsúlyozta az értékválasztás hatásának kontrollálásában.

Összefoglalva elmondhatjuk tehát, hogy míg a vitában résztvevők lényegileg megegyeztek abban, hogy a szociológia empirikus, vagy „deduktív teoretikus” jellege és kritikai, ill. apologetikus karaktere két különböző di-

menzió, nagy többségükben elfogadták a tudomány értékelkötelezett voltát is ténynek, addig az empirikus úton történő megismerés lehetőségei tekintetében meglehetősen különböző nézeteket vallottak.

Egyén és közösség

A konferencia utolsó két napján az egyén és közösség, a kollektív magatartás problémái kerültek megvitatásra. Itt a vitát *Heller Ágnes* előadása vezette be. *Heller Ágnes* a *Kritika* 1968. februári számában megjelent tanulmányára támaszkodva mindenekelőtt a csoport és a közösség fogalmának az elhatárolására tett kísérletet. A csoport fogalmát széles értelemben értelmezte, csoportnak nevezett minden olyan társadalmi alakulatot, mely meghatározott célra jött létre, s melyen belül a csoporttagság a szemtől szembeniségen alapul. Az egyén sokféle csoportnak lehet tagja egyszerre, a csoporthoz tartozást gyakran a véletlen hozza létre. Ez nem jelenti azt, hogy a csoporthoz-tartozásban a réteg-determináns ne játszana szerepet, hiszen bizonyos társadalmi rétegek tagjai inkább meghatározott csoportokba kerülnek, de az esetek nagy többségében a társadalmi réteg vagy osztály nem határozza meg teljes mértékben, hogy az egyének mely csoportok tagjaivá válnak. Az így meghatározott csoportok további fontos jellemzője, hogy azok nem képesek értékeket teremteni, mindössze az értékek továbbadására vállalkozhatnak. *Heller Ágnes* hangsúlyozta, hogy az ily módon megadott csoportfogalom rendkívül heterogén jellegű, s ezért a lényeges társadalmi mozgások elemzésénél alig használható. A csoport így a társadalmi integráció legalacsonyabb fokának tekinthető, mely jelentőségét éppen a közösség megszűnéséből nyerte. Mit értsünk azonban a közösségnek megszűnése és közelebbiről a közösség fogalma alatt?

A közösségi lét szempontjából a társadalmi fejlődést Marx nyomán *Heller Ágnes* két szakaszra osztotta. Az első szakasz lényegileg a kapitalizmus kialakulása előtti kort jelenti, a természeti korlátok uralmának a korát. A kapitalizmust megelőző társadalmi alakulatokban az emberek lényegileg két-féle közösségbe születnek bele: egyrészt a gazdasági közösségbe, melynek alap-eleme ebben az időben a család, másrészt pedig — a nagy vallásváltozások korának kivételével — a vallási közösségbe. Természetesen kivételesen a kapitalizmust megelőző korokban is létezett már a közösségnek egy másik, szabadon választott formája, melyet az individuumok maguk választanak és alakítanak meg saját céljaik és értékrendjük alapján. A szabadon választott közösség azonban a kapitalizmus kialakulása előtt kivételes alakulat volt.

A kapitalizmus kialakulásával, a természeti korlátok feletti uralom fokozatos megteremtésével mind gazdasági, mind a vallási ideológiai közösségek elveszítik korábbi szükségszerű jellegüket. Ez nem jelenti azt, hogy a kapitalizmussal a korábbi értelemben vett közösségek teljesen megszűntek volna — bár jelentőségéből veszítve, de azért megmaradt a család, sőt bi-

zonyos értelemben a vallási közösség is — de mindenképpen jelentős mértékben háttérbeszorultak. A korábbi értelemben vett közösségek helyét részben elfoglalják a csoportok, valamint előtérbe kerül a politikai, ideológiai, etikai közösség új, s most már fő formája, a szabadon választott közösség. Ezek a szabadon választott közösségek alkalmasak kizárólag az új értékek teremtésére és ezek biztosítják a személyiség szabad kibontakozását is.

Az egyén és a közösség viszonyának vizsgálatánál *Heller Ágnes* az egyén fogalmának értelmezéséből indult ki. Javaslatot tett arra, hogy az egyén két különböző, poláris típusát különböztessük meg. Az egyik típust „partikuláris embernek” nevezte. A partikuláris ember jellemzője, hogy spontánul él, elfogadva azt, ahogyan a világba beleszületett, a világot így saját énjéből kiindulva magyarázza. A másik típust „individuumnak” nevezte. Individuum az az ember, aki az emberiséghez és saját partikuláris létéhez is tudatosan viszonyul, képes arra, hogy értékeket, értékrendszert válasszon, az individuumnak így tehát „öntudata” van. Az egyén és a közösség viszonyára vonatkozóan *Heller Ágnes* alaptétele, hogy a közösség mindig az individuumok közössége, csak azt a társadalmi alakulatot nevezzük tehát szabadon választott közösségnek, mely képes az egyéniség kibontakoztatására. A pusztán „bírásra”, „haben”-re beállított embernek nincs szüksége közösségre, a „haben”-re beállított ember partikuláris ember. Az igazi közösségek viszont éppen hogy felveszik a harcot a bírással, a közösség értékrendje tehát mindenképpen csak pozitív lehet. A forradalmi mozgalmak pedig éppen ilyen közösségek szülei.

Márkus Mária hozzászólása szorosan kapcsolódott *Heller Ágnes* expozíójához. *Márkus Mária* a közösségek kialakulásának sajátos esetét kereste a munka világában. Hangsúlyozta, hogy véleménye szerint éppen a munka világában kialakuló, ill. kialakítandó közösségek bírnak a legnagyobb jelentőséggel a munka antropológiai és praktikus szerepe miatt. Ezzel kapcsolatban leszögezte, hogy több szerzővel ellentétben hisz a munka humanizálásának lehetőségében, másrészt nem osztja azoknak a nézetét, akik az ember felszabadítását teljesen a szabadidő szférájába akarják átutalni. Hangsúlyozta azonban, hogy vitában áll azokkal a nézetekkel is, melyek szerint a munka humanizálása a magántulajdon megszüntetésével automatikusan végbement. A magántulajdon felszámolása az első szükséges lépés a humanizáció és a közösségi ember kialakítása felé, a mai szocializmus feladata, hogy a magántulajdon megszűnésével keletkezett lehetőségek kihasználására, megvalósítására törekedjék. Ennek a humanizációs perspektívának két elemét emelte ki. Egyrészt hangsúlyozta, hogy a közösségi ember kibontakoztatásának előfeltétele, hogy a termelés szférájában a hatalom feletti uralmat, a dolgozók tényleges részvételét biztosítsuk. Ehhez elengedhetetlen a felügyelőbizottságok létrehozása, valamint a felügyelőbizottságok hatékony működése is csak akkor képzelhető el, ha azok mögött valóságos mozgalom áll. Másrészt *Márkus Mária* rámutatott, hogy az eldologiasodott viszonyok megváltoztatása szükséges a

konkrét munka világában is. A szocialista társadalom a konkrét munka világában is képes az optimalizálási feladatok végrehajtása mellett humanizációs célok követésére is. Itt az egyik legfontosabb célkitűzés, hogy a bér munka jelleg rovására a társult munka jelleget erősítsük. Ilyen kísérletek már történtek is Magyarországon, különösen a mezőgazdaságban. Így pl. a Szekszárdi Állami Gazdaságban létrehozott ún. „komplex” brigádok lényegileg ezt a célt szolgálják. A komplex brigádok gátat vetnek a szélsőséges specializációnak és arra törekszenek, hogy valamennyi brigád-tag minden típusú munkát végezzen. A munka szervezéséről és a bér-elosztásáról maga a brigád dönt.

Marotta professzor *Márkus Mária* előadásához hozzászólva kifejtette, hogy az előadott új munkaszervezési megoldások kettős veszélyt rejtene magukban. Az egyik veszély, hogy ily módon kialakulnak bizonyos elit-üzemek, melyek különösen jövedelmezőek s ezért náluk nagyobb tőke halmozódik fel.

Ez ösztönözheti a vállalat tulajdonosaiként szereplő munkásokat, hogy vállalkozóként viselkedjenek és maguk helyett most már kifejezett bér munkásokat állítsanak a termelésbe. A másik veszély, hogy az esetleg akár csak ideiglenesen is veszteségesse váló vállalatokban a dolgozók hátrányos helyzetbe kerülnek. *Márkus Mária* válaszában hangsúlyozta, hogy a szocialista országokban nincs lehetőség tőkefelhalmozásra; akkumuláció vagy a vállalatnál magánál, vagy az államnál keletkezik s ezért nincs mód a kizsákmányolás semmilyen módon való megvalósítására. A vállalati veszteség csak részben sújtja a dolgozókat, hiszen bizonyos minimális bér mindig biztosítva van a számukra.

Alberoni professzor hozzászólása is *Heller Ágnes* expozéjához kapcsolódott. *Alberoni* professzor először szociológia-történeti áttekintést nyújtott az új értékek kialakulásának problémájáról. Kifejtette, hogy kutatásai során mindenekelőtt arra törekszik, hogy meghatározza azokat a történelmi-társadalmi feltételeket, melyek között értékek keletkezhetnek. *Heller Ágnessel* szemben azt a tételt állította fel, hogy az új értékek kialakulása mindenkor végbemegy, amikor egy társadalom a *statu nascendi* állapotába jut. Egyetértését fejezte ki azzal a megállapítással, hogy az értékalkotás a mozgalmakon és a mozgalmakban kialakuló közösségeken keresztül történik, de vitatta, hogy új értékek létrehozatalára csak olyan közösségek képesek, amelyeknek tagjai nem a „bírásra” törekszenek. A kapitalizmus kialakulásakor a „bírás” maga mint új és progresszív érték jelent meg, a „bírásnak”, mint abszolút rossznak az elfogadása tehát nem lehetséges. Végül kijelentette, hogy a mozgalmak kialakulásának és az értékek tanulmányozásának a feladata a mai, gyorsan változó társadalomban elsődleges feladat. A mozgalmak hajtórugóinak nem-ismerete hasonló lenne ahhoz, mintha a nukleáris korszakban nem lennének tisztában az atomhasadás törvényszerűségeivel.

Ammassari professzor szintén az értékalkotás kérdéséhez kapcsolódott. Kifogásolta *Heller Ágnes* csoport-definícióját és kijelentette, hogy számára

elfogadhatatlan olyan csoport-meghatározással dolgozni, mely kizárja az értékalkotás lehetőségét a csoportból. A csoportok szerinte az értékalkotás fontos forrásai.

Szesztay András szintén *Heller Ágnes* előadásához csatlakozott. Kifejtette, hogy a modern társadalmak jelenleg egy nehéz átmeneti szakaszban vannak. Az emberek kiszakadtak a korábbi közösségeikből, melyekbe a megelőző társadalmakban beleszülettek és még nem tudtak teljes mértékben beilleszkedni a szabadon választott közösségekbe, melyek a jövő társadalmában a társadalmi integráció fő formái lesznek. Ebben az átmeneti szakaszban a szabadon-választás megjelenése gyengíti a csoport-integrációt és a társadalmi felbomlás bizonyos tüneteit vonja maga után. *Marotta* professzor ellenvetette, hogy a csoport-kutatások éppen azt látszanak bizonyítani, hogy a szabad választás lehetősége fokozza az integrációt. *Szesztay András* válaszában hangsúlyozta, hogy ez hosszabb történelmi perspektívában igaz lesz ugyan, de az átmeneti szakaszban egészében a csoportkohézió lazulhat a tradicionális primér közösségekből való kiszakadás miatt.

Castellano professzor a vita fő vonalától viszonylag távolabb eső problémákhoz szólt hozzá. Bemutatta egy módszerét, melynek segítségével a csoport-integráció típusait kívánja mérni. A módszer lényege, hogy vektorok segítségével ábrázolja a különböző cselekvők magatartását. Amennyiben különböző cselekvők cselekvései csupán aggregátumot alkotnak, akkor ez kifejezhető az egyes cselekvők cselekvését jellemző vektorok eredőjeként. Csoportcselekvés esetén azonban a csoport-magatartás már nem érthető meg az egyes vektorok egyszerű összegezésével. Felvetette, hogy módszerével lehetőség nyílik annak a mérésére is, hogy a csoport egyes tagjai mennyire viselkednek individualistán, illetve kollektív emberként. *Sós Vilmos* kétségét fejezte ki, hogy a vektoralgebra mennyiben képes ezt a feladatot megoldani, és hangsúlyozta, hogy a matematika csak eszköz lehet a szociológiai kutatásokban.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy az egyén és a közösség problémáival kapcsolatos vita az érték-kialakulás kérdése körül kulminált. A vitában résztvevők egy része az értékképződést csak a „közösségként” definiált társadalmi alakulatokban tartotta lehetségesnek, mások viszont az értékteremtés feltételeit általánosabban kívánták megjelölni, hangsúlyozva a csoportok értékteremtő szerepét, illetve a társadalmi változás jelentőségét az értékteremtésben.

Az olasz—magyar szociológus találkozó ismét lehetőséget nyújtott arra, hogy az olasz és a magyar szociológusok nézeteiket egymással konfrontálják. Természetesen a találkozóknak célja sem lehetett a felvetett kérdések végleges tisztázása. A szemben álló nézetek exponálása azonban mindenkit segített abban, hogy saját álláspontját elmélyítse. A találkozó egyben a hazai szociológia és a marxista szociológiai megközelítés propagálását is szolgálta. A találkozó után olasz kollégáink elismeréssel szóltak a vita színvonaláról és nem utolsósorban a magyar szociológia sokrétűségéről.

NYUGATI SZOCIOLÓGIAI IRÁNYZATOK VÍVÓDÁSA A HALADÁSSAL

A NÉMET SZOCIOLÓGIAI TÁRSASÁG XVI. KÖZGYŰLÉSE,
FRANKFURT AM MAIN, 1968. ÁPRILIS 8—11.

VARGA KÁROLY

A Német Szociológus Társaság ez év április 8—11. között tartotta a majnamenti Frankfurtban 16. közgyűlését. A közgyűlés központi témáját egy kérdőmondat fejezte ki, amely a meghívókon szerepelt: „Későkapitalizmus vagy ipari társadalom?” (A Társaság meghívói egyébként először jutottak el szélesebb rétegekhez: a professzori címet a tagság előfeltételeként hirtokló tagokon kívül mintegy ezer szociológiaszakos egyetemi hallgatóhoz és tanársegédhez, valamint külföldi vendégekhez. Ez utóbbiakon érte sajátos módon kizárólag a szocialista országokból meghívott szociológusokat, akik közül a csehszlovákok 12 fős, a lengyelek, jugoszlávok és magyarok 2—2 fős delegációkkal képviseltették magukat.) A központi témát a Társaság előző elnöke s a jelen kongresszus házigazdája Th. W. Adorno frankfurti professzor fejtette ki bevezetőjében. De szorosan ehhez a kérdéshez kapcsolódtak a további témakörök is olyannyira, hogy az ad hoc felszólalásokon tovagördülő vita könnyen tudta egységes egészbe foglalni, egyetlen folyamatba integrálni a kongresszus egyébként rendkívül viharos eszmecseréjét.

A központi kérdés altémájaként ilyen vitapontok szerepeltek: „A jelen társadalom szociálökonomiai fejlődésének elmélete”, „A hatalom, az osztályviszonyok és a társadalmi rétegződés”, „A demokrácia Németországban mint történelmi-szociológiai probléma”, „Szerep és társadalmi karakter”, „Kultúra és ideológia” és végül „Az össztársadalmi elemzés tudományelméleti problémái”.

Egy második vonalként szerepeltek az egyes munkacsoportokban a szociológia módszertani korszerűsítésének problémái, így pl. „A formalizálás kérdései a szociológiában” vagy „Modern rendszer-elméletek mint az össztársadalmi elemzés formái.”

Ami a centrális témát illeti, Adorno a következőképpen válaszolt az általa megfogalmazott kérdésre. A jelenlegi társadalom sem nem egyszerűen későkapitalizmus, sem nem csupán ipari társadalom, hanem a kettő keveréke. Ha a termelőerők állapota felől közelítjük meg, akkor ipari társadalomnak tűnik, ha a termelési viszonyok oldaláról, akkor késői kapitalizmusnak. Míg az ipari társadalom arculatának legszembetűnőbb vonása a proletár eltűnése

és az „affluent society”, a bőség társadalma kiépülése, addig a késői kapitalizmus kategóriájában egy alávetettségi viszony rajzolódik elő: mind a bér munkások, mind a tulajdonosok a termelési gépezetnek alárendelt, meghatározott szerepek hordozói. Adorno tulajdonképpen mindkét koncepciót bírálja. A szociológus számára egy olyan harmadik utat javasol a tényfetisizmus és a neomarxizmus között, amely a társadalom legmélyebb ellentmondásainak folyamatos leleplezésében áll.

A többi vitatémák referátumai is éles, provokatív képleteket állítottak fel a nyugati szociológia nyugalmasnak tetsző, megállapodott, itt-ott iskolássá egyszerűsített kérdésköreiben. Az ártatlannak tűnő cím alatt — „Szerep és társadalmi karakter” — indított vitában az egyik referens, a pár éve az MTA Szociológiai Kutató Csoportja vendégeként nálunk járt Claessens professzor az egész szerepelméletet a tanult polgárság védekező ideológiájaként leplezte le. A tanult polgárság (Bildungsbürgertum) ezzel a fogalommal egy hagyományos hatalmi viszonyt akar elleplezni, új névvel ellátni, hogy érvényességi tartalmát meghosszabbítsa.

A kongresszusra azonban a tudományos elemzések helyett messzemenően a politikai polémiák voltak jellemzőek. Ezek külső formája a közbeszólásokkal tarkított szópárbaj volt, leginkább a frakciók vezérei között, tartalma viszont a fennálló nyugatnémet társadalmi rend határozott, balról indított kritikája. Ez azt jelenti, hogy a szociológia művelői Nyugat-Németországban — bármennyire ellentétes nézetek kavargogjanak egyes csoportjaik, iskoláik és rétegeik között (értve rétegen itt mindenekelőtt a ma szociológus professzorait egyfelől s a holnap és holnapután szociológus nemzedékét másfelől), — egészükben a rendszer demokratikus, baloldali ellenzékét képezik. Úgy tűnik, hogy az egész vita lényegében akörül forgott, hogy melyik irányzat talál alkalmasabb utakat-eszközöket a státusz quo megváltoztatására. A szociológusok között az adott rendnek nem akadt védője. Nem haladók és reakciók (vagy fontolva haladók), hanem haladók és még haladóbbak között folyt a vita, aholis elsőszemélyben mindig az utóbbiak szólaltak meg, s a megszólítottaknak csak az előbbi alapfokú címke jutott.

A kongresszus szellemére jellemző, hogy határozatban csatlakozott az Amerikai Szociológus Társaság 1300 tagjának 1967. november 1-én az Egyesült Államok elnökéhez, alelnökéhez és a kongresszus tagjaihoz küldött, a vietnami háború ellen tiltakozó leveléhez. A diákok viszont ezen is túlmenve felszólították a kongresszus előadóit, hogy honoráriumukat bocsássák a vietnami háború elől dezertált amerikai katonák megsegélyezésére. Ezt az előadók nevében a Társaság elnöke, Dahrendorf meg is ígérte.

Hasonlóképpen közös akció alakulhatott ki a Társaság elavult rendszerét alulról döngető diákság, és a nyitás lefelé programjával induló vezetőség között is. Dahrendorf bejelentette, hogy ez az utolsó ilyen jellegű közgyűlés — a valóságban már ez is az új típusú Társaság elvei szerint folyt le, ha szer-

vezeti és ügyrendi keretek még nem is voltak erre —, a jövőben felszámolják az *Ordinariusuniversität*, vagyis a professzorok kasztjára épített egyetem tükröképeként egzisztáló honorációs Társaságot. A diákok pontjai így — s mindenekelőtt az, hogy a DGS-nek a jövőben szociológiát hallgató egyetemisták is tagjai lehessenek, — nem ellenállással, hanem teljes megértéssel találkoztak a vezetőség részéről, s a kongresszus konfliktusainak összes feszültségét nem emelték, hanem csökkentették.

Szólnunk kell azonban a jócskán megmaradt konfliktusokról is, amelyeket fentebb úgy jellemeztünk, hogy a fennálló rendszerhez képest új alternatívák keresésében és egy kritikai alapbeállítottságban megegyező irányzat belső konfliktusai. A közös ellenfél azonban ebben az esetben sem tudta elefedtetni az igen mély belső ellentéteket.

Tagadhatatlan ellentét volt egyfelől a diákság radikálisabb szárnya és — durván kifejezve — a professzori platform között. A zendülés küszöbéig radikalizálódott ifjúság nem találta elég bátorinak és az *establishment*-tel gyökeresen szembefordulónak egyébként kritikusként és haladónak ismert professzorait. A vitapont az volt, hogy a Dahrendorf vezette liberális akadémiai elit az adott konkrét keretek között javasolt szakszerűen előkészítendő reformokat, a diákság több szóvivője viszont alapjaiban támadta meg az adott kereteket, közelebbről magát a parlamenti rendszert. Érdekes módon kapcsolódott ehhez az ellentéthez egy felújított hagyományos kontroverzia: az úgynevezett dialektikus és az állítólagos pozitívista iskolák harca. A frontokat most egyik verzió szerint a frankfurti iskola képezte szemben a kölni iskolával, a másik verzió szerint a frankfurtiak szemben a nem-frankfurtiakkal. A nem-frankfurtiak egységét hangsúlyozó változatot úgy emlegették, mint a kölni Scheuch és a konstanzi Dahrendorf koalícióját Adorno ellen, aki megbetegedett tanítványa, Habermas távollétében egymaga képviselte a frankfurti neo-dialektikusok vezérkarát. A számszerű fölény mégis a hazai színek védőinél volt. Az igen aktív hallgatóság nemcsak a minden fogalmazási finomságra érzékeny tetszés — nemtetszés index-szel jelezte intenzív részvételét, sőt nemcsak a kongresszusi termet elárasztó röpcédulákkal, hanem sok rögtönzött felszólalással is.

Ezek a frontok csak némi eltolódást jelentenek a Társaság 14. közgyűlésének 1961-ben Tübingenben ülésező szakbizottságán kialakult helyzethez képest. Tübingenben egy hármas ellentét alakult ki.¹ A neopozitívista tudománylogikát Popper képviselte. Ennek neodialektikus bírálátát Adorno. S harmadik út gyanánt a mindkettő által elhanyagolt empirikus-induktív irányzatot az akkor egészen fiatal tübingeni professzor házigazda Dahrendorf

¹ Vö. Interne Arbeitstagung der deutschen Gesellschaft für Soziologie, Tübingen 1961. — POPPER, K. R., Die Logik der Sozialwissenschaften, Referat. — ADORNO, TH. W., Zur Logik der Sozialwissenschaften. Korreferat zu POPPER — DAHRENDORF, R., Anmerkungen zur Diskussion der Referate von K. R. POPPER und T. W. ADORNO.

próbálta megvédeni. Popper kifejtette ismert tételét: a tudomány módszere — a társadalomtudományé is — lényegében a problémákra adott megoldási kísérletek, ötletek, hipotézisek éles kritikai ellenőrzését jelenti. Ha egy ilyen hipotézis nem vethető alá szigorú tárgyi kritikának, nem beszélhetünk tudományról. Ha a megoldási kísérlet megállotta a kritika próbáját, akkor ideiglenesen elfogadjuk, de inkább csak mint olyat, ami további vitatásra méltó. Adorno megtámadta ezt a „naiv bizalmat a szervezett társadalomtudományban, mint az igazság biztosítékában”. A módszerben megőrzött korrektség és szigorúság mit sem ér ott, ahol „a vizsgálandó tárgy hamis”. Az igazság emfatikus fogalma a társadalom helyes berendezkedését is magában foglalja, bármily kevésbé rajzolható is fel ez jövőnk képeként. „A *reductio ad hominem*-nek, melyet minden kritikai felvilágosítás sugall, az az ember a tartalma, aki csak egy önmagát irányító társadalomban születhetne meg. A jelenben azonban ennek egyetlen indexe a társadalmi igaztalanság (Unwahre).”² Adorno eme negatív dialektikája, mint látni fogjuk, érdekes rezonanciára talált az új kongresszus kínai és anarchista elemeinek a későkapitalista társadalmat és az „*úgynevezett* szocialista társadalmat” (ahogy egy felszólaló kínai diák aposztrofálta) egyaránt megkérdőjelező nézeteiben. Maga Adorno is konkrétan kitűzi kétfrontos harcának álláspontjait Frankfurtban éppúgy, mint korábban Tübingenben. Akkor így beszélt: „A társadalmi valóság annyira megváltozott, hogy az ember szinte kényszerítve érzi magát, hogy a Marx és Engels által oly gúnyosan bírált baloldali hegelianusok álláspontjára vonuljon vissza; egyszerűen azért, mert először is maga a Marx és Engels által kifejlesztett elmélet időközben tökéletesen dogmatikus alakot nyert; másodszor, mert az elméletnek ebben a dogmatizált és megállított formájában maga a világ megváltoztatásának gondolata egy csúnya ideológiává változott át, amely arra szolgált, hogy az emberek elnyomásának legnyomorultabb gyakorlatát igazolja. Harmadszor pedig — és talán ez a legfontosabb — azért, mert az a gondolat, hogy az embereket az elmélet és ennek közlése által közvetlenül meg lehet ragadni és cselekvésre indítani, kétszeresen lehetetlenné vált. Egyrészt az emberek nem olyanok, hogy az elmélet útján ilyesmire rávehetőek volnának, másrészt a valóság szerkezete is kizárja az olyan akciók lehetőségét, amelyek Marxnál még másnap bekövetkezőknek látszottak. Aki manapság úgy tesz, mintha a világot holnap meg tudná változtatni, hazug.” Most Frankfurtban szintén mindkét oldalra csapdos. A nyugati szociológiát — mint említettük — tényfetisizmusáért támadja, a nyugati társadalmat a pluralizmus önáltató ideológiájáért, mely azt a hiedelmet kelti, hogy az emberi együttélés alapproblémája már megoldódott. Ámde Adorno szerint az irányító apparátus önállósulása folytán a Szovjetunióban is fetisizálódott a termelés. A hatalom

² ADORNO, i. m. 263. old. in: Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie 1962. 2.

mindenütt iszonyatot jelent s a totalitárius formák felé gravitál. Az atombombában árnyékában minden jólétben ott vibrál a gúny egy eleme.

Ez a válogatás és kilátás nélküli kárhoztatás és pesszimizmus azonban ebben a nyers formájában nem illett volna bele a diákkongresszussá változott közgyűlés hangulatába. A felforrt hangulatnak próféta kellett, aki radikálisan *kontesztálja* az adottat és bármily homályos és kötelezettség nélküli utalásokkal is, de a jövő felé mutat. Így váltott át ez a sötét kárhoztatás egy mágikus megváltás reményébe. Adorno szava átmelegszi, amikor az ifjúsági megmozdulások induló racionalitásáról beszél. Ez is a minden vagy semmi álláspontja, mint a régebbi Adornoé. De itt ez az álláspont találkozott történelmi *chance*-ával: egy Európán végigsöprő diákkendőzés első hulláma éppen ezt a fajta, szimplán csak totális változást hirdető eszmét tudta és akarta zászlajára tűzni. Megmutatkozott, hogy ez az általánosságokban mozgó elmélet mennyire csak a diáktüntetések jelszó-ideológiájának alkalmas. Két héttel később a párizsi diákok a három M-ről beszéltek: Marx, Mao, Marcuse. Frankfurtban még egy név különbözött. A felszólaló chinesischer Genosse kifejtette, hogy az a szabadság, az embernek az az újjászületése, amelyet Marx megálmodott. Adorno tudományosan kidolgozott, Mao elnök országában megvalósult. Igaz, hogy a kínai tanítvány egy ponton tovább is ment Adornonál: a különböző fetisizmusok sorába bevette a fegyver-fetisizmust is -- nyilván a papírtigris értelmében --, holott a bomba Adorno számára még rémes valóságot jelentett.

A bombával kapcsolatos álláspontjuk egyébként igen jellemző módon állította szembe egymással Adornot és Dahrendorfot. Amikor Adorno atomtémájára válaszolva Dahrendorf megkockáztatta, hogy a béke fenntartásának is lehetnek egészen konkrét formái, például az atomtárgyalások és atommegegyezések, akkor Adorno közbevetette, hogy a béke kérdése számára nem ilyen konkrét, napi politikai probléma, hanem az embert marcangoló antagonizmusok általános megszüntetése.

Ebből a szembeállításból már elő is bontakozik a két szociológus iskola ellentétes kérdésfelvetésének a lényege. Dahrendorf kifejtette, hogy hamisnak érzi azt az alternatívát, amely csak a két végletet, a napi politikát és az ember filozófiailag posztulált totális újjászületését tünteti fel a szociológus számára követhető utakként. A szociológus számára éppen az az érdekes, ami a kettő között van, s kutatásával éppen ezen az egyedi és általános közötti, közép-magas szinten tud a társadalomnak hasznos teljesítményt nyújtani. „Tudok oktatáspolitikáról, amely nem gazdaságpolitika, mégis értelmes dolog” -- jelentette ki Dahrendorf, s ezzel nyilván arra a hosszú szociológiai és tudományközi kutatásokkal előkészített egyetemi reformtervre célzott, amelynek egyik eredménye az újtípusú konstanzi ún. *kutató-egyetem* létrehozása volt. Ennek egyik legaktívabb alapítója-szervezője Dahrendorf. De ennek az oktatási reformnak szociális vonatkozása a legjelentősebb: társadalmi osztályok szerinti arányosságot fejleszteni ki egy olyan egyetemi rendszerben, amelyben

mindezideig elenyésző töredékkal képviseltette magát a munkásság és a parasztság.³

Egy átfogó igényű társadalombölcselet és egy középkonkrét — *middle range* — szociológiai megközelítése egy adott társadalom problémáinak csapott itt össze látványos módon. Dahrendorf ellentámadása mélyen benyomult e kizárólagos total-elemzés értelmességének és hasznosságának érvei közé, de a tüntetésre felajzott diákközönség rokonszenvét nem tudta elhódítani Adornótól. Hiába bizonygatta, hogy „a minden vagy semmi megváltoztatását igénylő koncepció a konkrét teendőktől zárja el a szociológust, bénítólag hat a cselekvésre és így akadályozza a fejlődésnek.” Az egyetemi tüntetések esztendőjének (ahogy Jaspers nevezte az 1968-as évet) frankfurti diákjai a nagy hullám előestéjén mást értettek cselekvésnek, mint Dahrendorf, aki haladó szociológiai nézeteinek szerencsétlen politikai konkretizálásával amúgy is elvágta magát az egyetemi mozgalmak rokonszenvétől. Az a szociológus, aki a Marx-féle konfliktus szemlélettel szinte még diákként megzavarta és felkavarta az amerikai szociológia egyensúlymodellre alapozó irányzatait,⁴ s később bátran átkutatta a nyugatnémet elitcsoportok látens jegyeit⁵ éppúgy, mint a *Mitbestimmung* bonyolult problematikáját,⁶ a liberális párt egyik korifeusa lett.

Dahrendorf szkepszise a diáktüntetések akcióértékét illetően kijelentése pillanatában nem hatott túl meggyőzőnek. Nem érvelésének logikájában volt a hiba, hanem abban, hogy maga a tétel sehogysem volt beleilleszthető a nagy várakozások hangulatába. A kongresszus utolsó napján lőtte meg egy jobboldali terrorista Berlinben Dutschke anarchista beütésű diákvezért. Párizsban hetekig lobogott az anarchisták fekete zászlója. S a jobboldal mindkét országban előretört a zajos események elmúltával. Dahrendorf hangsúlyozta, hogy „nem elég az a felvilágosodás, amely demonstrációkig hajtja az öntudatot. Ez egy elhamarkodott társadalmi praxis a legtöbb esetben. A társadalmi cselekvést kutatásoknak kell megelőzniök.” Adorno számára elméletileg eleve tisztázott az, hogy mi a teendő, pontosabban inkább csak annyi, hogy mi a cél a távoli horizonton: felszabadítani a hatalom alól az embert. Ez a helyes tudat birtoklásának érzése a problémákban részletesen és szakszerűen tájékozódó szociológus szemében nem egyéb és nem több, mint *gnózis*, isteni fény, amelyben a maga részéről nem hisz. Az Adorno felvilágosítása folytán a helyes tudat birtokába jutott, fellelkesült diákság azonban nem gondolt a következményekkel. A frankfurti áprilist követő párizsi májusról a Társadalmi Szemle a következő értékelést adja: „Ha most fellapozzuk a „forró” májusi napok párizsi

³ Vö. DAHRENDORF, R.: Arbeiterkinder an deutschen Universitäten. Tübingen 1965.

⁴ DAHRENDORF, R.: „Out of utopia” in: Gesellschaft und Freiheit. München, 1961.

⁵ DAHRENDORF, R.: Eine neue deutsche Oberschicht? in: Die neue Gesellschaft. 1962/1.

⁶ DAHRENDORF, R.: Das Mitbestimmungsproblem in der Deutschen Sozialforschung. München, 1965.

újságjait, nyomban megállapíthatjuk, hogy az FKP a válság egész időszakában higgadtan, politikai érettséggel, realizmussal értékelte a helyzetet. A párt Politikai Bizottságának nyilatkozatai akkor nemcsak a szokásos dátumot, hanem kiadásuk óráját és percét is feltüntették, olyan gyorsan változtak az események. És ebben az örvénylő, gyors sodrású eseményáradatban a párt minden elismerést kiérdemlő biztonsággal értékelte a helyzetet, mutatta meg az utat, óvta önmagát és a mozgalmat a provokációktól, miközben óriási energiával harcolt minden baloldali erő egységének megteremtéséért, egy közös politikai program kidolgozásáért. *Hiszen politikai program nélkül nem lehet világos perspektívát nyújtani egy ilyen óriási mozgalomnak, nincs mi köré mozgósítani a tömegeket.*⁷ Pontosan ez az érettség, ez a realizmus és a politikai program hiányzott a frankfurti szociológus kongresszus radikalizálódott erőiből.

A frankfurti szociológus találkozó megítélése a nyugatnémet társadalmi képlet rendkívüli bonyolultsága miatt csak minden-oldali fenntartások alkalmazásával lehetséges. Dahrendorf pártemberré válása például egyfelől következetes végigvitele annak a koncepciónak, hogy „a parlamenti képviselők munkájától kezdve az állam és a társadalom vezetését tudományos alapokra kell helyezni. A döntéseket tudományos kutatással kell előkészíteni. A tudomány eredményeit viszont ki kell használni az igazgatási és egyéb problémák megoldásánál.” Másfelől viszont egy rendkívül problematikus lépés egy olyan korszakban, amikor például kölni szociológusok és közírók megalakítják a *parlamenten kívüli ellenzék republikánus klubját* s a parlamenti választásoktól azért maradnak távol, mert egyik párt sem nyújt számukra elfogadható alternatívát. Toborzó iratukban ezek így azonosítják önmagukat: „emberek, akiket a parlamentben senki sem képvisel többé; emberek, akik nem akarják, hogy a politikai inga újból jobbra lendüljön, akiknek horizontja nem szűkült le a Springer-lapokra”. Klubjukba vendégeket akarnak hívni „Keletről is és főleg Keletről”.

A Társadalmi Szemle egy másik cikke így jellemzi ezt a nyugatnémet parlamenten kívüli ellenzékét: „A parlamenten kívüli ellenzék most kialakuló platformja elsősorban háború és imperializmus ellenes. A mozgalom jelszavai az amerikaiak vietnámi agressziójának megszüntetését, a fegyverkezési verseny leállítását követelik, és kifejezik szolidaritásukat a vietnámi néppel, s a szabadságukért, függetlenségükért harcoló más népekkel. Állást foglalnak a revansizmus és neofasizmus újjáéledésével szemben a reális bonni külpolitikai irányvonal megteremtéséért, az NDK elismeréséért, a szocialista országokkal való diplomáciai kapcsolatok létrehozásáért.”⁸

⁷ KOVÁCS ISTVÁN: Az ötödik köztársaság válsága. Társadalmi Szemle. 1968. VII. 35. o. (Kiemelés tőlem. V. K.)

⁸ NAGY LÁSZLÓ – SZŰRÖS MÁTYÁS: Parlamenten kívüli demokratikus ellenzék. Társadalmi Szemle, 1968. júl. 42. o.

Scheuch professzor, a kölni parlamenten kívüli ellenzéki klub egyik alapítója, aki a tavaly júniusban a nyugat-berlini rendőrség által agyonlőtt diák, Benno Ohnesorg temetésekor Kölnben az egyetemi tüntetés egyik vezetője volt s a gyászbeszédet tartotta,⁹ ezen a frankfurti kongresszuson is rendkívül aktívan szerepelt. Egyfelől a távolmaradt René König helyett ő képviselte a kölni iskola tudományelméleti irányzatát a frankfurti neo-dialektusokkal szemben, — egy olyan polaritás egyik sarkaként, ahol — mint láttuk — a harmadik utat Tübingen óta Dahrendorf képviseli. Másfelől viszont bizonyos mértékig ő képviselhetett harmadik utat, helyzeténél fogva, a költőifilozófusi általánosságokban mozgó és a lelkesült diákságtól felkapott Adorno-féle eszmék és az adott parlamenti rendszer legkonkrétabb játékszabályaihoz igazodó Dahrendorf programkísérleti között. Hogy ez a két különböző dimenzióban feszülő polaritás és váltogatott harmadik-utasság az adott pillanatban egy Adorno-ellenes Scheuch-Dahrendorf koalíció formulájára egyszerűsödött, ezen eltűnődtek és megütköztek sajtókommentárok és szakmai megfigyelők, ki-ki vérmérséklete szerint. Véleményünk szerint az erős szimplifikálódás oka az lehetett, hogy a karzat hangulatának nyomása alatt a kérdésfelvetés nyersen a tudományos etosz alapjaira irányult. A sok-sok részletkérdést türelmes gyökérmunkával kiművelő szociológusok, a problémák eldöntésében a módszer becsületességét és tisztaságát fontosnak tartó tudósok nem engedhették magukat elragadtatni a párázó jövő átgondolatlan délibábjaitól. Scheuch professzor a tanárok-diákok pódiumvitáján leszögezte: a diáktüntetés nem lehet ismérve a társadalmi és politikai irányvonal helyességének. Emlékeztetett arra, hogy a német szociológia nagy nemzedékének haladó és demokratikus érzelmű professzorait a náci idők kezdetén nem egyszer „fellelkesült diáktömegek” kergették el katedráikról. Aggódása most is arra irányult, mint a republikánus klub létrehozásakor: nehogy az inga újból *jobbra* lendüljön. (Scheuch professzor a mai nyugatnémet jobboldali radikalizmus legfelfokozottabb tudományos ellenfele, az áramlat legalaposabb szociológus elemzője.)¹⁰

Scheuch professzor hozzászólásában leleplezte a közgyűlés frontkavardásának azt a mozzanatát, hogy a radikális megújhódásra váró diákság korszerűtlen tudományelméleti álláspontot kap az Adorno-féle eszmék között elbújtatva. Mindkét oldali példákkal bizonyította, hogy hamis az a kettéosztás, amely a haladó, társadalomkritikus hozzáállást az elavult, a tudományos differenciálódást és munkamegosztást nem ismerő irányzatokhoz kapcsolja,

⁹ SCHEUCH, E. K., Öffentliche Ansprache zum Tode von Benno Ohnesorg. in: Knut Nevermann (ed), Der Juni 2. 1967. Köln.

¹⁰ Vö. SCHEUCH, E. K. und H. D. KLINGEMANN (ed), Materialien zum Phänomen des Rechtsradikalismus in der Bundesrepublik 1966. Köln, 1967. SCHEUCH, E. K., Theorie des Rechtsradikalismus in westlichen Industriegesellschaften in: Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts und Gesellschaftspolitik, 1967. SCHEUCH, E. K. Die NPD in der Bundesrepublik in: Die neue Gesellschaft. 1967. 4.

a fejlett módszerű társadalomkutatást viszont az apologiához. (Ebben a berlini diákság szóvivője igazat adott neki). Majd kifejtette részben már ismert felfogását a szabadságról, mint a tényleges kényszersztól való mentesség állapotáról s ezt az előrehaladó szekularizálódás és racionalizálódás nagy összefüggéseiben próbálta elhelyezni. A természet erőitől való felszabadulás nemcsak társadalmi szolgaság, de újabb felszabadulások esélyeit is magában hordozza. A tudomány közvetettsége nem siralmas elidegenedettség és alávetettség, hanem az ember uralma.

A Német Szociológus Társaság 16. kongresszusát több címen is a hamis frontképzések vitafórumának nevezhették. A kívülálló szemével nézve a legtévesebbnek az tűnik, hogy az ellentétek egyáltalán ilyen mértékig kiéleződtek. Hogy egyáltalán frontok képződtek egy olyan táboron belül, amelynek egységesebben kellene fellépnie a jobboldali radikális erők ellen. Az összecsapások hevessége nem kis mértékben érthetővé válik a diákmozgalmaknak attól a forró hangulatától, amely nem a kongresszusi csarnokban született, hanem csupán hullámverésben ezt is elérte. Végeredményben remélhetjük, hogy ettől a heveshangú eszmecserétől nem mélyültek az ellentétek, s a harcias hangulat inkább csak elrejtette, mintsem lerombolta azt az örömdetes tényt, hogy a nyugatnémet szociológusok saját társadalmuk baloldali, demokratikus ellenzékét képezik s a mi társadalmunk iránt alapvetően baráti érzülettel viseltetnek.

A MAGYAR JOGIRODALOM ANGOL NYELVŰ BIBLIOGRÁFIÁJA*

TAKÁCS JÓZSEF

Az Association Internationale des Sciences Juridiques égisze alatt különböző országok válogatott jogi bibliográfiája jelenik meg. A magyar jogirodalom húsz éves retrospektív szelektív bibliográfiája ehhez a sorozathoz tartozik. Ilyen körülmények között szerkesztési szempontjai bizonyos fokig adottak, a közös rendszert követik. Ebben a sorozatban jelent meg a csehszlovák, francia, lengyel és szovjet állam- és jogtudományi bibliográfia is. Valamennyiük közös jellemzője a hosszabb időre szóló visszatekintés, az ezzel óhatatlanul együttjáró szelektivitás s az, hogy saját nyelvénél legalábbis címhasználatával mellett angol, vagy francia nyelvű. A közös elemek mellett — valamennyinél — sajátos szerkesztési szempontok is jelentkeznek.

A magyar jogirodalom szelektív bibliográfiájának bemutatásakor mindenekelőtt az a kérdés merülhet fel, hogy milyen időszakra tekintsen vissza. Erre is, mint minden szerkesztési kérdésre az összeállítás használóinak szempontjai: a munkával kapcsolatos társadalmi igény ad iránymutatást. Nyilvánvaló, hogy egy jogrendszer bemutatása csak akkor érheti el célját, ha kifejezésre jutnak abban a jogrendszer egészére és egységére jellemző sajátosságok. Ellenkező esetben a bibliográfia sem szolgálhatná kitűzött célját: az érdeklődő szakemberek tájékoztatását, a magyar jogirodalomban való tájékozódási lehetőségét. Teljesen meggyőző tehát a bevezetőben adott indoklás arra vonatkozóan, hogy az összeállításban miért az 1945—1965 közötti időszakra tekint vissza. Tény az, hogy a felszabadulás előtti magyar jogot nagyrészt a szokásjogi jogforrás jelezte, hogy 1945 előtt jellegére nézve burzsoá típusú jog volt, számos feudális elemmel telítve, s végezetül az is, hogy nagybanegésében jogász-jognak kellett tekinteni, amelynek közvetlen címzettjei nem az állampolgárok, hanem a jogalkalmazó szervek tagjai voltak. Teljesen meggyőző a bevezetőnek az a magyarázata is, hogy a húsz éves tárgyi időszakon belül is fokozottabban kellett figyelembe venni az utóbbi évek jogirodalmát,

* Bibliography of Hungarian Legal Literature, 1945—1965. Ed. Lajos NAGY. (Transl. I[stván] GOMBOCZ, K[atalin] VEREDY, M[iklós] ZEHÉRY. Pref. Imre SZABÓ.) Bp. 1966, Akad. K. 315 p.

amely már nem a régi kötöttségeken alapul, hanem a szocialista típusú jogalkotásnak, jórészt az utóbbi évtizedben alkotott s az egyes jogterületeket összefogó kódexszerű jogalkotásnak kommentálásával, az annak alapján kialakult joggyakorlattal foglalkozik. Mindez jellemző egész jogrendszerünkre.

A bibliográfia, mint a tudományos munka segédeszköze, igen jelentős. Mindenekelőtt ki kell emelnünk azt, hogy első alkalommal lépünk a nemzetközi jogász-közönség elé jogirodalmunk idegen nyelvű ismertetőjével, módot adva ezzel arra, hogy egy kis nyelvterület és nép irodalma is bekerüljön a tudományos munka nemzetközi vérkeringésébe. A szelektálás szempontjaival kezdeményezést, indítást is adunk ahhoz, hogy a szakirodalom — világviszonylatban — mire irányítsa figyelmét, mit tekintsen tudományos irodalmunk legjellemzőbb megnyilatkozásainak. A természettudományok és alkalmazott tudományok helyzete e tekintetben lényegesen könnyebb, mivel a felfedezések, új eredmények, találmányok stb. szervesen illeszkednek be az illető tudományterület egészébe, részei a fejlődésnek és természetüknél fogva hívják fel a figyelmet magukra. A társadalomtudományok területén a helyzet egészen más, az összefüggések gyakorlati felhasználása, az egyes elméletek egymásba építése nem olyan magától értetődő. A társadalomtudományoknál hiányoznak azok a tranzmissziók is, amiket pl. a műszaki fejlesztés területén maga a „piac”, a kereslet teremti meg. Mindebből hiba lenne azonban arra a következtetésre jutni, hogy a társadalomtudományoknál nincsen valamifajta társadalmi igény, valamilyen egyetemes kultúrális érdek, olyan összetartozás, amely nélkülözhetetlenné teszi a különböző országokban és nyelvterületeken jelentkező irodalom ismeretét. Viszont éppen azért, mert nem működnek automatikus áttételek, fokozott magának a tudománynak az a feladata, hogy egyes országok szellemi termékeire, tudományos eredményeire maga hívja fel a figyelmet. Nyilvánvaló az is, hogy a szakirodalom termékeinek más nemzetek előtt való bemutatása megteremti az egészséges vita-, és ezáltal a fejlesztés további lehetőségeit, tehát összefüggéseinél fogva visszahat ugyanarra az irodalomra, megemelve szintjét és biztosítva, hogy ezen a magasabb színvonalon még nagyobb nemzetközi sikereket érhessen el. A körforgás, az egészséges vérkeringés megindításának jele is egy tudományterület szakirodalmának nemzetközi szak fórumok elé terjesztése.

A tudományos munkával foglalkozók nagyon jól tudják, hogy milyen mértékben van segítségükre a jó segédlet s milyen haszna van egy jól összeállított bibliográfiának. A mechanikus szerkezetű és jellegű bibliográfiák csak szekunder tudományos munkát jelentenek, olyan összeállítás azonban, amely hosszabb időszak tudományos munkáját értékeli is — hiszen ezt tekinti szelektálási szempontjának — már tudományos igényű és értékű kritikai szempontok érvényesítését is jelenti.

Mindaz, amit a bibliográfia tudományos értékéről mondtunk, természetesen és egyben szakmai jelentőségét is aláhúzza. A szakmai munka

szempontjából külön hangsúlyt kap a válogatás, hiszen ez egyben azt is jelenti, hogy a további munka a bibliográfiában már értékelt forrásokon alapszik, tehát a szakmai munka szempontjából irányító jelentőségű. Alkalmat ad ezenkívül a szakmai munkának a világszínthez való hasonlítására, ami ösztökélő hatású is. A szakirodalmon keresztül — végül — segíti a gyakorlati munkát is, szélesíti a jogmagyarázat lehetőségeit s ezáltal a jogalkalmazó szervek gyakorlatát is magasabb színvonalra emeli.

A kisebb nyelvterületek irodalmát világnyelven ismertető bibliográfiának nagy hatása van a tudományos munka legáltalánosabb munkaműhelyeinek: a tudományos- és szakkönyvtáraknak referenc munkájára. Ezt támasztja alá az a tapasztalat, hogy világszerte milyen nagy az érdeklődés azok iránt a szakmai segédletek, — elsősorban a tudományos értéket képviselő bibliográfiák — iránt, amelyek lehetővé teszik a könyvtárosok számára, hogy a szakembereknek megfelelő irodalmat ajánljanak. Ebből a szempontból különösen nagy jelentősége van az angol nyelvű szelektív bibliográfiának.

Az elmondottak eléggé bizonyítják a retrospektív és szelektív angol nyelvű bibliográfia kiadásának aktualitását és célszerűségét. Nagy jelentőségű ez a kiadvány abból a szempontból, hogy a magyar jogirodalmat segíti kiemelni nemzeti elzárkózottságából és elmélyíti a kapcsolatokat nemzetközi síkon a különböző országok jogász-szakemberei között. Ennek politikai jelentősége sem elhanyagolható tényező az egymás értékeit megbecsülni szándékozó, békés és alkotó együttélés szempontjából.

Angol nyelvű jogi bibliográfiánk megérdemli azt, hogy *tartalmát, szerkesztését* és hasznos *segédleteit* is bemutassuk.

Elsősorban arra a meggyőző indoklásra kell hivatkozni, amit a bibliográfia bevezetője ad arra vonatkozóan, hogy miért választotta az 1945-től 1965-ig terjedő *időszakot* a visszatekintésre. Azokkal a társadalmi, állami és jogi változásokkal együtt, amelyek nálunk ebben az időszakban lezajlottak, együtt járt egy alapvető filozófiai-világnézeti átalakulás is, amelynek menetében az állam- és jogtudományok fokozatosan a marxizmus—leninizmus alapjaira helyezkedtek. Ez elméletileg és gyakorlatilag is óhatatlanul ahhoz vezetett, hogy szakítani kell a múlt állam- és jogtudományával, amely alapvetően más elméleti alapokra támaszkodott. Ezen túlmenően — amire már más vonatkozásban utaltunk — az 1945 előtti magyar jog nagy részében más anyagi jogforrásokra: a szokásjogra támaszkodott, amivel szemben jelenleg a tételesjogi szabályozás, nagyrészt a kódexekben összefoglalt jogágazati rendelkezések rendszere lépett. Egyébként — és mindezekről a meggyőző érvektől függetlenül is — maga a jogirodalom sem örökéletű s valahol határokat kell vonni a történeti kutatásokon túlmenő értékelésüket s ennek megfelelően bemutatásukat illetően. Az 1965-ös záró határidő — nyilvánvalóan — praktikus jellegű s a kézirat beadásának időpontjával esik össze. Az 1966-ban készült bibliográfia anyagát célszerű volt a megelőző év végével lezárni. Az 1945-ös

időpont, a fentiek szerint, magától értetődően kívánczozott kezdő időpontul. A második világháború utáni új szakirodalom jelentőségét egyébként nemcsak mi, hanem pl. a francia jogtudományi irodalom összeállításáról és szelektív közléséről szóló bibliográfia is magáévá tette.

A szelektivitás egyrészt óhatatlan s technikai követelmény egy húsz-éves visszatekintésnél, másrészt tudatos és értékelő folyamat eredménye is. A bevezető ismerteti is az összeállítás tartalmi kérdéseit illető irányadó szempontokat. Számításba veszi a jogrendszernek a politikai haladással párhuzamos fejlődését. Megadja a lehetőségét annak, hogy az olvasó tájékozódást szerezzen a Magyarországon 1945 után bekövetkezett politikai-jogi változásokról, de az erre vonatkozó irodalom közlésénél fokozottabb szűrést alkalmaz, mint a tárgyalt időszak második felében s különösen a nagyobb kódexek megalkotása után megjelent irodalomnál. Ez az összeállítás tartalmát illetően bizonyos, de indokolt eltolódást jelent az utóbbi évek, frissebb, aktuálisabb jogirodalma javára.

A tartalomról mondottak során kell megemlékeznünk az *elhatárolások* kérdéséről is, másszóval a jogászati bontásról, a tarifált művek osztályozásáról. E tekintetben a bibliográfia alkalmazkodik egyrészt a szocialista jogágazati bontásban kialakult s hazai viszonylatban nem különösebben vitatott osztályozási rendhez, aminek helyességét már tapasztalatok támasztják alá. Az általában két évenként megjelenő magyar állam- és jogtudományi bibliográfia bevált bontási rendje is ez. A referenemunkák előljáróban történt közlése után tér át a jogágazatokra: az állam- és jogelméletre, az államjogra, az államigazgatási jogra, pénzügyi jogra, polgári jogra, munkajogra, földjogra és termelészövetkezeti jogra, családjogra, a büntetőjogra és segédtudományaira, a bírói szervezettel kapcsolatos jogirodalomra, a polgári és a büntetőeljárásjogra, a nemzetközi jogra, a nemzetközi magánjogra és végül az állam- és jogtörténetre. Az államigazgatási jogot két részre: általános és különös részre bontja. A jogágazatoktól elkülönített fejezetben tárgyalja a „vegyes” anyagot: a tudományos munkáról és a tudományos igazgatás szervezetéről szóló irodalmat, az oktatás kérdéseit stb. Ez a felosztás nagyjából a pozitív jog rendszerére épül fel. Egyes eltéréseket praktikussági szempontok indokolnak. Ilyen pl. a termelészövetkezeti jognak és a földjognak összevonása, vagy a kriminalisztikának a büntetőjoghoz sorolása.

Nagyban emelik a bibliográfia tudományos értékét és gyakorlati hasznosságát is a bibliográfia egyes fejezetei előtt álló *bevezetők*, amelyek bővebb felvilágosítást nyújtanak az illető jogág fejlődéséről, alapvető elveiről és a tételes anyagnak a jogtudományi irodalommal való összefüggéseiről. Ez alkalmas arra, hogy a jogtudományi irodalmunk után érdeklődők, további munkájukhoz, eligazítást is kapjanak.

A bibliográfia *szerkezete* egyébként — természetesen — tükrözi a jogirodalmat. Összetételét jellemzi, hogy az utóbbi években számottevően meg-

nőtt monografikus irodalom közlése mellett is anyagának nagyobb részét a tanulmányok foglalják el.

A bibliográfia szokásos *segédletei* a név- és tárgymutató, valamint a rövidítések jegyzéke. Ezek a bibliográfiák elmaradhatatlan részei. Annál inkább ki kell emelnünk azonban sajátos és hazai vonatkozásban első kezdeményezését: az idegennyelvű mutatót. Valamennyi fejezetre vonatkozóan — tehát a tárgyi tagoláson belül — bemutatja, hogy az egyes nyelveken megjelent művek, milyen tételszámok alatt találhatók. Ezáltal lényegesen praktikusabbá és könnyebbé teszi a használatot s a lehetőség szerint hozzájárul a nyelvi nehézségek kiküszöböléséhez.

A bibliográfia, értékei folytán, és azért is, mert a nemzetközi jogi irodalomban első ilyen jelentkezésünk, a bemutatáson túlmenően bírálatot is igényel. Ez a bírálat azonban semmiképpen sem lehet öncélú, nem feladata az akadémuskodás. Ha tartalmának összeállítását tűznénk a kritika tollhegyére, nyilvánvalóan a szelektálással kellene részletesen foglalkoznunk s nem kétséges, hogy ezen az alapon lehetnének észrevételeink, mint ahogyan ez óhatatlan. Az ilyen jellegű kritika azonban elkerülhetetlenül szubjektív is lenne s nem lehet olyan konkrét összeállítás, amelyhez ne lehetne ezen az alapon hozzászólni. Különben sem lehet szemet húnyni afelett, hogy a 20 esztendő mintegy 25.000-es tételanyagából 10%-nyit, kereken 2500 tételt, lehetett közölni. Sokkal objektívebb kritikai bázist jelent az, ha összehasonlítjuk a rendelkezésünkre álló más ilyen célzatú és szerkesztési szempontok mellett készült kiadványokkal.

A különböző országok válogatott jogi bibliográfiái közül tudomásunk van a csehszlovák, francia, lengyel, jugoszláv és szovjet bibliográfiákról. Ezek közül a csehszlovák és szovjet bibliográfia angolul, a lengyel és a jugoszláv franciául közli anyagát (Csehszlovákiában előkészület alatt áll az új, francia nyelvű kiadás).

Összehasonlíthatatlanul könnyebb helyzetben volt a francia kiadás szerkesztője, hiszen saját anyanyelve egyben munkanyelve is volt s nem kellett kétnyelvű anyagot közölnie. A szovjet bibliográfia kétnyelvű címanyagot ad (mutatói is kétnyelvűek). Sajátos nehézsége a két írásmód, a cirill és latin betűtípus és így külön gondot jelentett a tranzliteráció is. Természetesen lényegesen bővebb az egy-egy címről adott információ s így szükségképpen kisebbnek kellett lennie a közölt tételanyagnak. A kétféle írásmód ABC-s nehézségeket is jelent s a betűrendben annál nehezebb megtalálni a mutatóból visszakeresett címet, mivel nem tételszámra, hanem lapszámra utal. Terjedelmük megközelítően azonos, a magyar azonban valamelyest bővebb: míg a többiek nem érik el, a mienk meghaladja a 300 oldalt. Segédleteiben is a magyar jogi bibliográfia a legötletesebb, különösen azzal, hogy tekintetbe veszi a bibliográfiát használók szempontjait s az idegen nyelvi mutatóval „kezük alá dol-

gozik". A francia bibliográfia szintén ad idegen nyelvű mutatót, de nem a tételszámra utal vissza.

Végül külön is szintén elismeréssel kell szólnunk a kiadásról. A bibliográfia papírányagának minősége s egész kiállítása olyan, hogy valamennyi hasonló jellegű kiadvánnyal bátran állja a versenyt.

A bibliográfia magasszintű általános és fejezetenként az illető tudományágra vonatkozó szakszerű tájékoztatást ad. A bevezetők kiemelkedő tudományos munkával foglalkozó szakembereink tollából származnak és kitűnő rövid összefoglalásban értékelik a megfelelő tudományterületet. Az összeállító-szerkesztő ehhez a szinthez szorosan zárkózik fel és a bibliográfiához méltó pontossággal közli anyagát.

Mindent összevetve: a bibliográfia tartalmában és kiállításában egyaránt jól reprezentálja az elmúlt húsz év magyar jogirodalmát.

KRÓNICA

Az Osztály életéből

1967. július 15—1968. április 15.

A tárgyidőszak osztályvezetőségi és osztályüléseinek fontosabb tárgysorozatai:

1967. szeptember 21. (osztályvezetőségi ülés):

1. Az Osztály 1968. évi operatív könyvkiadási terve.
2. Egy közgazdasági dokumentációs központ létrehozására vonatkozó javaslat megvitatása.
3. Az Osztályhoz tartozó bizottságok újraválasztása.
4. 1968. évi külföldi tanulmányút javaslatok.
5. Tájékoztató az Osztály tudományos tanácskozásairól.

*

1967. november 8. (az Osztályvezetőség és az Osztály együttes ülése).

1. Előterjesztés az ipargazdasági tudományos munka koordinálására és komplex fejlesztésére.
2. Felmérés a közgazdaságtudomány 10 éves fejlődéséről és helyzetéről.
3. Az Akadémiai Kiadónál 1965-ben megjelent, a IX. Osztály tudományterületeihez tartozó könyvek értékelése. Matematikai közgazdasági melléklet indítása a Közgazdasági Szemle keretében.
4. Javaslat a Magyar Államtudományi Társaság nyilvántartásba vételére, az alapszabály megvalósítására.

*

1968. január 29. (az Osztályvezetőség és az Osztály együttes ülése)

1. A Munkatudományi Bizottság megalkotása.
2. Javaslat az 1968. évi Akadémiai Díjakra.
3. Tájékoztató az Osztályhoz tartozó intézetek és kutatóhelyek 1968. évi fejlesztéséről.

4. Tájékoztató az Osztály területéhez tartozó nemzetközi tudományos szervezetekben végzett tevékenységről.
5. A Nemzetközi Társadalomtudományi Tanács munkájában való részvételünk hazai szervezeti rendezése.
6. Az Osztály 1968. évi különmeghívásai.

*

1968. március 25. (az Osztályvezetőség és az Osztály együttes ülése).

1. Az Osztály 1968. évi közgyűlési beszámolójának tézisei.
2. Az Osztály 1968. évi részvételi terve külföldi konferenciákon.

Akadémiai díjak

Az Osztály javaslatára az 1968. évi akadémiai közgyűlés nyilvános ülésén az Akadémia Elnöksége a IX. Osztály tudományterületeit illetően az alábbiakat részesítette akadémiai díjban.

Az *Akadémiai Díj I. fokozatában* részesült *Erdős Péter*, a közgazdaságtudományok doktora, „Adalékok a mai tőkés pénz, a konjunktúra ingadozások és a gazdasági válságok elméletéhez” című könyvéért. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966. 438 old.) — A könyv alapja Erdős Péter doktori disszertációja. Közel 10 év elmélyült kutatásait foglalja össze. A könyv pozitív tételek formájában dolgozza ki a kapitalizmus rövidtávú jelenségeinek gazdaságtanát. Mind a pénzelméletet, mind az újratermelési elméletet sok, lényeges, új, s nem egyszer a régieknek látszólag ellentmondó tételekkel gazdagítja a megváltozott gazdasági körülményekre való alkalmazás folyamán.

*

Az *Akadémiai Díj II. fokozatában* részesült *Mádl Ferenc*, az állam- és jogtudományok kandidátusa, „A deliktualis felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében” című munkájáért. (Akadémiai Kiadó, 1964. 630 old.) — A jogellenes magatartásért való felelősség problematikája, az anyagi kártalanítás különböző formái egyrészről, a társadalmilag és jogilag elvárható magatartásra való nevelés másrészről a szocialista polgári jog egyik központi kérdése. A munka a problémakör történeti szintézisének megkísérlése mellett a szocialista felelősségi jogfejlődésének törvényszerűségeit is feltárja. A szerző megállapításait széleskörű történeti összehasonlító anyagra, továbbá megfélelő társadalmi, gazdasági és jogpolitikai elemzésekre alapítja.

Elnöki jutalmak

1967. novemberében az MTA Elnöke a IX. Osztály területén az alábbi személyeket részesítette — tudományos és tudományszervező munkásságuk elismeréseként — elnöki jutalomban:

Csete László, az Agrárgazdasági Kutató Intézet osztályvezetője;

Ferenczy Ödönné, a Közgazdaságtudományi Intézet dokumentációs részlegének vezetője;

Petes György, az Ipargazdaságtani Kutató Csoport tudományos főmunkatársa;

Péteri Zoltán, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos osztályvezetője;

Repponi Artúrné, az Ipargazdaságtani Kutató Csoport gazdasági vezetője;

Rozgonyi Tamás, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos munkatársa;

Szalay Sándor, a Közgazdaságtudományi Intézet Könyvtárának helyettes vezetője;

Szelényi Iván, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos titkára.

Az Osztály hazai konferenciái

1. Nemzetközi Állam- és jogelméleti munkaértekezlet, Budapest, 1967. december 7—9. A rendező neve: MTA Állam- és Jogtudományi Intézete. A konferencia tárgyköre: a marxista-leninista állam- és jogelmélet időszerű kérdései. A konferencián szovjet, csehszlovák, jugoszláv, lengyel, román és német (NDK) jogtudósok vettek részt a hazai szakemberek mellett.

A munkaértekezlet keretében az Intézet az állam- és jogelmélet leginkább időszerű kérdései köréből három átfogó jel-

legű, ugyanakkor egymáshoz szorosan kapcsolódó téma megvitatását tűzte ki: 1. A marxista—leninista állam- és jogelmélet tárgya; viszonya a jogfilozófiához, a jogszociológiához és az általános jogtanhoz; a szocialista államelmélet viszonylagos önállóságának kérdése. 2. Szocialista jogelmélet és marxizmus, (A nyugati marxista és ál-marxista irányok értékelése.) 3. A szocialista állam- és jogelmélet egyetemi oktatásának kérdései. A programot az Állam- és Jogtudományi Intézetben tett látogatás egészítette ki; ez alkalommal a munkaértekezlet külföldi résztvevői tájékoztatást kaptak az Intézet korábban lefolytatott jogismeretvizsgálatának eredményeiről, illetve az empirikus vizsgálati módszerek alkalmazásának tapasztalatairól. Az egyes témákhoz összesen 15 magyar, illetve külföldi referátum készült; ezek sokszorosított formában — orosz vagy német nyelven — már előre a konferencia résztvevőinek rendelkezésére álltak. 4. A tanácskozás folyamán — a választott munkaértekezlet — jellegéből következően — csak a referátumok rövid szóbeli összegezésére nyílt lehetőség; lényegesen nagyobb szerep jutott a — többnyire vitatkozó jellegű — hozzászólásoknak, valamint a kötetlen eszmecsereknak.

Az egyes témakörökben kibontakozó sokoldalú viták, felvetett kérdések gazdasága alapján megállapítható, hogy a szocialista állam- és jogfejlődés új vonásai élenként hatottak és hatnak az állam- és jogelmélet területén is. Az új jelenségek törvényszerűségeinek feltárására irányuló törekvések —, ha azonos kiindulási pont elfogadásával is —, számos vonatkozásban különböző, többé-kevésbé önálló utakon haladnak; a budapesti munkaértekezlet feltehetően szintézisük elősegítésének irányában hatott.

*

2. Közgazdasági konferencia „A területi tervezés az új gazdasági mechanizmusban” címmel. Budapest, 1967. november 13—14. A rendező szerv a Magyar Közgazdasági Társaság Népgazdaságtervezési Szakosztályának Területi Szekciója volt. A rendezvényen 17 külföldi résztvevő és átlagban mintegy 80—100 hazai szakember vett részt.

A rendezvény célja az volt, hogy egyrészt összegezze a szekció keretében e témakörben az elmúlt időszakban lefolytatott viták eredményeit, másrészt, hogy a területfejlesztés néhány alapvető fontosságú probléma-komplexumát az új gazdaságirányítási feltételekkel összefüggésben vizsgálva segítséget nyújtson a kutatás és a gyakorlat számára a még megoldásra váró

számos probléma helyes megközelítésében.

Az első előadás Kőszegi László kandidátus (Országos Tervhivatal) részéről „A területi tervezés sajátos vonásai és problémái a gazdaságirányítás új rendszerében” címmel hangzott el. A további előadások a következők voltak: Sebestyén József kandidátus, a MÉM Agrárgazdasági Kutató Intézetének munkatársa: „A mezőgazdaság térbeli elemzésének és tervezésének néhány időszerű kérdése”; A. R. Kuklinsky lengyel közgazdász, az ENSZ Genfi Társadalomfejlesztési Kutató Intézete regionális fejlesztéssel és kutatással foglalkozó részlegének munkatársa: „Irányzatok az átfogó regionális fejlesztésre vonatkozó kutatások területén”; Fodor László (Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézete): „Az agglomerációprobléma Magyarországon és a budapesti agglomeráció”; Gerle György kandidátus, az ÉVM osztályvezetője: „A magyar településhálózatfejlesztési modell kialakításának egyes tudományos problémái”. Valamennyi előadás kapcsán élénk vita bontakozott ki, amelyben mind a hazai elméleti és gyakorlati szakemberek, mind pedig a külföldi vendégek aktívan vettek részt és közvetítették országuk gyakorlati és kutatási tapasztalatait.

*

3. Szociológiai konferencia az irányítási rendszer szociológiai problémáiról. Siófok, 1967. október 2–6. A konferencia rendező szerve az MTA Szociológiai Kutatócsoportja volt. Másodízben került sor arra, hogy az MTA Szociológiai Kutató Csoportja nemzetközi szemináriumot rendezett. Az első ilyen konferencia 1965. szeptemberében Sebesvizen zajlott munkaszociológiai témában. A konferencián 13 külföldi vendég vett részt részben a szocialista, részben a kapitalista országokból. A hazai résztvevők száma mintegy 40 körül mozgott, 10 fő a Kutató Csoportból, a többiek pedig a legkülönbözőbb intézményektől, így a Pártfőiskolától, az MSZMP Társadalomtudományi Intézetétől, a Népművelési Intézetétől, a Műanyagipari Kutató Intézetétől, a Pécsi és Szegedi Egyetemtől, a SZÓVOSZ Kutatócsoportjától, stb.

A konferencián az alábbi témákban folyt kerekasztal vita: A társadalmi igazgatásban kialakuló bürokratikus viszony értelmezése és sajátossága a kapitalista ipari társadalmakban és az európai szocialista országokban. (Vitavezető: Kulcsár Kálmán). A szocialista ipari vállalatok és mezőgazdasági termelőszövetkezetek szakigazgatásának fejlődési tendenciái és a

társadalmi kontroll kérdései. (Vitavezető: Hegedüs András). A tudományos munka szakigazgatásának szociológiai problémái. (Vitavezető: Nemes Ferenc.) A szociológia gyakorlati funkciójának értelmezése és felhasználásának lehetőségei e társadalmi igazgatás gyakorlatában. (Vitavezető: Márkus Mária.) Az egyes témákban tanulmányokat készítettek a hazai és külföldi résztvevők; 13 tanulmány készült el. Az egyes témák vitavezetője bevezetőben a beérkezett tanulmányokat röviden összegezte és tudományos tételeiket vitára bocsátotta. Az ezt követően kibontakozott vitát végül a vitavezető foglalta össze. A viták értékelésében a Szociológiai Kutató Csoport a következő megállapításokat tette. Az irányítási rendszerek szociológiai problémáival foglalkozó nemzetközi szeminárium lehetőséget adott arra, hogy a szociológia ezen nagyon fontos kérdésével kapcsolatban hazai és külföldi kutatók eszméi szembesíthessenek. Természetesen nem beszélhetünk arról, hogy bármilyen kérdésben is integrálódhattak volna az eltérő vélemények, ez azonban a szemináriumnak célja sem volt. Az egymással sokszor élesen szembenálló szempontok azonban feltétlenül kölcsönösen megtermékenyítették egymást és serkentőleg hatnak a további kutatás irányában. A konferenciának ezen feltételezett szakmai értéke mellett jelentőségét növeli az a tény is, hogy ülésein hallgatóként résztvevő számos, a szociológia iránt érdeklődő, de szakszociológusnak ma még nem tekinthető kutató is, s ebben az értelemben a szeminárium véleményünk szerint fontos ismeretterjesztő szerepet is betöltött. Ez akkor is jelentős eredmény, ha megnövelte a veszélyét annak, hogy a vita egyes mozzanatait olyanok, akik szociológiai műveltséggel nem rendelkeznek nem mindig értették, ill. értékelték megfelelően.

Bizottságaink tevékenységéről

Az Osztályhoz tartozó bizottságok üléseinek fontosabb tárgysorozatai:

Közgazdaságtudományi Bizottság

1967. október 19.

1. A közgazdaságtudományok 10 éves fejlődéséről és helyzetéről szóló anyag megvitatása.
2. A Nemzetközi Közgazdasági Társaság 1968. évi konferenciája és közös (Kelet–Nyugat-i) kutatások.
3. A Közgazdasági Szemle matematikai közgazdasági mellékletének megindítása.
4. A TMB Közgazdaságtudományi Szakbizottsága újjáalakításához javaslat.

5. A Bizottság 1968. évi programjának megvitatása.

*

Állam- és Jogtudományi Bizottság

1967. november 11.

1. A Bizottság alakuló ülése és tevékenységének megszervezése; a Bizottság albizottságainak létrehozása.
2. Tájékoztató az állam- és jogtudományi kutató munkáról, az állam- és jogtudományi kutatások bizottsági és más szervezeti keretekben történő koordinálása.
3. A Bizottság 1967—70 évi programja.

*

Szociológiai Bizottság

1967. szeptember 13.

Az ülésen a Bizottság foglalkozott a Szociológiai Társaság és folyóirat megalapítására vonatkozó javaslatokkal. Foglalkozott továbbá a szociológiai oktatás kérdéseivel és jóváhagyólag tudomásul vette, hogy a Szociológiai Kutató Csoport minisztériumok felkérésére a minisztériumi káderek szociológiai továbbképzésére tanfolyamot indít.

*

Ipargazdasági Bizottság

1967. november 17.

1. Az ipargazdasági tudományos munka koordinálásának helyzete, az Ipargazdasági Bizottság és az Ipargazdaságtani Kutató Csoport ezzel kapcsolatos feladatai.
2. Az Ipargazdaságtani Kutató Csoport fejlesztésének terve.

*

Statisztikai Bizottság

1967. szeptember 13.

1. A Bizottság feladatainak és 1967—68. évi munkatervének megvitatása.
2. Albizottságok, módszertani oktatás, Gazdaság- és társadalomstatisztikai albizottságok megalakítása.

*

1968. február 20.

Az Oktatás-statisztikai Albizottság alakuló ülése és programjának megvitatása.

*

1968. március 13.

A Gazdaságstatisztikai Albizottság alakuló ülése és munkatervének megvitatása.

*

Demográfiai Bizottság

1967. október 4.

A Dél-dunántúli Albizottság vitaülése, melynek témája a cigány-népesség és a nemzetiségek demográfiai struktúrája.

*

1967. december 8.

Megbeszélés a demográfiai kutatások általános problémáiról, vendégek (*J. Marcek*, a csehszlovák Statisztikai Hivatal elnökhelyettese és *L. Mikus*, a Demográfiai Osztály vezetője) részvételével.

*

1968. január 9.

1. A Demográfiai Bizottság munkabizottságának megalakulása.
2. Beszámoló a Statisztikai Bizottság megalakulásáról.
3. Megemlékezés a Népeségtudományi Kutató Csoport intézetté váló alakulásáról.
4. Megemlékezés a Demográfia című folyóirat 10. évfordulója alkalmából.
5. A Bizottság munkatervének előkészítése.

*

Agrárgazdasági Bizottság

1968. január 23.

1. A mezőgazdasági döntések és tervezés ökonometria modelljeiről tárgyú nemzetközi tanácskozás előkészítése.
2. A Bizottság tevékenységének ez évi célkitűzései.
3. Javaslat Akadémiai Díjakra.

A Magyar Közgazdasági Társaság tevékenységéről

A tárgyalt időszakban Budapesten a 8 szakosztály mintegy 60, vidéken a 7 megyei szervezet további kb. 80 rendezvényt szervezett vitaülések, előadások, munkacsoport megbeszélések formájában. A rendezvényekről rendszeres tájékoztatást ad az 1967. novembere óta megjelenő *Gazdaság* c. negyedéves gazdaságpolitikai folyóirat.

A témák a *gazdaságirányítás* új rendszerének irányelveivel, majd növekvő mértékben a bevezetés gyakorlati kérdéseivel, vállalati összefüggéseivel foglalkoztak.

1968. első felében hajtott végre az MKT a *tag- és tagdíjrendezést*. A Választmány ul. az éves tagdíjat 60 Ft-ban állapította meg, amely magába foglalja a *Gazdaság* c. folyóirat juttatását is. A taglétszám a korábbi (jórészt névleges) kb. 3200 főről 1700 főre módosult (ebből vidék 770 fő).

A Társaság vezető szervei nagy figyelmet fordítottak a MKT 1968. októberi közgyűlésének és tudományos ülésszakának, valamint a Budapesten megrendezésre kerülő nemzetközi konferenciák előkészítésére.

Az október 17—18—19. MTA székházában tartandó *küldött közgyűlés* szervezeti kérdéseket tárgyal (Napirendje: 1. Elnöki megnyitó, 2. Beszámoló az egyesület 1966—67—68. évi tevékenységéről, 3. A Számvizsgáló Bizottság jelentése, 4. Vita, 5. A Választmány tagjainak megválasztása. A *tudományos ülésszak* témája a gazdasági növekedés feltételei és eszközei az új mechanizmusban, Timár Mátyás előadása alapján. A plenáris ülés mellett 4 szekció lesz, melyek I. A termelőerők színvonalá és fejlesztése; II. Életszínvonalpolitika, társadalmi infrastruktúra; III. Nemzetközi munkamegosztás, külkereskedelem. IV. A Valuta- és árreform összefüggései c. kérdésekkel foglalkoznak. A Társaság közgyűlése előtt — lényegében szeptemberben — tartanak tisztújító taggyűléseket a Szakosztályok és a Megyei csoportok. A közgyűlés előkészítésének irányítását Bizottság végzi.

Külföldi tanulmányutak

Egyezményes keretben, ill. meghívásra akadémiai kiküldetésben tanulmányútra utaztak:

1967

Bartha Ferenc, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa; szeptember 3., Szovjetunióba, 1 hétre.

Bartha Ferenc, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa; október 15., a Nancy-i Egyetem Európai Egyetemi Központjának ösztöndíjával Franciaországba, 1 évre.

Csendes Béla, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos főosztályvezetője; október 4., az Ecole Pratique ösztöndíjával Franciaországba, 2 hónapra.

Csizmadia Ernőné, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa; november 10., egyezményes tanulmányútra Bulgáriába, 3 hétre.

Földvári Tamás, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos munkatársa; október 9., az oxfordi St. Antony's College ösztöndíjával Angliába, 1 évre.

Gergely István, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője; december 3., Jugoszláviába, 2 hétre.

Harmathy Attila, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa; november 27., Csehszlovákiába, egyezményes tanulmányútra, 2 hétre.

Fadul Abas Haseb, az Afro-Ázsiai Kutató Központ tudományos munkatársa; júniusban egyezményes tanulmányútra, Lengyelországba, 1 hétre.

Hegedűs András, a Szociológiai Kutató

Csoport igazgatója; november 14., olasz szociológiai intézmények meghívására Olaszországba, 2 hétre.

Kárpáti Pál, Ipargazdaságtani Kutató Csoport tudományos munkatársa; november 5., MTE tanulmányútra az NDK-ba 2 hétre.

Kéri Tamás, az Ipargazdaságtani Kutató Csoport tudományos főmunkatársa; szeptember 22., MTE tanulmányútra, Szovjetunióba, 8 napra.

Kéri Tamás, az Ipargazdaságtani Kutató Csoport tudományos munkatársa; november 8., MTE tanulmányútra az NDK-ba, 2 hétre.

Kósa Erzsébet, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos munkatársa; a Bécsi Europahaus ösztöndíjával, december 4., 2 1/2 hónapra.

Kövesi János, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa; október 2., MTE tanulmányútra az NDK-ba, 3 hétre.

Lantos Imre, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa; október 15., a Nancy-i Egyetem Európai Egyetemi Központjának ösztöndíjával Franciaországba 1 egyetemi évre.

László János, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője; október 4., az Ecole Pratique ösztöndíjával Franciaországba, 2 hónapra.

Lőrincz Lajos, Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa; október 23. Ecole Pratique ösztöndíjával Franciaországba, 1 hónapra.

Makuruk Ludwik, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa; október 8., MTE tanulmányútra Csehszlovákiába, 2 hétre.

Nagy Lajos, Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos főmunkatársa; szeptember 27., ASTEF ösztöndíjjal Franciaországba, 3 hónapra.

Nagy Tamás, a Közgazdaságtudományi Intézet főosztályvezetője; december 3., MTE tanulmányútra Jugoszláviába, 2 hétre.

Peschka Vilmos, az Állam- és Jogtudományi Intézet főmunkatársa; október 9., egyezményes tanulmányútra Romániába, 1 hétre.

Petes György, az Ipargazdaságtani Kutató Csoport főmunkatársa; szeptember 22., MTE tanulmányútra a Szovjetunióba, 1 hétre.

Révész Gábor, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa; december 3., MTE tanulmányútra Jugoszláviába, 2 hétre.

Szabó András, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos főmunkatársa; szeptember 21., a Montreali Egyetem Kri-

minológiai Fakultásának ösztöndíjával Canadába, 8 hónapra.

Szaniszló József, az Ipargazdaságtani Kutató Csoport tudományos munkatársa; szeptember 22., MTE tanulmányútra a Szovjetunióba, 1 hétre.

Szaniszló József, az Ipargazdaságtani Kutató Csoport tudományos munkatársa; MTE tanulmányútra, október 2., Lengyelországba 1 hétre.

Szaniszló József, az Ipargazdaságtani Kutató Csoport tudományos munkatársa; november 5., MTE tanulmányútra az NDK-ba, 2 hétre.

Szelényi Iván, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos munkatársa; november 14., szociológiai intézmények meghívására tanulmányútra Olaszországba, 2 hétre.

Szesztay András, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos főmunkatársa; október 6., Ecole Pratique ösztöndíjjal Franciaországba, 2 hónapra.

Török Lajos, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa; szeptember 27., egyezményes tanulmányútra Lengyelországba, 2 hétre.

Trócsányi László, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa; december 28., egyezményes tanulmányútra az NDK-ba, 10 napra.

Varga Gyula, az Agrárgazdasági Kutató Intézet tudományos munkatársa; augusztus 23., tanulmányútra Csehszlovákiába, 1 hétre.

1968

Csizmadia Ernőné, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa; május 3., orosz nyelvtanfolyamra a Szovjetunióba, 2 hónapra.

Hegedűs András, a Szociológiai Kutató Csoport igazgatója; március 26., Ecole Pratique ösztöndíjjal Franciaországba, 1 hónapra.

Kárpáti Pál, az Ipargazdaságtani Kutató Csoport tudományos munkatársa; május 2., nyelvtanfolyamra a Szovjetunióba, 2 hónapra.

Kornai János, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa; január 12., Stanfordi Egyetem (USA) meghívására az Egyesült Államokba, 6 hónapra.

Lőrincz Lajos, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa; május 3., orosz nyelvtanfolyamra a Szovjetunióba, 2 hónapra.

Nagy Tamás, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos főosztályvezetője; március 18., MTE tanulmányútra Csehszlovákiába, 1 hétre.

Rácz Attila, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa; május 4.,

az ENSZ társadalomtudományi ösztöndíjával Svédországba, Dániába, Angliába és Franciaországba, összesen 6 hónapra.

Révész Gábor, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa; március 18., MTE tanulmányútra Csehszlovákiába, 1 hétre.

Szesztay András, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos munkatársa; április 26., Ecole Pratique ösztöndíjjal Franciaországba, 3 hétre.

Tóth Ernő, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa; március 25., tanulmányútra Jugoszláviába, 2 hétre.

Vargha László, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa; május 3., orosz nyelvtanfolyamra a Szovjetunióba, 2 hónapra.

Küldötteink külföldi konferenciákon

1967

Augusztus 20—24., Bécs, Az ESOMAR piackutató konferenciáján: *Hosszu Gézané*, az Afro-Ázsiai Kutató Központ tudományos munkatársa.

Augusztus 28.—szeptember 4., Várna, a Nemzetközi Közgazdasági Társaság konferenciáján: *Vajda Imre*, a Magyar Közgazdasági Társaság elnöke, MTA lev. tag és *Kőszegi László*.

Augusztus 28.—szeptember 3., Bonn, a Nemzetközi Ökonometria Egyesület konferenciáján: *Pungor Józsefné* és *Helyes István*, az Ipargazdaságtani Kutató Csoport tudományos munkatársai.

Augusztus, Sidney, az Agrárgazdaság Nemzetközi Szövetségének konferenciáján: *Fekete Ferenc*, az Agrárgazdasági Kutató Intézet tudományos osztályvezetője.

Augusztus, Koreula, a koreulai nemzetközi nyári egyetemen: *Heller Ágnes*, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos főmunkatársa és *Varga Iván*, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos munkatársa.

Szeptember 5—10, Moszkva, közgazdaságtudományi konferencia a Nagy Októberi Forradalom évfordulója alkalmából: *Ausch Sándor*, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos osztályvezetője.

Szeptember 9—16, Nizza, a Nemzetközi Jog Nemzetközi Intézetének konferenciáján: *Szászy István*, MTA lev. tag.

Szeptember 12—21, Várna, a IV. Nemzetközi anyaggazdálkodási szimpóziumon: *Majláth Lászlóné*, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa.

Szeptember 18—23, Brüsszel, a Nemzetközi Politikatudományi Társaság VII. kongresszusán: *Kovács István*, MTA lev. tag, az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatóhelyettese.

Szeptember 25—28, Herczeg-Novi, a Gramsci Intézet és a Belgrádi Egyetem Társadalomtudományi Intézetének konferenciáján: *Hegedűs András*, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos munkatársa.

Szeptember 26—29, Prága, a Nemzetközi Pénzügyi Intézet konferenciáján: *Gergely István*, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos osztályvezetője.

Szeptember 28—29, Berlin, a Német Állam- és Jogtudományi Akadémia jogtudományi konferenciáján: *Péteri Zoltán*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos osztályvezetője, és *Schmidt Péter* kandidátus, az ELTE Államjogi Tanszékének docense.

Szeptember 8—14, Milánó, nemzetközi jogfilozófiai kongresszuson: *Peschka Vilmos*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos főmunkatársa.

Október 1—10, Szófia, nemzetközi büntetőjogi konferencia: *Horváth Tibor*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos osztályvezetője.

Október 2—7, Marianske Lasné, nemzetközi közgazdaságtudományi konferencián: *Friss István*, akadémikus, a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatója, *Kovácsnai Gyula* és *Kozma Ferenc*, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos főmunkatársai, *Miklós Ágnes* és *Zsukova Irina*, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársai.

Október 13—15, Belgrád, a Belgrád-Társadalomtudományi Intézet konferenciáján: *Kulcsár Kálmán*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos főmunkatársa.

Október 17—19, Berlin, a Tőke megjelenésének 100. évfordulójára rendezett nemzetközi közgazdaságtudományi konferencián: *Erdős Péter*, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője és *Nagy Tamás*, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos főosztályvezetője.

November 2—7, Oxford, a Nuffield College matematikai közgazdasági szemináriumán: *Bródy András*, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője.

November 13—18, Frankfurt am Main, a Nemzetközi Dokumentációs Társaság társadalomtudományi dokumentációs konferenciáján, *Földi Tamás*, a Közgazdaságtudományi Intézet Könyvtárának vezetője és *Nagy Lajos*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos főmunkatársa.

November 15—18, Bécs, a Bécsi Egyetemen vendégelőadásokat tartott: *Szabó Imre* akadémikus, az MTA főtítkárhelyettese, az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatója.

November 21—24, Prága, csehszlovák szociológiai konferencián: *Varga Károly*, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos munkatársa.

November 24—28, Prága, tapasztalatsere megbeszélésen a Csehszlovák Közgazdasági Társaságnál: *Garamvölgyi Károly*, miniszterhelyettes, a Magyar Közgazdasági Társaság főtíkára, *Gönczöl Ferenc*, Országos Tervhivatal osztályvezetője, a Magyar Közgazdasági Társaság titkára és *Rádlly Béla*, a Magyar Közgazdasági Társaság szakosztályvezetője.

November 28—30., Varsó, a Lengyel Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének konferenciáján, A tervezés gazdasági szabályozása a népgazdaságban című tárgykörben: *Ficzere Lajos* és *Harmathy Attila*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársai.

December 1—3, Páris, az UNESCO Bécsi Társadalomtudományi Központjának konferenciáján: *Hegedűs András*, a Szociológiai Kutató Csoport igazgatója.

December 10—22, Dakar, nemzetközi afrikánisztikai kongresszuson: *Hosszu Géza* és *Kemenes Egon*, az Afro-Ázsiai Kutató Központ tudományos munkatársai.

December 17—24, Berlin, a Berlini Egyetem büntetőjogi szimpóziumán: *Horváth Tibor*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos osztályvezetője és *Vermes Miklós*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos főmunkatársa.

1968

Január 10—15., Genf, a Harvard Egyetem és az ENSZ Nemzetközi input-output konferenciáján: *Bródy András* és *Simon György*, a Közgazdaságtudományi Intézet főmunkatársai.

Január 12—14., Páris, az Ecole Pratique szociológiai konferenciáján: *Heller Ágnes*, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos főmunkatársa és *Varga Iván* tudományos munkatárs.

Február 21—25., Bécs, nemzetközi szociológiai konferencia, az ifjúság szociológiai kérdéseiről: *Heleszta Sándor*, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos munkatársa.

Március 10—április 20., Strasbourg, a Strasbourgi Nemzetközi Összehasonlító Jogi Egyetem tavaszi szemeszterén: *Varga Csaba*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa.

Március 29—30., Berlin, a berlini Humboldt Egyetem, a Karl Marx Egyetem, valamint a Halle-Wittenbergi Martin Luther Egyetem konferenciáján az emberi jogok kérdéseiről: *Péteri Zoltán*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos osztályvezetője.

Március 27—29., Weimar, nemzetközi konferencia a modern kapitalizmus kérdéseiről: *Nyilas József*, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem professzora.

Április 1—6., Marienska Lasné, A technikai haladás társadalmi, gazdasági problémái konferencián: *Nyilas József*, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem professzora.

Április 4—6., Como, a CESES konferenciáján a szocialista állami vállalatokról: *Eörsi Gyula*, MTA lev. tag, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos osztályvezetője és *Harmathy Attila*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa.

Április 5—10., Strasbourg, a Nemzetközi Összehasonlító Jogi Akadémia szakértői konferenciáján, valamint a Strasbourgi Összehasonlító Jogi Egyetem tavaszi szemeszterén előadóként: *Szabó Imre*, akadémikus, főtitkárhelyettes, az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatója.

Április 8—11., Frankfurt/Main, a Nyugat-Kelet Szociológiai Társaság konferenciáján: *Hegedűs András*, a Szociológiai Kutató Csoport igazgatója és *Varga Károly*, a Szociológiai Kutató Csoport tudományos munkatársa.

Április 14—19., Strasbourg, a Strasbourgi Nemzetközi Összehasonlító Jogi Egyetem tavaszi szemeszterén előadóként: *Mádl Ferenc*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa.

Külföldi vendégeink

A Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának meghívott vendégeiként érkeztek hozzánk:

J. Tinbergen professzor, a Holland Közgazdasági Főiskola tanára, akadémikus; 1967. szeptember 22—26-ig meglátogatta közgazdaságtudományi intézményeinket, előadást és konzultációkat tartott a matematika közgazdasági alkalmazásának tárgyában

St. Rozmaryn, a Varsói Egyetem professzora, a Lengyel Tudományos Akadémia tagja; 1967. novemberében tett eleget a IX. Osztály meghívásának. A látogatás keretében az államtudomány magyarországi helyzetéről tájékozódott és a tárgykörben november 22-én előadást tar-

tott a Magyar Tudományos Akadémián is.

H. Kramer, a lipcei Karl Marx Egyetem Afrika Intézetének igazgatója, 1967. november 18-án érkezett 5 napos látogatásra. Itt-tartózkodása során az Afro-Ázsiai Kutató Központtal folytatott konzultációt és tájékozódott Afrika-kutatásaink helyzete, problémái felől.

R. Frisch professzor, az Oslói Egyetem Közgazdasági Intézete igazgatója 1968. március 29-től április 7-ig volt az Osztály vendége; magyarországi tanulmányútja során a matematika közgazdasági alkalmazásai területén folytatott megbeszéléseket és tartott előadást.

A. B. Weston, a Dar-es-Salam-i (Tanzánia) Egyetem Jogi Kar dékánja 1967. december 18—21-ig tartózkodott Magyarországon; felkereste az Állam- és Jogtudományi Intézetet és tájékoztatást adott a Tanzániai Egyetem jogi oktatásáról; különböző konzultációkat tartott.

*

Tanulmányútra — egyezményes keretben és más formában — Magyarországra érkeztek az alábbi külföldi tudósok:

Közgazdaságtudományi Intézet

A. I. Zubkov tudományos főmunkatárs (a SZUTA Szocialista Világrendszer Gazdasági Intézete), 1967. szeptember 11—25-ig; magyarországi tanulmányútja során a szocialista országok gazdasági együttműködése területén végzett kutatásokat.

S. Felbur tudományos munkatárs, (Lengyel Tudományos Akadémia Közgazdasági Intézete) 1967. október 16—november 3-ig; magyarországi tanulmányútja során a mezőgazdaság közgazdasági problémái területén végzett kutatásokat.

G. L. Sagalov osztályvezető; (SZUTA Központi Közgazdasági-Matematikai Intézet) 1967. november 27-től december 19-ig; magyarországi tanulmányútja során a matematika közgazdasági alkalmazásai területén végzett kutatásokat.

J. Kohn tudományos munkatárs; (Csehszlovák Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete) 1967. december 2-től 6-ig; magyarországi tanulmányútja során a gazdasági előrejelzések területén végzett kutatásokat.

E. Rychlewski tudományos munkatárs; (Lengyel Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete) 1967. december 6-tól 24-ig, magyarországi tanulmányútja során a beruházások közgazdasági problémái területén végzett kutatásokat.

A. Kupich tudományos munkatárs; (Lengyel Tudományos Akadémia Közgaz-

daságtudományi Intézete) 1967. december 28-tól 1968. január 10-ig; magyarországi tanulmányútja során a modern kapitalizmusra vonatkozó kutatás területén végzett kutatásokat.

H. Schilar tudományos munkatárs; (Berlini Német Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete) 1968. március 24-től 31-ig; magyarországi tanulmányútja során a matematika közgazdasági alkalmazásai területén végzett kutatásokat.

V. I. Ruszinov főmunkatárs; (SZUTA Közgazdasági Intézete) 1968. április 8—22-ig; magyarországi tanulmányútja során a mezőgazdaság közgazdasági problémái területén végzett kutatásokat.

Állam- és Jogtudományi Intézet

J. Paliwoda, tudományos munkatárs; (Lengyel Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete) 1967. nov. 15—29-ig; magyarországi tanulmányútja során a termelőszövetkezetek állami irányításával kapcsolatosan végzett kutatásokat.

F. Enderlein, professzor, igazgató; (Deutsche Akademie für Staats- und Rechtswissenschaft „Walter Ulbricht” Jogösszehasonlító Intézete) 1967. december 15—22-ig; magyarországi tanulmányútja során a nemzetközi magánjog, ill. a jogösszehasonlítás magyarországi eredményei területén végzett kutatásokat.

Milan Milutinovic, igazgató (Belgrádi Kriminológiai Intézet); *Z. Czeccot*, docens, (Varsói Egyetem) 1967. októberében magyarországi tanulmányútja során az Intézetben konzultációkat tartott.

Georges Pully főtitkár, (Nemzetközi Kriminológiai Társaság) 1967. októberében magyarországi tanulmányútja során az Intézetben konzultációkat tartott.

Szociológiai Kutató Csoport

Eugene Litwak, szociológus professzor (University of Michigan, Ann Arbor, USA) 1967. július 15—augusztus 15.; magyarországi tartózkodása során a hazai városszociológiai kutatások tanulmányozásával foglalkozott.

A. Zdravomüszlov, a Leningrádi Állami Egyetem Szociológiai Laboratóriumának munkatársa, 1967. augusztus elején; magyarországi tartózkodása során tájékozódó beszélgetésre a Kutató Csoportba látogatott.

Bruna Gobbi, főtitkár (Magyar—Olasz Baráti Társaság) 1967. augusztusa; magyarországi tartózkodása során augusztus 23-án a Kutató Csoportba látogatott, hogy megbeszélje a magyar és olasz szociológusok együttműködésének lehetőségét.

Lili Szwengrub, tudományos munkatárs (Lengyel Tudományos Akadémia Filozófiai és Szociológiai Intézete), 1967. október 18-tól két héten keresztül az egyezményes keret terhére a hazai faluszociológiai kutatásokat tanulmányozta.

Luigi del Grosso (Milanói Katolikus Egyetem munkatársa) 1958. január; magyarországi tartózkodása alatt a hazai zene- és irodalomszociológiai kutatásokról tájékozódott.

John Mogeý, professzor (Boston University); 1968. február 29—március 1.; magyarországi tartózkodása alatt megbeszéléseket folytatott a Kutató Csoportban az UNESCO családszociológiai bibliográfiájához történő magyar hozzájárulásról.

Joan Rajczi, a Michigan State University, Lansing, USA hallgatója, 1968. március 24—1969. március 24.; magyarországi tanulmányútja során faluszociológiai kutatásokat végzett.

Afro-Ázsiai Kutató Központ

A. Kupich, tudományos munkatárs (Lengyel Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete) 1967; tanulmányútja során a magyar afro-ázsiai kutatások felől tájékozódott és ebben a tárgykörben végzett kutatómunkát is.

A Kulturális Kapcsolatok Intézete és más intézmények révén az alábbi külföldi vendégek látogatták meg az Afro-Ázsiai Kutató Központot:

L. Pomeranz, braziliai társadalomtudós, az MSZMP Központi Bizottsága útján kereste meg a Kutató Központot és tájékozódott latinamerikai kutatásai felől. (1967.)

K. Kiga, a Tokiói Egyetem professzora, 1967., a Kulturális Kapcsolatok Intézetének meghívására érkezett és az Afro-Ázsiai Kutató Központ szervezett számára részben programot, továbbá egy előadást.

Meglátogatta a Kutató Központot

F. Baade professzor, a Bonni Fejlődő Országok Intézetének igazgatója, továbbá

B. Knall, a Kieli Egyetem Világgazdasági Intézetének munkatársa (1967.),

J. Auerhan, csehszlovák tudós, az UNESCO munkatársa és tájékozódott a fejlődő országok oktatása tárgyában végzett magyar kutatások felől. Ugyancsak az oktatási problematika körében tájékozódott a Kutató Központnál az UNICEF részéről.

B. Kozusznik és *S. Sicault* professzorok. Az Újságíró Szövetség külföldi, ill. fejlődő országokbeli újságírók részére rendezett tanfolyamának hallgatói az Újságíró Szövetség közvetítésével közös látó-

gatást tettek a Kutatóközpontnál, ahol rövid előadás útján és megbeszélés keretében tájékoztattak a Központ tevékenységéről.

Ipargazdaságtani Kutató Csoport

Z. Janiszewsky és J. Cichon, (Institut Ekonomiki I Organizacii Przemyslu), 1967; magyarországi tartózkodása alatt konzultációkat tartott technológiafejlesztési témában.

I. Garscha és E. Schierz, (Hochschule für Ökonomie Berlin-Karlshorst); 1967.; magyarországi tartózkodása alatt konzultációkat tartott gyártmányfejlesztési témában.

W. Bollmann és H. Schink, (Forschungsinstitut für Organisation des Maschinenbaus); 1967.; magyarországi tartózkodása alatt a Kutató Csoportnál konzultációkat tartott automatizálás kutatási kérdésekben.

O. Kahner és D. Finke, (Zentrales Forschungsinstitut für Lebensmittelindustrie), 1967.; magyarországi tartózkodása alatt konzultációkat tartott hatékonyságszámítási kérdésekben.

A. C. Hubert, főtítkárs, (European Association of National Productivity Centres), 1968. Kölesönös konzultációk folytak magyarországi tartózkodása alatt termelékenység kérdésekben.

Magyar Közgazdasági Társaság

Lengyel Közgazdasági Társaság 12 fős delegációja, 1967. szeptember 3–5. tett látogatást a Magyar Közgazdasági Társaságnál.

J. Spisiak, L. Cizmar és M. Majeke, (Szlovák Közgazdasági Társaság) 1968. március 23.; klubest keretében véleménycserét folytattak a csehszlovák és a magyar gazdaságirányítási reformról.

Aubrey Jones, (Angol Árhivatal elnöke), 1968. február 23; magyarországi tartózkodása alatt előadást tartott a Magyar Közgazdasági Társaság szervezésében „Vállalati gazdálkodás, árpolitika és anyagi ösztönzés” címmel.

Hazai konferenciákon vettek részt:

a Budapesti Nemzetközi Állam- és Jogelméleti Munkaértekezleten (1967. december 7–8.):

A. P. Koszicín, (Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatóhelyettese); *N. P. Farberov*, (az Intézet Állam- és Jogelméleti Osztályának vezetője); *G. S. Osztroumov*, (az Intézet tudományos munkatársa), továbbá *P. E. Nedbaglo*, (a Kievi Egyetem-professzora). Csehszlovákiából: *J. Boguszak* (Párai Károly-Egyetem Állam- és

Jogelméleti Tanszékének vezetője) és *M. Lakatos*, (a CSTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa). Jugoszláv részről: *R. Lukic és S. Vracar* belgrádi professzorok, továbbá *M. Popovic*, (Novi-Sad-i Egyetem asszisztense). Lengyel részről: *A. Burda* varsói, *K. Opalek* krakkói és *F. Wróblewski* lodzi professzorok. Az NDK-ból: *H. Klenner* berlini, *I. Wagner* lipcei és *G. Naney* jenai professzorok. Román részről: *A. Naschitz*, (RTA Állam- és Jogtudományi Intézete Állam- és Jogelméleti Osztályának vezetője).

*

Az „*Irányítási rendszerek szociológiai problémái*” című nemzetközi szociológiai konferencián (Siófok, 1967. október 2–6.): *G. V. Oszipov*, (SZUTA Szociológiai Intézete, Moszkva), *K. Braunreuther*, (NDK Tudományos Akadémiája, Berlin), *Dr. M. Thiel*, (NDK Tudományos Akadémiája, Berlin), *A. Klein* (Rostocki Egyetem, NDK), *L. Neumann* (Lipcei Egyetem, NDK), *Jiri Blucha* (Cseh Tudományos Akadémia, Prága), *Kardos István* (Nitrai Pedagógiai Fakultás, Csehszlovákia), *Hubert Guindon* (Sir George Williams Univ., Montreal, Canada), *A. S. Tannenbaum*, (Survey Research Center, Ann Arbor, USA), *L. Karpik* (Iparszociológiai Laboratórium, Páris), *J. Matthes* (Münsteri Egyetem, Dortmund), *H. Kreutz* (Bécsi Egyetem Szociológiai Intézete), *G. Stroppa* (Katolikus Egyetem, Milano).

*

„A területi tervezés az új gazdasági mechanizmusban” című közgazdasági konferencián a Magyar Közgazdasági Társaság rendezésében (Budapest, 1967. november 13–14.): Csehszlovákia részéről: *Jozef Vojtko* ov. (Szlovák Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete), *Frida Svajdlerova* (Szlovák Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete), *Zdenko Jaura* (Szlovák Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete), *F. Brunner* (Szlovák Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete), *Eduard Pracko*, ov. (Szlovák Tervhivatal), *Jozef Kovalčík*, ov. h. (Szlovák Tervhivatal), *Paul Hoffmann*, ov. (Területi Tervezési Kutató Intézet), *Jan Haliena*, ov. (Területi Tervezési Kutató Intézet), *Jan Haliena*, ov. (Területi Tervezési Kutató Intézet), *F. Brabec* (Nitrai Egyetem adjunktusa). NDK részéről: *H. Lüdemann*, ov. (NDK Tervgazdasági Intézet), *F. Ostwald* (NDK Tervgazdasági Intézet), *G. Lindennau* (NDK Tervgazda-

sági Intézet). Lengyelország részéről: A. Kuklinski, (ENSZ Európai Gazdasági Bizottság Társadalmi Fejlesztési Kutató Intézete regionális kutatási program direktora); W. Misinna (Lengyel Tudományos Akadémia Mezőgazdasági Intézete), J. Zaremba (Lengyel OT főosztvez.); E. Dombeck (Lengyel OT főosztvez.); Z. Wysocki (Lengyel OT főosztvez.).

Doktori fokozatok

Csikós Nagy Bélát az Anyag és Árhivatal elnökét kiemelkedő munkássága alapján — Ajtay Miklósnak, a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökhelyettesének, mint az illetékes főhatóság vezetőjének, valamint a Magyar Tudományos Akadémia elnökének, továbbá a Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának és a Tudományos Minősítő Bizottság Közgazdaságtudományi Szakbizottságának javaslatára — a Tudományos Minősítő Bizottság 1967. július 5-én tartott ülésén az alábbi indokok alapján disszertáció megvédése nélkül a közgazdaságtudományok doktorává nyilvánította.

Csikós Nagy Béla jelentős állami-gazdasági funkciói mellett kiemelkedő tudományos tevékenységet is fejtett ki. Tudományos tevékenységét 1935-ben kezdte. Első jelentősebb tanulmánya a Szegedi Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara tudományos kiadványsorozatában közreadott „A termelékenység elméletének története” című pályadíjnyertes munka. 1937–1942-es években gazdaságelmélet és gazdaságpolitikai tárgykörben kibocsátott tanulmányai ismertté tették nevét. Tudományos munkássága alapján 1942-ben a Pécsi Állam- és Jogtudományi Karon egyetemi magántanárrá habilitálták. A felszabadulás után, különösen 1957-et követően bontakozott ki teljes mértékben tudományos közírói tevékenysége. Ettől kezdve a művek egész sorát jelentette meg és ílymódon is nagymértékben segítette az elmélet és az árpolitika szerepének tisztázását a szocialista gazdaságban. A közgazdaságtudományban kiemelkedő helyet foglalnak el árelméleti és az ezzel kapcsolatos gyakorlati problémák megoldására vonatkozó tanulmányai. Legjelentősebbek: „A szocialista árképzés”, „Árpolitika a mai kapitalizmusban”, „Észközgazdálkodás és árrendszer” című tanulmányai. Csikós Nagy Béla tanulmányai, munkái különösen fontos szerepet töltenek be népgazdaságunk fejlődésének jelenlegi szakaszában az árrendszer elméleti és gyakorlati megvalósítása terén. Tudományos munkássága mind hazai,

mind nemzetközi viszonylatban is jelentős visszhangot keltett és hozzájárult több, régóta fennálló elméleti kérdés megoldásához. Tudományos munkásságán túlmenően a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen hét éve rendszeresen előad — az utóbbi években címzetes egyetemi tanárként — árelméleti és piacmechanizmussal kapcsolatos témakörből. Külön kell megemlíteni és hangsúlyozni Csikós Nagy Bélának az új gazdasági mechanizmus kialakításában betöltött szerepét. A kérdéssel kapcsolatos munkák során, mint az Árbizottság elnöke, az egyik legfontosabb témában, az ármechanizmus kialakításában kiemelkedő tevékenységet folytatott. Ez a tevékenység egyfelől az árelmélet teljes szintézisét, másfelől nagyszabású, a népgazdaságban megoldásra váró gyakorlati feladatok szervezési problémáit jelenti.

*

Halász Pál 1963. március 19-én kérte „A normativizmus és az elméleti jogtudomány” című értekezésének doktori védését. Nevezett a disszertáció megvédése előtt elhunyt. A Pécsi Állam- és Jogtudományi Kar a Tudományos Minősítő Bizottságtól Halász Pál posthumus doktori minősítését kérte.

Szamel Lajos az állam- és jogtudományok doktora és Samu Mihály az állam- és jogtudományok kandidátusának opponensi véleménye, ill. az Állam- és Jogtudományi Szakbizottságnak 1967. április 24-i határozata alapján, amelyre a Tudományos Minősítő Bizottság az opponensek mellett az adott tudományág más szakembereit is meghívta, a Tudományos Minősítő Bizottság Halász Pált posthumus az állam- és jogtudományok doktorává nyilvánította.

A szakbizottság indoklásában a következőket állapította meg: „A normativizmus és az elméleti jogtudomány” című doktori disszertáció az állam- és jogelmélet egyik legfontosabb témaköre. A normativizmus ma is élő burzsoá jogfilozófiai irányzat, amely politikailag nem közömbös, hanem olyan állásfoglalás, amely kialakulásától kezdve összekapcsolódott a marxizmus kritikájával, majd később szovjet-ellenességgel. E reakciós irányzat marxista bírálatához jelentős hozzájárulás a szerző műve. A bevezető három fejezet a téma filozófiai történeti háttéréről értékes rendszerezése a különböző irányzatoknak, emellett több vonatkozásban értékes következtetésekre jut el. A mű e része nem mentes néhány leegyszerűsített értékítélettől és több, erősen vitatható állásponttól. A mű IV–VI. fejezete számos új tudó-

mányos eredményt tartalmaz. Így az állam- és jogelmélet tárgya és jellege, belső rendszere a jog normatív fogalma, a jog és erkölcs viszonya tekintetében jelentős tételekkel gazdagította az állam- és jogelmélet tudományát. A mű legfőbb értéke a szocialista jogrend igazságtartalmának kidolgozása a szerző részéről. Ez nemcsak a normativizmushoz képest előrelépés, hanem a dogmatikus állam- és jogelmélettel szemben is új megvilágításban elemzi e nagyjelentőségű kérdést, a jogi normák távlatát illetően is igen előremutató gondolatokhoz jut el. A Szakbizottság osztja az opponensek részletező tartalmi értékelését mind a mű erényei, mind hibái tekintetében.

*

Horváth Pál „A kelet- és közép-európai népek jogfejlődésének főbb irányai” című doktori értekezését 1967. december 18-án védte meg. Az értekezés opponensei Csizmadia Andor az állam- és jogtudományok doktora, Pólay Elemér az állam- és jogtudományok doktora és Dolmányos István a történelemtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy az értekezés a magyar történeti és jogtörténeti irodalomban először adja a kelet- és közép-európai országok állam- és jogfejlődésének szintézisét. Témája kifejtése során eredményesen veszi fel a harcot a marxizmus—leninizmus talaján állva a nacionalista szűklátókörűség ellen anélkül, hogy az ellenkező végletbe esnék. Jogtörténetírásunkban biztosítja a bizánci jogfejlődésnek olymértvű méltatását, amelyet az megérdemel a kelet-európai jogfejlődésben. A szerző új koncepció megalkotásával törekszik sikeresen feladatának megoldására, a jogfejlődés regionális összetevőinek komparatív elemzésére, a fejlődés, törvények és kölcsönhatások keresésére, a hazai jogfejlődés megértésének előmozdítására. Alkalmazza az ágazati, az institutionális, a funkcionális összehasonlítást, felhasználja az analógia, a fejlődési törvények kölcsönhatásainak keresését, ugyanakkor azonban nem hanyagolja el a történeti specialitások értékelését sem. Felhasználja a mértékadó polgári és marxista irodalom mellett a modern jogtörténeti forráskiadás legfrissebb termékeit is, bár az azokra történő hivatkozások technikailag nem mindig kifogástalanok. Hézagpótlónak minősíthető a disszertáció bevezetését képező historiográfiai fejezet. A szóban forgó mű számos területén közvetlenül szolgálja a hazai jogfejlődésünk megértését célzó részletkutatásokat is. A bírálóbizottság megállapítása szerint a

dolgozat a társadalmi haladást szolgálja, számos új eredményt mutat fel és az egyetemes állam- és jogtörténet tudományának fejlődését és ezzel jogtudományunk egészének előrehaladását is előmozdítja. A vita eredményére figyelemmel további tudományos kutatást igényel a magyar jogfejlődés egybevetése a környező országok jogfejlődésével, s ennek keretében a Történeti-Magyarország népei-jogának figyelembevétele. Kíváncsinos lenne a recepció összefoglaló fogalma helyett differenciáltabb kifejezések alkalmazása. A jelölt válaszában, amely önálló tudományos értékezés színvonalán állott, kitért a vitatott kérdésekre és azt mind a bírálóbizottság, mint az opponensek elfogadták.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Horváth Pált az állam- és jogtudományok doktorává nyilvánította.

*

Kovács Géza „Gazdaságpolitikai célkitűzések és a mechanizmus” című doktori értekezését 1967. november 21-én védte meg. Az értekezés opponensei Erdei Ferenc akadémikus, Seres Imre az állam- és jogtudományok doktora és Benke István a közgazdaságtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a „Gazdaságpolitikai célkitűzések és a mechanizmus” című doktori értekezés lényeges elemekkel járul hozzá a közgazdasági elmélet fejlesztéséhez és segítséget nyújt a gyakorlat számára is. A disszertáció fő érdeme, hogy átfogó koncepciót ad a szocialista gazdaságpolitika alapjairól, a szocialista gazdaságpolitikát meghatározó objektív körülményekről és a gazdaságpolitikai helyességének kritériumáról. Következtetéseit a szerző a történelmi tényeken és a gyakorlati tapasztalatok elemzésén alapuló érveléssel támasztja alá. A szerző elméletileg magas színvonalon foglalkozik a szocializmusban ható gazdasági törvények rendszerével. A szocializmusban ható törvények a követelmény rendszerében — a szerző újszerű érvelése szerint — kiemelkedő szerepet betöltő törvényeket különböztet meg, amelyeket pólus törvényeknek nevez. Ilyenek minősíti a szocialista felhalmozás törvényét és az életszínvonal növelésének törvényét. A két pólus-törvény közül a szocializmus építés egyes szakaszaiban egyik vagy másik fokozatokban kerülhet előtérbe anélkül azonban, hogy bármelyiknek a hatása megszűnnék. Bemutatja, hogy a pólus-törvények közül egyiknek, vagy másinak előtérbe kerülése milyen hatással van a gazdasági fejlődésre. A má-

sodlagos célrendszerrel összefüggő, a működő gazdasági mechanizmus törvényeit hordozó törvénynek nevezi és ilyen törvény szerinte a szocializmusban az értéktörvény és az „X” törvény. A bírálóbizottság véleménye szerint a szerző által tárgyalt „X” törvény létét és szerepét ma még nem lehet egészeiben és használatában egyértelműen tisztázottnak tekinteni. Csak további vizsgálatok és viták alapján bizonyosulhat be, hogy ténylegesen új felismerésről van-e szó, vagy csak figyelemreméltó kísérletről. A szerző fejtegetése azonban mindenképp pozitívnak minősíthető, amely további tudományos kutatásnak és vitának lehet a kiindulópontja. Jól sikerült pontossággal fejezi ki a szerző a gazdaságpolitika és a népgazdasági tervek összefüggését, a hosszútávú és a középtávú tervek szerepét. Bizonyítja, hogy a népgazdaság fejlődése hosszútávú gazdaságpolitikai célkitűzések, hosszútávú terv meglétét igénylik, s hogy a középtávú tervnek egyaránt szem előtt kell tartani mind a gazdasági fejlődés kialakult tendenciáiból, mind a hosszútávú gazdaságpolitikai célkitűzésekből eredő követelményeket. Helyesen határozza meg és különíti el egymástól a prognózist és a népgazdasági tervet. Helyesen foglalkozik a szerző a terv és a mechanizmus kapcsolatával. Bebizonyítja, hogy a szocializmus viszonyai között meghatározó szerepük a gazdaságpolitikai célkitűzéseknek van. Kiemelkedően érdekes és helyes a szerzőnek a vállalatok méretéről szóló fejtegetése. A szerző hozzájárul a tervgazdálkodás centralizált — szabályozott piaci — és szabadpiaci modellje fogalmának tisztázásához. A disszertáció helyesen mutatja meg a szocialista tervgazdálkodás és a tőkés országokban folyó tervezés különbözőségeit. Bebizonyítja, hogy a tervezésnek és a mechanizmusnak európai szintézise lehetetlen. A bírálóbizottság külön értékeli a disszertációban, hogy az ma egyik legaktuálisabb kérdésnek megoldására irányul, s ennek érdekében von le következtetéseket, jelöl meg megoldási módozatokat és irányokat. A bírálóbizottság a disszertációt olyan alapmunkának minősíti, amit a gazdaságpolitika művelésében figyelembe kell venni, s amelynek számos lényeges elemét indokolt felhasználni. A nyilvános vitában vitatott kérdések, a jelölt azokra adott válasza és a bizottság álláspontja: a) Az opponensi véleményben elhangzott, hogy a jelölt nem foglal állást a korábban megfogalmazott szocializmus alaptörvényével kapcsolatosan, nem tisztázza, hogy az általa kifejtett pólus-törvénynek és az ún. alaptörvénynek mi a kapcsolata. A bírálóbizott-

ság elfogadhatónak tartja a jelöltnek azon válaszát, amely szerint az alaptörvényt ő a két pólus-törvény ötvözetének tartja, másrészt a tervszerű arányos fejlődés törvényét úgy tekinti, mint az értéktörvény és az „X” törvény együttes érvényesülését. b) Az opponensi véleményekben felmerült, hogy gazdasági mechanizmus három elemével — közgazdasági szabályozók, szervezeti viszonyok és jogszabályok — a szerző nem foglalkozik teljeskörűen s figyelme a gazdasági mechanizmus és a gazdaságpolitika összefüggéseire, illetőleg szervezeti kérdésekre terjed ki. A bírálóbizottság tudomásul veszi a szerző azon érvelését, hogy a közgazdasági irodalomban a gazdasági szabályozók rendszere kellőképpen bemutatásra került, s viszonylag kevésbé tárgyalt terület a gazdasági mechanizmus függősége a politikától és a gazdaságpolitikától, ezért figyelmét főleg e kérdés elemzésére fordította. c) Az opponensi véleményben elhangzott, hogy a szocialista tulajdonviszonyok, különösen a szocialista állami tulajdon társadalmi-gazdasági tartalma kellően nem kerül kifejtésre, s a disszertáció — bár e téren bekövetkező változások irányára vonatkozóan tartalmaz jelzéseket — de e kérdéssel behatóan nem foglalkozik. A jelölt elismeri, hogy a szocialista tulajdonviszonyok mélyreható elemzését a disszertáció nem tartalmazza, de e kérdés teljes vizsgálata szerinte a disszertáció keretében nem volt lehetséges. Csak arra vállalkozhatott, hogy az e kategória fogalmával kapcsolatos változások tekintetében bizonyos következtetésekre jusson. Ezek a következtetések szerinte nem mondanak ellent az opponensi vélemény megállapításainak. A bírálóbizottság a jelölt válaszát — amelyet igen színvonalas opponensi véleményekre adott — tartalmában, formájában és hangnemében kiválónak tartja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Kovács Géza-t a közgazdaságtudományok doktorává nyilvánította.

*

Kulcsár Kálmán „A szociológiai gondolkodás fejlődése” című doktori értekezését 1968. március 27-én védte meg. Az értekezés opponensei Mátrai László akadémikus, Szamel Lajos az állam és jogtudományok doktora, Hegedűs András a közgazdaságtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a szocialista szociológiai elmélet és kutatás kibontakozásának kezdetén

igen aktuálisnak tekinti Kulcsár Kálmán „A szociológiai gondolkodás fejlődése” címmel írott doktori disszertációját, mint-hogy ilyen átfogó történelmi és elméleti munka sem a hazai, sem a nemzetközi szociológiai irodalomban eddig nem található. E munka feltárja a szociológia keletkezésével és fejlődésével kapcsolatos társadalmi és tudományfejlődési tényezőket, megadja a fontosabb polgári szociológiai irányzatok, elméletek és felfogások marxista értékelését, megállapítva mi az, ami a marxista szociológia keretében fontos új tudományos eredménynek tekinthető, pl. az egyéni magatartás és az objektív társadalmi jelenségek összefüggéseire vonatkozó megállapítások, vagy pl. a társadalmi normáktól eltérő viselkedés egyes kérdéseivel foglalkozó tételek. De újat ad a disszertáció olyan fogalmak értékelésében is, mint a társadalmi struktúra, a státusz és szerep fogalma. A marxista állam- és jogtudomány szociológiai szemléletének további kibontakozása szempontjából jelentős eredményeket ért el a szerző a szakszociológiák társadalmi és tudományfejlődési előfeltételeinek meghatározásával és két szakszociológia (politika és jog-szociológia) történeti és elméleti problematikájának kifejtésével. Az e téren elért új eredményekből (pl. normativitás és a valóság problémája, a jog természete és konfliktusmegoldás stb.) kiemelkednek a politikai szervezet kutatásával kapcsolatos szociológiai követelmények elemzése és az empirikus jogszociológiai kutatás elméleti kereteivel kapcsolatos fejtegetések.

A munka feltétlen értéke a szociológiai gondolkodás folyamatos marxista szellemű értékelése, bár nem minden kérdésben sikerült a leíró jelleg elkerülése.

A disszertáció és a lefolytatott vita alapján a bírálóbizottság úgy látja, hogy Kulcsár Kálmán minden vonatkozásban eleget tett azoknak a követelményeknek, amelyeket jogszabályaink a doktori fokozat elnyerésével szemben támasztanak, nevezetesen: hosszabb időn keresztül folyamatosan végzett tudományos tevékenység, új felismeréseket, új tudományos értékeket tartalmazó, szilárd marxista alapokon álló disszertáció.

A disszertáció történeti és elméleti jellegű, ami rendkívül széleskörű irodalmi anyagra támaszkodik.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Kulcsár Kálmánt az állam- és jogtudományok doktorává nyilvánította.

Nagy Tamást a közgazdaságtudományok kandidátusát, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos főosztályvezetőjét kiemelkedő munkássága alapján

— a Magyar Tudományos Akadémia elnökének, az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya Vezetőségének és a Közgazdaságtudományi Szakbizottság javaslatára — a Tudományos Minősítő Bizottság 1967. július 5-én tartott ülésén az alábbi indokok alapján disszertáció megvédése nélkül a közgazdaságtudományok doktorává minősítette.

Nagy Tamás a felszabadulás óta főleg a felsőszintű oktatás és a tudományos kutatás területén felelős beosztásokban dolgozva publikációival, előadásaival, Marx Tőkéjének magyarra fordításával jelentős szerepet vitt a marxista politikai gazdaságtan művelésében, terjesztésében, fejlesztésében, az eszmei-ideológiai harcban, a közgazdászok képzésében. Tudományos munkássága újabban elsősorban a szocialista árelmélet és a gazdaságirányítás (gazdasági mechanizmus) elméleti problémáinak vizsgálatára irányult. Az árelmélet terén a legjobb hazai szakemberek egyike, amit nemcsak a hazai sajtóban publikált cikkei, az árelméleti vitákban való részvétele, hanem munkáinak külföldi visszhangja is bizonyít. Különösen jelentős szerepe volt szocialista népgazdaságunk jelenlegi fejlődési szakaszában a központi tervszerű irányítást az áruviszonyok, a piac fokozottabb érvényesülésével összekapcsoló gazdasági mechanizmus és az ennek leginkább megfelelő árrendszer elméleti alapjainak kidolgozásában. Komoly hazai, de nemzetközi visszhangot is keltettek a szocialista gazdaság mechanizmusának alapvető kérdéseivel foglalkozó tanulmányai, elméleti állásfoglalásai, amelyekkel alkotó módon segített egyfelől tisztázni a tervutasításokon alapuló gazdasági mechanizmus belső ellentmondásait, másfelől kialakítani azokat az új elgondolásokat, amelyek feltehetően a szocialista gazdaság gyorsabb ütemű és kiegyensúlyozottabb fejlődéséhez vezetnek. Az említettek mellett Nagy Tamás számottevően kivette részét a marxista politikai gazdaságtan egyes elméleti tételei körül kibontakozott vitákban, elősegítve a tudományosan haladó nézetek érvényre jutását, így pl. az ún. „elnyomorodás” körüli vitákban, az értéktörvény szocializmusbeli érvényesülésének és szerepének kérdésében, a politikai gazdaságtan tárgya és módszere körüli vitában, stb. Feltétlenül említést érdemel a közgazdasági közvélemény alakításában, a marxista politikai gazdaságtan eszméinek terjesztésében játszott szerepe is. Ilyen jellegű tanulmányait, cikkeit, az Akadémián és számos más helyen tartott előadásait úgy tartják számon, mint a vonatkozó témakör legkorszerűbb szín-

vonalon való összefoglalását. Közismert és általánosan elismert oktatói munkássága. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen a politikai gazdaságtan tanáráként ma is rendszeresen tartja előadásait. A tudományos és gyakorlati területen dolgozó fiatalabb közgazdász nemzedék túlnyomórészt Nagy Tamás előadásaiból ismerte meg a marxista politikai gazdaságtan elméletét. Egyetemi tanárként a tárgykörben számos rendszeresen továbbfejlesztett teljes egyetemi jegyzet és jegyzetkészítő írója. Jegyzeteinek jellemzője, hogy a tárgyalat témakör legkorszerűbb, elismerten színvonalas kifejtését tartalmazzák. Nagy Tamás publikációinak, előadásainak közös jellemzője az alapos és a tudomány legújabb álláspontját visszatükröző tárgyismeret mellett, a világos és logikus gondolatmenet, a közérthetőség. Végül, de nem utolsósorban jelentős Nagy Tamás tudományos szervezői munkássága. E területről két fontos munkáját emeljük ki. Döntő szerepet vitt az újtípust, marxista közgazdasági egyetem létrehozásában. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem kurátoraként országlánrésze volt nemcsak az egyetem szervezetének kialakításában és létrehozásában, hanem az oktatás irányainak meghatározásában, és mint a politikai gazdaságtan akkori egyetlen előadójának, a legfontosabb tárgyon keresztül az egyetem arculatának megteremtésében. A másik, mondhatni még fontosabb szervező munkája gazdaságirányítás rendszerünk (gazdasági mechanizmus) reformjával kapcsolatos. Nagy Tamás másfél éven keresztül, az MSZMP Központi Bizottsága 1966. májusában hozott határozatának megszületéséig vezette a mechanizmus reform előkészítésén dolgozó közgazdászok munkáját közvetlenül összefogó titkárságot. Ez a munka egyfelől nagyszabású szervezési feladat megoldását is jelentette, de ugyanakkor tudományos teljesítményként is rendkívüli elismerést érdemel. A különféle mechanizmus-bizottságok irányítása, javaslatok ötvöztetése és konzisztenciájuk biztosítása csak azon az elméleti tudáson és a mechanizmus körében korábban végzett tudományos vizsgálatokon alapulhatott, amely Nagy Tamást felkészítette e feladat megoldására.

*

Péter Györgyöt a Központi Statisztikai Hivatal elnökét kiemelkedő munkássága alapján — a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, mint illetékes főhatóság, továbbá a Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osz-

tályvezetőségének, valamint a Közgazdaságtudományi Szakbizottság javaslatára — a Tudományos Minősítő Bizottság 1967. július 5-én tartott ülésén disszertáció megvédése nélkül a javaslattevő szervek alábbi indoklásával a közgazdaságtudományok doktorává minősítette.

Péter György a szocialista magyar statisztikai szolgálat élén széleskörű nemzetközi elismerésben részesült. 1959 óta Genfben az Európai Statisztikusok értekezletének az alelnöke, 1964 óta pedig az ENSZ New Yorki Statisztikai Bizottságának is tagja. A szűkkörű Nemzetközi Statisztikai Intézet, amelynek régebben ex officio tagja, tudományos és gyakorlati munkásságának elismerésül rendes tagjává is megválasztotta. Vezetése alatt a KSH munkásságában — a felsőbb vezetés folyamatos igényeinek kielégítése mellett — széleskörű tudományos tevékenység bontakozott ki, többek között a korszerű matematikai-statisztikai módszerek alkalmazása, a szocialista társadalom jövődelmi rétegződésének az elemzése, a demográfiai viszonyok elmélyült tudományos vizsgálata, stb. terén. Közel két évtized alatt a szocialista magyar statisztika számos olyan képviselőjét nevelte ki, akik itthon és külföldön is jelentős tudományos elismerésre tettek szert, egyebek között a KGST és az ENSZ keretében kifejlesztett statisztikai módszertani munkásságukkal (nemzetközi statisztikai értekezleteken a nemzetközi statisztikai intézmények állandó munkatársaiként, külföldi szakértői megbízatások teljesítése során stb.). A szocialista magyar statisztika fejlesztésében elért eredményeiért több ízben magas kormánykitüntetésben részesült (egyebek között 1953-ban és 1960-ban a Munka Vörös Zászló Érdemrendjével tüntették ki). Tudományos munkássága főleg három kérdéskörre terjedt ki: 1. a statisztikai tevékenység megszervezésének és irányításának elvi kérdéseire (e tárgyban itthon főleg az ötvenes években publikált több tanulmányt, 1963-ban a Nemzetközi Statisztikai Intézet ottawai ülése, 1965-ben pedig belgrádi ülése felkérésére nyújtott be egy-egy dolgozatot), 2. az általános statisztika egyetemi tanáráként (1951—1964) nevéhez fűződik az első szocialista egyetemi statisztikai tankönyv közreadása (amely egyben a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen elkészült új tankönyv is volt), 3. mint statisztikus és mint az MTA 1959-ben alapított Demográfiai Bizottságának elnöke a demográfiai kutatásokat az igen kedvezőtlen hazai népesedési mutatók sokrétű tanulmányozására irányította. A tárgy fontossága elismertetése érdekében

demográfiai szimpoziумokon, különféle felső fórumokon és a napi sajtóban is aktív tevékenységet fejtett ki. A Statisztikai Szemle és a Demográfia c. folyóiratok főszerkesztője.

*

Révai Tibor „A dolgozók részvétele az igazságszolgáltatásban” című doktori értekezését 1968. április 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Beck Salamon az állam- és jogtudományok doktora, Bihari Ottó az állam- és jogtudományok doktora és Antalffy György az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a szerző művében a szocialista igazságszolgáltatásnak jogirodalomunkban még monografikusan, átfogó jelleggel fel nem dolgozott témáját, a dolgozók az igazságszolgáltatásban való részvételét dolgozta ki és művében a téma marxista szellemű, teljes, tudományos kifejtését nyújtotta. A kérdés átfogó feldolgozását időszerűvé teszi az a körülmény, hogy az új gazdasági mechanizmus bevezetésével kapcsolatban alapvető szabályozást igényel az állami funkciókkal kapcsolatos társadalmi tevékenység is. A szerző művében az igazságszolgáltatás szerveinek és az igazságszolgáltatás lényeges elemeinek bemutatásából indul ki. Jellemzést ad a laikus elemeknek a burzsoá igazságszolgáltatásban való részvételéről és a szocialista igazságszolgáltatásban a néprészvétel módjaitól, fejlődésének irányairól. Ezt követően tárgyalja a dolgozók kollektíváinak ítélkező tevékenységét. Végül elemzi a választott bíráskodás elvi kérdéseit. A szerző a jogszabályokat és a jogintézményeket kritikusan, jogi módszerekkel vizsgálja. Nem merül el azonban ezek dogmatikus elemzésében, hanem keresi azokat az eszközöket is, amelyekkel a jogintézmények fejlődését elősegítheti. Ezekkel kapcsolatban — de lege ferenda — több értékes javaslatot nyújt, köztük olyanokat is, amely időközben a disszertáció benyújtása óta javaslatok folytán már jogszabállyá vált. A szerző fejtegetései kiindulásaként helyesen állapítja meg, hogy minden közönség alkalmas nevelésre és ezzel kapcsolatban döntésre: ítélkezésre. Ebből következik, hogy az igazságszolgáltatás területéhez tartozó, egyes ügyek elbírálása dolgozói közösségekre bízható. Amit viszont vizsgálni kell, az az ítélkező közösségi szerv szervezete, hatásköre, eljárása. A szerző állásfoglalásaira jellemző a helyes arányok megtartása. Amellett, hogy rámutat a dolgozók részvételének indoklására az igazságszolgáltatásban, nem mellőzi el

azoknak a tényeknek a tárgyalását, amelyek arra vezetnek, hogy ezáltal az állami igazságszolgáltatási szervek hatásköre szűkül. Ugyanakkor azonban kerüli a néprészvétel elvének dogmatikus túlértékelését, és arra a helyes következtetésre jut, hogy a néprészvétel az igazságszolgáltatásban nem teszi tárgytalanná az állami igazságszolgáltatást, hanem azt kiegészíti. A bíróság mint az igazságszolgáltatás alkotmányi szerve betetőzi e szervek ugyanilyen jellegű tevékenységét. Összefüggésben áll ezzel az a helyes megállapítása, hogy a társadalmi bíráskodás túlzott előtérbe hozása olyan igények keletkezésére is vezethet, amelyeket a fejlődés adott szakaszában a társadalmi bíróság nem képes teljesíteni. Ehhez kapcsolódik az a megállapítása is, hogy a kényszer alkalmazása érdekében ma még szükséges az állam bíróságának igénybevétele. Az értekezés kritikai elemzéssel közelíti meg az európai szocialista országok rokonintézményeit, jogtudományi eredményeit és kodifikációs megoldásait. Használhatóságukat a hazai nemzeti sajátosságok szem előtt tartásával mértékadóan vizsgálja (társadalmi vádló és védő, kezességbeadás, társadalmi szervek eljárásindítási joga, közreműködése stb.). Összegzésképpen a bizottság megállapítja, hogy a szerző műve mint e témának első monografikus, átfogó feldolgozása új eredményekkel gazdagította a jogtudományokat. Ilyen új tudományos eredmények:

- kimunkálja a néprészvétel bíróságon belüli és bíróságon kívüli formáinak elvi alapjait,
- komplex módon dolgozza fel a társadalmi bíráskodás minden oldalát,
- meghatározza a demokratikus és célszerűségi elemek viszonyát a bíróságon kívüli ítélkező szervek működésében,
- a határozatok törvényességének biztosítékaként felépíti a bírósági felülvizsgálat egységes rendszerének elveit (egységes hatáskörök, határidők, egységes felülvizsgálati jogkör, egységes perorvoslati feltételek).

Különösen kiemeli a bizottság a mérlegeléssel kapcsolatos tudományos megállapításokat. A szerző e téren feltárja a mérlegelés szakaszait, folyamatát, ellenőrzési módszereit, s ezek jogelméleti, jogszabályi és joggyakorlati elemeit vizsgálva következtetésként irányelveket dolgozott ki a jogalkalmazás számára, ezáltal jelentősen gazdagítja a jogalkalmazás szocialista elméletét. A mérlegelésből kiindulva határozza meg a hivatásos és a laikus bíró szerepkörét, a bírói tisztségek betöltésének módját. A jelöltnek az opponensi véle-

ményekre adott válasza mind tartalmilag, mind formailag egyaránt színvonalas volt.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Révai Tibort az állam- és jogtudományok doktorává nyilvánította.

*

Szabó Kálmán „Tanulmányok az új gazdasági mechanizmus problémaköréből” című doktori értekezését 1967. november 13-án védte meg. Az értekezés opponensei Friss István akadémikus, Kovács István MTA levelező tag és Sipos Aladár a közgazdaságtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció négy, *önálló tanulmányként* is felfogható részből áll. A négy nagy problémakör: — a szocialista gazdaságirányítási rendszer, a tulajdon- és érdekviszonyok, a munka szerinti elosztás mértéke és a munka áruvonásai, valamint a szocialista vállalat — *egyben egységet* is alkotnak. Ezek mindegyikében vannak jelentős új tudományos eredmények. Az első részben a szerző sikeresen oldja meg két feladat elméleti tisztázását. Az egyik: a szocialista tervgazdálkodási rendszer általánosítható vonásainak olyan rendszerezése, amely a régi és az új gazdasági mechanizmus elméleti leírásához szolgál. A másik: mind a régi, mind az új gazdasági mechanizmusból kiemelte azt, ami őket egymástól megkülönbözteti. Bevezeti a tervgazdálkodás alapfunktóinak fogalmát. Újszerű csoportosítást adja a tervgazdálkodás szerkezeti alapelemeinek (népgazdasági tervezés, központi szabályozás és szervezeti keretek rendszere). A jelölt a centralizált és decentralizált modell megkülönböztetése helyett a lényegét jobban kifejező *direkt és indirekt gazdaságirányítási rendszertípusokról* ír. A kettőt, mint két történelmileg többé-kevésbé szükségzerű lépcsőfokot fogja fel. Figyelemreméltó új tudományos eredménye a disszertációnak az érdekérdekviszonyokról szóló elemzése s újszerű a szocialista érdekstruktúrával kapcsolatos elemzése is. Az is igaz, hogy a fő mondanivaló helyessége mellett e problémák elemzése kapcsán az opponensek által erősen vitatott megállapításokat is tesz. A harmadik részben a közgazdasági irodalomban eddig kifejtetteknel mélyebben veszi bonckés alá a szocialista bérézés alapelvét, a munka szerinti elosztás elvét s annak módosítását javasolja. A negyedik fejezetben a szerző a vállalatot, mint politikai gazdaságtani kategóriát elemzi. Egyik legelhanyagoltabb területe ez a politikai gazdaságtan-

nak s a disszertáció érdeme, hogy a jelölt itt is több eredeti gondolatot vet fel. Ezek lényege a következő: *a)* a vállalat, mint alapegység kritériumainak összefoglalása; *b)* a szocialista vállalat sajátosságainak feltárása; *c)* a szocialista vállalatnak, mint a gazdaság szervezeti alapegységének a népgazdaság hatékony, tervszerű fejlődésében játszott kiemelkedő szerepének elemzése. A kutató-munka tárgya rendkívül aktuális és sok tekintetben eddig megoldatlan politikai gazdaságtani kérdéseket elemmez. Az értekezés több értékes eredeti gondolatot és problémát vet fel, s ha ezek megoldásával nem is lehet mindenkor egyetérteni, egészében alkotó hozzájárulást jelent a marxista politikai gazdaságtanhoz. A jelölt által adott fogalom meghatározások nem ritkán túl bonyolultak, általánosak, néhol homályosak, magukon viselik az úttörő kísérlet jegyeit, ezért ezek további pontosításra és főleg egyszerűsítésre szorulnak. A jelöltnek a részletes opponensi véleményekre adott válaszában is kifejezésre jutott tudományos felkészültsége és alkalmassága a fokozat elnyerésére.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Szabó Kálmánt a közgazdaságtudományok doktorává nyilvánította.

*

Kandidátusi fokozatok

Abd Elsakur Mosaid Sarhan „The fixed — charge programming problems” című kandidátusi értekezését 1967. október 26-án védte meg. Az értekezés opponensei Szép Jenő a matematikai tudományok doktora és Kádár Iván a közgazdaságtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy jelölt a matematika közgazdasági alkalmazása szempontjából fontos témát dolgozott fel, elsősorban matematikai szempontból. A „fixköltséges” lineáris programozási feladatok közül különösen az általános szállítási feladattal foglalkozik behatóan. Az irodalom ismertetése mellett az értekezés több vonatkozásában továbbfejleszti az eddig ismert algoritmusokat. A szerző Balinszki által a közönséges fixköltséges szállítási problémákra kifejlesztett módszereit kiterjeszti az általánosított fixköltséges szállítási problémára és az ebből adódó megoldás finomítására alkalmazza a A Z módszert. A szerző csaknem minden fejezethez, de különösen Balanszki módszeréhez és a A Z módszerhez, továbbá az általánosított szállítási fixköltséges probléma megoldására kidol-

gozott módszerhez példákat is bemutat. A problémakörnek a gazdasági alkalmazás szempontjából nagy jelentősége van, mert beruházási, telepítési, gépterhelési, stb. feladatok költségkonzekvenciáit hasonló programozási módszerekkel viszonylag pontosabban lehet figyelembe venni. Megjegyezzük, hogy az értekezés címe és tartalma között nincs teljes összhang, ugyanis a tanulmány legnagyobb részét a szállítási feladat különböző variánsai töltik ki. Így tartalmának jobban megfelelné olyan témameghatározás, amely ezt tekintetbe veszi. Kívánnivalót hagy maga után az értekezés szerkezete, mondanivalójának kifejtése. A munka közgazdasági értékét növelte volna a nagyobb mértékű közgazdasági általánosításra való törekvés. A vita során felmerült, hogy az értekezés milyen mértékben önálló eredménye a jelöltnek. Erre az opponensi véleményen túlmenő részletességgel válaszolt a jelölt aspiránsvezetője és kitért erre a jelölt is. Vita tárgyát képezte az értekezés jellege is. A vita során kialakult álláspontot a 9. pontra adott összefoglalás tükrözi, amellyel mind az opponensek, mind a vitában résztvevők egyetértettek. A jelölt a vitatott kérdésekre adott válaszai a témakör széleskörű ismeretéről tettek tanúbizonyságot.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata a lapján Abd Elsakur Mosaid Sarhant a közgazdaságtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Bardócz Kálmán „A villamoshálózatok fejlesztésének gazdaságossága” című kandidátusi értekezését 1967. december 11-én védte meg. Az értekezés opponensei Szabados Anna a közgazdaságtudományok kandidátusa és Büki Imre a műszaki tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt népgazdasági szempontból is aktuális problémát dolgozott fel, amely széleskörű közgazdasági és műszaki ismereteket igényel. Munkája során figyelemre méltó, a további kutatások során kiindulásként hasznosítható eredményeket ért el. Történetileg is kimutatja és értékeli hazánk villamosenergiahálózatának fejlődését egészen napjainkig. Kapacitászámítási metodikát törekszik adni a villamoshálózatok teljesítőképességének felméréséhez, gazdaságosabb létesítéséhez és üzemeltetéséhez. Hálózatfejlesztési optimalizált elvi modellje jelentősen előreviheti a hálózatfejlesztési tervezést, és az itt javasolt módszer hazai viszonylatban műszakilag is újnak tekinthető. Az érte-

kezés címében feltüntetett célnak a disszertáns alapvetően eleget tett és értékes javaslatokat adott a villamoshálózatok fejlesztése gazdaságosságának területén. A nyilvános vitában vitatott kérdések: — A jelölt több helyen adós marad a fejezet-címekben ígértekkel: — a fejlesztés és a szükséglet viszonya; — a fejlesztés hatása a nemzeti jövedelemre; — egyes variánsok összehasonlítása szélesebbkörű lehetne; — a matematikai apparátus több helyen öncélú; — a közgazdasági összefüggések elemzése sokhelyütt nem elég mély, ill. nem széleskörű adatokra támaszkodó. Némely javaslata — úttörő jellegénél fogva — még hibákat és hiányosságokat is tartalmaz. A disszertáns egyetért azzal, hogy értekezése több helyen kiegészítésre szorul. A felvetett problémák azonban nagyobb jelentőségű felmérést igényelnének. Ezért többször csak a problémafelvetés volt lehetséges, feltételezett adatokra támaszkodva. A bírálóbizottság elfogadja a jelölt válaszát. Rámutat azonban arra, hogy adott feltételek mellett is több esetben a kifejtés sokoldalúbb és alaposabb lehetett volna. A bizottság szükségesnek tartja a disszertáns figyelmét arra felhívni, hogy a tudományos tevékenység szerves része a publikáció. Azt a tényt, hogy a jelöltnek eddig semmiféle publikációja nem volt, a bizottság a disszertáns eddigi tudományos tevékenysége lényeges hiányosságának tartja. Ezt a hiányosságot a jelöltnek pótolnia kell.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Bardócz Kálmánt a közgazdaságtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Csáki Norbert „A föld hatása a mezőgazdaság nemzetközi szakosodására” című kandidátusi értekezését 1967. december 19-én védte meg. Az értekezés opponensei Éliás András a közgazdaságtudományok kandidátusa és Kovács Géza a közgazdaságtudományok doktora voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a tanulmány új tudományos eredményét elsősorban a föld és a mezőgazdasági külforgalom közötti összefüggések kvantifikálása jelenti. Az eddig általánosságban ismert kölcsönhatásokat új megvilágításba helyezte és a különböző ható tényezők nagyságrendjét módszereken kimutatta. Vizsgálataival bebizonyította, hogy a föld limitáló szerepe a mezőgazdasági termelésben kettős. A földellátottságnak a mezőgazdasági termelésre és termékgyógyasztásra gyakorolt hatását korrelációs számításokkal és regressziós ana-

lízissal kvantifikálta. A föld minősége és a földhasználat módja szempontjából különböző országok mezőgazdasági külforgalmanak elemzésével bebizonyította, hogy a jelentősen különböző földminőség jelentősen különböző mezőgazdasági termelés és külforgalomszerkezetet eredményez. A tanulmány széleskörű, nagyszámú tényadatokon nyugvó vizsgálatai bebizonyították, hogy a földellátottság alacsony színvonala komparatív hátrányt, magas színvonala pedig komparatív előnyt jelent a mezőgazdasági irányú nemzetközi szakosodás szempontjából. A jelölt által alkalmazott módszerek általában eredményesen és a matematikai, ill. matematikai-statisztikai módszerek közül az értekezésben főleg azok a meggyőzőbbek, amelyeket konkrét számításokkal is összekapcsolt. Meggyőzőek és színvonalasak az értekezés elemző jellegű fejezetei és fejtegetései is. Az elméleti síkon mozgó modellek vitathatók, ami összefügg azzal is, hogy a jelölt a tudományág által kevésbé művelt területet választott témájául. A nyilvános vitán kérdés nem hangzott el. A jelölt az opponensek bíráló megjegyzéseire kielégítő választ adott. Ilvenek voltak pl. A mezőgazdasági nemzetközi szakosításának mennyiségi és minőségi kritériumai és optimum feltételei.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslatára Csáki Norbertet a közgazdaságtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Diósdí György „A tulajdonjog kialakulása Rómában” című kandidátusi értekezését 1967. október 2-án védte meg. Az értekezés opponensei Nizsulovszky Endre akadémikus és Pólay Elemér az állam- és jogtudományok doktora voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a szabályszerű formában benyújtott értekezés, az opponensi vélemények és a vitán elhangzottak alapján megfelelő mindazoknak az alaki és tartalmi követelményeknek, amelyeket a jogszabályok a kandidátusi fokozat elnyerésekor megkívánnak. A jelölt a marxista római jogkutatás szempontjából igen fontos kérdést dolgozott fel. Kiterjeszkedik mindazokra a problémákra, amelyek a kérdés mélyreható megvilágításához szükségesek. Munkájában következetesen alkalmazza a dialektikus és történelmi materializmus tudományos módszerét. Világos, tömör és jó stílusban megírt kritikai érzékről tanúskodó művében a gazdag irodalom és a források teljes ismerete alapján új utakat keres, új tételeket állít fel. Az értekezés

kiemelkedően értékes részei azok, amelyekben a szerző a híres német romanista Max Koser által képviselt relatív és osztott tulajdon elméletének kritikáját adja. A szerző több más kérdésben is így különösen a bonitai tulajdon problémájában, a preklasszikus tulajdon-fejlődés értékelésében és az ingatlanmagántulajdon őseredetét valló burzsoá nézet bírálatában önálló, új eredményekre jutott és ahol mások nézeteihez csatlakozott ezt is jól motiváltan, kritikával tette. A bizottság nézete szerint a jelölt tartva attól, hogy megalapozatlan nézeteket állít, kissé túlságosan is óvakodott a szorosan vett forráshelyek hézagainak áthidalásától. Ugyanez az álláspontja magyarázza, hogy a kíváncsnál kisebb figyelmet fordított a jogon kívüli, ill. a joggal határos társadalmi normák szerepének értékelésére. Az opponensek leginkább a szerzőnek a családi tulajdon kérdésében elfoglalt önálló nézetét vitatták. A jelölt fejlett vitakészségről tanúskodó válaszában az ellenvetésekkel magas színvonalon vitakozott. A válasz tudományos elmélyültségről, lényeglátásról tett tanúbizonyságot. A jelölt értekezésével, az opponensi véleményekre adott válaszával tanúsította, hogy a római jog területén mélyreható ismeretekkel rendelkezik, a római jogtudomány művelésére képes.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Diósdí Györgyöt az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Domé Györgyné „A termelőszövetkezetek közötti termelési kapcsolatok jogi kérdései” című kandidátusi értekezését 1967. október 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Seres Imre az állam- és jogtudományok doktora és Sárándi Imre, az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a szerző a mezőgazdaság szocialista fejlődése szempontjából nagyon fontos kérdést dolgozott fel és pedig a magyar jogi irodalomban először monografikus igényvel. A tsz-ek közötti termelési kapcsolatok jogi szabályozása ugyanis nagymértékben befolyásolja a kapcsolatok alakulását és működését. Nagy a jelentősége tehát e kapcsolatok elméleti elemzésének és a helyes koncepciók kialakításának. Érdeme a szerzőnek, hogy tudományos tevékenységét akkor kezdte meg, amikor a tárgyalt kapcsolatok még csak kialakulóban voltak. Ez jelzi azokat a nehézségeket is, amelyekkel a szerzőnek meg kellett birkóznia annál is inkább, mert

ezek a gazdálkodó szervezetek közötti kooperációs kapcsolatok ma már túlnőnek a tsz mozgalom, ill. a mezőgazdaság területén; az iparban is jelentkeznek, továbbá a mezőgazdaság és ipar között is. Ezért a szerzőnek számos tudományos kategóriát kritikailag kellett meghaladnia és olyan elemeket elméleti egységbe foglalnia, amelyek eddig egymással kapcsolatban nem álltak. A szerző jelentős tudományos eredményeket ért el. Ezek közül különösen kiemelhetők a következők: megalapozását adta a kooperációban jelentkező jogi mozzanatoknak, kidolgozta azok jogdogmatikai alapjait; sokoldalú és színvonalas magyarázatát adta a közös vállalkozás tulajdonviszonyainak; kimunkálta a kooperációban dolgozók munkaviszonyának különböző kérdéseit és felvázolta az állami és a tsz tulajdon közeledésének jelenlegi tendenciáit; megállapításai hozzájárulnak a tsz-közi tulajdon fogalmának tisztázásához. Következtetései nemcsak a szakirodalomban, hanem a gyakorlat széleskörű ismeretére támaszkodnak. A feldolgozás módszere marxista és bizonyítja a szerző önálló tudományos kutató munkára való alkalmasságát. A viták a következő kérdésekkel kapcsolatosan merültek fel, főleg az értekezés megírása óta megjelent újabb jogszabályok és a kialakuló gazdasági fejlődésre figyelemmel: a jogintézmény helye a jogrendszerben; a kooperációban dolgozók jogviszonyának jellege (váll. munkaviszony vagy tagsági viszony); az üzemi demokrácia kérdése a kooperációban; a belső vezetés jogi helyzete. A jelölt a vita során felmerült kérdésekre tudományos megalapozottsággal, színvonalasan válaszolt; válaszával a vitás kérdések megoldását előbbre vitte.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Domé Györgynét az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Garancsy Mihályné „A munkajogviszony megszűnése” című kandidátusi értekezését 1967. október 25-én védte meg. Az értekezés opponensei Weltner Andor az állam- és jogtudományok doktora és Kertész Imre az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy jelölt „A munkaviszony megszűnése” c. kandidátusi disszertációjában olyan témát dolgozott fel, amely a szoc. munkajog elméletileg legnehezebb, gyakorlatilag pedig legfontosabb kérdései közé tartozik. A feldolgozás tudományos

színvonala, és elért, a gyakorlat szempontjából is hasznosítható eredményei miatt különösen érdekes. A dolgozat olvan időben készült, amikor az új Munka Törvénykönyvének előkészítése folyamatban volt. Ily körülmények közt a dolgozat egésze, de különösen annak részpublikációi a kodifikációs munkálatokat is elősegítették, eredményei pedig különösen a gyakorlat kialakítása szempontjából tehetnek értékes szolgálatokat. Különösen kiemelést érdemel a mű egészen végigvonuló az a törekvés, hogy a munkához való jog védelmét összeegyeztesse a vállalat gazdaságos működéséhez fűződő társadalmi érdekekkel. Értékesek és kiemelést érdemelnek a különböző tőkés és szocialista felmondási rendszerekről szóló — az összehasonlító módszer alkalmazásával — készült fejtegetések, valamint azok, amelyek a munkára való alkalmassággal illetőleg alkalmazatlansággal kapcsolatban a kategóriák tartamára vonatkoznak. A disszertáció feldolgozásának módszere marxista. A szerző a társadalmi gazdasági valóság talaján áll és a szocialista jogtudomány módszerei mellett felhasználja a szociológia és a munkapszichológia kutatási eredményeit is. A vita eredménye azt mutatta, hogy a műben kifejtett egyes álláspontok további megvilágítást igényelnek. Ilyen: a felmondási okok rendszere a munkáltató részéről, különösen az a kérdés, hogy ezeket a felmondási okokat részletezett törvényi tényállásként vagy általános keret szabályozással indokolt-e meghatározni, továbbá az a kérdés is, hogy az érvénytelenség hagyományos kategóriáját lehet-e a munkaviszony tekintetében is alkalmazni. A jelölt a bizottság megállapítása szerint — mind ezekben mind egyéb kérdésekben színvonalasan és tudományos megalapozottsággal képviselte saját álláspontját.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Garancsy Mihálynét az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Hajdu Lajos „A felvilágosodás büntetőjogi nézetei és az 1795-ös magyar büntetőjogi javaslat” című kandidátusi értekezését 1967. október 16-án védte meg. Az értekezés opponensei Király Tibor az állam- és jogtudományok kandidátusa és Benda Kálmán a történelemtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt a magyar jogtudomány korábbi művelőinél lényegesen előbbre jutott — Voltaire, Sonnenfels és Filagieri eredeti műveire támaszkodva —

a felvilágosodás büntető-anyagi és eljárásjogi nézetei, ezek kialakulásának történeti fázisai és társadalmi-politikai mozgalmakra, valamint a jogfejlődésre gyakorolt hatása elemzésében. Értekezésében a szerző elemzi az 1790/91-es Diétán kiküldött Deputatio Juridica létrehozásának körülményeit, a bizottság összetételét, a kodifikációs munka megszervezésének módját, a Codex Criminalis-tervezete kidolgozásának egyes szakaszaiban érvényesülő politikai tendenciákat és ezek alapján korrigálja azt a téves képet, amelyet a polgári társadalomtudomány a bizottsági munkákról általában, illetve a magyar büntetőjogtudomány az 1795-ös tervezetről különösen kialakított. A jelölt levéltári adatok alapján feltárta a Codex Criminalis östervezeteinek tartalmát, a Deputatio Juridica jegyzőkönyvét, a javaslat elkészítéséhez beküldött javaslatokat és az ezekből levont megállapításai új adalékokat nyújtanak e bonyolult korszak társadalmi-politikai viszonyainak, valamint a magyar jogtudomány fejlődésének megítéléséhez. Meggyőzően bizonyítja, hogy a felvilágosodás nagy eszméi — a magyar társadalmi fejlődés viszonylagos elmaradottsága miatt — még csak közvetlenül, felemás módon tükröződtek az 1795-ös büntetőkódex tervezetében. Az értekezés új tudományos eredménye az is, hogy a szerző ráirányította a figyelmet a korabeli rendelet-alkotás, a magyar belügyi igazgatás megszervezésének jelentős mozzanataira, bemutatta, hogy a XVIII. század végén a nemesség társadalmi érdekeinek védelmére már nemcsak a büntetőjogi eszközökkel, hanem a társadalmi megelőzést szolgáló tiltó és pozitív rendszabályokkal, a modern igazgatás eszközeivel és a jogilag figyelemreméltó helytartótanácsi intimatumokkal is biztosítani törekedett. A bírálóbizottság a kandidátusi értekezés, a felkért opponensek véleménye, a vitában elhangzott megállapítások, valamint az ezekre adott válasz alapján megállapítja, hogy Hajdu Lajos kandidátusi értekezése a tudományos minősítésre vonatkozó jogszabályokban megkövetelt tartalmi és formai követelményeknek mindenben megfelel. A kandidátusi értekezés témája nagyjelentőségű a magyar büntetőjog történetének feltárása szempontjából és a jelölt ennek feldolgozását sikerrel valósította meg. A bizottság az értekezés különösen értékes részeinek tartja a felvilágosodás büntetőjogi tanairól, a jozefinista büntető-politikáról, a Deputatio Juridica munkájának értékeléséről, a megyei javaslatokról, a javaslat alapelveiről és az 1794. évi 4052-es Helytartótanácsi intimatumról megírt ér-

tékelő megállapításokat. Az ülés során az opponensek elsősorban a tervezet pozitívumainak markánsabb kiemelését, a tervezet összeállítóinak árnyaltabb megítélését, a kodifikáció társadalmi-gazdasági szükségszerűségének problémáját, valamint a megyei javaslatok értékelésének módját vitatták. A jelölt az opponensi véleményekre, széleskörű tudományos ismeretekről tanúskodva, színvonalas választ adott. Eddigi tudományos és oktatói tevékenységével, kandidátusi értekezésével, válaszával azt bizonyította, hogy az egyetemes és magyar történelem valamint jogtörténet tudományos művelésére képes, alapos marxista és tudományos felkészültséggel rendelkezik.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Hajdu Lajost az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Kálmán Árpád 1967. július 4-én a Szovjetunióban védte meg (a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága mellett működő Társadalomtudományi Akadémián) „Magyarország tüzelőanyag energiahordozó ágazataiba fektetett beruházások hatékonysága és a KGST országokkal való együttműködés” című kandidátusi értekezését.

A Szovjetunióban szerzett kandidátusi oklevél alapján — honosítási eljárásban — a Tudományos Minősítő Bizottság Kálmán Árpádot a közgazdaságtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Korán Imre „Kutatások értékelése a Vasipari Kutató Intézetben 1961–1966” című kandidátusi értekezését 1967. december 11-én védte meg. Az értekezés opponensei Varga Sándor a közgazdaságtudományok kandidátusa és Szele Mihály egyetemi tanár voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Korán Imre „A kutatások értékelése a Vasipari Kutató Intézetben 1961–1966-ban” című kandidátusi értekezése alkalmas módszert dolgozott ki a tudományos kutatások eredményességének mérésére, amely mind a kutatások tervezését, mind népgazdasági hasznosításukat kellő szabadsággal biztosítja. A jelölt témaválasztását népgazdasági szempontból jelentősnek minősítjük. A dolgozat kutatásszervezési és kutatásértékelési vonatkozások tekintetében több új tudományos eredményt ért el, melyek főként a 3., 7., 8., 9., 10., 11. és 12. sz. tézisekben

tükröződnek. Többek között új tudományos eredménynek tekinthető — a „témaküszöb” fogalmának bevezetése, — a licencia-érték mutató kidolgozása, — az egységtema mérőszám kategóriájának kimunkálása, — a kutatóintézet-vizsgálati modelljének kidolgozása. Egészében véve megállapítható, hogy Korán Imre a kutatásgazdaságtan területén úttörő jellegű munkát végzett. Értekezésével hozzájárult a kutatásszervezés és a kutatások hatékonysága vizsgálati módszereinek fejlődéséhez. Az értekezés az új tudományos eredmények mellett több esetben azok kipróbálásának kedvező eredményeiről is beszámol. A vitában négy kérdés és hét hozzászólás hangzott el. A feltett kérdésekre és hozzászólásokra a jelölt kielégítően válaszolt, amelyekkel a bizottság egyetértett.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Korán Imrét a közgazdaságtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Kovács János „A szakképzés egyes gazdasági vonatkozásai” című kandidátusi értekezését 1968. március 19-én védte meg. Az értekezés opponensei Timár János a közgazdaságtudományok kandidátusa és Frigyes Ervin a közgazdaságtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Kovács János kandidátusi értekezése mind a szocializmus politikai gazdaságtana, mind a gyakorlati gazdaságpolitika szempontjából igen fontos kérdést tárgyal, részlet a matematikai közgazdaságtan eszközeivel: nevezetesen a szakképzés hatékonyságát, a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulását, valamint a szakképzés, a munka bonyolultsága és a bérarányok közötti összefüggéseket. Az értekezés az oktatásgazdaságtannak, a fiatal és nemzetközileg is csak kifejlődőben levő tudománynak egyik első, úttörő hazai terméke. Fő érdeme, hogy Magyarországon elsőként vizsgálja tudományosan az iskolai oktatás gazdasági hatékonyságát és ennek számítási módszereit: ugyanakkor eredményeivel máris messzebb jutott, mint a témakör számos, nemzetközileg elismert külföldi kutatója. Olyan fontos kérdésben ad az eddig ismerteknél megalkalmazottabb és elfogadhatóbb választ, mint az oktatás ráfordításainak meghatározási módja, a munka bonyolultságának mérési módszere, a bérarányok centruma, az életmunka-ráfordítások figyelembevétele a beruházás-hatékonysági vizsgálatokban. Ezzel a kérdések további ku-

tatásának legfontosabb irányait is feltárta. Az értekezés kellő tudományos korrektséggel definiálja a modellek felállításához és a következtetések levonásához felhasználható absztrakciókat és feltevéseket. Szerkezete áttekinthető, szövegezése kiemelkedően tömör; ugyanakkor néhány helyen gondosabb fogalmazás lenne kívánatos. Összefoglalóan megállapítható, hogy az értekezés mind a témaválasztás, mind a kutatásban való jártasság és a szakirodalomban való magasszínvonalú tájékozottság, mind a helytálló önálló kutatási eredmények tekintetében messzeemenően megfelel a kandidátusi értekezésekkel szemben támasztott követelményeknek. A bírálóbizottság javasolja az értekezésnek könyvalakban történő kiadását is. Vitát váltott ki a munka bonyolultságának mérésére javasolt módszer. Az értekezés többször utal arra, hogy e mérési módszer eredményeit bizonyos fenntartásokkal kell kezelni, de nem elemzi konkrétan azokat a tényezőket, amelyek a bizonytalanságot okozzák. Vitatott volt a szakképzés-hatékonysági tényező és a szakképzési költségek arányainak azonosítását megalapozó néhány feltevés jogsultsága is. A vitában felvetődött, továbbá az oktatás fogyasztási és beruházási aspektusának elhatárolhatósága, valamint az általános és a szakképzés közötti kapcsolat problémája. A jelölt a felvetődött kérdésekre színvonalas választ adott.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Kovács Jánost egyhangúlag a közgazdasági tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Kreskay Ferenc „A fuvarozó felelőssége a Brüsszeli egyezmény alapján” című kandidátusi értekezését 1967. október 18-án védte meg. Az értekezés opponensei Réczei László az állam- és jogtudományok kandidátusa és Meznerics Iván az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy az értekezés a nemzetközi kereskedelemmel kapcsolatban ma különösen időszerűvé vált jogegységesítési törekvésekhez való magasán tudományos színvonalú hozzájárulás. Az értekezés az első ilyen jellegű mű, amelynek jelentőségét különösen emeli az, hogy hazánk a világ-kereskedelemben viszonylag igen jelentős szerepet tölt be és népgazdasági, ezen belül devizális szempontból is nagy érdek fűződik ahhoz, hogy a magyar vállalatok mint fuvaroztatók megfelelően ismerjék és érvényesítsék a külföldi fuvarozókkal szem-

beni igényeiket. A nyilvános vitában két kérdés körül folyt vita: 1. A késedelemért való felelősség; 2. A tengeri hajós elismervény értékpapír jellege. A jelölt a vitatott kérdésekre tudományosan védhető választ adott.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Kreskay Ferencet az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Mohamed Ali El Kordy „Trade relations between Arab countries with special regard to creating an Arab common Market” című kandidátusi értekezését 1967. október 9-én védte meg. Az értekezés opponensei Verő Ubul (Konjunktúra és Piacutató Intézet) és Marton Ádám, a közgazdaságtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció fontos közgazdasági, társadalmi és politikai kérdéseket tárgyal. A nemzetközi gazdasági integráció a világgazdaság igen lényeges kérdése. A disszertáció tudományos hozzájárulás a kérdés közgazdasági irodalmához az arab országok viszonylatában. A disszertáció tudományos eredményei közül kiemeljük a következőket: — Az arab országok közös gazdasági érdekeinek elemzése és gazdasági együttműködésük számos új területének feltárása. — A világ különböző térségein kialakult gazdasági integrációk összehasonlítása. — Az arab közös piac és fejlődése problémáinak elemzése. Az értekezéssel kapcsolatban a Bizottság hiányosságként megállapította, hogy a jelölt nem dolgozta ki kellő mélységben 1. az arab országok között fennálló politikai, gazdasági és strukturális különbségeket; 2. az arab országok gazdasági integrációjának jelenlegi korlátait nem eléggé elmélyülten elemezte; 3. és nem foglalkozott elég differenciáltan a pénzügyi viszonyok és a tőke-biztosítás feltételeivel. A jelölt a vitában felvetett kérdésekre, bíráló megjegyzésekre körültekintő és megfelelő válaszokat adott. A disszertáció értékeinek és említett hiányosságainak összevetése alapján a Bizottság úgy látta, hogy az értekezés megfelel a kandidátusi értekezéssel szemben támasztott követelményeknek és egyhangúlag javasolja a Tudományos Minősítő Bizottságnak a közgazdaságtudományok kandidátusa cím odaítélését.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Mohamed Ali El Kordy-t a közgazdaságtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Molnár Győző 1967. június 29-én védte meg „Az árutermelés sajátosságai és az értéktörvény működése a szocializmusban” című kandidátusi értekezését a Leningrádi Állami Lenin-renddel kitüntetett Zsdanov Egyetem Közgazdasági Kara Tudományos Tanácsa előtt.

A szovjet kandidátusi oklevél alapján — honosítási eljárásban — a Tudományos Minősítő Bizottság Molnár Győzőt a közgazdaságtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Papp Ignác „Demokrácia a szocialista termelőszoövetkezetekben” című kandidátusi értekezését 1967. december 19-én védte meg. Az értekezés opponensei Kulcsár Kálmán az állam- és jogtudományok kandidátusa és Halász József az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Papp Ignác kandidátusi értekezése olyan témával foglalkozik, amely tudományos és politikai szempontból egyaránt jelentős kérdése az utóbbi évtized és napjaink szocialista államfejlesztési törekvéseinek. A téma komplex, nevezetesen jogi, szociológiai, történeti és szervezési szempontú feldolgozására irányuló törekvése alapján véve sikerültek. Elemzését a tételes jogi megoldásoknak a tényleges társadalmi-történeti helyzettel való egybevetése, a termelőszoövetkezetek kapitalista és szocialista fejlődésének világos felvázolása jellemzi. Szerző gazdag irodalmi anyagra támaszkodva marxista szemlélettel újszerűen elemzi a döntési jogosultság, termelőszoövetkezeti demokrácia és a szakértelem összefüggését, a téma feldolgozásához rendelkezésre álló összehasonlító jogi anyagot. Kiemeli fejtegetéseiben a szocialista demokrácia és a termelőszoövetkezeti demokrácia közös és sajátos vonásait. Ennek során új tudományos megállapításokra jut el a termelőszoövetkezetek belső kommunikációs formáira és eszközeire, a demokrácia és a felelősség összefüggéseire nézve. Az értekezésben szereplő néhány olyan megállapításai is mint pl. a termelőszoövetkezetek alkotta belső normák jogi természetével, majd a termelőszoövetkezeti demokrácia és a szervezők önállósága összefüggéseivel kapcsolatos megállapításai, pozitív hatásúak, amelyek vitára és ezzel a szocialista demokrácia mind pontosabb kiépítésére készítetnek. A nyilvános vitában vitatott kérdések: — Az állami szervezetekben és a termelőszoövetkezetekben érvényesülő elvek kölcsönhatása. — A termelőszoövetkezetek alkotta belső normák jogi természete.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság javaslata alapján Papp Ignácot az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Stuber Ervin „Az állammonopolista kapitalizmus Olaszországban” című kandidátusi értekezését 1967. szeptember 19-én védte meg. Az értekezés opponensei Erdős Tibor a közgazdaságtudományok kandidátusa és Molnár Ferenc a közgazdaságtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy az állami monopolkapitalizmus mozgástörvényeinek tanulmányozása és egyes országokra vonatkoztatott sajátosságainak feltárása a marxista közgazdászok számára rendkívül fontos és időszerű, mert hozzájárulhat a gazdasági törvényszerűségek precíz megfogalmazásához, a törvényszerűségek hatásának elemzéséhez. *Stuber Ervin* disszertációja a magyar közgazdasági kutató munkában jelentős eredmény. A munka eredményességét igazolja az állami szektor gazdasági hatásának bemutatása, az állami szektor működési mechanizmusának értékelő és elemző leírása. Kutatásaiban a marxista közgazdasági elemzési módszereket alkalmazza és ezek segítségével sikerült általánosítható, elvi megállapításokhoz jutnia. Pl. az újratermelési ciklus alakulásával összefüggésben, vagy az állami beruházások szerepének kérdésében. A dolgozat mondanivalójának megfogalmazása általában szabatos, a szerző álláspontját az olasz állami monopolkapitalizmus sajátosságai kérdésében hűen kifejezi. A dolgozat szerkezete tanúsítja, hogy nemcsak elvi tételek alapos megfogalmazására törekszik, hanem a mozgástörvények hatásának bemutatására is. Ezzel illusztrálja a tudományos kutatás egyik fő célját, nevezetesen a gyakorlati alkalmazhatóságot. Az értekezésben téves következtetések is találhatók, amelyek jelentős részben abból származnak, hogy a szerző nem elég sokoldalúan elemzi a rendelkezésre álló statisztikai adatokat. A nyilvános ülésen elsősorban vitatott kérdés az olasz munkásosztály helyzetének alakulása. A szerző álláspontját a bírálóbizottság — egyetértve az opponensekkel — ebben a kérdésben nem tartja kielégítően bizonyítottnak, mert a problémát az olasz gazdaság fejlődésétől elszakítottan tárgyalja. A bírálóbizottság — ismervén a disszertáció tartalmát — meggyőzőnek tartja az opponensek véleményét, elismeri *Stuber Ervin* tudományos kutatásának fontosságát és eredményességét.

*

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján *Stuber Ervint* a közgazdaságtudományok kandidátusává nyilvánította.

Szabó Béla 1967. június 29-én védte meg „A vállalati vezetés és irányítás fejlesztésének problémái és feladatai a gépiparban” c. kandidátusi értekezését a Munka Vörös Zászló Érdemrenddel kitüntetett Moszkvai Plehánov Népgazdasági Intézet Tudományos Tanácsa előtt.

A szovjet kandidátusi oklevél alapján — honosítási eljárásban — a Tudományos Minősítő Bizottság *Szabó Bélát* a közgazdaságtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Szalma László „A katonák büntetőjogi felelőssége” című kandidátusi értekezését 1967. április 21-én védte meg. Az értekezés opponensei *Pintér Jenő* az állam- és jogtudományok kandidátusa és *Földvári József* az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy jelölt a szocialista büntetőjog egyik igen elhanyagolt, átfogó elméleti feldolgozásra eddig még nem került témáját választotta a disszertáció tárgyául. A büntetőjogi felelősség általános elméleti alapjainak összefoglalását a jelölt lényegében helyesen végezte el. A bírálóbizottság azonban megállapítja, hogy a jelölt indokolatlanul mellőzte a vonatkozó irodalmi nézetek feldolgozását és bírálatát, holott az utóbbira saját koncepciójának kifejtése kellő alapot nyújtott volna. Mellőzte továbbá a sajátos tárgykör szempontjából lényeges néhány olyan fontos elméleti kérdés feldolgozását, mint pl. az erkölcsi autonómia és a parancsteljesítés kötelessége. Jelölt a büntetőjogi felelősség kérdésében elfoglalt és pozitíven kifejtett álláspontját a katonák büntetőjogi felelősségének területén következetesen és logikusan érvényesítette. Így különösen a katonai életviszonyok áttekintő összefoglalásával a jelölt igényesen alapozta meg a felelősség sajátosságaira vonatkozó álláspontját. Jelölt sikeresen oldotta meg a parancsra elkövetett büntetettért való felelősség, illetve a kiadott jogellenes parancs teljesítése miatti felelősség kérdését. Értékesek a büntettek parancsnoki jogkörben való elbírálásának, a szolgálati és a hivatali büntettek elhatárolására vonatkozó fejtegetései. De lege ferenda tett javaslatai (pl. a büntettek elbírálása katonai kollektívák által) gyakor-

lati szempontból megalapozottak, elméleti szempontból logikusan kapcsolódnak a jelölt koncepciójához és egyben tanúsítják a kodifikációs munkában való jártasságát is. Vitatott kérdések voltak: 1. A katonai büntetőjog önállóságának problémája, 2. a parancsra elkövetett bűntett miatt való felelősség, 3. a büntetőjogi felelősség alapjait feltételeinek a kérdése. A vitatott kérdésekben jelölt álláspontját részletesen kifejtette és e közben széleskörű ismeretekről tett tanúságot. A bírálóbizottság a katonák büntetőjogi felelősségét érintő — elsősorban külföldi — irodalom kritikai feldolgozását hiányolta.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Szalma Lászlót az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Szalóky László szovjet levelező aspirantúra keretében 1967. december 18-án „A KGST országok Általános Szállítási Feltételei jogi jellege és kollíziós megoldásai” c. kandidátusi értekezését a Moszkvai Állami Lomonoszov Egyetem jogi Kara Tudományos Tanácsa előtt megvédte. Opponensei Jevgényij Trofimovics a jogi tudományok doktora és Viktor Petrovics Zvekovnak a jogi tudományok kandidátusa voltak. A Magyar Tudományos Minősítő Bizottság — honosítási eljárásban — Szalóky Lászlót az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Szamarasz J. Oresztész „Az állami monopolkapitalizmus sajátosságai Görögországban” című kandidátusi értekezését 1967. július 5-én védte meg. Az értekezés opponensei Szanyi Jenő a közgazdaságtudományok kandidátusa és Babanaszisz Szerjosz a közgazdaságtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt témaválasztása nagyon időszerű, mert szervesen illeszkedik ahhoz a marxista közgazdasági kutatómunkához, mely korunk kapitalizmusának törvényszerűségeit kívánja feltárni. Az értekezés arra a fontos közgazdasági kérdésre ad meggyőző tudományos választ, hogy egy közepesen fejlett tőkés országban az állami monopolkapitalizmusnak milyen sajátosságai, közgazdasági és társadalmi következményei vannak. Ezzel közgazdasági elméleti alapot nyújt a görög haladó erőknek, a reakciós hazai és külföldi monopoltoke elleni harcukhoz. A jelölt széleskörűen dolgozta fel a téma marxista és

polgári irodalmát. Hatalmas adatainak alapján önálló tudományos munkát végzett, alkalmazva a nemzetközi gazdasági összehasonlítások módszerét. A görögországi példa lehetőséget nyújt más közepesen fejlett tőkés országok helyzetének marxista elemzéséhez is. Feltárta a gazdasági növekedés tényezőit és az erre irányuló állami beavatkozást. Az értekezés megállapításai nem minden esetben vannak teljesen alátámasztva, vonatkozik ez a görög állam és a monopóliumok összefonódására, különös tekintettel a Közös Piacra. A fejezetek között, sőt az egyes fejezeteken belül is átfedések észlelhetők. Összefoglalva: a jelölt színvonalas közgazdasági kutatómunkát végzett, önálló tudományos eredményeket ért el.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Szamarasz Janisz Oresztész-t a közgazdaságtudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Székelty János „Szakértők az igazságszolgáltatásban” című kandidátusi értekezését 1967. szeptember 15-én védte meg. Az értekezés opponensei Barna Péter az állam- és jogtudományok doktora és Cséka Ervin az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a szerző témaválasztásának időszerűségét az igazságügyi szakértői rendszerünk 1964-ben megindult reformja alapozza meg. Világjelenség az a törekvés, hogy az igazságszolgáltatás színvonalának emeléséhez a technika és a tudomány eredményei mind szélesebb körben felhasználásra kerüljenek. Ennek kapcsán számos elméleti és gyakorlati probléma vetődik fel, melyek közül a legjelentősebb a szerző munkájában kidolgozásra kerültek. A szerteágazó témát a szerző a marxizmus — leninizmus ismeretelméleti tételei alapján, jogdogmatikai, jogértelmezési, fejlődéstörténeti elemzés keretében dolgozta fel, és széleskörű irodalmi apparátusra, valamint konkrét ténykutatásokra támaszkodott. A következtetések kialakítása során szerző széleskörűen elemzi a szocialista és a burzsoá irodalomban kialakult álláspontokat, és kitűnő vitakészséggel igazolja saját állásfoglalásait. A szerző választott témájának területén több fontos problémát fejtett ki és oldott meg eredményesen, és pedig mind az elmélet, mind a gyakorlat számára iránymutató tartalommal. Ilyenek: a többszemélyes szakértői vélemény együttes és komplex fajtájának tartalma és elhatárolása; a szakértői vizsgá-

lat és vélemény egységes fogalma; továbbá a kategórikus valószínűségi szakértői vélemény tartalma és eljárásjogi hatása. A nyilvános vitában vitatott kérdések: 1. A szakértő materiális és eljárási fogalma; 2. A szakértő elhatárolása az eljárás más alanyaitól, különösen az eljáró (nyomozó) hatóságtól; 3. A szakértői meg-

állapítás és megítélés elhatárolása, összefüggésben a tény- és a körülmény fogalmi problémáival. Mindezekre a jelölt kielégítő, tudományos szintű választ adott.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Székely Jánost az állam- és jogtudományok kandidátusává nyilvánította.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Farkas Sándor

A kézirat nyomdába érkezett: 1968. IX. 16. — Terjedelem: 22,25 (A/5) ív.

68.60296 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOMJEGYZÉK

A Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának kibővített osztályülése (1968. május 7.)	117
<i>Vajda Imre</i> : Integráció, gazdasági unió és nemzeti állam	157
<i>Melichar, E.</i> : A terv az osztrák jogrendben	175
<i>Gelei Anna</i> : Ragnar Frisch magyarországi látogatásához	193
<i>Weltner Andor</i> : A gazdaságirányítási reform hatásának egyes megnyilvánulásai a munkaszervezet területén	199
<i>Szabó András</i> : Specializálódás és az egyetemi szervezet változásai a társadalomtudományokban	217
<i>Mádl Ferenc</i> : Egyetemi oktatás — jogi oktatás — jogtudomány Amerikában	237
<i>Lantos Imre</i> : Az állami szektor néhány problémája a Közös Piac országaiban ..	295
<i>Becski György</i> : Szimpózium a jelenkori kapitalizmus kérdéseiről	305
<i>Szelényi Iván</i> : Az olasz—magyar szociológus találkozóról	319
<i>Varga Károly</i> : Nyugati szociológiai irányzatok vívódása a haladással	329
<i>Takács József</i> : A magyar jogirodalom angol nyelvű bibliográfiája	339
Krónika	345

Megjelent: 1968. XII. 27.